ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ YERLEŞME SİSTEMİ ve KENT MODEL(LER)İ

Koray ÖZCAN

DOKTORA TEZİ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

KONYA, 2005.

167585

T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ YERLEŞME SİSTEMİ ve KENT MODEL(LER)İ

Koray ÖZCAN

Doktora Tezi

Mimarlık Anabilim Dalı

KONYA, 2005.

T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ YERLEŞME SİSTEMİ ve KENT MODEL(LER)İ

Koray ÖZCAN

DOKTORA TEZİ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

Bu tez 23/03/ 2005 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Zekiye YENEN	Prof. Dr. Sevgi AKTÜRE	Prof. Dr. Haşim KARPUZ
(Danışman)	(Üye)	(Üye)
Prof. Dr. Fulin BÖLEN	Prof. Dr. Füsun ALİOĞLU	
(Üye)	(Üye)	

ÖZET

Doktora Tezi

Başlık

ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ

YERLEŞME SİSTEMİ ve KENT MODEL(LER)İ

Koray ÖZCAN

Selçuk Üniversitesi

Fen Bilimleri Enstitüsü

Mimarlık Anabilim Dalı

Danışman: **Prof. Dr. Zekiye YENEN (YTÜ)**

2005, 385 sayfa.

Jüri

Prof. Dr. Zekiye YENEN (YTÜ)

Prof. Dr. Sevgi AKTÜRE (ODTÜ)

Prof. Dr. Haşim KARPUZ (SÜ)

Prof. Dr. Fulin BÖLEN (İTÜ)

Prof. Dr. Füsun ALİOĞLU (YTÜ)

ÖZET

Bu tez çalışmasının amacı; Türklerin Selçuklu Devleti'nin kurulması ile Anadolu yerleşim zincirine katıldığı XI.-XIII. yüzyıllarda, Orta Asya ve İran coğrafyasından taşıdıkları ya da aktardıkları yerleşim kültürü geleneklerinin, Anadolu coğrafyası üzerindeki yerleşme kültürü ile birlikte ortaya koyduğu mekânsal yansımaları irdelemektir. Burada mekânsal yansımalar kavramı ile anlatılmak istenen Selçuklu döneminde Anadolu'da örgütlenen savunma, üretim-dağıtım ve yerleşme sistemlerinin kentsel mekân organizasyonları üzerindeki etkileridir.

Selçuklu döneminde Anadolu'daki yerleşim kültürünün ortaya konabilmesi için, araştırmanın kaynak ve metodolojisine dönük olarak, özgün tarihi kaynakların kullanımı ve yazılı kaynaklara mekân boyutunun kazandırılması gerektiği düşünülmüştür. Bu çerçevede döneme ilişkin yazılı kaynakların ve arkeolojik ya da mimari yapı kalıntılarına dayalı haritaların kullanımı ile Selçuklu dönemi yerleşme sistemi ve kentsel mekân organizasyonlarının tanımlanabileceği öngörülmüştür.

Araştırmanın zaman dizgisi; Selçuklu dönemi yerleşme sisteminin arka plânını oluşturan Anadolu Selçuklu Devleti siyasal-yönetsel egemenlik düzeninin Anadolu yerleşme sistemini biçimlendirmeye başladığı XI. yüzyıl başı ile Selçuklu egemenlik düzeninin sona erdiği ve çok parçalı siyasal yapılanmalar dönemi olarak tanımlanan Türk Beyliklerinin oluşmaya başladığı XII. yüzyıl başı arasındaki dönem olarak tanımlanmıştır.

Yukarıda tanımlanan zaman aralığı uyarınca araştırmanın mekânsal çerçevesi tarihi coğrafya, siyasal-yönetsel ve sosyal-kültürel yapılanmalar ve devralınan yerleşim mirası boyutunda Türkleşme-İslâmlaşma sürecinin Türk yönü egemen olarak yayıldığı coğrafya olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda Selçuklu egemenlik döneminde Anadolu coğrafyasının güneydoğu yöreleri, temelde Arap-İslâm kültürel etki alanı içinde değerlendirildiğinden, araştırmanın mekânsal çerçevesi dışında bırakılmıştır.

Selçuklu döneminin değişken siyasal-askeri koşulları ve dinamik sosyal-kültürel yapılanmaları boyutunda Türklerin Anadolu coğrafyasındaki yerleşim sürecinin ortaya konabilmesi için öncelikle kaynak ve yöntem tartışmalarının yapılması gerekmektedir. Bu doğrultuda dönemin özgün tarihi kaynaklarının

tanımlanması ve araştırmada kullanılacak yöntemin belirlenmesi gerekmiştir. Dolayısıyla tez çalışmasının birinci bölümü zaman ve mekân boyutunda Selçuklu döneminin özgün sosyal-kültürel-ekonomik ve siyasal-yönetsel koşullarında mekânsal ve tarihsel çerçevenin tanımlanmasına ve Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşme sistemine ilişkin kaynaklar ve yöntem tartışmalarının irdelenmesine ayrılmıştır.

Bu araştırma kapsamında, Selçuklu döneminde Anadolu coğrafyasında örgütlenen kent modellerinin, kuramsal arka planları boyutunda, eş zamanlı olarak gerçekleşen İslâm kenti, Sanayi öncesi kenti, Ortaçağ batı kenti ve Haçlı kenti modellerinden etkilendiği ya da bu (sözkonusu) modellerin Selçuklu mekân organizasyonlarının biçimlenmesinde etkili olduğu düşünülmüştür. Buradan hareketle, araştırmanın ikinci bölümü eş zamanlı kuramsal yaklaşımların/modellerin çözümlemesi adı altında Selçuklu dönemi kentsel mekân organizasyonlarını etkileyen/biçimlendiren ve eş zamanlı olarak gerçekleşen kent modellerinin incelenmesine ayrılmıştır.

Türklerin Orta Asya ve İran coğrafyasından yaklaşık iki yüzyıl süren göçleri sonunda, Anadolu'ya taşıdıkları/aktardıkları kentleşme deneyimleri ile Anadolu coğrafyasında karşılaştıkları ve devraldıkları kent kültürünün, Anadolu'da Selçuklu dönemi kentsel mekân organizasyonları üzerindeki etkilerinin araştırılması boyutunda araştırmanın üçüncü bölümü;

I. Anadolu coğrafyasının devralınan tarihsel yerleşim mirası ya da kökenleri kapsamında Türk öncesi Roma-Yunan kökenli Doğu Roma/Bizans kent kültürünün tanımlanması,

II. Anadolu coğrafyasına taşınan ya da aktarılan kültürel miras boyutunda, Türklerin Anadolu öncesi Orta Asya ve İran kent kültürlerinin ortaya konmasına ayrılmıştır.

Araştırmanın dördüncü bölümü; Selçukluların devraldığı ve geçmiş yerleşim kültürü deneyimlerini aktardıkları Anadolu coğrafyasında organize ettikleri yerleşme sisteminin bileşenleri olarak tanımlanan savunma ve üretim-dağıtım sistemleri ile yerleşme ve toprak kullanım sistem ve politikalarının açıklanmasına ayrılmıştır.

Araştırmanın Selçuklu dönemi kent model(ler)i olarak adlandırılan son bölümünde ise Selçuklu döneminde Türk-İslâm yerleşim süreci kapsamında

örgütlendiği öngörülen Anadolu-Türk kentlerinin mekânsal ve demografik çözümlemelerinden hareketle yerleşim tipolojisi ve modeli ile mekânsal organizasyonlarını biçimlendiren unsurlar açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Selçuklu, Yerleşme Sistemi, Kent Modeli.

ABSTRACT

PhD. Thesis

Title

URBAN NETWORK AND URBAN MODEL(S)

IN ANATOLIA DURING THE SELJUK PERIOD

Koray ÖZCAN

Selçuk University

Graduate School of Natural and Applied Sciences

Department of Architecture

Supervisor: **Prof. Dr. Zekiye YENEN (YTU)**

2005, 385 pages.

Jury

Prof. Dr. Zekiye YENEN (YTU)

Prof. Dr. Sevgi AKTÜRE (METU)

Prof. Dr. Haşim KARPUZ (SU)

Prof. Dr. Fulin BÖLEN (ITU)

Prof. Dr. Füsun ALİOĞLU (YTU)

ABSTRACT

The aim of this study is to establish the spatial reflections of the settlement culture of Turks upon the Anatolian geography. The Turks, who participated in settlement chain of Anatolia during XIth-XIIth centuries by founding the Seljuk State, transferred this culture from the geographies of Central Asia and Iran. Within this scope, the meaning of the concept of "the spatial reflections" is the impacts of the systems of defense, production-distribution systems and urban network organized in Anatolia during the Seljuk period on the urban spatial organizations.

In order to establish the settlement culture of Anatolia during Seljuk period, in terms of research source and its methodology, it is considered that the use of original historic and manuscript sources should be supported with their spatial dimension. Within this of the thesis framework, it is also considered that, the urban network and the urban spatial organizations of the Seljuk period are defined by using the maps based on the manuscript sources and archaeological or architectural ruins of that period.

The chronological sequence of this study was determined as the period from the beginning of XIth century, which the political, administrative sovereignty system of Anatolian Seljuk State began to form the background of the urban network of Seljuk period and Anatolian settlement system, to the beginning of XIIth century, defined as the period of multi-political foundations during which the Seljuk sovereignty system ended and the "Turkish Beyliks" began to form.

Within the context of the chronology mentioned above, in terms of historical geography and political-administrative and settlement inheritance taken over, the spatial framework of this study was determined as the geography where during the Turkification-Islamization process the Turkish domination was effective. During this period the southeastern parts of Anatolian geography was left outside of the spatial framework of the research due to the consideration of these regions as the hinterland of Arabic-Islamic culture.

In order to put forward the settlement process of Turks in the Anatolian geography in terms of the charging political-military conditions and dynamic social-cultural formations, it is necessary to discuss the source and methodology at first. In

accordance, the original sources related to the period and the methodology to be used was determined.

Therefore, in the first chapter of this study, the spatial and historical framework of the Seljuk period in terms of original social-cultural-economical and political-administrative are defined and the sources related to the urban network of the Seljuk period in Anatolia and the methodology of the research are examined.

The urban model(s) organized in the Anatolian geography during the Seljuk period are considered to have been affected by the models of Islamic city, Pre-Industrial city, the Western-Medieval city and Crusaders city, all of which occurred simultaneously. Starting from this knowledge, in the second chapter, under the name of "the analysis of the approaches of contemporary urban models", the mentioned urban models that affected or formed the urban spatial organizations in the Seljuk period are examined.

The third chapter, in general, deals with the investigation of the effects of the urban culture of Turks, who came across and took over in the Anatolian geography with the urbanization or urbanizing experiences they transferred from the geographies of Central Asia and Iran to Anatolia at the end of their immigration process, lasted approximately two centuries, on the urban spatial organizations in the Seljuk period in Anatolia.

Therefore this chapter detail, deals with;

I. the definition of the Pre-Turks urban culture of the Anatolian geography of Eastern Roman/Byzantine originated from Roman/Greek culture, in terms of the historical settlement inheritance transferred or their origins.

II. the determination of the urban culture of Turks transferred from the Central Asia and Iran to Anatolia, in terms of the cultural inheritance.

The fourth of the study is about the defense and production-distribution systems of Seljuk together with the settlement, the land use system and politics which are defined as the elements of the urban network of the Seljuk who took over and transferred from their old settlement culture experiences in the Anatolian geography.

As a conclusion of the thesis, in the final chapter named as "the urban model(s) of Seljuk period", the settlement typology or settlement model and the

elements forming the spatial organization of the Anatolian-Turkish cities, which are considered to have been original in the Turkish-Islamic settlement process during the Seljuk period, are explained through the analysis of the spatial and demographic knowledge of the cities mentioned.

Key Words: Anatolia, Seljuk, Urban Network, Urban Model.

"....vasat bir doktora tezi, kemiklerin bir
mezardan diğerine taşınmasından
başka bir şey değildir...".
Frank. J. DOBIE

ÖNSÖZ

Bu araştırmada, yukarıdaki alıntı temel ilke edinilerek, Anadolu'da Selçuklu dönemi ile ilgili kısıtlı sayılabilecek yazılı ve görsel malzeme ayrıntıda irdelenerek, mimari ve arkeolojik kalıntılar harita ya da planlar üzerine aktarılarak mekânsal çözümlemelere ulaşılmasını hedeflenmiştir.

Zaman ve mekân boyutunda Anadolu'nun her yönüyle çok bilinmeyenli bir dönemini ele alan bu araştırmada, mekânsal çözümlemelere ilişkin yazılı-görsel kaynak ve malzemelerin kısıtlılığına karşın, tarihsel ve mekânsal arka plâna dayalı olarak kurgulanan sistem yaklaşımını temel alan bir metodolojinin ürünleri olarak bir dizi varsayım ve modeller ortaya konabilmiştir.

Bu tez çalışması sürecinde –her aşamada yönlendirici ve yüreklendirici tutumu ve uzun metinlerimi sabırla okuyarak değerlendirmesinden çok- zihnimdeki "bilimsel sorumluluk ve disiplin" ile "bilim adamı kültürü" kavramlarının yeniden anlam kazanmasını sağladığı için gerçek bir "bilimsel yol gösterici" olarak kabul ettiğim tez yöneticisi Prof. Dr. Zekiye YENEN'e teşekkür etmeyi (artık) bir borç değil, bilimsel bir görev addetmekteyim.

Tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Sevgi AKTÜRE'ye kent tarihi yaklaşımı içinde çalışmanın gerek kurgulanmasındaki katkıları gerekse farklı boyutlardan bakmamızı sağlayan görüşleri, Prof. Dr. Haşim KARPUZ'a çalışma sürecinde sanat tarihi boyutunda farklı çıkarımlar ve değerlendirmeler yapabilmemize olanak sağladığı için, ayrıca "bilimsel hoşgörü ve sabır" kavramlarını benimsettikleri için teşekkür ederim.

Son olarak, hazırladığı çalışma ortamı ve tez süresince eksiltmediği sabır ve gösterdiği teşvik için eşim Şenay ÖZCAN (sanırım) teşekkürden daha fazlasını hakediyor.

Koray ÖZCAN
Eylül 2004

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT iv
ÖNSÖZ vii
İÇİNDEKİLER viii
TABLOLAR LİSTESİ xiii
PLANLAR LİSTESİ xiv
HARİTALAR LİSTESİ xv
KATALOG LİSTESİ xvii

1. GİRİŞ 1
Amaç
Kapsam ve Önem
Zaman Dizgisi
1.1. Kavramsal Çerçeve 2
Anadolu
Anadolu Selçuklu
Sistem yaklaşımı ve yerleşme sistemi
Model yaklaşımı ve kent modelleri
1.2. Yönteme İlişkin Tartışmalar ve Varsayımlar 7
1.2.1. Harita kullanımı ile yerleşme sistemi – kentsel dağılım çözümlemeleri 7
1.2.2. Kent planları ve mimari kalıntılar-arkeolojik bulgular kullanılarak kentsel makroform ve nüfus büyüklükleri ile ulaşım sisteminin belirlenmesi 10
1.2.3. Varsayımlar 11
1.3. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i Çözümlemesine İlişkin Kullanılabilecek Kaynaklar 13
1.3.1. Anadolu'da Selçuklu Dönemi mekânsal tarih araştırmalarının tarihsel perspektifi 13

1.3.2. Vakâyinâmeler ve kronikler 15
1.3.3. Menâkıb-nâmeler ve mektûbât 16
1.3.4. Vakıf-nâme, temlik-nâme/mülk-nâme, ahid-nâme, kitabeler ve sikkeler 18
1.3.5. Seyâhat anlatıları ve gezi notları 20
1.3.6. Destan-rivayetlerin mekân boyutunda değerlendirilmesi 21

2. EŞ ZAMANLI KENT MODELLERİ YAKLAŞIMLARININ ANADOLU'DA SELÇUKLU YERLEŞME SİSTEMİ ve KENT MODELLERİ AÇISINDAN İRDELENMESİ 26

2.1. İslâm Kent Modeli 26
2.1.1. Yerleşme düzeni 27
2.1.2. Kent formu ve mekânsal organizasyonlar 29
2.2. Sanayi Öncesi Kent Modeli 33
2.2.1. Yerleşme düzeni 34
2.2.2. Kent formu ve mekânsal organizasyonlar 34
2.3. Ortaçağ Batı ya da Avrupa Kenti Modeli 35
2.3.1. Yerleşme düzeni 36
2.3.2. Kent formu ve mekânsal organizasyonlar 37
2.4. Haçlı Kenti 42
2.5. Bölüm Sonuçları 43

3. ANADOLU'DA SELÇUKLU YERLEŞME SİSTEMİNİN TARİHSEL ARKA PLANI 50

3.1. Türklerden Önce Anadolu Yerleşme Sistemi 52
3.1.1. Anadolu-Bizans kenti 52
Mekân organizasyonu
Yerleşme sistemi
3.2. Anadolu Öncesi Türklerin Kentleşme-Kentlileşme Deneyimleri 59
3.2.1. Orta Asya Türk kenti 59
Mekân organizasyonu
Yerleşme sistemi

3.2.2. İran-Türk İslâm kenti 64
Mekân organizasyonu
Yerleşme sistemi
3.3. Bölüm Sonuçları **67**

4. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ YERLEŞME SİSTEMİNİN BİLEŞENLERİ **75**

4.1. Savunma Sistemi **75**
4.1.1. Savunma sisteminin mekânsal unsurları 76
Askeri üs/subaşılık merkezleri, derbend/menzil ve Karahisar yerleşmeleri
4.1.2. Savunma sisteminin tarihsel evrimi/mekânsal gelişimi 82
Varolma mücadelesi (1075-1176)
Siyasal egemenlik kurulması ve denizlere açılma (1176-1220)
İmparatorluk düzeyinde genişleme dönemi (1220-1237)
Devlet mekanizmasının çözülmesi ve tâbiyet dönemi (1237-1308)
4.2. Üretim/Dağıtım Sistemleri **87**
4.2.1. Üretim sistemleri 88
Tarım-zanâat faaliyetleri ve yerleşme politikaları
4.2.2. Dağıtım sistemleri 96
Ticari-dini-askeri yol sisteminin altyapısı olarak kervansaray ve köprüler ağı
4.3. Mekânsal Örgütlenmeler **104**
4.3.1. Üretim-dağıtım ya da aktarma-harekât merkezleri 106
Pazar-panayır ya da kervansaray yerleşmeleri
Liman ve maden kentleri
4.3.2. Farklı dinsel-kültürel-siyasal yapılanmalar 113
Dinsel etkinlik ya da Propaganda merkezleri
Vakıf sistemi ve imaretler yoluyla gelişen kentler
Ahiler ve Ahilerin kurduğu kentler
4.3.3. Göçebe / yarı-göçebe yaşam biçimine dayalı mevsimlik yerleşmeler ve tarımsal üretim merkezleri 119

Yaylak/kışlak ve tarımsal üretim merkezleri/köyler
4.4. Yönetim Yapısı ve Yerleşme Sistemi (ve Değişimi) **122**
4.4.1. Yönetim yapısı ve yerleşme sisteminin tarihsel evrimi 122
Yarı-göçebe dönemi: ilk kuruluş ve varolma mücadelesi
Yarı-yerleşik yaşam dönemi: siyasal birlik ve kurumsallaşma dönemi
Yerleşik yaşam dönemi: yükselme ve merkezileşme dönemi
Sistemin çözülme dönemi: gerileme ve çöküş dönemi
4.5. Yerleşme Sistemi, Yerleşmeler Kademelenmesi (ve Değişimi) **133**
4.5.1. Mekânsal çerçeve 134
İkili siyasal yapı- değişken sınırlar ve kentler
4.5.2. Tarihsel çerçeve 139
Yerleşme sistemi kurgusu
4.5.3. Sistem kurgusu 140
Toprak kullanım sistemi ve kentler
4.6. Yönetim Yapısı-Yerleşme Sistemi Boyutunda (Olası) İdari Birimlerin Tespiti **147**
4.6.1. Anadolu ya da Rum eyaleti 148
4.6.2. Danişmendiye eyaleti ya da Danişmend ili 149
4.6.3. Kamerüddin eyaleti ya da Kamerüddin ili 149
4.6.4. Cânik ya da Cânit eyaleti 150
4.6.5. Güney ya da Sol Kol ve Kuzey ya da Sağ Kol Uc eyaletleri 151
4.6.6. Güney ya da Kuzey sahilleri komutanlıkları ya da eyaletleri 152
4.6.7. Saltuk ili ya da Erzincan melikliği veya eyaleti 152
4.6.8. Tunguzlu/Honaz uc eyaleti 153
4.7. Bölüm Sonuçları **154**

5. ANADOLU'DA SELÇUKLU KENT MODEL(LER)İ **173**
5.1. Mekânsal Çözümlemeler **173**
5.1.1. Kentsel makroform büyüklükleri 175
5.1.2. Kentsel demografik-ekonomik büyüklükler 176
5.1.3. Anıtsal-kamusal hizmet yapıları dağılımı 180
5.2. Kent Model(ler)i **181**

5.2.1. Kale-kent modelleri 183
A tipi kale-kent modeli; eklemli kale-kent modeli
B tipi kale-kent modeli; karahisar modeli
5.2.2. Açık kent modelleri 184
A tipi açık kent modeli
B tipi açık kent modeli ya da çok odaklı gelişme modeli
5.2.3. Dış odaklı büyüme modeli; sur dışı yapılanma odağı 185
5.3. Mekânsal Organizasyon / Kentsel Ögeler 185
5.3.1. Savunma ögesi, askeri-stratejik kurumlar 185
İç kale
Ahmedek ya da Ehmedek
5.3.2. Siyasal-yönetsel kurumlar 187
Saraylar-Saltanat sarayları ve yazlık-kışlık saraylar
Devlethâne
5.3.3. Ekonomik kurumlar; imalathâneler ve çarşı-pazarlar 189
5.3.4. Dini kurumlar; Ulucami ya da Cuma camisi 189
5.3.5. Sosyal-kültürel hizmet kurumları 190
Medrese, kütüphane, dârü'ş şifâ, tekke/zaviye
5.4. Bölüm Sonuçları 196

6. SONUÇ 202
6.1. Yerleşme Sistemi ve Kentler Ağı 202
6.2. Kent Modelleri 203
6.3. Mekânsal Organizasyon ve Değişim/Dönüşüm Süreci 206

7. KAYNAKLAR 209

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Anadolu Selçuklu Dönemi Kent Karakter Tablosu 299

Tablo 2. Selçuklu Dönemi Anadolu Kentlerinin İç Kale Çözümlemeleri 300

Tablo 3. Selçuklu Döneminde Bazı Anadolu Kentlerinin Ekonomik Kurumları; Çarşı ve Pazarlar 301

Tablo 4. Tarihi Kaynaklardan Tespit Edilebilen Selçuklu Dönemi Sosyal-Ekonomik ve İdari-Askeri Kent Kurumları 303

Tablo 5. Dönemin Vakfiyelerine Göre Bazı Selçuklu Kentlerindeki Mahalleler 304

Tablo 6. İlhanlı Döneminde Bazı Selçuklu Kentlerinin Vergi Gelirleri 305

Tablo 7. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Ulucamiler 306

Tablo 8. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Medrese Bulunan Kentler 307

Tablo 9. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Sağlık Merkezleri 310

Tablo 10. Selçuklu Dönemi Kentlerinin XVI. Yüzyılda Demografik Büyüklükleri 311

Tablo 11. Selçuklu Döneminde Unvanlı Kentler Listesi 312

Tablo 12. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Kentsel Demografik Çözümlemeler 313

Tablo 13. Arkeolojik Bulgulara Göre Anadolu Selçuklu Dönemi Konut Standartları 314

Tablo 14. Eş Zamanlı Kent Modelleri ile Anadolu Selçuklu Kent Modelinin Karşılaştırılmalı Çözümlemesi 315

PLANLAR LİSTESİ

Plân 1. Ortaçağ İslâm Kentleri (VIII.-XIV. Yüzyıllar) 316

Plân 2. Ortaçağ İslâm Kent Modeli (IX.-XIV. Yüzyıllar) 317

Plân 3. Ortaçağ İslâm Kentinde Yerleşme Hiyerarşisi 317

Plân 4. Ortaçağ Avrupa-Batı Kentinin Evrimi (IX.-XIV. Yüzyıllar) 318

Plân 5. Türk Fethi Öncesi Anadolu Doğu Roma-Bizans Kentinin Evrimi 319

Plân 5a. Türk Fethi Öncesi Anadolu Doğu Roma-Bizans Kentinin Evrimi (Sardis) 320

Plân 5b. Türk Fethi Öncesi Anadolu Doğu Roma-Bizans Kentinin Evrimi (Side) 321

Plân 5c. Türk Fethi Öncesi Anadolu Doğu Roma-Bizans Kentinin Evrimi (Miletus) 322

Plân 5d. Türk Fethi Öncesi Anadolu Doğu Roma-Bizans Kentinin Evrimi (Ephessus) 323

Plân 6. Orta Asya-İran Türk Kentleri (VIII.-XIV. Yüzyıllar) 324

Plân 7. Orta Asya-İran Türk Kentinin İslâmlaşma Sürecinde Mekânsal Evrimi 325

Plân 8. Anadolu'da Doğu Roma/Bizans Kale Kentinin Türkleşme-İslâmlaşma Sürecinde Mekânsal Evrimi 326

Plân 8a. Anadolu'da Bizans Kale Kentinin Türkleşme-İslâmlaşma Sürecinde Mekânsal Evrimi (Iconium/Konya) 327

Plân 8b. Anadolu'da Bizans Kale Kentinin Türkleşme-İslâmlaşma Sürecinde Mekânsal Evrimi (Cotiaion/Kütahya) 328

Plân 9. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Türk Kentinin Evrimi ve Kent Modelleri (XII.-XIV. Yüzyıllar) 329

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Anadolu'da Doğu Roma-Bizans Dönemi Ulaşım Sistemi 330

Harita 2. Anadolu'da Roma İmparatorluk Dönemi İdari Birim Sınırları 331

Harita 3. Anadolu'da Doğu Roma / Bizans Dönemi İdari Birimler (XI. Yüzyıl) 332

Harita 4. Orta Asya Türk Egemenlik Coğrafyası (VIII.-XIII. Yüzyıllar) 333

Harita 5. İran-Türk Egemenlik Coğrafyası (XI.-XIII.Yüzyıllar) 334

Harita 6. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Savunma Sisteminin Mekânsal Bileşenleri..... 335

Harita 7. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Ulaşım Sistemi ve Kervansaraylar Ağı 336

Harita 8. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Üretim-Dağıtım Merkezleri 337

Harita 9. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Darphane Merkezleri..... 338

Harita 10. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşim Sürecinin Mekânsal Çözümlemesi 339

Harita 11. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Kültürel Coğrafya 340

Harita 12. Anadolu'da Selçuklu Dönemi İnanç Coğrafyası 341

Harita 13. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Ahilik Merkezleri..... 342

Harita 14. Anadolu'da Selçuklu Döneminde Türk Boylarının Dağılım Coğrafyası..... 343

Harita 15. Anadolu'da Selçuklu (Olası) İdari Birimleri (1075-1155)..... 344

Harita 16. Anadolu'da Selçuklu Dönemi İdari Birimler/Meliklik Merkezleri (1180-1181)..... 345

Harita 17. Anadolu'da Selçuklu Dönemi (Olası) İdari Birim Sınırları (XII.-XIII. Yüzyıllar)..... 346

Harita 18. Anadolu'da İlhanlı Dönemi Selçuklu (Olası) İdari Birimleri (1243-1277)..... 347

Harita 19. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Sonunda Çok Parçalı Siyasal Egemenlik Döneminde Ortaya Çıkan Yeni Düğüm-Bağlantı Merkezleri..... 348

Harita 20. Anadolu'da Selçuklu Egemenliği Öncesinde Erken Türk Feodaliteleri Dönemi Siyasal Yapılanmalar ve Bağlantı-Düğüm Merkezleri 349

Harita 21. Selçuklu Döneminde Anadolu'nun Tarihi Topografyası..... 350

Harita 22. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Cuma Camisi-Ulucami Dağılımı 351

Harita 23. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Sağlık Merkezleri Dağılımı..... 352

Harita 24. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Kültürel Merkezler / Medrese Merkezleri..... 353

Harita 25. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Saray Bulunan Kentler 354

Harita 26. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Kentlerinin Ekonomik Büyüklükleri..... 355

Harita 27. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Kentsel Yoğunluk Bölgeleri..... 356

Harita 28. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Kentlerinin Demografik Büyüklükleri 357

KATALOG LİSTESİ

Plân 1. Selçuklu Devrinde Aksaray (XII.-XIII. Yüzyıllar) 358

Plân 2. Selçuklu Devrinde Akşehir (XII.-XIII. Yüzyıllar) 359

Plân 3. Selçuklu Devrinde Alâiyye (XII.-XIII. Yüzyıllar) 360

Plân 4. Selçuklu Devrinde Amasya (XII.-XIII. Yüzyıllar) 361

Plân 5. Selçuklu Devrinde Ankara (XII.-XIII. Yüzyıllar) 362

Plân 6. Selçuklu Devrinde Antalya (XII.-XIII. Yüzyıllar) 363

Plân 7. Selçuklu Devrinde Çankırı (XII.-XIII. Yüzyıllar) 364

Plân 8. Selçuklu Devrinde Çorumlu (XII.-XIII. Yüzyıllar) 365

Plân 9. Selçuklu Devrinde Elbistan (XII.-XIII. Yüzyıllar) 366

Plân 10. Selçuklu Devrinde Ereğli (XII.-XIII. Yüzyıllar) 367

Plân 11. Selçuklu Devrinde Erzen-i Rum (XII.-XIII. Yüzyıllar) 368

Plân 12. Selçuklu Devrinde Erzincan (XII.-XIII. Yüzyıllar) 369

Plân 13. Selçuklu Devrinde Karahisar Yerleşmeleri (XII.-XIII. Yüzyıllar) 370

Plân 14. Selçuklu Devrinde Kastamonu (XII.-XIII. Yüzyıllar) 371

Plân 15. Selçuklu Devrinde Kayseri (XII.-XIII. Yüzyıllar)) 372

Plân 16. Selçuklu Devrinde Kırşehir (XII.-XIII. Yüzyıllar) 373

Plân 17. Selçuklu Devrinde Konya (XII.-XIII. Yüzyıllar) 374

Plân 18. Selçuklu Devrinde Kubâd-âbâd (XII.-XIII. Yüzyıllar) 375

Plân 19. Selçuklu Devrinde Kütahya (XII.-XIII. Yüzyıllar) 376

Plân 20. Selçuklu Devrinde Malatya (XII.-XIII. Yüzyıllar) 377

Plân 21. Selçuklu Devrinde Nekide (XII.-XIII. Yüzyıllar) 378

Plân 22. Selçuklu Devrinde Niksar (XII.-XIII. Yüzyıllar) 379

Plân 23. Selçuklu Devrinde Sinop (XII.-XIII. Yüzyıllar) 380

Plân 24. Selçuklu Devrinde Sivas (XII.-XIII. Yüzyıllar) 381

Plân 25. Selçuklu Devrinde Tokat (XII.-XIII. Yüzyıllar)..... 382

Plân 26. Selçuklu Devrinde Tunguzlu (XII.-XIII. Yüzyıllar)..... 383

1. GİRİŞ

Bu tez; siyasal boyutta Anadolu'nun Osmanlı öncesi ilk Türk siyasal birlik ve mekânsal boyutta Anadolu'da ilk Türk yerleşim süreci olarak Selçuklu egemenlik döneminde (1075-1308) Anadolu'nun kendine özgü jeopolitik yapısı, dönemin değişken sosyal-kültürel-ekonomik koşulları, ulaşım-iletişim sistem ve teknolojileri ve Bizans-Selçuklu ikili siyasal ilişkiler ağı kapsamında örgütlendiği öngörülen Selçuklu yerleşme sistemi kurgusunun varlığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu tez çalışmasının bir başka boyutu da Türk öncesi Bizans yerleşme düzeni ve kent model(ler)i ile Anadolu öncesi Orta Asya-Türk kent modeli ve İran-Türk-İslâm kent model(ler)i yaklaşımlarına dayalı olarak, Selçuklu dönemi Anadolu-Türk yerleşim sürecinde kentsel mekân organizasyonlarına dönük model ya da modellerin belirlenmesidir.

Dolayısıyla bu tez, Türklerin yaklaşık 200 yıl süren göçleri sürecinde;

- Orta Asya kültür ve medeniyetinin Anadolu'ya dek taşıdıkları değerleri,
- İran yöresindeki karşılaştıkları İslâm kültürü ve İslâmlaşma sürecinin Türk kültür ve medeniyeti üzerinde yarattığı sosyal-ekonomik-kültürel dönüşümlere bağlı ortaya çıkan Türk-İslâm kültür ve medeniyet değerlerini,
- Anadolu coğrafyasında devraldıkları Bizans kültür ve medeniyet değerleri mirasının bir sonucu olarak meydana getirdikleri, yeni kültür ve medeniyet sentezinin mekânsal yansımaları olan Anadolu Selçuklu yerleşme-ulaşım sistemi ve kentsel mekân organizasyonlarının ortaya çıkarılabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu tez ile Selçuklu kültür ve medeniyeti üzerine bugüne dek yapılmış sosyal ve siyasal tarih ağırlıklı çalışmalara, vakâyinâme, menâkıb-nâme, mektûbât ve vakfiyeler gibi dönemin tarihi kaynaklarına, kitabeler-abideler gibi anıtsal yapı araştırmalarına mekân boyutu kazandırılması yoluyla Anadolu'da Selçuklu egemenlik dönemi yerleşme sistemi ve kentsel mekân organizasyonlarının tanımlanması hedeflenmektedir.

Tez kapsamında Selçuklu dönemi olarak tanımlanan 1075-1308 zaman aralığı, dönemin değişken askeri-siyasal-yönetsel koşulları ve sosyal-kültürel-ekonomik ilişkiler ağının değişen/dönüşen şartlarının biçimlendirdiği Selçuklu siyasal-yönetsel-ekonomik düzeninin egemen olduğu süreci tanımlamaktadır. Bu

noktada temel sorun, sözkonusu siyasal-yönetsel-ekonomik düzenin Selçuklu egemenlik döneminin her aşamasında süreklilik gösterip-göstermediğidir.

Dolayısıyla yaklaşık ikiyüz yıllık bir süreci kapsayan sözkonusu zaman aralığının dönemin özgün koşullarına dayalı olarak alt zaman dilimlerine ayrılarak irdelenmesi, yerleşme sistemi ve kentsel mekân organizasyonları boyutunda mekânsal değişim/dönüşüm sürecini etkileyen koşulların ve değişkenlerin tanımlanabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çerçevede yerleşme sistemi ve kent model(ler)inin tarihsel süreçte geçirdiği değişim/dönüşüm sürecinin belirlenmesine dönük zaman dizgisi; askeri-siyasal koşulların belirlediği savunma sistemi, üretim-dağıtım sistemleri ile sosyal-kültürel-ekonomik ilişkiler ağının belirlediği yerleşme sistemi ve kentsel kademelenme kapsamında alt zaman dilimlerine ayrılmıştır.

Buna göre tez çalışması:

Anadolu'nun savunma sistemi boyutunda;

- Varolma mücadelesi dönemi (1075-1176),
- Siyasal egemenlik düzeninin kurulması ve denizlere açılma (1176-1220),
- İmparatorluk düzeyinde genişleme dönemi (1220-1237),
- Devlet mekanizmasının çözülmesi ve tâbiyet dönemi (1237-1308),

Yerleşme sistemi ve kentsel kademelenme boyutunda ise;

- Yarı-göçebe dönem: ilk kuruluş ve varolma mücadelesi (1075-1155),
- Yarı-yerleşik yaşam dönem: siyasal birlik ve kurumsallaşma (1155-1220),
- Yerleşik yaşam dönemi: yükselme ve merkezileşme (1220-1237),
- Sistemin çözülme dönemi: gerileme ve çöküş (1237-1277) olmak üzere dönemlere ayrılmıştır.

1.1. Kavramsal Çerçeve

Anadolu

Bu tez kapsamında "Anadolu" kavramı ile tanımlanan coğrafya, XI. yüzyıl sonu ve XIV. yüzyıl başı arasındaki dönemde[1];

- batıda; Uc olarak tanımlanan Makri-Fethiye Körfezi ve Dalaman çayı-Denizli-Kütahya-Kastamonu-Sinop hattı boyunca uzanan Bizans İmparatorluğu sınırları,

- güneyde; Kilikya Ermeni Krallığı sınırlarına dek uzanan Antalya-Silifke hattı sahil bölgeleri,
- kuzeyde; Trabzon Rum İmparatorluğu sınırlarına dek uzanan Sinop-Ordu hattı sahil bölgeleri,
- doğuda; Arap/İran-İslâm kültür ve medeniyeti egemenlik alanları dışında kalan Elbistan-Malatya-Erzincan-Erzurum hattından, Çoruh vadisine dek uzanan bölgeyle sınırlanan Selçuklu siyasal-yönetsel egemenlik coğrafyasıdır.

Anadolu Selçuklu

Selçuklular; IX.-X. yüzyıllarda Orta Asya ve İran arasında coğrafi geçiş bölgesi niteliğindeki Horasan ve Mavera ün nehir yörelerinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu kuran Oğuz Türklerinin Kınık boyuna mensup Selçuk/Selçük ailesidir.

"Anadolu Selçuklu" kavramı ile anlatılmak istenen, Selçuk ailesinin İran coğrafyasında kurduğu Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun bir uzantısı olarak[2], Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Şah'ın askeri-siyasal politikalar gereğince Anadolu'nun fethi ile görevlendirdiği komutanlardan Kutalmışoğlu/Kutlamış[3] Süleyman Şah tarafından XI. yüzyıl sonundan XIV. yüzyıl başına dek olan dönemde, yukarıda mekânsal sınırlaması yapılan Anadolu coğrafyasında egemenlik kuran[4] ve Anadolu-Türk siyasal tarihinde Anadolu Selçuklu Devleti olarak tanımlanan siyasal-yönetsel yapılanmadır.

Başka bir ifadeyle Anadolu Selçuklu Devleti,

- kendine özgü sosyal-kültürel-ekonomik düzen ve milletlerarası ticaretle bütünleşmiş ulaşım-iletişim sistemi geliştiren,
- miras aldığı Hıristiyan-Bizans kentli ya da köylü unsurlar ve bünyesinde barındırdığı Orta Asya ve İran-İslâm kökenli göçebe, yarı-yerleşik ve yerleşik farklı dinsel ve etnik unsurlar ile Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma kolonizasyon ve yerleşim sürecinin altyapısını oluşturan Türk-İslâm yönü hakim bir aşiretler konfederasyonu niteliğindeki Türk devletidir[5].

Sistem yaklaşımı ve yerleşme sistemi

Sistem yaklaşımı; konumsal ve işlevsel farklılıklara göre belirli bir kademelenme içinde alt sistemler ya da birimlerden oluşan ve üretim-dağıtım

sistemleri ile kendi içinde/dışındaki sistem, alt sistem ve birimlerle çok yönlü ilişkiler zinciri kurulmuş organizasyon olarak tanımlanabilir.

Bu kuramsal açıklamadan hareketle bir tanımlama yapılırsa yerleşme sistemi[6];

- tarihsel bir arka plana dayanan ya da yansımalarını taşıyan veya aktaran belirli ve tanımlı bir coğrafya üzerinde,
- tarihsel süreç içinde dönemsel farklılık ve değişimlere karşı evrim ya da gelişmelere açık,
- siyasal-yönetsel egemen bir merkezi gücün denetim ya da otoritesi altında,
- askeri-stratejik gereksinim ve koşullara bağlı savunma sistem ve teknolojisine sahip,
- işlevsel bir kademelenme ya da uzmanlaşma gösteren,
- sosyal-kültürel-dinsel örgütlenmeler ile üretim-dağıtım sistem ve teknolojilerine dayanan,
- karşılıklı sosyal ve ekonomik ilişkiler organizasyonu içinde bulunan kırsal ve kentsel yerleşme kümelerinin oluşturduğu mekân organizasyonudur.

Buradan hareketle; Anadolu'da Selçuklu egemenlik döneminde, belirli bir nüfus büyüklüğü ve işlevsel kademelenme içinde kendine özgü bir mekânsal dağılım gösterdiği ya da örgütlendiği öngörülen yerleşme sisteminin bileşenleri;

- dönemin koşullarına özgü örgütlenmiş savunma sistem ve teknolojisi,
- kendi içinde bütünleşmiş ve dış sistemlere entegre olmuş bir üretim-dağıtım sistem ve teknolojisi,
- döneme özgü yoğun dinsel etkinlikler ve kolonizasyona ya da sosyal-kültürel-ekonomik faaliyetlere dayanan toprak kullanım ve iskân politikalarının mekânsal yansımaları olarak belirli bir kademelenme sistemi içinde örgütlenmiş yerleşmeler olarak belirlenmiştir.

Model yaklaşımı ve kent model(ler)i

Kent modeli kavramının kökeninde[7] kentsel mekânı tanımlayan ya da biçimlendiren demografik unsurlar, kültürel yapılanmalar, sosyal-ekonomik organizasyonlar ve üretim-dağıtım araç ve teknolojileri olarak sıralanabilecek birbirini etkileyen/yönlendiren ve aralarında çok yönlü ilişkiler zinciri olan birden

çok değişkene dayalı olarak, tarihsel bir arka planı olan tanımlı bir coğrafyada belirli bir zaman aralığında gerçekleştirilen mekânsal organizasyonların niteliksel ya da niceliksel veriler kullanılarak tanımlanabilmesi veya çözümlenebilmesi yatmaktadır.

Kentleşme tarihi ve kentsel yerleşmelerin evrim süreci boyutunda üretilen sanayi öncesi veya İslâm kenti ya da ortaçağ batı kenti gibi kent modelleri veya eş merkezli çemberler ya da sektörler kuramı gibi ekonomik temellere dayalı olarak mekânsal organizasyonları açıklamaya çalışan model arayışlarının; sadece belirli bir dönem ve coğrafya için geçerli yaklaşımlar olabileceği düşünülebilir. Aynı zamanda kent modellerini tanımlayan ortak mekânsal unsurların (varolsa bile) işlevsel-mekânsal kökenlerinin farklı dinamiklere dayanabileceği söylenebilir.

Bu noktada örneklemeler yoluyla kent modelleri üzerine bir irdeleme yapılabilir. Örneğin, ortaçağ İslâm kentlerine özgü bir mekânsal unsur olarak kabul edilen çıkmaz sokak oluşumlarının[8], Kuzey Afrika ve Ortadoğu İslâm kentlerinde gözlemlenmesine karşılık, kuzey bölgelerindeki İslâm kentleri için geçerli bir mekânsal unsur olmaması ya da İslâm kültürü dışındaki kentlerde de gözlemlenmesi, çıkmaz sokak olgusunun coğrafyanın ve toplumsal dinamiklerin değişkenliklerine dayalı olarak gelişen bir mekânsal unsur olduğu ve farklı toplumlarda farklı nedenlere (dini-etnik yapılanmalar, yönetsel-siyasal koşullar, coğrafi-iklimsel koşullar, arsa-arazilerin denetimsiz bölümlenmesi, demografik gelişim/yapı-nüfus yoğunluğu artışı, kentsel mobilite düzeyi gibi) dayalı olarak oluştuğunu düşündürmektedir[9].

Bir başka örnek Roma dönemi kentleri için verilebilir. *Castrum Romanum* olarak adlandırılan askeri temele dayanan Roma kent modelinin, coğrafyanın ve askeri-siyasal koşuların değişkenliğine dayalı olarak Alp Dağları yöresinde *Aosta* olarak adlandırılan modele dönüşmesi, kent modeli yaklaşımının coğrafya ve askeri-siyasal koşulların değişkenliğine dayalı olarak farklılaşabileceğini ortaya koymaktadır. Nitekim Braudel tarafından kökenleri Roma kent modeline dayandırılan ortaçağ batı kentleri üzerine yapılan model arayışlarında, ortaçağ batı kentlerinde üç modelin varlığı belirlenmiştir[10]. Burada sözkonusu üç modelin varlığı bile kent modeli kavramının tek bir modele indirgenemeyeceğine kanıt oluşturmaktadır.

Bir örnek de Amerika Birleşik Devletleri kentsel yerleşmeleri için üretilen modeller üzerine verilebilir[11]. Eş Merkezli Çemberler kuramı olarak tanımlanan, coğrafi koşulların ve sosyal-ekonomik etkinliklerin ve arazi değerlerinin (arızasız topografya ve tarımsal ekonomi) değişmeyen unsurlar olarak kabul edildiği model yaklaşımının, topografyanın hareketlendiği ve ekonomik etkinliklerin farklılaştığı noktada geçerliliğini kaybetmesi veya Çok Merkezli Yerler modelinin sadece Chicago kentinin mekânsal kurgusuna özgü bir model olduğu ve her kent için değişkenlik gösterdiği gözönüne alınırsa, sözkonusu model yaklaşımının her coğrafya ve sosyal-ekonomik düzen için geçerli olamayacağı ancak genel bir bakış açısı veya yaklaşımı sunduğu anlaşılmaktadır.

Buradan hareketle, kent modeli olarak tanımlanabilecek kavramın dinamik bir gelişme/evrimleşme süreci olarak adlandırılabilecek yerleşim sürecinde, her coğrafya ve toplumsal düzen için geçerli tek bir mekânsal örgütlenme veya modeli ifade edemeyeceği söylenebilir. Başka bir ifadeyle, kent modelleri eş toplumsal örgütlenmeler için bile coğrafyanın özgün koşuları, siyasal-yönetsel yapılanmalar ve sosyal-kültürel-ekonomik örgütlenmeler gibi birden çok değişkene dayalı olarak farklılıklar gösterebilir.

Bu çerçevede, Selçuklu dönemi Anadolu kent modellerini biçimlendiren temel değişkenler; dönemin askeri-siyasal koşulları, sosyal-kültürel-ekonomik örgütlenmeleri, üretim-dağıtım ilişkileri zinciri ve coğrafyanın özgün koşulları olarak tanımlanmıştır.

Dolayısıyla bu tez çalışmasının bakış açısı kapsamında kent model(ler)i kavramı ile kastedilen, Anadolu coğrafyasında Selçuklu egemenlik dönemi Türk-İslâm kolonizasyon/yerleşim sürecinde Bizans egemenliğinden devralınan ve mekânsal kurgusu yeniden örgütlenen ya da Türk-İslâm kent kültürü kapsamında yeni kurulan Anadolu kentlerinin mekânsal organizasyonlarını biçimlendiren ya da benzer veya farklı kılan ortak değişkenlere dayalı olarak, Selçuklu döneminin çok yönlü ilişkiler ağı içinde (olası) kent modelleridir.

1.2. Yönteme İlişkin Tartışmalar ve Varsayımlar

1.2.1. Harita kullanımı ile yerleşme-ulaşım sistemlerinin çözümlenmesi ve kentsel kademelenme-dağılımın belirlenmesi

XVI. yüzyıla tarihlenen Utopia adlı eserde[12]; insan ve hayvan ölçeğinde ulaşım teknolojisi ile sosyal-ekonomik-kültürel-yönetsel boyutta homojen işlev ve mekânsal koşullara dayalı olarak bir başkent çevresinde organize edilmiş her biri birbirine ortalama 24 mil ya da bir günlük yaya erişme mesafesinde konumlanmış 54 kentten oluşan bir yerleşme düzeni kurgulamıştır.

Bu kuramsal ya da ütopik yaklaşım değerlendirilirse; kurgulanan yerleşme sisteminin merkezi bir siyasal otorite varlığı, toplumsal yapıya dayalı kentsel işlevler ve ulaşım sistem ve teknolojisine dayalı olarak organize edildiği anlaşılmaktadır. Ancak burada yerleşme sistemi kavramı; her türlü iç ya da dış etkenlerin değişim ya da dönüşüm süreçlerine kapalı olarak, değişmeyen zaman ve mekân koşullarında kurgulanmış bir sistemi ifade etmektedir. Oysa; yerleşme sistemleri zaman ve mekân koşulları ile sisteme etki edecek potansiyele sahip iç ve dış faktörlerin değişimine göre evrimsel gelişmelere açık bir sistemdir.

Anadolu'da Türk dönemi yerleşme sistemlerinin evrimsel analizi ve kentler arası kademelenmenin belirlenmesine dönük araştırmalarda yerleşme sistemi kuramsal temelde[13]; belirli ve tanımlı bir coğrafya üzerinde, güçlü bir merkezi siyasal otoritece örgütlenmiş ve denetime alınmış toprak kullanım sistemi ve yerleşme politikaları ile milletlerarası ilişkiler ve teknoloji düzeyine dayalı kurgulanmış bütünsel bir ulaşım sistemine göre biçimlenmiş mekânsal organizasyonlarının oluşturduğu, zaman ve mekân bağlamında değişim ya da dönüşüme açık bir sistem olarak öngörülmüştür.

Dolayısıyla yerleşme sisteminin çözümlemelerinde; döneme özgü siyasal egemenlik coğrafyası, ulaşım-iletişim sistem ve teknolojileri ile sosyal yapıya dayalı kentsel işlevlerin mekânsal dağılımının ya da kentsel kademelenmenin ortaya konması gerektiği anlaşılmaktadır.

Kent tarihi araştırmalarında[14], yerleşme sistemi ve kentsel kademelenmenin belirlenmesine dönük olarak yapılması gereken çözümlemeler; kentlerin bölgesel-ülkesel ekonomik-kültürel-yönetsel işlevleri ve kademelenme, dinsel yapılanmaların dağılımı, milletlerarası ticaret ve iletişim kapsamında ulaşım sistemi, merkezi ve

güçlü bir siyasal otorite varlığı ve kültürel değişim/dönüşümlerin mekânsal yansımaları olarak tanımlanmış ve çözümlemelerde kullanılabilecek yöntem de yönetim birimlerinin işlendiği bir harita kurgulanması, kentlerin kökenleri ve mekânsal çözümlemeleri kapsamında sınıflandırılması ile özgün tarihi kaynakların kullanımı olarak belirlenmiştir.

Bu kapsamda Taeschner[15], Anadolu Türk yerleşim tarihinin kökenlerinin ortaya konabilmesi için topografik veriler ve ülkesel siyasal egemenlik sınırları ile eyalet sınırlarının işlendiği bir harita üzerinde; köyler, höyükler, kaleler, manastırlar, kentler, tekke ve hanlar gibi kırsal ya da kentsel yerleşmeler ile demografik dağılımlar ve ulaşım sistemi boyutunda milletlerarası/uzak mesafe ticaret yollarının gösterildiği bir harita yapılması gerektiğini belirtmiştir.

Nitekim Stewig[16], nüfus yoğunluğu, ekonomik yapı, yerleşme dağılımı ve ulaşım ilişkilerini gösteren kartografik haritalar topluluğuna dayanarak Batı Anadolu bölgesinin tarihsel süreçte kültürel gelişmesini saptamayı denemiştir.

XV. yüzyıl Akdeniz dünyası kentleri üzerine araştırmalar yapan Braudel yerleşme sisteminin belirlenmesinde kullanılabilecek yöntemi[17]; coğrafi sistem, ulaşım sistemi, üretim güçleri ve yeraltı kaynakları varlığı verilerini kapsayan bir harita kurgulanması olarak öngörmüş, Aurousseau[18] yerleşme kademelenmesi ve nüfusun mekânsal dağılımının belirlenmesinde doğal kaynaklar, jeolojik ve topografik veriler ile enerji kaynaklarını içeren haritaların kullanılması gerektiğini belirtmiş, Tekeli ise[19] kentler, ulaşım kanalları ve tarihsel süreç ya da zaman unsurlarının bileşkesi olarak tanımladığı yerleşme sisteminin belirlenmesi için nüfus yoğunluk bölgeleri, ulaşım kanalları ve tarihsel gelişme sürecini gösteren bir harita yapılması gerektiğini belirtmiştir.

Bu noktada yerleşme sisteminin belirlenmesine dönük haritaların kurgulanmasında kullanılabilecek temel kaynaklar[20]; siyasal sınırlar ve ulaşım sistemi ve kentler üzerine yapılan tarihi coğrafya kapsamlı araştırmalar, özgün topografik ve jeomorfolojik koşullar, iktisadî-beşerî coğrafya verileri, toponomi veriler, üretim organizasyonları, vakayinâme ve seyâhatnâme gibi dönemin özgün tarihi kaynakları, etnografik ve arkeolojik buluntu ya da mimari kalıntılar olarak tanımlanmıştır.

Yukarıda açıklanan yerleşme sistemleri çözümlemelerine ilişkin metodoloji ve kaynak önerilerinden hareketle, Anadolu'nun özgün mekânsal koşulları kapsamında; Selçuklu döneminde siyasal egemenlik düzeni ve mekân organizasyonları üzerindeki yansımalarına, milletlerarası ilişkilere entegre ulaşım sistemine ve işlevsel uzmanlaşmaya bağlı kentsel kademelenmeye dayalı olarak kurgulandığı ya da varolduğu öngörülen yerleşme siteminin harita ya da haritalar kullanımı ile çözümlenebileceği düşünülmektedir.

Son olarak, bu tez çalışmasının kapsamı ve yöntemi boyutunda kent tarihi araştırmalarına dönük üretilen yaklaşımlar[21] değerlendirildiğinde şu hatırlatma yerinde olur: modern kent tarihi araştırmalarında kentin belirli bir dönemde gerçekleşen kentleşme sürecinin yansımaları olduğu kabul edilmekte ve kent tarihi uğraşının kenti bir süreç olarak ele alması gerektiği benimsenmektedir. Bu yaklaşımlar kapsamında, kent tarihi araştırmalarının çalışma alanı; doğal kaynaklar ve topografya gibi çevresel koşullar, askeri gereksinimler, göç hareketleri, sosyal-kültürel ve yönetsel yapı faktörleri ve teknolojik düzeydir. Kent tarihi uğraşında, genel kent tarihi araştırmaları ile seçilmiş ya da tanımlanmış bir bölge veya kent ölçeğinde kentleşme sürecinin sosyal, ekonomik, kültürel ve yönetsel dinamikleri boyutunda mekânsal evrimini saptamayı amaçlayan kent monografileri ya da biyografileri niteliğindeki yerel kent tarihi araştırmaları olmak üzere temelde iki farklı çalışma alanı tanımlanmaktadır.

Buradan hareketle, kapsamı gereğince bölgesel/yerel kent tarihi araştırma yaklaşımını benimseyen bu tez çalışmasında kullanılacak temel ölçütler; Anadolu'da Selçuklu egemenliğindeki yerleşmelerin sosyal-kültürel-ekonomik-siyasal örgütlenmesinin belirlenmesi kapsamında; özgün coğrafi koşullar, siyasal egemenlik kapsamında idari birimler ve sınırlar (Eyalet ya da Meliklik merkezleri veya Uc gibi), sosyal-kültürel ikili yaşam biçiminin mekânsal yansımaları olarak yaylak/kışlak alanları, ulaşım-iletişim sistemi boyutunda milletlerarası ticaret yolları, coğrafya boyutunda doğal kaynaklar potansiyeline dayalı olarak kentlerin üretim-dağıtım ve savunma-yönetim işlev farklılıklarına göre egemenlik coğrafyasındaki mekânsal örgütlenmelerin (pazar veya maden kentleri ya da Ahilik kurumu veya vakıflar yoluyla gelişen kentler gibi) dağılımıdır.

Tez yerleşme-ulaşım sistemleri ve kentsel kademelenme-dağılım konusunda, bu temel ölçütler çerçevesinde kurgulanan haritalar yardımıyla önermelerde bulunmaktadır.

1.2.2. Kent planları ve mimari kalıntılar-arkeolojik bulgular kullanılarak kentsel makroform ve nüfus büyüklükleri ile ulaşım sisteminin belirlenmesi

Kent tarihi uğraşına dönük araştırmalarda[22]; özgün çevresel koşullar ya da doğal kaynak varlığı potansiyeli ve yerleşme sürecinde sosyal-kültürel-ekonomik-yönetsel kurum ve yapılanmalar, nüfus hareketleri ile teknolojik gelişmelerin, kentsel mekân organizasyonlarının biçimlenmesi veya değişimi/dönüşümü üzerinde temel belirleyici unsurlar olduğu ortaya konmuştur.

Bu noktada Anadolu Selçuklu kent kültürünün arka planı boyutunda tarihsel süreçte bir değerlendirme yapılırsa; Horasan yöresi ortaçağ Türk-İslâm toplumlarında minberli cami olarak adlandırılan ulucami ya da Cuma camilerine sahip yerleşmelerin kent olarak adlandırılması veya erken Osmanlı dönemine tarihlenen kaynaklarda kent kavramına dönük olarak "*Cum'a kılınır, bâzar'ı kurulur.*" ya da "*Emiri, müftüsü ve kadısı olan yerdir.*" veya "*kadı konuldu, subaşı konuldu, bâzarı kuruldu, hutbe okundu, Cum'a kılındı.*" ifadelerinin kullanılmasından[23], Türk-İslâm toplumlarında bir yerin kent olarak nitelendirilmesinde ulucami ya da Cuma camileri ve ticari faaliyetler kapsamında pazar yerleri gibi anıtsal-kamusal yapılanmaların belirleyici ölçütler olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Anadolu'da Selçuklu dönemi kentlerindeki kale yapıları, ulucami ya da Cuma camileri, medrese, dârü'ş şifâ, mescid, kütüphane, han ya da kervansaray, devlethane ya da saray ve köşkler gibi anıtsal-kamusal hizmet yapılarının inşa faaliyetleri, mekânsal-işlevsel dağılımları ve sayısal yoğunlukları üzerine yapılan sanat tarihi araştırmalarının[24]; kentlerarası kademelenme ve ulaşım ilişkileri, kentlerin mekânsal yapıları, demografik büyüklükleri ve yerleşim sürecinin belirlenmesinde önemli bir unsur olarak kullanılabileceği düşünülmektedir.

Bu çerçevede kentsel mekân organizasyonlarının tarihsel süreçteki mekânsal evriminin belirlenmesi boyutunda kent planları ya da kentsel mekân organizasyonları üzerindeki belirleyici/biçimlendirici etkileri kapsamında anıtsal-kamusal yapı

tipolojileri çözümlemeleri olmak üzere iki temele dayanan bir sistem yaklaşımı kurgulanacaktır.

Dolayısıyla Anadolu'nun kendine özgü mekânsal ve sosyal-ekonomik koşulları ile çok parçalı siyasal-kültürel-dinsel yapılanmalarının mekânsal yansıması olarak biçimlenen Anadolu kentlerinin Selçuklu döneminde yeniden yapılanma ve yenilenme sürecinde; kentsel makroform çözümlemeleri ve demografik büyüklükleri ile kentler arası varolduğu düşünülen kademelenmenin ortaya konmasında kullanılabilecek görsel kaynakların kent planları ve mimari kalıntılar ya da arkeolojik bulgular olmak üzere iki temel kategori altında toplanması öngörülmüştür.

Bu kapsamda mekânsal çözümlemelerde kullanılacak temel ölçütler; kent planları ve arkeolojik bulgular desteğinde kale ve ulucami ya da kale camileri ile anıtsal hizmet yapılarının fiziki büyüklük ve kapasitelerinin belirlenmesi olacaktır.

Selçuklu döneminde Anadolu ulaşım sisteminin belirlenmesinde ise Selçukluların İran ve Orta Asya devlet kökeninden gelen uzak mesafe ticaret yolları üzerinde askeri ve ticari amaçlı kervansaray ya da *ribât* yapıları kurma geleneği kapsamında; Anadolu'da Selçuklu dönemi kervansaray ya da *ribât* yapılarının dağılımlarının belirlenmesiyle, Selçuklu dönemi Anadolu ulaşım sisteminin toplanma/dağılma merkezleri ile nüfus ve mal-hizmet akış kanallarının ortaya konabileceği düşünülmektedir.

1.2.3. Varsayımlar

Bu tez çalışmasının kapsamı gereğince ortaya konulan veya öngörülen varsayımlar yerleşme sistemi ve kent modellerine ilişkin varsayımlar olmak üzere iki ana başlık altında irdelenmiştir.

Yerleşme sistemine ilişkin varsayımlar

Varsayım 1. Anadolu Selçuklu yerleşme sisteminin Anadolu'da Türk öncesi Roma-Bizans yerleşme-ulaşım sistemleri mirası üzerinde Anadolu öncesi Orta Asya ve İran Türk-İslâm yerleşme kültürleri miraslarına dayalı olarak örgütlendiği ve Anadolu'nun özgün coğrafi koşullarına göre biçimlendiği kabul edilmektedir.

Başka bir ifadeyle, Roma-Bizans dönemi yerleşme-ulaşım sistemleri mirası üzerinde Orta Asya ve İran Türk-İslâm devletleri geleneğinden gelen toprak kullanım sistemi, askeri-siyasal organizasyonlar ve sosyal-kültürel-ekonomik örgütlenmelerin Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşme sistemini biçimlendirdiği varsayılmaktadır.

Varsayım 2. Selçuklu dönemi yerleşme sisteminin, savunma sistemi, üretim-dağıtım sistemleri, yönetim mekanizması ve toprak kullanım-yerleşme politikaları ile bunların yansıması olarak, işlevsel bir kademelenme içinde organize olmuş mekânsal örgütlenmelere dayandığı öngörülmektedir.

Buradan hareketle; Anadolu'da Selçuklu egemenlik döneminde, belirli bir nüfus büyüklüğü ve işlevsel kademelenme içinde kendine özgü bir mekânsal dağılım gösterdiği ya da örgütlendiği öngörülen yerleşme sisteminin bileşenleri;

- dönemin koşullarına özgü örgütlenmiş savunma sistem ve teknolojisi,
- kendi içinde bütünleşmiş ve dış sistemlere entegre olmuş bir üretim-dağıtım sistem ve teknolojisi,
- döneme özgü yoğun dinsel etkinlikler ve kolonizasyona ya da sosyal-kültürel-ekonomik faaliyetlere dayanan toprak kullanım ve iskân politikalarının mekânsal yansımaları olarak belirli bir kademelenme sistemi içinde örgütlenmiş yerleşmeler olarak belirlenmiştir.

Varsayım 3. Selçuklu dönemi yerleşme sistemini oluşturan alt siyasal-yönetsel örgütlenmeler olarak tanımladığımız idari birimleri ya da eyaletlerinin siyasal-yönetsel etki alanları ya da idari sınırlarının; tarihi coğrafyanın fiziki yapıyı belirleyici/yönlendirici niteliği kapsamında Anadolu'nun coğrafi koşulları ve Selçuklu öncesi ya da sonrası örgütlenen idari birim sınırlarına, vakâyi-nâme, vakfiyeler ya da nümizmatik veriler gibi dönemin tarihi kayıtlarına, kervansaray, köprü, cami ya da medrese gibi anıtsal-kamusal hizmet yapılarının kitabelerine dayalı olarak belirlenebileceği düşünülmektedir.

Kent modellerine ilişkin varsayımlar

Varsayım 1. Anadolu Selçuklu kent modelinin, Orta Asya ve İran Türk-İslâm yerleşik-yarı yerleşik yaşam geleneklerinin, Anadolu'da devralınan Bizans yerleşim kültürü mirası üzerine aktarılması ya da adapte edilmesi ile biçimlendiği öngörülmektedir. Başka bir ifadeyle, Selçuklu kent modelinin mekânsal organizasyonlarının; Bizans yerleşim mirası ve Orta Asya ve İran Türk-İslâm mekân organizasyonlarının yansımaları olarak biçimlendiği kabul edilmektedir.

Varsayım 2. Selçuklu dönemi Anadolu Türk kentinin mekânsal organizasyonu ya da iç düzeni üzerindeki temel belirleyici unsurun; yerleşme-ulaşım sistemleri boyutunda kentlerin askeri-siyasal-yönetsel işlev farklılıkları ve buna bağlı

olarak kentsel/bölgesel hizmet potansiyeli olduğu düşünülmektedir. Ancak burada gözardı edilmemesi gereken nokta; kentlerin mekânsal organizasyonları ya da işlevsel nitelikleri ve etki alanları boyutunda coğrafi koşulların belirleyici olduğudur.

Varsayım 3. Selçuklu dönemi Anadolu kent modellerini ya da kentlerin makroformunu biçimlendiren mekânsal unsurlar: anıtsal-kamusal hizmet yapıları işlevindeki külliye grupları, dönemin kendine özgü askeri-siyasal ya da sosyal-kültürel-ekonomik ilişkiler ağı ve Anadolu'nun özgün coğrafi koşulları olarak değerlendirilmektedir.

1.3. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i Çözümlemesine İlişkin Kullanılabilecek Kaynaklar

1.3.1. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Mekânsal Tarih Araştırmalarının Tarihsel Perspektifi

Anadolu'da Selçuklu dönemi mekânsal tarih araştırmaları temelde sanat tarihi ve arkeoloji üzerine odaklanmıştır. Dolayısıyla bu araştırmalar, Selçuklu dönemi Anadolu yerleşme sistemini ya da kent modelini saptamaktan çok yerel ya da bölgesel anlamda kent monografileri niteliğindeki mekânsal yapı çözümlemelerini kapsamaktadır.

Selçuklu dönemi Anadolu-Türk kentlerinin mekânsal tarihi üzerine mimarlık ve şehircilik alanında yapılan araştırmaların, Doğan Kuban'ın *"Anadolu Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler"* adını taşıyan makalesi[25] ile başladığı söylenebilir. Ancak bu araştırma, Selçuklu dönemi yerleşme sistemi ve kentsel mekan organizasyonları üzerine bir model belirlemekten çok, dönemin mekan organizasyonları üzerindeki olası etkilerin varlığının araştırılması niteliğindedir.

Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşme sisteminin tanımlanması veya kentsel model belirlenmesi üzerine odaklanan araştırmalar, Fulin Bölen (1978)'in *"Anadolu'da Yerleşme Sisteminin Evrim Analizi ve Çağdaş Mekan Düzenleme Politikalarına Etkilerinin İncelenmesinde Bir Yöntem Denemesi"*, Tuğrul Kırmızı'nın[26] *"Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Kenti Üzerine Bir Araştırma"* ve Uğur Tanyeli (1987)'nin Selçuklu, Beylikler ve Erken Osmanlı dönemlerini irdeleyen, *"Anadolu Türk Kentinde Fiziki Yapının Evrim Süreci (11.-15. Yüzyıllar)"* adını taşıyan doktora tezleridir.

Fulin Bölen tarafından yapılan araştırmada[27], Anadolu yerleşme sisteminin tarihsel süreçteki gelişimi içinde sınırlı da olsa Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşme sistemine ilişkin varsayımlar getirilmiştir. Bu araştırmada Selçuklu döneminde Anadolu yerleşme sisteminin Bizans-Selçuklu siyasal-yönetsel egemenlik düzenlerine dayalı olarak kısmen ikili bir yapı gösterdiği öngörülmüştür.

Uğur Tanyeli tarafından yapılan Anadolu-Türk kentlerinin fiziki evrim sürecine ilişkin araştırmanın bir bölümü[28] Selçuklu dönemi kentsel mekân organizasyonlarına ayrılmıştır. Bu araştırmada kentsel mekân organizasyonlarının gelişimi ya da evriminde temel dayanak noktası, Türk öncesi Anadolu Bizans kent kültürleri mirasına üzerinde, Anadolu öncesi Orta Asya Türk göçebe-kentli ikili yaşam biçiminin etkili olduğu kabulüdür[29]. Sanayi öncesi kenti ya da İslâm kenti gibi eş zamanlı kent modelleri yaklaşımları araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Oysa, Orta Asya Türk kentlerinde bile İslâm olgusunun kentsel mekân organizasyonları üzerinde etkili unsur olduğu gözönüne alındığında, İslâm kültürüne yakın bir coğrafyada örgütlenen ve bir Türk-İslâm Devleti olan Anadolu Selçuklu Devleti'nin kentsel mekân organizasyonları üzende İslâm olgusunun etkili olmadığını söylemek son derece güç görünmektedir.

Şeref Yazıcıoğlu tarafından yapılan *"Dependent Urban Development and Nonreciprocal City and Countryside Relations in Developing Countries: A study of the Republic of Turkey"* adlı doktora çalışmasında[30], Anadolu-Türk kentinin, Anadolu öncesi Orta Asya Türk kültürü, İran ve İslâm-Arap kültürleri ile Anadolu'da Türk öncesi Roma-Yunan kent kültürleri etkisinde biçimlendiği ileri sürmüştür.

Bu çalışmalardan farklı olarak, Şebnem Önal (1994) tarafından hazırlanan *"Functional and Physical Analysis of Squares-Public Meetings Spaces- in the Seljuk and Ottoman Cities"* adını taşıyan ve kamusal toplanma mekânları olarak kent meydanlarının işlevsel-fiziksel çözümlemelerine ilişkin tez çalışması, Selçuklu dönemi kentlerinin mekânsal kurgusu üzerine yorum getirmesi boyutunda irdelenmesi gereken bir çalışma olarak değerlendirilmektedir.

Şebnem Önal tarafından yapılan çalışmada[31], Selçuklu kentleri ile Antik çağ kentleri arasında kentsel yapılar ve fiziki karakteristikler kapsamında benzerlikler olduğuna dayanılarak, Selçuk kentlerinin ne Bizans ne de İslâm kentlerine benzemediği, daha çok Antik çağ ve Ortaçağ Batı kentlerine benzediği ileri

sürülmüştür. Ancak burada, antik çağ yerleşim mirasının Bizans dönemindeki evrimi sürecinde, antik çağ mirası olarak tanımlayabilecek portikolu arterler veya dik açılı/ızgara yol sistemlerinin Bizans döneminden itibaren tahrip edilmiş olduğu dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla Selçuklu kentlerinin antik çağdan devraldığı yerleşim kültürü mirasının oldukça sınırlı olabileceği düşünülmektedir.

Son olarak, Korkut Tuna tarafından yapılan *"Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme"* adını taşıyan doçentlik çalışmasında[32], Türklerin Anadolu yerleşim sürecine katılmalarını sosyolojik boyutta irdelenerek, Selçuklu kentlerinin; göçle gelen Türk nüfusun Anadolu'da toplanma/dağılma organizasyonlarının yapıldığı merkez olabilme potansiyellerine göre geliştiği ve göç hareketlerinin sona ermesinin ardından önemlerini kaybettiğine ilişkin varsayımı, dikkat çekici bir değerlendirme olarak kabul edilmektedir.

Buraya kadar açıklanan ve başlangıcı 70'li yıllara tarihlendiği anlaşılan araştırmalardan bugüne dek uzanan süreçte gerek vakayinâme ya da vakfiye/mülk-nâme veya ahid-nâmeler gibi yeni ve özgün tarihi kaynakların yayınlanması, gerekse arkeolojik araştırmalarda elde edilen yeni bulgular, Selçuklu dönemine ilişkin varsayımların gözden geçirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Dolayısıyla Selçuklu dönemi Anadolu mekân organizasyonlarını tanımlamayı amaçlayan bu tez kapsamında, Selçuklu araştırmalarının tarihi perspektifinde bugün gelinen noktada, ulaşılan yeni kaynaklar ve bulgular ile gelişen araştırma tekniklerine dayalı olarak yeni değerlendirmeler yapılabileceği düşünülmektedir.

1.3.2. Vakâyinâmeler ya da kronikler

Vakâyinâme ya da kronikler; XII.-XIV. yüzyıllarda Selçuklu Anadolu'sunun sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal tarihi üzerine önemli bilgiler içeren yerli ya da yabancı kaynaklı manzum ya da mensur (olarak yazılan) tarih kitaplarıdır[33].

Anadolu Selçuklu dönemi yerli vakâyinâmeleri olarak adlandırılan; XIII. yüzyılda Ibn Bibi tarafından Farsça yazılmış El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye[34], XIII. yüzyıl sonuna tarihlenen Aksaraylı Kerimeddin Mahmud tarafından yazılan ve Selçukluların Moğol egemenliği altına girdiği son dönemlerini anlatan Müsameretü'l Ahbâr[35] ve müellifi bilinmeyen Anonim Selçuk-nâme[36], Niğdeli Kadı Ahmed tarafından 1332-3 yılında yazılmış El-Veledü'ş Şefik[37], Ünsî'nin Selçuk Şehnâmesi[38] ve Müneccimbaşı Lütfullah Efendi'nin Büyük Selçuklular, Anadolu

Selçukluları ve Beylikler dönemini anlatan Camiu'd-Düvel[39] ile Selçuklu sonrası Kadı Burhâneddin Ahmed Devleti dönemini siyasal tarihini anlatan Bezm u Rezm[40] Selçuklu ve Beylikler döneminin resmi bakış açısından Anadolu'nun sosyal-ekonomik-kültürel-siyasal yapılanma ya da örgütlenmeleri ile ulaşım-yerleşme sistemi ve yerleşim politikaları üzerine içerdikleri veriler kapsamında değerlendirilecektir.

Selçuklu döneminin Bizans ya da Ermeni veya Süryani gibi Türk dışı veya gayri-İslâmî kaynakları olarak adlandırabilecek; Ab'ül Farac[41], Süryani Mihâil[42], Kumandan Simbat[43], Vardabet Vardan[44] ve Urfalı Mateos[45] gibi Süryani ve Ermeni tarihçiler ile Khoniates[46] ya da Kinnamos[47] gibi Bizans tarihçilerinin vakâyinâmeleri; Bizans-Selçuklu sosyal-kültürel-ekonomik-siyasal ilişkileri, Selçuklu fetih ve yerleşme politikaları ve Anadolu'nun Türk kolonizasyon sürecinin Bizans ya da Ermeni veya Süryani gibi Türk-İslâm dışı unsurların bakış açısından değerlendirilmesi kapsamında irdelenecektir.

Erken Osmanlı dönemi vakâyinâmeleri olarak tanımlayabileceğimiz; Tevârih-i Al-i Osman[48], Kitâb-ı Cihan-Nümâ[49] ya da El-Aylemü'z-Zahir Fi Ahvali'l-Evail Ve'l-Evahir[50] gibi eserler ise Osmanlı bakış açısından geçmişe dönük yeni değerlendirmeler yapabilme olanağı vermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Dolayısıyla Anadolu Selçuklu döneminin devlet yönetimi ve kurumları, eyaletlerin yönetimi ve yöneticileri, toprakların kullanımı, fetih politikaları ve iskân faaliyetleri, yerleşme sistemi ve yerleşmeler arası ilişkiler, ulaşım sistemi ve kurumları, köylerin ya da kentlerin imarı veya yeniden kurulması ve sosyal-kültürel-ekonomik kent kurumları gibi konularda önemli bilgiler içeren yerli ve yabancı vakâyinâme ve kronikler, Selçuklu dönemi Anadolu yerleşme sisteminin belirlenmesine dönük olarak ele alınacaktır.

1.3.3. Menâkıb-nâme ve mektûbât

Menâkıb-nâmeler[51]; XI. yüzyıldan itibaren, Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma süreci sonrasında Anadolu Selçukluları döneminde Horasan, Azerbaycan ve Acem-i Irak üzerinden gelen şeyhler vasıtasıyla Anadolu'da yerleşen tarikatların gelişmesiyle erenlerin, velilerin ya da sûfilerin gösterdikleri harikulâde olaylar anlamında kerametleri nakleden küçük hikayelerden oluşan eserlerdir.

Nitekim menâkıb-nâmeler; bazı tarihi olaylar ve şahsiyetlerden, sosyal, ekonomik ve kültürel hayata, gelenek-göreneklere, Anadolu ve Rumeli'nin iskânından, Türk din tarihine dek uzanan zengin bilgiler içermektedir. Ancak menâkıb-nâmeler, harikulade ve olağanüstü olayların anlatımına dayandığından abartılı ifade ve açıklamalar içermesi nedeniyle diğer tarih kaynaklar ile karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Türk kent tarihi açısından bakıldığında[52]; Menâkıb-ı Sipehsâlâr ve Menâkıbü'l Arifîn, Menâkıb-ı Sadreddin-i Konevi, Menâkıb-ı Ahi Evran, Menâkıb-ı Seyyid Hârun Velî ya da Menâkıb-ı Hacı Bektaş Velî gibi menâkıb-nâmeler; XIII.-XIV. yüzyıllarda Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki kent yaşamı ve kurumları ile sosyal yapı ve dini akımları hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Seyyid Hârun Velî Menâkıb-nâmesi[53], Anadolu-Türk-İslâm yerleşim sürecinde bir Türk kentinin mekânsal kuruluşunda etkili olan kentsel kurumların öncelikleri ve yerseçimi tercihleri hakkında bilgiler vermektedir.

Abdal Musa[54] ya da Hacım Sultan menâkıb-nâmelerinde[55], Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma sürecinde Tekke ya da Beyce Sultan gibi Türk kentlerinin antik dönem mirası üzerinde yapılandığına ilişkin kayıtlar, Türk kentlerinin yerseçimi tercihlerinde geçmiş yerleşim kültürleri mirasının etkisini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Eflâkî'nin Menâkıbü'l Arifûn adlı eseri[56] Mevlânâ döneminde Konya kentinin sosyal, kültürel ve ekonomik kent yaşamı ve kurumları ile kentin fiziki topografyasını tanımlayıcı veriler içermektedir.

Dolayısıyla menâkıb-nâmeler; özellikle Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma süreci ve yerleşim politikaları, kentsel ve kırsal yapısı ya da kentlerin sosyal, kültürel ve ekonomik ya da dini akım ve kurumları kapsamında irdelenecektir.

Sultanlar ya da emirler gibi önemli devlet görevlileri ya da cemaat veya tarikat şeyhleri gibi önemli dini şahsiyetler arasında çeşitli vesilelerle yazılmış mektûbât ya da yazışmalar; dönemin sosyal-ekonomik-kültürel yaşamı ve toplumsal sınıflar arasındaki karşılıklı ilişki ve sorunların kentsel mekân boyutuna etkileri gibi konularda içerdiği önemli bilgiler kapsamında ele alınacaktır.

Bu noktada, Selçuklu döneminin önemli dini ve politik kişiliği olan Hz. Mevlana'nın ya da Moğol egemenliği döneminde Anadolu valisi olan Reşideddin'in

Selçuklu sultanları ve emirleri gibi önemli devlet yöneticileri ya da dini liderler ile yaptığı yazışmalar[57], Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin yerleşim süreci, sosyal-kültürel-ekonomik kent yaşamı ve kurumları hakkında önemli bilgiler içermektedir.

1.3.4. Vakıf-nâme, temlik-nâme/mülk-nâme, ahid-nâme, kitabeler ve sikkeler

Vakıf-nâme[58] ya da vakfiye; Sultanlar ya da emirler tarafından vakfedilen sosyal ve ekonomik kurum ya da mülklerin, hangi koşullar altında tesis edildiği, nasıl ve ne amaçla kullanılacağı ve yönetileceği ile mülkiyet ve kullanma hakları gibi konuları belirlenerek, Devlet güvencesi altında kayıt altına alınmış ve saklanmış belgelerdir.

Vakıf-nâmeler[59]; vakfedilen mülkler ve sahipleri, mülkleri sınırlayan ya da çevreleyen mekânsal ögeler ya da toponomi verileri ile tarihsel kökenleri hakkında verdikleri bilgilerle, kentlerin sosyal ve kültürel sınıfları, mekânsal dağılımları ya da mekân organizasyonlarını oluşturan çarşı veya pazar gibi ekonomik kurumlar, ulucami veya cami ya da mescidler gibi dini kurumlar, dârü'ş şifâlar, medreseler ve tekkeler gibi sosyal-kültürel hizmet kurumları ya da bağ ve bahçeler veya sulama kanalları gibi kent peyzajı ve kent formuna ilişkin oldukça ayrıntılı tanımlamalar içermektedir.

Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus ya da Selçuklu emirlerinden Cacaoğlu Nureddin, Şemseddin Altun-Aba, Celaleddin Karatay, Mübarezeddin Ertokuş, Sahip Ata Fahreddin Ali, Seyfeddin Turumtay, Kemaleddin Ahmed bin Rahat, Mübarezeddin Halifet Gazi veya dönemin dini şahsiyetlerinden Rufai şeyhi Seyyid Nureddin Alparslan'ın vakfiyeleri[60]; Selçuklu dönemi kentlerinin yerleşim süreci ve yapısı, mekânsal organizasyonlar ve kurumlar ya da toprak düzeni ve kullanımları gibi konularda önemli bilgiler vermektedir.

Temlik-nâme ya da mülk-nâme[61]; genellikle kentlerin dışında yer alan Hazineye ait köy ya da mezra gibi toprakların Sultanlar tarafından saray eşrafından ya da Devlet erkanından kişilere ihsân veya satış ya da yapılan önemli hizmetler karşılığında bütün hak ve irtifakları ile iktâ olarak verildiğini gösteren resmi (satış) belge(si)dir.

Bu anlamda temlik-nâme ya da mülk-nâmeler; Selçuklu Anadolu'sundaki kırsal yerleşmeler ve tarımsal üretim faaliyetleri, toprak kullanım ve mülkiyet biçimlerinin belirlenmesinde büyük önem taşımaktadır.

Ahid-nâme[62]; XIII. yüzyıldan itibaren Selçuklu sultanlarının Anadolu'yu milletlerarası ticaret ağına entegre etmek ve Kıbrıs Krallığı, Venedikliler, Cenevizliler, Pizalılar gibi Hıristiyan devletlerle karşılıklı ekonomik/siyasal dostluklar kurmaya dayanan ekonomik ve siyasal politikaları gereğince, Selçuklu egemenliğindeki topraklarda yabancı ülkelere mensup tüccarlara can/mal güvenliği, konaklama/barınma olanakları, çeşitli vergi muafiyetleri ve konsolosluk ya da mahkeme kurma hakkı gibi imtiyazları içeren, İslâmi fıkıh kurallarına göre düzenlenmiş ticaret anlaşmalarıdır.

Selçuklu sultanı I. Alâaddin Keykubad ile Venedik podestası Jacobo Tiepolo arasında yapılan 8 Mart 1220 tarihli Selçuklu-Venedik ahid-nâmesi hükümleri gereğince[63]; Selçuklu ülkesi Venedikli, Cenevizli, Pisalı tüccarların ticari faaliyetlerine açılmıştır. Bu kapsamda; Venediklilerin Konya, Cenevizlilerin Sivas, ve Pizalılar ile Provence/Marsilyalıların da Antalya kentinde fonduk adı verilen ticaret kolonileri ya da konsolosluk ve mahalleler kurmuşlardır.

Dolayısıyla ahid-nâmelerden; Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin sosyal-ekonomik-kültürel yaşamı ve kurumları, kentlerin demografik dağılımı ve yapısı, farklı kültürler arasındaki sosyal-kültürel-ekonomik ilişkilerin boyutu ve mekânsal yansımaları kapsamında yararlanılması düşünülmektedir.

Kitabeler[64]; Sultanlar, emirler ve devlet görevlilerinin kamusal yapı faaliyetleri organizasyonu ve örgütlenmesindeki rolü ve öneminin yanısıra dönemin fetih ve imar faaliyetleri, kentlerin Türkleşme-İslâmlaşma süreci, sosyal-ekonomik-kültürel kent yapıları ve yerleşim süreci, yönetim sistemi ve işlevsel niteliklere göre kentlere verilen unvanlar gibi önemli bilgiler içeren mermer ya da taş üzerine kazınmış yazılı kayıtlardır.

Sinop kenti kale kitabeleri üzerine yapılan araştırmalarda[65]; Selçuklu döneminde Anadolu eyalet ve kentleri ile yöneticileri hakkında kapsamlı bilgiler elde edilebilmektedir.

Anadolu'daki mezar kitabeleri de[66]; Selçuklu Anadolu'sunun sosyal-kültürel kent yaşamı boyutunda dini liderleri ya da kişilikleri, dinsel yapılanmalar ve alt

dinsel felsefeler ile dinler arası karşılıklı ilişki ve etkileşimler hakkında, mekânsal boyutta ise Anadolu'nun kutsal yerleri ve dağılımı, dini yapının kentsel yerleşim süreci üzerindeki etkisi ya da dinsel faaliyetlere dayanan ulaşım ilişkileri ve aksları hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Konya'da Şeyh Alaman Türbesi kitabesinden[67], Selçuklu döneminde kentlileşen Türk nüfusun Orta Asya göçebe yaşam mirası kapsamında yazlık-kışlık mekân değiştirme geleneğini Anadolu kent kültürüne taşıdıkları gibi yerleşim gelenekleri ya da Denizli'de kale kitabelerinden[68] Selçuklu döneminde kentin gelişme ve yayılma alanları gibi fiziki yapıları hakkında bilgiler öğrenilebilmektedir.

Sikkeler[69]; Anadolu Selçuklu döneminin ekonomik refah seviyesi, değerli maden varlığı ve maden kentleri, eyalet ve eyalet merkezlerinin önem ve işlevi konusunda önemli fikirler vermektedir. Bu noktada, para basılmasının bir hakimiyet ve bağımsızlık işareti olduğu gözönüne alındığında Selçuklu sikkeleri üzerinde darbedilmiş resim ve yazılardan; para basılan kentler ya da başka bir deyişle darphâne ya da dârü's sikke veya dârü'd darp bulunan önemli eyalet yönetim ya da meliklik merkezleri tespit edilebilmektedir.

Dolayısıyla vakfiye, temlik-nâmeler, kitabe ya da sikkeler; Selçuklu döneminde Anadolu'daki kamusal yapıların inşa faaliyetlerinin organizasyonu ve örgütlenmesi, yapıların banileri ya da kurucuları, yapım süreci ve aşamaları, kentlerin mekânsal çözümlemeleri ya da işlevsel kullanım alanlarının tanımlanması gibi konularda içerdiği bilgilerle, Anadolu Selçuklu kentlerinin tarihsel evrim sürecinin belirlenmesinde ve açıklanmasında kullanılacaktır.

1.3.5. Seyâhat anlatıları ve gezi notları

Anadolu, Avrupa ile Orta ve Uzakdoğu ülkeleri arasındaki milletlerarası ana ticaret yolları üzerindeki coğrafi konumuna dayalı olarak[70]; Bizans ve Selçuklu dönemlerinde Anadolu coğrafyası gerek misyonerlik ve hac yolculukları, gerekse ticaret faaliyetleri amacıyla çok sayıda gezgin, tüccar ya da din adamlarının uğrak noktası olmuştur.

Dolayısıyla Selçuklu döneminde Anadolu'dan geçen ya da bizzat Anadolu'yu ziyaret eden seyyah veya tüccar ya da din görevlilerinin seyahatnâmeleri; dönemin yerleşme sistemi ve ulaşım ağı ve teknolojisi, doğal kaynakları ve üretim düzeyi, tarihsel yapıları ya da kutsal merkezleri ve kentlerin sosyal, kültürel, ekonomik

yaşamı, kurumları ve demografik yapısına ilişkin verdikleri bilgiler kapsamında değerlendirilecektir.

Marko Polo seyâhatnâmesinde[71], Anadolu'nun Rum, Ermeni ve Türkmenler olmak üzere üç farklı toplumdan oluştuğuna, Türkmenlerin mevsime göre dağlık bölgelerde ya da ovalarda göçebe yaşam biçimine dayalı olarak hayvancılıkla uğraştığına, Rum ve Ermenilerin ise kentlerde yaşadığı ve ticaret-zanâat faaliyetleri ile uğraştığı gibi Selçuklu döneminde Anadolu'nun demografik unsurları ve üretim faaliyetlerine ilişkin veriler, Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavus II. döneminde (1246-1259) Anadolu'dan geçen Rahip Rubruck[72] ve Tudelalı Benjamin[73] seyâhatnâmelerinden ise Anadolu'nun dini ve etnik yapısına ilişkin veriler öğrenilebilmektedir.

Arap coğrafyacı Ibn Said[74] ve Saint Quentin[75] seyâhatnâmeleri; Selçuklu egemenliğindeki Anadolu'nun coğrafi ve idari sınırları, başlıca kervan yolları ve önemli kentleri hakkında bilgiler içerirken, bir başka Arap seyyâh ve sufi El-Herewi'nin seyâhatnâmesi[76] de, XIII. yüzyılda Anadolu'nun kutsal yer ya da ziyaretgâhları ile Anadolu'nun dinsel ve siyasal sınırları hakkında önemli bilgiler vermektedir.

1.3.6. Destan-rivayetlerin mekân boyutunda değerlendirilmesi

Anadolu Selçuklu kültür ve medeniyetinin; Orta Asya, İran-İslâm ya da Arap-İslâm ve Anadolu'da İslâmî olmayan tarihsel kökenlere dayalı olarak farklı kültürlerin birlikteliğinin Anadolu'ya uyarlanması sonucu ortaya çıkmış destan, masal ya da halk hikayeleri türünden edebi kültür değerleri, Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma ve yerleşim süreci üzerine önemli bilgiler içerebilmektedir.

Saltuk-nâme, Karahisar-ı Sahip ve Sivrihisar yörelerinde Hıristiyan/Ermeni nüfusun yoğun olduğu ve buna bağlı olarak Sivrihisarlı Nasreddin Hoca'nın Selçuklular tarafından yeniden iskân edilen Akşehir kentine göç ettiği gibi[77] Anadolu'nun demografik yapısı ve Türkleşme-İslâmlaşma sürecinin mekânsal sınırlarına ilişkin ya da Mısır-Anadolu-Kırım arasındaki kuzey-güney ticaret yolu üzerinde önemli bir liman olan Sinop kentine Selçuklu döneminde Ceziretü'l uşşak/Aşıklar adası unvanı verildiği[78] ve Sivas kentinin bir subaşılık ve kadılık merkezi olduğu gibi Anadolu kentlerinin işlevsel-kurumsal niteliklerine dair[79] veya

sultan Alâaddin Keykubad tarafından Konya, Sivas ve Kayseri kentlerinin surlarının yenilenmesi gibi imar faaliyetlerine ilişkin[80] önemli bilgiler yer almaktadır.

Anadolu halk hikayeleri ve efsaneleri üzerine yapılan araştırmalar[81]; Anadolu-Türk yerleşim tarihinin kökenleri ve evrim süreci ile toponomisi üzerinde İran ve Orta Asya Türk-İslâm kültürü kökenli eren ya da dervişlerin etkileri hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Buradan hareketle; Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma sürecinde cihad ve gazâ gibi İslâmî temellere dayanan Orta Asya ve İran kökenli destansı halk edebiyatı ürünleri; Anadolu'nun Selçuklu dönemi kent/kır yaşamı, sosyal-kültürel-ekonomik kurumları ve demografik/göç hareketleri ve mekânsal yansımalarına ilişkin verilerin saptanmasında ele alınması gerekli kaynaklar olarak değerlendirilmektedir.

NOTLAR

[1] Le Strange 1926: 82, Tekindağ 1949: 29-34, Cahen 1968: 42-43, Kaşgarlı 1990: 103-114, Wittek 1999: 1-2, Sümer 1999: 156, Pitcher 1999: 52.

[2] Rasonyi 1939: 377-384, Zahoder 1955: 491-527, Saunders 1962: 336-345, Kafesoğlu 1972: 3-13, Laurent 1988: 219-226, Köymen 1990: 403-415, Köymen 1993b: 102-114, Sevim-Merçil 1995: 423, Turan 1998: 54-100.

[3] Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah'ın ilk adı üzerine farklı yorumların değerlendirmesi için bakınız: Atsız 1971: 183-189.

[4] Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş tarihi üzerine Selçuklu araştırmacıları arasında farklı görüşler vardır. Osman Turan 1075, İbrahim Kafesoğlu 1092, Zeki Velidi Togan 1080, M. Halil Yinanç 1077, M. Altay Köymen 1073 ve bazı Batılı araştırmacılar 1081 yılında kurulduğunu ileri sürmektedir (Köymen 1993a: 71-79, Kafesoğlu 1981: 1-28, Turan 1971: 45-82, Yıldız 1994: 120-135).

[5] Shaw 1985: 9-10, Cahen 1955-1956: 348-358, Cahen 1962: 686, Cahen 1987: 1375-1431, Cahen 2000: 99-222, Turan 1971, Yazıcıoğlu 1983: 76-95, Hillenbrand 1999: 113-114.

[6] Banz 1970: 155, Bölen 1978: 14-18, Aydın 1964: 145-146, Enön 1980: 2-19, Tekeli 1979: 18

[7] Kilbridge 1968: 382-389, Tekeli 1979: 18-20, Bertuglia-Clarke-Wilson 1994: 20-36, Bertuglia-Rabino 1994: 37-54, Tadei-Williams 1994: 82-104.

[8] Pinon 2000: 166-179. Akbar 1988; 126. Yasufumi 1989: 315-316.

[9] Çıkmaz sokak oluşumlarının farklı coğrafya ve kültürlerdeki işlevsel-mekânsal farlılıkları irdelenirse, Anadolu coğrafyasındaki Avanos ve Ürgüp veya İstanbul ve İzmir kentlerindeki ya da Avrupa ve Çin kentlerindeki çıkmaz sokak oluşumlarının mekânsal-işlevsel oluşum sürecinin farklı kökenlere dayandığı görülmektedir. Birincisinde topografya ana etken iken, diğerlerinde demografik gelişme ile arsa-arazilerin denetimsiz bölümlenmesi ana etkendir. Oysa ortaçağ İslâm kentlerinde temel belirleyici, dini-etnik köken farklılıklarının ortaya çıkardığı mahremiyet ve güvenlik kaygılarına

dayalı olarak dışa kapalı alt toplumsal gruplar halinde örgütlenen mahalle üniteleridir. Çıkmaz sokak olgusunun kökenleri için bakınız: Erdem-Özcan 2004.

[10] Braudel 1993: 453-457, Braudel 2004: 464-468. Bu modeller; A tipi kentler ya da Açık kentler olarak tanımlanan genellikle Roma-Yunan kent kültürü üzerinde gelişen, kırsal alanlar ile bütünleşen kentler, B tipi kentler ya da Kapalı kentler olarak adlandırılan surlarla çevrelenmiş içe kapalı ortaçağ kentleri ve C tipi kentler olarak tanımlanan bir prens ya da hanedanın veya devletin sıkı kontrolü altında gelişmiş ilk modern kentlerdir.

[11] Harris-Ullman 1959: 237-247. Nelson 1969: 198-207.

[12] More 1997: 61-65.

[13] Tekeli 1973: 244-273, Bölen 1978: 5-18.

[14] Bedarida 1968: 47-60, Ergenç 1988: 667-683, Kuban 1994a: 39-45.

[15] Taeschner 1960: 366-367.

[16] Stewig 1968: 29-34.

[17] Braudel 1992: 146-149.

[18] Aurousseau 1921: 589-590.

[19] Tekeli 1979: 18, 63.

[20] Dağtekin 1981: 1141-1181, Hutteroth 2002: 40-42.

[21] Gutheim-Shidler 1963: 248-250, Herhsberg 1978: 5-9. Hershberg 1983: 428-448, Bedarida 1968: 47-60, Bedarida 1983: 395-406. Checkland 1983: 449-466, De Juan 2003:573-584.

[22] Bedarida 1983: 395-406, Conzen 1968: 113-130, Lilley 2000: 5-30, Tunnard 1963: 216-224, Lampard 1963: 225-247, Gutheim-Shidler 1963: 248-250, Platt 1999: 89-95.

[23] Mez 1937, 129: Ergin 1936: 115-116, Mazaherî 1972: 207-208, Aşıkpaşaoğlu 1970: 22-23.

[24] Bayburtluoğlu-Madran 1981: 941-949, Faroqhi 1984: 161-173, Baykara 1996: 34-59, Baykara 1999: 663-667, Bilici 1991, Önal 1994, Yasa 1996, Demir 1996, Akşit 1996, Eravşar 1998, Danık 2001, Yılmaz 2002.

[25] Kuban 1968: 53-73.

[26] Osmanlı öncesi Anadolu Türk kentini irdelediği anlaşılan Tuğrul Kırmızı'nın doktora tezine tüm araştırmalara rağmen ulaşılamadığı için üzerine bir yorum getirilememektedir.

[27] Bölen 1978: 65-70.

[28] Tanyeli 1987: 39-103.

[29] Tanyeli 1987: 8-11.

[30] Yazıcıoğlu 1983: 72-120.

[31] Önal 1994: 62-63.

[32] Tuna 1987: 165.

[33] Köprülü 1943a: 387-388.

[34] Ibn Bibi 1941, Ibn Bibi 1996.

[35] Aksarayî 1943, Aksarayî 2000.

[36] Anonim Selçuk-Nâme 1952.

[37] Köymen 1993: 1-22.

[38] Ünsî 1942.

[39] Müneccimbaşı 1935, Müneccimbaşı 2001.

[40] Esterabadi 1990.

[41] Abü'l Farac 1945.

[42] Süryani Mihâil 1944-1945.

[43] Simbat 1946.

[44] Vardan 1937: 154-255.

[45] Urfalı Mateos 1962.

[46] Khoniates 1995.

[47] Kinnamos 2001.

[48] Âşıkpaşaoğlu 1970, Lütfî Paşa 2001.

[49] Neşrî 1987.

[50] Cenâbî 2000: 213-259. Eserin tahlili ve tenkidli çevirisi Muharrem KESİK tarafından yapılmıştır.

[51] Ocak 1997: 27.

[52] Ocak 1997: 68-69.

[53] Uluçay 1946: 749-778, Şeyh Musa 1991: 39-41.

[54] Güzel 1994: 295-303, Güzel 1996: 197-210, Güzel 1999.

[55] Baykara 1988: 196-199.

[56] Eflâkî 1986, Taneri 1971: 413-464, Taneri 1978.

[57] Mevlânâ 1999, Uzluk 1937, Togan 1953-1954: 33-49.

[58] Rogers 1976: 70.

[59] Kunter 1939, Yinanç 1979, Kayaoğlu 1985: 22-25, Durukan 1997: 25-44.

[60] Turan 1946: 471-496, Turan 1947: 197-221, Turan 1947a: 415-427, Turan 1948: 17-145, Erdoğan 1936: 127-128, Erdoğan 1936a: 189-191, Erdoğan 1937: 370-375, Oral 1962: 223-240, Kayaoğlu 1978: 91-112, Kayaoğlu 1981: 1-29, Bayram-Karabacak 1981: 31-61, Temir 1989, Yinanç 1982: 5-14, Yinanç 1984: 299-307, Yinanç 1991: 15-44, Yinanç 1994: 5-24, Bayram 1994: 31-744.

[61] Turan 1988: 32-33, Turan 1950: 157-165, Oral 1950: 4-5, Oral 1955: 385-394, Sahillioğlu 1969: 57-65.

[62] Turan 1964: 214-220, Turan 1988: 109-146, Delilbaşı 1983: 95-103, Delilbaşı 1987: 481-489, Öğün 1994: 27-34, Yuvalı 1994: 35-41, Turan 1990: 117-126.

[63] Braitanu 1929: 166-168, Baştak 1938: 1284-1288, Rice 1966: 103-105, Martın 1980: 321-330, Delilbaşı 1987: 481, Turan 1990: 125.

[64] Behçet 1930: 43-49, Behçet 1930a: 56-63, Duran 2001, Redford 1993: 148,156, Rogers 1976: 69-103, Hinz 1949: 771-793, Uzunçarşılıoğlu 1929, İhsan 1934: 262-268, Özergin 1971: 61-72, Bakırer 1996: 37-51, Kunter 1942: 433, Baykara 1969: 159-162, Crane 1993: 1-57, Türkmen 2002: 449-453.

[65] Behçet 1930: 43-49, Behçet 1930a: 56-63, Ülkütaşır 1937: 1050-1053, Ülkütaşır 1938: 342-346, Ülkütaşır 1971: 814-819, Ülkütaşır 1949: 112-151, Ülkütaşır 1976: 117-124.

[66] Bates 1971: 73-82, Oral 1949: 16.

[67] Erdoğan 1936b: 223-224, Önder 1971: 181-184.

[68] Baykara 1969: 159.

[69] Artuk 1949: 103-109, Sahillioğlu 1993: 501, Erkiletlioğlu 1991: 21-22, Hinrichs 1991: 29-37, Buniyatov 1991: 1001-1012, Erkiletlioğlu-Güler 1996, Lindner 1988: 267-274, Pamuk 2000: 22-30.

[70] Rubruck 2001, Saint Quentin 1965, T'serstevens 1955, Marco Polo 1985, Busch 1983: 509-533, Cahen 1968: 41-50.

[71] T'serstevens 1955: 75-77, Marko Polo tarihsiz: 20, Marco Polo 1985: 20.

[72] Rubruck 2001: 141.

[73] Tudelalı Benjamin-Ratistonlu Petachia 2001: 45, 95.

[74] Cahen 1968: 41-50.

[75] Saint Quentin 1965: 68-69.

[76] Wolper 2000: 309-322, Kayaoğlu 1994: 733-740.

[77] Rûmî 1987: II/181.

[78] Rûmî 1987: I/9.

[79] Rûmî 1987: I/45.

[80] Rûmî 1987: II/59-61.

[81] Sakaoğlu 1989, Ruben 1947a: 629-639, Önder 1984: 69-73.

2. EŞ ZAMANLI KENT MODELLERİ YAKLAŞIMLARININ ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ YERLEŞME SİSTEMİ VE KENT MODELLERİ AÇISINDAN İRDELENMESİ

2.1. İslâm Kent Modeli

İslâm kenti kavramı ile anlatılmak istenen, ortaçağda Yakındoğu Arap-İslâm toplumlarında, VII. yüzyılda İslâmiyet'in doğuşu ile ortaya çıkan kendine özgü sosyal-kültürel-ekonomik-siyasal yeni yaşam düzeni ve medeni kurumlarının mekânsal yansımalarının biçimlendirdiği kent modelidir.

İslâm kent modeli, VII.-XI. Yüzyıllarda Yakındoğu Arap-İslâm egemenliğindeki topraklardan İran, Hind Okyanusu ve Orta Asya'ya, Sudan'dan Kuzey Afrika (Tunus, Cezayir, Fas), İspanya ve Sicilya'ya, Anadolu'dan Rus nehir vadilerine dek geniş bir coğrafya üzerinde egemen yerleşme biçimi olmuştur[82].

İslâm kentlerinin temel işlevleri sanayi öncesi ya da ortaçağ batı kentlerinde olduğu gibi dinsel, kültürel, ekonomik, yönetsel ya da siyasal ve askeri fonksiyonlara dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle, İslâm kentleri dinsel, ekonomik ve entelektüel/kültürel olmak üzere üç temel faktör üzerinde gelişmiştir.

Buna göre İslâm kentleri[83], önemli dinsel, kültürel ekonomik ve idari faaliyetlerin odağı olarak; birbiriyle sıkı dayanışma içinde olan aile grupları, komşuluk, dini ve etnik azınlık ya da gruplar, çevre kasaba veya köylerden gelen topluluklar, zanâatkâr ve tüccar sınıfları, tarikat veya cemaatler gibi çeşitli dinsel-ekonomik grupların kombinasyonundan oluşan, yönetici veya egemen güçler için yönetsel gücün sembolize edilmesi ve toplumsal birliğin kurulmasına, bireyler için ise dini görev ve sosyal ideallerin gerçekleştirilebilmesine olanak sağlayan dinsel, yönetsel, kültürel ve ekonomik merkezlerdir. Dolayısıyla İslâm kentleri genelde minber ya da camilerin kurulduğu dinsel merkezler ile politik başkentler niteliğindeki yönetim merkezleri olmak üzere iki temel işlevde odaklanmıştır.

İslâm kent medeniyeti ve kültürü üzerine bugüne dek yapılan araştırmalarda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Hammond; Hazreti Muhammed'in Medine gibi bir kent toplumunun üyesi ve Kur'an-ı Kerim'in de kent yaşamını yönlendirici bir unsur olmasına rağmen, İslâm'ı ilk izleyenlerin çöl aşiretleri/bedevilerin üyeleri olduğunu ve aşiretlerin ailelerden oluşan sosyal birimler halinde kentlere yerleşmelerine dayalı olarak, kentlerin sıradan birer daimi kamp yeri olmaktan öteye gidemediğini ortaya

atmıştır. Bu kapsamda bazı Arap-İslâm başkentlerinin yüksek düzeyde gelişmesine rağmen, temelde İslâm medeniyetinin kent karşıtı olduğunu ve Roma-Bizans döneminden miras kalan kentleri ve kent medeniyetini geliştirmek için çaba harcamadığını ya da gerekli politikalar üretmediğini ileri sürmüştür[84].

Bu görüşe karşılık Grabar[85], İslâm kenti ve kurumları üzerine yaptığı analizinde İslâm kültürünün daima kente dönük olduğunu ortaya koyarken, ortaçağ İslâm medeniyeti ile Batı medeniyetini karşılaştıran çalışmalarda[86] da ortaçağ İslâm kültürünün tam anlamıyla bir kent kültürü olduğu ve ortaçağ Batı medeniyetinden çok daha ileri kültür ve medeniyet kurumlarına sahip olduğu saptanmıştır.

Ortaçağ İslâm kentlerinin demografik büyüklükleri çağdaşı batı kentleri kapsamında değerlendirilirse; İslâmiyet'in yükseliş dönemi olarak adlandırılan VII-IX. yüzyıllarda İslâm egemenliğindeki Bağdat'ın 700.000, Basra'nın 200.000, Şam'ın 250.000, Kûfe'nin 140.000, Mekke'nin 100.000, Samarra'nın 135.000 ve Endülüs egemenliğindeki Cordoba'nın 450.000 nüfusa eriştiğine ilişkin kayıtlar[87], aynı dönemde Batı medeniyetinde Köln'ün 12.000, Londra'nın 25.000, Ghent ve Bruges'ün 12.000 nüfusa sahip olduğuna ilişkin kayıtlarla[88] karşılaştırıldığında İslâm egemenlik döneminde kentlerin kazandığı önem ortaya çıkmaktadır.

2.1.1. Yerleşme düzeni

İslâm egemenliğindeki coğrafya üzerinde temelde karayolu taşımacılığına dayanan bir yerleşme düzeni kurulmuştur. Bu yerleşme düzenine dayalı olarak sınırlı ekonomik/ticari öneme sahip birkaç kıyı kenti dışında, İslâm medeniyetinin önemli idari veya politik merkezleri[89] -antik dönem yerleşim mirası üzerinde- genellikle uzak mesafe ticaretinin odak noktalarında ya da kıtalararası yollar üzerinde veya su olanakları gibi doğal kaynaklara sahip iç bölgelerde konumlanmıştır.

İslâm yerleşmelerinin işlevsel niteliklerine göre coğrafi dağılımı yapılırsa[90]; idari ve politik merkez ya da başkentler; kısmen izole edilmiş havzalarda veya merkezi ovalarda ya da su olanaklarının kıt olduğu bölgelerde de vahalarda konumlandığı, pazar kentlerinin ise dağlık ve ovalık bölgeler gibi farklı coğrafi birimler arası ilişkilerin kurulmasına dayalı olarak bölgelerarası geçiş noktalarında konumlandığı görülmektedir.

İslâm egemenliği coğrafyasında iç bölge kentlerinin gelişmesi olgusu özellikle Akdeniz kıyılarında çarpıcı bir biçimde gözlenebilmektedir[91]. Öyle ki; Yunan-Roma ve Bizans döneminin özellikle deniz taşımacılığına dayalı yerleşme düzeninin mekânsal unsuru olan ticaret limanları işlevindeki Antioch, Alexandria ve Kartaca gibi kentler, İslâm egemenlik döneminde kentsel/bölgesel fonksiyonlarını iç bölgelerdeki Halep, Şam, Fustat ve Kayvaran gibi kentlere devretmişlerdir.

Bu olgunun temel nedeni[92]; İslâm inanç ve düşünce sisteminde denizin fırtınalar, kasırgalar ve dalgalar gibi beklenmedik tehlikelere açık olmasına bağlı olarak büyük risk taşıması, Akdeniz'in İslâm dünyası için doğal bir sınır ve İslâm topraklarına yapılacak saldırılar için ciddi bir potansiyel tehlike olarak kabul edilmesine dayanmaktadır. Dolayısıyla İslâm egemenliğindeki coğrafya üzerinde, ağırlıklı olarak karayolu taşımacılığına dayalı yeni bir yerleşme düzeni ve ulaşım sistemi kurulmuştur. Bu yeni yerleşme düzeni ve ulaşım sisteminin mekânsal yansımaları[93]; Ortadoğu'da Basra, Wasıt, Kûfe ve Bağdad, Kuzey Afrika'da Fustat, Kayravan, Al-Mahdiya, Fez, Merakesh ve Rabad gibi askeri garnizon işlevindeki kentlerin kurulması olmuştur.

İslâm kültür ve medeniyetinin mekânsal yansımaları olan kentlerin kuruluş biçimleri sosyal-ekonomik-kültürel-dinsel ve siyasal faktörlere göre farklılaşmıştır[94]. Siyasal ve askeri faktör olarak yönetici güçlerin gücünü sembolize etmek üzere kurulan veya geliştirilen saray-kentler ya da İslâmî kolonizasyon, ülke güvenliğinin sağlanması ve sınırların korunması amacıyla kurulan ya da tahkim edilen kale-kentler, dinsel faktör olarak kutsal yapılar çevresinde ortaya çıkan veya gelişen kentler ve ekonomik faktör olarak ülkelerarası altın ve köle ticaretine dayalı olarak kervan yolları üzerinde gelişen veya kurulan pazar kentleri ile tarımsal üretim ve sulama olanakları ve teknolojisine dayalı olarak geliştirilen veya kurulan, sınırlı kentsel ve dinsel işlevlere de sahip kırsal yerleşmeler oluşturmuştur.

Ibn Haldun[95]; ortaçağ İslâm dünyasında toplumun temel ihtiyaçları dışında kalan ve belli bir uzmanlık isteyen bazı ekonomik işlev ya da zanâatların sadece bazı kentlere özgü olduğunu söyleyerek, İslâm kentleri arasında ekonomik işlevlere dayalı bir kentsel kademelenme ya da işlevsel uzmanlaşma olduğunu ortaya koymuştur. Bir başka boyutta ise, El-Cahiz[96] İslâm kentlerini ahlâki niteliklere, El-Makdisi[97] de toponomi verileri ya da coğrafi konum-ahlaki nitelikler arasındaki ilişkilere dayalı

olarak tanımlamıştır. Bu çerçevede İslâm kentleri yüksek sanatlar ve ince sanat eserlerinde Bağdat; zarafet, şıklık ve incelikte Kûfe; sanayide Basra; ticarette Fustat; hıyanet, vefasızlık ve sadakâtsizlikte Rey; tiranlıkta Nişabur, hırs ve tamahta Merv; öğünme ve kendini methetmede Belh; el sanatlarında Semerkand olmak üzere sınıflandırılmıştır.

Arap coğrafyacı El-Makdisi[98], XI. yüzyılda İslâm egemenliğindeki kentleri siyasal işlevlerine göre birkaç yüz surlu/sursuz orta büyüklükte şehir ve onbeş kadar *amsâr* adı verilen başkent olmak üzere sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmaya göre; İspanya'dan, Yakındoğu ve Hindistan'a dek uzanan İslâm egemenlik coğrafyasını sosyal-politik ve tarihi kimliklerine dayalı olarak hiyerarşik sisteme göre ondört bölgeye ayırmış ve yerleşim alanlarını *aqalim*/bölge, *kuwar*/eyalet, *nawayh*/yöre ya da alt bölge ve *rustaqat*/tarımsal alanlar olmak üzere kademelendirmiştir.

Bu kapsamda İslâm coğrafyasında bölgesel ünitelere ve yerleşme büyüklüklerine dayalı olarak kurulan yerleşme sistemi[99]; bir bölgenin yönetim merkezi olan ekonomik-kültürel-siyasal aktivite merkezi niteliğindeki *Amsâr* ya da *Mısr* adı verilen başkentler; bir eyaletin merkezi olan surlarla çevrilmiş *Qâsabat* adı verilen eyalet başkentleri, bir alt bölgenin/yörenin ana kasabası veya bir pazar kasabası niteliğindeki *Mudun* ya da *Medine* adı verilen eyalet kasabaları ile *Qurâ* ya da *Beled* adı verilen Sûfilerin yerleştiği dinsel merkezler ya da düzenli aralıklarla kurulan pazar ya da fuar alanları veya han, *ribât* ve çarşıları ile kervan ticaretine dayanan konaklama merkezleri ya da sınırlı sosyal ve ekonomik aktivitelere sahip tarımsal nitelikteki yerleşmeler olmak üzere kurgulanmıştır.

2.1.2. Kent formu ve mekânsal organizasyonlar

İslâm kentleri gelişme biçimi ya da modellerine göre irdelenirse[100], -ortaçağ batı kentleri gibi- organik gelişen kare formlu kentler ile önceden hazırlanmış bir plan kapsamında gelişen dairesel formlu kentler olmak üzere temelde iki farklı kentsel form gösterdiği söylenebilir.

Organik gelişen kentler[101]; genelde İslâm fatihleri tarafından fethedilen Halep ya da Şam gibi eski Roma-Yunan dönemi kentleri üzerinde kurulan ve antik dönemden kalan yol sisteminin kullanılmasına bağlı olarak gelişen kare formlu kentlerdir (Plân 1).

Müslümanlar bu kentlerin fiziki formunda önemli değişiklikler yapmadan yerleşim sürecine dahil olmuşlardır. Dolayısıyla organik formlu İslâm kentlerinin; antik dönemin forum, tiyatro ve kolonlu caddeden oluşan Akdeniz dünyası kentleri ile katedral, kilise ve malikanelerden oluşan Hıristiyan dünyası kentlerinin mirası üzerinde kurulduğu ve geliştiği düşünülebilir.

Önceden hazırlanmış bir plan kapsamında gelişen kentler[102] ise egemen siyasal otoritenin yönlendirdiği belirli ve tanımlı bir kentsel evrim ya da yerleşim sürecinin ürünü olarak, askeri koşullara ve göçebe yaşam biçimine dayalı çadır yerleşim düzeni geleneğinin mekânsal yansıması ya da aktarımı olarak Fustat/Kahire gibi satranç tahtası veya Bağdat gibi dairesel formda kurulan/gelişen kentlerdir (Plân 1).

Başka bir ifadeyle[103]; dairesel formlu İslâm kentleri, çadırlardan kurulu yerleşme düzeni olan ve *amsâr* olarak adlandırılan askeri garnizon ya da kamplardan gelişmiştir.

Buradan hareketle, önceden hazırlanan bir plan kapsamında gelişen kentler; Bağdat yakınlarındaki Samarra veya Kayravan yakınlarındaki Rakkada gibi sadece yönetici ya da egemen güçlerin ikâmetgâhı olarak mevcut kentlerin yakınında kurulan saray odaklı hilafet merkezleri; Meşhed gibi dinsel etkenlere bağlı olarak kutsal yapılar çevresinde gelişen dinsel kentler; Fustat, Kayravan ve Rabat gibi ülkelerarası kervan yolları ve sınırların güvenliği gibi ticaret olanakları ve askeri koşullara dayalı olarak kurulan *ribât,* askeri kamp/üs ya da garnizon niteliğindeki kentler; Abbasi hanedanının merkezi Bağdat ya da İdrisilerin merkezi Fez veya Fatimî hanedanının merkezi Kahire gibi siyasal-yönetsel merkezler niteliğindeki başkentler[104] olarak sınıflandırılmıştır.

Öte yandan İslâm kentlerinin mekânsal organizasyonları[105]; İslâm toplumunun gerektirdiği inanç sistemine dayalı sosyal-kültürel yapının fark ve benzerliklerinin oluşturduğu denge düzeninin mekânsal yansımaları olarak, iktâ veya vakıf gibi toprak kullanım biçimini yönlendiren İslâmî hukuk kuralları, gelenekler/örfler ve alt toplumsal gruplarca karşılıklı uzlaşma ya da anlaşmalar yoluyla alınan kararlar ile dini ve etnik köken farklılıklarına göre örgütlenmiş mahalleler yoluyla biçimlendiği söylenebilir.

Dolayısıyla toplumun siyasal-dinsel ve sosyal-kültürel-ekonomik aktivite farklılıkları kentsel mekân organizasyonları üzerinde etkili olmuştur. Sonuçta; İslâm kentlerinin mekânsal düzeni, İslâm toplumunun ortak ekonomik, hukuki, geleneksel ve estetik gereksinimlerine dayalı olarak iki temel yapı üzerinde odaklanmıştır (Plân 2):

I. Büyük cami ya da ulucami[106]; kent formunun elverdiği ölçüde, kent merkezinde iki ana yolun kesişme noktasında bir toplanma/dağılma yeri olarak dinsel ve çevresinde konumlanmış dini eğitim veren okullar, mum-kandil satıcıları, tütsü ve parfüm imalatçıları, kitapçılar, ciltçiler, mücevherciler, baharatçılar, *kayseriyye* adı verilen kapalı değerli kumaş ve deri çarşıları gibi yüksek statülü esnaf çarşıları ile entelektüel/kültürel bir merkezdir.

II. Çarşı ya da pazar[107]; ekonomik ve politik faaliyetlerin odağı olarak, hiyerarşik bir düzen içinde, farklı tüccar ve zanâatkar gruplarının kendilerine ayrılmış sokaklarda faaliyet gösterdiği dükkanlar, atölyeler, imalâthâneler, mücevher, halı, kürk, kumaş gibi değerli malların ticaretinin yapıldığı kapıları kilitlenebilen *kayseriyye* adı verilen kapalı çarşılar, gezici tüccarların kullandığı *funduk*/hanlar, toptan ticaret depoları, camiler, hamamlar, İslâmî eğitimin verildiği medrese veya okullar, sanatkâr, kâtip, hâkim, vergi toplayıcıları gibi resmi görevlilerin işyerleri ile köleler veya hür işçiler, çığırtkanlar ve hamalların bulunduğu ekonomik ve siyasal merkezdir.

Bu işlevsel dağılımın mekânsal yansıması olarak[108]; değerli mal ve eşya satıcıları büyük cami ya da ulucami çevresinde, göçebeler ya da kırsal kesimle ilgili ticaret alanları ya da pazarlar ile yabancı tüccarlar için ayrılmış kervansaray ya da *funduk* adı verilen hanlar surların dışında yer alır.

İslâm kentlerinin hukuksal boyutta[109]; sorumluluk ve denetimin iktidara ait olduğu kent meydanı ve pazar yerinden oluşan kamusal alan ile şikayet olmadıkça hiçbir şekilde müdahale edilmeyen, kendi dini makamlarınca yönetilen çıkmaz sokak ağlarıyla örülmüş labirenti andıran konut alanlarından oluşan özel bölgeler olmak üzere ikili bir mekânsal düzeni vardır (Plân 3).

Bu hukuksal boyut içinde İslâm kentinin temel mekânsal unsurları[110]:

I. Doğal bir savunma yeri olarak kale ve surlar,

II. Saray ve üst kademe yöneticilerin oturduğu yönetim merkezi bölgesi ya da *dârü'l imaret*,

III. Büyük cami ya da ulucami, dini okullar/medreseler, hanlar-kervansaraylar, tüccar ve zanaâtkârların atölyeleri ile dini ve askeri üst sınıf konutlarından oluşan kent merkezi ya da *suk*/çarşı,

IV. Dini ve etnik farklılıklara ya da mesleki ayrımlara göre birbirinden ayrılmış ve kendi yerel yöneticilerince yönetilen konut alanları ya da mahalleler,

V. Özellikle kente gelen ana yollar boyunca gelişen ve genellikle göçebelerin yerleştiği dış mahalleler olmak üzere tanımlanmıştır (Plân 2).

İslâm kentlerinin bu temel mekânsal unsurları içinde kuşkusuz kent yaşamının en önemli unsurlarından birini konut alanları ya da mahalleler oluşturmaktadır. İslâm kentlerinde *harat/khitat* ya da mahalle adı verilen konut alanları; coğrafyanın özgün yapısı ve iklimsel koşullar ya da tarihsel yerleşim mirası gibi fiziki koşulların ötesinde aşiret/kabile ya da aile/akrabalık bağlılıklarına veya dini ve etnik köken ya da mesleki farklılıklara göre organize edildiği söylenebilir. Bu çerçevede mahalleler, tarikat ya da cemaatlerin sağladığı güçlü dayanışma ilişkileri içinde homojen, küçük ve entegre topluluklardan oluşan, kendi dini makamlarınca yönetilen, kent bütününden duvar ya da kapı gibi fiziki sınırlamalarla kısmen izole edilmiş yarı kamusal nitelikli ekonomik ve idari üniteler olarak değerlendirilmektedir[111].

Mahalleler[112]; kent merkezindeki kadar yoğun olmamakla birlikte mahalle nüfusunun temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte ticaret aktivitelerine sahiptir. Öyle ki; ana yollar üzerindeki mahalleler kervan ticareti, hayvan veya tahıl pazarı gibi geniş alanlara gereksinim duyan ya da yerleşik ve göçebe nüfusun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlere dönük faaliyetlerde uzmanlaşmıştır. Dolayısıyla mahalleler, *suveyka* adı verilen günlük ihtiyaçların karşılandığı küçük ticaret birimleri ve kumaş atölyeleri ile küçük cami/mescid ve hamamlardan oluşan sosyal-kültürel ve ekonomik kurumlarla organize edilmiş alt toplumsal ünitelerdir (Plan 2 ve 3).

İslâm kentlerindeki konut tipolojilerini; kentsel form ve sosyal yapının mekânsal izdüşümü boyutunda kent nüfusunun davranış farklılıkları ve aktiviteleri ile kentsel mekânların kullanım sıklığı/kentsel mobilite düzeyi belirlemiştir. Bu

çerçevede[113]; İslâm hukukundaki *finâ*[114] kavramına dayanan özel mülkiyetten kamusal mülkiyete uzanan mekânsal kademelenme içinde konumlanmış, çocuk ve kadınların denetimi ve korunmasına bağlı olarak asgari mahremiyet olanağı sağlayacak biçimde içe dönük düzenlenmiş, iç avlulu ve sokağa tek bir giriş kapısı ile bağlanan, yüksek bahçe duvarlarıyla çevrili az katlı konutlardan oluşan bir tipolojiye sahiptir.

Bir kentsel denetim mekanizması ya da belediye kurumunun olmadığı ve kentsel yaşamın İslâm hukuku ve Peygamberin tutum ve davranışlarınca yönlendirildiği/belirlendiği ve ulaşım olanaklarının sadece insan ve hayvan ölçeğindeki ulaşım teknolojisi ile karşılandığı ortaçağ İslâm dünyasında[115], savunma ve güvenlik gereksinimlerini ön plana alan, dar, dolambaçlı sokaklar ile bir veya birkaç konuta hizmet veren, ağaç dallarına benzeyen yarı özel mülkiyetteki çıkmaz sokak ağlarından oluşan kendine özgü organik bir ulaşım düzeni örgütlenmiştir (Plân 3).

2.2. Sanayi Öncesi Kent Modeli

Sanayi öncesi kenti[116]; Ortadoğu'dan Kuzey Afrika'ya, Hindistan'dan Orta Asya ve Çin'e, hatta ilk Amerikan kentlerine dek hemen her coğrafya üzerinde gözlemlenebilen, teknoloji ve üretim sistemi kaynaklarının çekiç, makara ya da tekerlek gibi mekânik araçlarla doğrudan insan ve hayvan gücüne dayalı olduğu, kentsel yaşamın cami ya da kilise gibi dinsel merkezler çevresinde organize edildiği, ekonominin sınırlı ticaret ve zânâat faaliyetlerine dayandığı sanayi devrimi öncesi kent modelidir.

Sanayi öncesi kentlerinin temel fonksiyonları[117]; idari-askeri, ekonomik, dinsel ve eğitimsel fonksiyonlar olup hiçbir kent bir fonksiyonda uzmanlaşmamıştır. Dolayısıyla her bir yerleşme, sosyal ve ekonomik kriterlere göre dini, eğitimsel ve ticari aktiviteler olmak üzere birden çok işleve hizmet eder.

Öte yandan ortaçağlarda ekonomik gücün korunan üreticilerden ve toptan eşya tüccarlarından oluşan imtiyazlı küçük gruplara geçmesine bağlı olarak para ya da sermayeye dayanan kapitalist ekonominin gelişmesi/oluşması, kentleri tarımsal ürünler ile el sanatları ürünlerinin değiş-tokuş yapıldığı mübadele merkezleri haline getirmiştir [118].

Kentlerdeki ekonomik faaliyet ya da üretim/hizmet grupları[119]; loncalar halinde örgütlenmiş el emeğine veya sadece büyük ölçekli birkaç tüccar grubunun faaliyetlerine dayalı hizmetlerden ve niteliksiz olarak tanımlanan işleri yapan, sürekli ve tanımlı bir işi olmayan işsiz topluluklardan oluşur.

2.2.1. Yerleşme düzeni

Sanayi öncesinde yerleşme düzenini belirleyen ya da biçimlendiren temel unsurlar[120]; coğrafi ya da konumsal yapı ile iletişim-ulaşım-üretim teknolojileri düzeyine dayalı ekonomik faktörler ve kültürel-dinsel değerler ile siyasal otoriteye dayalı yönetsel faktörler olmuştur.

Sanayi öncesi yerleşme düzeni; milletlerarası ya da uzak mesafe deniz veya kara ticaret yolları üzerinde mal-ürün ve insanların hareket noktası olan transfer merkezi kümeleri ya da yığınları olarak örgütlenmiştir. Dolayısıyla sanayi öncesi kentlerin yerleşim düzenini milletlerarası/kıtalararası ticaret yolları belirlemiştir. Çin'den, Türkistan ve Arap Yarımadası'na ve Avrupa'ya dek gözlemlenen sanayi öncesi yerleşme düzeni[121]; mal-insan aktarım işlevini üstlenmiş merkezler olarak uzak mesafe ticaret yolları boyunca gelişmiştir.

Sanayi öncesi yerleşme düzeninin biçimlendiren bir başka unsur da; farklı coğrafyalarda siyasal güç ya da otorite ve kültürel değerlerdir. Nitekim, bu olgunun en belirgin olduğu Mısır medeniyeti kentleri, her firavunun bir önceki firavunun kurduğu kenti terk ederek kurduğu yeni kentlerden oluşan bir yerleşme düzeninde örgütlenirken, Uzakdoğu kentleri de falcıların belirlediği uğurlu veya kutsal noktalarda dini inançların etkisi altında konumlanmıştır[122].

Sosyal, kültürel ve ekonomik organizasyonların biçimlendirdiği anlaşılan sanayi öncesi yerleşme düzeninin mekânsal yansımaları olan kentler demografik hiyerarşi içinde incelenirse[123]; XI. yüzyılda 125.000 nüfusla İslâm halifeliğinin başkenti Bağdat gibi belirli dönemlerdeki dinsel ve siyasal imparatorluk merkezleri işlevini üstelenen kentler dışında, kentlerin sadece birkaçının nüfusu 100.000 üzerinde olup, birçoğu 10.000 ile 5.000 arasında veya daha az nüfusa sahiptir.

2.2.2. Kent formu ve mekânsal organizasyonlar

Sanayi öncesi kentlerinin mekânsal organizasyonlarını oluşturan temel unsurları tanımlamak gerekirse[124]; sanayi öncesi kentlerin tümünün ya da birçoğunun surlarla çevrili olup sur, kule ve hendek gibi savunma yapıları kent formunun

belirleyici unsurudur. Kentlerin mekânsal düzeni ise[125] insan ölçeğinde olup, dönemin ulaşım teknolojisi düzeyine dayalı olarak cadde ve sokak gibi ulaşım mekânları sadece insan, yük hayvanları ve küçük tekerlekli araçların geçişine olanak verecek boyuttadır.

Kentlerde gündelik yaşam dine dayalı siyasal yapının egemen olmasına bağlı olarak dinsel değerlerin etkisi altındadır. Nitekim kent merkezleri;[126] ticari faaliyetlerden çok idari ve dini aktivitelerin odağı olup kentin en büyük camisi ya da katedrali burada konumlanmıştır.

Kentsel mekânların sınıfsal farklılıklara göre kademelendiği söylenebilir. Öyle ki; kentin üst düzey gelir grubu ya da seçkin sınıfı kent merkezinde yerleşirken, köleler ve dilenciler gibi düşük gelir grupları kent çeperlerine doğru yayılmıştır. Diğer taraftan sosyal sınıflar arasında etnik ve dini ya da mesleki farklılıklar ve aile bağlarına dayanan keskin bir mekânsal ayrım sözkonusudur[127]. Nitekim, kentin farklı sosyal ya da mesleki grupları alt toplumsal hücreler oluşturacak biçimde, duvarlarla birbirinden ayrılmış mahalleler içinde örgütlenmiştir.

Sanayi öncesi kentlerde arazi kullanım boyutunda uzmanlaşma yoktur. Başka bir ifadeyle, konut-işyeri ayrımı olmadığından, konutlar hem iskân hem de ticaret ve üretim işlevlerine hizmet eder[128]. Dolayısıyla ticaret ve üretim faaliyetleri kentin açık ya da kapalı, özel ya da kamusal hemen her bölgesinde gerçekleştirilirken, her meslek grubu faaliyetlerini gerçekleştirmek için kendisine ait özel bölge ya da mahallelerde konumlanmıştır.

2.3. Ortaçağ Batı ya da Avrupa Kenti Modeli

Ortaçağ Batı kenti kavramı ile açıklanmak istenen; X. yüzyıldan XV. yüzyıla dek uzanan zaman diliminde Roma hukukunun egemen olarak uygulandığı Avrupa coğrafyası üzerinde yaygın olarak gözlemlenen, ticarete dayalı faaliyet ve örgütlenmeler ile el emeğine dayalı bir üretim teknolojisinin ve serbest ya da rekabetçi piyasa koşullarının hakim olduğu, kilise temelinde dinsel örgütlenmeler ile feodal yapının çatışmasına dayanan bir yerleşme biçimi ya da modelidir.

Başka bir ifadeyle Ortaçağ Batı kentleri[129]; feodal düzen içinde temel işlevi basit mal üretim ve teknolojisine dayanan zanâat/el sanatları olan, bağımsız ticaret ve sözleşmeli alış-veriş merkezleri niteliğinde sınırlı hinterlanda sahip kentlerdir.

2.3.1. Yerleşme düzeni

Ortaçağ Batı kentlerinin yerleşme düzeni ya da kentsel yoğunluk bölgeleri[130]; milletlerarası ticaret kanallarının coğrafi eşik ya da geçiş noktalarında ortalama 35-60 km. mesafelerle konumlanmış ana ticaret ve zanâat merkezleri işlevindeki kentler ile ticaret yolları boyunca ortalama 10 km. mesafelerle sıralanmış yerel pazar merkezlerinden oluşmuştur.

Nitekim ortaçağ batı ya da Avrupa kentsel yoğunluk bölgeleri irdelenirse[131]; Floransa ve Palermo merkezli Orta ve Güney İtalya bölgesi; Venedik ve Milano merkezli kuzey İtalya bölgesi; Augsburg, Dijon ve Köln merkezli batı Alman bölgesi ve Magdeburg, Prag ve Lübeck merkezli doğu Alman bölgesi, Ghent, Londra ve Dublin merkezli kuzey Fransa ve Britanya bölgesi, Paris ve Toulouse merkezli orta ve batı Fransa bölgesi, Montpellier ve Barcelona merkezli Fransa ve İspanya'nın Akdeniz kıyı bölgesi ile Cordoba, Toledo ve Lizbon merkezli İber bölgesi gibi XII. yüzyılda ticaretin canlanmasına dayalı olarak milletlerarası ticaret kanalları üzerinde konumlanmış aktarım-düğüm merkezleri işlevinde bölgelerde kentsel gelişmelerin odaklandığı ya da yoğunluk kazandığı görülmektedir.

Ortaçağ Alman kentlerinin üzerine yapılan bir tarihi coğrafya araştırmasında[132]; ortaçağ Alman kentlerinin piskoposluk merkezleri, manastır veya kilise gibi dini kurumlar yakınında ya da koruması altında konumlanmış kasabalar ve kraliyet sarayları ya da siyasal-yönetsel kurumlar çevresinde odaklanmış kaleler olmak üzere işlevsel dağılım gösterdiği saptanmıştır.

Ortaçağ batı kentleri bugünkü terminoloji kapsamında sınıflandırılırsa[133], sahip oldukları belirli kentsel hizmet ve aktivitelere dayalı olarak kasap, marangoz, ayakkabıcı ve değirmenci gibi küçük ölçekli zanâat faaliyetleri ile bir papaza sahip küçük köyler, ek olarak fırıncı, berber, hancı, öğretmen, doktor, kumaşçı ya da dokumacı ve avukat gibi uzmanlaşmış, sınırlı sosyal-ekonomik faaliyetlere sahip küçük kasabalar, el sanatları ve ticarette uzmanlaşmış, kilisenin üst düzey temsilcisinin ikâmet ettiği, belirli bir yönetim bölgesi olarak yönetsel kurumlara sahip eyalet kentleri ile milletlerarası üretim-dağıtım merkezleri işlevindeki başkent ya da bölgesel merkezler olmak üzere kentsel kademelenme göstermektedir.

Ortaçağ batı kentlerinin demografik büyüklükleri ve kentsel işlevlerine dayalı bir sınıflandırmaya gidilirse[134]; XI. yüzyılda Almanya'da kendine yeterli yaşamsal

aktivitelere sahip üçbin kentten en büyükleri Köln (21.000), Lübeck (25.000), Strasbourg (20.000) ve Nürnberg (20.000) olmak üzere sadece onbeş kentin 10.000 üzerinde nüfusa sahip olduğu, XI. yüzyıl sonunda İngiltere'nin en büyük on kentinin ortalama 2.000 nüfusa sahip olduğu ve bu kentlerden sadece Londra (17.850) ve Winchester (6.000)'in 5.000 üzerinde nüfusa ulaşabildiği, tekstil üretimi ve finans kurumları ile oldukça gelişmiş bir bölge olmasına rağmen Flandr kentlerinin de sadece 25.000-40.000 arasında değişen nüfusa sahip olduğu göz önüne alındığında, ortaçağ batı kentlerinin birkaç bin ile kırk bin arasında değişen bir demografik dağılım gösterdiği ve sadece milletlerarası ticaret potansiyeline dayalı belli konumsal avantajlara sahip Bruges ya da Venedik veya Florence ya da Paris gibi birkaç kentin 100.000 nüfusun üzerine ulaşabildiği görülmektedir.

Buradan hareketle ortaçağ batı kentleri çağdaşı İstanbul, Şam, Bağdat ve Kahire gibi İslâm dünyası kentleri ile kentsel demografik büyüklükler kapsamında karşılaştırılırsa[135], İslâm dünyasına kıyasla ortaçağ Avrupa'sında kent olarak tanımlanabilecek az sayıda kentsel yerleşmenin bulunduğu söylenebilir.

2.3.2. Kent formu ve mekânsal organizasyonlar

Ortaçağ batı kentini oluşturan ya da ortaçağda bir yerleşmenin kent olarak adlandırılmasını sağlayan temel kurumlar[136]; siyasal açıdan kale ya da garnizon, ekonomik açıdan pazar yeri, dinsel açıdan kilise ya da katedral, hukuksal açıdan mahkeme, sosyal açıdan hukuksal birlik, idari açıdan seçilmiş yönetim olarak tanımlanabilir.

Başka bir ifadeyle ortaçağ batı kentleri; milletlerarası ticarete dayalı olarak nehir yolları veya karayolları ya da denizyolları üzerinde gelişmiş, verimli bir tarımsal art bölge ya da kırsal çevreye bağımlı zanâat ve ticaret merkezleridir[137].

Ortaçağda bir yerleşmenin kentsel statüye sahip olabilmesi ya da kent olarak adlandırılabilmesi[138]; el sanatları ve ticari faaliyetlerden oluşan bir pazar yerinin varlığına dayanan ekonomik yapı; zanâatkâr, tüccar, aristokrat ve dini sınıf ya da ruhban sınıfları ve tarikatların oluşturduğu sosyal yapı; kent planı, kamusal yapılar ve savunma tesislerinin organizasyonundan oluşan fiziksel yapı; hukuksal düzen, yasalar ve yasal kurumlarla örgütlenmiş hukuksal yapı; kara ya da su yolu kavşağı, duraklama, konaklama ya da yükleme yeri gibi coğrafi konum avantajlarına bağlı konumsal yapı; politik hareketlilik ve aktivite merkezi olmasına dayanan siyasal yapı

gibi karşılıklı ilişki/etkileşim içinde bulunan ekonomik-sosyal-hukuksal-coğrafi ve siyasal unsurların varlığına bağlıdır.

Ortaçağ batı kentlerinin kentsel evrim süreci ve yerleşme düzenini belirleyen ya da biçimlendiren dışsal ya da içsel faktörler; ekonomik, askeri, dinsel, hukuksal ve sosyal unsurlar olarak beş kategoride sınıflandırılabilir.

Ekonomik bir unsur olarak kent[139]; feodal toplum düzeninin kendine özgü ekonomik ve sosyal yapısı içinde dış ticaret olanakları ve karşılıklı para-meta ilişkilerine dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle, pazar ya da panayırların gelişmesi ile kentlerin ortaya çıkışı arasında karşılıklı bir ilişki vardır (Plân 4).

Bu kapsamda ortaçağ batı kenti[140]; ticaretin örgütlenmesi, gezgin tüccarların uygun coğrafi koşullar ve ulaşım kolaylıkları, mal-ürünlerin güvenli bir ortamda korunması ve pazarlanması gibi gereksinimlere dayalı olarak gelişmiş ve milletlerarası ticaret yolları üzerinde ya da su kaynakları yakınında konumlanma gibi fiziki çevre şartları ile biçimlenmiş bir tüccar topluluğu olarak tanımlanmıştır.

Bu görüşün aksine Mumford[141], ortaçağ Avrupa'sındaki Venice, Genoa, Milan ve Bruges gibi büyük kentlerin varlığının ticaretin canlanmasına ve gelişmesine öncülük ettiğini, dolayısıyla ortaçağ kentinin kökeninin ticarete dayalı olmadığını ya da çok sınırlı etkisi olduğu söylemektedir.

Nitekim Rusya'da Novgorod örneğinde olduğu gibi[142], temelde dinsel festivallere dayalı olarak kurulan milletlerarası yıllık pazar ya da panayırlar çevresinde başlayan kentsel faaliyet ve yerleşim sürecinin geçici nitelikte olması ve yerleşim potansiyelini doğuran ticaret faaliyetinin sona ermesi ile yerleşmenin terk edilmesi ve kentsel işlevini kaybetmesi, Mumford'un öne sürdüğü görüşü doğrulamaktadır.

Askeri ya da yönetsel veya feodal sistemin bir unsuru olarak kent[143]; birçoğu Köln, Strasbourg, Paris ve Viyana gibi eski Roma garnizonları ya da ticaret merkezlerinin üzerinde kurulan ve süreç içinde feodal garnizon ya da piskoposluk merkezi niteliği kazanan yerleşmelerdir (Plân 4).

Başka bir ifadeyle kent; acil durumlarda çevresindeki halkın sığındığı, ordusu, donanması ve surlarıyla kökeni kaleye, kalesi olan kasabaya ya da özel olarak kalenin bakımıyla görevlendirilmiş özgür insanlardan oluşan bir yapıya dayanan en üst askeri birimdir. Nitekim toponomi boyutunda bir değerlendirme

yapılırsa[144]; Batı dillerindeki kent kelimesinin karşılığı olan *town* veya *burg* ya da *chester* gibi kavramların kökeninin, savaş dönemlerinde kullanılan sığınaklara, hayvancılık ve tarımla uğraşanların yaptıkları geçici konutlara ya da çevresi surlarla çevrili askeri kamp yerine dayanması, kentin askeri ya da yönetsel merkez işlevini ortaya koymaktadır.

Dini bir unsur olarak kent[145]; ortaçağ kentleri aile ve din kavramları odağında, ailelerin birleşmesi, dini birlik ve ibadet için ortak bir mekân gereksiniminden ortaya çıkmış bir tapınma yeri ya da dini kurumlar çevresinde gelişmiş dinsel bir topluluktur. Dolayısıyla ortaçağ batı kentlerinin odağı ya da egemen mekânsal unsuru kilisedir (Plân 4).

Hukuki bir unsur olarak kent[146]; ortaçağlarda bağımsızlık, ortak eşitlik, demokratik katılım ya da özerklik/otonomi gibi kentsel hukuk düzenlerinin tam olarak gelişmemiş olmasına rağmen[147], çarşı ya da pazar yerinin varlığına dayalı olarak alış-veriş hukukunun getirdiği mahkeme ve hukuksal-siyasal kent yaşamını düzenleyen belediye kurumunun varlığı ile sözleşme ve toprağa dayanan hukuki bir kurumdur. Daha genel bir ifadeyle[148]; ortaçağ batı kentleri hukuksal hak ve özgürlükler ile lonca gibi mesleki dayanışma örgütlenmelerinin varolduğu surlarla çevrili yerleşmelerdir

Sosyal bir unsur olarak kent[149]; temelinde kendi haklarını koruyan aile kurumlarının yer aldığı; aileleri kendine tâbi kılan kent kurumları ve kendi haklarını arayan bireyler olmak üzere üç temel yapıdan oluşan sosyal bir kurumdur. Başka bir ifadeyle ortaçağ batı kenti[150]; aile, işbirliği ya da dayanışma ve mekân bileşenlerinden oluşan toplumsal organizasyondur.

Ortaçağ batı kentleri kuruluş ya da gelişme biçimlerine göre tarihsel köken ya da kentsel miras kapsamında sınıflandırılırsa[151];

- eski Roma yerleşmeleri ya da askeri garnizonlarından gelişen kentler,
- verimli tarımsal art bölgeye sahip kırsal yerleşmelerden gelişen kentler,
- ticaret yollarının kesişme noktaları, doğal kaynaklar yakını, doğal geçit noktaları, doğal limanlar, köprü başları, belirlenmiş siyasal sınır noktaları ya da tuz kaynakları yakını gibi coğrafi konum avantajlarına ve milletlerarası ticaret potansiyeline dayalı olarak gelişen kentler,

- feodal yapıya dayanan bir yönetim sistemi kapsamında askeri veya dinsel kurumların yönetim ya da korumasında sığınak işlevi niteliğinde gelişen kentler,
- kral ya da prenslerin önderliğinde kurulan *bastide*/yeni kentler olarak örgütlendiği anlaşılmaktadır (Plân 4).

Yukarıda ortaçağ batı kentlerinin kuruluş biçimi farklılıklarına göre yapılan sınıflandırma, Braudel tarafından üç temel modele indirgenmiştir[152]. Buna göre, Braudel ortaçağ batı kentlerini kuruluş biçimi farklılıklarına göre; Roma-Yunan yerleşim mirası üzerinde gelişen ve kırsal alanları ile bütünleşen surlu ya da sursuz kentleri açık kentler/A tipi kentler, kapalı ekonomik düzene sahip askeri kökene dayanan surlarla çevrelenmiş kentleri kapalı kentler/B tipi kentler ve egemen bir güç denetimi altında gelişen Rönesans ve Sanayi dönemi kentlerinin temelini oluşturan kentleri de C tipi kentler olarak tanımlamıştır.

Bu noktada farklı bir yaklaşım olarak[153], kentlerin kökeni kentlilerin hukuki statüleri kapsamında bağımlı ya da bağımsız kentler olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde[154]; feodal bir otorite tarafından kurulan ya da sonradan bir feodal otoritenin denetimine giren kentler bağımlı kentler, coğrafi konum avantajlarına dayalı olarak ticaret işlevini kazanan kentler ise bağımsız kentler olarak tanımlanmıştır.

Buraya kadar açıklanan kurumsal nitelik ve tanımlamaların yansımaları altında; ortaçağ batı kentleri tarihsel köken ve kentsel miras ya da yerleşim sürecinin devamlılığına dayalı olarak tamamen organik gelişme gösteren kentler ve önceden hazırlanmış bir plan çerçevesinde belli kentsel fonksiyonlarla donatılarak kurulan ya da gelişen kentler olmak üzere iki temel kategori altında sınıflandırılabilir[155].

Organik formlu olarak tanımlanan kentler; Roma kökenli ya da Roma döneminden miras kalan terk edilmiş veya kentsel fonksiyonlarını kaybetmiş yerleşmelerin üzerinde ya da yakınında, yerel otonomilerin ikâmetgâhı olan kaleler ya da kilise veya manastır gibi dinsel kurumların koruması altında gelişen, dikdörtgen yapı adalarına sahip, merkezinin bir katedral ya da iç kale üzerinde odaklandığı Köln, Strasbourg, Florence, Paris gibi eski Roma kentleri[156], tamamen askeri kolonizasyon amacıyla kurulan ve sonradan belirli ticari fonksiyonlar kazanan, satranç tahtası formunda, bir pazar yeri ve kamusal yapılarla organize edilmiş merkeze sahip *burg* ya da *bourg* adı verilen kale yerleşmeleri[157] ve bir ya da birkaç

kırsal yerleşmeden gelişen kırsal kökene dayalı organik formlu yerleşmeler[158] olarak sınıflandırılmıştır (Plân 4).

Planlı kentler olarak ifade edilen kentler ise[159]; *bastide* adı verilen ve yaygın olarak güney Fransa, İngiltere/Galler ve İspanya bölgelerinde önceden planlanmış bir plana bağlı olarak, krallık ya da prenslikler gibi merkezi bir siyasal otorite tarafından tamamen askeri amaçlı olarak kurularak, yerleşimin bağış ya da teşviklerle desteklendiği Montpaizer/Fransa, Winchelsea/İngiltere gibi kentler ile yeni kentler adı verilen ve hemen tüm Avrupa coğrafyası üzerinde yaygın olarak gözlemlenebilen prensler veya tüccar grupları ya da dinsel örgütlenmeler tarafından kurulmuş ve gelişmiş Salisbury veya Brandenburg ya da Freiburg gibi kentlerdir (Plân 2).

Ortaçağ batı kentlerinin mekânsal bileşenleri[160]; kule ve kapılarla desteklenen kent duvarları ya da surları, bir ana cadde üzerinde ya da meydanda konumlanmış pazar yeri, kilise ya da katedral, sokak, cadde ve meydanlardan oluşan ulaşım mekânları ile ızgara planlı yapı adalarından oluşan yoğun dokulu sıra evler ve özel bahçelerden oluşan konut alanları olarak tanımlanmıştır.

Kentlerin mekânsal formunu ve sınırını biçimlendiren ana unsur[161]; temel işlevi bağımsızlık ve özgürlüğün ya da hükümdarların güç sembolü ve olası düşmanlara karşı güvenliğin sağlanması olan, hendek, köprü, kule ve burç gibi savunma unsurları ile bütünleşen yüksek savunma duvarları ve kentin giriş-çıkış noktası işlevindeki kent kapılarıdır.

Ortaçağ batı kentlerinde ekonomik aktivite ve mübadele merkezi olan pazar yerleri; kent merkezinde veya yakınındaki bir meydanda konumlanmış ya da kentin bir ana caddesi üzerinde veya kent kapılarından birinin yakınındaki bir meydanda gelişmiştir[162]. Ancak özellikle X. yüzyıldan sonra ticaretin gelişmesine ve surlar içinde yerleşme imkanının sınırlı olmasına bağlı olarak[163], tüccarların kent dışında yerleşmesiyle katedral veya kilise ya da iç kale çevresinde odaklanan kentler, sur dışı alanlara doğru gelişmeye başlamış ve dış kent ya da *portus* olarak adlandırılan niteliksiz ya da geçici olarak tanımlanan işlerde çalışanların ikâmet ettiği ve dericilik gibi olumsuz çevresel etkileri ile kent içinde istenmeyen üretim faaliyetlerinin konumlandığı[164] dış mahalleler ortaya çıkmıştır (Plân 4).

Ortaçağ kentlerinin konut alanları[165]; sosyal sınıflara göre farklılaşmış aile gruplarından oluşan ve her birinde bir kilise, küçük bir ticari birim, kendine ait bir su

deposu, çeşme ya da kuyusu bulunan mahalle birimlerinden oluşmuştur. Örneğin, XI. yüzyılda Regensburg kenti[166]; Ruhban mahallesi, Kraliyet mahallesi ve Tüccar mahallesi olmak üzere üç ayrı mahalleye ayrılmıştır. Diğer taraftan kent konutları; iki ya da üç katlı bahçeli sıra evlerden oluşmuş olup konut-işyeri ayrımı olmamasına bağlı olarak aynı zamanda birer üretim birimi ya da atölye olarak kullanılmıştır.

Öte yandan Ortaçağ batı kentlerinde ulaşım kanalları[167]; insan ve hayvan gücüne dayanan ulaşım araç ve teknolojisine bağlı olarak insan-hayvan kullanımına dönük olarak biçimlenmiştir.

2.4. Haçlı Kenti Modeli

Burada Haçlı kenti kavramı ile anlatılmak istenen, Avrupalı Hıristiyan toplumlarının hiçbir sosyal-kültürel-ekonomik kökene dayanmayan, temelde dini ya da siyasal ve askeri kolonizasyon amacıyla, Ortadoğu bölgesindeki mevcut ortaçağ İslâm kentlerinin mekân organizasyonları ve kentsel kullanımlarının kendi sosyal-kültürel-ekonomik yaşam biçimlerine uyarlamaları ile biçimlenmiş temelde kale işlevindeki ortaçağ yerleşme biçimidir.

Haçlılar fethettikleri kentlerde azınlık olarak kalmış ve aşırı bir nüfus artışına sebep olmamışlardır. Buna bağlı olarak; mevcut yerleşmeler demografik, dini, idari ve askeri gereksinimler bakımından haçlıların ihtiyaçlarını karşılayabilmiştir. Dolayısıyla haçlılar fethettikleri bölgelerde yeni yerleşmeler inşa etmek veya kurmak ihtiyacını duymamışlardır[168].

Genel bir değerlendirme yapılırsa, Haçlı yerleşmelerinin temelde dinsel merkezler olmak üzere siyasal ve askeri kolonizasyona dayanan askeri ve idari garnizonlar olduğu söylenebilir. Diğer taraftan haçlı kentlerinin temel fonksiyonlarından biri de, ordular arası iletişim olanaklarının ve iletişim kanallarının güvenliğinin sağlanmasıdır. Nitekim Haçlıların, kentleri ya da kaleleri sadece savunma sisteminin bir unsuru olarak değil, aynı zamanda iletişim sisteminin de bir unsuru olarak kullandıkları anlaşılmaktadır[169].

Dolayısıyla Haçlılar yeni kurdukları kentlerde antik kalıntıların üzerinde bir kale inşa ederek, kalenin koruması altında sivil nüfusu yerleştirmişler ya da fethettikleri kentlerde azınlık olmalarının yarattığı güvenlik kaygılarına dayalı olarak genellikle küçük alan veya mahallere yerleşerek, hızlı bir yapılaşma sürecinde kent içinde surlar inşa etmiş veya kentteki mevcut antik kaleleri kullanmışlardır[170].

Haçlıların yerleşme sürecinde kentlerde meydana getirdiği yeni kullanım ve mekân organizasyonlarının genel bir değerlendirmesi yapılırsa; hemen tüm Haçlı kentleri; Avrupa ortaçağ kentleri gibi konutlar ve kamusal yapılar, sebze ve meyve bahçeleri, bağlar ve açık alanlardan oluşur. Öte yandan siyasal ve dinsel kolonizasyona dayalı olarak kentlerdeki boş alanlar süreç içinde göçmenler ve yeni yerleşimciler tarafından iskân edilirken, ulucami ve mahalle mescitleri gibi İslâmi kurumlar katedraller ve mahalle kiliseleri veya şapeller gibi Hıristiyan kurumlarına çevrilmiş, yeni kiliseler inşa edilmiş ve eski kutsal yapılar restore edilmiştir[171].

İslâm egemenlik döneminde yönetici ve komutanların ikâmetgâhı olarak, kentin sivil ve dini merkezi olan iç kaleler, Haçlı kentlerinde de aynı fonksiyonu sürdürmüştür. Haçlılar, fethettikleri kentlerdeki pazar yeri, hamam ve fırın gibi sosyal ve ekonomik kent kurumlarını aynı fonksiyonlarla kullanırken, sığır pazarlarını domuz ahırları ya da domuz pazarları biçiminde kendi sosyal ve ekonomik yapılarına özgü kullanımlara dönüştürmüşlerdir[172].

Haçlı kentlerinde; hemen tüm sanayi öncesi kentlerde ve İslâm kentlerinde, hatta Selçuklu dönemi Anadolu'sunun Konya, Kayseri, Sivas gibi büyük ticaret merkezlerinde olduğu gibi, etnik ve dini köken farklılıklarına dayanan mahalle organizasyonları ve milletlerarası ticaret gelişme/potansiyellerine dayanan tüccar kolonileri vardır. Haçlı kentlerinde; çeşitli etnik köken ve millet farklılıklarına göre İspanyol, Portekiz, Macar, İtalyan ve Almanlar gibi toplulukların kentlerde kolonileri ve mahalleri vardır[173].

2.5. Bölüm Sonuçları

Buraya dek açıklanan ve kuramsal çözümlemeleri verilen ortaçağ kent modellerinin karşılaştırmalı bir değerlendirmesi yapıldığında; İslâm kenti, sanayi öncesi kenti ve ortaçağ batı kenti ile Haçlı kentlerinin; birçok ortak benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Öyle ki; yukarıda tarihsel çerçeve kapsamında değerlendirilen kent modelleri X. yüzyıldan XV. yüzyıla dek uzanan tarihsel süreçte gelişmiş ya da karakterize olmuş, üretim-dağıtım düzeyi ve teknolojileri kapsamında el emeğine dayalı, serbest piyasa koşullarının egemen olduğu askeri temele dayanan modellerdir.

Diğer taraftan mekânsal örgütlenmeler kapsamında değerlendirildiğinde; kentlerin temel mekânsal bileşenleri arasında da paralellikler olduğu görülmektedir. Öyle ki; açıklanan kent modelleri farklı fiziki çevre koşullarında konumlanmış

olsalar da benzer kentsel işlevlerle donatılmışlardır. Dolayısıyla İslâm, sanayi öncesi, ortaçağ batı ve Haçlı kentlerinin temel mekânsal bileşenleri; sur, hendek ve kale gibi savunma yapıları, cami ya da kilise gibi dinsel kurumlar, pazar yeri ya da çarşı gibi ekonomik kurumlar ile dini, etnik ya da mesleki farklılıklara göre kendi içinde örgütlenmiş konut alanları olarak tanımlanabilir.

Dolayısıyla yukarıda kuramsal açıklama ve karşılaştırmalı değerlendirmeleri yapılan kent modellerinin her biri Anadolu Selçuklu kentleri kapsamında değerlendirilirse;

İslâm kent modeli çerçevesinde Türklerin İslâmiyeti kabulünün mekânsal bir yansıması olarak İslâm kent medeniyeti kurumları, Orta Asya ve İran-Türk kentlerinin mekân organizasyonları üzerinde belirleyici ana unsur olmuştur. Nitekim bu dönemde özellikle İran'da kurulan Büyük Selçuklu Devleti egemenliğindeki kentlerin büyük cami ya da ulucami, medrese ve hamam gibi İslâmî sosyal ve kültürel yapı gruplarından oluşan külliyeler ya da imaret siteleri çevresinde gelişmesi gibi olgular Anadolu-Türk kentlerinde de gözlenmektedir[174].

Buradan hareketle; Anadolu Selçuklu kent kültür ve medeniyetinin kent yönetimi ve toprak kullanım sistemleri, sosyal, kültürel ve ekonomik kent kurumlarının, bir Türk-İslâm devleti olan Büyük Selçuklu Devleti'nden alınarak Anadolu'ya aktarılmış ve adapte edilmiş bir mirası olduğu anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla Anadolu Selçuklu kent modelinin İran-Türk-İslâm kent felsefesi etkisi altında biçimlendiği ve geliştiği ya da başka bir ifadeyle Anadolu Selçuklu kentlerinin dönemin kendine özgü siyasal koşullarında, coğrafi mekân boyutunda Anadolu'ya özgü, kültürel, ekonomik ve yönetsel anlamlarda Türk yönü hakim, dinsel örgütlenmeler kapsamında farklı İslâmî alt felsefeler etkisi altında fiziki değişim-dönüşüm sürecine uğramış İslâm kent modelinin Anadolu'nun kendine özgü sosyal, ekonomik, siyasal ve fiziksel koşullarına uyarlanmış bir mekânsal yansıması olduğu söylenebilir.

Anadolu Selçuklu kenti siyasal, kurumsal, tarihsel ve mekânsal oluşum-gelişim süreç ve organizasyonları bakımından sanayi öncesi ve ortaçağ Batı kentleri kapsamında değerlendirilirse; Anadolu Selçuklu kent modeli ile tarihsel perspektif benzerliği ve çağdaş olma, ekonomik düzen ve teknolojik düzey, siyasal ve dinsel kurum ya da vakıflar gibi örgütlenmeler, ticaret ve ulaşım olanaklarına bağlı yer

seçimi, güvenlik ve savunma gereksinimlerine dayalı askeri amaçlı kolonizasyon gibi nitelikler bakımından benzerlikler taşıdığı görülmektedir.

Bu noktada Braudel tarafından geliştirilen açık kent ve kapalı kent gibi kent modellemeleri, Anadolu Selçuklu kent modeli kapsamında irdelenmesi gereken model arayışları olarak değerlendirilmektedir.

Sanayi öncesi kentlerinin mekânsal yapı özelliklerine göre bir değerlendirme yapılırsa; kentsel mekân organizasyonlarının aile bağları ile dini ve etnik köken farklılıklarına dayanması ve askeri gereksinimlere dayalı olarak kentlerde kale ve surlar gibi savunma tesislerinin yaygın olması, halen tartışılabilir olmakla beraber aynı tür meslek grupları arasında ya da aynı tür mal üretim-satım işleri ile uğraşanların aynı mekânlarda yoğunlaşması ya da toplanması, üretim-dağıtım teknolojilerinin basit ya da ilkel teknoloji olarak adlandırılan insan ve hayvan gücüne dayanmasına bağlı olarak kentsel ulaşım mekânlarının insan ve yük taşıyan hayvan boyutuna göre düzenlenmiş olması gibi benzer özellikler taşıdığı söylenebilir.

Anadolu Selçuklu kentleri Haçlı kentleri kapsamında değerlendirilirse; Hıristiyan Avrupa toplumlarının Suriye ve Filistin yörelerini kapsayan Ortadoğu bölgesindeki İslâm kentlerinin mekânsal kullanım biçimleri üzerinde, sosyal, kültürel ve ekonomik bir kökene dayanmadan, temelde dini ya da siyasal ve askeri kolonizasyon amacıyla kendi sosyal, kültürel ve ekonomik yaşam biçimlerine uygun olarak organize ettikleri yeni yerleşme biçiminin mekânsal izdüşümü olarak ifade edebileceğimiz Haçlı kentlerinin siyasal, ekonomik, kültürel koşul ve yapılanmalar ile yerleşim düzen ve politikaları kapsamında Anadolu Selçuklu kentleri ile oldukça benzer nitelikler taşıdığı söylenebilir.

Bu yönüyle bakıldığında; Selçukluların Anadolu'da fethettikleri kentlerde Türkleşme-İslâmlaşma süreci kapsamında, fethedilen kentlerin en büyük kilisesi ya da katedralini ulucami ya da fethiye camisi adıyla İslâm kurumu haline dönüştürmesi[175] ya da göçebe Türkmen aşiretlerinin fethedilen kentlerde yerleştirilmesi gibi kolonizasyona dayalı yerleşme politikalarının Haçlı yerleşme politikaları ile benzerlikler gösterdiği görülmektedir.

Haçlı kentleri, Anadolu Selçuklu kentleri kapsamında değerlendirildiğinde, dini temele dayanan garnizonlar kurulması niteliğinde bir yerleşme süreci olup fethedilen coğrafya üzerinde kalıcı bir sosyal-kültürel-ekonomik ya da siyasal düzen

ve yerleşme sistemi kurmaktan öte geçici bir askeri kolonizasyon niteliği taşımaktadır.

Bu anlamda Haçlıların dini temele ve askeri kolonizasyona dayalı bir yerleşme düzeni kurması ve fethedilen kentleri kolonizasyon gereğince Hıristiyan kültür ve medeniyet kurumlarıyla donatması kapsamında, Selçuklularca örgütlenen Anadolu'nun ilk yerleşim sürecinde şeyhlerin, dervişlerin, alperenlerin ya da gazilerin İslâm'ın gösterdiği gâza felsefesine uygun olarak gerçekleştirdiği dinsel yönü baskın kolonizasyon süreci[176] ile benzerlikler taşıdığı söylenebilir.

Öte yandan Haçlıların; askeri kaygılara dayalı savunma ve iletişim sisteminin bir unsuru olarak birbirini görebilecek mesafede konumlandırılan kaleler kurulması yoluyla organize ettikleri ulaşım sistemi ve yerleşme düzeni ile Anadolu'da Selçukluların kurduğu ekonomik ve askeri gerekçelere dayanan kervansaraylar sistemi ve savunma olanaklarına bağlı olarak kurulan Karahisar yerleşmeleri ile farklı coğrafyalar üzerinde kurgulanmış kolonizasyona dayalı bir yerleşme düzeninin, mekânsal yansımaları boyutunda, benzer özellikler gösterdiği düşünülmektedir.

NOTLAR

[82] Lombart 2002: 170.

[83] Grunebaum 1961: 144-148, Lapidus 1969: 70-71, Hourani 1970: 9-24, Grabar 1984: 70, Elisseef 1997: 121.

[84] Hammond 1972: 342.

[85] Grabar 1984: 70.

[86] Jairazbhoy 1964: 56, Gibb-Bowen 1969: 276, Dawson 1997: 170, Lapidus 2002: 88-89.

[87] Chandler-Fox 1974: 221-224.

[88] Chandler-Fox 1974: 125-126, 137, 145.

[89] Lapidus 1969: 60-69, De Planhol 1970: 446.

[90] De Planhol 1970: 446.

[91] Issawi 1969:106-107, Cahen 1970: 512, Udovitch 1977: 144.

[92] Udovitch 1977: 144-145.

[93] El-Belazuri 1987: 327, 394-395, 415-416, 422-424, 497-498.

[94] Lapidus 1973: 79.

[95] Ibn Haldun 1991: 886.

[96] Grabar 1988: 15.

[97] Lewis 1974: 80.

[98] Mazaherî 1972: 207, İsmail 1972: 114-115.

[99] Mez 1937: 129, Mez 2000: 467, Lapidus 1969: 65-66, Lapidus 1970: 60-73, El- Ali 1970: 87-94, İsmail 1972: 15, Grabar 1988: 14.

[100] Hassan 1972: 109, Burckhardt 1976: 183.

[101] Grunebaum 1961: 144-145, Hourani 1970: 11-14, Msefer 1984: 19-22, Alsayyad 1991: 77-111, Carvey 1996: 190.

[102] El-Ali 1970: 87-101, Mazaherî 1972: 209, Burckhardt 1976: 183, Alsayyad 1991: 115-151.

[103] Hitti 1973: 3-135, Alsayyad 1991: 46-76, Carvey 1996: 190.

[104] Coon 1951: 231, Grunebaum 1961: 144-145, Issawi 1969: 106-107, De Planhol 1970: 453, Mazaherî 1972: 209-210, Hitti 1973: 85-134, Lapidus 1973: 56, Msefer 1984: 13-18, Akbar 1984: 149, Grabar 1988: 14, Alsayyad 1991: 115-151, Can 1995: 31-35, Lombart 2002: 173-194.

[105] Petherbridge 1984: 195, Akbar 1984: 196, Bonine 1990: 50-72, Hakim 1998: 53-54.

[106] Grunebaum 1961: 145-146, Jairazbhoy 1964: 61-62, Hourani 1970: 12, Cahen 1970: 522, Miquel 1975: 423, Kennedy 1985: 13, Abu-Lughod 1987, 156-158, Braudel 1993: 447, Braudel 2004: 459.

[107] Coon 1951: 236-237, Spuler 1960: 53-54, Lapidus 1967: 95, Lebon 1970: 179, Pedro 1997:131-144, Bianca 2000: 123-135, Lombart 2002: 207.

[108] Cahen 1970: 522, Abu-Lughod 1987: 157.

[109] Yerasimos 1996: 10-13, Raymond 1995: 118-119, Abu-Lughod 1987: 164-170.

[110] Hourani 1970: 20-23, Hassan 1972: 109-110, Alsayyad 1991, 72-76, Raymond 1995: 123-143, Carvey 1996: 189.

[111] Grunebaum 1961: 148-153, Jairazbhoy 1964: 61, Lapidus 1967: 95, Lapidus 1973: 63, Gibb-Bowen 1969: 279, Hourani 1970: 21-23, Hassan 1972: 109-110, Eickelman 1974: 274-294, Miquel 1975: 423, Akbar 1983: 141-147, Abu-Lughod 1987: 161-173, Braudel 1993: 447, Braudel 2004: 459, Bianca 2000: 73-99.

[112] Lapidus 1967: 85-88, Lebon 1970: 179, Mazaherî 1972: 253.

[113] Grunebaum 1961: 148, Lebon 1970: 179, De Planhol 1970: 453, Hassan 1972: 109-110, Rapoport 1977: 305-315, Lapidus 1973: 63, Akbar 1984: 235-241, Abu-Lughod 1987: 167-172, Yerasimos 1996: 1-18, Burckhardt 1997: 217.

[114] Fînâ: İslâm hukukuna göre bir mülkiyetten bir başka mülkiyete geçişi ifade eder. Daha açık bir ifadeyle, kamusal mülkiyetteki bir alanın süreç içinde ortak mülk haline gelmesi ya da özel mülk haline gelmesi sürecidir.

[115] Grunebaum 1961: 148, Benet 1963: 211-226, Jairazbhoy 1964: 63-64, Cahen 1970: 521, Lapidus 1973: 63, Ettinghausen 1973: 293-294, Lebon 1970: 179, Yasufumi 1989: 315-316, Raymond 1995: 128, Cerasi 1999: 99.

[116] Sjoberg 1959: 180-181, Sjoberg 1965: 91, 325-326.

[117] Sjoberg 1959: 180, Sjoberg 1965: 87, Kostof 1999: 27.

[118] Sjoberg 1959: 180-182, Mumford 1989: 255.

[119] Sjoberg 1959: 181-182, Sjoberg 1965: 325, Kostof 1999: 27.

[120] Sjoberg 1965: 83.

[121] Sjoberg 1965: 85-86.

[122] Sjoberg 1965: 86-87.

[123] Sjoberg 1959: 180, Sjoberg 1965: 323, Chandler-Fox 1972: 221.

[124] Sjoberg 1965: 91, Condit 1970: 429.

[125] Sjoberg 1965: 92-93, Sjoberg 1959: 180, Boal 1968: 229-230.

[126] Sjoberg 1959: 181,185 Sjoberg 1965: 323, 327.

[127] Sjoberg 1959: 180, Sjoberg 1965: 323.

[128] Sjoberg 1959: 180-181, Sjoberg 1965: 95, Lynch 1964: 54-63, Morris 1979: 73, Mumford 1989: 281.

[129] Dobb 1970: 71, Russell 1972: 15, Morris 1979: 66, Mumford 1989: 312, Braudel 1993: 426, Braudel 2004: 438, Benevolo 1995: 60, Kostof 1999: 27, Hatts-Reiss 2002: 29.

[130] Russell 1972: 26-28, Benevolo 1995: 88-89.

[131] Mundy-Riesenberg 1958, 29-30, Köhnen 1965, 75-77, Russell 1972, 39-196.

[132] Morris 1979: 68-69.

[133] Wrigley 1978: 300.

[134] Mundy-Riesenberg 1958: 29-30, Smailes 1966: 21-22, Rörig 1967: 111-112, Russell 1972: 77-111, Dobb 1970: 72, Mumford 1989: 314, Morris 1979: 120, Koenigsberger 1987: 147.

[135] Koenigsberger 1987: 147, Cahen 1990: 135, Benevolo 1995: 43.

[136] Kessler 1936: 3-15, Weber 2000: 59, Weber 2000a: 147.

[137] Mundy-Riesenberg 1958, 29-30, Smailes 1966, 21-22, Russell 1972, 62-76, 112-121, Blumenfeld 1975: 135, Begel 1996. 11-13, Le Goff 1999, 56-57.

[138] Morris 1979: 83, Begel 1996: 13.

[139] Zubritski-Mitropolski-Kerov 2002: 180-184.

[140] Stephenson 1951: 235-238, Pirenne 2000: 102-103, Weber 2000: 52-53.

[141] Mumford 1989: 255.

[142] Sedillot 1983: 172-174, Begel 1996: 11-12.

[143] Weber 2000: 49-51, Martindale 2000: 82, 98. Zucker 1959: 67-68, Rasmussen 1997: 16-17.

[144] Smailes 1966: 20-21, Rasmussen 1997: 12-13, Holton 1999: 19.

[145] Coulanges 1937: 5-9, Mundy-Riesenberg 1958: 15-26, Zucker 1959: 69, Rasmussen 1997: 20, Weber 2000: 49, Martindale 2000: 80.

[146] Kessler 1935: 529, Rörig 1945: 145, Köhnen 1965: 60-64, Sedillot 1983, 200, Smith 1997: 325, Weber 2000: 50, Martindale 2000: 82.

[147] Mumford 1989: 252.

[148] Braudel 1993: 453-456, Braudel 2004: 465-468.

[149] Glotz 1935: 4-5, Weber 2000: 50, Martindale 2000: 80.

[150] Abrams 1978: 17.

[151] Şapolyo 1938a: 24-27, Kessler 1934: 1410, Kessler 1935: 527, Mundy-Riesenberg 1958: 15-26, Zucker 1959: 67-68, Köhnen 1965: 59-60, Dobb 1970: 72-75, Koenigsberger-Mosse 1972: 73-74,

Blumenfeld 1975: 135, Abrams 1978: 12, Morris 1979: 78-83, Mumford 1989: 301, Braudel 1993: 450, Braudel 2004: 465-470.

[152] Braudel 1993:453-457, Braudel 2004: 464-468.

[153] Dobb 1970: 75.

[154] Abrams 1978: 14-15.

[155] Morris 1979: 66.

[156] Rörig 1945: 131, Mundy-Riesenberg 1958: 40, Zucker 1959: 67-68, Gallion-Eisner 1963: 33-36, Morris 1979: 78-79, Mumford 1989: 301, Benevolo 1995: 64-71, Rasmussen 1997: 12-19.

[157] Morris 1979: 79-80, Mumford 1989: 301.

[158] Morris 1979: 81-83, Braudel 1993: 450, Braudel 2004: 465-470.

[159] Rörig 1945: 142-144, Mundy-Riesenberg 1958: 40-41, Zucker 1959: 72-73, Smailes 1966: 99, Morris 1979: 93-99, 107-111, Benevolo 1995: 77-88, 90-91, Rasmussen 1997: 17-18.

[160] Saalman 1968: 22-45, Morris 1979: 71, Rasmussen 1997: 12-19.

[161] Saalman 1968: 22-23, Koenigsberger-Mosse 1972: 54-55, Mumford 1989: 312, Braudel 1993: 432, Braudel 2004: 444, Pirenne 2000: 58-59, 107.

[162] Morris 1979: 75.

[163] Saalman 1968: 25-32, Mumford 1989: 252, Pirenne 2000: 107.

[164] Braudel 1993: 443, Braudel 2004: 455.

[165] Mumford 1989: 282, Saalman 1968: 39-43.

[166] Mumford 1989: 281, 310.

[167] Saalman 1968: 30,32, Morris 1979: 73, Mumford 1989: 308.

[168] Prawer 1977: 180.

[169] Kampman 1959: 621-626, Pernoud 1967: 149.

[170] Prawer 1977: 182-183, Ehrlich 2002: 41-52.

[171] Prawer 1977: 183-185, Ehrlich 2002: 41-52.

[172] Prawer 1977: 186.

[173] Prawer 1977: 183-195.

[174] Ülken 1971: 30-31, Barkan 1963: 239-296.

[175] Ibn Bibi 1943: 64, Ibn Bibi 1996: I/175.

[176] Barkan 1942: 279-304.

3. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ YERLEŞME SİSTEMİNİN TARİHSEL ARKA PLÂNI

Anadolu'daki Selçuklu dönemi yerleşme sistemi ve kent model(ler)inin tarihsel evrim sürecinde mekânsal çözümlemelerinin yapılabilmesi için; Türklerin Anadolu yerleşme zincirine katılmalarına dek olan süreçte, Türk kentleri üzerine bugüne dek yapılmış çalışmalar ve geliştirilmiş kent modelleri yaklaşımları[177] ile dönemin özgün sosyal-kültürel-ekonomik-siyasal koşulları kapsamında, Selçuklu dönemi yerleşme sisteminin tarihsel arka planının Türklerden önce Anadolu'da varolan ve Anadolu öncesi Türklerin kentleşme-kentlileşme deneyimleri olarak irdelenmesi öngörülmüştür.

Bu tez kapsamında Türklerin; göçebe ve yerleşik yaşama dair tüm kültürleri ile birlikte; IX. yüzyılda başlayan ve yaklaşık 200 yıl süren Orta Asya'dan Anadolu'ya göç hareketi sürecinde, karşılaştıkları birtakım farklı millet ve kültürlerle temasları neticesinde, Orta Asya kent yaşamına ait kültürlerinin, Horasan, Mavera-ün-nehir ve Acem-i Irak yörelerinde yayılmış İran-İslâm ve Hint kültürü ile Anadolu'da karşılaştıkları Roma-Yunan kültür ve medeniyetlerinin karşılıklı etkileşiminin bir ürünü olarak; Anadolu'da İslâm dünyasında görülmeyen bir anlayışla[178], taassuptan uzak Türk-İslâm kültür ve medeniyeti olarak adlandırılan yeni ve özgün bir kent medeniyeti meydana getirdikleri düşünülmektedir.

Nitekim Anadolu Selçuklu kent kültür ve medeniyeti üzerine yapılmış araştırmalara dayalı olarak; savunma sistemleri[179], üretim-dağıtım sistemleri[180], dinsel örgütlenmeler ya da İslâmî alt felsefeler[181], kent ya da eyalet yönetimi/yöneticileri ve kurumları[182] ve toprak kullanımı ve sistemi[183] gibi kent kültür ve medeniyet kurumlarının, Orta Asya ya da İran Türk-İslâm Devletleri'nden alınarak, Türklerin Anadolu'da karşılaştıkları ve karşılıklı sosyal, kültürel, ekonomik ya da hukuksal ilişkiler kurdukları Bizans kültür ve medeniyetine adapte ettikleri söylenebilir[184].

Selçuklu kültür ve medeniyetinin İslâm-Hıristiyan ya da İran-Türk veya Orta Asya-Türk kültürleri ile karşılıklı etkileşimleri, göçebe-yerleşik farklılıkları ve tarihsel-mekânsal sınırları kapsamında sanatsal boyutu üzerine yapılan araştırmalar[185]; Horasan ve Orta Asya'dan gelen grupların yoğun olarak yerleştiği Tokat, Niksar, Sivas ve Kayseri kentlerini kapsayan Danişmendli vilayetinin Orta

Asya geleneklerine bağlı ve eski Şaman felsefenin izlerini taşıyan; Malatya-Harput yörelerini kapsayan eski Artuklu egemenlik bölgesinin İran ile ilişkilerin yoğunluğuna dayalı olarak İran kültürü etkisinde ve politik merkez olarak başkent Konya ve çevresini kapsayan Orta Anadolu bölgesinin eski gelenek ve kültürden kopuk, Hıristiyan-İslâm kültürlerinin sentezi niteliğinde özgün bir sanatsal anlayışa sahip olduğunu düşündürmektedir.

Daha genel bir ifadeyle Anadolu coğrafyasında örgütlenen Selçuklu kültür ve medeniyetinin; yaşam biçimi boyutunda Fars/İran kültürü ile Orta Asya Türk geleneklerini birleştiren, dinsel boyutta ise Hıristiyanlıkla kaynaşmış ve eski Şaman geçmişinin izlerini taşımakla birlikte İslâm dinine dayandığı söylenebilir.

Anadolu-Türk toponomisi kültürel miras boyutunda irdelendirse[186]; yeni kurulan yerleşmelere verilen adlar ya da Hıristiyan nüfusun hâkim unsur olduğu yerleşme adlarının Türk halk etimolojisi kapsamında değişime uğramasıyla verilen yeni Türkçe yer adlarının izlerinin Orta Asya ve İran-Türk coğrafyasında sürülebilmesi, göçebe ve yerleşik Türk kültür mirasının Anadolu'ya dek taşındığı/aktarıldığını ortaya koymaktadır. Yine Selçuklu döneminde bazı önemli ve büyük Anadolu kentlerine unvanlar verilmesi geleneğinin[187], İran-İslâm kent medeniyeti ve kültürünün Anadolu'ya taşınmış mirası olduğu bilinmektedir. Bu anlamda Anadolu Selçuklu yerleşme sistemi ve sistemi oluşturan kent modelleri üzerinde; gerek kültür ve medeniyet kurumları gerekse toponomi kökenleri kapsamında Orta Asya ve İran-İslâm kültür ve medeniyetlerinin etkili olması kaçınılmaz bir sonuç olarak görünmektedir.

Ancak burada en önemli husus; Anadolu coğrafyasına gelen Türklerin henüz göçebe yaşam geleneğinden tam olarak kurtulmamış ve İslâmlaşma sürecinin de Orta Asya Türk kültür ve medeni değerlerinin yerini tamamen almamış olmasıdır. Başka bir deyişle; Türkler bu dönemde ne tam anlamıyla İslâmlaşmış, ne de Orta Asya geleneksel yaşam biçimlerinden tam olarak kurtulmuşlardır.

Nitekim; yerleşik ya da yarı göçebe Türkler süreç içinde çiftçi sınıf olarak köylere ya da asker ve tüccar/zanâatkâr sınıflar olarak kentlere yerleşerek kentlileşmiş ve İran-İslâm kültür ve medeniyeti etkisine girmişlerdir[188]. Buna karşılık, Orta Asya gelenek ve yaşam biçimlerini koruyan ya da sürdüren göçebe

Türkler ise Uc olarak adlandırılan sınır bölgelerdeki verimli yaylak-kışlak alanlarına yerleşmişlerdir[189].

Dolayısıyla Anadolu coğrafyası üzerinde Bizans-Selçuk ikili siyasal egemenlik düzeninin yanı sıra, Türk egemenliğindeki alanlarda dönemin kendine özgü koşulları içinde sosyal, kültürel ve ekonomik farklılıklar gösteren; Anadolu'nun Uc bölgelerindeki verimli kışlak-yaylak alanlarında değişken ve geçici koşullar içinde, ekonomisi hayvancılık ve yağmacılığa, dinsel kimliği Şamanist ve İslâmî inançların sentezine dayanan göçebe ya da yarı yerleşik Türklerin mekân organizasyonları ve yerleşik yaşam kökeninden gelen ya da yerleşik yaşam biçimini benimseyerek kentlileşerek, Hıristiyan nüfusla karışan, Sünnî İslâmî inançları taşıyan Türklerin mekân organizasyonları olmak üzere ikili mekân organizasyonları ortaya çıkmıştır[190].

3.1. Türklerden Önce Anadolu'da Varolan Kentleşme-Kentlileşme Deneyimleri

3.1.1. Anadolu-Bizans kenti

Burada 'Anadolu-Bizans kenti' kavramı ile Roma-Yunan medeniyeti ve Hıristiyan kültürünün sentezi olarak VII.-XI. yüzyıllarda Anadolu coğrafyasında örgütlenmiş Bizans dönemi yerleşme-ulaşım sisteminin, işlevsel bir kademelenme içinde örgütlendiği öngörülen mekânsal yansımaları kastedilmektedir.

Bu noktada Türk fethi öncesi Anadolu-Bizans kentine ilişkin bir değerlendirme yapılmadan önce, Selçukluların devraldığı yerleşim kültürü mirasının tanımlanabilmesi ve Selçuklu kent kültürü üzerindeki (olası) etkilerinin belirlenebilmesi için Anadolu-Bizans kent kültürünün varolma sorununun irdelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Başka bir ifadeyle Selçukluların karşılaştığı/devraldığı yerleşim kültürü mirası boyutunda *Türk fethi öncesinde Bizans kenti var mıdır?* ya da *Türk fethi öncesinde Bizans kenti olarak tanımlanan mekânsal örgütlenmenin niteliği ve işlevi nedir?* sorularının ortaya konması gerekmektedir.

Bizans İmparatorluğunun sosyal-ekonomik tarihi üzerine yapılan araştırmalar irdelenirse[191]; Türk fethi öncesinde İmparatorluğun çok uluslu dini-etnik yapısının çözüldüğüne ve asker-sivil sınıfları arasındaki çatışmalara dayalı olarak toprak kullanım ve vergilendirme sisteminin dengesinin ve yerleşme-savunma organizasyonlarının bozulduğuna ilişkin bulgulardan, Türk fetihleri öncesinde (ve

sürecinde) İmparatorluğun sosyal-ekonomik yapılanmasının ve askeri-siyasal mekanizmasının çözülme içine girdiği ve kırsallaşma sürecinin[192] başladığı anlaşılmaktadır.

Bizans İmparatorluğunun sosyal-ekonomik ve askeri-siyasal koşullarının kentsel mekân organizasyonları üzerindeki yansımaları irdelenirse, Türk fethi öncesinde (ve sürecinde) Anadolu-Bizans kenti üzerine dönemin özgün tarihi kaynaklarına dayanan ya da arkeolojik kalıtlar ile nümizmatik bulguları temel alan araştırmalarda iki karşıt görüş ortaya çıkmaktadır.

Bizans dönemine ilişkin özgün tarihi kaynakları temel alan araştırmalarda, piskoposluk listeleri ve kamusal inşa faaliyetlerine dayanılarak Türk fethi öncesinde Bizans kentlerinin kentsel işlevlerini sürdürdüğü ya da varlıklarını koruduğu ileri sürülmektedir[193].

Arap coğrafyacı Ibn Khordadhbeh'in[194], IX. yüzyılda Ephessus (Efes), Nicaea (İznik), Amorium (Hisarköy), Ancyra (Ankara) ve -harabe halindeki- Nicomedia (İzmit) olmak üzere Anadolu'da kent olarak tanımlanabilecek sadece beş kentin varolduğunu kaydetmesine karşılık, Ostrogorsky piskoposluk listelerine dayandırdığı araştırmasında aynı dönemde Anadolu'da kent olarak tanımlanabilecek yüz yirmi sekiz yerleşme bulunduğunu söylemektedir. Kanımızca her iki kayıt da abartılı görünmektedir.

IX. yüzyıla tarihlenen Bizans vakâyinâmelerinde, dönemin piskoposluk merkezi işlevindeki kentlere ilişkin kayıtlar, Bizans döneminde bir yerleşmenin kent olarak tanımlanabilmesinde piskoposluk listelerinin güvenilirliğini düşündürmektedir. Öyle ki; piskoposluk listelerinde anılmasına karşılık döneme ilişkin vakayinamelerde; Sardis kentinin antik kalıntılar üzerinde dağılmış konutlarıyla adeta bir köyü andırdığına ve piskoposluğa atanan Saint Euthymius'un, Sardis'e gitmemek için direndiğine[195] veya Ankara metropolitinin kent nüfusunun azalmasına dayalı olarak Amastris/Amasya evekliği gibi daha alt kademe bir göreve tayinini istediğine[196] ya da Laodiceia'nın birkaç tepenin eteğine yayılmış dağınık yerleşme kümelerinden oluştuğuna ilişkin kayıtlar[197] ışığında Türk fethi öncesinde Sardis ve Laodiceia gibi dönemin önemli piskoposluk kentlerinin *dioiskismos* adı verilen kentsel yerleşmenin parçalanma-dağılma sürecinde birden çok yerleşme

kümesine ayrıldığı ve kentsel niteliğini kaybettiğini düşündürmektedir (Plân 5a, Plân 5b).

Başka bir örnek, Akdeniz kıyısındaki piskoposluk ve ticaret merkezi eski Antalya ya da Side için verilebilir. Arkeolojik araştırma bulguları ve sanat tarihi araştırmalarında[198], Side'de Bizans dönemi yerleşiminin X. yüzyılda kesildiği ve kentin terkedildiği belirlenmiştir. Dolayısıyla piskoposluk listelerine dayanılarak, bir yerleşmenin kentsel işlevlere sahip olabileceğini ya da kent olarak tanımlanabileceğini söylemek son derece güç görünmektedir (Plân 5c).

Bu görüşlere karşılık, arkeolojik kalıtlar ve nümizmatik bulguları temel alan araştırmalarda[199] ise Türk fethi öncesinde, VII. yüzyılda başlayan ve yaklaşık üç buçuk yüzyıl süren Arap-Sasânî istilaları ve izleyen erken Selçuklu fetih dönemi sonunda, XI. yüzyılın son çeyreği ile XII. yüzyıl boyunca, tamamen savunmasız kalan kırsal yerleşmelerin terk edildiği, Anadolu'nun milletlerarası ticaret yollarının dışında kalmasına bağlı olarak ekonomisi tarımsal üretim ve transit ticaret potansiyeline dayanan kentlerin de güvenlik amacıyla yamaçlardaki tahkim edilmiş antik dönem kaleleri içine çekilerek fiziksel olarak küçüldüğü, kentsel işlev ve niteliklerini kaybederek, kilise bölgeleri niteliğinde temel işlevi savunma olan *Castron*/kale yerleşmelerine dönüştüğü[200] ya da *dioiskismos* olarak tanımlanan kentin fiziki olarak parçalanma sürecinde yerleşim kümelerine ayrıldığı ileri sürülmektedir.

Nitekim VIII.-XI. yüzyıllar arasına tarihlenen kamusal yapı faaliyetleri incelenirse[201], kamusal yapı organizasyonlarının sur veya kule yapım/tamir faaliyetleri yapımı gibi askeri gereksinimlere dayandığı görülmektedir. Bu noktada kentsel sosyal-ekonomik-kültürel yapı faaliyetine ilişkin bulguların olmaması, Türk fethi öncesinde Bizans kentlerinin *Castron* olarak tanımlanabilecek kale-kentler haline dönüştüğünü düşündürmektedir.

Arkeolojik araştırmalarda, Türk fethi öncesinde Bizans dönemi kentlerinin *dioiskismos* olarak tanımlanabilecek birbirinden bağımsız kırsal nitelikli yerleşme kümeleri ve antik akropolis alanlarına çekilmiş *Castron* olarak tanımlanan kale yerleşmeleri olmak üzere iki farklı modelden oluştuğuna ilişkin bulgular[202], nümizmatik araştırmalarda elde edilen Türk fethi öncesinde VII.-IX. yüzyıllarda kentsel yaşamın göstergesi olarak değerlendirilebilecek dönemin mübadele aracı bronz sikke miktarındaki azalma bulgusu[203] ile karşılaştırıldığında, Türk fethi

öncesinde Bizans kentlerinin *dioiskismos* olarak tanımlanan parçalanma/dağılma sürecine girdiği ve ekonomik işlevlerini kaybettiği söylenebilir (Plân 5).

Buraya kadar açıklanan Türk fethi öncesinde Anadolu-Bizans kentlerinin varolma sorununa ilişkin yaklaşımlardan, Türk fethi öncesinde Anadolu-Bizans kentlerinin varlıklarını korumakla birlikte, istila ve fetihler sürecinde sosyal-ekonomik ilişkiler ağı ve askeri organizasyonlara dayanan yerleşme-ulaşım sisteminin bozulmasına dayalı olarak, kentlerin parçalanma ya da yer değiştirme veya tahkim edilmiş kalelere çekilme biçiminde mekâna yansıyan değişim-dönüşüm sürecine girdiği söylenebilir. Bu mekânsal değişim/dönüşüm sürecinde dikkat çekici nokta, Bizans kentinin mekânsal kurgusu üzerindeki belirleyici unsurun, kentlerin Bizans yerleşme-ulaşım sistemi içindeki işlevsel-konumsal nitelikleri olarak değerlendirilmektedir. Başka bir ifadeyle, kentlerin Bizans dönemi Anadolu yerleşme-ulaşım sistemi ve ekonomik ilişkiler ağı içindeki konumu kentlerin değişim-dönüşüm süreci üzerinde temel belirleyici olmuştur.

Bu noktada Bizans kentlerinin mekânsal organizasyonu üzerindeki dikkat çekici nokta; Bizans İmparatorluğu egemenliğindeki Yunan yarımadası ya da Ege adalarındaki kentsel mekân organizasyonları ile farklılık göstermesi olarak değerlendirilmektedir.

Öyle ki, mekânsal organizasyon ve kentsel model boyutunda bir değerlendirme yapılırsa, Anadolu-Bizans kentleri ile Anadolu coğrafyası dışındaki Bizans kentlerinin mekânsal kurgusu arasında bir takım keskin farklılıklar olduğu görülmektedir. Anadolu coğrafyası dışında kalan ortaçağ Bizans kentleri üzerine yapılan araştırmalardan[204]; Anadolu kentleri gibi yüksek ve ulaşılmaz bir tepenin üzerinde konumlanmış *Castron* modelinden çok ova alanlarında gelişmiş-yayılmış belirli kentsel işlevlere sahip kentler olduğu ve Anadolu'nun istila ve fetih dönemlerinde Anadolu-Bizans kent toplumu için sığınak işlevi üstlendiği anlaşılmaktadır. Buna göre, Anadolu-Bizans kentlerinin mekânsal kurgusundaki farklılık üzerine bir yorumlamaya gidilirse, Anadolu-Bizans kentlerinin mekânsal farklılığı Arap-Sasânî istilaları ya da Türk fetihleri gibi askeri ve kolonizasyon faaliyetlerine maruz kalmasına dayandırılabilir.

Mekân organizasyonları

Yukarıda tanımlanan mekânsal değişim/dönüşüm sürecinde Anadolu-Bizans kentlerinin işlevsel-konumsal niteliklerine göre *dioiskismos* ya da *Castron* olmak üzere ikili bir model gösterdiği açıklanmıştır. Bu noktada, Türk fethi öncesinde Anadolu-Bizans kentlerinin mekânsal görüntüsü[205];

- sarp ve yüksek bir tepe üzerinde konumlanmış tahkim edilmiş *Castron* ya da kale yerleşmeleri,
- kale yerleşmesinin dağılmasıyla ovaya doğru yayılmış birbirinden bağımsız ve dağınık yapı gruplarından oluşan *dioiskismos*[206] ya da parçalanmış yerleşme kümeleri olarak tanımlanabilir (Plân 5).

Türk fethi öncesinde Ancyra ve Sardis kentlerinin mekânsal kurgusu üzerine yapılan araştırmalarda[207], Bizans askeri yolu üzerinde askeri-stratejik işleve sahip Ancyra'nın yüksek bir tepe üzerinde konumlanmış surlarla çevrili bir *Castron* olduğuna ilişkin bulgular ya da dönemin piskoposluk merkezi işlevindeki Sardis kentinin sarp ve yüksek bir tepede konumlanmış akropolis alanından ovaya doğru uzanan yaklaşık 10 ha. alanı kaplayan kırsal nitelikli üç ayrı yerleşmeden oluştuğuna ilişkin bulgular, kentlerin ikili mekânsal yapısını ortaya koymaktadır.

Bu noktada arkeolojik araştırmalar irdelenirse[208], Türk fethi öncesinde Bizans dönemi Anadolu yerleşme-ulaşım sistemi organizasyonunun bağlantı/geçiş noktalarında konumlamış piskoposluk kentlerinin Milletus-Palatia (Balat) ve Ephessus (Ayasoluk) gibi yer değiştirdiği ya da Sardis ve Laodiceia gibi çok parçalı modele dönüştüğü veya Amorium ve Side gibi terkedildiği, Ancyra/Ankara ya da Cotiaion/Kütahya veya Nicaea/İznik gibi Bizans dönemi Anadolu yerleşme-ulaşım sisteminin odak/düğüm noktalarında bulunan piskoposluk kentlerinin ise sahip oldukları askeri-stratejik potansiyellere dayalı olarak *Castron*/kale-kent modeline dönüşmekle birlikte askeri ve dinsel merkezler olarak varlıklarını koruduğu anlaşılmaktadır (Plân 5a, Plân 5b, Plân 5c, Plân 5d, Plân 5e).

Bu mekânsal farklılıktan hareketle, Anadolu-Bizans kentlerinin konumsal-işlevsel niteliklerinin düzeyine göre, askeri ya da dini örgütlenmelere dayalı olarak biçimlendiği söylenebilir. Bu noktada mekân organizasyonu üzerindeki etkili unsurlar, askeri işleve dayalı olarak sur ve kule gibi savunma yapıları ile dini gereksinimlere dayalı olarak kilise kurumu olarak söylenebilir. Dolayısıyla *Castron*

yerleşmeleri askeri-stratejik işlevlere dayalı olarak örgütlenen, *dioiskismos* yerleşmeleri ise dini yapılanmalar odaklı gelişen kilise bölgeleri niteliğindeki yerleşmeler olarak tanımlanabilir. Nitekim Anadolu-Bizans kentleri üzerine yapılan araştırmalarda[209], kentlerdeki imar faaliyetlerinin dini ya da askeri yapı faaliyetlerinde yoğunlaştığına ilişkin bulgular, kentlerin mekânsal organizasyonlarının askeri işlevlere ya da dini gereksinimlere dayalı olarak geliştiğini/biçimlendiğini düşündürmektedir.

Anadolu-Bizans kentleri üzerine yapılan araştırmalarda[210], belediye örgütlenmesinin ortadan kalkmasına dayalı olarak plansız-denetimsiz inşaat nedeniyle Roma-Yunan kent kültürünün mirası olan planlı kent şemalarının bozulduğuna ve Hıristiyanlığın kabul edilmesi sonrasında jimnazyum ya da tiyatro veya hamam gibi antik dönem mirası olan sosyal-kültürel kent kurumlarının işlevsiz kaldığına ilişkin veriler, kentlerin mekânsal kurgusu ve kentsel kurumları boyutunda dikkat çekici bulgular olarak değerlendirilmektedir.

Yerleşme sistemi

Anadolu-Bizans kenti, yerleşme-ulaşım sisteminin mekânsal bileşeni olarak değerlendirilirse, Türk fethi öncesinde (ve sürecinde) istila ya da fetih faaliyetleri gibi kolonizasyona dayanan dışsal etkenlerin yerleşme-ulaşım sisteminin mekânsal bileşenlerini de etkilemesi ve evrime zorlaması kaçınılmaz bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla Anadolu-Bizans kentinde mekânsal evrimi harekete geçiren dinamiklerin ya da kentlerin mekânsal kurgusunu biçimlendiren unsurların tanımlanabilmesi için Bizans dönemi yerleşme-ulaşım sisteminin ortaya konulması gerektiği düşünülmektedir.

Bizans dönemi yerleşme-ulaşım sistemi irdelenirse[211]; İmparatorluğun yönetsel-siyasal merkezi işlevindeki Constantinopolis/İstanbul odak olmak üzere askeri-posta yolu ya da Hacılar yolu gibi askeri-dini işlevlere dayalı olarak organize edilmiş ulaşım sistemi kapsamında (Harita 1), İstanbul çevresinde bir kentsel ve kırsal ağ ya da yığılma merkezleri oluşturacak biçimde, soylu sınıfların ve askeri organizasyonların merkezleri olarak Roma dönemi yerleşme ve ulaşım sistemi mirası üzerinde kurgulandığı anlaşılmaktadır (Harita 2 ve Harita 3).

Bu kapsamda Bizans yerleşme sisteminin mekânsal bileşenleri kentsel kademelenme boyutunda yorumlanırsa;

- temelde askeri ve dini gereksinimlere dönük olarak organize edilmiş Bizans ulaşım sisteminin önemli kavşak noktalarında bulunan, hac yolculuklarında konaklama merkezi olarak hizmet veren ve sahip oldukları pazar ya da fuarlarla aynı zamanda birer bölgesel merkez işlevi gören, başpiskoposların ikâmet ettiği Melitene/Malatya, Caesareia/Kayseri, Sebasteia/Sivas, Eukhaita/Çorum, Ancyra/Ankara, Ikonium/Konya, Amorium/Hisarköy ve Dorylaion/Eskişehir gibi başpiskoposluk merkezleri ya da eyalet başkentleri[212],
- Hıristiyan ve Müslüman tüccarlar arasında karşılıklı alışverişlerin yapıldığı, ülkelerarası pazar ya da panayırlara sahip batıda Phokeia/Foça, kuzeyde Amastris/Amasra ve Trapezon/Trabzon ve güneyde Attaleia/Antalya gibi ticaret limanları[213],
- demir, gümüş ve altın ya da şap gibi askeri-stratejik ve ekonomik işleve sahip doğal kaynak alanlarında üretim-dağıtım güvenlik ve denetiminin sağlanmasına dönük olarak konumlan(dırıl)an askeri işleve sahip Koloneia/Şebin Karahisar ve Luluve/Kilisehisar gibi maden kentleri[214],
- ülkesel/bölgesel ölçekli pazar/panayırların kurulduğu ve dinsel faaliyetlerinin/şölenlerin gerçekleştirildiği Chonae/Honaz, Ephessus/Efes, Laranda-Binbir Kilise/Karaman ve Olympos/Uludağ gibi kutsal ya da kült merkezleri[215],
- piskoposların ikâmetgâhı olan, köylülerin pazarında ürünlerini sattıkları, vergilerini ve toprak kiralarını ödedikleri ve ekip-biçtikleri arazilerin sahiplerini veya hükümet yetkililerini bulmaya gittikleri, ama gerçekte piskoposlarıyla görüşmeye gittikleri dini ve idari merkezler işlevindeki piskoposluk kentleri[216],
- yerel varlıklı sınıfların ve feodallerin yerleştiği Eudoxias/Polatlı, Juliopolis/Nallıhan, Justinianopolis-Palia/Sivrihisar ve Anastasiopolis/Beypazarı gibi ekonomik ve sosyal merkezler niteliğindeki *Vicus* olarak adlandırılan kasabalar[217] ile Bizans ekonomisinin temel dayanağı olarak, halkın büyük kitleler halinde ve toplu olarak iskân edildiği, büyük çiftlikler, hanlar ve askeri şartlara uygun olarak savunma kuleleri şeklinde yapılmış konutlardan oluşan tarımsal üretim alanları niteliğindeki kırsal yerleşmeler[218] olarak kademelendirilebilir.

Yukarıda tanımlanan yerleşmeler kademelenmesi kapsamında, başpiskoposluk veya piskoposluk ya da kutsal/kült merkezleri gibi dini kökene dayanan yerleşmelerin varlığı, Bizans döneminde yerleşmeler kademelenmesi içinde

dinsel örgütlenme veya yapılanmaların etkisini göstermesi bakımından dikkat çekici olarak değerlendirilmektedir.

Ancak, IX. yüzyıl ortasından itibaren, başlayan erken Türk fetihleri ve göçebe yayılması sonucu Bizans Anadolu'sunda kentlerin temel işlevi, Ancyra/Ankara gibi bir bölgenin idare merkezi olarak yerel yönetici ve piskoposların ikâmetgâhı ya da Kütahya yakınlarındaki Altıntaş gibi stratejik bir noktanın kontrolünün sağlanması ve istila dönemlerinde kentsel ve kırsal nüfus için sığınak işlevi görmesi ya da Karacahisar-Kütahya ilişkisinde olduğu gibi bir başka kale için işaret veya gözetleme kulesi olarak hizmet vermesi olan yüksek tepeler üzerinde inşa edilen *Castron* ya da kaleler, sadece bir konaklama yeri, su sarnıcı, un değirmeni ve gözetleme kulesi gibi zorunlu fonksiyonlarla donatılmış bir garnizon niteliğindeki askeri kamplar ile Justinianopolis-Palia/Sivrihisar, Justinianopolis-Mela/İnegöl ya da Justinianopolis-Mokissos/Kırşehir gibi askeri ve ticaret amaçlı yollar üzerinde savunma-güvenlik ve konaklama ihtiyaçlarının sağlanmasına dönük olarak konumlandırılmış menzil ya da askeri karakol işlevindeki yerleşmelerden oluşan tamamen askeri temele dayanan bir yerleşme sistemi[219] egemen olmuştur.

Bizans İmparatorluğunun Afrika ve Ortadoğu'daki topraklarını kaybetmesinin mekânsal yansıması olarak, bu bölgelerdeki din adamları Anadolu'ya yönelmiş ve Bizans İmparatorluğu'nun manastır mülklerine verdiği vergi muafiyeti gibi teşviklerin de etkisiyle Anadolu'da manastır yerleşmeleri önemli oranda artmıştır[220]. Burada kent model(ler)i boyutunda dikkat çekici nokta; bu artışın özellikle Orta Anadolu bölgesinde (Kapadokya yöresi), arazinin jeomorfolojik yapısına da bağlı olarak, sığınak işlevi gören yeraltı yerleşmeleri biçiminde mekâna yansımasıdır[221].

3.2. Anadolu Öncesi Türklerin Kentleşme-Kentlileşme Deneyimleri

3.2.1. Orta Asya Türk kenti

Burada ortaya konulan Orta Asya Türk kenti kavramı ile anlatılmak istenen; VII.-XIII. yüzyıllarda Orta Asya Türk egemenlik coğrafyası üzerinde uzak mesafe ticaret potansiyeli ve dönemin siyasal-askeri koşullarına dayalı olarak organize edilen yerleşme sisteminin mekânsal yansıması olarak sosyal-kültürel-ekonomik-siyasal boyutlarda Türk yönü hakim kentsel mekân organizasyonlarıdır.

Orta Asya Türk kent kültürü tarihsel ve mekânsal çerçevesi tanımlanırsa[222]; tarihi kaynaklarda dinsel/kült merkezi işlevindeki Hun hanedanından Tsü-k'ü Meng-Sün tarafından M.S. IV. yüzyılda Kan-Su yöresinde dini-siyasal başkent olarak kurulduğu anlaşılan Ejder ya da Yatan Ejder kentinin[223] ya da toprak ıslâhı ve nehir drenajı/su kanalı inşa faaliyetleri gibi yerleşik yaşama ilişkin organizasyonların varlığından[224], Türk kent kültürünün kökenlerinin proto-Türk olarak kabul edilen Chou/Hun hanedanına (MÖ.1050-249) dek uzandığı ve mekânsal boyutta da kuzeyde Altay, Pamir ve Tien-Şian Dağları ile Yenisey ve Orhun-Selenge-Tula Vadileri/Yedi Su yöresi, güneyde Talas Ovası, Tarım ve Çu-İli havzaları, Issık ve Lob-Nor gölleri ile doğuda Kan-su Havzası ve batıda Amu Derya-Sri Derya vadisine dek yayıldığı anlaşılmaktadır (Harita 4).

Türk Hakan kentleri hakan/*orduğ* geleneği ve inanç sistemi boyutunda değerlendirilirse; Türk kentinin mekânsal kurgusunda askeri kökene dayanan *orduğ*/ordu olgusu ile Budist felsefeye dayanan inanç sistemi temel belirleyici olmuştur. Türk kentlerinin *temür kazug* adı verilen ve üzerinde Hakan sarayı ya da ordugâhının konumlandığı suni tepeler odak olmak üzere konumlanan bir ya da iki katlı konutlardan oluşan yerleşim alanı ve doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan ulaşım düzenine dayalı olarak kare plân esasına göre gelişmesinin kökeninde askeri gereksinimler ve Budist felsefedeki kozmik inanışlar yatmaktadır[225].

Orta Asya Türk kentleri yukarıda tanımlanan mekânsal nitelikleriyle kimi araştırmacılar[226] tarafından Roma dönemi *Castrum Romanum*[227] yerleşme düzenine benzetilmekle birlikte, gerçekte mekânsal unsurların her birinin Budist felsefedeki imgelerin mekânsal yansıması olarak anlam kazandığı anlaşılmaktadır.

Bu boyuttan bakılırsa; kare planlı kent formu yeryüzünü, kentleri çevreleyen su hendekleri denizleri, surlar ve kuleler dağları, kentlerin ortasında yer alan suni tepeler ise kozmik inanışta *temür kazug* adı verilen Kutup yıldızını temsil etmektedir[228].

Orta Asya Türk kültür çağına tarihlenen yazıtlar ve efsanelere göre[229]; ilk Türk kentleri VIII. yüzyılda (M.S. 757-8) Uygur hükümdarı Tengride Bolmış İl İtmiş Bilge Kağan tarafından Selenge-Orhun vadilerinde Çinli ve Sogdlu mimarlara kurdurulan, "hakan sarayı ya da ordugâhının bulunduğu kent" anlamına gelen Ordu-

balık ile "zengin kent" anlamında Bay-balık ve Tula nehri kıyısında "doğu kenti" anlamında gelen Togu-balık kentleridir.

Uygur hakan kenti/başkenti Ordu-balık/Karabalsagun arkeolojik araştırma bulguları ve dönemin tarihi kayıtları kapsamında değerlendirilirse[230]; çeşitli yörelerden getirilen Türk topluluklarının iskân edilmesiyle kurulan kentin yaklaşık 7x2.5 km² alana yayıldığı, on iki kapılı bir surla çevrili olduğu, ortasında suni bir tepe üzerinde konumlanmış *orduğ* adı verilen hakan sarayının bulunduğu ve kırsal yerleşmelerden oluşan geniş bir tarımsal art bölgeye sahip olduğu anlaşılmaktadır (Plân 6).

Mekân organizasyonu

Orta Asya Türk kentlerinin yerleşim kökeni irdelenirse[231]; Türkler Ordu-balık ya da Bay-balık veya Togu-balık gibi yeni kentler kurmanın yanı sıra Beş-Balık, Kuça, Hami ve Turfan gibi eski kentleri de yeniden imar etmişlerdir. Bu çerçevede Orta Asya Türk kentlerinin yerleşim süreci ya da mekânsal kuruluşu tanımlanırsa; hükümdar sarayı ya da *orduğ* çevresinde Türklerin oymak ya da boy farklılıklarına göre gruplar halinde çadırlar kurmaları yoluyla başlayan geçici nitelikteki yerleşme düzeninin süreç içinde taş ya da ağaç veya kil ya da kamıştan oluşan balçık malzemeden yapılmış bir ya da iki katlı kalıcı konutlara dönüşmesi ve savunma duvarları ile çevrilmesiyle tamamlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Orta Asya Türk kentlerinin yerleşme alanı olarak tanımlanan *balık* kelimesinin kökeni de konutların yapı malzemesi olan balçık kelimesine dayanmaktadır.

Burada sosyolojik açıdan bir değerlendirme yapılırsa, Orta Asya coğrafyasında göçebe yaşam geleneğine sahip Türklerin yerleşik yaşama geçiş sürecinde boy farklılıklarına göre gruplar halinde yerleşmesi[232], yerleşim kültürü ve topluluk olma boyutunda Anadolu coğrafyasına dek taşınmış bir yerleşim mirası olarak dikkat çekici bir nokta olarak değerlendirilmektedir.

Bu mekânsal kurgu kapsamında, Orta Asya Türk kentinin mekânsal unsurları sıralanırsa[233]; hakan sarayı ile beylerin ikametgâhlarının bulunduğu *temür kazug* olarak adlandırılan suni tepe üzerinde konumlanmış *orduğ* (iç kale), iç kale çevresinde yayılmış konut alanlarını içeren ve hendek, sur ve kulelerle çevrilmiş *balık* (kent) ile ticaret faaliyetlerinin gerektirdiği açık ve geniş mekân ihtiyacı ile güvenlik unsurlarına dayalı olarak kent dışında konumlanan pazar alanlarından

oluşan *kıy* (dış kent) olmak üzere üç unsurdan oluştuğu ve kentlerin çevresinin de bağ-bahçe işlevindeki çiftliklerden oluşan tarımsal nitelikli alanlarla çevrelendiği anlaşılmaktadır (Plân 7).

Yukarıda sıralanan mekânsal unsurlardan hareketle Orta Asya Türk kentleri üzerine bir modelleme denemesine gidilirse[234]; suni bir tepe üzerinde konumlanmış Türk kentlerinde Hakan ve beylerin ikâmetgâhı işlevindeki saray ya da karargâhın yer aldığı *orduğ* adı verilen iç kalelerin Ordu-balık/Karabalsagun ve İdikut/Karahoca kentlerinde olduğu gibi, kentlerin merkezinde yer aldığı kentler, Yengi-balık, Can-balık ve Ak-Beşim/Balasagun kentlerinde olduğu gibi, kentlerin bir köşesinde kent surlarına bitişik olarak konumlandığı kentler ile Beş-balık/Penci-kend kentinde olduğu gibi iç kalelerin derin vadi ya da nehirler ile yerleşim alanından ayrıldığı kentler olmak üzere üç farklı model gösterdiği anlaşılmaktadır (Plân 6 ve Plân 7).

VII.-VIII. yüzyıllarda Orta Asya coğrafyasında İslâmiyet'in benimsenmesi ve yayılması ile İslâm kültür ve medeniyet kurumları, Türk kentlerinin mekânsal organizasyonları üzerinde egemen ya da belirleyici unsurlar haline gelmiştir. IX. yüzyıldan itibaren Orta Asya Türk kent medeniyeti üzerinde etkisini göstermeye başlayan İslâmî inanç sisteminin ilk mekânsal yansımaları da dinsel kurumlar üzerinde olmuş ve ulucami ya da namazgâh gibi İslâmî kurumlar kent formuna eklenmeye başlamıştır[235].

Bu mekânsal evrim sürecinde[236], Orta Asya Türk kentleri üzerindeki ilk mekânsal yansımaları da *Buyan* adı verilen Budist rahipler ve yolcuların konaklaması ya da tıp ve din eğitimi gören öğrenciler ve otacı adı verilen hekimlerin bulunduğu Hakan ya da Hatunlar tarafından vakıf olarak yaptırılan ve vergiden muaf tutulan Budist külliyeler üzerinde olmuştur. Bir taraftan Budist külliyeler İslâmî külliyelere dönüştürülürken, diğer taraftan da mescid-türbe ikilisi biçiminde mekâna yansıyan yeni İslâmî külliyeler ortaya çıkmıştır.

Bu gelişmeler sonucunda, IX.-XIII. yüzyıllarda Orta Asya Türk kentleri; hükümdar sarayının bulunduğu *orduğ* kalesi, cami ve medrese gibi İslâmî kurumların yer aldığı dini külliye ile esnaf ve zanâatkâr mahallelerinin bulunduğu *rabâd* olmak üzere surlarla çevrilmiş üç bölümden oluşan bir mekânsal görünüm kazanmıştır.

Buradan hareketle; Türk-İslâm devletlerindeki külliye yapımının kökenlerinin, Orta Asya Türklerinin Budist inanç ve yaşam geleneğindeki Budist

külliyelere/Buyanlara dek uzandığı ve Türkler yoluyla İslâm kültürüne girmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Yerleşme sistemi

Çin-Orta Asya-Hindistan-Avrupa milletlerarası ticaret potansiyeline dayalı olarak gelişen Orta Asya Türk yerleşme sistemi işlevsel ve mekânsal farklılıklar kapsamında değerlendirilirse;

a) her biri Hakan soyundan gelen bir prensler ya da yerel yöneticilerden seçilen umumî valiler veya askeri nitelikli hudut valileri tarafından idare edilen ve tabi bir çok kentin bulunduğu yaklaşık 24 vilayet[237],

b) milletlerarası kervan ticaretine bağlı olarak imalathaneler ya da atölyeler, dökümhaneler, depolar, antrepolar ve kapalı çarşı veya hanlarla donatılmış, etrafı tümsek ya da duvarlarla çevrili, Hotan ipekçilik, Kuça halıcılık gibi belirli zanâat/ticaret ya da Minusinsk/Pulad ve Bakır-balık/Bakırlıg gibi demircilik ve bakırcılık faaliyetlerinde uzmanlaşmış madencilik merkezleri işlevindeki kentler[238],

c) askeri-stratejik işleve sahip olmakla birlikte, işaret ya da gözetleme kulesi ve uzak mesafe ticaretinin güvenliğinin sağlanmasına dönük olarak istihbarat işlevi de taşıyan siyasal sınır bölgelerinde konumlanmış İki Ögüz kenti ya da Amra Kurgan gibi sınır kentleri niteliğindeki *kurgan* adı verilen kaleler[239],

d) Hakanlar tarafından doğu-batı yönünde uzanan İpek yolu ile kuzey-güney yönünde uzanan Kürk yolu gibi uzak mesafe ticaret yolları üzerinde, ticaret hayatının gelişmesine dayalı olarak belirli mesafelerle konumlanmış, dörtgen formda koruma duvarları ile çevrelenmiş ve süreç içinde ekonomik faaliyetlerin gelişmesine dayalı olarak yerleşme alanlarına dönüşerek, art bölgesi için sosyal-ekonomik çekim merkezi işlevini kazanmış konaklama merkezleri niteliğindeki kervansaraylar veya *ribâtlar*[240],

e) yaylak-kışlak alanları arasında konumlanmış, belirli günlerde kurulan ve geçici nitelikli olmakla birlikte yerleşik yaşama geçiş sürecinde ticaret merkezlerine dönüşen Cuma pazarı ve Ordu pazarı ya da At pazarı ve Şal pazarı kentleri gibi pazar yerleşmeleri[241],

f) yerleşme ve ulaşım sisteminin mekânsal unsuru olan posta ve ticaret yolları üzerinde belirli mesafelerle konumlanmış, temelde devlet belgelerinin hızlı tebliğini

amaçlamakla birlikte aynı zamanda tüccar kervanlarına konaklama imkânı da sağlayan iletişim-haberleşme merkezleri işlevindeki posta istasyonları[242],

g) İslâm öncesi Budist dönemin koşulları kapsamında müstahkem mevkilerde inşa edilmiş ya da kayalara oyulmuş manastırlar ile inanç sisteminin mekânsal yansıması olarak mabed ya da tapınaklarla donatılmış ve dini faaliyetlere odaklanmış Ejder kenti ya da Kuça/Karahoca/İdikut gibi mabed ve mezarlıkların bulunduğu dinsel merkezler[243],

h) Türk yaşam felsefesinde güvenlikleri büyük önem taşıyan kadın ve çocukların, özellikle savaş dönemlerinde, korunmaları için *kuy* adı verilen doğal koşulları ile güvenlik/korunma olanağı sağlayan sarp-dağlık bölgelerde kurulan Hatun-sını ya da Hatun-balık gibi hatun kentleri[244],

ı) kentsel yerleşmelerin art bölgelerinde, toprak ve tarımsal araç-gereç yardımı yapılması yoluyla göçebe ya da yarı göçebe toplulukların iskân edilmesiyle kurulmuş tarımsal/hayvansal üretim merkezleri niteliğindeki *uluş* adı verilen zirâî merkezler/köyler[245] olmak üzere sınıflandırılabilir.

3.2.2. İran Türk-İslâm kenti

Burada getirilen İran Türk-İslâm kenti kavramından anlatılmak istenen; Yakındoğu Arap-İslâm dünyasında ve Magrib'te anlamını bulmuş olan İslâm kentlerinden farklı olarak; Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya başlayan kültürel ve medeni boyutu yüksek göçleri sürecinde; XI.-XII. yüzyıllarda İslâmiyet'in yayılması ve benimsenmesine bağlı olarak Horasan, Mavera-ün-nehir ve Acem-i Irak yörelerinde kurulan Türk-İslâm devletlerinin egemen olduğu coğrafya üzerine, Orta Asya ve İslâm kültürünün mekânsal sentezi olarak kurgulanmış Anadolu öncesi Türk kentleridir (Harita 5).

Bu kuramsal çerçeve kapsamında; İslâmiyet'in benimsenmesi ve yayılması ile İslâm kültür ve medeniyet kurumları, Orta Asya kültürü etkisindeki İran-Türk kentlerinin mekânsal organizasyonları üzerinde egemen ya da belirleyici unsurlar haline gelmiştir[246].

İslâmiyetin benimsenmesi sonrasında İran coğrafyasındaki kent yaşamı *şehristan*'dan kent dışında gelişen ticaret-zanâat bölgesine kayarken, İslâm toplumunun politik, sosyal ve eğitimsel aktivitelerinin odağı olarak caminin kent

formuna eklenmesi, kentlerinin fiziki yapısında önemli değişiklik getiren temel unsur olmuş ve yeni bir kent modeli ortaya çıkmıştır (Plân 6).

Nitekim; kentlerdeki eski dinsel-kutsal yapılar olan ateş tapınakları ya da Budist mabetleri, Buhara'da olduğu gibi, çoğu kez büyük camiye dönüştürülürken, bazen de yıkılarak üzerine camiler yapılmıştır[247].

İslâmlaşma sürecinin İran Türk kentleri üzerindeki bir başka yansıması da toponomi alanında gerçekleşmiş ve Türk toponomisi İran-İslâm kültürü etkisinde etimolojik değişime uğramıştır. Bu çerçevede Orta Asya Türk kent kültürü mirasından gelen *orduğ*, *balık* ve *kıy* olarak adlandırılan kentsel elemanlar; *erk* ya da *kûhendiz*, *şehristan* ve *rabâd* olarak değişmiştir[248].

Öte yandan İslâmî kurumların kentlerin mekânsal yapısına eklenmesine dayalı olarak İran Türk-İslâm kentlerinde ikili bir kentsel form ortaya çıkmıştır:

I. *Şehristan* dışında yerleşmiş olan ticaret alanının, *şehristan*'ın merkezinde inşa edilen ulucami veya cuma camisi niteliğindeki dini merkezin yanına alınması ile İsfahan veya Buhara ya da Semerkand gibi, kentler cuma camileri çevresinde oluşan *rizistân/registan* adı verilen meydan bölgesinde gelişmeye başlamıştır[249]. Dolayısıyla İran Türk-İslâm kentlerinin en belirgin karakteristiği minberli camiler olmuştur. Ancak burada dikkat çekici nokta; Arap-İslâm kentlerinden farklı olarak Hanefi mezhebine tâbi İran Türk-İslâm kentlerinde birden fazla minberli cami yapımına izin verilmiş olması ve camilerin dinsel bir kurum olmanın ötesinde hazine saklanması ya da yönetim toplantıların yapılması gibi yönetsel-siyasal-stratejik ve eğitim-öğretim faaliyetleri gibi sosyal-kültürel işlevli bir kurum olarak kullanılmasıdır.

II. *Şehristan* ya da iç kale içindeki eski Budist tapınakları üzerinde yapılan ilk camiler süreç içinde nüfus artışı ve kentsel mekânların yetersizliği gibi fiziki nedenlere bağlı olarak, XI. ve XII. yüzyıllarda Nişabur, Merv, Herat, Hemedan ya da İsfahan gibi kentlerde olduğu gibi[250], Cuma camileri *şehristan* ya da kent surlarının dışındaki *rabâd* bölgesinde inşa edilmesiyle ikinci merkezler oluşmuş ve ticaret ve zanâat faaliyetlerine dayanan sosyal-ekonomik kent yaşamı *rabâd* bölgesinde oluşan yeni merkezde odaklanmaya başlamıştır (Plân 6 ve Plân 7).

Mekân organizasyonları

XI. ve XII. yüzyıllarda İslâmiyet ile yeni bir boyut kazanan Orta Asya kültürü ve İslâmî unsurlara dayalı olarak biçimlenen İsfahan, Nişabur, Semerkand, Merv ya

da Buhara başta olmak üzere İran Türk-İslâm kentlerinin mekânsal unsurları değerlendirilirse[251]; hükümdar veya yöneticilerin oturduğu saray ve emirlerin saray ve köşkleri ile dârphâne ve hapishâneden oluşan etrafı surlarla çevrili iç kale ya da *erk* veya *kûhendiz*; ulucami ya da cuma camisi, *Rizistân*, medrese ve hamamlar ile saray mensupları ya da devlet görevlileri ile büyük tüccarların konutlarının yer aldığı *şehristan*; temürcüler/demirciler, etükçüler/ayakkabıcılar, közökçiler/dokumacılar veya göncüler/dericiler gibi her bir esnaf ya da zanâatkâr grubunun ayrı mahalleler halinde örgütlendiği pazar yeri ya da kapalı çarşılar, zanaât atölyeleri ve imalathâneler ile dış mahallelerin bulunduğu *rabâd* ve kentleri çevreleyen ve genellikle kentte yaşayan veya çalışanlara ait bağ, bahçe ya da çiftlikler ve kırsal nitelikli yerleşmelerden oluştuğu anlaşılmaktadır (Plân 6 ve Plân 7).

Bu noktada mahalle organizasyonları boyutunda bir değerlendirme yapılırsa, İran-İslâm kentleri, tüm ortaçağ İslâm kentlerine benzer olarak, Hemedan, Merv ve Buhara kentlerinde olduğu gibi etnik köken farklılıklarına göre örgütlenmiş, geceleri kapatılan kapılar ve duvarlarla ayrılmış mahallelerden oluşmuştur.

Bu mekân organizasyonu kapsamında İran Türk-İslâm kentlerinin temel kurumları[252]; *şehristan* ve soyluların mahalleleri, medreseler, dervişlerin hankâhları ve diğer dini kurumlar, pazar yerleri ve kervansaraylar, toptan ya da perakende ticaretle uğraşan tüccar ya da esnaf çarşıları ile el sanatları ya da zanâatkâr mahallelerinden oluşmaktadır.

Yerleşme sistemi

İran Türk-İslâm yerleşme sistemi mekânsal boyutta irdelenirse, İran Platosunun fiziki çevre koşulları, milletlerarası ticaret yolları ve askeri, kültürel ve politik tarihsel yerleşim kökenleri, verimli bir art bölge ve zengin su kaynakları varlığı ve dini ve sosyal-politik yapılanmalara dayalı olarak biçimlendiği düşünülmektedir[253].

Tarihi kaynaklardan, İran Türk-İslâm yerleşme sisteminin merkezi idare, eyalet idaresi ve bölge idaresi olmak üzere siyasal-yönetsel kademelenme gösterdiği ve eyalet ya da alt idari birimlerin bağımsız melikler ya da *vülat* ya da *vüzera* adı verilen doğrudan Sultanlara bağlı eyalet vezirleri veya valileri tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır[254].

Buradan hareketle yerleşme sisteminin mekânsal unsurları ya da bileşenleri tanımlanırsa[255];

- politik ve dinsel yönetim merkezleri niteliğinde başkentler olan *emsâr*,
- bir veya birkaç cuma namazı kılınan camiye sahip, milletlerarası pazarlara hizmet veren, keten ve ipekli dokumalar ile seramik gibi el sanatları merkezi niteliğindeki Leşker-i Bâzâr ya da Pârsî Bâzâr gibi eyalet merkezleri olan *kasabât*;
- sınırlı yerel pazarlara hizmet veren ticaret ve el sanatları merkezleri işlevindeki *mudun* ya da *medâin*;
- yaklaşık 1/4 kent büyüklüğündeki han ya da *rub* adı verilen yerleşmeler,
- deniz ticaretine dayalı olarak örgütlenmiş liman ve antrepo işlevindeki kıyı yerleşmeleri,
- tarımsal nitelikli ve sınırlı sosyal-kültürel kurumlara sahip yerleşmeler niteliğindeki *rustaq* ya da köy yerleşmeleri,
- ticaret yollarının güvenliği ve haberleşme-iletişim olanaklarını sağlamak üzere kurulan *berid* sisteminin mekânsal unsuru olarak *yâm* adı verilen derbend/menzil/*ribat* yerleşmeleri ile daimi olarak belirli sayıda askeri kuvvetin bulundurulduğu sınır yerleşmeleri olmak üzere sınıflandırılabilir.

Daha genel bir ifadeyle yerleşme ve bölge büyüklülerine göre kademelenen İran Türk-İslâm yerleşme sisteminin; başkentler ya da *emsâr* adı verilen *aqalim* ya da bölge merkezleri, *kasabât* adı verilen *kuwar* ya da eyalet merkezleri, *medâin* veya *mudûn* adı verilen *nawayh* ya da alt bölge merkezleri niteliğindeki eyalet kentleri ve köy ya da *qurâ* adı verilen *rustaq* ya da tarımsal yöre merkezleri ile sınır kentlerinden oluştuğu anlaşılmaktadır.

3.3. Bölüm Sonuçları

Yukarıda kuramsal tanımlamaları ve mekânsal çözümlemeleri verilen Türk öncesi Anadolu'da varolan Bizans yerleşmeleri ve Türklerin tarihsel miras ve kökenleri kapsamında Orta Asya ve İran'da kurguladıkları mekân organizasyonları olan Orta Asya-Türk ve İran Türk-İslâm kentleri Anadolu'da organize edildiği öngörülen Anadolu-Selçuklu kentleri kapsamında değerlendirildiğinde; kentsel miras ve köken, mekânsal organizasyon süreci ve niteliği ya da ülkesel yerleşme sistemi ve ulaşım ağı gibi yerleşme politikalarının farklı sosyal-kültürel-ekonomik-siyasal

yapılanmalara dayalı olarak mekânsal değişim/dönüşüm süreci ve yerleşme sürecinin devamlılığı ya da miras olarak devralınması kapsamında önemli benzerlikler taşıdığı anlaşılmaktadır.

Türk öncesi Anadolu'da varolan Bizans kentlerini Anadolu-Selçuklu kentleri ile karşılaştırdığımızda, kentsel miras kapsamında kentlerin mevcut mekân organizasyonlarının temelde köklü bir değişime uğramadığı, örneğin kent merkezindeki kilise veya katedralin yerini fethiye veya ulucami olarak adlandırılan camilerin alması biçiminde işlevsel değişiklikler olduğu görülmektedir (Plân 8, Plân 8a, Plân 8b, Plân 8c). Nitekim Bizans döneminde büyük kentlerin savunma ve güvenlik gereksinimlerine bağlı olarak geceleri kapatılan kapılarla birbirinden ayrılmış mahalleler halinde organize olması ya da pazar yerlerinde her esnaf grubunun dayanışma ihtiyacı gereğince kendine mahsus ayrı çarşılar içinde ve loncalar halinde örgütlenmesi gibi olgular Selçuklu kentlerinde de devam etmiştir[256].

Anadolu Selçuklu kentini, Orta Asya Türk kenti kapsamında değerlendirecek olursak[257]; Anadolu Selçuklu kentleri, Konya, Kırşehir, Niğde ya da Aksaray gibi kentlerin suni tepeler üzerinde konumlanması, Orta Asya Türk Hakan kentlerinin *temür kazık* adı verilen suni tepeler üzerinde konumlanması geleneğinin Anadolu'ya dek aktarılmış mirası olarak değerlendirilmektedir.

Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinde kale, cami, dârü'ş şifâ ve medrese gibi kamusal yapıların mimari/sanatsal kurguları üzerine yapılan araştırmalar Orta Asya ve Türk yerleşme kültürü kapsamında değerlendirilirse; Orta Asya ve İran Türk egemenlik coğrafyasında örgütlenmiş anıtsal yapıların plân tipolojilerinin ya da resim ve heykel motifleriyle süslenmesi gibi mimari niteliklerinin veya uzak mesafe ticaret yolları üzerinde kervansaraylar/*ribâtlar* inşa edilmesi ve Türk devlet geleneği kapsamında Hakan veya Hatunlar tarafından hayrat olarak buyanlar/Budist külliyeler yapılması[258] gibi yapı faaliyetleri ile Türk ya da Türk dışı toplulukların askeri-zirâî nedenlerle toprak verilmesi ve tarımsal araç-gereç yardımı yapılması yoluyla sınır bölgelerinde iskân edilmesi[259] gibi yerleşme politikaları boyutunda Orta Asya ve İran Türk kültürlerinden Anadolu'ya taşındığını/aktarıldığını ortaya koymaktadır.

Bir başka boyuttan bakılırsa, Anadolu coğrafyasındaki Bayat, Çavundur, Bozok, Bayındır gibi toponomi verilerinden[260], Orta Asya coğrafyasında göçebe yaşam geleneğine sahip Türklerin yerleşik yaşama geçiş sürecinde boy ya da oymak

farklılıklarına göre gruplar halinde yerleşmesi geleneğinin, Anadolu coğrafyasına dek taşındığı anlaşılmaktadır.

Anadolu Selçuklu kentleri İran Türk-İslâm kentleri kapsamında değerlendirilirse[261]; İslâmlaşma olgusu ile başlayan sosyal-kültürel ve mekânsal değişim/dönüşüm sürecinde İran Türk kentlerinin kazandığı İslâmî kimlik boyutunda önemli benzerlikler görülmektedir. Öyle ki; İran Türk kentlerinin ilk İslâm fetih dönemi sonrasında eski dinsel mabed ya da kutsal mekânlarının İslâmî kurumlara dönüştürülmesi ve süreç içinde vakıf kurumu yoluyla ulucami ya da Cuma camisi ve medrese komplekslerinden oluşan ve daha geç dönemlerde külliye ya da imaret sitesi olarak tanımlanan İslâmî sosyal ve kültürel yapı gruplarının yapımı ile kentlerin gelişmesi gibi olgular, Anadolu Selçuklu ve Selçuklu sonrasında Osmanlı kentlerinde de iskânı belirleyen temel unsur olarak ön plana çıkmıştır.

NOTLAR

[177] Aydın 1964, Kuban 1968: 53-73, Kuban 1995: 163-197, Baykara 1971, Aktüre 1975: 101-128, Aktüre 1978, Aktüre 1989: 68-79, Bölen 1978, Kırmızı 1979, Tanyeli 1987, Tuna 1987, Tunçdilek 1986.

[178] Önder 1943: 811-813, Yinanç 1944: 173, Ruben 1947: 610-612, 639, Sümer 1960: 593-594, Caferoğlu 1972: 1-12, Kienitz 1986: 284-285.

[179] Jansky 1950: 117-126, Şapolyo 1972: 225-231, Kafesoğlu 1972: 147-149, Hüseynof 1981: 725-726, Köymen 1988: 1539-1545.

[180] Köprülü 1942: 267-278, Turan 1946: 490, Nizam'ül-Mülk 1998: 29.

[181] Günaltay 1943: 97, Turan 1953: 541, Kayaoğlu 1989: 19, Lapidus 1995: 304-305, Köprülü-Babinger 2000: 14.

[182] Cahen 1955-1956: 354, Cahen 1990: 247, Köymen 1964: 331-332, Uzunçarşılı 1998: 118-119, Köprülü 2002: 105-108, Baykara 2002a: 431-433, Ortaylı 2000:164-166.

[183] Turan 1948: 549-571, Vryonis 1968: 230-240, Sencer 1969: 18-25, Pehlivanoğlu 1959: 45, Uzunçarşılı 1998: 113-117, Cahen 2001: 100-111, Ülken 1973: 1-62, Köprülü 2002: 76-81, Ateş 1982: 83-86, Yinanç 1935: 83, Ashtor 1976: 213, Doğan 1998: 64-72, Sencer 1999: 92-96, Ortaylı 2000:155-164.

[184] Brand 1989: 1-25, Cahen 1962: 685-692, Vryonis 1971: 263-286, Vryonis 1981: 42-71, Hammond 1972: 341-343, Wittek 1936: 149-152, Akdağ 1995: 12-14, Kuban 1995: 163-197, Kienitz tarihsiz: 128, Otto-Dorn 1989: 189-190, Khoniates 1995: 24, Köprülü 1999: 50, Kinnamos 2001: 20, Baykara 2002a: 433.

[185] Kuban 1970: 104-106, Kuban 1970a: 13-17, Kuban 1993: 115-125, Kuban 2001: 24-29, Ögel 1989: 4-11, Başkan 1990: 42-47, Başkan 1993: 10-16.

[186] Esin 1959: 14, Wittek 1969: 225-228, Baykara 1984: 265-273, Alagöz 1984: 11-23, Sümer 1994: 80, Gülensoy 1999: 365-376, Vryonis 1981: 57, Ülken 1990: 10, Yediyıldız 1984: 25-41, Scheinhardt 1976: 99-100, Önder 1984: 69-73, Kafalı 1995: 28.

[187] Erzi 1950: 95-99, Göde 1994: 55-59, Hinz 1949: 771-793, Artuk 1986: 65-69, Turan 1969: 687-688, Artuk-Artuk 2003: 421-446.

[188] Wittek 1963: 265-266, Köprülü 1984: 192-193, Cahen 1962: 685.

[189] Yinanç 1944: 171-172, Wittek 1999: 12, Polat 2004:194-195.

[190] Lindner 2000: 34-35, Turan 1953: 545, Vryonis 1981: 59, Polat 2004: 194-195, 198-203.

[191] Vryonis 1959: 159-175. Vryonis 1981: 54-57, Charanis 1984:523-535. Ostrogorsky 1995: 296-324.

[192] Korkut Tuna, şehirlerin ortaya çıkış kökenlerine ilişkin doçentlik çalışmasında özellikle Roma İmparatorluğu'nun çöküşü sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan siyasal-yönetsel belirsizlik ve çok parçalı feodal örgütlenmeler döneminde Avrupa'da başlayan kırsallaşma sürecinin, Arap-Sasani ve takibeden Türk fetihleri döneminde Bizans egemenliğindeki Anadolu coğrafyasında da yaygınlaştığını söyleyerek, Anadolu'da göçebe yaşam biçiminin ortaya çıktığını vurgulamaktadır (Tuna 1987: 153-155).

[193] Ostrogorsky 1959: 47-66, Charanis 1967: 448, Vryonis 1981: 351-356, Vryonis 1992: 303-327.

[194] Ostrogorsky 1959: 62, Angold 1985: 5. Lightfoot 2001: 116.

[195] Foss 1976: 64, 69, Angold 1985: 9.

[196] Turan 1973a: 52, Turan 1969: 36.

[197] Khoniates 1994: 85, Vryonis 1981: 56, Foss-Scott 2002: 618-619.

[198] Mansel 1978: 17-18, Eyice 1960: 53-60.

[199] Foss 1975: 722-747, Foss 1979: 121, Foss 1985, Foss 1996a: 21-22, Stewig 1970: 90, Angold 1985: 12, Rheidt 2000: 221-223, Vryonis 1981: 54-57, Vryonis 1981a: 351-356, Herrin 1987: 189, Lightfoot 1998: 310, Bouras 2002: 499-528. Kirsten (1958: 34-48), Roma dönemi polis'inin, Bizans döneminde askeri silahlı bir topluluk olan Castron'a dönüşerek, fiziki boyutlarının küçüldüğünü, ülkedeki insanlar ve ticaret merkezleri için bir sığınak işlevi kazandığını ve özellikle 1204 Latin işgali sonrasında da küçük köylerle çevrelenmiş kale-kentler haline geldiğini ileri sürmektedir. Bryer (1986: 263-279) geç Bizans kentlerinin dağınık yerleşmelerden oluşan bir kilise bölgesi niteliğinde olduğunu ve şehirlerin kırsal karaktere sahip dağınık birkaç küçük yerleşmeden oluştuğunu söylemektedir. Kazdan (1954: 164-183) ise nümizmatik bulgulara dayandırdığı araştırmasında, VII.-IX. yüzyıllarda kentsel yaşamın göstergesi olarak değerlendirilebilecek dönemin mübadele aracı bronz sikke miktarındaki azalma bulgusuna dayanarak, Bizans kent yaşamının sonlandığını ileri sümektedir.

[200] Teall (1977: 201-205), Bizans dönemi askeri-stratejik kaynaklarına dayanarak yaptığı araştırmada, Bizans kentlerinin idari merkezlerden, kırsal topluma sığınak olarak hizmet veren tahkim edilmiş kalelere dönüşmesi sürecinin, sadece sağlam bir ekonomik temele dayanan kentler için geçerli olabildiğini belirlemiştir. Dagron (2002: 400-401) ise Bizans kentlerinde sosyal ilişkiler ve yaşam biçimlerinin değiştiğini, kamusal alanların işlevsiz kaldığını ve kentlerin art bölgelerindeki kırsal

nüfusa savunma hizmeti veren Castron olarak tanımlanan askeri nitelikli kalelere dönüştüğünü ortaya koymuştur.

[201] Ivison 2000: 1-46.

[202] Bryer 1986: 274-275, Foss 1979: 121-122, Foss 1977a: 469-486, Foss 1976: 53-90, Foss 1977: 29-87, Foss 1996:145-205.

[203] Kazdan 1954: 164-183.

[204] Gregory 1982: 52, Meyer 1982: 115-129.

[205] Bryer 1986: 274-275, Foss 1979: 121-122, Foss 1977a: 469-486, Foss 1976: 53-90, Foss 1977: 29-87, Foss 1996:145-205.

[206] Uğur Tanyeli, Anadolu-Türk kentine ilişkin doktora çalışmasında *dioiskismos* formundaki Bizans kentini "çok parçalı kent" olarak tanımlanmıştır (Tanyeli 1987: 21-25).

[207] Foss 1976: 53-90, Foss 1977: 29-87, Foss 1977a: 475-476, Foss-Hanfmann 1975: 17-34, Angold 1985: 18-19, Bryer 1986: 274.

[208] Wulzinger-Wittek-Sarre 1935, Von Gerkan 1935, Miltner 1958, Müller-Wiener 1961: 5-122, Alzinger 1962, Foss-Hanfmann 1975: 17-34, Foss 1976: 53-90, Foss 1977a:475, Foss 1977: 29-87, Foss 1979:118-122, Foss 1985, Foss 1996a: 21-22, Foss 1998, 361-362, Angold 1985: 1-37, Bryer 1971: 22-31, Bryer 1986: 274-275, Lightfoot 1998: 301-314, Lightfoot 1999: 22-31, Lightfoot 2001: 113-124, Bouras 2002: 501-502.

[209] Angold 1985: 19, Bryer 1986: 274-276, Ivison 2000:1-46.

[210] Stewig 1966: 12-19, Bryer 1986: 264, Vryonis 1963: 113-132, Vryonis 1992: 314-315, Rich 1999: 187, Cerasi 1999: 93, Bouras 2002: 509.

[211] Solakian 1923: 18-20, Kum 1937: 53-55, Selen 1943: 354, Bölen 1978: 62, Demircioğlu 1967: 443-459, Gray 1978: 976, Runciman 1943, 551, French 1981, Taeschner 1959: 169-193, Taeschner 1981: 54-55, 65-90, Angold 1985: 22.

[212] Angold 1985: 5, 13, Ostrogorsky 1959: 62, Whittow 1990: 27, Bouras 2002: 499-528.

[213] Diehl 1938: 303, Heyd 1975: 50, Levtchenko 1979: 209-210, Turan 1980: 158-159.

[214] Bryer 1988: 133-150, Matschke 2002: 115-120, Vryonis 1962: 1-17, Edwards 1985: 23-61.

[215] Foss 2003: 129-151, Bouras 2002: 514.

[216] Whittow 1990: 27, Ostrogorsky 1959: 62.

[217] Whittow 1990: 27.

[218] Ostrogorsky 1995: 126-127, Stewig 1970: 97-98, Charanis 1984: 530.

[219] Wittek 1938: 51, Foss 1977: 85-86, Foss 1998: 362-363, Barnes-Whittow 1998: 357, Lightfoot 1998: 302, Angold 1985: 5, 12, Eyice 2000: 214, Bryer 1986: 275, Ramsay 1961: 218, Bouras 2002: 499-528.

[220] Charanis 1984: 191-192.

[221] Cahen 2001: 123-145.

[222] Şapolyo 1938: 29-31, Togan 1942-1947: 1-22, Ögel 1948: 795-831, Sümer 1958: 131-137, Jirmunskiy 1961: 471-483, Ögel 1957: 99-100, Ögel 1964: 12, Esin 1972: 137-140, Ünal 1974: 171-

178, Cezar 1977: 3-8, Öcal 1983: 126-138, Sümer 1984: 1-103, Sümer 1994: Genç 1997, Şeşen 2001, Gumilev 2003: 29-37.

[223] Hun inanışında kutsal ya da kült kabul edilen Ejder motifinden esinlenerek adlandırılan Kan-su vadisindeki Gu-Tzang/Ku-Tsang ya da Ejder kenti olarak bilinen dinsel bir merkezdir (Eberhard 1942: 77, Ögel 1957: 93, Ögel 1995: II/566, Esin 1972: 140, Esin 1971: 320, Öcal 1983: 112, Kafesoğlu 1985: 79-80).

[224] Öztuna 1963: 156-157, Ünal 1973: 124-125, Ögel 1991: 164, Gumilev 2003: 34-35, 61, 63, 110.

[225] Esin 1972: 137-138, Esin 1978: 140-141, Esin 1980: 9-25, Cezar 1977: 26, Ögel 1991: 174-175, 352-353, Özerdim 1958: 106, 110.

[226] Ögel 1991: 353, Kafesoğlu 1977: 274.

[227] Castrum Romanum: Ortaçağ Avrupa kentlerinin kökenini oluşturan Roma dönemi kare planlı askeri ordugâh yerleşme düzenidir.

[228] Esin 1970: 77, Esin 1980: 11-12.

[229] *"Sogdık tabgaçka selengede bay balık yapıtı birtim."*. Orkun 1936: 48, 178-181, Gabain 1944: 692-693, Minorsky 1948: 295, Gökmen 1980: 20, 47, 76, 146, Sümer 1984: 31-35, Sümer 1994: 29-32, Sümer 1999: 43-44, Esin 1970: 76, Esin 1972: 135-215, Esin 1978: 140-141, Ergin 1970: 13,25, Kafesoğlu 1977: 272, İzgi 1989: 17-23, Cuveynî 1988: 118-119, Gömeç 1997: 34-35, Ögel 1948a: 18-19, Ögel 1951: 374-375, Ögel 1955: 370, Ögel 1995: I/74-75, II/79-80, Ögel 2001: 67-71, Grousset 1993: 121, Sakaoğlu-Duymaz 2003: 210-211.

[230] Togan 1945: 13-14, Minorsky 1948: 294-296, Togan 1964: 31, Baykara 1971: 63-67, Baykara 1975: 82, Esin 1972: 161-162, Öcal 1983: 129-131, Sümer 1984: 37, Cuveynî 1988: 118-119, Radloff 1995: 69, Gumilev 2002: 509.

[231] Gabain 1944: 692, Minorsky 1948: 294-296, El-Câhiz 1967: 33, Sjoberg 1963: 117-118, Esin 1981: 711-723, Esin 1976: 15-18, Kafesoğlu 1977: 272-273, Togan 1981: 89, Ibn Fazlan 1995: 87, Gömeç 1997: 81, Kaşgarlı Mahmud 1998-9: I/111-113, 379, III/150, Baykara 1994: 26-27, Baykara 2002a: 426.

[232] Mirşan 1950: 74-75, Esin 1972: 135-175.

[233] Caferoğlu 1968: 32, 142, Arat 1970: 275-276, Esin 1970: 76-77, Esin 1978: 115, Baykara 1971: 42-55,138-139, Barthold 1990: 145, 170, 178-181.

[234] Esin 1967: 100-130, Esin 1970: 76-77, Esin 1972: 163-164, Esin 1972a: 30-44, Esin 1978: 115, 168, Esin 1981: 713, Radloff 1957: 448-456, Baykara 1971: 42-55,63-67,82-85,138-139, Belenitskiy-Bentoviç- Bolşakov 1973, Cezar 1977: 28-39, Ögel 1991: 174-175, Radloff 1995: 69, Seçgin 2002: 443-444, Can 2002:150-160.

[235] Barthold 1927: 56-57, Yaralov 1961: 364-370.

[236] Barthold 1927: 56-57, Kunter 1939: 19-20, Esin 1967: 121-123, Esin 1970: 79, 83-84, Binark 1969: 426-428, Kılıç 1993: 229-230.

[237] Le Strange tarihsiz: 113-130, Kaşgarlı Mahmud 1998: I/111-113, Eberhard 1944: 137-142, Barthold 1975: 245-273, Togan 1964: 21-64, Genç 1997: 25, 52, Ögel 1955: 339-340, Ögel 2001: 63-64.

[238] Eberhard 1942a: 133, 135-136, Şapolyo 1946: 333-336, 356, Togan 1942-1947: 95, Özerdim 1951: 233-238, Özerdim 1951a: 105-110, Özerdim 1952: 161-166, Banguoğlu 1958: 98-100, İnan 1966: 38-40, Baykara 1971: 56-123, Baykara 1975: 75-104, Ünal 1974: 171-178, Ülken 1973: 10-11, Tunç 1980: 58, Öcal 1983: 129-131, Grousset 1993: 35-36, Kaşgarlı Mahmud 1999: I/343-344, 495, III/150, Roux 2001: 166-167, Togan 1981: 25-31, Baipakov 2002: 161-162.

[239]Banguoğlu 1958: 92-95, Emel 1959: 13, Jirmunskiy 1961: 480-483, Cezar 1977: 380-381, Kafesoğlu 1977: 275, Baykara 1994: 19-20, Ögel 1995: II/372-373, Kaşgarlı Mahmud 1998: 59.

[240] Barthold 1927: 53-54, Baykara 1971: 99-102, 152, Kafesoğlu 1977: 275, Cezar 1977: 169-214, Cezar 1981: 931-940, Rossabi 1995: 34-35, Özergin 1985: 14-19, Özergin 1985a: 7-11, Roux 2001: 27-35.

[241] Eberhard 1940: 172, Radloff 1957: 450-453, Baykara 1971: 99-106, Togan 1982: 81.

[242] Minorsky 1948: 296, Radloff 1954: 14-15, 28-31 vd., İzgi 1989: 31, Marko Polo tarihsiz: 130-131, Marco Polo 1985: 105-107, Rossabi 1995: 34-35, Roux 2001a: 458-459, Washburn 1901: 256.

[243] Özerdim 1958: 110-112, 114, Le Coq tarihsiz: 42-43, Roux 2001: 203.

[244] Orkun 1940: 39,62-64,104,115,117, 123,157,181, Gabain 1944: 688, Yakubovski 1952: 275-280, Banguoğlu 1958: 100, Ögel 1964: 11, 24, Baykara 1971: 89-99, Baykara 1980: 497-510, Gökalp 1973: 92, 99, İzgi 1989: 50, Kaşgarlı Mahmud 1999: 138.

[245] Togan 1945: 13-14, Baykara 1971: 110-117, Ünal 1973: 121-126, Tunç 1980: 56-57, Grousset 1983: 219, Kaşgarlı Mahmud 1998: 62.

[246] Barthold 1940: 39-40, Spuler 1987: 486-489.

[247] Barthold 1927: 56-57, Barthold 1990: 113-114, Kuban 1993: 134,142, Kheirabâdi 2000: 63-64, Zarcone 2001: 109-110, Roux 21: 182-183, 715, Can 2002: 154-156.

[248] Barthold 1949: 327-330, Barthold 1990: 82, Cahen 1975: 318.

[249] Barthold 1927: 57, Mez 1937: 129, Mez 2000: 467-468, Le Strange tarihsiz: 20, Gaube 1979: 70-82, Barthold 1990: 95-96, 114, Vambery 1993: 163-167, 179, Can 2002: 154-156.

[250] Le Strange tarihsiz: 2, 20, 31, Cezar 1977: 92-93, Gaube 1979: 70-82, Tuna 1987: 162, Şeşen 2001: 225, 232-233, Yakubî 2002: 56.

[251] Le Strange tarihsiz: 2-47, Cezar 1977: 92, Fıtrat 1938: 147-148, Zahoder 1955: 498-499, Öztürk 2001: 138-139, Jairazbhoy 1964: 59, Barthold 1940: 39-40, Barthold 1949: 327, Barthold 1990: 82, 95-96,105,113-114, Şeşen 2001: 225,232-233, Lapidus 1969: 62-64, El-Ali 1970: 88, Cahen 1975: 318-319, Sümer 1983a: 22, Hambly 1991: 554.

[252] Petrushevsky 1968: 511, Hambly 1991: 554.

[253] Cahen 1975: 324, Bonine 1979: 208-224, Gaube 1979: 2-4, Hambly 1991: 543, Kheirabâdi 2000: 40-43, Lombart 2002: 179-180.

[254] Köymen 1964: 331-332, Sevim-Merçil 1995: 511.

[255] İsmail 1972: 114-115, Mez 1937: 129, Mez 2000: 467, Spuler 1957: 459, Zahoder 1955: 496, Köymen 1964: 331, Ülken 1973: 15, Köprülü 1977: 321-339, Petrushevsky 1968: 506, Lapidus 1969: 65-66, Alptekin 1999: 187-194, Cahen 1975: 319, Hambly 1991: 543, Er Râvendî 1999: I/137, 154, II/284.

[256] Köprülü 2002: 149, Cerasi 1999: 29, Ostrogorsky 1995: 235-236.

[257] Esin 1972: 137-138, Esin 1980: 9-25, Ögel 1991: 335-340.

[258] Köprülü 1940: 236-238, Tekindağ 1967: 23, Aslanapa 1963a: 26-30, Aslanapa 1963: 34-43, Karamağaralı 1970: 3, Esin 1970: 75-102, Esin 1970a: 132-145, Esin 1972: 174, Esin 1972a: 39, 44, Çam 1993: 69-80.

[259] Köprülü 1931: 219-240, Yinanç 1935: 83, Yinanç 1944: 166, Eberhard 1945: 491, Shaw 1985: I/9-10.

[260] Candar 1934: 16-41, Yinanç 1935: 83-86, Yinanç 1944: 166-181, Orkun 1935: 189-199, Mirşan 1950: 74-75, Gordlevski 1988: 80-82, Sümer 1999: 405-465.

[261] Ergin 1939: 61-64, Yinanç 1935: 87, Togan 1981: 218, Barkan 1963: 239-296, Ülken 1971: 31, Baykara 1996: 34-59, Katoğlu 1967: 336-344, Ögel 1963: 37-41, Yediyıldız 1981: 262-271, Kuleli 1986, Yenen 1988.

4. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ YERLEŞME SİSTEMİNİN BİLEŞENLERİ

Bu bölümde Anadolu'da XII.-XIII. yüzyıllarda dönemin milletlerarası ticaret potansiyeli kapsamında örgütlenen Selçuklu yerleşme sisteminin mekânsal bileşenlerini oluşturduğu öngörülen savunma ve üretim-dağıtım sistemleri, mekânsal örgütlenmeler ile yönetim yapısı ve yerleşme kademelenmesi unsurları kapsamında, dönemin vakfiye kayıtları ve vakâyinâmeleri gibi özgün tarihi kaynaklar ile harita ve planlar gibi görsel verilere dayalı olarak değerlendirilecektir.

4.1. Savunma sistemi

Burada savunma sisteminin askeri örgütlenmesi ya da organizasyonundan çok Selçuklu egemenliğindeki Anadolu coğrafyası üzerindeki mekânsal yansımaları ortaya konacaktır. Dolayısıyla, yönetsel boyutta Uc eyaletleri ve sahil komutanlık merkezleri ile mekânsal boyutta askeri üs ya da harekât merkezi işlevindeki kentler ve Karahisar yerleşmeleri ile örgütlendiği öngörülen Selçuklu savunma sisteminin mekânsal yansımaları değerlendirilecektir.

Buradan hareketle, Selçukluların Anadolu coğrafyasında kurdukları yerleşme ve yönetim organizasyonu savunma sistemi boyutunda değerlendirilirse; Arap-İslâm devletlerinden miras alınan Hıristiyan devletlerle sınır olan bölgeleri Uc olarak adlandırma geleneği ve İran Türk-İslâm devlet geleneğinden gelen Uc bölgelerde ülke savunması ve fetihçi bir unsur olarak göçebe ya da yarı-göçebe toplulukların yerleştirilmesi uygulaması ile Anadolu'da karşılaştıkları askeri nitelikli Bizans akritai ya da sınır güvenlik kurumlarının sentezine ve Abdalân-ı Rum, Gaziyân-ı Rum, Ahiyân-ı Rum ve Bacıyân-ı Rum gibi dini-askeri-mesleki temele dayanan Türk-İslâm örgütlenmelerinden oluşan bir savunma sistemi kurduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu'da Selçuklu savunma sisteminin askeri-stratejik temelini oluşturduğu anlaşılan Uc eyaletlerinin[262]; sınır bölgelerinde akın ve fetihler yapmak, anti-feodal ayaklanmaları bastırmak, devlet adına vergi toplamak, başkente giden elçilerin güvenliğini sağlamak, belli miktarda asker beslemek gibi askeri hizmetler karşılığında alp ve gazilerden oluşan Gaziyân-ı Rum olarak adlandırılan Türkmen ailelerinin organize ettiği askeri teşkilat ile mekânsal boyutta Selçuklu yönetimince yapılan savaşlara katılma ya da belli miktar asker besleme gibi askeri hizmetlere

dayalı olarak tahsis edilen yaylak/kışlak ya da kent/köyleri kapsayan iktâ topraklara dayalı olarak kurulduğu anlaşılmaktadır.

4.1.1. Savunma sisteminin mekânsal unsurları; askeri üs/subaşılık merkezleri, derbent/menziller ve karahisar yerleşmeleri

Yukarıda tarihsel kökenleri ve işlevsel nitelikleri açıklanan Selçuklu savunma sistemi, Anadolu'da organize edildiği öngörülen Selçuklu yerleşme sistemi boyutunda değerlendirilirse; Sinop, Antalya ve Alâiyye fetihleri ve fetih sonrası imar faaliyetleri veya Konya, Kayseri ve Sivas kalelerinin inşa faaliyetleri gibi askeri harekât ya da askeri nitelikli imar faaliyetlerine askeri kimlikli eyalet yöneticilerinin ya da emirlerin katıldığına dair tarihi kayıtlardan[263]; Selçuklu döneminde Anadolu topraklarının Orta Asya ve İran Türk-İslâm devlet geleneğine dayalı olarak subaşı adı verilen askeri valiler denetiminde askeri nitelikli yönetim bölgelerine ayrıldığı anlaşılmaktadır (Harita 6).

Buradan hareketle, kitabelere dayanılarak Sinop ya da Alâiyye kentlerinin fetih ve fetih sonrasında imar faaliyetlerine ya da Konya ve Antalya kalelerinin inşa faaliyetlerine katılan Selçuklu emirlerinin subaşı/ilbay veya sahip/vülât gibi askeri kimliklerden ve Selçuklu döneminde Anadolu kentlerine verilen Kayseri-dârü'l feth/fetih yeri, Aksaray-dârü'z zafer/zafer üssü, Ankara-dârü'l hısn/müstâhkem yer, Niğde-dârü'l pehlevânniye/pehlivanlar yeri, Alâiyye-dârü'l eman/emin yer, Tunguzlu ve Antalya-dâru's sagr/Uc yeri gibi unvanlardan[264], Selçuklu döneminde Anadolu'nun potansiyel askeri ya da subaşılık merkezlerinin varlığı belirlenebilmektedir (Tablo 11).

Selçuklular; İran Türk-İslâm devlet geleneğinin bir mirası olarak Kayseri, Sivas, Çorumlu, Aksaray, Ankara, Amasya, Simre, Niksar, Malatya, Elbistan, Harput, Ahlât, Erzen-i Rum, Erzincan, Niğde, Develi, Karahisar-ı Sahip ve Lâdik/Tunguzlu-Honaz gibi askeri-stratejik potansiyele sahip merkezleri subaşı olarak adlandırılan askeri valilerin yönetiminde askeri kuvvet/harekât merkezi işlevinde subaşılık merkezleri olarak değerlendirmişlerdir[265].

Karadeniz kıyısındaki Sinop ile Akdeniz sahillerindeki Antalya ve Alâiyye askeri-stratejik öneme sahip kentleri kuzey-güney milletlerarası ticaret yolunun güvenliğinin sağlanmasına ya da deniz aşırı fetih organizasyonlarına dönük olarak

subaşı ya da sonraki dönemlerde "melikü'l sevâhil" veya "reisü'l bahr" adı verilen askeri valiler yönetiminde askeri deniz üsleri olarak kullanmışlardır[266].

Selçukluların Bizans-Selçuk sınır bölgeleri boyunca uzanan Kuzey ve Güney Uc eyaletlerinin askeri-yönetsel merkezleri işlevindeki Kastamonu ve Ankara kentlerini ise göçebe Türkmen boylarının Bizans sınırları ötesine yaptığı akın/fetihler gibi askeri-siyasal ya da Türkleşme-İslâmlaşma sürecinde sınır ötesinde Türk yerleşme ve kolonizasyon faaliyetlerinin örgütlendiği askeri-stratejik organizasyon merkezleri olarak değerlendirdikleri söylenebilir.

Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde Kastamonu merkezli Kuzey Uc Eyaleti beylerbeyi Hüsameddin Çoban Bey'in Karadeniz ötesine yapılan Kırım seferini organize etmesi[267] ya da Güney Uc Eyaleti beylerbeyi Seyfeddin Kızıl Bey'in Ankara'da sur dışı ilk yapılanma faaliyetleri olan Kızıl Bey mescidini yaptırması[268] veya Bizans-Selçuklu Uc bölgelerindeki Eskişehir/Sivrihisar yörelerinde Türk kolonizasyon ve yerleşimini teşvik etmek için Selçuklu emirlerinin Türk-İslâm kamusal yapı faaliyetlerini organize etmesi[269] gibi yerleşim politikaları bu olguyu doğrulamaktadır.

Selçuklu dönemi kaynaklarında[270], Akça derbend, Yunus derbendi ve Göksu derbendi ya da Irmaksu menzili, Zincirli menzili, Gedük menzili ve Obruk menzili veya Kılıç Aslan ribâtı, Pervane ribâtı ve Kesikköprü ribâtı gibi toponomi verilerinin varlığı, kervansaray yapılarının Selçuklu dönemi Anadolu üretim-dağıtım sisteminin yanı sıra savunma sistemine de hizmet ettiğini ve Anadolu coğrafyasında Osmanlı döneminde örgütlendiği bilinen derbend-menzil teşkilatının kökenlerinin ya da tarihsel altyapısının Selçuklu dönemine dek uzandığını düşündürmektedir.

Nitekim dönemin tarihi kaynaklarında İlhanlı egemenlik döneminde isyan eden Türk emirlerinden İlyas Bey'in Aksaray yakınlarındaki Sultan Alâaddin Kervansarayı'na sığınarak, İrencin emrindeki 20.000 kişilik İlhanlı ordusuna iki ay süreyle direndiği ve ele geçirilemediğine ya da Memluk sultanı Baybars'ın Anadolu seferi sırasında Sultan Alâaddin Kervansarayı'nda konakladığı ve ordusunun ihtiyaçlarını karşıladığına ilişkin kayıtlar[271], Selçuklu döneminde kervansaray yapılarının savunma sistemi boyutunda gerektiğinde kale ya da menzil-derbent işlevinde kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Selçukluların Anadolu'da dönemin askeri-siyasal koşullarına dayalı olarak; Anadolu yerleşme ve ulaşım sisteminin stratejik bağlantı/geçiş noktalarında sarp ve erişilmesi güç kayalıklar üzerine inşa edilmiş Roma-Bizans döneminden devralınan castra/kale kentler niteliğindeki yerleşmeleri, Türk toponomi geleneği kapsamında Karahisar olarak adlandırdıkları ve Anadolu savunma sisteminin mekânsal unsuru olarak askeri-stratejik boyutta harekât üssü işlevi yüklenmiş merkezler, geç dönemlerde menzil ya da derbent işlevine sahip yerleşmelere benzer nitelikte[272], olarak kullandıkları anlaşılmaktadır.

Nitekim fethedilmesi güç kayalık topografyalarının sunduğu savunma olanaklarına dayalı olarak karahisarların, Selçuklu yönetimine başkaldıran asilerin ya da meliklerin sığındığı ya da hapishâne olarak kullanıldığı veya Sultan ve büyük emirlerin hazinelerini sakladıkları ya da geç dönemlerde küçük siyasal yapılanmaların örgütlendiği merkezler olarak kullanıldığı görülmektedir[273].

Bu noktada Karahisar yerleşmelerinin Anadolu coğrafyası üzerindeki mekânsal dağılımı irdelenirse, Karahisar yerleşmelerinin Orta Anadolu bölgesinde yer alan Konya, Aksaray, Kayseri ve Sivas gibi dönemin siyasal-yönetsel ve ekonomik odaklarını kuşatacak biçimde konuşlanması (Harita 6), savunma sistemi-yerleşme sistemi ilişkisi kapsamında dikkat çekici bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

Karahisar-ı Sahip (bugün Afyon) [274]; Bizans savunma sisteminin mekânsal bileşeni olarak Arap istilaları döneminde tahrip edilen Roma kenti Prymnesoss yakınlarındaki yaklaşık 900 metre yükseklikte volkanik yekpare bir kaya parçası üzerine askeri karakol işlevinde kurulmuş ve Akronion olarak adlandırılmıştır.

Selçuklu döneminde ise Sultan I. Alâaddin Keykubad tarafından fethedilen Karahisar-ı Sahip, Bizans-Selçuklu Uc bölgesinde Bizans topraklarına yapılan fetih faaliyetlerinin organizasyon merkezi ve Konya-İstanbul ya da Konya-Uşak-İzmir veya Efes yönüne giden ulaşım kanallarının düğüm noktasındaki konumu ile askeri-siyasal-ekonomik-stratejik işleve sahip bir askeri üs kimliği kazanmıştır. Bu dönemde kentin mekânsal yapı ve kurumlarına ilişkin kayıtlardan[275], kalede Alâaddin Camisi, yönetici sarayı, Kız kulesi ve hazine depoları ile kale muhafızları için konutlar, cephanelikler, erzak ambarları ve su sarnıçları bulunduğu anlaşılmaktadır.

Selçukların son döneminde vezirlik yapan Selçuklu emiri Sahip Ata Fahreddin Ali'ye (1258-1288) iktâ olarak verilen Karahisar-ı Sahip[276]; Uluborlu, Beyşehir, Kütahya ve Kastamonu yörelerini kapsayan bölgenin subaşılık merkezi olarak yoğun kamusal yapı faaliyetlerine sahne olmuş ve yapılan kamusal hizmetlere atfen Karahisar-ı Sahip olarak adlandırılmıştır.

Karahisar-ı Kögonya (bugün Şebin Karahisar/Giresun)[277]; Bizans döneminde Kögonya olarak adlandırılan kent, işletilen stratejik-ekonomik işleve sahip şap madenlerinin korunması ve güvenliğinin sağlanmasına bağlı olarak Koloneia themasının askeri-idari merkezi olarak strategos/askeri-sivil valinin ikametgâhı iken Selçuklu döneminde Giresun yoluyla Avrupa'ya dış satımı yapılan şap madenlerinin üretim-dağıtım merkezi işlevini kazanmış ve Türk toponomisi kapsamında Şapın Karahisar veya Karahisar-ı Kögonya olarak adlandırılmıştır.

Karahisar-ı Kögonya'nın mekânsal yapısına ilişkin dönemin kaynaklarındaki tek kayıt[278]; Mengücek meliki Muzafferüddin elindeki kentin Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde kuşatılması sırasında kentte çok sayıda su sarnıçları ve erzak depolarının varlığından bahsedilmesidir. Bu kayıt kentteki öncelikli kurumları ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir kayıt olarak değerlendirilmektedir. Nitekim askeri yolla fethedilemeyen kentin Mengücek meliki Muzafferiddün'e Kırşehir yöresinin iktâ olarak verilmesi şartıyla teslim alınabilmesi bu yargıyı doğrulamaktadır.

Karahisar-ı Behramşah (bugün Karamağara köyü-Akdağmadeni/Yozgat)[279]; Selçuklu dönemi vakayinâmelerinde, Karahisar-ı Behramşah'a dair tek kayıt; Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde Sivas-Kırşehir kervan yolu üzerindeki Karahisar ve yöresinin Mengücekli sultanı Nasıreddin Behramşah'a iktâ olarak verildiğidir. Nitekim kent Behramşah'a izafeten Karahisar-ı Behramşah olarak anılmıştır.

Selçuklu dönemine ilişkin vakfiye kayıtları Karahisar-ı Behramşah'ın sosyal-ekonomik kent kurumları kapsamında değerlendirilirse[280]; İlhanlı döneminde 11.600 dinar geliri olduğu bilinen Karahisar'da Behramşah'ın hüküm sürdüğü dönemde ikâmetgâh olarak saray ve vakıf olarak cami, medrese, han, hamam, dükkanlar yaptırıldığı ve geç dönemlerde de çevresindeki zengin hayvan varlığı potansiyeli kapsamında Selçuklu sultanlarınca av sahası olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Karahisar-ı Yavaş/Nevas (bugün Karahisar köyü-Karapınar/Konya)[281]; Karahisar-ı Yavaş'ın varlığına ilişkin Selçuklu dönemine tarihlenen kayıtlardan, Niğde-Ayas kervan yolu üzerinde Niğde'den sonraki ilk menzil olduğu ve İlhanlı döneminde 14.600 dinar vergi ödediği ya da gelire sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Bu kayıtlar dışında Karamanoğulları dönemine tarihlenen kayıtlarda[282], kentin Karamanoğulları'na isyan eden Eretna oğlu Mehmed tarafından yeniden imar edildiği ve sığınma yeri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Karahisar-ı Temürlü/Demirlü (bugün Kalehisar köyü-Alacahöyük/Çorum); Selçuklu dönemi kaynaklarından Kayseri-Kırşehir-Ankara kervan yolu üzerinde Kırşehir-Yozgat arasındaki Delice kışlağı yöresinde yer aldığı belirlenen Karahisar-ı Demirlü'nün[283], geç dönemlerde Selçuklu melikleri arasındaki saltanat mücadelelerinde hapishane işlevinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Selçuklu dönemi yerleşme sistemi ve kentsel kademelenme boyutundan bakılırsa; arkeolojik araştırmalarda Selçuklu dönemine tarihlenen medrese, cami ve hamam kalıntısı ile çok sayıda sikke ve seramik bulunması[284], Selçuklu Emiri Hüsameddin Timur tarafından yaptırılan medresenin vakıf-nâmesinde geniş bir tarımsal art bölgeye sahip olduğuna[285] ya da İlhanlı dönemine tarihlenen Anadolu kentlerinin vergi listelerinde kentin 25.500 dinar vergi geliri olduğuna[286] ve Mevlevi kaynaklarında Mevlânâ Celâleddin'in müritlerinden Şeyh Muhammed Selmâstî'nin mezarının bulunduğu önemli bir Mevlevilik merkezi olduğuna ilişkin kayıtlardan[287], Selçuklu döneminde Karahisar-ı Demirlü'nün önemli bir sosyal-kültürel ve ekonomik merkez olduğunu anlaşılmaktadır.

Nitekim Karahisar-ı Demirlü'nün vergi geliri, Anadolu'daki diğer Karahisar yerleşmelerinin vergi gelirleri ile karşılaştırıldığında (Tablo 6), Karahisar-ı Demirlü'nün kentsel ekonomik büyüklük boyutunda Karahisar yerleşmeleri içinde ilk sırayı alması yukarıdaki yargıyı doğrulamaktadır.

Seferihisar/Sivrihisar (bugün Sivrihisar/Eskişehir)[288]; Eskişehir yöresinde Roma kenti Pessinuss yakınlarında, Bizans imparatoru Justinian I (527-565) tarafından Bizans askeri/posta yollarının düğüm noktasında stratejik-askeri karakol işlevinde kurulan ve adına izafeten Justinianopolis-Palia olarak adlandırılan kent, Selçuklu fethi sonunda Türk toponomisi kapsamında Seferihisar/Sivrihisar olarak adlandırılmıştır.

Selçuklu döneminde kentin mekânsal ve işlevsel niteliği değerlendirilirse[289]; kentte yapılan arkeolojik araştırmalarda sarnıçlar, yiyecek ambarları ve cephanelik ile mahzenler bulunması, kentin Uc kenti kimliğine dayalı olarak askeri işleve hizmet ettiğini ortaya koymaktadır. Bir başka boyuttan bakılırsa, kentte Selçuklu Emiri Emineddin Mikail tarafından yaptırılan ulucami ya da Alemşah medresesi gibi Türk-İslâm anıtsal-kamusal hizmet yapıları faaliyetlerinin İlhanlı dönemine tarihlenmesi[290], kentin Türkleşme-İslâmlaşma sürecinin geç dönemlerde gerçekleştiğini göstermektedir.

Buradan hareketle İlhanlı döneminde ödediği 25.000 dinar vergi miktarı, Konya, Kayseri ve Sivas gibi diğer Anadolu kentleri ile karşılaştırıldığında (Tablo 6) küçük ölçekli bir kale yerleşmesi olduğu anlaşılan kentin mekânsal boyutta Türkleşme-İslâmlaşma sürecine dayalı olarak ancak XIII yüzyıl sonunda demografik gelişme gösterebildiği ve mekânsal-işlevsel boyutta Karahisar olarak tanımlayabileceğimiz sarp/dik kayalık alandan ovaya doğru yayıldığı anlaşılmaktadır.

Anadolu'da dönemin tarihi kaynakları ya da arkeolojik bulgu ve mimari yapı kalıntılarından Selçuklu dönemine tarihlendiği anlaşılan ve tarihi coğrafya kayıtlarından ya da toponomi verilerinden varlığı belirlenebilen diğer karahisar yerleşmeleri sıralanırsa[291];

- Karahisar-ı Sahip yöresindeki antik çağlardan beri işletilen ve Ephessos limanı üzerinden Avrupa'ya dış satımı yapılan mermer ocaklarının, üretim-dağıtım güvenliğinin sağlanmasına dayalı olarak askeri-stratejik bir yerleşme olarak kurulduğu anlaşılan ve Bizans döneminde piskoposluk merkezi olan Dokimon kenti üzerinde gelişen İsce Karahisar (bugün İscehisar/Afyon),
- Antalya-Alâiyye kervan yolu üzerinde, Roma-Bizans dönemlerinde piskoposluk merkezi ve Pamphilia eyaletinin vergilerinin toplandığı ekonomik-yönetsel merkez işlevinde, Pamphilia ovasına hakim bir noktada konumlanmış askeri-stratejik işlevde bir akropol yerleşmesi niteliğindeki Sillyon kenti kalıntıları üzerinde kurulan ve XIII. yüzyıldan itibaren Menteşe, İğdir, Bayındır ve İsalu gibi çeşitli Türkmen boylarınca iskan edilen Karahisar-ı Teke (bugün Yanköy-Serik/Antalya),

• Selçuklu dönemi tarihi kaynaklarında *"..erişilmesi ve fethedilmesi zor, güçlü bir kale.."* olarak tanımlanan Kayseri-Halep kervan yolu üzerinde askeri-stratejik işleve sahip ve İlhanlı döneminde 25.000 dinar vergi geliri olan Karahisar-ı Develi (bugün Yeşilhisar/Kayseri),

• Amasya-Kastamonu kervan yolunda Kızılırmak nehri üzerinde stratejik bir geçit noktasında, Hoca Ahmet Yesevi dervişlerinden Koyun Baba'nın kurduğu zaviye ile gelişmeye başlayan ve tarihi kaynaklardan Selçuklu veziri Sahip Ata Fahreddin Ali'nin sürgün olarak gönderildiği kaydından Selçuklu döneminde hapishâne olarak kullanıldığı anlaşılan Karahisar-ı Osmancık (bugün Osmancık/Çorum),

• Kuzey Uc Eyaleti yöneticisi Emir Seyfeddin Kızıl Bey tarafından yaptırılan 1259 tarihli ulucami kitabesinden Selçuklu dönemlerinde Kuzey Uc Eyaleti idari birimine bağlı bir Türk-İslâm kolonizasyon merkezi olduğu anlaşılan Sivrihisar'ın doğusundaki Hamam Karahisar (bugün Hamam Karahisar/Eskişehir) olarak sayılabilir.

Yukarıda dönemin tarihi kaynaklarına dayanılarak sosyal-ekonomik yapıları ve işlevsel-mekânsal nitelikleri açıklanan Karahisar yerleşmelerinin, yazılı kaynakların harita ya da kent planları üzerine aktarılması yoluyla mekânsal çözümlemeleri yapılırsa; yiyecek ambarları, cephanelikler, sarnıçlar ile mescid ya da kale camisi gibi zorunlu yaşamsal gereksinimler ile askeri-dini kolonizasyon faaliyetlerine hizmet edecek kurumlara sahip stratejik yerleşmeler olduğu anlaşılmaktadır.

4.1.2. Savunma sisteminin tarihsel evrimi/mekânsal gelişimi

Buraya kadar mekânsal yansımaları değerlendirilen Selçuklu savunma sisteminin Türkleşme-İslâmlaşma sürecinde Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesi biçiminde sonuçlanan tarihsel gelişimi, Selçuklu savunma sistemi ve askeri-siyasal organizasyonlar boyutunda değerlendirilirse; Selçukluların Anadolu'da organize ettikleri savunma sisteminin askeri-siyasal süreç kapsamında:

I. Varolma mücadelesi dönemi (1075-1176)

II. Siyasal egemenlik düzeninin kurulması ve denizlere açılma (1176-1220)

III. İmparatorluk düzeyinde genişleme dönemi (1220-1237)

IV. Devlet mekanizmasının çözülmesi ve tâbiyet dönemi (1237-1308) olmak üzere dört dönemde ele alınması öngörülmüştür.

Varolma mücadelesi (1075-1176)

Türk akın/fetihler çağı sonuna tarihlenen bu dönemde; Selçuklular bir taraftan Haçlı seferleri diğer taraftan da Bizans ve Danişmendlilerle Anadolu'da varolma mücadelesine girmişlerdir. Nitekim Danişmendlilerin egemenlik altına alınmasını takiben XII. yüzyılda Bizans'a karşı kazanılan dönüm noktası niteliğindeki 1176 tarihli Myrio-kephalon/bin kelle savaşı ile siyasal-askeri boyutta Bizans-Selçuklu siyasal dengesinin kurulmasına dayalı olarak Selçuklular Konya merkez olmak üzere Kızılırmak-Yeşilırmak havzaları ve Orta Anadolu platosunda karasal devlet niteliğinde yerleştiği[292], mekânsal boyutta da ulucami ya da kervansaray veya saray gibi kurumsal-kamusal yapı faaliyetlerine başlandığı görülmektedir.

Nitekim Selçuklu egemenlik dönemine ait ilk kervansaray olan Aksaray yakınlarındaki askeri işleve sahip Kılıç Aslan ribâtı/kervansarayı[293] ile Aksaray Ulucamisi ve Konya'da Alâaddin Camisi[294] bu döneme tarihlenmektedir.

Bu döneme dair Selçuklu savunma sistemi açısından dikkat çekici gelişmeler; Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından ekonomik temele dayanan askeri politikalar gereğince Antalya'nın fethedilmesi[295] ve Sultan II. Kılıç Aslan tarafından Aksaray kentinin yeniden iskân edilerek, Dârü'l Cihâd/cihâd yeri veya Dârü'z Zafer/zafer yeri ya da Dârü'r ribât/askeri üs unvanları[296] ile adlandırılmasıdır.

Bu toponomi verileri savunma sistemi boyutunda değerlendirilirse; Aksaray'ın bu dönemde askeri-siyasal merkez ya da harekât üssü işlevinde bir kent olduğunu ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir nokta olarak değerlendirilmektedir.

Siyasal egemenlik kurulması ve denizlere açılma (1176-1220)

Bu döneme dair askeri-stratejik-siyasal boyutta en önemli gelişme[297]; Sultan II. Kılıç Aslan'ın savunma ve güvenlik politikalarının dayalı olarak Uc eyaletleri yönetiminin geniş yetkilerle hanedan üyesi melikler emrine bırakmasıdır. Buna göre, Selçuklu-Bizans Uc bölgesi Uluborlu merkez olmak üzere melik Gıyaseddin Keyhüsrev ve Antakya Haçlı Latin Prensliği sınırındaki Uc eyaleti de Niğde merkez olmak üzere melik Arslanşah yönetimine verilmiştir.

II. Kılıç Aslan dönemi sonunda saltanata geçen I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde ise Uluborlu merkezli Bizans-Selçuk Uc bölgesi Tunguzlu, Honaz ve Menderes vadisini kapsayacak biçimde genişletilerek, Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Hıristiyan-Bizans hanedanından gelen kayınpederi Manuel Mavrozomes'e bırakılmıştır[298].

Bu döneme dair son gelişme ise Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) döneminde Selçukluların Anadolu'nun jeopolitik-ekonomik potansiyeline dayalı olarak güneyde Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde fethedilen ancak Hıristiyan halkın isyanı ile Latinlerin egemenliğine geçen Antalya ile kuzeyde Sinop liman kentlerinin fethi ile Selçuklu Devleti'nin denizlere açılması olarak değerlendirilmektedir. Nitekim askeri-stratejik-ekonomik öneme sahip liman kentleri melikü'l sevahil adı verilen askeri valiler tarafından askeri deniz üssü/harekât merkezi olarak kullanılmıştır[299].

İmparatorluk düzeyinde genişleme dönemi (1220-1237)

Sultan I. Alâaddin Keykubad (1220-1237) saltanatına tarihlenen bu dönemde; Karadeniz sahilinde Sinop ve Akdeniz sahillerinde Antalya ve Alâiyye dâru's sına'a/tersanelerinin kurulması ile askeri boyutta Selçuklu deniz gücünün altyapısı hazırlanırken[300], yönetsel boyutta Antalya merkezli Güney ve Sinop merkezli Kuzey sahil komutanlıkları kurulmuş ve ekonomik boyutta da Anadolu üzerinden organize edilen milletlerarası kuzey-güney ticaret yolunun güvenliğinin sağlanmasına dayanan fetih politikaları kapsamında kuzeyde Karadeniz ötesinde Sudak ve güneyde Akdeniz kıyılarında askeri-stratejik işleve sahip kaleler fethedilmiştir[301].

Sultan I. Alâaddin Keykubad'ın saltanatına tarihlenen bu dönem, Anadolu yerleşme sisteminin savunma unsurları olarak Uc eyaletleri boyutunda değerlendirilirse; askeri-siyasal boyutta fetih politikalarına, yönetsel boyutta ise merkezileşmeye dayalı olarak Uc eyaletlerinin, Selçuklu emirlerinin yönetiminde Türkmen boylarının iskân edilmesi yoluyla beylerbeyi ya da melikü'l ümera adı verilen askeri valilerin yönetimi altında yeniden organize edildiği görülmektedir.

Nitekim Uc bölgelerinin temel dayanağını oluşturan Antalya-Tunguzlu-Honaz-Akşehir-Karahisar-ı Sahip-Kütahya-Eskişehir-Ankara-Çankırı-Kastamonu-Sinop hattı boyunca uzanan Bizans-Selçuklu sınır bölgeleri, eski Türk geleneği kapsamında Sağ Kol ve Sol Kol olmak üzere iki ana bölge halinde örgütlenerek;

Emir Seyfeddin Kızıl Bey yönetiminde Bayındır ve Salur boylarının iskân edildiği Ankara merkezli Güney ya da Sol Kol ve Emir Hüsameddin Çoban Bey yönetiminde Kayı ve Bayat boylarının iskân edildiği Kastamonu merkezli Kuzey ya da Sağ Kol Uc eyaletleri kurulmuştur[302].

Öte yandan II. Kılıç Aslan dönemine tarihlenen özerk meliklik uygulaması kapsamında Arslanşâh yönetimine bırakılmış Kilikya/Çukurova bölgesindeki Antakya Haçlı-Latin Prensliği ve Ermeni Krallığı sınırlarındaki Niğde Uc bölgesi, yeniden organize edilerek merkezi Maraş olmak üzere Emir Nasreddin Hasan Bey yönetimine verilirken[303], güneyde Kilikya Ermeni Krallığı ile sınır bölgelerinde Emir Kamerüddin yönetiminde Karamanlı aşiretinin iskânı ile Kamerüddin eyaleti kurulmuştur[304].

Burada askeri-siyasal-stratejik temellere dayanan Selçuklu savunma sisteminin Anadolu coğrafyasındaki mekânsal yansımaları üzerinde dikkat çekici nokta; Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde Keykubadiye Sarayı'nın yaptırılması ile ikinci bir siyasal-yönetsel başkent işlevi kazanan ve dârü'l mülk/başkent ya da dârü'l feth/fetih yeri unvanları verilen Kayseri'nin askeri harekât üssü olarak kullanılması[305] ve doğuda Mengücekli, Saltuklu, Harzemşahlı, güneyde Artuklu hanedanlarının egemenlik altına alınması ve Suriye-Mısır Eyyûbîleri ve Gürcü Prensliği gibi komşu devletlerle anlaşmalar/ittifaklar yapılması gibi askeri-siyasal temele dayanan politikalarla[306], doğuda başlayan Moğol tehdidine karşı Anadolu savunma sisteminin siyasal-askeri ve ekonomik bloklaşmalar yoluyla organize edilmesi girişimi olarak değerlendirilmektedir.

Nitekim Sultan I. Alâaddin Keykubad, Eyyûbî melikesi ile evlilik yapmak ve oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i Gürcü melikesi ile evlendirmek yoluyla Suriye Eyyûbî Melikleri ve Gürcü Prensleri ile akrabalıklar kurmuş[307] ve doğu Anadolu'da fethedilen Ahlat ve çevresini yeniden imar ederek, Mısır meliki Eşref'e iktâ olarak vermek[308] gibi politikalara dayalı olarak, Moğol istilası tehdidine karşı doğu Anadolu'da bir tampon bölge ya da ön savunma hattı niteliğinde mekânsal temele dayanan bir savunma sistemi organizasyonuna girişmiştir.

Öte yandan dönemin askeri-siyasal koşulları içinde Selçuklu savunma sisteminin mekânsal yansımaları değerlendirilirse[309]; doğuda başlayan Moğol istilası tehdidine karşı Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan gibi sur dışı yapılanmaların

yoğunlaştığı kentlerde savunma unsurları kapsamında yeni sur faaliyetlerine başlanması, Anadolu kentlerinin fiziki yapılarının evrim sürecinde dikkat çekici bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Devlet mekanizmasının çözülmesi ve tâbiyet dönemi (1237-1308)

Sultan Alâaddin Keykubad devri sonuna tarihlenen bu dönemde; aşiretler konfederasyonu ya da organizasyonu niteliğindeki Anadolu Selçuklu Devleti'nin Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde göçebe/yerleşik ve Bizans-Selçuklu ikili sosyal-kültürel-ekonomik-siyasal dengeler gözetilerek organize edilmiş merkezi yönetim mekanizması; merkezi yönetim-Türkmen aşiretleri gerginliği ya da Ahi-Mevlevi çekişmeleri gibi sosyal-ekonomik-dinsel köken farklılıklarına dayanan çekişmelerin yarattığı toplumsal-siyasal karışıklıklar ve Selçukluların İlhanlı egemenliğine girmesi ile sonuçlanan askeri-idari başarısızlıklara dayalı olarak çözülmeye başlamıştır.

Dönemin tarihi kayıtlarından[310]; sözkonusu dönemdeki askeri-siyasal gelişmeler sonunda Selçuklu egemenliğindeki Anadolu eyaletlerinin İlhanlılara tabi şahne adı verilen valilerin idaresine bırakılmış ya da Selçuklu vezir ya da emirleri gibi yüksek devlet görevlileri arasında bağımsız idari birimler olarak paylaşılmıştır.

Bu dönemde Selçuklu idari birimlerine ilişkin tek kayıt Melikü'l Sevâhil Bedreddin Bey emrinde Antalya merkezli Güney Sahilleri Emirliği'nin varlığıdır. Buraya kadar açıklanan Selçuklu eyalet sisteminin değişimine ilişkin veriler değerlendirilirse, Selçuklu savunma sisteminin temel dayanağı olan Uc eyalet sisteminin tamamen çözüldüğü ve Selçuklu eyaletlerinin bağımsız siyasal-yönetsel örgütlenmeler ya da beyliklerin potansiyel egemenlik alanları haline geldiği anlaşılmaktadır.

Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde yeniden organize edildiği açıklanan savunma sisteminin mekânsal altyapısını oluşturan Bizans-Selçuklu sınır bölgelerinde kurulmuş Emir Seyfeddin Kızıl Bey yönetimindeki Güney ve Emir Hüsameddin Çoban Bey yönetimindeki Kuzey Uc eyaletleri, Selçukluların 1277 sonrasında tüm siyasal-yönetsel kurumları ile İlhanlılara tâbi devlet durumuna gelmesi sonucu Kastamonu merkezli Kuzey Uc Eyaleti ile Sinop merkezli Kuzey Sahilleri Emirliği Çoban Oğulları, geç dönemde Candar Oğulları, yönetimine girerken, Ankara merkezli Güney Uc Eyaleti ise Karahisar-ı Sahip merkezli Sahip

Ata Oğulları, Kütahya merkezli Germiyan Oğulları ve Ankara merkezli Ahi teşkilatları denetiminde kurulan Ahi Devleti yönetiminde olmak üzere bağımsız üç alt idari birime ayrılmıştır[311].

Kilikya Ermeni Krallığı Uc bölgesindeki Niğde ve çevresinde Hatir Oğulları, Beyşehir-Uluborlu-Antalya yörelerini kapsayan Güney Sahilleri Eyaleti Hamid Oğulları ya da Eşref Oğulları ve Tunguzlu-Honaz yörelerini kapsayan Uc bölgesi de İnanç Oğulları ve Selçuklu mirası olarak başkent Konya ve çevresinde Karaman Oğulları gibi Türkmen ailelerinin kurduğu Türk beyliklerinin egemenlik alanı haline gelmiştir.

4.2. Üretim-Dağıtım Sistemleri

Selçukluların, Anadolu'da Bizans-Selçuklu ikili siyasal egemenlik coğrafyası üzerinde;

- yerleşik yaşam kökeninden gelen kentlileşmiş Türk ve İranlı unsurlar ile yarı göçebe yaşam kökeninden gelen kentlileşen Türkmenlerin sosyal-kültürel-ekonomik yaşam biçimi-mekân ilişkilerine,
- kentli-zanâatkâr/köylü-çiftçi Hıristiyanlar ile göçebe Türkmenlerin karşılıklı tarım-ticaret-zanâat faaliyet ya da ilişkilerine,
- kolonizatör Türk-İran dervişleri gibi farklı sosyal-kültürel-ekonomik ve yerleşim kökenine dayanan topluluklar arasındaki karşılıklı sosyal-kültürel-ekonomik-siyasal ilişkiler ağına,
- Türk-İslam kolonizasyon faaliyetleri ve yerleşim/iskân politikaları ile Anadolu'nun milletlerarası konumuna dayalı ticaret potansiyeli kapsamında organize edilmiş bir üretim-dağıtım sistemi kurguladıkları öngörülmektedir.

Buradan hareketle, Selçukluların Anadolu'da kurguladıkları öngörülen üretim-dağıtım sistemi dönemin sosyal-kültürel-ekonomik-siyasal açılımları boyutunda değerlendirilirse[312];

- askeri-ekonomik-dinsel kökenlere dayanan tarımsal faaliyetler boyutunda; fetih dönemlerinde harap olan Anadolu'nun kırsal ve kentsel üretim-dağıtım-tüketim zincirini yeniden örgütlemek, Uc bölgelerde askeri-stratejik unsurlar olarak Türkleşme-İslâmlaşma olgusunu yaymaya ve tarımsal üretimi arttırmaya dönük toprak kullanım politikalarının mekânsal altyapısı olarak, göçebe Türkmen ya da yerleşik Hıristiyan nüfusun veya kolonizatör Türk derviş/alperen/gazilerinin teşvik

ve muafiyetlerle kırsal yerleşmelerde ya da kentlerde üretici sınıflar olarak iskân edilmesi,

• sosyal-kültürel-ekonomik kökenlere dayanan ticaret faaliyetleri boyutunda; Anadolu'nun jeopolitik-stratejik konumunun sağladığı milletlerarası ticaret potansiyelini geliştirmeye dayanan ticaret politikalarının mekânsal altyapısı olarak askeri ve ekonomik işlevlere sahip kervansaray ve köprülerle desteklenmiş ulaşım-iletişim ve sistemi kurulması,

• siyasal-sosyal-dinsel kökenlere dayanan zanâat/üretim faaliyetleri boyutunda; Ahi teşkilatlarının örgütlediği üretim organizasyonları/lonca sisteminin mekânsal yansımaları olarak, kentsel alanlarda kurulan uzmanlaşmış ticaret-zanâat siteleri ya da kırsal alanlarda kurulan dini temele dayanan zaviyeler çevresinde gelişen çiftlikler veya bölgesel/yerel ölçekte kurulan pazar/panayırlar çevresinde gelişen yerleşmeler gibi üretim-tüketim ilişkilerine dayanan iskân faaliyetleri olduğu anlaşılmaktadır.

4.2.1. Üretim sistemleri; tarım/zanâat faaliyetleri ve yerleşme politikaları

Selçuklular; Anadolu'nun Arap-Sasânî ve takiben Türk fetih dönemlerinde azalan tarımsal üretimini arttırmak ve dağılan kırsal nüfusu yeniden iskân etmek için de sistemli bir tarım politikası izlemişlerdir. Bu kapsamda Selçuklu sultanları Anadolu coğrafyasının istila/fetih dönemlerinde terkedilen kırsal yerleşmelerini yeniden iskâna açmak ve tarımsal üretimi yeniden faaliyete geçirmek için Türkmenlerin yanı sıra yerli Hıristiyan halkları da yardım ve teşviklerle köy ve kentlerde iskân etmişlerdir[313].

Bu boyuttan bakılırsa, Selçuklu sultanı I. Kılıç Aslan'ın 1178 yılında fethettiği Malatya kentinin Hıristiyan halkına can ve mal güvenliği vermenin ötesinde tarımsal destek ve yiyecek yardımı yapması[314] ya da I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ilk saltanat döneminde (1192-1196), Anadolu'nun tarımsal üretimini arttırmak ve fetih sürecinde harap olan yerleri yeniden imar etmek için; 1196-7 yılında fethettiği Menderes havzasının yerli Karia ve Tantulus Hıristiyan halklarını aile bağları ve etnik kökenlerine göre beş bin kişilik gruplar halinde, evler, çiftlikler, tarım alet ve gereçleri ile vergi muafiyetleri vermek suretiyle egemenliği altındaki Akşehir yöresi köylerinde yerleştirmesi[315], Selçukluların uyguladığı üretime dayanan yerleşme politikalarını ortaya koymaktadır.

Öte yandan Selçuklu dönemi vakayinâmeleri de yerleşme/iskân politikaları kapsamında değerlendirilirse[316]; Sultan I. Alâaddin Keykubad (1220-1237) ise Harezmliler tarafından harap edilen Ahlat yöresini yeniden imar etmek ve tarımsal üretimi yeniden canlandırmak için vezir Ziyaü'd-Din Kara-Aslan ve *pervâne*[317] Erzincanlı Tacü'd-Din ile birlikte *müstevfi*[318] Erdebilli Sa'dü'd-Din'i Ahlat'a göndererek, bölgenin mal ve arazi tespitini yaptırdığı ve yöre halkına mal-mülk ve para yardımı yaparak, yeniden iskân ettiği anlaşılmaktadır.

Buraya kadar açıklanan Selçukluların Anadolu coğrafyasında organize ettikleri tarımsal üretime dayanan ekonomi politikaları yerleşim süreci boyutunda değerlendirilirse; eski Bizans dönemi Hıristiyan-Rum kırsal yerleşmelerinin yeniden iskânı ya da tamamen Türk-İslâm unsurlara dayalı olarak yeni kırsal yerleşmeler/köyler kurulması olmak üzere etnik/dinsel farklılıklar kapsamında ikili bir yapı gösterdiği görülmektedir.

Ancak bu noktada dönemin kaynakları Anadolu kır yaşamı ve peyzajı kapsamında değerlendirilirse[319]; Türk fethi öncesinde Anadolu'da 36.000'i harap olmuş, 40.000 köy bulunduğu ve Selçuklu egemenlik döneminde Konya'dan Aksaray'a ve Kayseri'den Sivas dek uzanan bölgelerin otlaklar, bağlar, meyve-sebze bahçeleri ve sulama kanalları bulunduğunun varlığına ilişkin kayıtlar, Selçukluların Bizans egemenliğinden devraldığı kırsal miras kapsamında Anadolu kır yaşamının ne kadar büyük bir çöküntü içinde olduğunu ve Selçukluların tarımsal üretime dayalı ekonomi ve yerleşme politikalarının kapsamını ortaya koyması bakımından kayda değer kayıtlar olarak değerlendirilmektedir.

Anadolu kırsal yerleşmeleri üzerine yapılan arkeoloji-etnoloji ve toponomi araştırmalarından[320]; Arap-Sasânî istila ya da Türk fetih dönemleri sürecinde harap olmuş ya da terkedilmiş kırsal yerleşmelerin, Selçukluların göçebe karakterli Türkmen aşiretlerinin yerleştirilmesine dayanan yerleşim politikaları çerçevesinde yeniden iskân edildiği Anadolu'daki Viranşehir ya da Ören gibi yer adlarından anlaşıldığı gibi, Bozok, Üçok, Bayat, Kınık, Kayı, Yürük, Akkoyunlu, Menteşe, Çepni, Bayındır ve Döğer gibi Türk aşiret ve boy adlarına izafe edilen kırsal yerleşme adlarının varlığından da yeni kırsal yerleşmeler kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır.

Selçuklu sultanları ya da yüksek devlet görevlileri veya dini şahsiyetlerin kamusal inşa faaliyetleri kapsamında vakıf olarak yaptırılan cami, medrese, zaviye, darü'ş şifa, kervansaray gibi anıtsal yapıların vakfiye kayıtları[321] ya da Selçuklu sultanları tarafından mülk ya da bağış olarak verilen toprakların satış kayıtları niteliğindeki temlik-nâme veya mülk-nâmelerde geçen toponomi verileri[322], Anadolu kırsal/kentsel yerleşmelerinin mülkiyet sahipliliği ve yerleşme sürecine yansımaları boyutunda değerlendirilirse; kırsal/kentsel yerleşmelerdeki bağ/bahçe toponomilerinde Türkçe adlar yanında Hıristiyan/Rum adlarının varlığına rastlanması;

I. Türkleşme-İslâmlaşma olgusunun Anadolu'nun her bölgesinde aynı derecede gerçekleşmemiş olduğu,

II. kırsal/kentsel alanlarda Türkleşme-İslâmlaşma sürecine dayalı olarak göçebe/yarı göçebe Türkmenlerin iskan edilmesine karşılık, Hıristiyan köylü/çiftçi demografik ve mülkiyet yapısının da varlığını koruduğu,

III. Bizans döneminde ağır vergilerle ezilen ve Türk fethi öncesinde savunmasız kalmalarına dayalı olarak yurtlarını terkeden Hıristiyan çiftçi ya da köylülerin[323], Selçukluların teşvik ve muafiyetlere dayalı tarımsal ekonomi ve yerleşme politikaları kapsamında Anadolu'da kurguladıkları üretim sistemine entegre edildiğini ortaya koymaktadır.

Selçuklu dönemi zaviye, medrese ya da kervansaray gibi sosyal-kültürel-ekonomik kamusal-anıtsal hizmet yapılarının, varlığını sürdürebilmesi ve bakım-onarım gibi ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla düzenlenen vakfiyelerde ya da toprak satış belgeleri niteliğindeki temlik-nâmelerde geçen toponomi verilerinde[324] Hıristiyan-Rum ve Ermeni ya da gibi Hıristiyan-Türk ya da Zımmî adlarına rastlanması bu olguyu doğrulamaktadır.

Yukarıdaki toponomi verileri Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma sürecinin mekânsal dağılımı/gelişimi boyutunda değerlendirilirse; Türk-İslâm yerleşme sürecinin Tokat-Niksar-Amasya yörelerini kapsayan Danişmend bölgesinde daha erken dönemlerde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Buraya kadar kırsal üretim ve yerleşme politikalarına dayalı olarak tarımsal boyutu açıklanan Selçuklu üretim sistemi, kentsel üretim organizasyonları kapsamında değerlendirilirse; Türkleşme-İslâmlaşma sürecinin mekânsal

yansımasının fethedilen kentlerde asker ya da yönetici sınıflar olarak yerleşen Türkler ile süreç içinde zanâatkâr/tüccar ya da dini sınıflar olarak kentlere yerleşen Türkler olmak üzere iki aşamada gerçekleştiği görülmektedir.

Bunun temel nedeni; kentlerdeki zanâat/tüccar faaliyetlerinin Hıristiyan Rum ya da Ermeni nüfusun elinde olması ve Selçuklu sultanlarının yabancı tüccarlara verdiği imtiyazlar ile temelde göçebe karakterli Türk nüfusunun kent yaşamına süreç içinde alışmasına dayalı olarak kentlerde henüz demografik olarak üstünlük sağlayamamış olmasıdır.

Nitekim XIII. yüzyıl sonunda, 1290 yılı, Harput/Hısn-ı Ziyad kentinde bir Ermeni rahibin dini propaganda yapması sonucu Müslüman-Hıristiyan halk arasında çıkan olaylar sonunda, kentteki ticaretin yaklaşık bir ay süreyle durması[325], kentteki ticaret-zanâat organizasyonlarında Hıristiyanların egemen etnik unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu noktada dönemin tarihi kaynakları Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin demografik yapısı ve üretim/zanâat faaliyetleri kapsamında değerlendirilirse; Selçuklu egemenliğindeki Anadolu kentsel yaşamı ve üretim organizasyonlarının temelde Hıristiyan Rum ve Ermenilerin elinde bulunduğu ve Türklerin belirli bir tarihsel-mekânsal evrim süreci sonunda egemen unsur olarak kentsel/kırsal alanlarda yerleştiği anlaşılmaktadır.

XIII. yüzyıl ortasında Tebriz-Ani-Erzincan-Erzen-i Rum-Sivas-Kayseri-Konya-Ayas güzergâhını izleyerek üzerinden Anadolu'dan geçen Rahip Rubruck[326], Selçuklu başkenti Konya'da yerleşmiş Cenevizli ve Venedikli iki tüccarın ülke şap tekelini ellerinde bulundurduğunu, Erzincan başta olmak üzere Doğu Anadolu kentlerinin tamamen Hıristiyan Rum, Ermeni ve Gürcülerden oluştuğunu ve Anadolu'da nüfus bakımından Hıristiyan-Rum ve Ermenilerin egemen olduğunu söyleyerek, Müslümanların ülke nüfusunun onda biri bile olmadığını kaydetmektedir.

Ancak burada Rubruck Erzincan kentinin Hıristiyan-Rum, Ermeni ve Gürcülerden oluştuğunu kaydederken, seyahati sırasında uğradığı Konya, Kayseri ya da Sivas gibi dönemin vakayinâmelerinden Selçuklu yönetim sistemi içinde başkent ya da milletlerarası ticaret merkezi işlevlerini üstlenmiş kentlerin demografik yapıları hakkında bilgi vermemesinin dikkat çekici bir nokta olduğu düşünülmektedir.

Türk fethi öncesinde Rum ve Ermenilerden oluşan yaklaşık 15.000 nüfusa sahip olduğu kaydedilen Erzincan kentinin[327], Türk fetih döneminden Rubruck'un seyahat ettiği döneme dek yaklaşık iki yüzyıllık süreçte etnik yapısını aynen koruyabilmiş olması, yoğun Türk nüfus hareketi de dikkate alındığında mümkün görünmemektedir. Nitekim Selçuklu dönemine tarihlenen Erzincan ulucamisinin kapasitesine dayanılarak bir demografik çözümleme yapılırsa[328], Selçuklu döneminde kentte en az 7.500-8.000 Müslüman Türk nüfus olabileceği ortaya çıkmaktadır (Tablo 7).

Daha erken bir döneme, XII. yüzyıl sonuna, tarihlenen iki Yahudi tüccarın ya da Frederich Barbarossa komutasındaki III. Haçlı seferine katılan tarihçilerin kayıtlarından[329], daha XII. yüzyıl sonunda Toros dağlarının kuzeyinden Ağrı dağına dek uzanan bölgenin Müslüman Türkmenlerin yaşadığı bölge olarak tanımlanması, gerçekte Türklerin XII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da yoğun etnik unsur olarak yerleştiğini ortaya koymaktadır.

Çin seyahatinde Anadolu'dan geçen Venedikli tüccar Marko Polo da Türkmen ülkesi olarak adlandırdığı Anadolu'da nüfusun zanâat/ticaret faaliyetleri ile uğraşan kentli Hıristiyan-Ermeni ve Rumlar ile dağlık/ovalık bölgelerde yaşayan ve hayvancılık ya da el sanatları uğraşan Müslüman Türkmenlerden oluştuğunu, Konya, Kayseri, Sivas, Erzincan, Mardin ve Muş gibi uzmanlaşmış zanâat/el sanatları merkezleri olduğunu kaydetmiştir[330].

Bu kayıtlardan; Rubruck'un din adamı kimliği ve misyonuna dayalı olarak (ihtiyatla karşılanmak şartıyla) dinsel-demografik verilere, Yahudi tüccarlar Tudelalı Rabbi Benjamin ve Regensburglu Petachia ile Venedikli tüccar Marko Polo'nun ise ekonomik veriler üzerine yöneldiği anlaşılmaktadır. Ancak her iki kayıt, Selçuklu döneminde Anadolu'nun kentsel üretim faaliyetleri kapsamında değerlendirilirse; ortak nokta Selçuklu kentlerinin demografik yapısında ve üretim faaliyetlerinde henüz Türklerin üstünlük sağlayamamış olmasıdır.

Yukarıda açıklanan seyâhat anlatılarına karşılık, Selçuklu egemenlik dönemi sonuna tarihlenen seyâhatnâmelerde ise Anadolu'da Türk unsurların egemen sınıf haline geldiği görülmektedir. XIV. yüzyıl başında Anadolu'dan geçen Arap seyyah Ibn Battuta'nın Anadolu kentlerinde üretim faaliyetlerinin Ahi örgütleri elinde olduğunu ve kırsal yerleşmelerde çok sayıda Ahi zaviyeleri bulunduğunu

kaydetmesi[331] ya da XIV.-XV. yüzyıllarda Samsun limanından Anadolu'ya giren Alman hacıların seyahatnamelerinde, Karadeniz kıyısındaki Samsun kentinin bir Türk kenti olarak tanımlanmasından ya da Akdeniz kıyısındaki Antalya kentinin nüfusunun Hıristiyan, Yahudi ve Türklerden oluştuğunun ve kentte çok sayıda Hıristiyan tüccarın varolduğunun kaydedilmesinden[332], Anadolu kentlerinde Türklerin süreç içinde egemen etnik unsur haline geldiği anlaşılmaktadır.

Bu noktada, Selçuklu döneminde Antalya kentinin mekânsal gelişimini ortaya koymak amacıyla mimari kalıntılara dayanılarak yapılan mekânsal çözümlemelerde[333], Sultan I. Alâaddin Keykubad dönemine tarihlenen sur inşa faaliyetlerine dayanılarak Türk fethi öncesinde egemen demografik unsur olan Hıristiyan nüfusun 1222 yılına tarihlenen Türk fethi sonrasındaki süreçte Müslüman nüfusun üçte biri oranına gerilediği saptanmıştır.

Dolayısıyla Türklerin kentsel yaşam geleneğine ya da üretim organizasyonlarına katılmaları ya da üretim faaliyetleri boyutunda fütüvvetin Anadolu'ya girmesi ve kentlerde Ahi adı verilen mesleki organizasyonları kurmalarının belirli bir tarihsel süreç içinde gerçekleştiği görülmektedir. Buradan hareketle, Selçuklu egemenlik dönemi üretim faaliyetleri, Anadolu kentleri üzerindeki mekânsal yansımaları boyutunda değerlendirilirse; Anadolu kentleri vakıf kurumu kapsamında gerçekleştirilen sosyal-kültürel-ekonomik kamusal yapı faaliyetleri ile Ahi örgütlerinin organize ettiği ticaret/zanâat faaliyetlerine dayalı olarak uzmanlaşmış ticaret merkezleri haline geldiği dönemin tarihi kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Selçuklu döneminde Ahilik merkezi olarak ön plana çıkan Kayseri'de üretim organizasyonu kapsamında külâhduzlar, debbâğlar, bakırcılar başta olmak üzere otuz iki farklı esnaf ve zanâat zümresinin organize olduğu büyük bir zanâat sitesi kurulduğuna ilişkin kayıtlar[334], Ahi örgütlenmelerinin kentsel üretim faaliyetleri üzerindeki etkisini göstermektedir.

Selçuklu dönemi vakfiye kayıtları ya da vakâyi-nâmeleri, üretim faaliyetleri ve ticaret/zanâat potansiyeline dayalı olarak kentler arasında varolduğu öngörülen kademelenme kapsamında değerlendirilirse[335]; başkent Konya'da 31, Kırşehir'de 20, Sivas'ta 19, Kayseri'de 11, Tokat'ta 5, Akşehir'de 3, Amasya'da 3 çarşı bulunduğu belirlenmiştir (Tablo 3).

Buradan hareketle, ticaret/zanâat faaliyetleri potansiyeli kapsamında Selçuklu döneminde Anadolu'nun gelişmiş merkezlerinin Konya, Kırşehir, Sivas ve Kayseri olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada; başkent işlevi üstlenmiş Konya ve milletlerarası ticaret merkezi işlevindeki Sivas dışında Kayseri ve Kırşehir kentlerinin öne çıkması, sözkonusu kentlerin Anadolu'da Ahi örgütlerinin kurulduğu merkezler olması ve Ahi örgütlenmelerinin kentlerin ekonomik yaşamı ve etkinliği üzerindeki belirleyici etkileri kapsamında dikkate değer bir kayıt olarak değerlendirilmektedir.

Öte yandan Selçuklu sultanları ya da devlet yöneticilerinin örgütlediği medrese veya dârü'ş şifâ ya da kervansaray gibi kamusal-anıtsal yapı faaliyetlerinin vakfiye kayıtlarındaki tarihi topografya verileri toponomi boyutunda değerlendirilirse;

- attârlar/baharatçılar, kassâblar/kasaplar, haffâflar/kunduracılar, bezzâzlar/bezciler, cevâhirler/kuyumcular, çulhacılar/dokumacılar, külâh-duzlar/örgücüler debbâğlar/dericiler, kazzâzlar/ipekçiler çarşıları ya da at pazarı veya koyun pazarı veya kayseriye adı verilen değerli malların alım-satımının yapıldığı kapalı çarşı veya kapanlar ya da yabancı tüccarların yerleştiği fonduklar gibi çarşı ya da pazar veya mahalle toponomilerinden, kentlerdeki aynı tür üretim faaliyetleri ile uğraşan esnaf/zanâatkârların ortak mekânlarda toplandığı,
- kentlerde çarşı/pazar/kapan veya hanlar ya da dükkanlar içinde organize edilmiş üretim faaliyetlerinin; sosyal-ekonomik ve mekânsal boyutta üretim ölçek ve hammadde türüne göre mekânsal alan ihtiyacına ya da alım-satım hizmet kitlesi ve güvenlik unsurlarına dayalı olarak kent içi/sur içi ve kent dışı/sur dışı olmak üzere farklı mekânlarda örgütlendiği görülmektedir.

Selçuklu döneminde Ahi örgütleri kapsamında organize edilen mesleki dayanışma ya da loncaların mekânsal yansıması olarak, daha önce açıklanan ortaçağ İslâm ya da Batı kentlerine benzer nitelikte, kentlerde aynı tür üretim/ticaret faaliyetlerinin aynı mekânlarda toplandığı ya da başka bir ifadeyle kentlerde mekânsal boyutta yüksek bir uzmanlaşma olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinde üretim ya da alım-satım faaliyetlerinin, üretim ölçeği ve hizmet kitlesi boyutunda çok yönlü bir gelişme gösterdiği ya da kentlerin üretim faaliyetlerinde ülkesel/bölgesel ölçekte üretim ve zanâat faaliyetlerinde ileri bir uzmanlaşma düzeyine ulaştığı anlaşılmaktadır.

Selçuklu döneminde Konya, Kayseri, Sivas, Ereğli, Malatya, Aksaray ve İskilip gibi kentlerde zanâat-ticaret alanındaki gelişmelere dayalı olarak özellikle alım-satım faaliyetleri ve vergi denetimini sağlamak amacıyla, kentlerin demografik yapısına göre Müslüman ya da Gayri Müslimlerden oluşturulan ve kent yönetiminde etkin görevi olan iğdişlik[336] kurumunun varlığına ilişkin kayıtlar[337], Selçuklu döneminde alım-satım ve üretim faaliyetlerinin gelişmişlik düzeyini ortaya koymaktadır.

Buraya kadar açıklanan Selçuklu dönemi üretim faaliyetlerinin ulaştığı uzmanlaşma düzeyine dayalı olarak; Konya, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzen-i Rum, Malatya gibi milletlerarası ticaret dayalı ulaşım sisteminin düğüm/odak merkezleri ya da Sinop, Antalya ve Alâiyye gibi ülkesel giriş-çıkış/gümrük işlevine sahip Cenevizli, Venedikli, Pisalı, Marsilyalı ya da Magribli, Suriyeli, Iraklı, İranlı gibi Hıristiyan/Müslüman/Yahudi tüccarların yerleştiği liman kentleri veya Ankara ve Kırşehir gibi Ahilik merkezleri ülkesel üretim/zanâat merkezleri haline gelmiştir.

Selçuklu dönemi kaynaklarından[338] Sivas'ta Rum piskoposların yerleştiği, Ermenilerin kendilerine mahsus Ermen-hânelerde ikâmet ettiği ya da Medrese-i Bulgari'nin varlığından ticaretle uğraşan Bulgar Türklerinin yerleştiği ve Cenevizlilerin de bir ticaret kolonisi ve şapel inşa ettikleri bilinmektedir.

Başkent Konya'da ise çok sayıda Yahudi ve Hıristiyan din adamının yanısıra kendilerine mahsus kiliseleri olan Türkçe konuşan Hıristiyan Türklerin yerleştiği, Venedikli tüccarlara hizmet veren bir konsolosluk kurduğu, Maliki mezhebine tâbi Kuzey Afrikalı/Magribli Müslümanların bir mahalle kurarak yerleştiği ve Mescidü'l Megâribe/Magribî camisini inşa ettiği, Ermenilerin ise genellikle ticaretle uğraştığı ve Ermen-hâne adı verilen hanlarda kaldıkları, Kayseri'de ise Bizans döneminde yerleştirilen Rum ve Ermenilerin kendilerine ait mahalleri olduğu ve Pisalı Latin tüccarların koloni kurduğu, Kırşehir'de ise Ermenilerin kendilerine mahsus çarşıları bulunduğu anlaşılmaktadır[339].

Buradan hareketle Selçuklu döneminde üretim/zanâat faaliyetlerindeki uzmanlaşma düzeyine dayalı olarak Anadolu kentleri sahip oldukları ülkesel/bölgesel dış alım-dış satım potansiyelleri kapsamında değerlendirilirse[340]; Sivas Memluk sultanı Baybars'ın da satıldığı milletlerarası köle pazarı ve mübadele merkezi olma işlevinin yanı sıra "kara buğra" adı verilen mancınık ve ok gibi silah malzemeleri,

Erzincan Avrupa'ya satılan Bombasin/Bocchassini/Buharin adı verilen pamuklu dokumalar, Ankara kumaş ve şapka üretiminde hammadde olarak kullanılmak üzere Kıbrıs yoluyla İngiltere ve Fransa ile Suriye'ye satılan ya da Sinop limanı yoluyla kuzey ülkelerine satılan tiftik kumaşlarından üretilen sof adı verilen yünlü kumaşlar, Malatya sahip olduğu 12.000 dokuma tezgahı ile Memlûk ülkesine satılan yünlü kumaşlar, Aksaray Suriye ve Irak ile Mısır, Hindistan ve Çin'e satılan halı/kilim ve denizci örtüleri, Tunguzlu ak-âlemli adı verilen altın işlemeli ipekli dokumalar; Kastamonu Avrupa'ya ve doğu ülkelerine dış satımı yapılan Sahtîyân adı verilen işlenmiş/boyanmış deriler ve ehlileştirilmiş av kuşları, Antalya dış alım-dış satım işlevine dayalı olarak Kıbrıs yoluyla Mısır ve Avrupa'ya satılan ipekli kumaşlar/kemhâlar, Alâiyye askeri deniz üssü işlevine ve zengin orman art bölgesine dayalı olarak kereste dış satımı ve gemi yapımı, Mardin ve Muş pamuklu kumaşlar üretimi gibi, Anadolu kentlerinin ülkesel düzeyde belirli bir üretim sektöründe uzmanlaşmış ticaret merkezleri haline geldiği görülmektedir.

Dolayısıyla Selçuklu üretim sisteminin sosyal-kültürel-ekonomik ve mekânsal altyapısı, Anadolu-Türk yerleşim süreci kapsamında değerlendirilirse; göçebe/yarı göçebe ve akın/baskın ekonomisine dayanan yaşam kökeninden gelen Türkmenlerin, Anadolu yerleşim zincirine ve kentsel/kırsal üretim sistemine katılmasının belirli bir süreç içinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Anadolu'da Türk nüfusun yerleşim sürecinin, temelde göçebe yaşam ve üretim biçimine dayalı olarak yaylak/kışlak alanlarında kurulan geçici yerleşimlerden, Selçuklu üretim politikalarının getirdiği muafiyet/teşviklerle çiftçi ya da köylü sınıflar olarak kırsal yerleşmelere yönelmesi ve özellikle Ahiyân-ı Rum ve Bacıyân-ı Rum gibi mesleki-dini örgütlerinin desteğinde süreç içinde varlıklı zanâatkâr/tüccar sınıflar olarak kentlere yerleşmesi biçiminde bir evrim izlediği anlaşılmaktadır[341].

4.2.2. Dağıtım sistemleri; ticari-dini-askeri yol sisteminin altyapısı olarak kervansaray ve köprüler ağı

Anadolu'da organize edildiği öngörülen ticari-dini-askeri altyapıya dayanan Selçuklu dağıtım sistemi ve bileşenlerinin ortaya konabilmesi için Selçukluların devraldığı miras kapsamında Türk fethi öncesinde Anadolu'nun içinde bulunduğu

sosyal-kültürel-ekonomik-siyasal koşulların ortaya konulması gerektiği düşünülmektedir.

Buradan hareketle, Bizans egemenliğindeki Anadolu coğrafyasının yukarıda tanımlanan koşulları Selçukluların devraldığı yerleşme deseni boyutunda değerlendirilirse[342]; VII. yüzyıldaki İslâm akınlarını takiben IX. yüzyılın sonlarına dek süren Bizans-Sasânî mücadele ve erken Türk fetih sürecinin yarattığı siyasal belirsizlik/karışıklık ortamına bağlı olarak milletlerarası ticaret yollarının dışında kalmış, kırsal alanları tahrip ya da halkının sürülmesine/zorunlu tehcire veya köylü sınıf üzerindeki ağır vergi politikalarına dayalı olarak terk edilmiş ve tarımsal üretim sistemi bozulmuş ve kentsel yerleşmeleri fiziki-demografik ve ekonomik olarak küçülerek, antik dönem akropolis alanları içinde tahkim edilmiş kaleler ya da synoiskismos/dağınık yerleşmeler haline gelmiş köylerden oluşan bir coğrafya devraldıkları görülmektedir.

Dolayısıyla Selçuklular, Anadolu'nun yukarıda açıklanan sosyal-ekonomik-siyasal koşullarına dayalı olarak Harezm-Kafkaslar güzergâhına kayan kuzey-güney ve Suriye limanları yoluyla Kıbrıs güzergâhına yönelen doğu-batı milletlerarası ticaret ağını Bizans'tan devraldıkları Anadolu coğrafyası üzerine çekebilmek için öncelikle askeri-siyasal temellere dayanan bir ekonomi politikası izlemişlerdir[343].

Selçuklu dönemi vakayinâmelerinden[344]; Selçukluların egemenlik sınırları içinde ve dışında yerli/yabancı tüccarların can-mal güvenliğini temin etmek ve milletlerarası mübadelenin Anadolu kentleri üzerinden yapılmasını sağlamak amacıyla; Akdeniz kıyılarındaki Antalya ve Alâiyye ile Karadeniz kıyısındaki Sinop ile Karadeniz ticaretini denetim altına alabilmek için Karadeniz ötesindeki Sudak limanını fethederek, Akdeniz ve Karadeniz ticaretini güvence altına almayı hedefledikleri anlaşılmaktadır.

Selçuklu sultanları[345]; Konya odak olmak üzere kuzeyde Sinop ve Samsun ile güneyde Alâiyye ve Antalya limanları arasında ulaşım bağlantısını kurmak yoluyla Güney Rusya-Suriye-Mezopotamya ve Orta Asya-Hindistan-İran-Avrupa yönünde uzanan kuzey-güney ve doğu-batı milletlerarası ticaret potansiyelini Anadolu coğrafyasına çekebilmek için İran-İslâm ve Orta Asya-Türk devlet geleneğinden gelen miras kapsamında, Sultan ya da yüksek devlet görevlileri tarafından milletlerarası ticaret yolları üzerinde vakıf olarak yaptırılan tüccar kervanlarının

konaklama-güvenlik-sağlık gibi gereksinimlerinin karşılanmasının yanında *berid* ya da *yâm* adı verilen haberleşme ve istihbarat faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine de hizmet eden kervansaray/*ribât* ya da menzil/derbend gibi sosyal-ekonomik ve askeri işlevli yapılar ve köprülerle desteklenen bir dağıtım sistemi kurmuşlardır (Harita 7).

Bu noktada; ortaçağ ulaşım aracı olarak deve kervanları üzerine yapılan bir maliyet-ulaşım araştırması incelenirse[346]; uzak mesafe ticaretinde kullanılan deve kervanlarının mal/ürün kompozisyonları ile katar sayılarının coğrafya ve iklim değişkenlerine dayalı olarak sürekli değişen nitelikte olduğu ortaya konmuştur. Nitekim deve için yaklaşık 250-300 kg, at ve öküz için ise 125-150 kg yük kapasitesi olan ve saatte 4-5 kilometre hızla günde 30-40 km. katederek ilerleyen tüccar kervanlarının mal/ürün-mesafe değişkenlerine bağlı olarak ortalama 1-3 km. arasında değişen uzunluk/boyutlara ulaştığı anlaşılmaktadır[347].

Buradan hareketle, Güney Rusya-Suriye-Mezopotamya ve Orta Asya-Hindistan-İran-Avrupa yönünde kateden kuzey-güney ve doğu-batı milletlerarası ticaret yolları kapsamında organize edildiği anlaşılan Selçuklu dağıtım sistemi, yukarıda açıklanan ortaçağa özgü ulaşım teknolojisi ve araçları kapsamında değerlendirilirse; tüccar kervanlarının boyutu ya da büyüklüğünün uzak/yakın mesafe ticaretine, uzaklık-yük taşıyabilme kapasitelerine ve taşıdıkları mal/ürün niteliğine göre değiştiği söylenebilir.

Bu çerçevede dönemin ulaşım araçları ve teknolojisi Selçuklu yerleşme sistemi üzerindeki mekânsal yansımaları boyutunda değerlendirilirse; milletlerarası ticaretin ya da tüccar kervanlarının Anadolu coğrafyası üzerine yönelmesi sonucu: Anadolu kentleri odak/düğüm (Konya/Sivas) ya da aktarma-dağıtım (Antalya/Sinop) veya bağlantı (Aksaray) merkezleri olarak uzmanlaşmış sosyal-kültürel-ekonomik merkezler haline gelirken, ulaşım araç ve teknolojisine dayalı olarak belirli mesafelerle konumlanan kervansaray/*ribâtlar* (Sultan Hanı/Karatay Han) yerleştikleri bölgelerde sosyal-kültürel-ekonomik çekim merkezi olarak gelecekteki potansiyel yerleşmelerin çekirdeğini oluşturmuşlardır.

Buraya kadar dönemin sosyal-ekonomik-siyasal ilişkileri ve ulaşım araç-teknolojisi boyutu açıklanan Selçuklu ekonomi politikalarına dayalı olarak inşa edilen kervansaraylar üzerine mimari ya da arkeolojik bulgularına dayanılarak yapılan araştırmalar, Anadolu'da Bizans siyasal-yönetsel egemenlik düzeni devre

dışı bırakılarak organize edilen Selçuklu dönemi ulaşım sisteminin ana güzergâhları değerlendirilirse;

1. Doğu-batı ticaret yolu

• Tebriz-Antalya/Alâiyye güzergâhı[348]; Selçuklu egemenliğindeki Alâiyye veya Antalya limanlarından başlayarak Seydişehir veya Isparta-Eğirdir yoluyla Konya'ya ulaşarak, Aksaray-Kayseri-Sivas-Erzincan güzergâhı üzerinden Bayburt yoluyla kuzeyde Rum İmparatorluğu egemenliğindeki Trabzon ya da Erzen-i Rum üzerinden Şâhrâh-ı Garbi adı verilen Aras vadisi boyunca uzanarak Erciş-Doğu Bayazıt-Iğdır yoluyla doğuda Tebriz'e ve Orta Asya'ya uzanan güzergâh,

• Tebriz-Ayas güzergâhı[349]; Akdeniz kıyılarındaki Küçük Ermenistan egemenliğindeki dönemin milletlerarası ticaret merkezi işlevini kazanan Ayas ya da Korykos limanlarından başlayarak Ulukışla-Ereğli üzerinden başkent Konya'ya ulaşan ve Antalya/Alâiyye yoluyla birleşerek Tebriz'e uzanan güzergâhtır.

Yukarıda mekânsal çerçevesi tanımlanan doğu-batı ticaret yolu Selçuklu dönemi ulaşım sistemi açısından değerlendirilirse dikkat çekici nokta; arkeolojik ve mimari kalıntılara dayanılarak yapılan araştırmalardan[350], XII. yüzyılda Sultan II. Kılıç Aslan tarafından Konya-Kayseri güzergâhı üzerinde Aksaray yakınlarında yaptırılan Kılıç Aslan kervansarayı ile başlayan ve XIII. yüzyılda hız kazanan kervansaray ve köprü yapımı gibi ulaşım altyapı faaliyetlerinin, Ayas ya da Antalya/Alâiyye'den başlayan ve Konya'da odaklanarak Orta Anadolu üzerinden Aksaray-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzen-i Rum-Erciş-Iğdır yoluyla Tebriz'e uzanan güzergâh üzerinde yoğunlaşmış olmasıdır.

Bu noktada dönemin tarihi kaynaklarında sadece Kayseri-Sivas arasında yirmi dört kervansarayın varlığından bahsedilmesi[351] ya da Selçuklu dönemi anıtsal yapılarının tarihsel ve mekânsal dağılımı üzerine yapılmış araştırmalarda[352], ulaşım sisteminin temel bileşenlerinden köprü yapım faaliyetlerinin özellikle orta Anadolu bölgesinden geçen kervan yolları üzerinde yoğunlaştığının belirlenmesi bu olguyu doğrulamaktadır.

Buradan hareketle, Konya'da odaklanan Antalya/Alâiyye ya da Ayas-Tebriz yolunun Selçuklu döneminde milletlerarası ticarete dayalı olarak örgütlenmiş Anadolu ulaşım sisteminin omurgasını oluşturduğu ve bu güzergâh üzerindeki

kentlerin de dönemin uzmanlaşmış ticaret ve zanâat merkezleri haline geldiği anlaşılmaktadır.

2. Kuzey-güney ticaret yolu

• Sinop-Antalya/Alâiyye ya da Samsun-Ayas güzergâhı[353]; Akdeniz kıyılarındaki Antalya veya Alâiyye limanlarından başlayarak, Beyşehir ya da Seydişehir üzerinden Konya'ya ulaşan ve kuzeye yönelerek, Ankara-Çankırı-Kastamonu-Taşköprü güzergâhını izleyerek, Karadeniz kıyısındaki Sinop'a ulaşan ya da Ayas limanından doğu-batı ticaret yolunu izleyerek Konya'ya ulaşan ve doğuya yönelerek Aksaray-Kayseri-Sivas veya Kırşehir-Zile-Turhal üzerinden Amasya'da birleşerek Merzifon-Havza yoluyla Karadeniz kıyısındaki Samsun'a ulaşan güzergâhtır.

Ancak, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da İlhanlı yönetim sisteminin egemen olmasına dayalı olarak; Konya devre dışı bırakılmak suretiyle, Ayas-Tebriz ya da Ayas-Samsun güzergâhları Ceyhan-Göksun vadileri yoluyla Sivas üzerinden Samsun veya Fatsa limanları yoluyla Karadeniz ötesine ya da dönemin ekonomik ve kültürel merkezi işlevini kazanan İlhanlı başkentleri Sultaniye/Tebriz'e bağlandığı anlaşılmaktadır[354].

Burada Anadolu ulaşım sistemi açısından dikkat çekici husus; İlhanlı döneminde Selçuklu başkenti Konya'nın siyasal-yönetsel-ekonomik organizasyonların merkezi olma işlevini kaybetmesine dayalı olarak Anadolu yerleşme sisteminin odak/Konya-Tebriz ve düğüm/Kayseri-Sivas merkezlerinin değişmesi boyutunda, İlhanlılar tarafından yeniden organize edilmiş olmasıdır.

Selçuklu dönemi tarihi kayıtlarında[355], İlhanlı dönemi sonunda 120.000 nüfusa sahip olduğu ve yabancı tüccarların ticaret kolonileri/konsolosluk kurduğu ve yerleştiği kaydedilen Sivas kentinin demografik büyüklük ve sahip olduğu sosyal-kültürel-ekonomik kentsel işlevler boyutunda, milletlerarası mübadele ve kervan organizasyonları merkezi olarak Anadolu'nun en büyük kenti olarak tanımlanması, İlhanlı döneminde Anadolu yerleşme sisteminin odak/düğüm merkezinin değiştiğini göstermektedir.

Bu kapsamda; ülkesel/bölgesel boyutta sahip olduğu sosyal-kültürel-ekonomik-siyasal işlevlere dayalı olarak ön plana çıkan Selçuklu kentlerinin, kentsel yerleşme alanlarının arkeolojik bulgular kullanılarak haritalar üzerine aktarımı

yoluyla yapılan karşılaştırmalı makroform büyüklüğü çözümlemelerinde, Selçuklu döneminde Sivas kentinin başkent Konya'dan sonra en büyük yerleşim alanına sahip kent olarak ön plana çıkması, İlhanlı döneminde Anadolu yerleşme sisteminin düğüm merkezinin Konya'dan Sivas'a kaydığını ortaya koymaktadır (Tablo 1).

- Sinop/Samsun ya da Trabzon-Halep/Bağdat güzergâhı[356]; Rum İmparatorluğu egemenliğindeki Trabzon ya da Selçuklu egemenliğindeki Sinop veya Samsun limanlarından milletlerarası ticaret/mübadele merkezi Sivas'a ulaşarak Malatya-Hısn-ı Mansur/Adıyaman ya da Kayseri-Elbistan-Besni yoluyla Halep veya Bağdat'a ulaşan güzergâhtır.

Buraya kadar tanımlanan ana güzergâhlar dışında; Selçuklu başkenti Konya'da düğümlenen doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yollarının Bizans egemenliğindeki Batı Anadolu kentlerine yönelen uzantıları niteliğindeki başkent Konya üzerinden Gelendost-Eğirdir-Isparta ya da Beyşehri yoluyla Burdur üzerinden Selçuklu Uc kenti Tunguzlu'ya ulaşan ve antik dönem Roma güzergâhına bağlanarak Büyük Menderes vadisini izleyerek Ephessos, Smynra ve Phocaea ya da Türk dönemi toponomileriyle Ayasoluk, İzmir ve Foça limanlarına ulaşan yol[357] ile Konya-Ilgın/Ab-ı Germ-Akşehir-İshâklı-Çay-Karahisar-ı Sahip güzergâhını izleyerek Selçuklulara tabi Oğuzların Germiyanlı aşireti denetimindeki Uc kenti Kütahya'ya ve Bizans başkenti İstanbul'a ulaşan Bizans döneminde askeri/posta yolu olarak adlandırılan yoldur[358].

Anadolu'da Selçuklu egemenlik dönemine tarihlenen kervansarayların tarihsel-sayısal-işlevsel verileri mekânsal boyutta değerlendirilirse; sözlü bilgiler ya da görsel kalıntılara veya toponomi verilerine dayalı olarak bugüne dek varlığı belirlenebilen yaklaşık 132'nin üzerinde kervansarayın[359] büyük bölümünün XIII. yüzyıla tarihlendiği ve Anadolu'dan geçen milletlerarası ticaret yolları üzerinde konumlandığı anlaşılmaktadır.

Sultan II. Kılıç Aslan dönemine (1155-1192) tarihlenen ilk Selçuklu kervansarayı olan Kılıç Aslan kervansarayının[360] başkent Konya'yı ikinci siyasal başkent Kayseri ile milletlerarası ticaret merkezi Sivas'a bağlayan yol üzerinde Kuzey-Güney ve doğu-batı ticaret yollarının geçiş/kavşak noktasında yer alan askeri hareket merkezi işlevindeki Aksaray kenti yakınlarında yapılması yada kitabesinden 1202 yılına tarihlendiği anlaşılan ilk Selçuklu dönemi köprüsü olan Kızılırmak

üzerindeki Tek Göz köprüsünün[361] ikinci başkent işlevindeki Kayseri yakınlarında yapılması, Selçukluların ilk kuruluş ve siyasal birlik döneminde Anadolu dağıtım sisteminin ağırlık merkezlerini ortaya koymaktadır.

Öte yandan Selçuklu dönemi kervansaraylarının yerleşme sistemi boyutunda mekânsal dağılımı, arkeolojik veriler ve mimari kalıntılar kapsamında sayısal veriler kullanılarak değerlendirilirse; başkent Konya odak, milletlerarası ticaret merkezi Sivas düğüm, kuzeyde Sinop veya Samsun ya da güneyde Alâiyye ve Antalya sisteme giriş/çıkış merkezleri olmak üzere organize edilmiş Selçuklu ulaşım sistemi kapsamında Antalya veya Alâiyye ya da Ayas başlangıç olmak üzere Konya-Aksaray-Kayseri üzerinden Sivas'ta düğümlenerek Erzincan-Erzen-i Rum yoluyla Tebriz veya Tokat-Amasya yoluyla Sinop/Samsun boyunca uzanan doğu-batı/kuzey-güney ticaret yolları üzerinde kervansaray yapım faaliyetlerinin yoğunlaştığı görülmektedir.

Buradan hareketle kervansaray yapı faaliyeti yoğunluğuna dayanılarak Selçuklu dönemi dağıtım sistemi üzerinde bir kademelenmeye gidilirse; ilk kervansaray inşa faaliyetinin de gerçekleştirildiği, doğu-batı yönünde uzanan Konya-Aksaray-Kayseri-Sivas hattının yaklaşık 24 kervansarayın konumlandığı en yoğun ulaşım kanalı olarak Selçuklu ulaşım sisteminin omurgasını oluşturan birinci kademede bağlantı olduğu anlaşılmaktadır[362]. Nitekim bu hattın iki ucunda yer alan Konya ve Sivas'ta düğümlenen yollar Konya'dan güneye Antalya ve Alâiyye ya da Ayas ve batıya Tunguzlu ya da Karahisar-ı Sahip olmak üzere yönelirken, Sivas'tan da doğuya Erzen-i Rum yönünde ve kuzeye Sinop ya da Samsun yönünde dağılmaktadır.

Anadolu'yu kuzey-güney yönünde Bizans sınırı boyunca kateden Konya odaklı güneyde Antalya ya da Alâiyye ve kuzeyde Sinop'ta düğümlenen Ankara-Çankırı-Kastamonu bağlantılı kuzey-güney yolu, mesafe/zaman kapsamında daha kısa olmakla birlikte Bizans-Selçuklu sınırını takip etmesi nedeniyle güvenlik boyutunda riskler içerdiğinden daha az yoğun olarak kullanıldığı anlaşılan bir güzergâh olduğu görülmektedir.

Bu kervan yolu üzerindeki gerek kervansaray kalıntılarının sayısal oranı gerekse yer alan Uc kenti işlevindeki Ankara ve Kastamonu gibi yerleşmelerin

sosyal-ekonomik ve demografik gelişmişlik düzeyi, ana yol üzerindeki Aksaray ve Kayseri ile karşılaştırıldığında alt seviyede olduğu görülmektedir.

Sözkonusu kentler İlhanlı döneminde ödedikleri vergi miktarına göre karşılaştırıldığında Aksaray/51.000 dinar ve Kayseri/140.000 dinar iken Ankara/72.000 dinar iken -Ahilerin yönetimi/denetimi altında- ve Kastamonu/15.000 dinar vergi ödemiş olması[363] ya da arkeolojik-mimari kalıntılar kapsamında sözkonusu kentlerde Selçuklu dönemine tarihlenen kamusal-anıtsal imar faaliyetleri karşılaştırıldığında, kale dışı ilk yapılanmalar boyutunda Ankara'da Arslanhâne Camisi/XIII. yüzyıl ilk çeyreği ya da Kızıl Bey Mescidi/XIII. yüzyıl[364] ve Kastamonu'da Atabey Ferruh Dârü'ş şifâsı/1272 ya da ulucami işlevindeki Atabey Camisi/1273[365] gibi Selçuklu dönemi eserlerinin Aksaray ve Kayseri kentlerine oranla geç dönemlere tarihlenmesi ve medrese ya da han gibi sosyal-kültürel ya da ekonomik altyapı kurumlarının varlığının belirlenememesi[366] bu yargıyı doğrulamaktadır.

Öte yandan siyasal tarih boyutundan bakıldığında burada dikkat çekici nokta; gerçekte Ankara'da ilk Selçuklu sur dışı kamusal hizmet yapılanmasının melik İzzeddin Keykavus ile melik Alâaddin Keykubad arasındaki 1212 yılına tarihlenen saltanat mücadelesinde gerçekleşmiş olmasıdır. Nitekim Ankara kalesine sığınan kardeşi Alâaddin Keykubad'ı kuşatan İzzeddin Keykavus, kuşatmasının uzun sürmesi nedeniyle kendisine bir saray[367] yaptırmış ve kuşatma başarı ile sonuçlanınca bu yapıyı medreseye dönüştürerek vakıflar tahsis etmiştir. Ancak Sultan İzzeddin Keykavus dönemi sonunda saltanata geçen Sultan Alâaddin Keykubad -geçmişin kötü anılarına istinâden- kentteki medreseyi yıktırmış ve vakıflarını kaldırmıştır[368].

Nitekim bu tarihsel kayıtlar Sultan Alâaddin Keykubad döneminde sosyal-ekonomik-kültürel-siyasal gelişmelere dayalı olarak, Anadolu kentlerinde gerçekleştirilen sur yapımı ya da kamusal hizmet yapılanmaları boyutunda değerlendirilirse, mimari-arkeolojik kalıntılar ya da Selçuklu ulaşım sistemindeki tali konumu kapsamında Ankara kentinde herhangi bir yapısal faaliyet belirlenmemiş olması ve kentin dayalı olarak ikinci derecede bir merkez olarak varlığını sürdürmesi ya da bir dönem denetimsiz kalan kentte Ahi örgütlerinin egemenlik kurması ve kentin Selçuklu döneminde olmadığı kadar sosyal-ekonomik gelişme düzeyine erişmesi gibi olgular, Selçuklu yönetiminin kente bakış açısını ortaya koyduğu gibi

kentsel imar faaliyetlerinde ya da kentlerin gelişiminde merkezi yönetimin ve mesleki/dini temele dayanan ekonomik kurum bir olarak Ahi örgütlenmelerinin etkisini de göstermektedir.

4.3. Mekânsal Örgütlenme

Burada Anadolu'nun Bizans-Selçuklu ikili siyasal yapısı ve değişen-dönüşen sosyal-kültürel-ekonomik-siyasal yapılanmaları boyutunda; Anadolu'da Selçuklu döneminde organize edilen yerleşme ve ulaşım sisteminin mekânsal altyapısını oluşturan Selçuklu kentlerinin, ekonomik temele dayanan işlevsel farklılıkları ya da uzmanlaşma düzeyleri ortaya konacaktır.

Selçuklular, Anadolu'yu milletlerarası ticaret alanı içine sokabilmek ve yabancı ülkelerle sosyal-ekonomik-kültürel-siyasal ilişkileri geliştirerek, Türkleşme-İslâmlaşma olgusu kapsamında Anadolu-Türk yerleşim sürecine uygun mekânsal zemini oluşturmayı hedeflemişlerdir. Bu kapsamda; vergi muafiyetleri, ticaret serbestliği ve sigorta kurumunu kapsayan ticaret anlaşmaları ya da ahid-nâmeler ile tüccarlara can-mal güvenliği ya da konaklama olanakları sağlamasının yanı sıra diğer her türlü ihtiyaçlarının karşılanması için vakıf olarak inşa ettikleri köprü ve kervansaray ya da *ribât* yapıları ile desteklenen merkezi idareye dayalı yönetim ve milletlerarası ticarete entegre bir üretim-dağıtım ve yerleşme sistemine dayanan mekânsal kurgu içinde sistemli bir ekonomi politikası[369] izlemişlerdir.

Selçukluların izlediği ekonomi politikasının mekânsal yansımaları olarak kentler; milletlerarası ticaret potansiyeline dayalı olarak örgütlenen üretim-dağıtım sistemi kapsamında organize edilmiştir. Dolayısıyla Selçuklu dönemi Anadolu yerleşme sisteminin ya da kent ağı, ortaçağ batı dünyası kentlerinde olduğu gibi, tarihi-fiziki coğrafya ve doğal kaynak varlığı ya da potansiyeli, milletlerarası ekonomik ilişkiler ve ulaşım ağı, sosyal-kültürel boyutta mesleki-dini örgütlenmeler ve geleneksel yaşam biçimi ve askeri-stratejik-siyasal-idari potansiyeller kapsamında sınıflandırılırsa;

I. Üretim-dağıtım ya da aktarma-harekât merkezleri

- Anadolu ulaşım sisteminin düğüm noktalarında kurulan milletlerarası ya da bölgesel ölçekli mübadele ve düğüm merkezi işlevindeki pazar ya da panayırlardan gelişen yerleşmeler,

• Anadolu'nun milletlerarası ölçekte ticaret potansiyeline ve dönemin gümüş ya da şap gibi stratejik değere sahip doğal kaynak alanları yakınında kurulan/gelişen maden ya da dârphâne kentleri,

• Milletlerarası ticaret ya da askeri-stratejik potansiyele sahip liman kentleri,

• Orta Asya ve İran Türk İslâm devlet geleneğinden miras olarak aktarılan milletlerarası ticaret yolları üzerinde askeri-stratejik ve sosyal-ekonomik işlevlere sahip ulaşım/iletişim merkezleri niteliğindeki kervansaray/*ribât*/menzil yerleşmeleri olarak sınıflandırılabilir.

II. Dinsel-kültürel-siyasal yapılanma ya da propaganda merkezleri

• İran Türk-İslâm kültürü kökeninden gelen tasavvuf akımları ve İslâmî gâza/alp felsefesine dayalı olarak Anadolu'ya yerleşen kolonizatör alperen, eren ya da dervişlerin veya Ahilerin kurduğu dinsel etkinlik merkezleri niteliğindeki kentlerdir.

• Selçukluların İran-Türk-İslâm kültüründen Anadolu'ya taşıdıkları vakıf kurumu kapsamında kurulan/gelişen yerleşmelerdir.

• Orta Asya ve İran kültüründen Anadolu'ya aktarılan, ortaçağda Avrupa'daki lonca örgütüne benzer nitelikte, İslâmî felsefede dinsel dayanışma ve ticaret birlikleri olan Ahi teşkilatı kapsamında kurulan/gelişen kentlerdir.

III. Geleneksel üretim ve göçebe/yarı- göçebe yaşam biçimine dayalı mevsimlik yerleşmeler ya da tarımsal üretim merkezleri; yaylak/kışlak ya da köy yerleşmeleri

• Orta Asya göçebe yaşam kültüründen gelen geleneksel yaşam biçimlerini Anadolu coğrafyası üzerine aktaran göçebe/yarı göçebe Türkmenlerin kurduğu ya da Selçuklu sultanlarının Türkmen gruplarına stratejik öneme sahip Uc bölgelerinde askeri hizmetler karşılığında verdiği yaylak/kışlak alanlarında kurulan geçici ya da mevsimlik yerleşmeler.

• Selçukluların göçebe/yarı-göçebe Türk topluluklarını yerleşik hayata geçirerek Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma sürecini ve tarımsal üretimini arttırmak için uyguladıkları tarım politikası kapsamında; Arap-Sasânî ve Türk fetih dönemlerinde terk edilen tarımsal yerleşmelerin yeniden iskâna açılması ya da yeni köyler kurulması yoluyla Müslüman-Türk ve Hıristiyan-Bizans kırsal topluluklarını

tarımsal araç-gereç ve araziler vermek ya da vergi muafiyetleri tanımak gibi çeşitli teşviklerle iskân ettiği tarımsal yerleşmeler ya da köyler.

4.3.1. Üretim-aktarma ya da dağıtım-harekât merkezleri

Pazar/panayır ya da kervansaray yerleşmeleri

Yukarıda açıklanan ekonomi politikası çerçevesinde; Selçuklu egemenliğindeki Anadolu coğrafyasında, milletlerarası ticarete ve ulaşım teknolojisine bağlı olarak deniz ya da akarsu veya dağ silsileleri gibi coğrafi eşik ya da siyasal sınır noktalarında düğüm-aktarma merkezleri işlevinde, ortaçağlarda Avrupa ya da Orta Asya'da kurulan pazar veya panayırlara benzer nitelikte, coğrafi konum avantajları, doğal kaynak varlığı, geniş kırsal art bölge ya da ulaşım olanaklarına dayalı olarak organize edilmiş, genellikle kentsel yerleşmelerden uzak geniş kırsal alanlarda, hayvansal-tarımsal ürünler ve el sanatları ürünlerinin mübadele edildiği, mevsimlik geçici yerleşmeler niteliğinde milletlerarası ya da bölgesel ölçekte, yıllık bâzar/pazar ya da panayır veya ticaret merkezleri kurulmaya başlanmıştır[370].

Dolayısıyla bâzar/pazar ya da panayırların ortaya çıkışının kökeninde; mekânsal boyutta Anadolu'nun kendine özgü coğrafi koşulları, ekonomik boyutta milletlerarası ticaret potansiyeli kapsamında kurgulanmış ulaşım sistemi ve teknolojisi ile kültürel boyutta Bizans-Selçuklu ve Hıristiyan/Müslüman ya da yerleşik/göçebe gibi farklı sosyal-ekonomik-kültürel yapıya sahip kültürler arasındaki siyasal sınır bölgelerinde karşılıklı işlenmiş/işlenmemiş ürün/meta alışverişleri için geçici ortak mekân arayışlarının yattığı söylenebilir.

Ancak sosyal-ekonomik gelişim süreci içinde; başlangıçta geçici nitelik taşıyan pazar/panayırlar sahip oldukları ticaret etkinliği ya da potansiyeline dayalı olarak kısa sürede yakın çevresi için sosyal-kültürel-ekonomik ve demografik çekim merkezleri olmuştur. Bu süreç sonunda pazar/panayırlar özellikle ticaret etkinliğinin doğurduğu nüfus artışına dayalı olarak ortaya çıkan sosyal-ekonomik ihtiyaçların karşılanması amacıyla Devlet eliyle kurulan/kurdurulan kamusal hizmet yapılarıyla (cami ya da mescid, han, hamam, ticarethâne ve medreseler) kentsel yerleşme niteliği kazanarak, Anadolu'nun bölgesel ticaret merkezleri haline gelmiştir (Harita 8).

Nitekim Osmanlı kaynaklarında, Çelebi Mehmed döneminde, 1418 yılında, Anadolu'da İskilip bölgesinde başıboş gezen bir Moğol boyu olan Kara Tatar

kabilelerini sürgün yoluyla, Filibe-İstanbul kervan yolu üzerinde, Filibe yakınlarında inşa edilen kervansaray, cami ve imaret çevresinde yerleştirilmesiyle kurulan Tatar Bâzarî kasabasının varlığı[371] ya da XVIII. yüzyılda Balkanlarda ticaret yaşamının canlandırılması ve Anadolu ürünlerinin Avrupa'ya pazarlanması amacıyla kurulan Uzuncaabad-ı Hasköy panayırının süreç içinde kentsel yerleşme haline gelmesi[372] veya Anadolu'da Sakarya nehri ile Çark suyu arasındaki adacık üzerinde kurulan pazar yerinin gelişerek Adapazarı kentini oluşturması[373] gibi olgular pazar yerleri kurulması yoluyla başlayan yerleşim süreci geleneğinin Selçuklulardan Osmanlılara aktarıldığı ve Balkanlara dek uzandığı anlaşılmaktadır.

Bu noktada; pazar ya da panayırlardan gelişen kent olgusu, Orta Asya Türk ve İran Türk-İslâm kent kültürü ile karşılaştırılırsa, ortaçağda Orta Asya coğrafyasında da milletlerarası ticaret yolları üzerinde ya da orduların konakladığı yerlerde veya sınır boylarında ve yerleşmelerden uzak noktalarda kurulan mevsimlik/yıllık geçici nitelikli pazar ya da panayırların, ticaret potansiyelinin artmasına dayalı olarak Anadolu coğrafyasındaki benzer yerleşim süreci aşamalarından geçerek küçük yerleşmelere ya da kentlere dönüştüğü Ordu Pazarı ya da Cuma Pazarı veya At Pazarı Kenti gibi toponomi verilerinden de anlaşılmaktadır[374].

Selçuklu dönemi vakâyinâmelerinde[375] Selçuklu döneminde Anadolu'nun en büyük milletlerarası panayırı olduğu anlaşılan Yabanlu pazarının, aynı zamanda Selçuklu ordularının toplanma yeri/yaylak olarak kullanıldığına ilişkin kayıtlar, Anadolu'daki ordu-pazar geleneğinin Orta Asya Türk kültür ve medeniyetine dek uzandığını ortaya koymaktadır.

XIII. yüzyılda Selçuklu egemenliğindeki Anadolu coğrafyasında kurulan milletlerarası işlevdeki en önemli pazar ya da panayır yeri[376]; Güney Rusya'dan Sinop-Kayseri-Elbistan yoluyla Suriye'nin büyük ticaret kenti Halep'e ulaşan Kuzey-Güney milletlerarası ticaret yolu üzerinde, Kayseri yakınlarındaki Karahisar ovasında her yıl bahar aylarında açılan ve 40 gün kadar süren, Arap, Acem, Tatar, Yahudi ve Latin çok sayıda tüccarın katıldığı milletlerarası nitelikteki Yabanlu Bâzarî'dır.

Selçuklu döneminde Yabanlu pazarı; Güney Rusya/Kırım gibi kuzey ülkelerinden gelen köle ve cariyeler ile kürk ve deri gibi mal/ürünlerin, Hindistan-

Çin ya da Kıbrıs-Suriye-El Cezire veya Bizans-Venedik gibi Doğu-Batı/Kuzey-Güney ülkelerinden gelen atlas, diba ya da saklâtun gibi değerli kumaş ve baharatlar ile Anadolu'da Germiyan bölgesinde yetiştirilen kaliteli ve iyi cins Türkmen at ve katırları değiş-tokuş/mübadele merkezi işlevi kazanmıştır[377].

Yabanlu pazarı; başlangıçta geçici nitelikte bir yıllık panayır iken sahip olduğu milletlerarası ticaret potansiyeline dayalı olarak kısa sürede kalıcı ya da daimi bir yerleşim alanına dönüşmüş ve kurulan yeni yerleşme Orta Asya Türk yer adı verme geleneği kapsamında Pazar-ören[378] olarak adlandırılmıştır.

Anadolu'nun milletlerarası nitelikteki bir diğer önemli pazarı; Suriye ve Güneydoğu Anadolu yörelerinden gelen tüccarların katıldığı, Mardin yakınlarından geçen Suriye-Irak-Anadolu ticaret yolu üzerinde kurulan ve Artuklular döneminden itibaren cami, han, hamam ve çarşı, dârü'ş şifâ ve medreseler inşa edilmesiyle XII. yüzyıl sonunda büyük bir kültür merkezi statüsü kazanan Koçhisar/Kızıltepe/Dunaysar Bâzarî'dır[379].

Anadolu'da XIII. yüzyılda ivme kazanan ekonomik faaliyetlere dayalı olarak süreç içinde kent niteliği kazanan pazar ya da panayırlardan başlıcaları; Zîyâret Bâzarî, Yılgûn/Ilgın Bâzarî, Âzîne/Ezine Bâzarî, Alâmeddîn-i Bâzarî, Pınar Bâzarî, Karahüyük Bâzarî, İskîyân/İşkoyân Bâzarî ile Yapraklı, Boyabat ve Ayvas panayırlarıdır (Harita 8).

Zîyâret Bâzarî (bugün Osman Paşa/Yozgat)[380]; XIII. yüzyıl başında Kayseri ve Kırşehir üzerinden Amasya'ya giden kervan yolu üzerinde, Ahmet Yesevi dervişlerinden Emirci Sultan'ın kurduğu zaviye ile bir konaklama yeri ve dinsel merkez olarak gelişmeye başlayan ve Kırşehir valisi Caca Oğlu Nur El-Din tarafından yaptırılan bezzâzlar hanı ile bezzâz, haffâf, kassâb, hazzâin gibi çeşitli esnaf gruplarının yerleşmesi ile Orta Anadolu bölgesinin mal ve ürünlerinin alım/satımının yapıldığı İlhanlı döneminde yaklaşık 4.000 dinar vergi geliri olan bölgesel nitelikte bir ticaret merkezidir.

Yılgûn Bâzarî (bugün Ilgın/Konya)[381]; Konya-Akşehir arasında eski Bizans askeri/posta yolu üzerindeki konumu ve sahip olduğu sıcak su kaynakları potansiyeline dayalı olarak Selçuklu sultanı I. Alâaddin Keykubad tarafından 1236 yılında yaptırılan ve dönemin ünlü sûfisi Mevlâna Celâleddin Rumî'nin de her yıl düzenli aralıklarla ziyaret ettiği bir kaplıca ve pazar merkezidir.

Âzîne Bâzarî (bugün Pazar/Amasya)[382]; Sivas-Sinop kervan yolu üzerinde Tokat-Zile arasında, Yeşilırmak yakınında 1238 tarihinde Valide Sultan Melike Mahperi Hatun tarafından yaptırılan kervansaray ile konaklama/menzil ve Hindistan'dan gelen mal ve ürünlerin alım-satım-pazarlama faaliyetlerin gerçekleştirildiği bölgesel ölçekli ticaret merkezi/pazar yeri olarak gelişmiştir.

Alâmeddîn-i Bâzarî[383]; Lâdik yakınlarında kurulan ve Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin de ziyaret ettiği Germiyan emirlerinin denetiminde bir pazar merkezidir.

Boyâbad panayırı[384]; Sinop yöresinde Oğuz boylarınca iskân edilmiş ve Türk yer adı verme geleneğine göre adlandırılarak bir göçebe üssü ve pirinç üretim merkezi haline gelmiştir. Boyâbad yakınlarındaki Uzunova yaylasında her yıl ekim ayında kurulan yaklaşık üç hafta süren ve kuzey ülkelerinden getirilen kölelerin satıldığı bölgesel ölçekli bir pazar yerleşmesidir.

Anadolu'da Selçuklu dönemine tarihlenen diğer pazar yerleşmeleri; Konya-Burdur kervan yolu üzerinde Eğirdir gölünün güney kıyısında Felek-âbad/Eğirdir kenti yakınlarında Haziran ayı sonunda üç ay süreyle kurulan Pınar Bâzarî[385], Osmanlı dönemi kayıtlarından anlaşıldığı üzere XIII. yüzyılda Bizans-Selçuklu sınır bölgesinde Tunguzlu-Konya arasında uzanan Roma dönemi yolu üzerinde yer alan Hıristiyan-Bizans ve Müslüman-Türklerin karşılıklı alış-veriş yaptığı temelde hayvan alım-satım merkezi işlevindeki Karahöyük Bâzarî ve hububat merkezi işlevindeki İskîyân/İşkoyân Bâzarî[386], Çankırı yakınlarındaki Yapraklı yaylasında yılda bir kez eylül ayında kurulan ve Kuzey ülkelerinin köle ve cariyeleri, Kıbrıs ve Çukurova'nın hayvanları ile Anadolu ve Suriye/Yemen/Hint mal ve ürünlerinin alım-satımının yapıldığı üç gün üç gece süren Yapraklı[387] ile Niksar yakınlarında kurulan Ayvas[388] panayırlarıdır.

Yukarıda açıklanan pazar ya da panayırlardan gelişen kentler ekonomik büyüklükleri kapsamında değerlendirilirse; 1243 sonrasında Selçukluları tâbi bir devlet durumuna getiren İlhanlılar döneminde Anadolu kentlerinin bütçelerine ait kayıtlarından[389], 1336 yılında Âzine Bâzarı ve Ziyâret Bâzarı kentlerinin her birinin İlhanlı yönetimine yaklaşık 14.000 dinar vergi ödedikleri anlaşılmaktadır.

Bu verilerden hareketle, aynı dönemde başkent Konya ve milletlerarası ticaret merkezi Sivas'ın yaklaşık 600.000-700.000 ya da Kayseri'nin 140.000 veya Uc kenti Kastamonu'nun 15.000 ya da askeri üs işlevine sahip Aksaray'ın 51.000 dinar vergi

ödediği kayıtları[390] ile karşılaştırıldığında, sözkonusu pazarların bölgesel ölçekli pazar merkezleri kimliğine dayalı olarak süreç içinde kentsel yerleşmeler haline geldiği görülmektedir.

Liman, maden ve darphâne kentleri

Selçukluların; Anadolu coğrafyasının madenler gibi yeraltı ya da orman ürünleri gibi yerüstü doğal kaynaklarını, milletlerarası ya da ulusal üretim-tüketim potansiyeli kapsamında, Antalya, Alâiyye ya da Sinop liman gibi kentlerinin fethedilmesi, Anadolu madenlerinin işletme-pazarlama yetkisini kısmen merkezi yönetimin denetimi altında kısmen de yabancı tüccarlara ticaret serbestliği ya da işletme imtiyazları verilmesi ve milletlerarası üretim-dağıtım sistemine dayalı olarak organize edilmiş ulaşım-yerleşme sistemi kurulması gibi askeri-siyasal-ekonomik ve mekânsal politikalara dayalı olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır[391].

Selçuklu dönemi seyahatnamelerinden[392], başkent Konya'da yerleşmiş Cenevizli Nicola de Santo-Siro ile Venedikli Bonifacede Molendino adlı iki tüccarın Selçuklu sultanlarından Anadolu şap madenlerinin üretim-dağıtım tekelini elde ettikleri ve şapı çok yüksek fiyatla sattıkları anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla Selçuklular uyguladıkları ekonomik-siyasal-mekânsal politikalara dayalı olarak; Anadolu'daki doğal kaynakları milletlerarası ya da ulusal ticaret potansiyel/talepleri ile siyasal bağımsızlık/güç simgesi ve ekonomik mübadele aracı olarak para basılması gerekliliği ile üretim-dağıtım teknolojisi ve olanakları kapsamında, üretim/dağıtım/aktarma merkezleri ya da darphâne merkezleri işlevinde yerleşmeler olarak doğal kaynak alanlarını Anadolu ulaşım-yerleşme sistemine entegre etmişlerdir (Harita 9).

Yukarıda tanımlanan ulaşım-yerleşme sistemi organizasyonuna dayalı olarak; Anadolu'da çıkarılan ve özellikle Avrupa ülkelerinde XIII. yüzyılda gelişmeye başlayan dokuma sektöründe boya maddesi olarak kullanılmasından dolayı özellikle Cenevizliler ve Floransalılar tarafından talep edilen şap kaynaklarına sahip olan yerleşmeler üretim/dağıtım merkezleri olarak önem kazanmıştır.

Nitekim, Selçuklular kaliteli şap kaynaklarına sahip Şapın Karahisar ya da Şebin Karahisar, Kütahya ve Konya'yı, Anadolu ulaşım sistemi kapsamında karadeniz ulaşım bağlantıları ile egemenlikleri altında bulunan Karadeniz kıyısındaki Giresun ya da Rum Pontus egemenliğindeki Trabzon ile Akdeniz kıyılarındaki

Antalya ya da Küçük Ermenistan Prensliği egemenliğindeki Ayas veya Menderes vadisi yoluyla Bizans egemenliğindeki Ege ve Marmara denizleri kıyılarında yer alan Efes/Balat veya Mudanya/Trilye gibi dağıtım-aktarma merkezi işlevi gören liman kentlerine bağlamışlardır[393].

Akdeniz kıyısındaki Antalya ve Alâiyye ile Karadeniz kıyısındaki Sinop limanları ticaret potansiyeline dayalı olarak Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi tüccarların yerleşmesiyle milletlerarası mübadele merkezleri ve sahip oldukları dâr-us-sınâa/tersaneler ve art bölgelerindeki zengin orman varlığına dayalı olarak orman ürünleri/kereste dış satımı ve askeri-ticaret amaçlı gemi üretim merkezleri olmalarının ötesinde askeri-siyasal boyutta kuzey ve güney sahil eyaletleri merkezi olarak deniz aşırı fetihler için askeri deniz üssü işlevine sahip liman kentleri olmuştur[394].

Selçuklu dönemi vakayinamelerinden; I. Alâaddin Keykubad döneminde Sinop kentinin[395] Güney Rusya/Kırım-Anadolu-Mısır-El Cezire arasında uzanan kuzey-güney milletlerarası ticaret yolunun kontrol ve güvenliğinin sağlanması için bir askeri deniz üssü olarak, Antalya ve Alâiyye kentlerinin[396] de Türk göçebe geleneğinin Anadolu'ya aktarılmış bir mirası boyutunda Selçuklu sultanlarının hazinelerini sakladıkları kışlık başkentler/saray kentler ve askeri üsler olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Selçuklu döneminde Anadolu'da çıkarılan/işletilen diğer bir önemli maden varlığı; milletlerarası ticaretin gelişmesine bağlı olarak ekonomik bir mübadele aracı olarak önem kazanmasının yanı sıra egemenlik ve güç simgesi olarak siyasal önem ve stratejik işleve sahip gümüş madenidir. Nümizmatik kayıtlardan[397]; Selçukluların İran Türk-İslâm devlet geleneğinden gelen bağımsızlık işareti olarak para basma/dârp geleneği kapsamında, II. Kılıç Aslan döneminden (1155-1192) itibaren altın madeninin kıt olması nedeniyle temel para birimi olarak gümüş madeninin kullanıldığı ve milletlerarası ticaretin gelişmesine dayalı olarak özellikle XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da büyük oranda gümüş üretimi yapıldığı anlaşılmaktadır.

Selçuklu döneminde Anadolu'da gümüş üretimi yapılan maden yerleşmelerine Orta Asya Türk toponomi geleneği kapsamında Gümüş-pazar ya da Gümüşhâne, Maden-pazar, Gümüş-şehir, Gümüşhacıköy, Gümüş-saray gibi yer

adları verilmesinden[398], Anadolu'daki gümüş madenleri ve kurulan/gelişen maden yerleşmelerinin coğrafi dağılımı belirlenebilmektedir (Harita 8).

Selçuklular döneminde Anadolu'da gümüş çıkarımı/üretimi yapılan başlıca üretim merkezlerinin[399]; Bizans-Selçuklu-İlhanlı egemenlik dönemlerinde gümüş sikkelerin basıldığı Bayburt yakınlarındaki Gümüşhâne/Eski Gümüşhâne, Osmanlı döneminde Lehistan/Polonya tarafından talep edilen kaliteli ince ve parlak gümüş çulların üretildiği Amasya yakınlarındaki Gümüşşehir/Gümüşhacıköy, Gümüş-saray/Luluve, Kütahya yakınlarındaki Gümüş, Kayseri yakınlarındaki Sarusü'l Atik olarak bilinen Sarız/Saroz ile Toros Dağları'nda Ermenek yakınlarında Fenikeliler döneminden itibaren kullanılan Sarıkavak olduğu anlaşılmaktadır.

Gümüş madeninin siyasal-ekonomik boyutta kazandığı işlev, muhtar statüdeki meliklik uygulaması gibi dönemin çok parçalı siyasal yapılanmaları ve milletlerarası ticaret potansiyeli gibi ekonomik koşullarının biçimlendirdiği Anadolu'da gümüş kaynaklarına sahip bölgelerde ya da yakın çevresinde veya önemli ticari faaliyetlerin düğüm noktalarında ya da eyalet merkezlerinde dârphâne/dâr-üs-sikkeler kurulduğu anlaşılmaktadır (Harita 9).

Selçuklu dönemine ait nümizmatik kaynaklara dayanılarak yapılan araştırmalarda[400]; Selçuklu egemenliğindeki Anadolu'da en çok sikke basılan dârphânelerin başkent Konya ile milletlerarası ticaret merkezi Sivas dârphâneleri olduğu anlaşılmaktadır.

Kayseri, Elbistan, Ankara, Aksaray, Tokat, Erzen-i Rum, Malatya, Uluborlu gibi meliklik ya da eyalet merkezleri[401], Antalya, Alâiyye, Sinop, Bafra, Samsun gibi yabancı tüccarların uğrak yeri olan ticaret limanları[402], Yabanlu ve Dunaysar gibi para mübadelesinin yoğun olduğu milletlerarası ya da bölgesel pazar yerleri ile gümüş madenleri yakınında yer alan Gümüşhacıköy/ Amasya, Kütahya/Gümüşşehir, Bayburt/Gümüşhane, Gümüş-saray/Ulukışla, Maden-şehir/Konya, Saroz/Kayseri ve Sarıkavak/Ermenek yerleşmeleri gibi üretim/çıkarım merkezlerinde[403] de belli dönemlerde para basımı için dârphâneler kurulduğu belirlenmiştir.

Anadolu'da gümüş madeni dışında, lamba ya da şamdan gibi aydınlatma aracı veya tencere ya da tabak gibi mutfak gereci olarak önemli bir ticaret malı niteliği kazanan bakır madenleri de önemli yer tutmaktadır. Selçuklu döneminde Anadolu'nun en önemli bakır üretim merkezi olan Erzincan dışında, Diyarbakır

yakınlarındaki Ergani ile Kastamonu yakınlarındaki Küre gibi tamamen bakır eşya üretim/dağıtım/satış merkezleri olarak tüccar, zanâatkar ve maden işçileri ve muhafızların yerleşmesi ile gelişmiş yerleşmeler Osmanlı döneminde de önemli maden kentleri olarak işlevlerini sürdürmüşlerdir[404].

4.3.2. Farklı dinsel-kültürel-siyasal yapılanmalar

Dinsel etkinlik ya da Propaganda merkezleri

Anadolu Selçuklu Devleti'nin din politikası Sünnilik üzerine kurulmuş olup Selçuklu sultanları Sünnî İslâmî yaymak için İran ve Azerbaycan yörelerinden din âlimlerini Anadolu'ya davet etmişlerdir. Selçuklular Anadolu'da din eğitimi yaygınlaştırmak için özel fonlar tahsis etmişler ya da vakıflar yoluyla Sünnî eğitimin verildiği medreseler kurmuşlar ve Anadolu'da Sünni İslâm'ın altyapısını oluşturmuşlardır.

Nitekim Anadolu'da kent yaşamına dair borçlar veya evlenmeler ve boşanmalar ya da nafakalar veya miras paylaşımları gibi medeni ve hukuki hükümler Hanefi mezhebine göre verilmiştir. Dolayısıyla kentlere yerleşen ya da kentlileşen Türkmenler Sünnî İslâmî hukuk/felsefeyi benimserken, geleneksel yaşam biçimleri ile eski Şamanist dinsel anlayışlarını koruyan/sürdüren göçebe ya da yarı-göçebe Türkmenler, Orta Asya ve İran kültüründen gelen eren ya da dede veya babaların yaydığı Şaman-Hıristiyan-İslâm kültürlerinin sentezinden oluşan ve Sünni inançlara uymayan bir dinsel anlayışı benimsemiştir[405].

Yukarıda tanımlanan ikili yaşam biçimi ve dinsel farklılıkların sonucu olarak, İran-İslâm kültürü etkisindeki Selçuklu merkezi idaresinin denetimi altındaki Sünni kentlilerin, Heterodoks İslâm olarak tanımlanan dinsel anlayışı benimseyen göçebe ya da yar-göçebe toplulukları aşağılayıcı bir ifadeyle *"Etrâk-ı bî-idrak"* yani dini inançları zayıf Türkmenler olarak adlandırması[406] ya da babası Sultan I. Alâaddin Keykubad'ın aksine İran-İslâm kültürü etkisinde olan ve Türkmen çevrelere karşı muhalif politikalar izleyen Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde göçebe ve yarı-göçebe Türkmenlerin Babâî İsyanı adı verilen toplumsal hareketi başlatması gibi olgular[407] iki kesim arasındaki gerilimi ortaya koymaktadır.

Buradan hareketle; Selçuklu döneminde Anadolu'nun farklı dinsel yapılanmaları mekânsal açıdan değerlendirilirse:

I. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kentlerde kurduğu Sünni medreselerde okutulan İran-İslâm kültürünü benimseyen yerleşik ya da yarı-yerleşik yaşam kökeninden gelmelerine dayalı olarak kentlileşen Türkmenlerin Anadolu'nun kent ya da kasabalarında yerleşmesi,

II. Dede ya da Eren veya Baba'ların yaydığı eski Hıristiyan kültleri ile İslâmî inançların sentezi niteliğinde *"heterodoks İslâm"* olarak adlandırılan bir anlayışı benimseyen ve Orta Asya yaşam kökeninden gelen geleneksel örf ve adetlerini koruyan göçebe ya da yarı-göçebe karakterli Türkmenlerin Anadolu'nun Uc bölgelerinde ya da yaylak/kışlak alanlarında veya kırsal bölgelerinde yerleşmesi olmak üzere ikili bir mekânsal dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda açıklanan mekânsal dağılım Anadolu'nun yerleşme süreci boyutunda değerlendirilirse[408]; İslâm öncesi Orta Asya ve İran-İslâm kökeninden motifler taşıyan ve Anadolu'da karşılaştıkları Bizans kültürü ile sentezleyerek Türk kültürüne adapte edilen çok sayıda dinsel alt inancın, baba/derviş/eren adı verilen dini kolonizatörlerce kimi zaman eski Hıristiyan kurumları yakınında ya da üzerinde, kimi zaman da siyasal-dinsel boyutta Hıristiyan-Bizans ile Müslüman-Selçuklu sınırlarında tekke ve zaviye ya da hankâhlar kurulması yoluyla yerleşim sürecine aktarıldığı anlaşılmaktadır (Plân5).

Anadolu coğrafyasında Selçuklu döneminde kurulan ya da gelişen kentlerin yer seçimi ve toponomi verileri, Hıristiyan/İslâm sentezi dinsel felsefeler kapsamında değerlendirilirse[409]; Anadolu'da Kırk-kilise, Kırk-ağaç veya Kırk-göz ya da Kırklar veya Ayazma gibi Türk yer adlarından, eski kutsal Hıristiyanlık merkezi niteliğindeki yerleşmelerin, Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma sürecinde Türk-İslâm yerleşmelerine dönüşerek, Hıristiyan ve Müslüman Türkler tarafından papaz-fâkih ya da derviş-rahip ilişkileri kapsamında karşılıklı ortak kullanılan kültürel mekânlar haline geldiği görülmektedir.

Tarihsel kökenleri Selçuklu fethi öncesine dayanan ve karanlık çağlar olarak adlandırılan IX.-X. yüzyıllardaki Arap istila/cihad dönemlerinde şehit düşen Arap fatihlerinin Anadolu'daki mezarları da[410], Karahisar-ı Sahip-Kütahya yakınlarındaki Battal Gazi ya da Niğde-Aksaray yakınlarındaki Hasan Gazi gibi, Selçuklu döneminde kült alanları odaklı yerleşim birimleri haline gelmiştir (Harita 10).

Türkleşme-İslâmlaşma sürecinde kolonizatör Türk dervişleri kimliğinde Horasan yöresinden Anadolu'ya yönelen dervişlerden Seyyid Harun Veli'nin Konya yakınlarındaki eski Bizans kenti Vervelid yakınlarında yerleşmesi ve Seydişehir/Seydi-Şehri kurması[411] ya da Abdal Musa'nın müridlerinden Abdal Kefi'nin antik Letoon kenti yakınlarında bir tekke kurarak yerleşmesi[412] veya Elvan Çelebi'nin Amasya-Tokat-Çorum-İskilip kervan yolu üzerinde Bizans dönemi kenti Eukhaita yakınlarında Hıristiyan aziz Saint Theodoros ziyaretgâhı üzerinde bir zaviye kurarak yerleşmesi ve Hacı Bektaş Veli'nin Bizans döneminde heterodoks Hıristiyanlık/Pavlikanlık merkezi olan Kapadokya yöresindeki Hıristiyan manastırı kalıntıları üzerindeki Suluca Karahüyük/Hacı Bektaş köyüne yerleşmesi[413] ya da Hıristiyanlığın kutsal değerlerinden Saint George'a atfedilen kutsal mekânların Türkleşme-İslâmlaşma sürecinde çerçevesinde İslâmî Hızır İlyas kültüne dönüştürülmesi[414] gibi olgular bu yargıyı desteklemektedir (Harita 10).

Buna karşılık, Selçuklu yerleşme sistemine İslâmî alt felsefeler boyutundan bakılırsa; Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğullarını melik olarak göndermek üzere Tokat ve Malatya kentlerini seçmesi[415], Selçuklu döneminde Anadolu'nun temelde iki farklı dinsel/kültürel merkezde odaklandığını göstermektedir.

İran etkisindeki Malatya ve çevresinde melik olan büyük oğul İzzeddin Keykavus Şeyh Necmeddin Bağdadi'nin dini felsefesini benimserken, Türkmenlerin ve Orta Asya kültürünün etkisindeki Tokat ve çevresinde melik olan ortanca oğul Alâaddin Keykubad'ın Şehâbeddin Suhreverdi'nin dini felsefesini benimsemesi ya da sultan I. Alâaddin Keykubad'ın ölümünden sonra İran kültürü etkisindeki oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in sultan olması üzerine Türkmenlerin Amasya-Tokat-Niksar-Çorum-Sivas-Bozok yörelerinde Babâî adı verilen isyanı başlatmaları[416] Anadolu'nun dinsel ve politik olarak birbiriyle çatışan iki farklı dini-siyasal merkeze ayrıldığını göstermektedir (Harita 11).

Görüldüğü gibi Selçuklu döneminde Hıristiyan-Türk kültürleri boyutunda bütünleştirici, İran-İslâm kültürü boyutunda ise birbirine karşıt nitelikte ikili bir yapı gösteren Orta Asya-İran kökenli dinsel yapılanma ya da siyasal görüş farklılıkları, gerçekte Anadolu coğrafyası üzerinde kendi içinde de çok parçalı alt İslâmî felsefelere ayrılmıştır (Harita 12).

İranlı sufi Evhâdü'd-din Hâmid El-Kirmâni'nin Evhâdiye tarikatı Kayseri, Tokat ve Niksar, Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin yaydığı Mevlevilik ve kökeni Ebu İshâk Kazerûnî'ye dayanan Kazerûnîyyelik Konya'da, Cemaleddin Es-Sâvi'yi pir kabul eden Kalenderilik Amasya, Tokat ve Sivas'ta, Şeyhü'l İslâm Ekber'in manevi evladı Sadreddin Konevi'nin yaydığı Ekberiye tarikatı Malatya ve Konya'da, Hacı Bektaş Veli'nin yaydığı Hıristiyan/İslâm sentezi öğretisi Bektaşilik Kapadokya yöresinde/Kırşehir-Hacı Bektaş, Ahi Yusuf Halveti'nin yaydığı İran kaynaklı Hâlvetilik tarikatı Niğde'de yayılırken, Orta Asya kültürünün etkilerini taşıyan Şeyh Necmeddin Kübra'nın Kübrevilik tarikatı Kayseri ve Sivas'ta, Sufi Şehabeddin Suhreverdi'nin Suhreverdilik tarikatı da Malatya, Tokat ve Amasya kentlerinde yayılmıştır[417].

Vakıf kurumu ve imaretler yoluyla gelişen kentler

Selçukluların İran Türk-İslâm devlet geleneğinden miras aldıkları vakıf sistemi, Anadolu-Türk yerleşim süreci üzerindeki mekânsal etkileri boyutunda değerlendirilirse; Selçukluların Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma sürecinde Bizans egemenliğinden fethedilen ya da yeni kurulan kentsel ya da kırsal yerleşmeleri vakıf olarak yaptırılan cami, medrese, hankâh ve dârü'ş şifâ gibi erken dönem Türk imaret ya da külliyelerinin kökenini oluşturan sosyal-kültürel-ekonomik Türk-İslâm kurumları yapı faaliyetlerine dayalı olarak organize ettikleri bilinmektedir (Harita 10).

Nitekim, Selçuklu dönemi vakayinâmeleri vakıf kurumunun Anadolu-Türk yerleşim süreci üzerindeki etkileri kapsamında değerlendirilirse; Selçuklu sultanı I. Mesud'un (1116-1155) Amasya yakınlarında yoksullar ve yolculara konutlar, çeşme ve kanallar gibi vakıf olarak sosyal-kültürel kurumlar yaptırarak, Simre adını verdiği bir kent kurduğu[418] ve Sultan II. Kılıç Aslan'ın (1155-1192) Hıristiyan Rum ve Ermeni halkını sürgün ederek, vakıf kurumu kapsamında askeri-sosyal-kültürel-ekonomik Türk-İslâm kent kurumları ile yeniden yapılandırarak, çeşitli teşvik ve muafiyetler altında çevredeki göçebe Türkmenler ve Azerbaycan'dan davet edilen gâzi/âlim ve tüccarlar ile iskân ettiği Aksaray kentine Dâr üz-Zâfer/Zafer yeri unvanını vererek askeri bir ordugâh/üs haline getirdiği anlaşılmaktadır[419].

Öte yandan vakıf sistemi, Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinin Türkleşme-İslâmlaşma sürecinin kentsel mekân organizasyonları üzerindeki

yansımaları boyutunda değerlendirilirse; Anadolu kentlerinde vakıf sistemi kapsamında gerçekleştirilen Türk-İslâm anıtsal-kamusal yapı faaliyetlerinin Türk kentlerinin yerleşim süreci ya da sur dışı mekân organizasyonları üzerinde belirleyici/yönlendirici etkilerini ortaya koymaktadır.

Dönemin tarihi kayıtlarından; Sultan Alâaddin Keykubad I. döneminde Konya, Kayseri ve Sivas kentlerinde askeri-güvenlik unsuru işlevindeki sur yapılarının masrafları vezir ya da emirler tarafından karşılanmak üzere yaptırıldığı ya da Selçuklu sultan ve melikleri ya da hatun ve melikeleri veya önemli devlet görevlileri tarafından Anadolu'nun Türk-İslâm yerleşim sürecinde kentsel ya da kırsal alanlarda külliye niteliğindeki cami-medrese-hamam ya da medrese-darü'ş şifa veya ticaret yolları üzerinde kervansaray gibi[420] sosyal-ekonomik-kültürel işlevli anıtsal-kamusal yapı faaliyetlerinin vakıf kurumu kapsamında örgütlediği görülmektedir.

Dolayısıyla Konya ya da Kayseri veya Sivas gibi askeri-siyasal-yönetsel ya da sosyal-ekonomik-kültürel işlevlere sahip kentlerin mekân organizasyonları veya yerleşim düzeninin vakıf sistemi kapsamında kurulan anıtsal-kamusal Türk-İslâm yapı organizasyonlarına dayalı olarak geliştiği/biçimlendiği anlaşılmaktadır.

Buradan hareketle; Selçuklu döneminde kentlerde mekânsal boyutta sosyal-kültürel-ekonomik gelişme ya da yerleşimi teşvik veya askeri-siyasal koşullara dayalı güvenlik unsuru amacı taşıyan cami, medrese veya dârü'ş şifâ gibi sosyal-kültürel hizmet veya sur ve kale yapımı gibi askeri yapılaşma faaliyetlerinin Selçuklu sultanları ya da vezir ve emir gibi önemli devlet görevlileri tarafından organize edildiği erken dönem külliyeleri ya da imaret siteleri[421] olarak tanımlayabileceğimiz Cami-Medrese-Kütüphâne-Hankâh-Dârü'ş şifâ gruplarından oluşan sosyal-kültürel merkez işlevindeki anıtsal İslâmî yapıların inşası biçiminde yerleşim sürecine yansıdığı ve kentsel mekânı biçimlendirdiği anlaşılmaktadır.

Ahi teşkilatı ve Ahilerin kurduğu kentler

Anadolu Ahiliği tarihsel süreçte değerlendirilirse; XIII. yüzyılda Abbasi halifesi Nasır'ın Fütüvveti merkezileştirme/yayma politikaları kapsamında, Anadolu Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus ve halefi I. Alâaddin Keykubad döneminde ünlü mutasârrıf Ebû Hafs Ömer Sühreverdi'yi Anadolu'ya fütüvveti yaymak üzere elçi olarak göndermesi ile başlayan ve Anadolu Ahiliğinin kurucusu kabul edilen Ahi

Evran'ın Anadolu'ya gelerek, Kayseri'de yerleşmesi ile sonuçlanan süreçte[422], Türk tüccar/zanâatkârları arasında yayılmaya başlayan Ahilik ya da Ahiyân-ı Rum ve Bacıyân-ı Rum adı verilen dini-ahlâki temele/fütüvvete dayanan askeri-mesleki organizasyonların Anadolu kentsel/kırsal alanlarında kurulan tekke ve zaviyeler yoluyla yerleşim sürecine ve kent kültürüne yansıdığı anlaşılmaktadır (Harita 13).

Nitekim Selçuklu egemenlik dönemi sonuna tarihlenen İbn Batuta seyâhatnâmesinde[423], İlhanlı egemenliğindeki Anadolu'da çok sayıda Ahi zaviyesi bulunduğunun ve yolcuların buralarda ücretsiz olarak ağırlandığın kaydedilmesi, Ahi örgütlenmelerinin Anadolu'daki yaygınlaşma düzeyini göstermesi bakımından dikkat çekici bir kayıt olarak değerlendirilmektedir.

Buradan hareketle Ahilik, Selçuklu dönemi Anadolu-Türk yerleşim süreci ya da Anadolu kentlerinin Türkleşme-İslâmlaşma süreci üzerindeki mekânsal etkileri boyutunda değerlendirilirse;

I. kentsel üretim faaliyetleri boyutta; Ahilerin, tüccar/zanâat faaliyetlerinin Hıristiyan nüfusun denetiminde olduğu Bizans egemenliğinden devralınan Anadolu kentlerinde[424], Türklerin tüccar/zanâatkâr olarak yerleşmesini ve örgütlenmesini teşvik ederek, Türklerin kentsel üretim mekanizmalarında Hıristiyan tüccar/zanâatkârlarla rekabet edebilmesini ve belirleyici/denetleyici konuma ulaşmasını sağlamak amacıyla dönemin organize zanâat siteleri olarak adlandırabileceğimiz mesleki uzmanlaşmaya dayalı zanâat çarşılarının kurulmasını örgütledikleri anlaşılmaktadır.

Ahi örgütünün kurucusu kabul edilen Ahi Evran'ın Selçuklu döneminde önce ikinci siyasal-yönetsel başkent ve askeri üs işlevi ile Anadolu ulaşım sisteminin odak noktası ve milletlerarası pazar yeri olan Yabanlu panayırına yakın konumu ile ekonomik faaliyetlerin merkezi niteliğindeki Kayseri sonra dönemin askeri/siyasal koşullarına dayalı olarak Kırşehir'de yerleşmesi ile Anadolu'da ilk organize zanâat siteleri[425] kurulmuştur.

II. kentsel yönetim organizasyonları boyutunda; dönemin tarihi kaynaklarında Selçuklu yönetim mekanizmasının zayıfladığı dönemlerde Ahilerin kentlerin savunmasında örgütlü askeri bir güç olarak Selçuklu yöneticilerine yardımcı olduklarına ya da kentlerde çıkan sosyal karışıklıklarda uzlaştırıcı görev üstlendiklerine veya İlhanlı döneminde Ankara'yı bir süre idare ya da denetim

altında tutuklarına dair kayıtlardan[426]; Selçuklu döneminde Ahilerin kentlerde asayiş ve güvenliğinin sağlanmasında askeri kuvvet ya da kentlerin yönetiminde ve hukuki anlaşmazlıklarda yönetici unsurlar olarak Selçuklu idaresine yardımcı oldukları anlaşılmaktadır.

III. Türkleşme-İslâmlaşma ya da Türk kolonizasyon süreci boyutunda;

a) Anadolu kentsel alanlarında, Ahilerin zaviye ya da cami veya mescid gibi Türk-İslâm yapı faaliyetleri organizasyonlarına katılarak[427], Türkleşme-İslâmlaşma sürecinde kentlerde yeni mahalleler kurulması yoluyla Türk iskânını teşvik ettikleri görülmektedir (Plan 5).

Ahi örgütlenmelerinin Anadolu-Türk yerleşim süreci üzerindeki yansımaları toponomi verileri boyutunda değerlendirilirse[428]; Anadolu'da Ahi Celâl/Akşehir, Ahi Osman/Karaman, Ahi Evran/Kırşehir, Ahi Paşa/Niğde; Ahi Musa/Harput, Ahi İzzeddin/Kütahya gibi mahallelerin Ahiler tarafından örgütlendiği ya da kurulduğu anlaşılmaktadır (Harita 13).

b) Anadolu'nun kırsal alanlarında, Ahiler kurdukları zaviyeler ile bir yandan iletişim-ulaşım-konaklama olanaklarının yetersiz olduğu dönemde Türkmenlere güvenli bir ortamda konaklama/yerleşme imkanı, diğer taraftan da tarımsal üretim faaliyetlerini örgütleyerek[429], göçebe Türkmenlerin yerleşik yaşama geçiş ve tarımsal üretim organizasyonlarına katılımını sağlamak yoluyla Anadolu kırsal yerleşmelerinin imar ve iskân edilmesi ya da yeni köyler kurulması biçiminde Anadolu-Türk yerleşim sürecini yönlendirdikleri görülmektedir.

Ahi örgütlenmeleri, Anadolu kırsal üretim organizasyonlarının mekânsal yansımaları boyutunda değerlendirilirse[430]; Anadolu'da Ahili/Kırıkkale ve Ahiler/Eskişehir ya da Ahiboz/Ankara, Ahi Mesud-Etimesgut/Ankara ve Ahi Mamak-Mamak/Ankara veya Ahışıh/Eskişehir gibi kırsal nitelikli yerleşmelerin Ahiler tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır (Harita 13).

4.3.3. Göçebe/yarı-göçebe yaşam biçimine dayalı mevsimlik yerleşmeler ve tarımsal üretim merkezleri; yaylak/kışlak ve köy yerleşmeleri

Selçuklular, İran Türk-İslâm devlet geleneği mirası kapsamında[431]; Büyük Selçuklu veziri Nizamü'l Mülk tarafından göçebe/yarı göçebe Türkmen topluluklarının siyasal sınır boylarında aşiretler ve boylar halinde yaylak/kışlak

alanları vermek yoluyla iskân edilmesi politikasını Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma sürecinde, Anadolu coğrafyasına aktardıkları anlaşılmaktadır.

Dönemin vakayinâmelerinden[432], Sultan Alâaddin Keykubad döneminde Ertuğrul Gazi yönetimindeki Kayı boyunun askeri-stratejik kökene dayanan iskân politikaları kapsamında, fetihçi bir unsur olarak Bizans-Selçuklu Uc bölgesindeki Domaniç Dağı ile Ermeni Beli yörelerinde yaylak/kışlaklar iktâ vermek yoluyla yerleştirildiği görülmektedir.

Burada yerleşme sistemi açısından dikkat çekici nokta; yaylak-kışlak alanlarının yerleşim birimi işlevinin ötesinde savaş dönemlerinde orduların toplanma ya da konaklama işlevine hizmet etmesi olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede dönemin tarihi kaynakları incelenirse[433]; Selçuklu ve İlhanlı egemenlik dönemlerinde Aksaray yakınlarındaki Kılıç Aslan kervansarayı çevresi, Kızılırmak ve Yeşilırmak havzalarındaki Kırşehir, Delice ve Niksar yöreleri ile Erzincan-Sivas arasındaki Karanbük yöresinin kışlak, Yabanlu Pazarı ve Erzincan yörelerinin ise yaylak olarak kullanıldığı görülmektedir.

Öte yandan göçebe/yarı-göçebe Türkmenlerin Anadolu yerleşim zincirine katılmaları arkeolojik kalıntılar ve toponomi verileri kapsamında değerlendirilirse[434]; Anadolu'nun çeşitli yörelerinde Kayı, Bayat, Avşar, Kızık, Beydili, Kargın, Bayındır, Kınık, Peçenek, Yuva, gibi çeşitli Oğuz boylarına ait yer adlarına rastlanması, Türkmenlerin Anadolu'da dağınık halde yerleş(tiril)miş olduğunu ortaya koymaktadır (Harita 14).

Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, Anadolu'ya sadece Türkmen topluluklarının gelmemiş olmasıdır. Dolayısıyla Türk fetihleri ile başlayan Türkleşme-İslâmlaşma sürecinde Türkmen toplulukların yanı sıra Karluklar, Çiğiller, Kalaçlar, Kanıklar, Kıpçaklar, Uygurlar, Ağaçeriler gibi Doğu Türkleri ile Kara Tatarlar gibi çeşitli Moğol boy ve oymakları da Anadolu'ya gelerek, yerleştiği görülmektedir[435]. Nitekim dönemin vakfiye kayıtlarından[436], çeşitli Moğol aşiret ve boylarının Anadolu'da köyler kurarak yerleştiği ve Osmanlı dönemine dek varlığını koruduğu anlaşılmaktadır (Harita 14).

Buradan hareketle, Selçuklu sultanlarının göçebe Türkmen topluluklarını kırsal yerleşmeler yoluyla iskân politikası, Anadolu'nun Türk kolonizasyon/fetih

sürecinde askeri-siyasal-stratejik ve sosyal-ekonomik-ekolojik kökenlere dayalı olarak değerlendirilirse[437];

I. Askeri-siyasal-stratejik kökenler boyutunda;

a) Türkmen topluluklarının, Anadolu'da kurulan Selçuklu Türk siyasal birliği ve yönetim organizasyonuna karşı gelecekte askeri-siyasal boyutta potansiyel tehlike oluşturmalarını önlemek için aşiret ya da boylar halinde teşvik/muafiyetler vermek ya da zorunlu iskâna tâbi tutmak yoluyla Anadolu'nun farklı coğrafyalarında mevcut ya da yeni kurulan yerleşmelerde iskân edilmesi,

b) Türkmenlerin hayvancılık ve el sanatları ya da akın/gazâ ekonomisine dayalı yaşam biçiminin yarattığı ekolojik gereksinimlerine dönük mekân arayışları kapsamında, Anadolu'nun yaylak/kışlak alanlarında (Menderes/Gediz vadileri ya da Sakarya/Porsuk/Sarı Su vadileri) kendiliğinden yarı-göçebe olarak yerleşmesi.

II. Kolonizasyon/fetih süreci boyutunda; Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma ya da Türk-İslâm kolonizasyon süreci ve gazâ/cihâd faaliyetleri kapsamında askeri/stratejik öneme sahip Uc bölgelerinde ya da önemli ulaşım kanallarının geçit noktalarında, askeri hizmetler karşılığında aşiret ve boylar halinde yaylak/kışlak alanları ya da fethedilen yöreleri iktâ olarak vermek yoluyla Gaziyân-ı Rum ya da fetihçi bir unsur olarak yerleştirilmesi olmak üzere askeri ve ekonomik gereksinimlere dayalı olarak yerleştirildiği ya da yerleştiği görülmektedir.

III. Tarımsal ekonomi boyutunda; Selçuklular fetih dönemlerinde Anadolu'nun tahrip olan kırsal yaşam düzeni ve tarımsal üretim sistemini yeniden faaliyete geçirmek/örgütlemek amacıyla ekonomik temele dayanan yerleşme politikaları kapsamında; Türkmen topluluklarını reis ya da bey adı verilen yöneticileri önderliğinde boy veya aşiretlerde halinde ya da yerli Hıristiyan toplulukları dini/etnik köken farklılıkları kapsamında gruplara ayırarak mevcut yerleşmelerde ya da yeni köyler kurmak yoluyla yerleştikleri ya da yerleştirildikleri anlaşılmaktadır.

Buradan hareketle, göçebe/yarı-göçebe Türkmenlerin Selçuklu kırsal yerleşme politikaları ve ekonomik-ekolojik gereksinimlere dayalı olarak Anadolu yerleşim sürecine katılmaları, tarihsel evrim süreci kapsamında incelenirse[438];

I. Anadolu'nun yaylak/kışlak alanlarında fetihçi unsurlar olarak yarı-göçebe olarak yerleşimden süreç içinde yarı-göçebe yerleşimden köylü/çiftçi sınıflar olarak kırsal yerleşme ya da köylere geçiş,

III. Kentlerde ya da kentlerin yakın çevresinde sosyal-kültürel-ekonomik ilişkiler boyutunda kentlileşmiş topluluklar halinde yerleşme,

III. Göçebe/yarı göçebe Türkmenlerin aşiret ya da boylar halinde örgütlenmiş mahalleler kurmak yoluyla geleneksel üretim faaliyetlerinde/el sanatları uzmanlaşmış zanâatkâr sınıflar ya da fetihçi unsurlar olarak askeri sınıflar halinde kentlerde ya da kentlerin yakın çevresinde yerleşmesi biçiminde bir süreç izlediği ortaya çıkmaktadır.

4.4. Yönetim Yapısı ve Yerleşme Sistemi (ve Değişimi)

4.4.1. Yönetim yapısı ve yerleşme sisteminin tarihsel evrimi

Anadolu Selçuklu Devleti yönetim sistemi tarihsel arka plân ve devralınan coğrafyanın sosyal-kültürel-ekonomik ve yönetsel altyapısı kapsamında değerlendirilirse; siyasal boyutta Bizans-Selçuklu ikili siyasal yapısı; sosyal/kültürel boyutta göçebe/yerleşik ikili yaşam biçimi; ekonomik boyutta milletlerarası ticaret potansiyeli; mekânsal boyutta coğrafyanın kendine özgü koşulları ve yönetsel boyutta farklı etnik/dini unsurlara dayalı olarak aşiretler konfederasyonu niteliğinde bir devlet ya da yönetim yapısına dayalı olarak örgütlendiği düşünülmektedir.

Başka bir ifadeyle; ancak XIII. yüzyıldan itibaren kurumsallaşma ve örgütlenme sürecini tamamlayabilen Selçuklular, diğer ortaçağ devletlerinden ya da Danişmendliler gibi Anadolu-Türk feodal devletlerinden farklı olarak, Orta Asya kültür temeli üzerinde, İran-İslâm gelenekleri ve Anadolu-Bizans medeniyet kurumlarının sentezinden oluşan tamamen merkezi idareye dayalı bir yönetim sistemi kurmuşlardır[439].

Bu noktada Anadolu'da organize edildiği öngörülen Selçuklu yerleşme sistemin tarihsel süreçteki değişim/dönüşüm süreci, yönetim sisteminin mekânsal yansımaları boyutunda değerlendirilirse[440]; Selçuklular Orta Asya-Türk ve İran-İslâm devlet geleneklerinden gelen ülke topraklarının hanedan üyeleri arasında paylaşımı ya da İslâmî iktâ sisteminin sentezi niteliğinde bir toprak düzeni kurdukları anlaşılmaktadır.

Bu toprak düzeni kapsamında; Anadolu toprakları, Bizans ile sınır oluşturan askeri/stratejik öneme sahip Uc eyaletleri dışında, her biri mülkiyet hakları ve geliri tamamen kendilerine ait olmak üzere askeri ve sivil teşkilatlara sahip, kendi adlarına para bastıran, kitabeler yazdıran ve komşu devletlerle serbestçe askeri ve siyasal ilişkiler kuran Sultan çocukları, kardeşleri hatta amcaları gibi hanedan üyelerinden oluşan melikler ve askeri/sivil valiler emrinde veya denetiminde yönetim bölgelerine ayrılmıştır.

Yerleşme sistemi açısından bakılırsa[441]; doğrudan sultanlara veya divan dairesine/merkezi idareye bağlı olarak melikler veya subaşı adı verilen askeri ya da şahne adı verilen ve genellikle Ahilerden seçilen sivil valiler tarafından yönetilen Selçuklu idare bölgelerinin; yönetim merkezi niteliğinde bir kentin bulunduğu vilayet ya da eyaletler ve tâbi kasabalar, beldeler, kaleler ya da karahisarlar ve köylerden oluşan tüm mülkiyet ve iktâ hakları dahil olmak üzere, özerk ya da federal yönetim bölgelerine ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Buradan hareketle Selçuklu idare birimleri ya da eyaletleri yönetim sistemi kapsamında değerlendirilirse[442]; II. Kılıç Aslan dönemine dek (1155-1196) Anadolu Selçuklu sultanlarının kendi adlarına para bastırmamaları Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi bir devlet olduklarını gösterdiği gibi I. Alâaddin Keykubad dönemine dek (1220-1237) Selçuklu meliklerinin hemen hepsinin bir egemenlik işareti olarak kendi adlarına para ya da sikke bastırmaları, hutbe okutmaları, devlet işleri ve ikâmetgâh için saraylar ya da devlethâneler yaptırmaları da Selçuklu yönetim bölgeleri ya da eyaletlerinde meliklerin tamamen özerk ya da muhtar statüde bir yönetim örgütü kurduklarını göstermektedir.

II. Kılıç Aslan'dan sonra aralıkla iki kez sultan olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196; 1205-1211), II. Kılıç Aslan dönemine tarihlenen özerk ya da muhtariyet statülü meliklik uygulamasının yarattığı siyasal belirsizlik ve karışıklıklara dayalı olarak, büyük oğul İzzeddin Keykavus'u Malatya ve Harput, ortanca oğul Alâaddin Keykubad'ı Tokat ile birlikte tüm Danişmend-İli'ne melik olarak atamakla birlikte[443] meliklerin yetkilerini sınırlandırmış; meliklere bulundukları vilayetlerde sadece Sultan adına yönetim yetkisi vermiş, kendi adlarına hutbe okutmaları ya da sikke bastırmaları veya komşu devletlerle savaş/barış yapmaları gibi yetkilerini kaldırmıştır[444].

Aynı çerçevede; eyalet ya da kentlerdeki yöneticileri de görevlerinin kapsamı ve önemi ne olursa olsun, hiçbir zaman uzun sürelerle aynı eyalet ya da şehrin yönetiminde bırakmamış ve sahip oldukları iktâları da hiçbir şekilde miras da dahil olmak üzere ailelerine devretme hakkını vermemiştir[445].

I. Alâaddin Keykubad'ın Selçuklu tahtına çıkmasından sonra ise meliklik sistemi ya da mülk veya gelirleri kapsayan büyük ve uzun süreli iktâlar verilmesi uygulaması tamamen kaldırılmış ve tüm eyaletler aynı kapsam içinde doğrudan merkeze bağlı otonomiler haline getirilirken, fethedilen ülke meliklerine ya da askeri hizmetler karşılığı devlet yöneticilerine verilen iktâlar da zaman/mekân kapsamında sürekli değiştirilmiştir[446].

Nitekim dönemin vakayinâmelerinde Akşehir yöresinin önce Alâiyye kalesinin teslimi karşılığında Kyr Fard'a/1221 sonra Erzincan'ın teslimi karşılığında Mengücekli sultanı Davud Şah'a/1225 iktâ olarak verilmesi gibi kayıtlardan[447], Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde yeniden organize edilen yönetim sisteminin zaman/mekân kapsamındaki değişimi izlenebilmektedir.

Dolayısıyla Selçuklu egemenliğindeki eyalet ve kentler; askeri ve stratejik öneme sahip Uc eyaletleri ya da sınır kentlerinin yönetiminin Türkmen ailelerine verilmesi dışında, doğrudan Sultan'a tâbi olarak yönetilmiştir.

Buradan hareketle; Anadolu'nun değişken mekânsal ve siyasal atmosferinde Selçuklu dönemi Anadolu yerleşme sisteminin yönetsel çerçevede kuruluş ve gelişiminin;

- yarı göçebe dönem: ilk kuruluş ve varolma mücadelesi,
- yarı yerleşik yaşam dönem: siyasal birlik ve kurumsallaşma,
- yerleşik yaşam dönemi: yükselme ve merkezileşme,
- sistemin çözülme dönemi: gerileme ve çöküş olmak üzere başlıca dört dönemde ele alınması öngörülmüştür.

Yarı-göçebe dönemi: ilk kuruluş ve varolma mücadelesi (1075-1155)

Anadolu'da Selçukluların varolma mücadeleleri içinde geçen bu döneme ait tarihteki tek kayıt[448]; Sultan I. İzzeddin Mesud'un ülkesini 1155 yılında Konya ve Aksaray büyük oğul II. Kılıç Aslan, Ankara, Çankırı ve Kastamonu küçük oğul Şehinşah, Amasya ve Niksar yöresi damad Emir Nizameddin Yağıbasan, Kayseri ve Sivas Danişmendli soyundan Emir Nasıreddin ve Malatya Emir Nasıreddin'in

kardeşinin olmak üzere merkeze bağlı beş yönetim bölgesi ya da eyalete ayırmış olduğudur (Harita 15).

Dolaysıyla bu dönemde Anadolu Selçuklu idari sistemini oluşturan eyaletler tarihi coğrafya ya da Anadolu yerleşme-yönetim sisteminin tarihsel kökenleri kapsamında değerlendirilirse;

- Ankara merkezli Çankırı-Kastamonu yörelerini kapsayan ve Bizans sınırlarında dek uzanan kuzeybatı Anadolu Uc idari birimi (Roma-Bizans dönemi Bukelleraion-Paphlagonia eyaletleri),
- Konya merkezli Konya-Aksaray yörelerini kapsayan Orta Anadolu ya da Rum idari birimi (Roma-Bizans dönemi Anatolikon eyaleti),
- Amasya merkez olmak üzere Yeşilırmak havzasını kapsayan ve Trabzon-Samsun-Sinop Rum İmparatorluğu sınırındaki kuzeydoğu Anadolu Uc idari birimi (Roma-Bizans dönemi Armeniakon eyaleti),
- Kayseri ve Sivas yörelerini kapsayan Danişmendli idari birimi (Roma-Bizans dönemi Kharsianon-Sebasteia eyaletleri),
- Malatya ve Maraş bölgelerini kapsayan Küçük Ermenistan Prensliği ile sınır oluşturan güney Anadolu Uc idari birimi (Roma-Bizans dönemi Melitene eyaleti) olmak üzere Roma-Bizans dönemi idari birim sınırlarını karşıladığı görülmektedir.

Dolayısıyla II. Kılıç Aslan döneminde Anadolu Selçuklu egemenlik coğrafyasının[449], kuzeyde Ankara-Çankırı-Kastamonu hattı ile Amasya-Tokat-Niksar, güneyde Konya ve çevresi ile Kilikya Ermeni Krallığı toprakları sınırındaki Maraş ve Elbistan, doğuda Kayseri-Sivas ve güneydoğuda Fırat havzasının kuzeyinde Malatya-Besni hattı ile sınırlandığı anlaşılmaktadır (Harita 15).

Öte yandan Anadolu yerleşim tarihi açısından bu döneme ilişkin dikkat çekici gelişme; Selçuklu sultanı I. İzzeddin Mesud'un Kuzey Anadolu'da Amasya yakınlarında askeri merkez niteliğindeki Simre kentini kurduğuna dair kayıttır[450].

Yarı-yerleşik yaşam dönemi: siyasal birlik ve kurumsallaşma dönemi (1155-1220)

Bu dönemin yarı-yerleşik yaşam dönemi olarak adlandırılmasındaki temel neden; Selçuklu dönemi kitabe ve vakfiye kayıtlarından[451]; Türklerin başkent Konya'da göçebe yaşam alışkanlıklarının mekânsal yansıması olarak yazlık/kışlık ya

da kent/bağ-bahçeler arasında yer değiştirme geleneğini sürdürmeleri ya da Alâaddin camisi/1155 ve Medrese-i Sultaniye veya Altun Aba medresesi/1202 gibi sosyal/kültürel amaçlı ilk anıtsal hizmet yapıları inşa faaliyetlerinin bu döneme tarihlenmesidir.

Haçlı ordusunun 1190 yılında kuşattığı başkent Konya'da Selçuklu sultanları ve Türkmenlerin kent dışında çadırlarda yaşadıklarına dair Haçlı kaynaklarındaki kayıttan[452]; Haçlı kuşatması sırasında hızla kenti terkederek, Orta Asya yerleşim biçimi olan çadırlardan oluşan ordu-balık yerleşim/savunma düzenine geçebildiği anlaşılan Selçukluların, idari-siyasal yönetim merkezi işlevindeki başkent Konya'da tam anlamıyla yerleşik yaşama geçemedikleri veya yerleşik yaşam kültürüne alışamadıkları ya da eski geleneksel yaşam biçimlerini korudukları anlaşılmaktadır.

Buna karşılık dönemin vakfiye kayıtlarından, aynı dönemde Konya'da Eski çarşının yanısıra Yeni çarşı ve Allâme çarşısının varlığından bahsedilmesi[453] ya da kentte yerleşen Selçuklu emir ya da tüccarların evlerinin bahçelerinde süs havuzları ve mermer heykeller yaptırması ve kentsel su sisteminin kurulması gibi yerleşik yaşama ilişkin olgular[454], kentte Türklerin yerleşik yaşama ya da sosyal-kültürel-ekonomik kent yaşamına katılmaya başladığını göstermektedir.

Buraya kadar mekânsal yansımaları açıklanan sözkonusu döneme, Anadolu Selçuklu yerleşme sistemi boyutundan bakılırsa, Sultan I. İzzeddin Mesud sonrasında başlayan bu döneme dair Ilgın yakınlarında bulunan bir kitabeden[455], Sultan II. Kılıç Aslan'ın Orta Asya-Türk hakan geleneğine uygun olarak 1180-1 yılında Selçuklu ülkesini onbir oğlu arasında özerk statülü yönetim bölgelerine ayırdığı bilinmektedir.

Buradan hareketle, dönemin tarihi kaynakları Selçuklu yönetim bölgelerinin mekânsal çerçevesi boyutunda değerlendirilirse[456]; 1180-1 yılında Sultan II. Kılıç Aslan'ın ülkesini; Tokat Rükneddin Süleymanşah, Ankara Muhiddin Mesud, Malatya Muizeddin Kayserşah, Elbistan Mugiseddin Tuğrulşah, Kayseri Nureddin Sultanşah, Sivas ve Aksaray Kutbeddin Melikşah, Amasya Nizameddin Argunşah, Niksar ve Koyulhisar Nasreddin Berkyarukşah, Ereğli Sencerşah, Niğde Aslanşah ve Uluborlu Gıyaseddin Keyhüsrev yönetiminde olmak üzere ve her bir oğul siyasal boyutta başkent Konya yönetimine tâbi olmakla birlikte, özerk ya da muhtar bir yönetim sistemi içinde hüküm sürdükleri onbir eyalet ya da meliklik merkezine ayırdığı anlaşılmaktadır (Harita 16).

Selçuklu dönemi yapı kitabeleri üzerine yapılan araştırmalardan[457]; Anadolu'nun ikili yönetim yapısının mekânsal yansıması kapsamında Sultan II. Kılıç Aslan'ın başkent Konya'nın yanısıra yeniden imar ve iskân ederek Dârü'l Cihad/Cihad yeri ya da Dâru'r Ribât/Askeri üs unvanı ile adlandırdığı Aksaray kentini ikinci bir siyasal başkent ya da askeri üs olarak kullanması, Anadolu yerleşme sistemi bakımından dikkat çekici bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Burada, Selçuklu döneminde bazı kentlerin bu tür ikili siyasal merkez/başkent ya da askeri üs olarak kullanılması geleneğinin, I. İzzeddin Keykavus döneminde Konya-Sivas ya da I. Alâaddin Keykubad döneminde Konya-Kayseri gibi sonraki Selçuklu sultanları tarafından da sürdürülmesi, Selçukluların göçebe yaşam geleneğinin Anadolu'ya dek taşınmış mirası kapsamında dikkat çekici bir kayıt olarak değerlendirilmektedir.

Sultan II. Kılıç Aslan sonrasında eyalet ya da meliklik merkezleri dağılımına ait kayıt ise 1192-1196 ve 1205-1211 olmak üzere aralıkla iki defa tahta çıkan Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanat dönemine tarihlenmektedir. Bu dönemde Selçuklu Anadolu'su dönemin farklı kültürel-politik-dinsel yapılanma merkezleri kapsamında[458]; melik İzzeddin Keykâvus Malatya ve melik Alâaddin Keykubad Tokat olmak üzere sultanın iki oğlu arasında sadece sultan adına idare yetkisine sahip yönetim bölgelerine ayrılırken, Tunguzlu, Honaz ve Menderes vadisini kapsayan Hıristiyan nüfusun yoğun olduğu Bizans-Selçuk Uc bölgeleri de Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in Hıristiyan-Bizans hanedanından gelen kayınpederi Manuel Mavrozomes'e bırakılmıştır.

Böylece Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, bir taraftan Anadolu'nun Bizans-Selçuklu ikili siyasal egemenlik yapısı kapsamında Anadolu'da barış ve güven ortamını kurmayı ve karşılıklı sosyal-kültürel-ekonomik ilişkileri geliştirmeyi, diğer taraftan da farklı dini/etnik unsurlardan oluşan Selçuklu Devleti'nin siyasal birliğini korumayı amaçladığı anlaşılmaktadır.

Burada yönetim sisteminin mekânsal yansıması kapsamında dikkat çekici iki nokta; Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in potansiyel saltanat adayları olan iki oğlu İzzeddin Keykavus ve Alâaddin Keykubad'ı meliklik merkezi olarak Selçuklu Anadolu'sunun dini ve politik iki farklı odak noktasını oluşturan Malatya ve Tokat kentlerine göndermiş olması ve Selçuklu tarihinde, istisnâî olarak, stratejik önemi

olan Tunguzlu-Honaz ve Uluborlu yörelerini kapsayan Bizans-Selçuklu Uc eyaletlerinin yönetiminin dönemin siyasal-ekonomik politikaları gereğince ilk kez bir Türkmen ailesi yerine Bizans soyundan bir melike bırakılmasıdır (Harita 11).

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra Malatya meliki İzzeddin Keykavus ile Tokat meliki I. Alâaddin Keykubad arasında başlayan saltanat mücadelesi sonunda I. İzzeddin Keykavus Selçuklu sultanı olmuştur. Bu dönemde, ortaçağ İslâm devletlerinde sahil bölgelerini Sugûr-Uc olarak adlandırma ve askeri valiler emrinde yönetme geleneğine uygun olarak[459], Akdeniz kıyısında Antalya, Karadeniz kıyısında Sinop merkez olmak üzere subaşı ya da geç dönemlere emirü's sevâhil ya da melikü'l sevâhil adı verilen emir ya da beylerin yönetiminde sahil bölgeleri Uc eyaletleri ya da emirlikleri kurulmuştur[460].

Sultan I. İzzeddin Keykavus dönemi, Anadolu'nun kentsel peyzajı ya da mekân organizasyonları boyutunda değerlendirilirse; dönemin tarihi kaynaklarında melik İzzeddin Keykavus ile melik Alâaddin Keykubad arasında Kayseri ve Ankara'da geçen siyasal otorite mücadelesine ilişkin kayıtlardan[461], sözkonusu kentlerin bağ-bahçe gibi sınırlı tarımsal üretim faaliyetlerine ayrılmış art bölgelerin ortasında, dönemin değişken askeri ve siyasal koşullarının gerektirdiği sur ve hendek gibi savunma yapılarıyla çevrelenmiş kale kentler niteliğinde yerleşmeler olduğu anlaşılmaktadır.

Yerleşik yaşam dönemi: yükselme ve merkezileşme dönemi (1220-1237)

Bu dönem, Selçukluların Konya, Sivas, Kayseri ve Erzincan kentleri başta olmak üzere kentlerin surlarını yenilemeleri ya da Kubad-abâd ve Alâiyye gibi yeni kentler kurmaları veya eski kentleri yeniden imar etmeleri gibi sistemli ve örgütlü iskân ve imar faaliyetlerini gerçekleştirmelerinden hareketle, yerleşik yaşam dönemi olarak adlandırılmıştır.

Nitekim dönemin vakayinâmelerinden; sosyal-ekonomik-kültürel-siyasal gelişmelere ve doğuda başlayan Moğol istilası tehdidine bağlı olarak, Bizans döneminden devralınan kale kent niteliğindeki Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan gibi Anadolu kentlerinde yeni sur inşa faaliyetlerine başlanması, sözkonusu dönemde Anadolu kentlerinin Türk yerleşim süreci kapsamında demografik ve fiziksel olarak büyüyerek mevcut kent surlarının dışına doğru gelişme eğilimine girdiğini düşündürmektedir.

Öyle ki; dönemin sosyal-ekonomik gelişmişlik düzeyine dayanılarak Konya, Kayseri ve Sivas gibi milletlerarası ticaret kanalları üzerindeki kentlerin 100.000 üzerinde nüfusa ulaştığı tahmin edilmektedir[462].

Bu dönemde yerleşme sisteminde en dikkat çekici gelişme dönemin teknolojik koşulları ve zaman-mekân ilişkisi boyutunda büyük ve kapsamlı bir inşa-altyapı organizasyonu gerektiren kent kurma faaliyetinin -bir yerleşim kökeni ya da mirası olmaksızın- iki yıl gibi kısa bir süre içinde gerçekleştirilmiş olması olarak değerlendirilmektedir (Harita 10).

Selçuklu dönemi vakayinâmelerinden[463]; Sultan I. Alâaddin Keykubad'ın emri ile emir-i şikâr[464] ve mimar Sadeddin Köpek tarafından (1224-1226) döneminde Beyşehir Gölü güney kıyısındaki Ağırnas mevkiinde bir saray inşa ettirildiği ve Sultan I. Alâaddin Keykubad'a atfen Kubâd-âbâd olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Arkeolojik araştırma bulgularına göre[465], Kubâd-âbâd saray yerleşmesinin, saraylar, köşkler, cami, mescid, hamam ve su kanalları ile av hayvanları bahçesi, tersane ve kışlalar gibi dönemin koşullarında ileri düzeyde sosyal-kültürel-askeri kent kurumları ile donatılmış saray-kent yerleşmesi işlevine sahip olduğu ortaya konmuştur.

Bu döneme dair kitabeler yerleşme ve yönetim sistemine dönük olarak incelenirse[466]; Kubâd-abâd yerleşmesinin Selçuklu yönetim sistemi içinde kışlık başkent olarak kullanıldığı ve subaşı Bedreddin Sutaş tarafından doğrudan merkeze bağlı bir subaşılık merkezi olarak yönetildiği ortaya çıkmaktadır.

I. Alâaddin Keykubad saltanatını kapsayan bu dönemde, Anadolu'da dağılmış Mengücekli, Artuklu ve Saltuklu gibi Türk feodaliteleri egemenlik altına alınarak ülke toprakları ve eyaletlerin yönetimi konularında önemli değişiklikler yapılmıştır.

Bu çerçevede, II. Kılıç Aslan döneminde ülke topraklarının İran Türk-İslâm devlet geleneğinden gelen büyük iktâlar halinde tamamen özerk statüde hüküm süren melikliklere paylaştırılması uygulamasının Anadolu'da çok parçalı bir yönetim sistemini ortaya çıkarması ve melikler arasında başlayan egemenlik ve saltanat mücadelelerinin Selçuklu Devleti'ni siyasal bölünme tehdidi ile karşı karşıya getirmesi gibi geçmişin kötü deneyimlerini dikkate alan Sultan I. Alâaddin Keykubad, ülke içinde merkezi yönetim otorite ve egemenliğinin kurulmasına büyük önem vermiştir[467].

Bu kapsamda; Sultan I. Alâaddin Keykubad oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i melik olarak atadığı Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar yörelerini kapsayan Erzincan melikliği dışında, ülke topraklarının muhtar yönetim statüsünde meliklik ya da büyük iktâlar halinde dağıtılması sistemini kaldırmıştır[468]. Buna göre, Selçuklu ülkesinde belli askeri görevler ve hizmetler karşılığı ya da siyasal ve askeri politika ve stratejiler gerekliliğince hanedan veya önemli devlet görevlileri ya da fethedilen ülke meliklerine tamamen ulusal askeri-siyasal stratejiler kapsamında kısa sürelerle ve belirli miktarda asker beslemek koşuluyla toprak gelirlerini kapsamak üzere askeri nitelikli iktâlar niteliğindeki vilayetlerden oluşan bir yönetim sistemi kurmuştur (Harita 17).

Dönemin vakayinamelerinden[469]; Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde Alâiyye fethi sonrasında kaleyi teslim etmeyi kabul eden Bizans tekfuru Kyr Fard'a Akşehir eyaleti ile 5 köyün mülkiyetinin bağışlandığı/1221, Erzincan eyaletinin teslim edilmesine karşılık Akşehir ve Ab-ı Germ eyaletlerinin Mengücekli sultanı Alâaddin Davudşah'a iktâ olarak verildiği/1225, emirlerden Kemaleddin Kâmyar'a Kars yöresinin iktâ edildiği, Yassı Çimen savaşında Selçuklulara yardım eden Eyyübi Meliki Eşref ve kardeşine vergiden muaf olarak Aksaray ve Eğlphisar eyaletlerinin verildiği ve yine aynı savaşta büyük yararlılık gösteren Kayı boyundan Ertuğrul Gazi'ye Bizans sınırındaki Söğüt, Domaniç ve Karacadağ yörelerini yaylak/kışlak olarak iktâ olarak verildiği, Moğol istilasından kaçarak Sultana sığınan Harezm emirlerinden Kayır Han'a Erzincan, Bereke Han'a Amasya, Emir Güçlü Sengüm'e Lârende ve Emir Yılanlı Boğa'ya Niğde gibi askeri-stratejik öneme sahip Uc eyaletlerinin iktâ edildiği anlaşılmaktadır.

Selçuklu dönemi nümizmatik kayıtları ya da yerleşme toponomileri üzerine yapılan araştırmalardan[470]; Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde yerleşme sistemi ve kademelenmesi bakımından dikkat çekici nokta, Sultan'ın başkent Konya gibi Dârü'l Mülk unvanı ile adlandırarak askeri seferler öncesinde bir askeri üs olarak kullandığı, Keykubadiye Sarayı'nı inşa ettirerek uzun sürelerle ikâmet ettiği ve ülke yönetimi ya da devlet ümerası ile ilgili kararların alındığı divan toplantılarını yaptığı Kayseri kentini ikinci bir siyasal-yönetsel başkent ve Antalya ve Kubâd-âbâd ya da Alâiyye kentlerini kışlık merkezler olarak kullanmasıdır.

I. Alâaddin Keykubad döneminde (1220-1237); Akdeniz sahillerinde yapılan fetihlerle Kalonoros (Alâiyye), Alara, Magfa (Manavgat), Andusanc (?), Anamorium (Anamur), Aydos (?), Şebeh (?), Senkine (?), Yengibe (?), Seleukeia (Silifke) gibi yaklaşık 40 kale fethedilmiş ve subaşı Mübarezeddin Ertokuş yönetiminde Antalya merkezli Güney Sahil Komutanlığı ya da Eyaleti olarak adlandırılan Uc eyaletleri statüsünde kurulan askeri-idari birime bağlanmıştır[471].

Sultan I. Alâaddin Keykubad, Makri/Fethiye-Tunguzlu-Honaz- Karahisar-ı Sahip-Kütahya-Eskişehir-Ankara-Çankırı-Kastamonu-Sinop hattı boyunca uzanan ve sürekli yinelenen akın/fetihlere dayalı olarak değişken nitelik gösteren Bizans-Selçuklu sınır bölgelerini Emir Seyfeddin Kızıl Bey yönetiminde Ankara merkezli Güney ve Emir Hüsameddin Çoban Bey Kastamonu merkezli Kuzey Uc eyaletleri olmak üzere askeri-siyasal işlevde iki ana bölgeye ayırarak[472], yerleşme ve yönetim sistemini yeniden organize etmiştir.

Aynı dönemde Anadolu'nun güneydoğu bölgelerinde Memlûklar-Selçuklular arasında sıklıkla el değiştiren Arap-İslâm kültürü etkisindeki Amid/Diyarbakır merkez olmak üzere Kâhta, Çemişgezek, Hısn-ı Mansur/Adıyaman, Urfa, Mardin, Meyyâfarikûn/Silvan kentlerini kapsayan Amid ya da Güneydoğu Eyaleti kurulmuştur[473].

Ancak Güneydoğu Eyaleti, Arap-İslâm kültür ve medeniyeti egemenlik bölgesinde yer aldığından bu araştırmanın kapsamı gereğince, Türk-İslâm ve Bizans-Hıristiyan kültür-medeniyetlerinin sentezi ve Anadolu'nun bütünsel ulaşım sistemi ile Türk-Bizans karşılıklı sosyal-ekonomik-siyasal ilişkiler ağı kapsamında kurgulandığı öngörülen Selçuklu yerleşme sisteminin dışında bırakılmıştır.

Sistemin çözülme dönemi: gerileme ve çöküş dönemi (1237-1277)

İran-İslâm kültürü etkisindeki Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkmasıyla başlayan, Orta Asya geleneksel yaşam biçimini koruyan Türkmenler ile Selçuk yönetimi arasındaki Babai isyanı ile sonuçlanan gerginlikler, devlet büyükleri arasındaki saltanat ya da mevki mücadeleleri ve Moğollara karşı kaybedilen 1243 Kösedağ Savaşı ile Selçukluların İlhanlı tâbiiyetine girmesiyle sonuçlanan bu süreçte, Anadolu toprakları 1259 yılında İlhanlılar tarafından Selçuklu sultanları II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıç Aslan arasında paylaştırılmıştır (Harita 18).

Bu paylaşımın yerleşme sistemi boyutunda yansıması[474]; Selçuklu topraklarının vergi toplanması esasına dayalı olarak İlhanlılara tâbi federal eyaletler niteliğinde, Kayseri sınırından Antalya'ya dek uzanan bölge başkent Konya olmak üzere II. İzzeddin Keykavus yönetiminde ve Sivas'tan Sinop-Samsun kıyılarına dek uzanan bölge başkent Tokat olmak üzere Rükneddin Kılıç Aslan yönetiminde olmak üzere oluşturulan mali nitelikli iki büyük bölgeye ayrılmasıdır.

Bu dönemde yerleşme sisteminin gelişimini etkileyen en önemli nokta[475]; I. Alâaddin Keykubad döneminde kaldırılmış büyük iktâlar verilmesi uygulamasının geniş topraklar ya da eyaletler verilmesi biçiminde yeniden getirilmiş olmasıdır. Nitekim dönemin tarihi kayıtlarından, Selçuklu sultanlarının melik, vezir ya da emirlerine köy, kasaba, kent, hatta bir eyaleti tüm mülk ve gelirlerini kapsayacak nitelikte temlik-nâme ya da mülk-nâme adı altında bağış ya da satış yoluyla verdikleri görülmektedir.

Yukarıda açıklanan gelişmelere dayalı olarak; Selçuklu egemenliğinin son dönemlerinde Kastamonu-Sinop yörelerinde Emir Hüsameddin Çoban yönetiminde Çobanoğulları[476] ya da Karahisar-ı Sahip veya Kütahya çevresinde Sahip Ata Fahreddin Ali yönetimindeki Sahip Ataoğulları[477] gibi Selçuklu devlet yönetimindeki etkili emirlerinin tamamen kendi inisiyatifleri ile elde ettikleri büyük iktâlar ya da Kırşehir ve çevresinde Cacaoğlu Nur-el-din veya Niğde ve çevresinde Hatiroğlu Şerafeddin gibi Moğol yönetiminin atadığı valilerin yönetimine bırakılan büyük iktâlar biçiminde yönetim ve toprak düzeni hakim olmuştur[478].

Burada neden-sonuç ilişkileri kapsamında Selçuklu yönetim mekanizması ve toprak düzenindeki değişim/dönüşüm sürecinin yerleşme sistemi üzerindeki etkileri açısından dikkat çekici gelişme; Anadolu'da yaygınlaşan büyük iktâlara dayalı toprak düzeninin sonraki dönemde ortaya çıkan Türk beyliklerinin potansiyel egemenlik bölgeleri haline gelmesi ve Anadolu'da çok parçalı siyasal yapının kurulmasına bağlı olarak Selçuklu yerleşme sisteminin parçalanması ve birbirinden kopuk alt yerleşme sistemleri kurulması olarak değerlendirilmektedir (Harita 19).

1277 yılında Moğol egemenliğine karşı başlayan Türkmen isyanları ile önce Memlûk sultanı Baybars'ın, sonra İlhanlı sultanlarının yönetime el koyması gibi siyasal gelişmelere dayalı olarak, iktâ ve miri toprak sistemi gibi Selçuklu toprak sistemleri kaldırılmış, Anadolu'da tüm kurumsal yapılarıyla tamamen İlhanlı

yönetim-toprak kullanım ve vergi-bütçe sistemlerinin egemen olduğu ve İlhanlıların atadığı valilerce idare edilen bir yönetim düzeni kurulmuştur[479].

Buraya kadar tarihsel süreç kapsamında gelişim/evrim süreci açıklanan yönetim sistemi, Selçuklu döneminde Anadolu yerleşme sistemini oluşturan idari birim ya da eyaletler kapsamında değerlendirilirse; Selçuklu döneminde Anadolu'nun yerleşme sisteminin mekânsal unsuru olan Selçuklu eyaletlerinin yönetim biçimi farklılıklarına göre;

- doğrudan merkezi idareye ya da Sultan'a bağlı subaşı/şâhne adı verilen askeri/sivil valiler yönetimindeki eyaletler,
- Selçuklu sultanları tarafından fethedilen ya da egemenlik altına alınan komşu ülke yöneticilerine ya da askeri hizmetler karşılığında ve sadece mülk gelirlerini kapsayan nitelikte sahip/emir/bey gibi yüksek devlet yöneticilerine verilen geniş iktâlar biçimindeki eyaletler,
- Selçuklu hanedan üyeleri ya da akrabalarının yönetimine bırakılmış, kuruluş dönemlerinde özerk ya da muhtar statüde yönetilmekle birlikte, sonraki dönemlerde doğrudan Sultana bağlı olarak yönetildiği anlaşılan Melikler emrindeki eyaletler,
- Askeri-siyasal-stratejik koşullara dayalı olarak örgütlenmiş beylerbeyi ya da melikü'l ümera adı verilen askeri komutanlar emrinde doğrudan merkeze bağlı olarak yönetilen Uc eyaletlerinden oluştuğu anlaşılmaktadır.

4.5. Yerleşme Sistemi, Yerleşmeler Kademelenmesi (ve Değişimi)

Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşme sistemi kavramından; siyasal ve idari yapısı gereğince bir aşiretler konfederasyonu niteliğindeki Anadolu Selçuklu Devleti'nin XII. yüzyılda kurduğu Anadolu-Türk siyasal bütünlüğü ve kolonizasyonu anlatılmak istenmektedir.

Daha geniş bir ifadeyle Selçuklu yerleşme sistemi; Türklerin Orta Asya ve Horasan'dan Anadolu'ya yönelen yaklaşık 200 yıl süren göçleri sonucunda dönüşüm/değişime uğrayarak, Anadolu'ya taşıdıkları ya da aktardıkları, Orta Asya-Şaman ve İran-İslâm medeniyet ve kültür değerleri ile Anadolu'da karşılaştıkları Roma-Bizans kültür ve medeniyeti sentezinin ve Anadolu coğrafyası üzerine kısmen kurguladıkları kısmen de adapte oldukları sosyal-kültürel-ekonomik yeni yaşam

dizgisinin mekânsal yansımaları olan Selçuklu kentlerinin oluşturduğu yerleşme düzeni ve kademelenmedir.

4.5.1. Mekânsal çerçeve; ikili siyasal yapı/değişken sınırlar ve kentler

XI. yüzyıl başında Anadolu'da Hıristiyan Bizans ve Müslüman Türk kültür ve medeniyeti arasında; güneybatıda Tarsus, Adana, Haruniye, Anazarba, Maraş, Besni, Hısn-ı Mansur kentlerinden kuzeydoğuya yönelerek Malatya, Erzincan, Erzen-i Rum, Hınıs, Malazgirt, Ahlat, Erciş kentleri boyunca uzanan mekânsal sınırlar[480]; 1064 yılında 70.000 hane ve 1000 kilisesi ile Bizans Devleti'nin en önemli ve gelişmiş sınır kentlerinden biri olan Ani kentinin fethiyle başlayan[481] ve 1071 Malazgirt Zaferi ile zirveye ulaşan Türk fetih süreci sonunda, başta Ahlât ve Erzen-i Rum olmak üzere birçok Doğu Anadolu kentinin Türk-İslâm egemenliğine girmesiyle batıya doğru ilerlemeye başlamıştır.

Bu süreçte; Türk fatih, alperen ve gazilerinin örgütlediği göçebe Türkmen toplulukları Batı Anadolu sahillerine dek yayılmış ve XI. yüzyıldan itibaren de İznik ya da Laodicea gibi Bizans kentleri çevresinde yerleşmeye başlamışlardır. Bu gelişmeler sonunda; göçebe Türkmenler ile kentli Bizanslılar arasında alışverişler, ziyaretler ya da evlenmeler gibi karşılıklı sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler kurulmuştur. XI. yüzyıl başından itibaren ise Bizans Devleti'nin içine düştüğü siyasal karışıklıktan yararlanan Türkmenler, Bizans kentlerinin yerleşim sürecine dahil olmuş ve İznik başta olmak üzere birçok kentte egemen unsur olarak yerleşmişlerdir[482].

Anadolu'da erken Türk fetih dönemi olarak adlandırılan bu süreç; Sivas merkez olmak üzere Niksar, Tokat, Amasya ve Kelkit-Yeşilırmak havzasında Danişmendliler[483], Erzen-i Rum merkez olmak üzere, İspir, Oltu, Tercan, Micingirt, Pasinler, Avnik, Koçmaz, Bayburt ve Çoruh havzasında Saltuklular[484]; Erzincan merkez olmak üzere Divriği, Kemah ve Şebin Karahisar çevresinde Mengücekler[485]; Ahlat merkez olmak üzere Malazgirt, Erciş, Tatvan, Adilcevaz, Silvan, Muş, Sökmen-âbâd ve Van yöresinde Ahlat Şahlar ya da Sökmen Ailesi[486]; Bitlis ve Erzen yörelerinde Dimlaçoğulları ya da Togan Arslan Ailesi[487]; Amid yöresinde Yınallar Ailesi[488]; Siirt yöresinde Kızıl Arslan Ailesi[489]; Mardin merkez olmak üzere Hısn-ı Keyfa, Meyyâfarikin, Koçhisar/Dunaysır ve Harput yörelerinde Artuklular[490] gibi Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi komutanlarca Anadolu'daki ilk Türk-İslâm

feodal düzenleri olan Anadolu-Türk Beyliklerinin kurulmasıyla tamamlanmıştır (Harita 20).

Birinci Türkleşme dönemi olarak adlandırılan bu süreçte[491]; Erzincan-Ahlat hattı arasında kalan bölge ileri bir sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyine ulaşırken, bölge kentleri de Türk-İslâm felsefesi altında biçimlenmiş dini ve sosyal kurumlarla donatılmıştır.

Burada yerleşme ve ulaşım sisteminin odak/düğüm noktaları boyutunda dikkat çekici nokta; ilk Türk Beyliklerinin Sivas, Erzen-i Rum, Erzincan ya da Ahlat gibi askeri üs işlevindeki siyasal-yönetsel merkezlerinin, Anadolu'nun milletlerarası ticaret yollarının bağlantı noktalarında konumlanmış olmasına dayalı olarak Selçuklu döneminde de sosyal-kültürel-ekonomik-siyasal idare merkezi olma işlevini korumuş olmalarıdır.

Selçuklu döneminde; doğu-batı milletlerarası ticaret yolu üzerindeki konumuna bağlı olarak sosyal-kültürel-ekonomik kent kurumlarının gelişmesiyle milletlerarası mübadele merkezi işlevi kazanan ve İslâm halifeliğinin başkenti Bağdat ile rekâbet edecek seviyeye ulaştığı söylenen Ahlât kentinin Kubbetü'l İslâm/İslâm'ın kubbesi unvanı ile adlandırılması ya da İlhanlı Devleti'ne ödediği 51.500 dinar vergi ile Selçukluların gerileme döneminde bile bölgesinin en büyük kenti olması[492] bu yargıyı doğrulamaktadır.

Ancak XI. yüzyılda başlayan ve XII. yüzyıl başlarına dek süren göçebe temele dayanan yağma karakterli Türk yayılması kısa sürmüş, örgütlenen Haçlı seferleri sonrasında Türkler, Batı Anadolu sahil bölgeleri ve fetih dönemlerinde ele geçirdikleri birçok Batı Anadolu Bizans kentini terk ederek Orta Anadolu'ya çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu gerileme süreci sonunda Bizans-Türk siyasal sınırları Kızılırmak havzasına gerilemiştir. Bu olumsuz gelişmelere bağlı olarak; ilk Türk yayılması sürecinde Süleyman Şah tarafından İznik merkez olmak üzere kurulan Anadolu Selçuklu Devleti de merkezini Konya'ya taşıyarak Orta Anadolu bölgesine çekilmiştir[493].

Anadolu'da Bizans-Selçuklu ikili siyasal dengesinin kurulması sonucunu doğuran bu gelişmeler; bir taraftan Selçuklulara organize olma ve Türk siyasal birliğini kurma fırsatını kazandırırken, diğer taraftan da Anadolu'da Türklerin kalıcı olarak yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Yaklaşık bir yüzyıl süren bu siyasal denge

süreci; Selçuklu Sultanı II. Kılıç Aslan (1156-1192) döneminde, özellikle XII. yüzyılın son yarısından itibaren, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde dağılmış olarak hüküm süren Türk devletlerinin ve göçebe Türkmen aşiretlerinin Selçuklu egemenliği altında birleştirilerek Türk siyasal birliğinin kurulması ve Anadolu'da Türk-İslâm kolonizasyon/yerleşim sürecinin başlamasıyla sonuçlanmıştır.

Yukarıda tanımlanan siyasal gelişmeler sonucunda Anadolu'da Selçuklu egemenlik alanının mekânsal çerçevesi[494]; batıda Uc olarak adlandırılan Makri/Fethiye Körfezi ve Dalaman Çayı-Tunguzlu-Honaz-Karahisar-ı Sahip-Kütahya-Ankara-Kastamonu-Sinop hattı, güneyde Ermeni Krallığı sınırlarına dek uzanan Antalya-Alâiyye-Silifke hattı sahil bölgeleri, kuzeyde Amasya-Niksar-Tokat boyunca uzanan Yeşilırmak ve Kelkit vadileri ile Trabzon Rum İmparatorluğu sınırlarına dek uzanan Sinop-Ordu-Giresun hattı sahil bölgeleri ve Karadeniz'in kuzey sahilindeki Kıpçak sahrası, doğuda Arap-İslâm kültür ve medeniyeti egemenlik alanları dışında kalan Elbistan-Malatya-Erzincan-Erzen-i Rum hattından Çoruh Vadisi'ne dek uzanan bölgeyle sınırlanmıştır (Harita 15).

Anadolu'da bu mekânsal çerçeve içinde kalan bölgelerde; XI. yüzyıl sonu ve XII. yüzyıl başı arasındaki dönemde, dönemin sosyal-kültürel-ekonomik-politik ilişkiler örgüsü ve üretim-dağıtım sistemleri kapsamında, Selçuklu egemenliğinde İslâm minberi gönderilmiş en az yetmiş kent bulunduğu ve Anadolu'nun bütünsel bir yerleşme ve idare sisteminin parçalarını oluşturabilecek potansiyele sahip olduğu dönemin tarihi kaynaklarından anlaşılmaktadır[495].

Buraya kadar açıklanan mekânsal çerçeve boyutunda; Bizans egemenliğinden devralınan Anadolu coğrafyasının, Roma döneminde başkent Roma ve Bizans döneminde başkent İstanbul'un her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasına, vergi ya da para ve gerektiğinde asker toplanmasına dayalı olarak kurulmuş thema sistemi içinde, temelde askeri-dini organizasyonların merkezi olarak örgütlenmiş kent ve kalelerle organize edilmiş mevcut yerleşme ve ulaşım sistemi, Selçuklu döneminde;

- Anadolu'nun kendine özgü coğrafi koşulları ve yerleşme sisteminin tarihsel kökenleri,
- dinsel ve siyasal eğilim farklılıkları ya da güç odakları ve mücadeleleri,
- Bizans-Selçuk ikili siyasal egemenlik düzeni,

• dönemin ulusal ya da milletlerarası sosyal-ekonomik-kültürel-teknolojik ilişkiler zincirine dayalı olarak başkent Konya'da düğümlenecek biçimde işlevsel ve mekânsal değişime uğrayarak yeniden organize edilmiştir (Harita 7).

Buradan hareketle Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşme sistemi yukarıda tanımlanan bileşenler çerçevesinde değerlendirilirse;

a. Tarihi coğrafya boyutunda [496]; dağ kitleleri, vadi zincirleri ve kıyı alanları olmak üzere birbirinden bağımsız birimlerden oluşan Anadolu'nun kendine özgü coğrafi koşullarının; yukarıda açıklanan Roma ve Bizans döneminin yerleşme ve ulaşım sistemini biçimlendirdiği gibi Selçuklu yerleşme sistemini oluşturan eyaletlerin potansiyel sınırları ile ulaşım sisteminin ana akslarını ve sistemi oluşturan bağlantı/geçiş ya da düğüm/odak işlevindeki kentsel merkezlerini belirlemiştir (Harita 21).

Nitekim Selçuklu eyaletlerinin olası idari sınırları bu çerçevede değerlendirilirse;

• Konya ve yakın çevresini kapsayan Bizans dönemi Anatolikon theması askeri-idari birimini karşılayan Yunan ya da Anadolu vilayeti gibi tuz çökeltisi niteliğinde yüksek dağ silsileleriyle çevrilmiş Orta Anadolu platosu (Harita 17),

• Kızılırmak-Delice ve Yeşilırmak-Kelkit havzaları ile Kapadokya vadisindeki Kayseri, Sivas, Tokat, Çorum, Amasya, Zile, Artuk-abâd, Kaz-abâd, Niksar ve Koyulhisar kentlerini kapsayan ve eski Danişmendli egemenlik alanından oluşan Danişmendiye Vilayeti gibi yüksek dağlarla birbirinden ayrılan derin nehir vadileri ve havzalar (Harita 17),

• Sinop-Samsun-Giresun boyunca uzanan Karadeniz sahillerindeki Hıristiyan Çan ulusundan fethedilen dağlık bölgeyi kapsayan Cânit ya da Cânik Vilayeti ya da Ermenilerden fethedilen Roma ve Bizans döneminde Ereğli, Ermenek, Larende, Mut, Gülnar ve Silifke yörelerini kapsayan dağlık Roma-Bizans dönemi Isauria ya da Cilicia Tracheia/Dağlık Kilikya eyaleti topraklarından oluşan Kamerüddin İli gibi yüksek dağ kitleleri ile platolardan ayrılan dar kıyı alanları) olmak üzere mekânsal dağılım göstermektedir (Harita 17).

b. Dönemin ulaşım sistemi boyutunda[497]; Selçuklu sultanlarının Anadolu'nun Suriye ve El Cezire ile Güney Rusya arasında kuzey-güney ve Avrupa ile Asya arasında doğu-batı yönünde uzanan ticaret yolları üzerindeki stratejik konumuna

dayalı olarak sistemli bir ekonomi politikası izleyerek, Orta Asya ve Büyük Selçuklu Türk devlet geleneğinden gelen bir miras olarak, Anadolu'dan geçen milletlerarası ticaret yolları üzerinde yapım masrafları Devlet hazinesinden ya da büyük emirlerin servetlerinden karşılanmak suretiyle vakıf yoluyla inşa edilen köprü ve kervansaraylar ağı ile Anadolu ulaşım sistemini yeniden organize ettikleri anlaşılmaktadır (Harita 7).

c. Dönemin dinsel ve siyasal farklılıklar ya da güç odakları ve mücadeleleri boyutunda[498]; Anadolu'da Selçuklu yerleşme ve ulaşım sisteminin örgütlenmesinde coğrafi koşulların yanında göçebe ya da yerleşik ikili sosyal-kültürel yaşam biçimine dayanan dinsel ve siyasal eğilim farklılıklarının da etkili olduğu açıkça görülmektedir. Öyle ki; Roma ve Bizans döneminden miras alınan Hıristiyan, Orta Asya kökeninden gelen İslâm öncesi ve İran kökeninden gelen İslâmî unsurların sentezlenmesiyle yeni bir boyut kazanan dini alt inanç ve buna dayalı siyasal görüş farklılıkları kapsamında; Selçuklu yerleşme sisteminin eski Şamanist inançlar ile İslâm sentezinden oluşan bir dini felsefeyi benimseyen alperen ya da gazi karakterine sahip Türkmenlerin yoğun olarak bulunduğu eski Danişmendli egemenlik sahası Tokat, Amasya, Niksar ve Sivas yöreleri ile İran-İslâm kültürleri etkisindeki Malatya ve Harput yöreleri olmak üzere iki dini ve politik odakta toplandığı anlaşılmaktadır (Harita 11).

Burada yerleşme sistemi açısından dikkat çekici gelişme; İslâm öncesi Orta Asya ve İran-İslâm kültüründen motifler taşıyan ve Anadolu'da karşılaştıkları Bizans kültürü ile sentezlenerek Türk kültürüne adapte edilen çok sayıda dinsel alt inancın Anadolu coğrafyasında örgütlenmesi/yayılmasına dayalı olarak Anadolu'da dini-politik kimlikli yerleşmeler ortaya çıkmasıdır (Harita 10).

Selçukluların Anadolu'nun Türk-İslâm kolonizasyon/fetih faaliyetleri ile tarımsal üretimin arttırılmasına dönük olarak göçebe/yarı göçebe Türkmenlerin yerleşik yaşama teşvikini amaçlayan yerleşme politikaları kapsamında, farklı dinsel felsefeleri taşıyan/benimseyen Baba veya Derviş ya da Eren adı verilen dini kolonizatörlerce kimi zaman Seyyid Harun/Seydi Şehri ya da Hacı Bektaş/Suluca Karahüyük gibi eski Hıristiyan kurumları yakınında ya da üzerinde, kimi zamanda Hacım Sultan/Beyce Sultan ya da Yatağan Baba/Yatağan gibi siyasal-dinsel boyutta Hıristiyan-Bizans ve İslâm-Selçuk sınırlarında tekke/zaviyeler kurulması yoluyla çok

sayıda dinsel alt inanç Anadolu yerleşim sürecine aktarılmış ve kırsal yerleşmeler niteliğinde çok sayıda alt dini-siyasal merkezler kurulmuştur[499].

d. Anadolu'nun Bizans-Selçuk ikili siyasal egemenlik düzeni kapsamında[500]; Selçukluların Orta Asya ve İran Türk-İslâm devlet geleneğinin mirası olarak, Hıristiyan devletlere komşu yöreleri Uc eyaletleri olarak adlandırma ve her bir Uc eyaletini geniş yetkilerle bir Türkmen ailesinin denetimine vermek yoluyla yönetme geleneğine uygun olarak, Anadolu'nun batısında Bizans Devleti ile sınır oluşturan bölgelerde ve dış tehditlere açık sahil bölgelerinde askeri karakollar işlevindeki yerleşmeler ya da kalelerden oluşan ve göçebe Türkmen grupların iskân edildiği Kuzey ve Güney Uc eyaletleri ile Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında sahil bölgeleri Uc eyaletleri ya da emirlikleri örgütlenmiştir (Harita 17).

4.5.2. Tarihsel çerçeve; yerleşme sistemi kurgusu

Bu araştırmada; Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşme sistemi ve sistemin dinamiklerini oluşturan kentler dizgisinin XII. yüzyıla tarihlenmesinde dönemin kendine özgü koşullarına dayanan neden-sonuç ilişkileri bulunduğu öngörülmektedir:

I. XI. yüzyıla dek olan ilk Türk yayılmasının fetihçi karakterine bağlı olarak Türkler yeni kentler kurmak yerine mevcut kentlerde ya da yakın çevresinde yerleşme eğiliminde olmuşlardır[501].

II. Temelde hayvancılık ve el sanatları ile akın/baskın/yağma/ganimet ekonomisine dayanan göçebe unsurlardan oluşan Türk kitlelerinin geleneksel yaşam biçimlerine uygun olarak Anadolu'nun Uc bölgelerindeki yaylak-kışlak alanlarında mevsimlik yerleşme biçimini benimsemesi ve yığılmasıdır[502].

Arap coğrafyacı Ibn Said[503]; Antalya-Fethiye arasındaki Cibâlu't Türkmân/Türkmen Dağları adı verilen dağlık bölgede 200.000, Kastamonu yöresinde 100.000, Sultan Önü-Kütahya-Emirdağ-Karahisar-ı Sahip-Sivrihisar yörelerinde 200.000 ve Ankara'nın kuzeyindeki Karabuli denilen dağlık bölgede 30.000 çadırlık Türkmen kitlelerinin yığıldığını kaydetmektedir (Harita 14).

III. Türkmen aşiretlerinin fetihçi karakterine dayalı olarak Selçuklu Devleti'nce Anadolu'da fetih, güvenlik ya da savunma amacıyla Uc bölgeleri olarak adlandırılan Hıristiyan devletlere komşu bölgelere yönlendirilmesi ya da yerleştirilmesidir (Harita 14).

Selçuklu yönetimi Küçük Ermenistan Devleti sınırlarındaki Malatya ve Maraş bölgelerinde Ağaçerileri, Ermenek, Karaman, Mut, Gülnar ve Silifke yörelerinde Karamanlıları, Trabzon Rum Devleti sınırlarındaki Sinop-Samsun-Trabzon kıyı bölgelerinde Çepnileri, Bizans sınırlarındaki Kütahya yöresinde Germiyanlıları, Tunguzlu, Köyceğiz ve Uşak bölgelerinde Salurları ve Hilvan, Diyarbakır ve Savur bölgelerinde Döğerleri yerleştirmiştir[504].

IV. Anadolu'daki Türk yayılmasının siyasal parçalanmışlığı ve organize bir devlet karakterinde olmayışına bağlı olarak, sistemli bir kolonizasyon/yerleşme sürecinin gerçekleşememesidir. Nitekim Anadolu'da Selçuklu siyasal birliği XII. yüzyılda Sultan II. Kılıç Aslan tarafından kurulmuştur[505].

V. Bizans-Haçlı seferlerinin Türk yayılmasının siyasal ve mekânsal boyutlarını daraltması ve kentlerin çok sık el değiştirmesi olgusu kapsamında kentlerin belirli kentsel işlevlerini kaybetmesi ve sosyal, ekonomik, kültürel ve yönetsel yapılarını değişken kılmasıdır. Nitekim XIII. yüzyılda; Türk göçebe yayılmasından hayatta kalabilmiş Bizans kentlerinin çoğu, bir göçebe denizi içinde izole edilmiş ve kentsel işlevlerini kaybetmiş kilise bölgeleri niteliğinde küçük yerleşmeler konumuna gelmiştir[506].

4.5.3. Sistem kurgusu; toprak kullanım sistemi ve kentler

Buraya kadar açıklanan yerleşme sisteminin tarihsel neden-sonuç ilişkileri kapsamında Selçukluların, Bizans'tan devraldıkları Anadolu coğrafyasının; Türkleşme-İslâmlaşma sürecini hızlandırmak, fetih ve savaşlarla geçen karanlık çağlar olarak adlandırılan dönemde harap olan kırsal ve kentsel yerleşmeleri yeniden iskâna açmak ve fetihler döneminde duran milletlerarası transit ticaret yollarını yeniden faaliyete geçirebilmek amacıyla zorunlu iskân/tehcir ya da tarımsal araç-gereç veya toprak/tarla ya da vergi muafiyetleri gibi teşvikler vermek yoluyla göçebe Türk ya da çiftçi Hıristiyan nüfusun iskân edilmesi ya da milletlerarası ticaret yolları üzerinde kervansaraylar kurulması gibi ekonomik temele dayanan yerleşme/iskân politikaları izledikleri anlaşılmaktadır[507].

Anadolu Selçuklu Devleti, İran-İslâm ve Orta Asya Türk devlet kökeninden gelen toprak kullanım sistemlerini yeni fethedilen Anadolu toprakları üzerinde uygulamıştır.

Buna göre Selçuklu egemenliğindeki topraklar[508]; tüm gelir ve mülkiyet hakları devlete ait mülk/mîrî topraklar, mülk toprakların Türkleşme-İslâmlaşma sürecinde dini hayır amacıyla cami, medrese ya da kervansaray gibi toplumsal hizmet kurumlarına tahsis edildiği vakıf topraklar, askeri bir hizmet ya da görev karşılığında melik, emir ya da beylere verilen belirli toprak parçalarının sadece vergi gelirlerini kapsayan ve miras yoluyla devredilmesi mümkün olmayan iktâ topraklar ile genellikle kentlerin yakın çevresindeki meyvelik/sebzelik ya da bağ/bahçelik gibi özel bakım ve çalışma gerektiren vergiye tâbi özel mülk topraklar olmak üzere değerlendirmişlerdir.

Ancak 1277 sonrasında Anadolu'nun tüm yönetim kurumları ile İlhanlı egemenliğine girmesi sonucu Selçuklu toprak düzeni bozulmuş ve ülke topraklarının temlik ya da mülk-nâme adı altında köy ya da mezra veya eyaletleri bütün hak ve irtifakları, işlenen ve işlenmeyen, düz veya dağlık toprakları, üzerindeki yıkık veya sağlam meskenleri, ağaçları, bağları, nehirleri, çeşmeleri, duvar ve çitleri, gübrelikleri kapsayacak nitelikte büyük parçalar halinde ve miras hakları da dahil olmak üzere yapılan askeri/idari hizmetler veya satış ya da bağış yoluyla emir ya da beylere veya önemli dini/politik şahsiyetlere Hıristiyan ya da Müslüman ayrımı yapılmaksızın verilmesini kapsayan bir toprak sistemi egemen olmuştur[509].

İlhanlı dönemine ilişkin tarihi kayıtlardan; Sultan II. İzzeddin Keykayus'un Konya subaşısı Suriyeli Ebu'l Fevaris'e Aksaray kazasına tâbi Salime nahiyesinin Gerveli köyünü, bütün hak ve irtifakları ile satış yoluyla devrettiği[510] ya da Sultan II. İzzeddin Keykavus'un Amasya'ya tabi İl-Arslan köyünü Selçuklu Emiri Esededdin Ali bin Yağı-Basan bin Ebu Salim'e temlik ettiği[511] veya Sultan IV. Kılıç Aslan'ın yapılan askeri hizmetler karşılığında Erzincan'a tâbi köyleri mâiyetinde bulunan emirlere bağış yoluyla verdiği [512] anlaşılmaktadır.

Bu noktada son Selçuklu sultanı II. Mesud (1289-1295) dönemine tarihlenen Rumca bir kitabeden[513]; Hıristiyan nüfusun yoğun yerleşim bölgesi olduğu anlaşılan Kapadokya yöresinin askeri hizmetler karşılığında Rum asılı Selçuklu komutanı Bazil Gıyagupos'a temlik edildiğine ilişkin kayıt, Selçuklu döneminde yerli Hıristiyan topluluklara tanınan yaşamsal özgürlükler ve mülkiyet hakları bakımından dikkat çekici bir kayıt olarak değerlendirilmektedir.

Buraya kadar tarihsel kökenleri ve evrim süreci açıklanan Anadolu Selçuklu toprak kullanım sistemi, yerleşme politikaları boyutunda değerlendirilirse[514]; Selçuklular Anadolu'ya gelen Türkmen kitlelerini Büyük Selçuklu toprak sisteminden gelen Türkmenleri Uc bölgelerde iskân etme geleneği çerçevesinde, aşiret ve boylar halinde fethedilen topraklardaki mevcut kent ve köylerde yeni mahalleler kurmak ya da harap olmuş eski kent ve köylerin yakınında Eskişehir, Akşehir, Sivrihisar ve Aksaray ya da Karahisarlar gibi yeni yerleşmeler kurmak yoluyla iskân etmişlerdir.

Anadolu kırsal yerleşmeleri toponomi verileri kapsamında değerlendirilirse[515]; Anadolu'da Bozok, Üçok, Bayındır, Peçenek, Çavundur, Avşar, Kayı, Kınık, Alayund, Bayat gibi köy adlarının varlığından, Arap istilası dönemi ve takibeden Türk fetih sürecinde terk edilen Bizans kırsal yerleşmelerinin Oğuz boylarınca yeniden iskân edildiği ya da yeni köyler kurulduğu anlaşılmaktadır.

Selçuklu dönemi vakayinâmelerinde; Amasya yakınlarında Simre ve Konya yakınlarında Aksaray kentlerinin Türk-İslâm kent felsefesinde, vakıf kurumu yoluyla yeniden yapılandırıldığı ya da kurulduğuna ve askeri merkez/üs işlevinde kullanıldığına ilişkin kayıtlar[516], Anadolu'da Türk-İslâm yerleşim sürecinde yeni kurulan kentlerde öncelikli işlevleri göstermesi bakımından dikkat çekici bir kayıt olarak değerlendirilmektedir.

Anadolu-Türk yerleşim süreci, fethedilen kentlerdeki iskân politikaları kapsamında değerlendirilirse[517]; Sultan II. Kılıç Aslan'ın 1185 yılında fethettiği Malatya kentinde Türk zanâatkâr ve tüccarları yerleştirdiği ve kiliseleri vergiden muaf tuttuğu ya da Ankara meliki Muhiddin Mesud'un Kastamonu bölgesinde fethettiği Dadybra/Devrek kentinin Hıristiyan halkını sürgün ederek, kentte Türkmen boy ve oymaklarını yerleştirdiği veya 1146 yılında Bizans İmparatoru Manuel'in, Selçuklu tehdidi karşısında Philemenon kentinin Hıristiyan halkını Nicomedia sahillerine nakletmesi sonucu Selçuklular tarafından harap ve ıssız halde bulunan kentin, yeniden iskân edilerek, Türk toponomi geleneğine uygun olarak Akşehir olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır.

Anadolu-Türk yerleşim süreci erken Osmanlı dönemi vakayinameleri boyutunda değerlendirilirse[518]; Sultan I. Alâaddin Keykubad'ın Konya, Ereğli, Niğde, Aksaray, Kayseri, Elbistan, Malatya, Erzincan, Sivas, Tokat, Niksar, Amasya,

Sinop, Kastamonu, Kırşehir, Ankara, Akşehir, Antalya ve Alâiyye olmak üzere cami, kervansaray, medrese ve hankâhlarla donatılmış 19 kent kurduğu ya da imar ettiği kaydı, Selçukluların Anadolu'da kapsamlı bir yerleşim politikası izlediklerini ortaya koymaktadır.

Selçuklular yeni kentler kurmak ya da terk edilen kentsel ve kırsal yerleşmeleri yeniden iskana açmak gibi yerleşme politikalarının yanı sıra Anadolu'nun İslâm-Sasânî ve devam eden Türk fetihleri döneminde kapanan kuzey-güney ve doğu-batı yönünde uzanan milletlerarası ticaret yollarını can ve mal emniyeti ve sigorta kurumu yoluyla yeniden faaliyete geçirmiş ve masrafları Devlet hazinesinden karşılanmak üzere vakıf kurumu kapsamında yapılan köprü ve kervansaraylar sistemi ile desteklenen başkent Konya merkezli bir ulaşım sistemine dayalı olarak[519], ticaret ve mübadele merkezleri, askeri/ticari liman kentleri, pazar/panayır kentleri ile karahisar ya da menzil yerleşmelerinden oluşan bir kentsel organizasyon kurmuşlardır.

Arap coğrafyacı Ibn Said, XIII. yüzyılda Selçuklu egemenliğindeki Anadolu'da yönetici, kadı, cami, kumaş hanları ve hamamlara sahip Konya, Kayseri, Sivas, Malatya, Erzincan, Erzen-i Rum, Ahlat, Meyyâfarikun, Amid, Mardin, Ankara, Kastamonu, Tokat, Niksar, Amasya, Samsun, Sinop, Antalya, Alâiyye, Tunguzlu ve Honaz olmak üzere 24 büyük eyalet kenti olduğundan bahsederken[520], aynı dönemlerde Anadolu'dan geçen Simon de Saint Quentin[521] Konya, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Ankara, Erzincan, Malatya, Maraş, Ab-ı Germ-Ilgın, Erzen-i Rum, Niksar, Meyyâfarikun/Silvan, Ahlat, Urfa, Sümeysat-Samsat ile Antalya ve Alâiyye limanları başta olmak üzere Anadolu'da 25'i yönetim ya da subaşılık merkezi olmak üzere kasaba, kale ve köyler olmak üzere 100'den fazla yerleşme bulunduğunu kaydetmiştir (Harita 17).

XIV. yüzyıl ilk yarısına tarihlenen Anadolu'da İlhanlı egemenlik döneminde Selçuklu kentlerinin İlhanlı yönetimine ödediği vergi gelirleri hakkında bilgi veren kaynaklarda[522]; İlhanlı döneminde Memâlik-i Rûm olarak adlandırılan Selçuklu yönetim bölgelerinde, ekonomik açıdan gelişmiş Konya, Kayseri, Sivas, Erzen-i Rum ve Erzincan gibi idari-siyasal merkezler, Karahisar-ı Develi, Karahisar-ı Kögonya, Karahisar-ı Yavaş ve Karahisar-ı Behramşah gibi Karahisar yerleşmeleri

ile Ziyaret ve Yılgûn pazarları gibi pazar yerleşmeleri olmak üzere yaklaşık 40 yerleşmenin varlığı belirlenebilmektedir (Tablo 6).

Öte yandan Moğolistan seyahatinde Anadolu'dan geçen Rahip Rubruck; Konya, Kayseri, Sivas, Kemah, Erzincan, Erzen-i Rum ve Ani gibi büyük ve gelişmiş zanaât ve ticaret merkezlerinin varlığından bahsederken[523], XIII. yüzyıl sonunda Çin'e yaptığı seyahatinde Anadolu'dan geçen Marko Polo[524] Konya, Kayseri, Sivas, Erzen-i Rum, Erzincan, Bayburt, Erciş, Muş ve Mardin başta olmak üzere her biri bir zanâat dalında uzmanlaşmış birçok büyük kent olduğunu kaydetmiştir.

Buradan hareketle; Selçuklu döneminde Anadolu yerleşme sisteminin potansiyel toplanma-dağılma ya da düğüm/ana merkez ve bağlantı/aktarma/geçiş ya da ara merkez niteliğindeki ana üretim-dağıtım ya da demografik yığılma merkezleri işlevindeki eyalet merkezlerinin; milletlerarası ticaret potansiyeli ve özgün coğrafi koşullar boyutunda, Orta ve Doğu Anadolu plâtosunda Doğu-Batı ticaret yolu üzerinde konumlanmış Konya, Ankara, Kayseri ve Sivas, Erzincan, Erzen-i Rum, Malatya ve Ahlât ya da Kuzey Anadolu nehir vadileri ve kıyı ovalarında konumlanmış Kuzey-Güney ticaret yolları üzerinde konumlanmış Amasya, Niksar, Tokat gibi Yeşilırmak havzası, Akdeniz kıyılarındaki Antalya ve Alâiyye ile Karadeniz kıyısındaki Sinop ve Samsun gibi kıyı kentleri kapsamında, Anadolu yerleşme sisteminin mekânsal ve işlevsel boyutta coğrafi koşulların biçimlendirdiği mekânsal yapılanma ile milletlerarası ticaretin yönlendirdiği ticaret yollarına dayalı olarak organize edildiği anlaşılmaktadır (Harita 7 ve Harita 17).

Bu noktada Selçuklu yerleşme sistemi, Anadolu'nun Türk-İslâm yerleşim sürecinde kendine özgü siyasal-sosyal-kültürel-dinsel yapılanmaları kapsamında değerlendirilirse; XII. yüzyılda Orta Asya'da başlayan Moğol istilasının yarattığı Horasan, Acem-i Irak ve Azerbaycan yörelerinden Anadolu'ya yönelen büyük nüfus hareketi[525] ve Selçuk sultanlarının himayesinde Gâziyân-ı Rum, Ahiyân-ı Rum, Bâcıyân-ı Rum ya da Abdâlân-ı Rum gibi askeri-dini-mesleki temele dayanan sosyal-kültürel dinsel yapılanmalara[526] dayalı olarak Anadolu'nun demografik dağılımı Türk-İslâm toplumu lehine gelişirken, Bizans egemenliğinden devralınan Anadolu kentleri de Türk-İslâm kültürü felsefesinde biçimlenmeye başlamıştır.

Nitekim Anadolu'ya yönelen büyük nüfus hareketine bağlı olarak; İran-İslâm kültürü kaynaklı Sünnî ya da Şii çok sayıda dinsel alt felsefenin Anadolu coğrafyasına aktarılması ya da taşınması sonucu; başkent Konya Mevlevilik başta olmak üzere İran manevi yaşamı ve edebi faaliyetlerinin merkezi konumuna gelirken, gelecekte Anadolu yerleşme sisteminin siyasal ve dinsel sınırlarını belirleyecek olan İranlı sufî liderlerin örgütlediği Kübrevilik, Kalenderilik, Yesevilik gibi Horasan kökenli çok sayıda tarikat Anadolu kentlerinde yayılmaya başlamıştır[527].

Diğer taraftan dönemin tarihi kaynaklarından[528]; Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma sürecinin, mevcut kilise ya da şapellerin cami ya da mescide dönüştürülmesi veya namazgâhlar yapılması ya da derviş/erenlerin organize ettiği tekke/zaviyeler kurulması biçiminde kentsel mekâna ya da yerleşim sürecine yansıdığı anlaşılmaktadır.

XII. yüzyıldan itibaren yukarıda açıklanan gelişmelere bağlı olarak özgün sanatsal kimlik/anlayışın da ortaya çıkması ile yeni bir boyut kazanan Türkleşme-İslâmlaşma sürecinin, Konya, Kayseri, Sivas, Divriği, Tokat ya da Akşehir başta olmak üzere Anadolu kentlerinde ulucami veya Cuma camileri[529] ya da külliyeler veya erken dönem imaret siteleri[530] olarak adlandırılabilecek anıtsal İslâmî yapıların inşası biçiminde yerleşim sürecine yansıdığı ve kentsel mekânı biçimlendirdiği anlaşılmaktadır.

Nitekim Anadolu'da Selçuklu döneminde gerçekleştirilmiş anıtsal yapıların sayısal verilere dayalı olarak mekânsal-tarihsel dağılımı ya da Anadolu yerleşme kültürü üzerindeki toponomi verileri, Türkleşme-İslâmlaşma sürecinin mekânsal yansımaları boyutunda incelenirse[531]; cami, medrese, darü'ş şifa ya da bimaristan gibi dinsel-sosyal-kültürel içerikli anıtsal yapılanmalar, XIII. yüzyıl öncesinde Urfa, Mardin, Meyyâfarikun/Silvan, Diyarbakır gibi Güneydoğu Anadolu bölgesi kentlerinde yoğunlaşırken, XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma sürecine bağlı olarak Konya, Sivas, Kayseri, Kırşehir, Amasya ve Tokat gibi Orta Anadolu bölgesi kentlerinde yoğunluk kazandığı görülmektedir (Harita 22).

Öte yandan Anadolu köy ve kent toponomileri üzerine yapılan araştırmalarda değerlendirilirse[532]; Türk iskân süreci öncesinde Arap ve Selçuklu fetihlerinin yarattığı karışıklık dönemlerinde terk edilen ya da harap olan birçok kırsal ve kentsel yerleşmenin Selçuklular tarafından Viran-şehir veya Kızıl-viran ya da Boz-Öyük gibi

yeniden adlandırılarak, göçebe Türkmen boy ve oymaklarının yerleştirilmesi yoluyla iskân edildiği ya da Türk fatih ve eren/dervişlerin adlarına izafeten Emir Artuk/Artuk-âbad, Emir Sökmen/Sökmen-âbad ya da Emir Sanduk-Sandıklı, Seyyid Harun/Seydi-Şehri gibi yeni kentler kurulduğu ya da Orta Asya kent kültürüne dek uzanan yer adı verme usullerine göre yerleşilen Bizans kentlerin demografik büyüklüğüne göre eski adının Caesarea-Kayseri veya Iconium-Konya ya da Ancyra-Ankara gibi Türk halk etimolojisine uydurularak korunduğu ya da terk edilmesine dayalı olarak Dorylaion-Eskişehir veya Philemenon-Akşehir ya da Tralles-Güzelhisar gibi Türk yer adı verme usulüne göre adlandırıldığı anlaşılmaktadır.

Ancak Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma ve Türk yerleşim/iskân sürecinin Orta Asya ve İran-İslâm Türk kültür/medeniyetlerinin sentezine, Bizans kültür/medeniyet mirasının adaptasyonuna ve dönemin kendine özgü üretim-dağıtım sistem ve teknolojilerine dayalı olarak örgütlenmiş siyasal-askeri-sosyal-dinsel yapılanmalar kapsamında organize edilmiş Selçuklu yerleşme sistemi;

- XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra, özellikle 1277 yılından itibaren, başlayan Kürt beyleri, Hatîroğlu ve Karamanoğlu-Cimri isyanları, bunları takiben önce Memluk Sultanı Baybars'ın, sonra İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın Anadolu'ya girmesi ve dönemin Selçuklu veziri Muineddin Pervane'nin idamı gibi siyasal gelişmeler sonucu Selçuklu idare sisteminin yıkılması ve Anadolu'da İlhanlı idare sisteminin egemen olması gibi siyasal gelişmeler[533],
- Anadolu'da Selçuklu toprak sisteminin kaldırılması ve Selçuklu iktâlarının dağıtılması ile İlhanlı yönetim, vergi ve toprak kullanım sistemlerinin hakim olması gibi ekonomik değişimler[534],
- Milletlerarası ticaret ve ulaşım sisteminin ana düğüm merkez ve odaklarının Anadolu'dan, Tebriz ve yeni kurulan Sultaniye gibi İlhanlı egemenliğindeki İran kentlerine kaymasına bağlı olarak milletlerarası ticarete dayalı Anadolu kentlerinin gerilemesi gibi olgular[535],
- Aşiretler konfederasyonu niteliğindeki Selçuklu Devleti'ni oluşturan federal unsurların dağılmasıyla Anadolu-Türk siyasal birliğinin parçalanmasına ve Anadolu'da yeni sosyal-kültürel-ekonomik odak/düğüm noktaları ya da merkezlerin ortaya çıkması sonucu, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selçuklu yerleşme

sistemi çözülmüş ve Anadolu'da çok parçalı bir siyasal egemenlik ve yerleşme düzeni[536], Anadolu Beylikleri, egemen olmaya başlamıştır (Harita 19).

4.6. Yönetim yapısı-yerleşme sistemi boyutunda (olası) idari birimlerin tespiti

Buraya kadar açıklanan İlhanlı egemenlik dönemi öncesi Selçuklu idari birimleri ya da eyaletlerinin yerleşme sistemi kapsamında yönetsel etki alanları ya da idari sınırlarının;

- tarihi coğrafyanın fiziki yapıyı belirleyici/yönlendirici niteliği kapsamında Anadolu'nun coğrafi koşulları ve Selçuklu öncesi ya da sonrası örgütlenen idari birim sınırlarına,
- vakâyi-nâme, menâkıb-nâme, vakfiyeler ya da nümizmatik veriler gibi dönemin tarihi kayıtlarına,
- kervansaray, köprü, cami ya da medrese gibi anıtsal-kamusal hizmet yapılarının kitabelerine dayalı olarak belirlenebileceği düşünülmektedir.

Buradan hareketle, Sinop kale kitabeleri Selçuklu yönetim yapısı ve yerleşme sistemi boyutunda değerlendirilirse[537]; Sinop kalesinin fetih sonrası inşa faaliyetlerine katıldığı anlaşılan kumandan Hüsameddin Yusuf Bey/Malatya, sahip Zeyneddin Beşare Bey/Niğde, sahip Şecaeddin Ahmed Bey/Ereğli, sahip Kaymazoğullarından Bedreddin Ebu Bekir Bey/Simre, Mübarezeddin Behramşah Bey/Amasya, ilbay Celaleddin Bey ve subaşı Bahaeddin Kutluca/Kayseri, vülât İmadeddin Ayas, Seraceddin Ömer ve Celâleddin Kaysar/Sivas, sahip Seyfeddin İldeniz Bey/Aksaray ve sahip Esededdin Ayas Bey/Honaz gibi Selçuklu döneminde Anadolu'da subaşı/ilbay/bey/vülât gibi askeri ya da sivil valiler yönetimindeki bazı idari birimler tespit edilebilmektedir.

Bu noktada XIII. yüzyılda Anadolu'dan geçen Hıristiyan din adamı Simon de Saint Quentin ya da Arap coğrafyacı Ibn Said'in seyahâtnâmelerinde Anadolu'da Selçuklu egemenliğinde yirmi dört eyalet ya da subaşılık merkezi varolduğuna ilişkin kayıtlar[538] ile Selçuklu döneminde meliklik merkezleri ve unvan verilen kentler listesi[539] karşılaştırılmalı olarak değerlendirilirse; Selçuklu döneminde Anadolu'da idari birim ya da eyalet merkezi potansiyeline sahip olabilecek merkezlerin Ahlat, Amasya, Ankara, Antalya, Tunguzlu, Erzen-i Rum, Erzincan, Kayseri, Konya,

Malatya, Niğde, Niksar, Samsun, Sivas, Sinop, Tokat, Kastamonu olabileceği ortaya çıkmaktadır.

Buradan hareketle, dönemin tarihi kayıtlarına dayanılarak subaşı ya da şahne adı verilen askeri ya da sivil valiler tarafından yönetildiği anlaşılan Selçuklu dönemi olası idari birim ya da eyaletlerinin belirlenebileceği düşünülmektedir.

4.6.1. Anadolu ya da Rûm eyaleti

Anadolu ya da Rum eyaleti[540], Konya merkez olmak üzere Konya ve yakın çevresini içine alan ve tarihi coğrafya boyutunda Roma-Bizans dönemi Anatolikon theması idari-siyasal-askeri egemenlik sınırlarını karşılayan Selçuklu merkez eyaletidir (Harita 17).

Anadolu ya da Rûm eyaletinin Selçuklu yönetim sistemi içindeki fiziki konumu değerlendirilirse; Sultan II. Kılıç Aslan dönemine tarihlenen meliklik paylaşımından Anadolu ya da Rûm eyaleti idari birim sınırlarının doğuda Aksaray, batıda Uluborlu, kuzeyde Ankara ve Çankırı meliklik bölgeleri ve güneyde Kamerüddin eyaleti ile sınırlandığı anlaşılmaktadır.

Tarihsel süreçte yönetim yapısındaki değişikliklere dayalı olarak Rûm eyaletinin yetki/etki alanının değişimi incelenirse; Selçuklu yönetim yapısında önemli değişikliklerin gerçekleştirildiği Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde, başkent Konya'ya oldukça yakın yerleşmeler olan Ab-ı Germ/Ilgın ya da Akşehir yörelerinin, geçici sürelerle ve sadece mülk gelirlerini kapsar nitelikte iktâlar statüsünde fethedilen ülke melik ya da prenslerine verildiğine[541] ya da Beyşehir yakınlarındaki Kubâd-âbâd yerleşmesinin saray-kent ya da kışlık merkez işlevine dayalı olarak subaşılık merkezi olarak doğrudan merkeze bağlı yönetildiğine ilişkin kayıtlardan[542], Selçuklu döneminde Rûm eyaletinin idari birim sınırlarının doğuda Beyşehir ve kuzeyde Ilgın-Akşehir yörelerinde geçici sürelerle değişkenlik göstermesi dikkat çekici bir nokta olarak değerlendirilmektedir.

Bunun temel nedeninin, fethedilen ülke yöneticilerine bırakılan sözkonusu iktâların ya da subaşılık merkezi işlevi verilen Kubad-abâd yerleşmesinin, Selçuklu merkez eyaleti olarak Rûm eyaleti bünyesinde değerlendirilmesi, dönemin askeri ve siyasal koşulları ve yönetim-denetim mekanizması boyutunda güvenlik kaygılarına dayandığı düşünülmektedir.

Anadolu ya da Rûm eyaleti olası idari birim sınırının değişimine ilişkin son kayıt[543]; İlhanlı egemenlik döneminde Rûm eyaletinin Konya merkez olmak üzere Kayseri-Konya arasında kalan Orta Anadolu platosu ile Kamerüddin eyaleti adı verilen idari birimi de kapsayacak biçimde genişlemiş olduğuna ilişkin kayıttır.

4.6.2. Danişmendiye eyaleti ya da Danişmend İli

Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma sürecinde, Danişmendli Devleti'nin egemenlik kurduğu Kızılırmak-Delice ve Yeşilırmak-Kelkit havzalarındaki Tokat, Çorum, Amasya, Zile, Artuk-abâd, Kaz-abâd, Niksar ve Koyulhisar ile Kapadokya vadisindeki Kayseri ve Sivas kentlerini kapsayan ve Danişmendli eski egemenlik alanı olmasına izafeten Selçuklu döneminde Danişmendiye eyaleti ya da Danişmend İli[544] olarak adlandırılan idari birimdir (Harita 17).

Danişmendiye eyaleti idari birimi tarihsel süreçte değerlendirilirse; dönemin vakayinâmelerinden Danişmendiye eyaletinin Sultan I. Mesud (1116--1155) döneminde Simre/Vezirköprü merkez olmak üzere kurulduğu[545], Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196) döneminde ise melik Alâaddin Keykubad yönetiminde Tokat merkezli olmak üzere meliklik statüsünde yönetildiği anlaşılmaktadır[546].

Dönemin tarihi kayıtlarında Danişmendiye eyaletinin varlığına dair son kayıt[547]; Moğol istilası sonrasında İlhanlılar tarafından Selçuklu topraklarının 1281 yılına tarihlenen Selçuklu melikleri arasında paylaştırılmasına ilişkindir. Bu kayda göre, Anadolu toprakları Selçuklu sultanları II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıç Aslan arasında ikiye ayrılmış ve Tokat merkez olmak üzere Sivas ile Sinop ve Samsun kıyıları arasında kalan bölge Danişmendiye adı altında Sultan II. İzzeddin Keykavus'a bırakılmıştır.

Burada Selçuklu idari birimleri bakımından dikkat çekici nokta; Anadolu'da İlhanlı yönetim sisteminin egemen olmasına dayalı olarak Selçuklu yönetim sisteminin kaldırılması boyutunda, Danişmendiye eyaleti yönetsel sınırlarının Tokat merkez olmak üzere Sivas ile Sinop ve Samsun arasında uzanan ve Cânik eyaleti olarak adlandırılan idari birimi de içine alacak biçimde genişlemiş olmasıdır.

4.6.3. Kamerüddin eyaleti ya da Kamerüddin ili

Kamerüddin eyaleti olarak adlandırılan idari birimin varlığına dair dönemi tarihi kayıtları değerlendirilirse[548]; Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde Kilikya

Ermeni Krallığı egemenliğindeki Göksu vadisi ve Bulgar dağları boyunca uzanan Ermen İli olarak adlandırılan ve Orta Anadolu platosundan Akdeniz kıyılarına geçiş bölgesi işlevine dayalı olarak askeri ve stratejik potansiyele sahip Emir Kamerüddin yönetiminde fetihçi bir unsur olarak Türk boylarından Karamanlıların yerleştirilmesi ile bir idari birim olarak örgütlenmiş ve yörenin fethini gerçekleştiren ve Melikü'l Ermen/Ermeni meliki unvanını alan ilk valisi Emir Kamerüddin'e izafeten Kamerüddin eyaleti olarak adlandırılmıştır (Harita 17).

Selçuklu dönemi vakayinameleri tarihi coğrafya boyutunda ele alınırsa[549]; Kamerüddin Eyaleti idari birim sınırlarının Roma-Bizans döneminde Isauria ya da Dağlık Kilikya olarak adlandırılan idari-coğrafi birimin askeri-siyasal sınırlarını karşılayacak biçimde Bozkır, Ermenek, Karaman, Mut, Gülnar, Anamur, Silifke yörelerine dek uzandığı anlaşılmaktadır.

4.6.4. Cânik ya da Cânit eyaleti

Karadeniz sahillerinde Samsun-Bafra-Fatsa-Giresun-Ordu sahil hattı boyunca uzanan Hıristiyan Çan kavminin egemenliğindeki yörenin fethi amacıyla Türk boylarından Çepnilerin iskân edilmesi ile kurulan ve eski halkına izafeten Türk toponomi geleneği kapsamında Cânit ya da Cânik Eyaleti adı verilen idari birimdir[550].

Nitekim dönemin vakayinâmelerinden[551], Cânit Eyaleti idari birim sınırlarının doğuda Sinop merkezli Kuzey Uc eyaleti, batıda Trabzon Rum İmparatorluğu ve güneyde Danişmendiye Eyaleti ile sınırlanan Samsun merkez olmak üzere Bafra, Fatsa ve Ordu hattı boyunca uzanan sahil yörelerini kapsadığı anlaşılmaktadır (Harita 17).

Burada tarihi coğrafya ve yönetim sistemi açısından dikkat çekici nokta; dönemin vakayinâmelerinden Bizans döneminde de Sinop ve Samsun olmak üzere iki ayrı tekfurluk merkezi olarak yönetilen bölgenin[552] Selçuklu fethi sonrasında da devralınan yönetim biçimine benzer olarak iki ayrı idari birim olarak değerlendirilmiş olmasıdır.

Selçuklu döneminde Sinop ve Samsun bölgeleri askeri-ekonomik-stratejik işlevler kapsamında değerlendirilirse; Selçukluların Sinop yöresini Sinop tersanesinin varlığından anlaşıldığı üzere askeri deniz üssü olarak kullandıkları[553] ve Samsun-Bafra yörelerini ise darphâne kurmalarından anlaşıldığı üzere ekonomik

potansiyeli kapsamında ticaret merkezleri olarak değerlendirdikleri düşünülmektedir[554].

Nitekim XII. yüzyılda Sivas kentinde yerleşmiş Cenevizli noterlerin Karadeniz ötesindeki Kırım bölgesine seyahat etmek için Fatsa limanını kullandıklarına[555] ya da XIV. yüzyılda Samsun kentinin her biri birbirinden bir ok atımı uzakta konumlanmış ve çevresi surlarla çevrilmiş, etnik/dini yönlerden birbirinden farklı Türk Samsun, İtalyan Simisso ve Rum Amisos olmak üzere tümü milletlerarası ticaret işlevine sahip üç farklı yerleşmeden oluştuğuna ilişkin kayıtlar[556] bu olguyu doğrulamaktadır.

4.6.5. Güney ya da Sol Kol ve Kuzey ya da Sağ Kol Uc eyaletleri

Anadolu savunma sisteminin temelini oluşturan Kuzey ve Güney Uc eyaletleri tarihsel süreçte idari birim yöneticilerince gerçekleştirilen anıtsal-kamusal hizmet yapıları faaliyetleri kapsamında değerlendirilirse; I. Alâaddin Keykubad döneminde Emir Seyfeddin Kızıl Bey yönetimindeki Güney Uc Eyaleti idari birim sınırlarının Ankara merkez olmak üzere Sakarya havzasında Sivrihisar ve Hamam Karahisar yörelerine dek uzandığı[557], İlhanlı döneminde ise Sahip Ata Oğulları yönetimine geçen eyaletin Karahisar-ı Sahip merkez olmak üzere[558] Sandıklı, Bolvadin, İshaklı, Akşehir yörelerine dek uzandığı ve bir dönem Honaz-Tunguzlu Eyaleti ile birleştiği anlaşılmaktadır (Harita 17).

Öte yandan tarihsel kökenleri Sultan I. Mesud dönemine dek uzanan Kuzey Uc eyaletinin, Anadolu'daki ilk Selçuklu kentinin inşa faaliyeti olan askeri işleve sahip Simre kentinin kurulduğuna ilişkin kayıtlardan[559], Kuzey Uc eyaletinin Selçuklu döneminde askeri-stratejik potansiyele sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Dönemin tarihi kaynakları yönetim sistemi boyutunda değerlendirilirse[560]; Kastamonu, Çankırı ve Ankara yörelerini kapsadığı anlaşılan Kuzey Uc eyaletinin I. Mesud döneminde (1116-1155) melik Şahinşah ve takiben II. Kılıç Aslan döneminde (1155-1192) melik Muhiddin Mesud yönetiminde özerk statülü eyalet olarak yönetildiği anlaşılmaktadır. Ancak daha önce açıklanan Sultan I. Alâaddin Keykubad dönemi ile başlayan merkezileşme sürecinde Kastamonu merkezli Kuzey Uc Eyaleti, Sinop merkezli askeri işleve sahip sahil komutanlık bölgesini de kapsayacak biçimde genişleyerek, Emir Hüsameddin Çoban Bey yönetiminde doğrudan merkeze bağlı bir idari birim statüsüne getirilmiştir.

Selçuklu dönemi anıtsal yapı kitabelerinden[561], İlhanlı egemenlik döneminde Pervane Muineddin Süleyman'a iktâ edildiği anlaşılan Kuzey Uc eyaleti idari birim sınırlarının Sinop, Kastamonu, Boyabat, Durağan, Bafra, Osmancık, Amasya, Tokat yörelerine dek uzandığı anlaşılmaktadır. Nitekim sözkonusu idari birim sınırları Selçuklu dönemi sonrasında ortaya çıkan Türk beylikleri döneminde Sinop merkezli Pervane Oğulları Beyliği'nin potansiyel egemenlik sahası olmuştur.

4.6.6. Güney ya da Kuzey sahilleri komutanlıkları ya da eyaletleri

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâaddin Keykubad dönemlerinde subaşı Mübarezeddin Ertokuş (1221-1257) ve İlhanlı egemenlik döneminde Melikü'l Sevâhil Bahaeddin Mehmed (1257-1276) ve Bedreddin Ömer Bey (1277-1281) tarafından yönetildiği anlaşılan Güney sahilleri komutanlığı idari birimi Antalya merkez olmak üzere kurulmuştur. Sözkonusu idari birim yönetsel sınırlar boyutunda değerlendirilirse; Antalya-Alâiyye sahil hattı boyunca Roma-Bizans dönemi Pamphilia eyaletinin idari birim sınırlarını karşıladığı görülmektedir (Harita 17).

Buradan hareketle Selçuklu döneminde Antalya subaşısı olduğu belirlenen Emir Mübarezeddin Ertokuş ya da Emirü'l Sevahil Bedreddin Ömer tarafından yaptırılan/tamir ettirilen cami ve medrese gibi kamusal yapı faaliyetleri yetki/denetim alanı boyutunda değerlendirilirse[562]; Antalya merkezli Güney sahil eyaleti olası idari birim sınırlarının; doğuda Kamerüddin eyaleti ve kuzeyde Anadolu ya da Rûm eyaleti ile batıda Tunguzlu-Honaz Uc eyaleti sınırlarındaki Isparta, Gelendost, Eğirdir, Uluborlu, Şarki Karaağaç ve Atabey yörelerine dek uzandığı anlaşılmaktadır.

Sinop merkezli Kuzey sahilleri komutanlığı olarak adlandırılan idari birim ise yukarıda Uc eyaletleri bölümünde açıklandığı üzere Selçuklu döneminde müstakil bir idari birim olmaktan çok emir Hüsameddin Çoban yönetiminde Kastamonu merkezli Kuzey Uc eyaleti bünyesinde değerlendirildiği ve sadece askeri fetihler amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

4.6.7. Saltuk İli ya da Erzincan Melikliği veya Eyaleti

Sultan II. Rükneddin Süleyman Şah (1196-1204) döneminde[563], Saltuk Oğulları egemenliğinden fethedilen Erzen-i Rum merkez olmak üzere Pasinler, Hasan Kale, Bayburt, İspir ve Oltu yörelerini kapsayan, kuzeyde Trabzon Rum

İmparatorluğu, doğuda Gürcü Krallığı ve batıda Danişmendiye Eyaleti sınırlarına dek uzanan idari birimdir (Harita 17).

Saltuk İli idari birimi Selçuklu yerleşme ve yönetim sistemi boyutunda değerlendirilirse[564], dönemin tarihi kayıtlarından eski Saltuklu egemenlik bölgesi olmasına atfen Saltuk İli olarak adlandırılan eyaletin, Sultan II. Rükneddin Süleymanşah tarafından özerk meliklik statüsünde kardeşi Elbistan meliki Mugiseddin Tuğrulşah'ın yönetimine bırakıldığı ve I. Alâaddin Keykubad dönemine dek özerk meliklik statüsünde yönetildiği anlaşılmaktadır.

Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde ise Mengücekoğulları egemenliğinden fethedilen Erzincan ve Karahisar-ı Şarki yörelerini kapsayan topraklar Saltuk İli'ne bağlanmış ve Saltuk İli merkeze bağlı otonomi olarak melik Gıyaseddin Keyhüsrev emrine bırakılmakla birlikte[565], dönemin askeri-siyasal politikaları gereğince kısa bir süre için geçici nitelikli askeri iktâ düzeni kapsamında Selçuklu yönetimince koruma altına alınan Harezm beylerinden Kayır Han yönetimine bırakılmıştır[566].

4.6.8. Tunguzlu-Honaz Uc Eyaleti

Dönemin tarihi kayıtlarından Tunguzlu-Honaz Uc Eyaleti'nin Sultan II. Kılıç Aslan döneminde Bizans-Selçuklu siyasal sınır bölgelerini, Büyük Menderes havzası, kapsayan ve Uluborlu merkez olmak üzere yerel otonomi statüsünde melik Gıyaseddin Keyhüsrev yönetimine bırakıldığı anlaşılmaktadır. Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde Antalya ve Alâiyye kentlerinin fethi ile örgütlenen Güney Sahil Eyaletine bağlanması ve XIII. yüzyılda Tunguzlu-Honaz yörelerinin Selçuklu topraklarına katılmasını takiben yeni siyasal sınırlar kapsamında örgütlendiği anlaşılmaktadır (Harita 17).

Bu çerçevede, Tunguzlu-Honaz yörelerinin Ege sahillerindeki İzmir/Smyrna ve Efes/Ephessus'dan başlayarak Büyük Menderes havzası ve Lycos/Çürük Su Vadisi yoluyla başkent Konya ve dönemin ticaret limanı işlevindeki Antalya'ya uzanan ulaşım kanalları üzerindeki askeri-stratejik konumuna dayalı olarak Menderes havzasını kapsayacak nitelikte Honaz merkez olmak üzere organize edilmiştir[567].

Konya ve Sinop kaleleri kitabelerinden[568], I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâaddin Keykubad dönemlerinde Tunguzlu-Honaz Uc eyaleti idari biriminin

Atabey Esededdin Ayas tarafından yönetildiği, Antalya kalesi ile Tunguzlu'daki imaret ve çeşme kitabeleri ile Akhan ve Çardak yakınlarındaki kervansaray kitabelerinden[569] ise II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. İzzeddin Keykavus dönemlerinde (1237-1253) Emir Seyfeddin Karasungur'un idaresine bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Tunguzlu-Honaz Uc eyaleti[570]; İlhanlı egemenlik döneminde Selçuklu merkezi idare mekanizmasının ortadan kalkmasına dayalı olarak kısa bir süre Tunguzlu-Honaz yöresinde yerleşmiş Uc Türkmenlerinin reisi Gazi Mehmed Bey tarafından bağımsız bir idari birim olarak yönetilmiştir.

Yukarıda açıklanan tarihsel kayıtlar mekânsal boyutta değerlendirilirse, Tunguzlu-Honaz Uc eyaleti idari birim sınırlarının yukarıda belirtilen Selçuklu yöneticilerinin imar faaliyetleri kapsamında Çardak ve Dinar yörelerine dek uzandığı anlaşılmaktadır.

Buraya kadar açıklanan Selçuklu dönemi idari birimleri, Selçuklu Devleti'nin fiilen ortadan kalkması sonunda kurulan Türk siyasal-yönetsel örgütlenmeleri kapsamında değerlendirilirse (Harita 19); Tunguzlu-Honaz yöresinde İnançoğulları; Hamit-eli[571] olarak tanımlanan Isparta-Eğirdir-Uluborlu-Atabey-Şarki Karaağaç-Antalya yörelerinde Hamitoğulları; Kütahya-Karahisar-ı Sahip-Bolvadin-İshaklı yörelerinde Germiyanoğulları, Niğde çevresinde Hâtiroğulları gibi siyasal yapılanmalar ve idari birimlerin varlığından[572], sözkonusu idari birimlerin Bizans yönetiminden önce Selçuklu sonra Osmanlı egemenliğine aktarılmış Isaura Eyaleti-Kamerüddin Eyaleti-Karaman ya da Anatolikon Eyaleti-Rum-Anadolu Eyaleti gibi kökenlerinin tarihi coğrafya boyutunda toponomik değişime uğrayarak süreklilik gösterdiği ya da idari birim sınırları kapsamında karşıladığı görülmektedir (Harita 3).

4.7. Bölüm Sonuçları

Buraya kadar Selçuklu yerleşme sisteminin bileşenlerine ilişkin yapılan açıklamalar değerlendirilirse; Anadolu'nun özgün coğrafi koşulları ve Bizans-Selçuklu ikili siyasal egemenlik düzeni kapsamında, Orta Asya ve İran Türk-İslâm devlet gelenekleri mirası ya da altyapısı üzerine organize edildiği anlaşılan Selçuklu yerleşme sisteminin, mekânsal bileşenlerinin savunma-yönetim ve üretim-dağıtım sistemleri organizasyonuna dayandığı görülmektedir.

Buradan hareketle Selçuklu yerleşme sistemi, tarihsel ve mekânsal gelişim/değişim sürecinde dönemin yönetim sistemi ya da mekanizmasının mekânsal yansımaları olarak nitelenen Selçuklu idari birimleri kapsamında değerlendirilirse; Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasal birlik/kurumsallaşma döneminde Orta Asya Türk hakan geleneği kapsamında ülke topraklarının özerk ya da muhtar statüde büyük mülkler halinde hanedan üyeleri arasında meliklik sistemi kapsamında paylaştırılması biçiminde yerleşme sistemine yansıdığı anlaşılmaktadır.

Bu yönetim sisteminin tarihsel evrim sürecinde Selçuklu Devleti'nin en geniş sınırlarına ulaştığı ve merkezi idare kurumlarının yapılanma sürecini tamamladığı I. Alâaddin Keykubad dönemi sonunda coğrafi-askeri-idari-mali koşullara dayalı olarak merkezi yönetimce atanan subaşı veya serleşker ya da şahne adı verilen askeri/sivil valilerce yönetilen doğrudan merkezi idare ya da Sultan'ın Divan Dairesi'ne bağlı yönetim bölgeleri ile dönemin ikili siyasal-askeri-stratejik dengeleri kapsamında beylerbeyi ya da melikü'l ümera adı verilen askeri valilerce yönetilen Uc eyaletlerinden oluşan yönetim sistemi biçimine dönüşmüştür.

Burada yerleşme sistemlerinin ya da yerleşim sürecinin sürekliliği kapsamında Bizans ya da Kilikya Ermeni Krallıkları veya Danişmendli/Saltuklu gibi Türk feodalitelerinden devralınan egemenlik alanlarının, tarihi coğrafya ve devralınan siyasal-yönetsel miras boyutunda, Selçuklu idari birim ya da eyalet sınırlarını biçimlendirmiş veya karşılamış olduğunun belirlenmesi, Selçuklu yerleşme sistemi açısından dikkat çekici nokta olarak değerlendirilmektedir.

Selçuklu yerleşme sisteminin mekânsal altyapısının, Selçuklu döneminde örgütlenen savunma ya da üretim-dağıtım sistemlerinin mekânsal organizasyonları boyutunda dini-mesleki-askeri örgütlenmelere dayandığı ortaya çıkmıştır.

Bu çerçevede kırsal/kentsel üretim faaliyetleri ve milletlerarası ticaret potansiyeli kapsamında bir değerlendirme yapılırsa; Anadolu Selçuklu yerleşme sisteminin altyapısı;

- savunma sistemi boyutunda örgütlenmiş Karahisar yerleşmeleri ya da askeri üs/harekât merkezi işlevi yüklenmiş stratejik-askeri nitelikli yerleşmeler,
- üretim-dağıtım sistemleri boyutunda milletlerarası/bölgesel ticaret merkezi işlevine sahip pazar yerleşmeleri ya da ekonomik-askeri-stratejik işleve

sahip maden/liman yerleşmeleri ve kervansaray/*ribât* ve köprüler ağı ile organize edilmiş ulaşım sistemi,

- mekânsal örgütlenmeler boyutunda üretim-dağıtım ya da aktarma-harekât merkezleri işlevini kazanan pazar/panayır ya da kervansaray/*ribât* yerleşmeleri, ülkesel dış alım-dış satım merkezleri işlevindeki liman ile doğal kaynak alanları niteliğindeki maden kentleri,
- dinsel-kültürel-siyasal yapılanmalar boyutunda Türk-İslâm kolonizasyon faaliyet merkezleri propaganda merkezleri ya da Türk-İslâm hukukuna dayalı olarak örgütlenen vakıf sistemi kapsamında kurulan imaret siteleri ya da külliyeler yoluyla gelişen kentler veya askeri/mesleki organizasyon niteliğindeki Ahi teşkilatlarının örgütlediği kentler,
- göçebe/yarı-göçebe yaşam biçiminin mekânsal yansımaları boyutunda mevsimlik yerleşmeler ve tarımsal üretim merkezlerine dayanmaktadır.

Yukarıda yönetsel-askeri-siyasal ve sosyal-kültürel-ekonomik boyutta mekânsal bileşenleri açıklanan Selçuklu yerleşme sistemi, Türkleşme-İslâmlaşma sürecinde Türklerin Anadolu yerleşme zincirine katılması ya da Anadolu'nun kırsal/kentsel mekân organizasyonları boyutunda değerlendirilirse; kentsel boyutta; Türklerin fetihçi ya da askeri bir unsur olarak varlıklı ve egemen sınıflar halinde Bizans kentlerinde yerleşmesi ya da göçebe Türkmen topluluklarının Bizans kentleri ile kurdukları temelde tarımsal/hayvansal el sanatları ürünlerinin değiş-tokuş ekonomisine dayanan sosyal-kültürel-ekonomik ilişkiler ağına dayalı olarak Bizans kentleri yakınında kurulan çadırlardan oluşan geçici nitelikteki yerleşmenin süreç içinde kalıcı yerleşmeye dönüşmesi biçiminde gerçekleşmiştir. Bu yerleşim düzeni süreç içinde Türk yerleşiminin Bizans kentinin yerini alması veya Selçuklu sultanları tarafından organize edilen imar ve iskân faaliyetleri kapsamında Anadolu coğrafyası üzerinde yeni kentler kurulması biçiminde mekânsal organizasyonlara yansımıştır.

Kırsal boyutta ise Orta Asya ve Horasan yöresinden gelen eren ya da derviş gibi dini şahsiyetlerin kırsal alanlarda kurduğu tekke/zaviyeler çevresinde Türk topluluklarının yerleşmesi ya da Selçuklu yönetiminin Anadolu'nun tarımsal üretimini arttırmak için uyguladığı yerleşme politikaları kapsamında fetih döneminde terkedilen Bizans kırsal yerleşmelerinde veya yeni kırsal yerleşmeler kurulması biçiminde mekânsal organizasyonlara yansımıştır.

NOTLAR

[262] Cahen 1962: 687, Kaymaz 1970: 110, Göde 1986: 4-7, Shaw 1985: 9-10, Köprülü 1999: 73-77, Hüseynof 1981: 725-740, Köymen 1988: 91-99.

[263] Ibn Bibi 1941: 99-100, Ibn Bibi 1996: I/271-274, Ülkütaşır 1937: 1050-1053, Ülkütaşır 1938: 342-346, Ülkütaşır 1949: 112-151, Ülkütaşır 1971: 815-816, Konyalı 1946: 164-167, Erten 1940: 48-72, Uğur-Koman 1940: 67-68, Önder 1961: 153-154, Ceylan 1988: 48-50, Lloyd-Storm 1989: 65-71, Duran 2001: 33,47, 67-68, Önder 1971: 68-70, Crane 1993: 1-57, Yardım 2002: 451-452.

[264] Turan 1971: 687-688, Erzi 1950: 85-100, Göde 1994: 55-59, Artuk-Artuk 2003:422-423, 435-436.

[265] Ibn Bibi 1941: 88, 203, 251, 269, 278, Ibn Bibi 1996: I/167, 230, 262, 299, Kaymaz 1970: 33-170, Uzunçarşılı 1998: 103-104, Köprülü 1931: 245, Taneri 1966: 162.

[266] Ibn Bibi 1941: 60, Ibn Bibi 1996: I/167, Uzunçarşılı 1934: 9-12, Riefstahl 1941: 48-49, Erten 1940: 70, Konyalı 1946: 220-223, Turan 1971: 339, Aslanapa 1974: 69-77, Taneri 1975a: 3-4, Taneri 1981: 53-56, Başoğlu 1978: 89, Baykara 1996a: 183-185, Keleş 2004: 548-551, Toksoy 2004: 438-440.

[267] Yakubovski 1954: 207-226.

[268] Öney 1971: 93.

[269] Tevhit 1929: 13-131, Sarar 1989: 41-50, Özalp 1960: 66-82, Keskin 2001: 145-146, İlter 1980: 35-39, Çağatay 1981: 21-39, Crane 1993: 29, 35.

[270] Ibn Bibi 1941: 88, 92, 166, 174, Ibn Bibi 1996: I/134, 140, 198, 421, II/81, 114, 435, Aksarayî 1943: 309, Aksarayî 2000: 86, 218, Anonim Selçuk-Nâme 1952: 37, Abü'l Farac 1945: II/600, Al-Melik-Al Zahir 1941: 85-89, Yinanç 1994: 5-24.

[271] Abü'l Farac 1945: II/599, Ibn Bibi 1941: 332, Aksarayî 2000: 242, Sümer 1985: 61, Turan 1946: 4787-478.

[272] Orhonlu 1987: 47-48, Orhonlu 1990: 9-33, Halaçoğlu 1997: 94-108, Halaçoğlu 2002.

[273] Şikârî 1946: 117-118, Aksarayî 2000: 102, 115, Anonim Selçuk-Nâme 1952: 65-66, Turan 1971: 617, Esterabadi 1990: 140, Tuğlacı 1985: 193-194, Karpuz 1989: 10-14.

[274] Ramsay 1961: 90-91.

[275] Gönçer 1971: 259-260, Sevgen 1959: 25-30, Eflâkî 1986: II/196-197, Madran 1973: 189.

[276] Ferit-Mesud 1934: 136-142, Ibn Bibi 1941: 278, Darkot 1979: 277-280, Kaymaz 1970: 136, Aksarayî 2000: 252, Köprülü 1931: 245, Tuğlacı 1985: 193.

[277] Ostrogorsky 1995: 235, Ramsay 1961: 295, Mordtmann-Planhol 1978: 578-580, Darkot 1979: 280-282, Uzunçarşılı 1933: 287-291, Edwards 1985: 23-61, Bryer-Winfield 1985: 146-149, Akbayar 2001: 90.

[278] Ibn Bibi 1941: 140, Ibn Bibi 1996: I/369-371, Tuğlacı 1985: 194.

[279] Esterabadi 1990: 238, Turan 1948: 65-66, Turan 1971: 617, Turan 1993: 65-66, Bittel 1967: 47-not:44, Mordtmann-Planhol 1978: 579, Darkot 1979: 283, Yücel 1970: 58, Sümer 1974: 331-336, Akbayar 2001: 90, Ruben 1947a: 605.

[280] Togan 1931: 22-25, Turan 1948: 66, Turan 1971: 617, Yücel 1970: 147, Ruben 1974a: 605, Sümer 1974: 332-333.

[281] Yücel 1970: 70, Esterabadi 1990: 261, Aksarayî 2000: 81, Togan 1931: 22-35, Turan 1971: 617.

[282] Şikârî 1946: 117-118.

[283] Aksarayî 1943: 254, Aksarayî 2000: 153-154, Bittel 1967: 47-not:47, Turan 1971: 617, Mordtmann-Planhol 1978: 579, Bakırer 1981: 64-65, Akbayar 2001: 90, Turan 1988: 12.

[284] Köseoğlu 1938: 245-249, Aslanapa 1967: 135-142, Aslanapa 1968: 1-14, Aslanapa 1984: 106-108.

[285] Köseoğlu 1944: 1349-1350.

[286] Turan 1971: 617.

[287] Eflâkî 1986: II/162.

[288] Tevhit 1929: 137, Ramsay 1961: 218, Doğru 1997: 7-10, Özalp 1960: 7-13.

[289] Tevhit 1929: 129-130.

[290] Tevhit 1929: 130-132, Otto-Dorn 1965: 161-170, Cunbur 1990: 15-20, Altınsapan 1989: 21-28, Altınsapan 1990: 21-46, Crane 1993: 29-35.

[291] Togan 1931: 23, Erten 1940: 90, Ibn Bibi 1941: 277-278, Ibn Bibi 1996: II/174-175, Mansel 1945: 141, Özalp 1960: 26, 82, Ramsay 1961: 484-485, Gönçer 1971: 167-168, Yetkin 1974: 861-872, Yetkin 1976: 195-203, Tekindağ 1977: 55-56, Mordtmann-Planhol 1978: 579-580, Darkot 1979: 283, Asgari 1979: 451-456, İlter 1980: 35-38, Eflâkî 1986: I/42, 60, İlter 1988: 535-569, Altınsapan 1989: 21-28, Esterabadi 1990: 36, 433, Kurt 1993: 259, Güçlü 1995: 681-694, Foss 1996b: 19-23, Şahin 1998: 161-170, Tihrani 2001: 176, Akbayar 2001: 90, 143, Bayar 2003: 48-49, 62-68.

[292] Turan 1959: 2-8, Köymen 1989: 28-35, Çay 1983: 270-279, Çetin 2002: 260-268, Kafalı 1995: 25-33.

[293] Özergin 1959: 46, Altun 1988: 61, Kuban 2002: 231, Çetintürk 1986: 227-237.

[294] Konyalı 1974: 280-284, Turan 1971: 233-234, Kuran 1994: 33-37, Baykara 1998: 65-66, Altun 1988: 47-48, Çetintürk 1986: 1-21, Kuban 2002: 128-132, Kesik 2003: 131-132.

[295] Ibn Bibi 1941: 43-46, Ibn Bibi 1996: I/115-120, Anonim Selçuk-Nâme 1952: 27-28, Baykara 1997a: 36-39, 51-54.

[296] Anonim Selçuk-Nâme 1952: 25, Erzi 1950: 97, Oral 1962: 223, Turan 1988: 48, Turan 1971: 233, Konyalı 1974: 283-284, 310-312, Artuk-Artuk 2003: 422.

[297] Müneccimbaşı 1935: 20, Müneccimbaşı 2001: 25-27, Ibn Bibi 1941: 24, Ibn Bibi 1996: I/41, Aksarayî 1943: 127, Aksarayî 2000: 23, Neşrî 1987: 32-33, Cenâbî 2000: 242, Nur 1994: 50-51.

[298] Ibn Bibi 1941: 43, Ibn Bibi 1996: I/110, Turan 1971: 281, Bayram 2001: 66, Bayram 2002: 171.

[299] Ibn Bibi 1941: 58-65, Ibn Bibi 1996: I/162-174, Köymen 1977: 9-12, Köymen 1977a: 13-16, Taneri 1975: 6-7, Taneri 1981: 53-56, Balcıoğlu-Gül 1991: 1-10, Koca 1997: 29-38.

[300] Uzunçarşılı 1934: 9-12, Riefstahl 1941: 48-49, Turan 1971: 339, Aslanapa 1974: 69-77, Baykara 1996a: 183-185, Baykara 1996b: 13-20, Kuru 2001: 161-173.

[301] Ibn Bibi 1941: 118-12 7, 130-131, Ibn Bibi 1996: I/253-271, 354-355, Anonim Selçuk-Nâme1952: 29-31, Müneccimbaşı 2001: 68, Yakubovski 1954: 207-226, Uyumaz 2003: 22-25, 34-37.

[302] Ibn Bibi 1941: 57-58, Ibn Bibi 1996: I/159, 237, Köprülü 1931: 192-193, Kaymaz 1964: 126, Kaymaz 1970: 98-106, Akdağ 1985: 80-90, Turan 1995: 59, Turan 1989: 1-6.

[303] Ahmed 1933: 3-4, 8, 18, Kaymaz 1964: 126, Gökhan 2001: 335-345.

[304] Cahen 1962: 687, Tekindağ 1964: 81, Sümer 1969: 46-50, Kaymaz 1970: 99, Turan 1971: 519.

[305] Arık 1940: 106-116, Oral 1953: 501-517, Satoğlu 1981: 1-2, Edhem 1982: 69-87, Erkiletlioğlu 1993: 142-158, Göde 1982: 20-21, Göde 1994: 55-59, Güler 1985: 19-21, Güler 1998: 171-177, Yuvalı 1998: 474-476, Busse 1978: 818.

[306] Jansky 1950: 117-126, Turan 1971: 414-416, Yuvalı 1985: 111-120, Köymen 1988b: 1539-1545, Uyumaz 2003: 67-72.

[307] Ibn Bibi 1941: 115-118, Ibn Bibi 1996: I/309-314, Müneccimbaşı 1935: 45, Müneccimbaşı 2001: 65-66, Turan 1971: 414-416, Uyumaz 2003: 67-69.

[308] Ibn Bibi 1941: 169-170, Ibn Bibi 1996: I/425-428, Müneccimbaşı 1935: 50, Müneccimbaşı 2001: 73-74, Turan 1988b: 79-87.

[309] Köprülü 1942a: 18, Önder 1950: 6-8, Anonim Selçuk-Nâme 1952: 29-30, Ibn Bibi 1941: 99-100, Ibn Bibi 1996: I/271-274, Cenâbî 2000: 253, Çetin 1992: 109-115.

[310] Abu Bakr Ibn Al-Zakî 1972: 41-42, Aksarayî 1943: 162, Aksarayî 2000: 56, 95, Cahen 1955-56: 356, Aknerli Grigor 1954: 15-17, Cahen 1994: 296-306, Cahen 2001: 227-233.

[311] Ferit-Mesud 1934: Varlık 1974: Yücel 1970a: 373-407.

[312] Acar 1975: 6-9, Babacan 1980: 70-74, Bayram 1994a: 37-40, Bakır 2001: 766-767, Polat 2002a: 375-385, Polat 1997: 152-185, Koca 1996: 473-475, Koca 2002: 348-353, Uzunçarşılı 1933: 287-291, Turan 1980: 155-190, Köymen 1986: 614-620, Köymen 1992: 16-27, Cumbur 1986: 312-319, Cumbur 1987: 87-93, Günşen 1998: 47.

[313] Turan 1948a: 549-574, Turan 1959a: 138, 151, Turan 1970: 231-262, Turan 1980: 155-190, Köymen 1992: 16-27, Köymen 1986: 614-620, Köymen 1987: 397-406, Akdağ 1995: 24-31, Merçil 1997: 177, Baykara 2002: 223-257, Barkan 1942: 279-365, Cahen 2001: 86-89, Koca 1996: 470-472, Koca 2002: 347-348, Çetin 2002: 260-268, Bedirhan 2002: 65-82.

[314] Süryani Mihâil 1944-1945: 251-252.

[315] Turan 1959a: 151, Turan 1971: 240, Turan 1970: 255, Vryonis 1968: 234, Sümer 1991: 3-8, Merçil 1997: 130-131, Savvides 2003: 101.

[316] Ibn Bibi 1943: 168-169, Ibn Bibi 1996: I/426-425, Müneccimbaşı 2001: 73.

[317] Pervâne, Anadolu Selçukluları döneminde mülk, iktâ gibi arazi işleri ile uğraşan, bunlarla ilgili tayin, tevcih, tahrir, vb. işleri yapan, menşur ve beratları hazırlayan ve defterleri tutan görevlidir.

[318] Müstevfî, Anadolu Selçukluları döneminde maliye işlerine bakan görevlidir.

[319] Cahen 1968: 41-50, Cahen 2001: 88-89, Köymen 1992: 24.

[320] Ruben 1947: 384, Yinanç 1935: 83-86, Yinanç 1944: 166-181, Orkun 1935: 189-199, Candar 1934: 16-41, Vryonis 1981: 43-71, Cahen 2001: 89, Gordlevski 1988: 80-82, Tunçdilek 1980: 3-4, Çetin 1990: 124-125, Köymen 1986: 30-33, Köprülü 1999: 49-52, Sümer 1999: 405-465.

[321] Erdoğan 1936: 127-128, Erdoğan 1937: 370-375, Turan 1947: 197-221, Turan 1947a: 415-426, Kayaoğlu 1978: 91-112, Yinanç 1978: 5-14, Yinanç 1984: 299-307, Yinanç 1991: 15-44, Yinanç 1994: 5-24, Ocak 1978: 129-208, Oral 1954: 57-65, Konyalı 1965: 922-923, Bayram-Karabacak 1981: 31-61, Bayram 1994: 31-45, Temir 1989: 102-147, Bayram 1997: 50-51.

[322] Oral 1950: 3-5, Oral 1955: 385-394, Turan 1950-55: 157-165, Konyalı 197
4: 360-369, Sahillioğlu 1969: 57-65.

[323] Charanis 1984: 525-527, Turan 1959a: 138, 151.

[324] Turan 1948: 67-71, Turan 1950: 157-165, Kayaoğlu 1978: 91-112, Sahillioğlu 1969: 57-65, Yinanç 1982: 5-14, Bayram 1994: 31-74, Bayat 1991: 5-19, Uğur-Koman 1940: 29-36, Konyalı 1974: 260-269.

[325] Abü'l Farac 1945: II/633.

[326] Rubruck 2001: 137-141. De Clavijo, Selçuklu dönemi sonuna tarihlenen Orta Asya seyahatinde Erzincan kentine ilişkin olarak, Rubruck'u destekler nitelikte, kent nüfusunun çoğunluğunun Rum ve Ermenilerden oluştuğunu söylemekle birlikte, kırsal alanlarda Müslüman Türklerin yerleştiğini kaydetmektedir. Erzurum ile ilgili olarak ise kentte Ermeni nüfusun azlığından ve kentin harap olduğundan bahsetmektedir (De Clavijo 1993: 81-87).

[327] Kemalî 1932: 312-313.

[328] Kemalî 1932: 235-237.

[329] Eickhoff 1972: 269-280, Gordlevski 1941: 205, Baykara 1976: 61-66, Togan 1981: 217, Tudelalı Benjamin-Regensbourglu Petachia 2001: 44, 95.

[330] Marco Polo 1985: 19-21, Makro Polo tarihsiz: 19-21, T'serstevens 1955: 74-76.

[331] Ibn Batuta 1929: 124-126.

[332] Bush 1983: 509-533.

[333] Baykara 1980a: 191-196, Baykara 1993: 38-43, Yılmaz 2002: 7-9, Crane 1993: 26-28.

[334] Bayram 1994a: 38-39, Ecer 1998: 127-137, Göde 1988: 1-5.

[335] Bayram-Karabacak 1981: 31-61, Turan 1947: 197-221, Turan 1948: 17-144, Turan 1951: 364-365, Turan 1953a: 17-18, Erdoğan 1936: 127-128, Erdoğan 1936a: 189-191, Konyalı 1965: 884-885, Eflâkî 1986: I/134-136,144, 228,240, Temir 1989: 106-118, Uğur-Koman 1940: 76-82, Merçil 2000, Erkiletlioğlu 1993: 142-143, Akşit 1998: 43-44, Göde 1988: 1-5, Bayat 1991: 5-19, Yinanç 1984: 299-307, Yinanç 1991: 15-44, Esterabadi 1990: 203, Bayram 1994a: 23-24, 38-39, Baykara 1998: 42-46.

[336] İğdişlik, Selçuklu yönetimi tarafından kentlerdeki alım-satım faaliyetleri ve vergi denetimini sağlamanın yanında gerektiğinde kent savunmasında da aktif rol üstlenen askeri ve ekonomik temele dayanan örgütlenmedir.

[337] Yinanç 1948: 96-101, Turan 1959a: 147-149, Kaymaz 1970: 171/Not:134a, Sümer 1985b: 9-23, Baykara 1997: 681-693, Turan 1988: 178, Abü'l Farac 1945: II/565, Temir 1989: 124.

[338] Bratianu 1929: 168, Turan 1951: 449-451, Turan 1953: 15-22, Rice 1966: 105-106, Bayram-Karabacak 1981: 31-61, Kayaoğlu 1985: 25, Turan 1988: 116, Aka 1994: 40-41.

[339] Baştak 1938: 1284-1288, Heyd 1975: 611-612, Bayram-Karabacak 1981: 31-61, Yücel 1970: 86, Erkiletlioğlu 1993: 145, Eflâkî 1986: I/157,165,274,II/57, Cahen 1994: 251, Cahen 2001: 162, Turan 1964: 209-227, Turan 1988: 116, Temir 1989: 110,116, Samur 1990: 7-9, Baykara 1998: 122-123, Ocak 2002: 88-90, Baykara 1985a: 75-77, Kayaoğlu 1985: 25, Kayaoğlu 1992: 110, Ceran 1997: 319-320, Akşit 1997: 7-12, Bayram 1999a: 51-52.

[340] Uzunçarşılı 1933: 287-291, Uzunçarşılı 1934: 9-12, T'rstevens 1955: 74-76, Marco Polo 1985: 19-21, Marco Polo tarihsiz: 19-21, Kayaoğlu 1981: 359-373, Yücel 1970: 96, Durukan 1989: 50-59, Köymen 1992: 16-27, Yuvalı 1993: 94-99, Turan 1970: 231-262, Sümer 1984a: 46-47, Sümer 1993: 9-14, Erten 1940: 38, Öğün 1994: 27-34, Cahen 1994: 311-312, Cahen 2001: 240, Turan 1964: 209-227, Turan 1970: 231-262, Turan 1990: 100-117, Koca 1996: 465-484, Koca 2000: 344-353, Polat 2000: 375-385, Bakır 2001: 766-767, Keleş 2004: 550-551.

[341] Köprülü 1931: 228, Köprülü 1999: 45-64, Yinanç 1935: 84-87, Wittek 1963: 261-266, Acar 1975: 6-9, Yinanç 1945: 166-181, Akdağ 1949: 497-571, Akdağ 1995: 12-24, Togan 1981: 217-218, Tabakoğlu 2000: 84-90, Bayram 1994a: 38-40, Tunçdilek 1986: 115-118.

[342] Charanis 1967: 445-463, Charanis 1984: 523-535, Özergin 1959: 38-54, Honingman 1970: 37-39, Togan 1981: 208, Runciman 1943: 549-556, Turan 1946: 471-474, Turan 1959: 2-8, Turan 1977: 4-6, Vryonis 1981: 42-71, Vryonis 1981a: 351-356, Angold 1985: 1-37, Stewig 1970: 89-91, Bryer 1986: 263-279, Foss 1977a: 469-486, Foss 1979: 118-119, Foss 1996: 21-22, Rheidt 2000: 221-233, Foss 1996: 151.

[343] Polat 1997: 177, Köymen 1977a: 13-16, Köymen 1977: 9-12, Yakubovski 1954: 207-226.

[344] Ibn Bibi 1941: 43-47,58-65, 94-97,118-127,45,61,127, Ibn Bibi 1996: I/115-120, 162-174, 253-262, 315-344, Müneccimbaşı 1935: 27-28, 33-35, 46-47.

[345] Altan 1940: 152-156, Köprülü 1942: 267-278, Köprülü 1977: 321-339, Selen 1943: 354, Turan 1946: 471-496, Taeschner 1959: 169-193, Erdmann 1961a: Yetkin 1962: 408-410, Karamağaralı 1970: 2-5, Rogers 1978: 397-431, Nizamü'l Mülk 1998: 29, Spuler 1957: 459, Alptekin 1999: 187-194, Kunter 1943: 13-16, Beşe 1948: 183-185, Özergin 1959: 38-54, Özergin 1965: 141-170, Kienitz 1986: 279-289, Kienitz tarihsiz: 125-126, Çulpan 1975: 55-83, Ögel 1989: 4-11, Aslanapa 1963: 26-30, İlter 1978: 19-22, İlter 1993: 481-494, Ersoy 1995: 22-26, Cahen 2001: 91-96, Turan 1995: 97-109, Köymen 1992: 16-27, Koca 1996: 466-470, Cezar 1981: 931-940, Koca 2002: 346-347, Redford 1988: 10-13, Gordlevski 1988: 211-218, Aydın 1996-1997: 164-175, Yavuz 1996: 25-38.

[346] Ortaylı 1973: 181-190.

[347] Coon 1951: 337-339, Sahillioğlu 1968: 63-69, Kunter 1943: 13-16, Turan 1946: 471-496, Beşe 1948: 183-185, Aslanapa 1963: 26-30, Orhonlu 1984: 140-146, Özveren 1998: 46-47.

[348] Özergin 1959: 63-92, Marco Polo 1985: 19-21, Makro Polo tarihsiz: 19-21, T'serstevens 1955: 20-24, Konukçu 1999: 649-654.

[349] Beazley 1904: 87, Özergin 1959: 63-87, Rubruck 2001: 137-140,

[350] Turan 1946: 474-476, Özergin 1959: 64-65, Özergin 1965: 141-170, Selen 1960: 63, Turan 1990: 103-109, Cahen 2001a: 132-144, Aydın 1996-1997: 172-173.

[351] Cahen 1968: 46, Cahen 2001: 95, Köymen 1993: 11.

[352] Çulpan 1975, İlter 1978, Bayburtluoğlu-Madran 1976: 941-949.

[353] Özergin 1959: 108-122.

[354] Bratianu 1929: 158-161, Togan 1953: 45, Togan 1981: 301-316, Turan 1946: 486-487, İlter 1978: 21-22, Konukçu 1999: 649-654, Jahn 1971: 29-33, Jahn 1979-1980: 59-77, Coon 1951: 145, Aka 1994: 40-41.

[355] Bratianu 1929: 158-166, Marco Polo 1985: 19, Marco Polo tarihsiz: 19, Heyd 1975: 328-330, Turan 1951: 449-451, Turan 1953a: 15-22, Togan 1953: 35, Yuvalı 1990: 233-240, Köprülü 1999: 60.

[356] Özergin 1959: 129-137.

[357] Özergin 1959: 123-128.

[358] Solakian 1929: 18-20, Taeschner 1981: 54-55, Ramsay 1961: 216-217, Özergin 1959: 142-144.

[359] Özergin 1959: 38-54, Özergin 1965: 141-170, Erdmann 1961a, Bayburtluoğlu-Madran 1976: 941-949, Çulpan 1975: 55-56, İlter 1978: 19-22, Kienitz 1986: 279-286.

[360] Özergin 1959: 83.

[361] Çulpan 1975: 55-56, İlter 1978: 101-104, Edhem 1982: 36-37, Türkmen 2002: 449-453.

[362] Özergin 1959: 109-14, Özergin 1965: 141-170, Cahen 1968: 46.

[363] Togan 1931: 22-25.

[364] Öney 1971: 17-24.

[365] Yaman 1935: 79-83, Eyüpgiller 1999: 383-385, Çiftçi 1995: 13-16, 91-93.

[366] Darkot 1944: 300, Tanpınar 1969: 12-13.

[367] Sultan I. İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılan saray-medrese bugün Etnografya Müzesi binasının bulunduğu tepe üzerindedir (Ibn Bibi 1941: 57).

[368] Ibn Bibi 1941: 57, Ibn Bibi 1996: I/154-162, Müneccimbaşı 1935: 32, Müneccimbaşı 2001: 45-46, Koca 1990: 935-943, Uzunçarşılı 1948: 287-291, Galanti 1951: 47, Tanpınar 1969: 12-13.

[369] Braitanu 1929: 166-168, Uzunçarşılı 1933: 287-291, Baştak 1938: 1284-1288, Turan 1946: 471-496, Turan 1964: 214-220, Turan 1977: 4-6, Turan 1988: 109-146, Turan 1990: 117-126, Rice 1966: 103-105, Martin 1980: 321-330, Kayaoğlu 1981: 359-373, Delilbaşı 1983: 95-97, Delilbaşı 1987: 481-483, Sümer 1993: 9-14, Köymen 1986: 613-619, Köymen 1992: 16-27, Yuvalı 1994: 35-41, Öğün 1994: 27-34, Koca 1996: 465-484, Koca 2002: 344-353, Kırkıl 2000: 227-232, Tabakoğlu 2000: 117-126, Polat 2002a: 375-385, Cahen 2001: 132-143.

[370] Tongur 1940: 27-28, Şapolyo 1940: 32-34, Köhnen 1965: 74-75, Sedillot 1983: 170-172, Kessler 1935: 524-534, Faroqhi 1978: 46, Baykara 1971: 99-102, Akdağ 1949: 499-500.

[371] Barkan 1953: 210-211, Polonyalı Simeon 1964: 24, Aşıkpaşaoğlu 1970: 96-97, Evliya Çelebi 1970: V/269, Tuğlacı 1985: 397, İnalcık 2003: 153-154.

[372] Şen 1992: 47-52, Erdoğru 1999: 3-17, 91.

[373] Tuncel 1980: 151-152, Tuğlacı 1985: 7, Erdoğru 1999: 114-116, Eröz 1967: 63-65.

[374] Mazaherî 1972: 253-254, Baykara 1971: 82-85, Baykara 1975: 90-97, Eberhard 1940: 172, Radloff 1957: 450-453.

[375] Ibn Bibi 1943: 65,76, Ibn Bibi 1996: II/198,204, Aksarayî 1943: 340, Aksarayî 2000: 232, Müneccimbaşı 2001: 50-51, Baykara 1971: 100, Sümer 1985: 13-14, Sümer 1985: 52-55, Togan 1981: 237.

[376] Sümer 1985a: 52-55, Sümer 1985: 11-24, Sümer 1993: 13, Turan 1990: 109, Koca 2002: 347, Polat 2002a: 382.

[377] Turan 1970: 169, Turan 1990: 109, Turan 1998: 367-368, Kayaoğlu 1981a: 371, Sümer 1983: 16-17, Sümer 1985: 16, Polat 1997: 182, Tabakoğlu 2000: 126, Merçil 2000: 30,157-159, Kızıltoprak 2003:160-161.

[378] Sümer 1985: 16-22.

[379] Turan 1970: 169, Turan 1980: 169, Turan 1990: 109, Turan 1993: 207-208, Turan 1998: 368, Kayaoğu 1981a: 371, Polat 2002a: 382, Tabakoğlu 2000: 126, Tihranî 2001: 89.

[380] Ocak 1978: 162-164, Togan 1931: 25, Turan 1980: 169, Kayaoğu 1981a: 371, Temir 1989: 114-115, Turan 1998: 368, Polat 2002a: 382, Tabakoğlu 2000: 126, Turan 1970: 169, Turan 1990: 109, Sümer 1974: 348.

[381] Özergin 1959: 143, Kayaoğu 1981a: 371, Eflâkî 1986: I/17-18, Mevlânâ 1999: 238, Turan 1970: 169, Turan 1980: 169, Polat 2002a: 382, Turan 1998: 368, Samur 1992: 21-29.

[382] Özergin 1959: 120, Özergin 1965: 149-150, Ruben 1947a: 610, Tabakoğlu 2000: 126, Turan 1946: 488, Turan 1970: 169, Kayaoğu 1981a: 371, Esterabadi 1990: 277, Polat 2002a: 382, Sümer 1974: 348, Seçgin 2002: 446, Naza-Dönmez 2003: 128-129.

[383] Turan 1970: 169, Kayaoğu 1981: 371, Eflâkî 1986: II-225-226, Turan 1990: 109, Turan 1998: 368, Merçil 2001: 159, Varlık 1974: 40.

[384] Başoğlu 1980: 27, Gordlevski 1988: 166, Özden 1936: 1-4.

[385] Özergin 1959: 125, Özergin 1965: 159-160, Duymaz 2001:281-288, Naza-Dönmez 2003: 128-129.

[386] Ramsay 1961: 46,146, Baykara 1990: 1097-1103.

[387] Mutlu 1976: 36-37, Üçok 2002a: 153, Üçok 2002: 285-293.

[388] Özden 1936: 1-4.

[389] Togan 1931: 23-25.

[390] Togan 1931: 23-25.

[391] Uzunçarşılı 1933: 287-291, Baştak 1938: 22-23, Altan 1940: 56-61, Turan 1964: 209-227, Turan 1970: 231-262, Köymen 1977: 13-16.

[392] Rubruck 2001: 140.

[393] Solakian 1923: 17, Saint Quentin 1965: 69, Heyd 1975: 611-612, Bakır 1998: 545-546, Tızlak 2002: 441, Uzunçarşılı 1933: 289-291, Uzunçarşılı 1934: 9-12, Bryer 1988: 147-148, Turan 1998: 363.

[394] Uzunçarşılı 1933: 291, Riefstahl 1941: 48-49, Konyalı 1946: 209-223, Aslanapa 1974: 69-77, Heyd 1975: 335, 611, Samur 1990: 7-9, Turan 1971: 339, Turan 1998: 366, Güzel 1983: 37, Baykara 1993: 13-20, Baykara 1996a: 183-185, Göde 1996: 145-147, Lloyd-Rice 1989, Rogers 1996: 372-374.

[395] Ibn Bibi 1943: 118-124, Ibn Bibi 1996: I/315-320, Heyd 1975: 328-330, Yakubovski 1954: 207-226, Köprülü 2002: 60.

[396] Ibn Bibi 1943: 141, Ibn Bibi 1996: I/315, 373-374, Konyalı 1946: 67, Turan 1970: 246, Cahen 1994: 241, Cahen 2001: 153.

[397] Erkiletlioğlu-Güler 1996: 22, Lindner 1988: 267, Lindner 1999: 148-149, Sahillioğlu 1993: 501-505, Cahen 2001: 97-99.

[398] Artuk 1977: 4-6, Bryer 1988: 139, Erkiletlioğlu-Güler 1996: 31-32, Lindner 1999: 148-149, Lindner 1988: 267-274, Buniyatov 1991: 1011.

[399] Solakian 1923: 29, Ibn Batuta 1929: 132, Uzunçarşılı 1933: 290, Uzunçarşılı 1937: 109-112, Özergin 1959: 133, Winfield 1962: 171-172, Vryonis 1962: 1-18, Saint Quentin 1965: 68, Sümer 1985: 5-6, Sümer 1989: 162-163, Sümer 1990: 72-75, Bakır 1998: 531, Atasoy 1982: 33-34, Turan 1980: 175, Turan 1998: 363, T'serstevens 1955: 20-21, Marco Polo 1985: 20-21, Tızlak 2002: 412, Tabakoğlu 2000: 106, Cahen 1994, 164-165, 311-312, Cahen 2001: 90, 240, Polonyalı Simeon 1964: 85, Nemlioğlu 1987: 23-28, Tuğlacı 1985: 138-139, Matschke 2002: 115-120.

[400] Buniyatov 1991: 1012, Lindner 1988: 267-274, Erkiletlioğlu 1991: 22, Erkiletlioğlu-Güler 1996: 32.

[401] Artuk 1949: 103-109, Artuk 1970: 269-286, Artuk 1980: 265-270, Hinrichs 1991: 29-37, Erkiletlioğlu 1991: 21-22, Sahillioğlu 1993: 501-505, Sağlam 1960: 203-207.

[402] Aksarayî 1943: 306, Aksarayî 2000: 206, Erkiletlioğlu-Güler 1996: 29-34, Hinrichs 1991: 37.

[403] Buniyatov 1991: 1011, Lindner 1988: 267-274, Lindner 1999: 146-152, Erkiletlioğlu-Güler 1996: 29-34, Sümer 1989: 163.

[404] Refik 1931: 9-10, Artuk 1977: 4-6, Merçil 2000: 185, Turan 1990: 100, Turan 1980: 175, Tabakoğlu 2000: 106, Tızlak 2002: 411, Uzunçarşılı 1933: 290-291, Koca 1996: 474, Koca 2002: 349, Sümer 1989: 162, Faroqhi 2000: 211-225, Cahen 1994: 165, Cahen 2001: 90.

[405] Ülken 1937: 490-491, Gölpınarlı 1941: 39-48, Köprülü 1943: 410, Lapidus 1995: 305, Köprülü 1943: 410, Turan 1953: 545, Ayverdi 1959: 1-5, Akay 1995: 15-21, Yuvalı 1997: 1291-1292, Melikoff 2000: 149-150, Bozkuş 2001: 249-257, Kara 2002. 308-319, Özköse 2003: 249-279, Polat 2004:189-190.

[406] Cahen 1962: 685, Ocak 1996: 46-47, Melikoff 2000: 149-150.

[407] Cahen 1970a: 193-202, Bayram 1994b: 79-92, Ocak 1981: 73-80, Ocak 2002a: 261-264, Ocak 1996.

[408] Hasluck 1973: II/565-575, Lapidus 1995: 305, Ocak 2002b: 98-103, Parmaksızoğlu 1971: 421-426.

[409] Turan 1953: 541, Hasluck 1973: II/391-402, Kienitz tarihsiz: 129-130, Turan 1970: 255-256, Ocak 2002b: 98-107.

[410] Parmaksızoğlu 1971: 423-424.

[411] Uluçay 1946: 749-778, Uğur 1936: 226-229, Erten 1949: 14-15, Şeyh Musa 1991: 21-82.

[412] Güzel 1999: 91-135, Hasluck 1973: II/506-507.

[413] Eyice 1969: 229-234,239-242, Aşıkpaşaoğlu 1970: 221-222, Hasluck 1973: II/568-576, Ocak 1996: 116-117.

[414] Ocak 1991: 661-673, Wolper 2000: 309-322.

[415] Ibn Bibi 1996: I/110, Müneccimbaşı 2001: 41-42.

[416] Köymen 1966: 1123-1124, Wolper 1994, Wolper 2000: 3121-312, Ocak 1996: 117, Bayram 1989: 66-74, Cahen 1970a: 193-202, Köprülü 1984: 207-209, Günay-Ecer 1999: 163.

[417] Bayram 1987: 3-36, Bayram 1993: 119-124, Bayram 1994b: 79-92, Bayram 1999: 53, Günay-Ecer 1999: 163-164, Ocak 1996: 63, Ocak 2002b: 88-97, Tansu 1995: 753-760, Köprülü 1969: 231-232, Köprülü 1984: 201-203, Köprülü 1999: 94-102, Babinger-Köprülü 2000: 14-15, Özköse 2003: 249-279, Ceran 2002: 334-338.

[418] Müneccimbaşı 1935: 14, Müneccimbaşı 2001: 17-18, Kesik 2003: 134-137, Rıza Nur 1994: 50.

[419] Anonim Selçuk-Nâme 1952: 25, Oral 1962: 223-240, Turan 1971: 233, Turan 1970: 257, Konyalı 1974: 280-284, 312.

[420] Ferit-Mesud 1934: 36-119, Rogers 1976: 69-103, Cunbur 1987: 341-348, Cunbur 1996: 585-619, Cantay 1998: 466-472, Çayırdağ 1982: 596-601, İnan 1955: 140-145, Özergin 1959: 120, Türkmen 1998: 437-445, Sözen 1980: 131-132, Crane 1993: 1-57.

[421] Köprülü 1942: 1-37, Ergin 1936: 34-45, Ergin 1939: 61-64, Barkan 1963: 239-296, Ögel 1963: 37-41, Katoğlu 1967: 335-344, Rogers 1976: 69-103, Alkan 1985: 205-212, Cezar 1985: 179-184, Aktüre 1985: 19-38, Yediyıldız 1981: 262-271, Crane 1993: 1-57, Kuban 1994: 117-120, Kuban 1995: 163-197, Demir 1998: 53-73.

[422] Taeschner 1954: 17-18, Cahen 1986: 551-601, Gordlevski 1988: 193-196, Göde 1986: 5-6, Bayram 1994a: 38, Bayram 1991: 81-89, Çağatay 1997: 48-51, Köprülü 1984: 211-217, Köprülü 1999: 89-93, Tabakoğlu 2000: 108-112, Ecer 1986: 6-8, Ecer 1998: 127-137, Özköse 2003: 260-272, Ocak 1978a: 247-269.

[423] Ibn Batuta 1929: 124-126.

[424] Marko Polo tarihsiz: 19-20, Marco Polo 1985: 19-21, T'serstevens 1955: 74-76, Bush 1983: 509-533, Ecer 1991: 1-3.

[425] Tarım 1938: 115-126, Bayram 1991: 152-155, Ecer 1998: 127-137, Ecer 1998a: 15-19, Göde 1988: 1-5, Ruben 1947a: 603-640.

[426] Tarım 1938: 142-143, Galanti 1951: 53-55, Anonim Selçuk-Nâme 1952: 40, 45, Eflâkî 1986: II/57-58, Gölpınarlı 1950: 74-80, Cunbur 1975: 284-285, Sümer 1990a: 3-6, Sümer 1990b: 11-16, Sümer 1975: 254, Çağatay 1997: 91, Günşen 1998: 43-47, Akdağ 1995: 15-16, Bayram 1999a: 15-17, Tabakoğlu 2000: 112.

[427] Gölpınarlı 1950: 74-80, Cunbur 1986: 88-92, Bayram 1991: 133-134, Günşen 1998: 46, Cunbur 1986: 87-93, Cunbur 1986a: 312-319.

[428] Anonim 1946: 17-18.

[429] Hasluck 1973: II/505-506, Cunbur 1986a: 312-319, Cunbur 1986: 87-93, Bayram 1991: 155-157, Çağatay 1988: 493-497, Çağatay 1997: 91, Günşen 1998: 46, Oral 1954: 57-65, Gordlevski 1988: 193-206.

[430] Gordlevski 1988: 198, Anonim 1946: 17-18, Cunbur 1986a: 312-319.

[431] Köprülü 1931: 219-240, Yinanç 1935: 83, Yinanç 1944: 166, Shaw 1985: I/9-10.

[432] Ünsî 1942: 25, Âşıkpaşaoğlu 1970: 8, Lütfî Paşa 2001: 77, 95.

[433] Aksarayî 1943: 137,187,190-191,254-255,340, Aksarayî 2000: 33,83,86-87,153,155,232,250-251, Taneri 1966: 167-168.

[434] Şapolyo 1937, 25-28, Yinanç 1944, 171-173, Gordlevski 1988, 80-82, Orkun 1935, 189-199, Candar 1934, 52-57, Caferoğlu 1972, 6-7, Köymen 1986, 33, Sümer 1999, 405-465, Ruben 1947, 368-391.

[435] Yinanç 1944: 172-173, Sümer 1960: 574-575, Sümer 1975: 255, Sümer 1999: 157-158,185, Eröz 1966: 119-125, Togan 1981: 217-218, Tabakoğlu 2000: 84-85.

[436] Ocak 1978: 164-166, Barkan 1953: 210.

[437] Köprülü 1931: 228-229, Köprülü 1999: 46-52, Şapolyo 1937: 25-28, Yinanç 1935: 83-84, Yinanç 1944: 181, Wittek 1963: 257-268, Wittek 1971: 17-20, Eröz 1966: 125, Köymen 1979: 66, Köymen 1989: 29, Shaw 1985: 9-10, Çetin 2002: 261-265, Baykara 2002: 229-236, Demir 2002: 327-329, Koca 1996: 478-481, Koca 2002: 351-352, Lindner 2000: 34-35.

[438] Şapolyo 1937: 26-27, Wittek 1963: 260-261, Köprülü 1999: 77, Kuban 1995: 172-179, Akdağ 1949: 497-571, Akdağ 1995: 12-24, Acar 1975: 8-10, Tunçdilek 1980: 3-4, Tabakoğlu 2000: 84-90, Cahen 2001: 81-83, Şeker 1969: 29-34, Kemal 1988: 23-26, Polat 2004:194-195.

[439] Köprülü 1331: 193-232, Pehlivanoğlu 1959: 45, Sencer 1969: 18-25, Cahen 1962: 687, Cahen 1955-1956: 348-358, Cahen 1990: 247, Tönük 1945: 52, Tezel 1977: 3-30, Ortaylı 2000: 164-166, Yazıcıoğlu 1983: 72-95, Yerasimos 2000: 122.

[440] Turan 1948a: 549-574, Turan 1988a: 951-959, Sencer 1969: 20-23, Ülken 1973: 1-62, Ashtor 1976: 213-214, Cahen 1986a: 1088-1091, Cahen 1994: 176-190, Cahen 2001: 100-111, Merçil 1997: 175-176, Uzunçarşılı 1988: 113-117, Ortaylı 2000: 155-161.

[441] Şapolyo 1940: 27-29, Ibn Bibi 1996: I/59,426, Köprülü 1331: 193-232, Price 1956: 32-33, Sümer 1962: 221, Ashtor 1976: 213-214, Kaymaz 1964: 114, Turan 1970: 254, Togan 1981: 211, Gordlevski 1988: 249-269, Cahen 1962: 686, Cahen 1994: 235-242, Cahen 2001: 112-122, Akdağ 1995: 48-49, Baykara 1985: 49-60, Ortaylı 2000: 164-166, Baykara 2000: 177-185.

[442] Hinrichs 1991: 31-34, Artuk 1960: 221, Sağlam 1960: 203, Koca 1994: 149-161, Koca 1995: 62-63, Taneri 1966: 142-144, Köymen 1988a: 1371, Oral 1953: 501-502.

[443] Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev çocuk yaştaki küçük oğul Keyferidun'a meliklik vermemiş ve Alâaddin Keykubad emrine bıraktığı Danişmend İli'ne tâbi Koyulhisar kentine göndermiştir (Turan 1971: 293-294).

[444] Artuk 1980: 266, Cahen 1955-1956: 354, Kaymaz 1964: 131-132.

[445] Cahen 1955-1956: 356, Ashtor 1976: 213-214, Ateş 1982: 83-86, Uzunçarşılı 1998: 113-117, Doğan 1998: 69, Turan 1988a: 952-959.

[446] Kaymaz 1964: 91-156, Cahen 1994: 232-244, Cahen 2001: 146-156, Uyumaz 2001: 121-130.

[447] Ibn Bibi 1941: 57,137, Ibn Bibi 1996: I/266,367, Müneccimbaşı 2001: 61, 69-70.

[448] Ibn Bibi 1996: I/13, Urfalı Mateos 1962: 312-313, Kinnamos 2001: 145, Khoniates 1995: 79-80.

[449] Çay 1983: 270-279, Cenâbî 2000: 243.

[450] Müneccimbaşı 1935: 14, Müneccimbaşı 2001: 17-18, Nur 1994: 50, Turan 1971: 195, Togan 1981: 205, Kesik 2003: 134-137.

[451] Erdoğan 1936: 223, Erdoğan 1937: 370-375, Totaysalğır 1944: 33-35, Turan 1947: 197-235, Turan 1971: 234, Konyalı 1964: 819-841, Çay 1984: 104-105, Durukan 1997: 25-30, Baykara 2002: 230-234, Kesik 2003: 131-132.

[452] Gordlevski 1941: 205, Togan 1981: 217, Runciman 1992: 13, Michaud 1942: 1-7.

[453] Turan 1947: 204-206.

[454] Gordlevski 1938: 1051-1069, Gordlevski 1988: 229, Kayaoğlu 1994: 736-737, Tekindağ 1967: 23.

[455] Artuk 1960: 219-220.

[456] Müneccimbaşı 1935: 20, Müneccimbaşı 2001: 25-27, Ibn Bibi 1941: 24, Ibn Bibi 1996: I/41, Aksarayî 1943: 127, Aksarayî 2000: 23, Neşrî 1987: 32-33, Cenâbî 2000: 242, Nur 1994: 50-51.

[457] Anonim Selçuk-Nâme 1952: 25, Erzi 1950: 97, Oral 1962: 223, Konyalı 1974: 283-289, Turan 1988: 48, Turan 1971: 233.

[458] Müneccimbaşı 1935: 26-27, Müneccimbaşı 2001: 36-41, Ibn Bibi 1941: 43, Ibn Bibi 1996: I/110, Turan 1971: 281, Bayram 2001: 66, Bayram 2002: 171, Bayram 1994b: 79-92, Bayram 1987: 30-36.

[459] Udovitch 1977: 144-145.

[460] Köprülü 1931: 206-207, Uzunçarşılı 1988: 120.

[461] Müneccimbaşı 1935: 30-32, Müneccimbaşı 2001: 42-46, Ibn Bibi 1941: 49-57, Ibn Bibi 1996: I/134-161, Koca 1990: 935-943, Koca 1997: 21-28, Uyumaz 2003: 14-17.

[462] Rice 1966: 111, Gordlevski 1988: 229, Chandler-Fox 1974: 218-219.

[463] Ibn Bibi 1941: 134-135, Ibn Bibi 1996: I/362-364, Uzluk 1981: 371-384, Önder 1981: 911, Uyumaz 2003: 99.

[464] Emir-i Şikâr, Selçuklu döneminde av hayvanlarına bakan ve av dönemlerinde sultanlara eşlik eden emirdir.

[465] Aslanapa 1963b: 23-28, Aslanapa 1984: 174-177, Uzluk 1981: 371-384, Önder 1981: 911-914, Meinecke 1986: 285-286, Arık 2000: 49-51, Arık 2001: 25-32, Arık 2003: 345-350,

[466] Tahir 1935: 254-256, Oral 1953: 501-517, Turan 1988: 14.

[467] Kaymaz 1970: 30, Köymen 1988b: 1542-1543, Köprülü 1984: 188.

[468] Turan 1988: 8, Kaymaz 1967: 23-27, Köymen 1988b: 1540-1545, Jansky 1950: 117-126.

[469] Âşıkpaşaoğlu 1985: 15, Ünsî 1942: 25, Ibn Bibi 1941: 57,109,137,161,173, Ibn Bibi 1996: I/266, 290,367,413,433,434, Nur 1994: 62, Müneccimbaşı 2001: 61,74, Lütfî Paşa 2001: 77,95, Turan 1988a: 957.

[470] Arık 1940: 113, Ibn Bibi 1943: 141, Ibn Bibi 1996: I/315, 373-374, Turan 1970: 246, Uzunçarşılı 1988: 120, Artuk-Artuk 1986: 66, Turan 1988b: 80-81, Oral 1953: 502, Edhem 1982: 69-87, Göde 1982: 20-21, Güler 1985: 19-21, Güler 1998: 171-177, Durukan 1988: 26-43, Satoğlu 1981: 1-2, Erkiletlioğlu 1993: 142-158, Ecer 1998a: 15-19, Yuvalı 1998: 471-476, Göde 1994: 55-59, Baykara 1988: 7-10, Baykara 1993: 38-43.

[471] Ibn Bibi 1941: 131, Ibn Bibi 1996: I/354, Simbat 1946: 80-81, Tekindağ 1949: 29-34, Müneccimbaşı 2001: 68, Uyumaz 2003: 30-34.

[472] Akdağ 1985: 80-90, Turan 1989: 1-6, Turan 1995: 59.

[473] Ibn Bibi 1941: 110-111, Ibn Bibi 1996: I/292, Akdağ 1995: 69.

[474] Ebü'l Ferec-Ibnü'l İbrî 1941: 39, Aksarayî 1941: 151-152, Aksarayî 2000: 46, Yuvalı 1994a: 102-103, Yuvalı 1994b: 584-585, Akdağ 1995: 93, Erdem 2003: 53-55.

[475] Oral 1955: 385-394, Sahillioğlu 1969: 57-65, Turan 1950: 157-165, Turan 1948: 563-566, Turan 1988: 32-33, Rogers 1976: 86.

[476] Yücel 1970a: 373-407.

[477] Ferit-Mesud 1934: 126-131.

[478] Aksarayî 1943: 162, Aksarayî 2000: 56.

[479] Aksarayî 1943: 180-199, Aksarayî 2000: 77-89, Ibn Bibi 1996: II/179-210, Hinz 1949: 771-792, Kunter 1942: 431-4565, Togan 1931: 1-42, Wittek 1931: 161-164, Togan 1953-1954: 33-49, Turan 1948: 554-558, Ülken 1973: 47, Turan 1952: 254, Turan 1995: 96-98, Spuler 1987: 386-389, Yuvalı 1994a: 101-114, 155-156, Yuvalı 1994b: 584-585, Erdem 2003: 53-55.

[480] Le Strange 1926: 82, Sevim 1988: 24.

[481] Abü'l Farac 1945: I/316, Honigmann 1970: 185-186, Kırgızoğlu 1970: 111-139.

[482] Laurent 1988: 225, Cahen 1962: 685, Sümer 1967: 439-441, Yinanç 1944: 171-172, Wittek 1999: 2, Vryonis 1981: 54-57, Akdağ 1949: 499-500.

[483] Müneccimbaşı 2001: 143-159.

[484] Sümer 1971: 391-433.

[485] Yinanç 1987: 461-464, Turan 1993: 55-79, Sümer 1998: 1-14.

[486] Sümer 1986: 447-489, Sevim 1987: 465-468.

[487] Turan 1987: 469-472.

[488] Turan 1987a: 473-475.

[489] Sümer 1988: 20-21.

[490] Turan 1993: 133-240.

[491] Sümer 1967: 439-441, Turan 1959: 2-8.

[492] Togan 1931: 25, Sümer 1986: 447-489, Karamağaralı 1988: 143-144, Karamağaralı 2002: 800-806.

[493] Turan 1959: 6, Turan 1971: 45-82, Kafesoğlu 1979-1980: 1-28, Merçil 1997: 117, Önder 1996: 730-732.

[494] Yakubovski 1954: 207-226, Tekindağ 1950: 29-34, Wittek 1999: 1-2, Sümer 1999: 156, Pitcher 1999: 52, Kaymaz 1964: 126, Cahen 1968: 41-50, De Planhol 1968: 224, Hüseynof 1981: 732-733.

[495] Al-İsfahâni 1943: 56, Anonim Selçuk-Nâme 1952: 25, Yinanç 1944: 181-182.

[496] Aksarayî 2000: 46, Ibn Bibi 1943: 43, Ibn Bibi 1996: II/202, Anonim Selçuk-Nâme 1952: 41, Müneccimbaşı 2001: 49, Kaymaz 1970: 99, Akdağ 1995: 69, Turan 1988: 164-165, Tekindağ 1964: 81, Darkot 1966: 31-41.

[497] Özergin 1959: 38-54, Nizam'ül Mülk 1998: 29, Çulpan 1975: 70, İlter 1978: 17-20, Rogers 1978: 397-431, Köprülü 1942: 267-278, Turan 1946: 471-496.

[498] Bayram 1993: 119-124, Bayram 1994b: 79-92, Bayram 1987: 30-37, Turan 1953: 541, Ateş 1982: 70-72, Wolper 2000: 311-312, Bozkuş 2001: 249-257.

[499] Hasluck 1973: II/565-575, Barkan 1943: 279-365, Baykara 1988: 196-199, Uluçay 1946: 749-778, Aşan 1999: 53-61, Kurnaz 1991.

[500] Uzunçarşılı 1988: 120, Köprülü 1931: 206-207.

[501] Cahen 1994: 190-203, Cahen 2001: 112-114, Kuban 1995: 163-197, Turan 1990: 110.

[502] Lindner 2000: 34-35, Köymen 1979: 65-66, Sümer 1991: 5-7, De Planhol 1968: 226, Wittek 1971: 17, Tezel 1977: 14-30.

[503] Cahen 1968: 42-45-48, Wittek 1999: 2, Köymen 1986: 30, Sümer 1999: 181-182.

[504] Sümer 1962a: 521-527, Sümer 1969: 46-50, Sümer 1991: 6-7, Sümer 1992: 12-23, Sümer 1999: 182,185,258-269, Tekindağ 1964: 81, Turan 1988: 165, Ashtor 1976: 210, Yuvalı 1997: 1290.

[505] Turan 1959: 2-8, Uzunçarşılı 1948: 288-303.

[506] Vryonis 1981: 55-57, Pitcher 1999: 51, Cahen 1962: 685.

[507] Uzunçarşılı 1933: 287-291, Oral 1962: 53-73, Köymen 1977: 13-16, Köymen 1986: 614-619, Köymen 1989: 15-21, Köymen 1992: 16-17, Merçil 1997: 130-131,177, Kayaoğlu 1981a: 359-373, Koca 1996: 465-484, Turan 1971: 233, Sümer 1991: 4, Kırkıl 2000: 227-233, Bedirhan 2002: 65-82.

[508] Turan 1948a: 549-574, Sencer 1969: 20-24, Ülken 1973: 1-62, Uzunçarşılı 1988: 113-117, Ateş 1982: 83-86, Erdost 1989: 19-25, Doğan 1998: 69-70, Cahen 1994: 176-190, Cahen 2001: 100-111, Merçil 1997: 175-176, Sencer 1999: 92-96.

[509] Turan 1948a: 563-564, Turan 1950: 157-165, Turan 1952: 251-260, Oral 1950: 3-5, Oral 1950a: 3-6, Oral 1950b: 3-9, Oral 1950c: 5-9, Oral 1955: 385-394, Ülken 1973: 47-50, Erdost 1989: 20-22, Wolper 1995: 40.

[510] Sahillioğlu 1969: 57-65, Konyalı 1974: 360-369.

[511] Turan 1950: 157-158, Erdost 1989: 20.

[512] Turan 1950: 157-158.

[513] Tütenk 1972: 381-382.

[514] Yinanç 1935: 87, Şapolyo 1937: 25-27, Yinanç 1944: 180-181, Togan 1946: 208, Uzunçarşılı 1948: 288, Ülken 1990: 10-11, Yenen 1954: 72-74, Demir 2003: 65-66.

[515] Orkun 1935: 189-199, Candar 1934: 52-57, Yinanç 1935: 83-84, Yinanç 1944: 166-181, Ruben 1947: 368-391, Şapolyo 1937: 25-27, Caferoğlu 1972: 6-7, Vryonis 1981: 57, Köymen 1986: 33, Ülken 1990: 10, Çetin 1990: 124-125, Kafalı 1995: 28, Sümer 1999: 405-465.

[516] Müneccimbaşı 1935: 14, Müneccimbaşı 2001: 17-18, Anonim Selçuk-Nâme 1952: 25, Oral 1962: 223-240, Turan 1970: 257, Turan 1971: 233, Konyalı 1974: 280-284,312, Kesik 2003: 134-137, Nur 1994: 50.

[517] Konyalı 1945: 43, Köymen 1987: 383, Wittek 1969: 218, 227-228, Turan 1971: 219,240, Süryani Mihâil 1944-1945: 251-252.

[518] Neşrî 1987: 37, Cenâbî 2000: 253.

[519] Turan 1946: 471-496, Erdmann 1961, Özergin 1959, Özergin 1965: 141-170, İlter 1978: 17-22, Çulpan 1975: 70, Rogers 1978: 397-431.

[520] Cahen 1968: 41-50.

[521] Saint Quentin 1965: 66-68.

[522] Togan 1931: 22-25, Baykara 2000: 68-70.

[523] Rubruck 2001: 137-140.

[524] Marko Polo tarihsiz: 19-21, Marco Polo 1985: 19-21,24, T'serstevens 1955: 74-75.

[525] Turan 1959: 2-8, Köymen 1986a: 21-35, Köymen 1989: 28-35, Yuvalı 1997: 1287-1293, Köprülü 1999: 28-45.

[526] Âşıkpaşaoğlu 1970: 32-33, Köprülü 1999: 83-102, Melikoff 2000: 154, Ecer 1986: 6-8, Göde 1986: 4-7.

[527] Ülken 1937: 490-491, Günaltay 1943: 97, Ateş 1982: 148-152, Wolper 2000: 310, Kayaoğlu 1989: 19-27, Öztürk 2001: 42-44, Ocak 2002b: 88-97.

[528] Ibn Bibi 1941: 43,60, Ibn Bibi 1996: I/119,174-175, Müneccimbaşı 2001: 50, 61, Aksarayî 2000: 63, Aksarayî 1943: 169, Ocak 1978: 129-208, Barkan 1942: 279-365.

[529] Erdmann 1961: 94-101, Kuran 1994: 33-37, Kuban 1994: 121-124, Kuban 1995: 182, Kienitz tarihsiz: 121, Baykara 1996: 34-59, Yavuz 1981: 921-930.

[530] Ergin 1936: 34-45, Ergin 1939: 61-64, Barkan 1963: 239-296, Ögel 1963: 37-41, Katoğlu 1967: 335-344, Alkan 1985: 205-212, Cezar 1985: 179-184, Tankut 1979: 863-873, Aktüre 1985: 19-38, Yediyıldız 1981: 262-271, Kuban 1994: 117-120, Kuban 1995: 163-197, Demir 1998: 41-42.

[531] Bayburtluoğlu-Madran 1981: 941-949, Madran 2002: 551-562.

[532] Kafalı 1995: 25-28, Ruben 1947: 384, Sümer 1994: 80, Gülensoy 1994: 365-376, Wittek 1969: 193-240, Baykara 1984: 265-273, Çetin 1990: 124-125, Scheinhardt 1976: 99-100, Tuncel 1980: 147-149, Tuncel 1981: 336-340, Yediyıldız 1984: 28, Önder 1984: 69.

[533] Al Melik-Al-Zahir 1941: 84-90, Kaymaz 1964: 91-156, Kaymaz 1967: 23-61, Erkiletlioğlu 1991: 10-11, Sümer 1975: 252-253, Yuvalı 1994a: 101-110, Yuvalı 1994b: 581-600, Erdem 2003: 53-54.

[534] Aksarayî 1943: 180-199, Togan 1931: 18-21, Yuvalı 1994a: 155-159, Erdem 2003: 49-67.

[535] Beazley 1904, 79-88, Vardan 1937: 233, Togan 1931: 16-17, Togan 1953-1954: 39-49, Togan 1981: 301-316, Jahn 1971: 29-33, Jahn 1979-1980: 59-77, Turan 1990: 130-131, Sümer 1975: 253.

[536] Togan 1954: 33-50, Kaymaz 1964: 91-156, Uzunçarşılı 1937: 3-57, Sümer 1975: 252.

[537] Behçet 1930: 43-49, Ülkütaşır 1937: 1050-1053, Ülkütaşır 1949: 112-151, Crane 1993: 1-57.

[538] Cahen 1968: 41-50, Saint Quentin 1965: 66-68.

[539] Erzi 1950: 97-99, Turan 1971: 687-688, Artuk-Artuk 1986: 65-69, Göde 1994: 55-59.

[540] Darkot 1966: 31-41, Akdağ 1995: 69.

[541] Ibn Bibi 1941: 57, 137, Ibn Bibi 1996: I/266, 367, Konyalı 1945: 44-45.

[542] Turan 1988: 14, Erdem 1935: 254-256, Meinecke 1986: 285-286.

[543] Aksarayî 1943: 151-152, Aksarayî 2000: 46, Anonim Selçuk-Nâme 1952: 41.

[544] Kaymaz 1970: 109, Akdağ 1995: 68-69, Aksarayî 2000: 46.

[545] Akdağ 1995: 68, Kesik 2003: 134-137.

[546] Müneccimbaşı 1935: 26-27, Müneccimbaşı 2001: 41-42, Ibn Bibi 1941: 43, Ibn Bibi 1996: II/110.

[547] Aksarayî 1943: 151-152, Aksarayî 2000: 46.

[548] Ibn Bibi 1941: 290, Ibn Bibi 1996: I/354, Simbat 1946: 80-81, Sümer 1969: 46-50, Turan 1971: 345-346, Kaymaz 1970: 98-99.

[549] Strabon 1993: 197-201, Ramsay 1960: 420-426, Anonim Selçuk-Nâme 1952: 41-42, Ibn Bibi 1941: 290, Ibn Bibi 1996: II/202.

[550] Ibn Bibi 1941: 300, Ibn Bibi 1996: II/238, Turan 1969: 34, Turan 1988: 164-165, Sümer 1969: 46-50, Sümer 1992: 7-16, Sümer 1999: 185.

[551] Aksarayî 1943: 300, Aksarayî 2000: 63, 207, Müneccimbaşı 2001: 49,136.

[552] Müneccimbaşı 2001: 47-49.

[553] Ibn Bibi 1941: 118-124, Ibn Bibi 1996: I/315-345.

[554] Aksarayî 2001: 206, Hinrichs 1991: 37, Lindner 1988: 270-271.

[555] Braitanu 1929: 159.

[556] Bryer 1986: 275-276, De Clavijo 1993: 67.

[557] Özalp 1960: 66-82, İlter 1980: 32-39, Sarar 1989: 41-50, Keskin 2001: 145-146.

[558] Uzunçarşılıoğlu 1929: 4-52, Ferit-Mesut 1934: 87-99, Crane 1993: 22-23,36-38, Köprülü 1999: 77.

[559] Müneccimbaşı 1935: 14, Müneccimbaşı 2001: 17-18, Nur 1994: 50, Turan 1971: 195.

[560] Ibn Bibi 1996: I/13, Urfalı Mateos 1962: 312-313, Kinnamos 2001: 145, Khoniates 1995: 79-80, Cahen 1971: 146, Turan 1989: 1-6.

[561] Oral 1956: 385-410, Cahen 1971: 152, Crane 1993: 45-46.

[562] Aksarayî 1943: 162, Aksarayî 2000: 95, Konyalı 1946: 297-306, Turan 1947a: 415-429, Erdem 1934: 44-48, Erten 1940: 70, Köseoğlu 1935: 174-178, Köseoğlu 1936: 334-336, Aslanapa 1956-1957: 97-111, Demirdal 1968: 86-91, Baykara 1985: 49-60, Baykara 1989: 39-41, Baykara 1998a: 132-137, Baykara 1993: 38-43, Cahen 2001: 153, Uzunçarşılıoğlu 1929: 221-224,234-238, Seyirci 1986: 7-10, Crane 1993: 32-33,44-45.

[563] Beygu 1936: 41-42, Sümer 1971: 391-433, Sümer 1990c: 22-43, Turan 1993: 31-34.

[564] Ibn Bibi 1941: 38-41, Ibn Bibi 1996: I/93, Turan 1993: 21-25.

[565] Ibn Bibi 1941: 135-141, Ibn Bibi 1996: I/364-371.

[566] Ibn Bibi 1941: 141,173, Ibn Bibi 1996: I/371-373,433-434.

[567] Baykara 1979: 207-211, Baykara 1997: 77-79.

[568] Önder 1967: 153-154, Sönmez 2000: 169-177, Ülkütaşır 1949: 112-151, Ülkütaşır 1971: 815-816, Uzunçarşılıoğlu 1929: 191-197, Tuğlacı 1985: 91-92, Crane 1993: 30-31.

[569] Uğur-Koman 1940: 67-68, Akça 1937: 51-71, Akça 1945: 20-26, Crane 1993: 51,53.

[570] Kaymaz 1970: 92-96, Köprülü 1999: 74, Bayram 2001: 155-162.

[571] Üçok 1955: 73-74. "XIII. yüzyıl sonunda Uluborlu, Gönen, Keçiborlu, Yalvaç, Karaağaç, Eğirdir ve Antalya yörelerini kapsayan Hamit-Oğulları egemenlik alanı Hamit-Eli olarak adlandırılmıştır".

[572] Darkot 1961: 41-43, Darkot 1966: 31-41.

5. ANADOLU'DA SELÇUKLU KENT MODEL(LER)İ

5.1. Mekânsal Çözümlemeler

Selçuklu dönemi kentleri üzerine bir modelleme arayışına ya da mekânsal çözümlemelere girmeden önce, Anadolu kentlerinin tarihi coğrafya boyutunda mekânsal evrim sürecinin (olası) değişkenlerinin ortaya konulması gerektiği düşünülmektedir.

Hitit İmparatorluk döneminde Anadolu'da askeri ve siyasal merkezi gücün kurulmasına dayalı olarak ovalarda gelişen yerleşme süreci, imparatorluğun son dönemlerinde siyasal-askeri koşulların değişimine bağlı olarak, sarp kayalıklar üzerindeki tahkim edilmiş kalelere yönelmiştir.

Roma ve Bizans imparatorluk dönemlerinde merkezi otoritenin gücüne dayalı olarak kalelerden ovalara yönelen yerleşim süreci, önce Arap ve izleyen Türk fetih dönemlerinde imparatorluğun askeri ve siyasal egemenlik ya da gücünün değişimine veya zayıflamasına dayalı olarak kolay savunma olanakları veren kalelerle sınırlı alanlara çekilmiştir[573].

Anadolu'da Selçuklu döneminde özellikle XIII. yüzyıldan itibaren merkezi idare mekanizmasının kurulması ve milletlerarası ticaret olanaklarının gelişmesine bağlı olarak Bizans egemenliğinden devralınan kale yerleşmeleri yeniden ovalara doğru yayılmış, Selçuklu siyasal gücünün zayıflaması ve merkezi idare mekanizmasının ortadan kalkması sonucu başlayan siyasal belirsizlik döneminde (Türk feodaliteleri dönemi) ise yerleşmeler yeniden kalelere çekilmiştir.

Sözkonusu sürecin, Osmanlı İmparatorluğunun XVI. yüzyılda ulaştığı merkezi otonomiye dayanan siyasal ve askeri egemenlik düzeyine bağlı olarak Anadolu kentlerinin bedesten ya da han adı verilen ekonomik kurumların yapımı ile surların dışına taşması biçiminde mekâna yansıdığı görülmektedir.

Yukarıda açıklanan Anadolu kentlerinin tarihsel evrim sürecinden, kentleşme olgusunun ülkesel askeri ve siyasal egemenlik düzeyine bağlı olarak mekânsal değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu boyuttan bakıldığında, Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin mekânsal çözümlemesi ya da modeli üzerine üretilecek yaklaşımların, Anadolu'nun tarihsel topografyası ve askeri-siyasal-yönetsel egemenlik düzeyi değişkenleri kapsamında değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Dolayısıyla daha önce açıklanan ortaçağ batı kentleri üzerine Braudel tarafından ileri sürülmüş *Açık kent* ve *Kapalı kent* modelleri[574] ile Selçuklu dönemi kentleri üzerine ileri sürülmüş *Uc kenti* modeli[575], Anadolu'nun kendine özgü coğrafi koşulları ile Selçuklu döneminin özgün askeri-siyasal-yönetsel koşulları ve yapılanmaları kapsamında değerlendirildiğinde, Selçuklu kentlerinin sözkonusu modelleme yaklaşımlarından farklılıklar gösterdiği görülmektedir.

Örneğin Selçuklu döneminde Uc kenti olarak tanımlanmakla birlikte daha önce bölüm 4.1.1'de temel işlevinin askeri-siyasal merkez olduğu açıklanan Kastamonu kentinin Kütahya, Ankara, Çankırı gibi diğer uc kentlerinden farklı bir mekânsal kurguya sahip olması Uc kenti modeli olarak üretilen kavramın gerçekte tüm uc kentleri için geçerli olmadığını ortaya koymaktadır[576]. Bu yaklaşım Akşehir için de geçerlidir. Akşehir'deki mekânsal yapı unsurlarının dağılımından Selçuklu döneminde kentin yerleşim alanının tamamen surla çevrili alan içinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Selçuklu dönemi kentlerinin mekânsal kurgusunu belirleyen ya da kent modelini tanımlayan başka değişkenler veya etkenler olduğu anlaşılmaktadır.

Bu noktada, Selçuklu dönemi kentinin mekânsal kurgusu/modeli üzerindeki temel belirleyici unsurun; sözkonusu kentlerin askeri-siyasal-yönetsel işlevi ve buna bağlı olarak kentsel/bölgesel hizmet potansiyeli olduğu öngörülmektedir.

Kastamonu kenti bu yaklaşım içinde değerlendirilirse, kentin Selçuklu dönemi boyunca Kuzey Uc Eyaleti'nin yönetim merkezi olduğu ve askeri harekat üssü işlevine sahip olduğu gözönüne alındığında, diğer uc kentlerinden farklı mekânsal kurgusunun nedeni açıklanabilir. Nitekim Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde gerçekleştirilen ilk denizaşırı fetih faaliyeti olan Sudak/Kırım fethini Kastamonu'da ikamet eden Kuzey Uc Eyaleti Beylerbeyi Emir Hüsameddin Çoban organize etmiştir.

Burada dikkat çekici bir başka nokta; önceki bölümlerde açıklandığı üzere, Selçukluların ilk kuruluş döneminde meliklik merkezi olarak siyasal ve yönetsel merkez işlevi üstlenmiş Çankırı ve Ankara kentlerinin, Selçuklu siyasal birliğinin kurulması sonunda işlevlerini kaybetmiş olmalarıdır. Bu dönemde Ankara ve Çankırı yöreleri idari olarak yeniden organize edilmiş ve Kastamonu merkezli idari bölgeye bağlanmıştır. Dolayısıyla yönetsel unsurların Kastamonu kentinde yer seçmesi ve

kentin siyasal-yönetsel merkez işlevi kazanması, büyük bir olasılıkla kentin Konya ve Kayseri gibi askeri ve stratejik nedenlerle surlarla çevrilmesini zorunlu hale getirmiştir.

Diğer taraftan, sözkonusu kentler mekânsal büyüklükler kapsamında değerlendirildiğinde Kastamonu yaklaşık 30 ha. yerleşim alanına sahip iken, Ankara'nın 13 ha. ve Çankırı'nın 16 ha. yerleşim alanına sahip olması, Kastamonu'nun Ankara ve Çankırı'dan farklı siyasal-yönetsel potansiyelini ortaya koymaktadır (Tablo 12). Nitekim, Kastamonu'nun Selçuklu dönemi sonunda ortaya çıkan Türk feodaliteleri döneminde Candar Oğulları Beyliği'nin merkezi olması ve Ankara ile Çankırı'nın bu beyliğe tâbi kentler olarak varlığını sürdürmesi[577] de bu yargıları desteklemektedir.

Başka bir noktadan bakıldığında, dönemin tarihi kayıtlarından Anadolu'nun demografik ve ekonomik açıdan en gelişmiş kenti olduğu ileri sürülen Sivas kentinde, surdışı yapılanma odakları olarak nitelenebilecek hiçbir yapı faaliyetinin olmadığı görülmektedir. Buna karşılık; Konya ve Kayseri kentlerinde çok sayıda sur dışı yapılanma odağının varlığı ve her iki kentte de saltanat sarayları dışında kent yakınında sultanların ikametgâhına ayrılmış saraylar bulunduğu görülmektedir.

Yukarıda açıklanan kentlerarası mekânsal farklılıklar, Konya ve Kayseri'nin Selçuklu dönemi boyunca üstlenmiş olduğu askeri-siyasal yönetim merkezi işlevi ile Sivas kentinin ülkesel ticaret merkezi işlevi gibi kentsel işlev farklılıklarının dönemin kentsel mekân organizasyonları ya da kent formu üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır.

Görüldüğü gibi, dönemin özgün koşulları içinde, Selçuklu kentlerinin mekânsal yapısının kapalı kent, açık kent ya da uc kenti gibi genellemelerle açıklanabilmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla Selçuklu kentlerinin mekânsal kurgusunu belirleyen temel unsurun askeri-siyasal-yönetsel-ekonomik koşulların biçimlendirdiği ya da belirlediği işlevsel kademelenme olduğu anlaşılmaktadır.

5.1.1. Kentsel Makroform Büyüklükleri

Selçuklu dönemine ilişkin vakâyinâme, menâkıb-nâme ve vakfiye gibi yazılı kaynaklardan elde edilen sosyal-kültürel-ekonomik veriler halihazır haritalar üzerine aktarılarak dönemin yerleşme yapısına mekân boyutu kazandırılacağı ve Selçuklu

döneminde kentlerin olası mekânsal büyüklüklerinin belirlenebileceği öngörülmüştür. Bu yaklaşıma dayalı olarak halihazır haritalar kullanılarak üretilen kent plânlarından Selçuklu dönemi kentlerinin mekânsal organizasyonları ve kent formları belirlenmiştir. Dönemin tarihi kayıtlarından Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde surlarının yenilendiği anlaşılan Konya ve Sivas kentlerinin yaklaşık 150-130 ha. yerleşim alanına sahip olduğu saptanmıştır. Bu mekânsal veri Selçuklu döneminde diğer Anadolu kentlerinin mekânsal büyüklükleri ile karşılaştırıldığında, Konya ve Sivas kentlerinin Anadolu'nun en büyük yerleşmeleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Burada dikkat çekici nokta; askeri-stratejik işlevler ve konumsal nitelikler kapsamında benzer nitelikler gösteren ve Selçuklu döneminde milletlerarası ticaretin Anadolu'daki giriş-çıkış merkezleri işlevindeki Alâiyye (30 ha.), Antalya (40 ha.) ve Sinop (30 ha.) kentlerinin (makroform) büyüklüklerinin benzer olmasıdır (Tablo 1).

5.1.2. Kentsel demografik-ekonomik büyüklükler

Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin demografik büyüklüklerine ilişkin tarihi kaynaklarda belirtilen veriler değerlendirilirse; Bizans kaynaklı bir tarihi kayıttan, XIII. yüzyıl sonunda Sivas'ın yaklaşık 120.000 nüfusa sahip olduğu[578] veya Konya, Kayseri ve Sivas kentlerinin milletlerarası ticaret potansiyeline dayalı olarak 100.000 üzerinde nüfusa ulaşmış olabileceği kaydedilmektedir[579].

Ancak daha önce bölüm 2.2 ve 2.3.'de açıklandığı üzere, ortaçağ ve sanayi öncesi kentlerin çok azının 100.000 üzerinde nüfusa sahip olduğu ve XIV. yüzyılda Avrupa'da sadece Venedik, Paris, Milano ve Floransa gibi milletlerarası ulaşım kanallarının düğüm-odak noktalarında konumlanmış finans merkezleri işlevindeki kentlerin 100.000 üzerinde nüfusa ulaşabildiği dikkate alınırsa, bu rakamın oldukça abartılı olabileceği düşünülebilir.

Selçuklu dönemi kentlerindeki ulucami ya da mescid sayıları kullanımı gibi istatistiksel verilere dayanan araştırmalarda[580]; Konya'nın 50-60.000 ve Kayseri'nin 30-40.000 nüfusa sahip olduğu ileri sürülmektedir.

Bu noktada Selçuklu dönemi vakâyinâmeleri kentsel demografik büyüklüklerin belirlenmesine dönük olarak irdelenirse; XIII. yüzyıl sonunda Selçuklu başkenti Konya'nın *"ileri gelen eşrafından Ahi Ahmet Şah'ın kardeşinin cenazesine yaklaşık onbeş bin kişi katıldı"* ya da *"Şeyh Şerafeddin-i Herîve*

öldüğünde birkaç bin kişi başını açmış ağlıyordu"[581] veya XIII. yüzyıl sonuna tarihlenen Ünsi Şehnâmesi'nde[582] *"Konya'da yedi ulucami ve üçyüz mescid bulunmaktaydı"* gibi kayıtların kentsel demografi çözümlemelerinde kullanılabileceği düşünülmektedir.

Bir başka boyuttan bakılırsa; 1190 tarihli Haçlı seferine katılan tarihçilerin kayıtlarında Konya'nın Köln büyüklüğünde bir kent olduğuna ilişkin kayıt[583] ile aynı dönemde Köln kentinin yaklaşık 21.000 nüfusa sahip olduğu kaydı[584] kullanılarak Konya kentinin demografik yapısına ilişkin çıkarımlar yapılabilir.

Buraya kadar açıklanan demografik yapıya dönük araştırma bulgularından ve tarihi kayıtlarda geçen demografik yapıya ilişkin kayıtlardan, Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinin demografik verilerine ilişkin doğru bir saptamanın yapılabilmesi son derece güç görünmektedir. Dolayısıyla bu tez çalışmasında; Selçuklu dönemi kentlerinin demografik büyüklüklerinin belirlenmesinde, dönemin özgün tarihi kaynakları ile mekânsal, demografik ve ekonomik büyüklükler arasındaki ilişkiler boyutunda birden çok verinin karşılaştırmalı olarak kullanılması öngörülmektedir.

Bu metodolojik kurgu kapsamında, Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin demografik çözümlemelerinde kullanılan yöntemler aşağıda sıralanmıştır:

I. Dönemin konut tipolojisi ve hane büyüklüğü ile kentsel makroform büyüklüğü arasında kurulacak bağıntı yoluyla (olası) nüfusun tespit/tahmin edilmesi (Tablo 12).

Selçuklu dönemi vakfiyelerinde vakfedilen mülklere dair toponomi verileri mekânsal boyutta değerlendirilirse; ahşap veya kerpiçten yapılmış olduğu anlaşılan Selçuklu dönemi konutlarının alt katlarında yaşam biçimi ya da ekonomik etkinliklere göre ahır ya da imalathâne veya ticarethâneler bulunan bir veya iki katlı yapılar olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yerleşim dokusu içinde çok sayıda bağ-bahçe ya da tarlalar bulunduğu ya da başka bir ifadeyle kentlerde sur içinde tarımsal üretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Buradan hareketle Selçuklu dönemi kentlerindeki konut tipolojilerinin bir ya da iki katlı ve tarımsal üretime elverişli nitelikte tek aileli bahçeli konutlardan oluştuğu, dolayısıyla yerleşim dokusunun seyrek olduğu veya kentsel alan içinde yoğun bir yapılaşma dokusu olmadığı düşünülmektedir. Selçuklu dönemine tarihlenen konut tipolojilerinin ya da mülkiyet deseninin belirlenmesi mümkün

olmamakla birlikte, Selçuklu döneminden miras kalan kırsal ve kentsel alanlardaki konut işlevine ayrılmış köşk yapılarının, Selçuklu dönemi konut tipolojisinin belirlenmesinde temel belirleyici olabileceği de kabul edilebilir.

Bu çerçevede, arkeolojik ve mimari kalıntılara dayalı olarak Selçuklu dönemi saray ve köşk yapıları[585] ile Selçuklu sonrası Beylikler ve Osmanlı dönemi konut ve mülkiyet dokuları üzerine yapılan araştırmalar[586] Türk evinin mekânsal büyüklük standardının belirlenmesine dönük olarak çözümlenirse; Selçuklu döneminde Türk evinin ortalama 120 m² kullanım alanına sahip olabileceği ve ortalama konut kullanım alanının da bahçe alanı ile birlikte yaklaşık 200 m² olabileceği öngörülmüştür.

Ortaçağ demografi tarihi üzerine yapılan araştırmalarda[587]; Batı ya da Avrupa kentlerinde ortalama hane büyüklüğü 3.5, Osmanlı dönemi kentlerinde ise 3.5 ile 4 ya da 4.5 ile 5 arasında belirlenmiştir.

Selçuklu döneminde XIII. yüzyılda sona eren Haçlı seferleri ya da Bizans-Selçuklu çatışmaları dışında Anadolu'da meydana gelen salgın hastalıklar ve kıtlık ya da deprem ve sel gibi büyük doğal afetlerin[588] Selçuklu egemenlik bölgesinde önemli nüfus kayıplarına yol açmadığı bilinmektedir.

Dolayısıyla Selçuklu döneminde Türklerin henüz Orta Asya ve İran coğrafyasından gelen geniş aile yapısını koruduğu kabulünden hareketle, Selçuklu dönemi hane büyüklüğünün 5 olarak alınmasının uygun olacağı kararlaştırılmıştır.

II. Kentlerdeki temel İslâmî kurum olan ulucami kapasitelerinden hareketle müslüman nüfusun ve müslüman nüfusun %10'u kadar olduğu kabulü ile gayrımüslim nüfusun belirlenmesidir (Tablo 7, Tablo 12).

III. XIII. yüzyıl sonuna tarihlenen Ünsî şehnâmesinde Konya'da üçyüz mescid ya da yedi ulucami bulunduğuna ilişkin kayıt ile Konya kentinin nüfusunun belirlenmesi ve mekânsal-ekonomik verilere dayalı olarak diğer Anadolu kentlerine uyarlanmasıdır (Tablo 12).

IV. İlhanlı egemenlik dönemine ilişkin Anadolu kentlerinin bütçelerine ilişkin kayıtların, aynı dönemde Sivas'ın nüfus büyüklüğü verisine dayanılarak demografik verilere dönüştürülmesi yoluyla Selçuklu dönemi kentlerinin demografik büyüklüklerinin belirlenmesidir (Harita 26, Tablo 6, Tablo 12).

V. XV.-XVI. yüzyıllar Osmanlı dönemi Anadolu kentlerinin demografik çözümlemeleri üzerine yapılan araştırmalar incelendiğinde[589]; sözkonusu zaman aralığında Anadolu kentlerinin nüfuslarının durağan bir görüntü izlediği ya da radikal artışlar göstermediği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, Osmanlı dönemine tarihlenen demografik kayıtların geriye dönük projeksiyonlar kapsamında kullanımı ile Selçuklu dönemi kentlerinin (olası) nüfus büyüklüklerinin saptanmasıdır (Tablo 10, Tablo 12, Harita 27).

Yukarıda tanımlanan sosyal-ekonomik veriler ve fizik mekân ilişkilerine dayalı olarak kurgulanan yöntem kapsamında olası demografik büyüklüklerin kentlere dağılımı yapılırsa (Tablo 12); Selçuklu başkenti Konya'nın 72.000; dönemin milletlerarası ticaret merkezi işlevini üstlenmiş Sivas'ın 57.000, ikinci siyasal merkez ve askeri harekât üssü işlevine sahip Kayseri'nin 22.000, Uc kentleri işlevindeki Ankara'nın 9.500, Çankırı'nın 4.500, Kastamonu'nun 4.500, Akşehir'in 13.000 ve Tunguzlu'nun 5.500, Anadolu'nun askeri-stratejik nitelikli ticaret merkezleri işlevindeki liman kentleri olan Antalya ve Sinop kentlerinin 10.000, askeri deniz üssü ve kışlık merkez işlevindeki Alâiyye'nin 5.000 nüfusa sahip olabileceği belirlenmiştir (Tablo 12, Harita 27).

Selçuklu döneminde milletlerarası ticaret potansiyeli ve ekonomik politikaların mekânsal yansımaları boyutunda yıllık pazar ya da panayırlardan gelişen açık kent modelindeki yerleşmelerin demografik çözümlemesinin yapılabileceği öngörülmüştür. İlhanlı dönemine tarihlenen ekonomik veriler niteliğindeki kent bütçelerine dair kayıtlarından[590]; Âzine Bâzarî ve Ziyâret Bâzarî gibi pazar yerleşmelerinin her birinin İlhanlı yönetimine yaklaşık 14.000 dinar vergi ödedikleri anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Osmanlı dönemi pazar vergileri kayıtlarına dayanılarak Batı Anadolu'da XVI. yüzyıl Osmanlı pazarları üzerine yapılan bir araştırmada; pazar kasabaları olarak tanımlanan yerleşmelerin demografik büyüklük olarak ortalama 400-1.500 haneye sahip olabilecekleri ortaya konmuştur[591]. Buraya kadar tanımlanan ekonomik ve sosyal veriler, daha önce açıklanan hane büyüklüğü öngörüsü kapsamında değerlendirildiğinde sözkonusu pazar yerleşmelerinin yaklaşık 3.500-4.000 nüfusa sahip olabilecekleri belirlenmiştir.

5.1.3. Anıtsal-kamusal hizmet yapıları dağılımı

Bu tez çalışması kapsamında, sözkonusu anıtsal-kamusal yapı grupları ya da külliyelerin Türk yerleşim sürecinde Anadolu kentlerinin işlevsel niteliklerini ve kentsel mekân organizasyonlarını biçimlendirdiği/yönlendirdiği düşünülmektedir. Dolayısıyla burada anıtsal-kamusal hizmet yapıları kavramı ile Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşim sürecinde, Bizans egemenliğinden devralınan kentlerde gerçekleştirilen medrese-cami ya da dârü'ş şifa-cami-türbe işlevlerine sahip erken dönem Türk külliyeleri kastedilmektedir.

Selçuklu döneminde Anadolu kentlerindeki temel anıtsal-kamusal yapı organizasyonu faaliyeti olan ulucamilerin kapasiteleri ve sayıları üzerine yapılan değerlendirmeye bağlı olarak Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinin (olası) müslüman nüfusu belirlenmiştir (Tablo 12). Öte yandan medrese/eğitim ya da dârü'ş şifa/sağlık gibi diğer anıtsal-kamusal hizmet yapılarının Anadolu kentlerindeki dağılımından Selçuklu döneminde Anadolu'nun bölgesel hizmet merkezlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır (Harita 23, Harita 24).

Bu kapsamda mimari kalıntılardan ve vakfiye kayıtlarına dayanılarak yapılan değerlendirmelerden, Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinde ortaçağ İslâm kentlerinden farklı olarak birden fazla Cuma camisinin yapılmış olduğu ortaya çıkmaktadır (Harita 22, Tablo 7).

Selçuklu dönemi vakfiye kayıtlarından başkent Konya'da 1155 yılına tarihlenen ve Sultan ya da Alâaddin Camisi olarak adlandırılan ulucaminin dışında bugün için mekânsal büyüklüğü ve kapasitesi belirlenemeyen İplikçi, Şerâfeddin ve Kadı İzzeddin camileri ile Sahip Ata Camisi'nin varolduğu[592], ikinci siyasal merkez işlevindeki Kayseri'de ise Selçuklu öncesi Danişmendli egemenlik dönemine tarihlenen Ulucami ve Külük camisi ile Selçuklu döneminde yapılan Huand Hatun ve Hacı Kılıç camilerinin varlığı bilinmektedir[593].

Burada Selçuklu dönemi sonunda Anadolu'nun demografik olarak en büyük nüfusa sahip olduğu öngörülen Sivas kentinde Danişmendliler dönemine tarihlenen Ulucami dışında benzer işlevi üstlenmiş başka bir camiye rastlanmamış olması, buna karşılık başkent Konya'dan sonra Anadolu'da en çok medrese bulunan kent olması[594] Selçuklu döneminde kentin kültürel merkez işlevi olabileceği boyutunda dikkat çekici bir husus olarak değerlendirilmektedir (Tablo 8).

5.2. Kent Model(ler)i

Selçuklu kent model(ler)i kavramı ile anlatılmak istenen Orta Asya Türk ve İran Türk-İslâm yerleşik/yarı-yerleşik yaşam kültürü kökeninden gelen Selçukluların, XII-XIII. yüzyıllarda Anadolu coğrafyasında devraldıkları Hıristiyan-Bizans kent kültürü mirası üzerinde Anadolu'nun kendine özgü coğrafi koşullarında kurguladıkları Türk-İslâm yönü hakim özgün kentsel mekân organizasyonlarıdır.

Hıristiyan-Bizans kent kültürü mirası üzerinde Türk-İslâm toplumunun gereksinimlerine göre uyarlanmış ya da Türk-İslâm toplumunun geleneksel yaşam biçimine göre yeniden yapılandırılmış veya kurulmuş Selçuklu kentlerinin mekânsal organizasyon ve örgütlenmelerini dönemin sosyal-kültürel ve siyasal-yönetsel atmosferi ile Anadolu'nun özgün coğrafi koşulları biçimlendirmiştir.

Selçuklu kentleri 2. bölümde açıklanan kent modellerinin mekânsal örgütlenmeleri ya da unsurları açısından değerlendirilirse, çağdaş olma boyutunda, sanayi öncesi ya da ortaçağ Batı veya İslâm kent modellerinde sosyal-kültürel-ekonomik işlevlerin kentsel mekân organizasyonları üzerindeki belirleyici etkileri kapsamında benzerlikler göstermektedir.

Sözkonusu kent modellerinde; insan-hayvan gücüne dayalı üretim-dağıtım sistemi ve kentsel mekân ya da cami veya kilise gibi dinsel yapıların kentlerin sosyal-kültürel-ekonomik merkezini biçimlendirmesi, loncalar halinde örgütlenen kentsel üretim aktivitelerinin mekânsal uzmanlaşma göstermesi, kentsel mekânların dini ya da etnik köken faklılıklarına dayalı olarak mescid odaklı alt toplumsal ünitelerden oluşan mekânsal yapılanmalar veya mahalleler halinde örgütlenme, güvenlik unsurlarına dayalı olarak kale, sur ve hendek gibi savunma yapılarının kentsel mekân organizasyonlarını biçimlendirmesi olgularının, Selçuklu kentlerinin mekân organizasyonlarını da biçimlendirdiği anlaşılmaktadır.

Bu noktada Selçuklu dönemi tarihi kayıtlarında mahalle mescidlerine imam atanması hususundaki kayıtların varlığı[595], İslâm kent modellerinde olduğu gibi, Selçuklu döneminde de kentsel alt kademe birimler olarak kent nüfusunun mahalleler halinde örgütlenmesi kapsamında dikkat çekici bir kayıt olarak değerlendirilmektedir.

Selçuklu dönemi Anadolu Türk kentleri, çağdaşı Batı ya da ortaçağ Avrupa veya sanayi öncesi kent modelleri üzerine üretilmiş açık kent ve kapalı kent olarak

tanımlanan kent modelleri boyutunda değerlendirildiğinde[596]; Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinin fiziksel olarak surlarla çevrili ve kapalı kent olarak tanımlanan kent modeline benzer bir mekânsal kurguya sahip olduğunu düşündürmektedir.

Alâaddin Keykubad ile İzzeddin Keykavus arasında Kayseri ve takiben Ankara'da geçen taht mücadelesinde (1211-1212) anlatılan mekânsal tasvirlerden sözkonusu kentlerin tamamen surlar içinde olduğu ve kent dışında hiçbir yapılaşmanın olmadığı anlaşılmaktadır[597]. Yine Sultan Alâaddin Keykubad döneminde (1220-1237) merkezi yönetim mekanizmasının kurulması ve milletlerarası ticaretin gelişmesine dayalı olarak hızlı büyüme gösteren ve sur dışına taştığı anlaşılan Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan kentlerinin yeni yerleşik alanlarının (yeniden) surlarla çevrilmesine dayanan imar faaliyetleri de Selçuklu döneminde kentlerin surlar içinde bulunduğunu ortaya koymaktadır[598].

Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta; sözkonusu dönemde Moğol istilası tehdidinin ortaya çıkardığı yeni askeri-siyasal koşulların, mekânsal yansımalar boyutunda kentsel mekân organizasyonları üzerinde etkili olduğudur.

Selçuklu dönemi tarihi kaynakları ve arkeolojik bulgu ya da mimari kalıntılara dayanılarak kentlerin mekânsal yapıları incelendiğinde; Selçuklu döneminde ilk sur dışı yapılanma odakları niteliğindeki Konya Sahip Ata Külliyesi (1283), Kayseri Huand Hatun (1238) ve Hacı Kılıç (1249) külliyeleri, Ankara'da ulucami işlevindeki Arslanhane Camisi (1280-1290), Çankırı'da Cemaleddin Ferruh Dârü'ş Şifâsı (1235) ve Ankara'da Kızıl Bey Camisi (XIII. yy. ortası) gibi surdışı yapılanma odakları olarak tanımladığımız anıtsal-kamusal yapı faaliyetlerinin XIII. yüzyıl sonuna tarihlendiği görülmektedir.

Yukarıda tarihi kaynaklara ve mimari kalıntılara dayanılarak açıklanan mekânsal verilerden Selçuklu döneminde kentlerin dönemin özgün siyasal/askeri koşullarında tamamen surlarla çevrili kentler olduğu ve sur dışındaki gelişmelerin ancak milletlerarası ticaretin doruk noktasına ulaştığı XIII. yüzyıl ortalarına tarihlenebileceği anlaşılmaktadır.

Ancak buraya kadar açıklanan kapalı kent modelinin Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinin tümü için geçerli olabileceğini söylemek son derece güç görünmektedir.

Bu kapsamda;

- göçebe yaşam kültüründen gelen, geleneksel yaşam biçimini koruyan ve mekânsal anlamda kent yaşamına katılmak yerine tutunmak felsefesini benimseyerek, kent yakınında yerleşme eğiliminde olan Türkmenlerin yoğun olarak yerleştiği ve özgün coğrafi koşulların kentsel gelişmeyi biçimlendirdiği/sınırladığı Danişmend eyaleti kentlerinde,
- askeri-stratejik koşullar ve Türk-İslâm kolonizasyon olgusunun mekânsal organizasyonlar üzerinde temel belirleyici olduğu Tunguzlu, Ankara, Çankırı gibi Uc eyaleti kentlerinde,
- Anadolu'dan geçen milletlerarası ticaret yolları üzerinde zanâat/ticaret işlevlerinde uzmanlaşmış kentlerde farklı modeller ortaya çıkmaktadır.

Sözkonusu kentler askeri-siyasal işlevler, sosyal-ekonomik faaliyetler ile nüfusun kültürel yapısı ve mevcut kale-kent alanının yeni mekânsal gelişmeler cevap verebilecek kapasitede olmaması gibi koşullara ve surla çevrili mekânsal kurgunun ticarete dayalı aktiviteleri mekânsal boyutta sınırlamasına dayalı olarak tamamen sur dışı alanlara doğru gelişme göstermiştir.

Sonuç olarak, Selçuklu dönemi Anadolu-Türk kentleşme sürecinde, XIII. yüzyıldan itibaren organize edilen merkezi yönetim mekanizması ve milletlerarası ticaret potansiyelinin yarattığı sosyal-ekonomik gelişmelere dayalı evrimleşen kentler, süreç içinde sahip oldukları işlevsel potansiyellere dayalı olarak kapalı kent modelinden surlar dışında tamamen dağınık biçimde yapılanan erken dönem külliyeleri olarak tanımlanabilecek medrese-cami odakları ile açık kent modeline doğru evrimleşme göstermiştir.

5.2.1. Kale kent modelleri

A tipi kale kent modeli; dönemin üretim-dağıtım ve savunma-güvenlik sistem ve teknolojileri ile sosyal-kültürel-ekonomik yapılanmaları kapsamında örgütlenmiş siyasal-yönetsel merkezler işlevindedir. Demografik boyutta ise ortaçağ/sanayi öncesi kentleri için tanımlanmış 10.000 nüfus sınırını aşabilmişlerdir.

Bu kentler temelde surlarla çevrili olmakla birlikte kent surları içinde yeterli mekân bulamayan ekonomik faaliyet ya da tekke ya da zaviyeler gibi dini kolonizasyon yapıları ya da Sultan veya büyük devlet görevlilerince vakıf kurumu kapsamında örgütlenen anıtsal-kamusal yapı faaliyetleri ile gerçekleştirilen cami-

medrese gibi erken dönem külliyeleri öncülüğünde sur dışına yayılan kentler olarak tanımlanabilecek kısmen deforme olmuş "eklemli kale-kent" modeli olarak nitelenebilir. Bu model Konya, Kayseri ve Erzen-i Rum gibi kentler için geçerlidir (Plan 9).

B tipi kale kent modeli; Anadolu'nun siyasal ve yönetsel koşullarında idare merkezi ve askeri harekat üssü işlevindeki Kastamonu ve Niğde ya da bölgelerarası ticaret potansiyeli kapsamında örgütlenmiş üretim-dağıtım ve yerleşme sisteminin dışa açılan aktarma-dağıtım merkezi ve askeri üs işlevindeki, tamamen sur içinde gelişme/büyüme gösteren Antalya, Alâiyye ve Sinop gibi kıyı yerleşmeleri ile siyasal-yönetsel işlevinin yanı sıra ulaşım sisteminin odak noktasında konumlanmış milletlerarası mübadele merkezi niteliğindeki Sivas ve Anadolu'da örgütlenmiş Selçuklu savunma sisteminin mekânsal bileşenleri olan sınırlı sosyal-ekonomik-kültürel faaliyetlere sahip olmakla birlikte, temelde bölgesel askeri faaliyet ve organizasyon merkezleri işlevindeki yüksek kayalıklar üzerinde konumlanmış kale-kent niteliğindeki Karahisar-ı Sahip, Karahisar-ı Kögonya, İsce Karahisar, Osmancık Karahisarı gibi (kara)hisar yerleşmeleri için geçerlidir (Plan 9).

5.2.2. Açık kent modeli

A tipi açık kent modeli; Anadolu'da Selçuklu dönemi üretim-dağıtım sisteminin aktarma-bağlantı ya da coğrafi geçiş noktalarında milletlerarası ticaret potansiyeli boyutunda yerli-yabancı tüccarlara dönemin ulaşım-iletişim teknolojisi ve siyasal koşullarında güvenli konaklama olanağı sağlayan ve Selçuklu yönetimince vakıf yoluyla gerçekleştirilen ekonomik-askeri işleve sahip kervansaray yapıları ile gelişen veya yıllık milletlerarası ya da bölgesel pazar/panayırlara dayalı olarak gelişen pazar kentleri olarak tanımlanmıştır.

Bu kapsam içerisinde, Ziyaret Pazarı, Yabanlu Pazarı, Yılgun Pazarı gibi pazar yerleşmeleri veya Ahi örgütlenmeleri kapsamında ticaret/zanâat faaliyetlerine dayalı olarak gelişen Kırşehir gibi Ahilik merkezleri için A tipi açık kent modeli geçerlidir (Plan 9).

B tipi açık kent modeli ya da çok odaklı gelişme modeli; Selçuklular Anadolu coğrafyasında devraldıkları ve fetih döneminde varlığını sürdürebilmiş, topografyanın ve mekânsal yerleşme kapasitelerinin fiziki gelişmeye olanak vermediği kale-kent (castron) niteliğindeki Roma-Doğu Roma/Bizans kentlerinin,

Anadolu'da örgütlenen ulaşım ve yerleşme sisteminin yarattığı yeni sosyal-ekonomik dinamikler etkisinde anıtsal-kamusal yapı faaliyetlerinin kale-kent surları dışında yerleşilebilir alanlarda konumlanmasıyla gelişen Amasya ve Tokat gibi yerleşmeler için geçerlidir (Plan 9).

5.2.3. Dış odaklı büyüme modeli; sur dışı yapılanma odağı

Dış odaklı büyüme modeli ile anlatılmak istenen; Anadolu'nun Bizans-Selçuklu ikili siyasal yapısının mekânsal yansıması olarak uc bölgeleri olarak tanımlanan savunma ya da güvenlik unsurlarının kentsel mekân organizasyonları üzerinde egemen olduğu karşılıklı sosyal-kültürel-ekonomik-askeri temas bölgelerinde, Türk-İslâm kolonizasyon ve yerleşimini teşvik amacıyla surdışı yapılanma odakları niteliğindeki tekke ve zaviye ya da cami ve mescid gibi İslâmî anıtsal-kamusal yapılanmaların gerçekleştirilmesiyle mekânsal gelişme gösteren Ankara, Çankırı, Kütahya ve Tunguzlu gibi uc kentleri için geçerlidir (Plan 9).

Ankara ve Kütahya gibi uc kentlerindeki anıtsal-kamusal yapı kitabelerinden, Selçuklu döneminde Ankara kenti subaşısı olarak görev yapan Emir Seyfeddin Kızıl Bey'in kentin surdışı ilk anıtsal-kamusal yapısı olan Kızıl Bey Camisini[599] ya da Kütahya kenti subaşısı olarak görev yapan Emir Hezâr Dinâri'nin Kütahya Kalesi dışında Balıklı ve Sadeddin camileri ile Hezâr Dinâri Dârü'ş Şifâsı[600] gibi surdışı anıtsal yapı faaliyetlerini organize ettikleri anlaşılmaktadır.

5.3. Mekânsal Organizasyon / Kentsel Ögeler

5.3.1. Savunma ögeleri, askeri-stratejik kurumlar

İç kale

Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinin hemen tümünde, önceki bölümlerde açıklanan ortaçağ İslâm ve Batı/Avrupa kentlerinde ya da Orta Asya ve İran-İslâm kentlerinde olduğu gibi, kentlerin dış savunma hattından ayrı bir savunma duvarıyla çevrelenmiş, askeri-yönetici merkezler işlevine sahip iç kaleler bulunmaktadır.

Bizans egemenliğinden devralınan kale kentler niteliğindeki yerleşmelerin çekirdeğini oluşturan iç kalelerin mekânsal yerseçimi Anadolu-Türk yerleşim sürecinde değerlendirildiğinde farklı tipolojiler ayırt edilebilmektedir. Bunlar;

- Konya ve Sivas gibi Türk fetih ve yerleşim sürecinde fiziki gelişime dayalı olarak büyüyen ve yeni bir savunma hattıyla çevrilen kentin merkezi konumunda kalan iç kaleler,

- Kayseri gibi Bizans dönemi kalesinde Türk yerleşimi ile başlayan fiziki gelişmeler sonunda yapılan yeni savunma hattının bir köşesinde kalan iç kaleler,
- Alâiyye ve Antalya gibi fiziki gelişme olanaklarının sınırlı ve kentsel etnik yapının çeşitlilik gösterdiği askeri-stratejik niteliklere sahip kentlerde, mevcut surla çevrili kale alanı içinde ayrı bir savunma hattıyla kent bütününden ayrılarak kentin bir köşesinde konumlanan iç kaleler,
- Tokat ve Amasya gibi yüksek bir tepe üzerindeki konumuna dayalı olarak kentsel fiziki gelişme üzerinde topografyanın doğrudan belirleyici olduğu kentlerde yeni yerleşim alanından ayrı konumlanmış iç kaleler, olarak sınıflandırılabilir.

Selçuklu dönemi Anadolu kentlerindeki arkeolojik bulgu ve mimari kalıntılara dayalı olarak yapılan mekânsal çözümlemelerden[601]; Selçuklu kentlerinde surlar ve hendeklerle tahkim edilmiş iç kalelerde, kent yöneticisinin ikametgâhı işlevindeki saray ve köşkler, genellikle Bizans kilisesinden dönüştürülen kale mescidi veya camisi adı verilen İslâmî yapılar ile darphâne ve askeri yapılar gibi stratejik kurumların varlığı belirlenmiştir.

Buradan hareketle, Selçuklu kentlerinin iç kaleleri işlevsel boyutta değerlendirilirse; iç kalede saray ya da devlethâne gibi askeri-siyasal-idari işlevler ve darphane gibi ekonomik-stratejik kurumlar ile ilk fetih döneminde Türk-İslâm nüfusun dinsel gereksinimlerine hizmet verecek nitelikte devralınan kilise ya da şapel gibi Hıristiyan kurumlardan dönüştürülen Fetih/Fethiye ya da Kale camisi veya mescidi adı verilen İslâmî kurumların konumlandığı anlaşılmaktadır.

Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin iç kaleleri mekânsal boyutta değerlendirilirse; harita ve arkeolojik bulgulara dayalı olarak yapılan çözümlemeler sonunda, iç kale mekânsal büyüklüklerinin kentlerin özgün topografik koşulları ve fiziki gelişme kapasiteleri ile kentlerin işlevsel nitelikleri ile etnik yapılarına dayalı olarak değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır (Tablo 2).

Ahmedek ya da Ehmedek

Ahmedek Türk yerleşim geleneği kapsamında değerlendirilirse[602]; Orta Asya ve İran Türk-İslâm kent modellerinde gözlemlendiği gibi, Anadolu Selçuklu kentlerinde de sur, hendek ve kule gibi savunma tesisleri ile tahkim edilmiş ahmedeklerde, kent yöneticisi ya da komutanının ikâmetgâhı, kale askerlerinin konutları, kente gelen elçilerin ağırlandığı misafirhâneler, cami veya mescid gibi dini

yapılar ile hapishane, cephânelik, su sarnıçları ve erzak depoları gibi askeri-stratejik ve yaşamsal birimlerin yer aldığı ve kentte çıkan bir karışıklık ya da kuşatma durumunda kent yöneticilerinin sığınma yeri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Buradan hareketle dönemin tarihi kaynakları ve arkeolojik bulgular Anadolu Selçuklu kentlerindeki Ahmedek olgusu kapsamında değerlendirilirse[603]; Selçuklu döneminde Anadolu'da Konya, Kayseri, Sivas, Malatya, Akşehir, Alâiyye ve Sinop kentlerinde Ahmedek ya da Ehmedek adı verilen askeri işleve sahip kalelerin varlığı belirlenebilmektedir (Tablo 3).

5.3.2. Siyasal-yönetsel kurumlar

Saraylar/Saltanat sarayları ve yazlık-kışlık saraylar

Selçuklu sultanlarının Orta Asya Türk devlet geleneği mirası kapsamında ülke topraklarını çocukları ve akrabalarından oluşan ve melik adı verilen hanedan üyeleri arasında özerk yönetim bölgelerine ayırdığı ve her bir melikin yönetim bölgesinde kendi devlet teşkilatını kurarak, devlet işleri ve ikâmetgâh için saraylar ya da devlethâneler yaptırdığı bölüm 4.4.1.'de açıklanmıştır.

Buradan hareketle, Selçuklu döneminde meliklik merkezi işlevini üstlendiği anlaşılan Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray, Tokat, Amasya, Malatya, Niğde, Ereğli, Niksar, Elbistan, Uluborlu, Erzen-i Rum, Erzincan ve Ankara kentlerinde (Harita 25), her bir melikin kendi ikâmetgâhı ve yönetim organizasyon ve faaliyetleri için saltanat sarayı niteliğinde farklı işlevlere ayrılmış yapı gruplarından oluşan saraylar yaptırmış olmaları kaçınılmaz bir sonuç olarak görünmektedir[604].

Selçuklu dönemi saltanat sarayları kentsel mekân organizasyonu içindeki konumu açısından değerlendirildiğinde, Konya ve Sivas'ta olduğu gibi iç kale içinde ya da Antalya, Alâiyye ve Kayseri'de olduğu gibi iç kalenin bir köşesinde konumlandığı anlaşılmaktadır. Erzen-i Rum ve Amasya gibi kentlerde ise sarayların mevcut kent surları dışında olmakla birlikte güvenlik unsuruna dayalı olarak hakim şekilde konumlandığı görülmektedir.

Yukarıdaki verilerden hareketle Selçuklu saraylarının yerseçimindeki temel yaklaşımın ister kent içinde ister kent dışında olsun kente hakim bir noktada konumlanma ilkesi olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan sarayların işlevsel farklılaşması kapsamında Selçuklu döneminde dikkati çekici olgu, kentlerin dışında ya da yakın çevresinde yazlık-kışlık göçebe

yaşam geleneği mirası kapsamında dinlenme ve eğlenme mekânları işlevinde saray ve köşkler yapılmış olmasıdır. Selçuklu dönemi tarihi kayıtları ve arkeolojik araştırmalar irdelenirse[605], Konya'da Felek-âbâd adı verilen saltanat sarayı ve II. Kılıç Aslan Köşkü ile Filâbâd[606] yöresinde Köşk-ü Sebz/Yeşil Köşk adı verilen eğlence-dinlenme işlevindeki saltanat köşkü ile Kayseri'de Keykubadiye/Keyhüsreviye gibi askeri/siyasal merkez işlevini üstlenmiş kentlerin yakın çevresinde tahkim edilmiş saray ve köşkler ile kışlık ikâmetgâhlar işlevindeki Beyşehir Gölü kıyısındaki Kubâd-âbâd ile Akdeniz sahillerindeki Antalya ve Alâiyye'de kent içi ya da kent dışında dağılmış saray ve köşkler bulunduğu anlaşılmaktadır.

Selçuklu dönemi tarihi kaynakları saltanat saraylarının mekânsal içeriği kapsamında değerlendirilirse[607]; Selçuklu saraylarının taşt-hâne (temizlik odası), firâşhâne (yatak, şilte ve çadırların bulunduğu depo), şarap-hâne, hazine-i hassa ya da amire (hazine odaları), havâlic-hâne (mutfak), gulâm-hâne (köle evi), câme-hâne (elbise odası), nöbet-hâne/mehter-hâne, tâb-hâne (kış odası), bezm-hâne (eğlence yeri), soffe-i bar (toplantı odası) ve kümbed-hâne (saray mezarlığı) gibi bölümlerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Devlethâne

Selçuklu dönemi vakayinamelerinden[608]; Konya, Kayseri, Sivas, Erzincan ve Harput kentlerinde saltanat sarayları dışında bargâh adı verilen toplantı salonları ile dadgâh adı verilen adliye ve mahkemelerin yer aldığı bölümlerden oluşan, başka bir ifadeyle hukuki ve kanuni işlerin görüldüğü, yabancı ülkelerden gelen elçilerin kabul edildiği ve sultanların halkın istek ve şikayetlerini dinlediği devlethâne adı verilen medrese tarzında yapılar bulunduğu ya da kentlerin işlevine ve büyüklüğüne göre ulucami ya da medreselerin devlethâne olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Tablo 3).

Selçuklu döneminde devlethânelerin Anadolu kentlerinin mekân organizasyonu içindeki konumu üzerine farklı görüşler sözkonusudur. Saltanat sarayı ile devlethâne arasındaki işlevsel farklılık, kamuya açık bir kurum olarak, devlethânelerin saltanat saraylarından ayrı bir mekânda konumlanmış olması olasılığını ortaya çıkarmaktadır. Nitekim tarihi kayıtlardan[609], Sultan I. İzzeddin Keykavus döneminde yaptırıldığı anlaşılan ve dadgâh adı verilen adliye işlerinin görüldüğü Konya devlethânesinin Bâb-ı Sultanî adı verilen Saltanat kapısının dışında

konumlandığı anlaşılmaktadır. Yine Kayseri devlethânesinin Selçuklu dönemindeki yeri üzerine yapılan bir araştırmada[610], Kayseri devlethânesinin saltanat sarayının bulunduğu iç kalenin dışında konumlanmış olduğu belirlenmiştir.

5.3.3. Ekonomik kurumlar; imalathâneler ve çarşı-pazarlar

Selçuklu dönemi vakfiyelerinde geçen aşçılar, attârlar, bezciler, demirciler, bakırcılar, kunduracılar, bıçakçılar çarşıları ya da at pazarı veya buğday pazarı gibi toponomi verilerinden aynı tür işle uğraşan esnaf/zanâatkârların aynı mekânlarda toplandığı anlaşılmaktadır (Tablo 3). Buradan hareketle, Selçuklu kentlerinde üretim-ticaret faaliyetlerinde mekânsal bir uzmanlaşma olduğu söylenebilir.

Burada dikkat çekici nokta, kentsel üretime dönük çarşıların kentin iç bölgesinde ve cami ya da kale kapıları yakınında konumlanmasına karşılık koyun pazarı veya at pazarı ya da genel anlamda Türkmen pazarı/suk-ı Terâkîme olarak adlandırılan, göçebe Türkmenlerin yetiştirdiği at ve katır gibi hayvan ya da ürettiği halı ve kilim gibi el sanatları ürünlerinin alım-satımının yapıldığı geniş mekânlara ihtiyaç duyan pazarların kent surları dışında konumlanmış olmasıdır.

Örneğin, İzzeddin Keykavus'un Sivas Dârü'ş Şifâsı ve Caca Oğlu Nur-El-Din'in Kırşehir Caca Bey Medresesi vakfiye kayıtlarından[611], Ereğli ve Kırşehir kentleri dışında Türkmen pazarlarının varlığı belirlenebilmektedir.

Selçuklu kentlerindeki imalathâneler mekânsal yerseçimi kapsamında değerlendirilirse, imalathânelerin konumunun -ortaçağ Batı veya Avrupa ya da sanayi öncesi kentlerinde olduğu gibi- üretim hammaddesi ihtiyacı ve teknolojisine göre farklılaştığı görülmektedir.

Selçuklu dönemi vakfiye kayıtlarından[612] kentlerde sabun-hâne, yağ-hâne, debbâğ-hâne, hallaç-hâne, mengene-hâne, boya-hâne, salhâne, şarap-hâne, şeker-hâne, bezir-hâne, buzhane, tâbgâh (matbâa) gibi çeşitli üretim dallarında faaliyet gösteren kâr-hâne adı verilen imalathâneler olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 4).

5.3.4. Dinsel kurumlar; Ulucami ya da Cuma camisi

Selçuklu döneminde Anadolu-Türk kentinde yerleşiminin temel belirleyici unsuru[613], tüm ortaçağ İslâm kentlerinde olduğu gibi, ulucami ya da Cuma camileri işlevindeki Cami-i Kebir veya Sultan camisi ya da Alâaddin Camisi olarak adlandırılan camiler olmuştur.

Selçukluların, Türk kolonizasyon sürecinde fethedilen kentlerdeki Bizans egemenliğinden devralınan mevcut kilise ve şapelleri, cami ve mescidlere dönüştürerek, fetih sonunda yerleşen Türk kitlelerin dinsel gereksinimlerini geçici olarak karşılamayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Ancak, XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da siyasal birlik ve egemenlik düzenin kurulmasına ve fethedilen kentlerdeki Türk nüfusun artışına dayalı olarak, ulucami yapımı gibi anıtsal-kamusal hizmet yapılarının inşa faaliyetlerine başlandığı görülmektedir. Nitekim Selçuklu dönemi ulucamileri üzerine yapılan araştırmalarda[614]; Selçuklu dönemi ulucamilerinin hemen tümünün XIII. yüzyıla tarihlendiği belirlenmiştir (Tablo 7).

Konya iç kalesi içinde Bizans döneminde kilise olarak kullanılan Eflâtun Kilisesinin Türk fethi sonunda mescide dönüştürüldüğü[615] ve 1155 yılına tarihlenen Alâaddin Camisi yapılana dek Türk nüfusun dinsel gereksinimlerine hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Bu durum Selçuklu başkenti Konya'daki Türk demografik gelişim sürecinin, ancak XII. yüzyıl ortasından sonra bir ulucami ihtiyacını doğuracak boyutlara ulaşabildiğini düşündürmektedir.

Yine dönemin tarihi kayıtlarından Sinop, Antalya ve Alâiyye gibi dış alım/satım merkezi işlevindeki, yabancı tüccarların yerleştiği liman kentlerindeki mevcut kiliselerin Türk fethi sonrasında cami ya da mescide dönüştürüldüğü ve yerleşim süreci kapsamında sözkonusu kentlerde Türk siyasal-yönetsel egemenlik düzeninin kurulması ve müslüman nüfusun artışına dayalı olarak ulucamiler yapıldığı bilinmektedir.

Nitekim Hıristiyan nüfusun yoğun olduğu ticaret limanı ve askeri üs işlevine sahip Sinop kentindeki ulucaminin[616] 1215-1230 arasına (Türk fethi 1214), Alâiyye Ulucamisi işlevindeki Süleymaniye/Alâaddin Camisinin[617] 1231 (Türk fethi 1221) ve Antalya ulucamisi niteliğindeki Yivli Minare/Alâaddin Camisinin[618] 1216-1217 (Türk fethi 1207) yıllarına tarihlenmesinden, sözkonusu kentlerde ulucamilerin süreç içinde siyasal-yönetsel ve demografik boyutta Türk-İslâm kolonizasyon sürecinin gerçekleşmesine dayalı olarak yapıldığını göstermektedir.

5.3.5. Sosyal-kültürel hizmet kurumları; medrese-kütüphane-dârü'ş şifâ

Selçuklu sultanlarının Orta Asya ve İran devlet geleneği mirasından gelen vakıf yoluyla sosyal yardım ve kültürel-ekonomik kent kurumları yaptırma politikalarının mekânsal yansıması olarak; Anadolu kentlerinde Selçuklu Sultan ve

emirlerinin örgütlediği anıtsal kamusal yapı faaliyetleri organize edilmiştir. Bu çerçevede Anadolu kentleri hukuk, tıp, matematik, astronomi, felsefe ve edebiyat eğitimi veren medrese/kütüphaneler, sosyal dayanışma ve yardım kurumları niteliğindeki imâretler, sağlık/eğitim kurumları işlevindeki dârü'ş şifâlar gibi sosyal-kültürel amaçlı kamusal hizmet yapıları ile donatılmıştır.

Bu sosyal-kültürel yapı faaliyeti organizasyonlarının Anadolu kent yaşamı üzerindeki yansımaları değerlendirildiğinde[619]; XIII. yüzyılda Orta Asya'da yayılmaya başlayan Moğol istilası tehdidine dayalı olarak Horasan, Acem-i Irak ve Azerbaycan yörelerinden kaçan çok sayıda ilim, fikir, sanat ve devlet adamı ile eren ya da baba veya fâkîh gibi dini kimlikli şahsiyetlerin Anadolu coğrafyasına yönelerek, Selçuklu sultanlarının himayesi altında Anadolu kentlerinde yerleşmesinin, Anadolu kentlerinde sosyal-kültürel yaşam düzeyinin ilerlemesine/gelişmesine zemin hazırladığı anlaşılmaktadır.

Medreseler: dâr'ül kur'an/dârü'l hûffâz/dârü'l hadis

Selçuklular Hıristiyan Bizans egemenliğinden devraldıkları Anadolu kentlerinde sosyal ve kültürel kent yaşamının gelişmesini sağlamanın ötesinde, dinsel yapılanmalar boyutunda İslâmî eğitimin devlet denetiminde Sünnî felsefesi üzerinden yayılmasını hedeflemişler ve bu din politikasının mekânsal yansımaları olarak Anadolu kentlerinde, Sünnî İslâmî eğitimin verildiği medrese inşa faaliyetlerine girişmişlerdir. Dönemin vakfiye kayıtlarından[620] Selçuklu dönemine tarihlenen ilk medresenin Selçuklu emiri Şemseddin Altun Aba tarafından 1202 yılında başkent Konya'da kurulan ve 38 öğrencinin ücretsiz olarak eğitim gördüğü Altun Aba Medresesi olduğu anlaşılmaktadır.

Selçuklu dönemi vakfiye kayıtları medreselerin işlevi ve kapsamı boyutunda değerlendirilirse[621]; her türlü masrafları vakıf kurumu yoluyla karşılanan, Sultan ve emirler gibi devlet görevlileri ya da şeyh ve fâkih gibi dini kimlikli şahsiyetlerce örgütlenen sosyal-kültürel hizmet yapı faaliyetleri kapsamında, dâr'ül kurrâ[622], dârü'l hûffâz[623], dârü'l hadis[624] ve dâru't tıb[625] adı verilen farklı ilim alanlarında uzmanlaşmış ortalama 20-40 öğrencinin ücretsiz olarak öğrenim gördüğü eğitim yapıları kurdukları anlaşılmaktadır.

Nitekim Selçuklu dönemi Anadolu medreseleri kurucuları kapsamında irdelenirse, Melike Gevher Nesibe Hatun (Gevher Nesibe Dârü'ş şifâsı/Kayseri), I.

İzzeddin Keykavus (Keykavus Şifâ-hânesi/Sivas) ve I. Alâaddin Keykubad (Dârü'ş şifâ-ı Alâiyye/Konya) gibi Selçuklu sultanları ile Emir Caca Oğlu Nureddin Cibril (Caca Bey/Kırşehir), Şemseddin Altun Aba (Altun Aba/Konya), Kadı İzzeddin Muhammed Er-Razî (Kadı İzzeddin/Konya), Sahip Ata Fahreddin Ali (Taş Medrese/Akşehir, İnce Minareli/Konya, Devlet Hatun (Hatuniye/Konya),Gök Medrese/Sivas), Atabey Mübarezeddin Ertokuş (Ertokuş/Atabey), Emir Celaleddin Karatay (Karatay/Konya), Atabey Cemaleddin Ferruh (Dârü'l Âfiye/Çankırı), Emir Kemaleddin Kamyar (Küçük Karatay/Konya), Emir Mübarezeddin Halifet Gazi (Halifet Gazi/Amasya) ve Pervane Muineddin Süleyman (Pervane/Sinop) gibi medreselerin varlığı, Selçuklu Sultan ve emirlerinin medrese inşa faaliyetleri açısından etkin rolünü ortaya koymaktadır (Tablo 8).

Selçuklu dönemi medreseleri Anadolu'da organize edildiği öngörülen kentsel kademelenme boyutunda değerlendirilirse[626]; Selçuklu döneminde siyasal/yönetsel merkez işlevindeki başkent Konya'da 30, milletlerarası ticaret merkezi Sivas'ta 13 ve ikinci siyasal-yönetsel merkez işlevindeki Kayseri'de 9 medresenin varlığının belirlenmesi, Selçuklu döneminde Anadolu kentleri arasında kültürel yapılanmalar boyutunda bir kademelenmenin de varolduğunu göstermektedir (Harita 24).

Burada medreselerin yoğunlaştığı Konya, Kayseri ve Sivas kentlerinin Selçuklu döneminde organize edilen üretim-dağıtım sistemi içinde Konya-Tebriz arasında uzanan milletlerarası ticaret yolu üzerinde konumlanması, ekonomik etkinlik düzeyi ile sosyal-kültürel gelişme düzeyi arasındaki bağıntıyı göstermesi bakımından dikkat çekici bir nokta olarak değerlendirilmektedir.

Selçuklu dönemi vakfiye kayıtları ve yapı kitabelerinde[627], milletlerarası ticaret merkezi işlevindeki Sivas kentinde aynı yıl içinde Selçuklu emirleri Sahip Ata Fahreddin Ali, Şemseddin Cuveyni ve Muzaffereddin Burucurdi tarafından örgütlenen yapı faaliyetleri kapsamında her biri farklı eğitim-öğretim faaliyetine yönelik üç medrese yaptırıldığına ilişkin kayıtlar, Sivas kentinin kentsel kademelenme boyutunda sahip olduğu milletlerarası ticaret işlevinin yanısıra ülkesel/bölgesel düzeyde kültürel işleve de sahip olduğu konusunda dikkat çekici bir kayıt olarak değerlendirilmektedir.

Kütüphaneler/dârü'l kütüb

Selçuklu dönemi kütüphaneleri üzerine yapılan araştırmalarda[628], Selçuklu döneminde Anadolu'da kurulan ilk kütüphanenin 1202 yılına tarihlenen Konya/Altun Aba Medresesi Kütüphanesi olduğu ve Anadolu kentlerinde Sultan ve emirler gibi devlet yöneticileri ya da şeyh ve fâkîh gibi dini kimlikli kişiler tarafından kurulmuş umumi ya da hususi olmak üzere yaklaşık 100 kadar kütüphanenin varlığı belirlenmiştir.

Bu noktada işlevsel-mekânsal ilişkiler boyutunda bir değerlendirme yapılırsa[629]; genellikle ulucami çevresinde odaklanan *dârü'l kütüb* adı verilen kütüphanelerin bağımsız bir yapı olmadığı ve Konya'da Altun Aba Medresesi Kütüphanesi ya da Akşehir'de Sahip Ata Medresesi/Taş Medrese Kütüphanesi veya Kayseri'de Sahibiye Medresesi Kütüphanesi gibi işlevsel-mekânsal ilişkilere dayalı olarak dönemin eğitim kurumu niteliğindeki medrese yapıları ile birlikte çözümlendiği anlaşılmaktadır.

Dârü'ş şifâ/dârü'l âfiye/dârü's sıhhâ/maristân/tımar-hâne/bimârhâne

Anadolu Selçuklu Devleti:

- Orta Asya ve İran'dan yaklaşık iki yüzyıl süren göç dalgası sonunda Anadolu coğrafyasında yerleşen geniş Türk kitlelerinin toplumsal sağlık hizmetlerini karşılamak,
- Orta Asya-Hindistan-İran-Avrupa ya da Kırım-Suriye-Mısır arasında uzanan doğu-batı ve kuzey-güney milletlerarası ticaret kanallarının Selçuklu ekonomi politikaları kapsamında Anadolu coğrafyası üzerinde düğümlenmesinin ortaya çıkardığı potansiyel salgın hastalıklar tehdidini önlemek,
- dönemin askeri-siyasal koşullarının ortaya çıkardığı mücadele ortamında asker nüfusun sağlık sorunlarını gidermek amacıyla, Orta Asya ve İran Türk-İslâm devlet geleneği mirası kapsamında bir taraftan gezici hekimleri/tabipleri Anadolu kentlerinde görevlendirirken, diğer taraftan da Anadolu kentlerinde dârü'ş şifâ/maristân/dârü's sıhhâ/dârü'l âfiye olarak adlandırılan sağlık hizmet yapıları kurmuşlardır[630].

Bu çerçevede dönemin askeri-siyasal ve sosyal-ekonomik koşullarında örgütlenen Anadolu Selçuklu ulaşım ve yerleşme sistemi boyutunda, Selçuklu

dönemi darü'ş şifâlarının Anadolu coğrafyası üzerindeki mekânsal dağılımı incelenirse[631];

- Türk-İslâm kolonizasyon/fetih organizasyonları merkezi işlevindeki Çankırı, Kastamonu, Akşehir ve Kütahya gibi askeri-siyasal-kültürel temas ya da uc bölgelerindeki kentlerde,
- milletlerarası ticarete dayalı organize edilmiş Anadolu ulaşım sisteminin odak/düğüm noktasında konumlanmış Sivas, Aksaray, Tokat, Amasya, Erzen-i Rum gibi kentlerde,
- Anadolu yerleşme sisteminin Konya ve Kayseri gibi siyasal-yönetsel işleve sahip idari birim merkezlerinde konumlandığı görülmektedir (Harita 23).

Selçuklu dönemi yapı kitabeleri ve vakfiyelerinden[632], Anadolu'daki ilk Selçuklu dârü'ş şifâsının Melike Gevher Nesibe Hatun tarafından Kayseri'de kurulan Şifâiye ya da Çifteler adı ile bilinen tıp medresesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıt; Selçuklu çağında kadınların sosyal-kültürel kamusal yapı faaliyetlerine katılım yoluyla kentsel yerleşim sürecini yönlendirmeleri boyutunda dikkat çekici bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Selçuklu dönemi vakfiyelerinden[633], Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Malatya, Elbistan, Harput, Erzen-i Rum, Amasya, Tokat, Kastamonu, Çankırı, Akşehir ve Kütahya gibi askeri-siyasal-yönetsel merkezler işlevindeki Anadolu kentlerinde Sultanlar ya da Sultan hatunları tarafından vakıf olarak yaptırılan dârü'ş şifâlarda her türlü sağlık hizmetinin ücretsiz verildiği ve aynı zamanda tıp okulu/medresesi işlevinde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Tablo 9).

Selçuklu dârü'ş şifâları kentsel mekân organizasyonları boyutunda değerlendirilirse[634]; dârü'ş şifâların mekânsal yerseçiminde temel değişkenlerin demografik büyüklük, işlevsel nitelik ve kent modeli olduğu görülmektedir. Nitekim Selçuklu döneminde demografik ve makroform çözümlemeleri kapsamında dönemin en gelişmiş sosyal-kültürel-ekonomik merkezleri olduğu anlaşılan Konya'da dört ve Sivas'ta iki darü'ş şifânın varlığı bu olguyu doğrulamaktadır[635].

Bu çerçevede, demografik-mekânsal büyüklük ve işlevsel farklılıklarına göre değişen boyutlarda cami-medrese-hamam külliye grubu kapsamında örgütlenen dârü'ş şifâlar, Selçuklu dönemi kent modellerine paralel mekânsal yerseçimi göstermektedir. Nitekim, Anadolu dârü'ş şifâları ülkesel sosyal-kültürel-ekonomik

ya da siyasal-yönetsel merkez işlevindeki kapalı kent modeline sahip Konya, Kayseri ve Sivas gibi kentlerde[636] kent surları içinde yer seçmiştir. Buna karşılık, yerel ya da bölgesel merkezler işlevindeki Amasya ve Tokat gibi[637] açık kent ya da siyasal sınır bölgelerindeki Çankırı ve Kütahya gibi[638] askeri-siyasal merkezler işlevindeki dış büyüme odaklı kent modeline sahip kentlerde ise Türk yerleşim ya da kolonizasyonunu teşvik amacıyla kent surları dışında yerleşim odağı/çekim merkezi işlevinde konumlanmıştır.

Anadolu Selçuklu dönemi sağlık hizmetlerinin bir başka mekânsal yansıması ise Anadolu yerleşim tarihi boyunca önceki medeniyetlerin kullandığı ılıca ya da kaplıca gibi kırsal alanlardaki doğal kaynakların yeniden organize edilmesi ve sağlık merkezleri işlevinde kullanılması olarak değerlendirilmektedir[639]. Bu çerçevede Konya yakınlarındaki Ilgın/Ab-ı Germ ya da Kütahya yakınlarındaki Yoncalı veya Kırşehir yakınlarındaki Karakurt Ilıcası gibi doğal kaynak alanlarında, Selçuklu sultanları ya da emirleri tarafından vakıf olarak hamam veya kaplıca ile cami ya da mescid gibi sosyal kurumlar örgütlenmiştir.

Tekke/zaviyeler

Anadolu'nun Türk-İslâm kolonizasyon sürecinde kırsal/kentsel alanlarda kökenleri Orta Asya ve İran Türk-İslâm kültürüne dayanan derviş ya da şeyh veya baba adı verilen dini kimlikli şahsiyetlerce örgütlenen tekke/zaviyeler[640]; askeri-siyasal boyutta Anadolu'da Türk-İslâm kolonizasyonunun gerçekleşmesinde, ekonomik boyutta Anadolu'nun harap olmuş kırsal yerleşmelerinin yeniden iskâmı ya da yeni kırsal yerleşmelerin kurulması yoluyla tarımsal üretimin arttırılmasında ve kervan yollarının güvenliğinin sağlanmasında, sosyal-kültürel boyuta da Anadolu'da Türk-İslâm kültürünün gelişmesinde/yerleşmesinde önemli bir etken olmuştur.

Türk-İslâm kolonizasyon yapıları olarak tanımlanan tekke/zaviyelerin[641], Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin mekân organizasyonları içindeki yeri/konumu ve işlevi üzerine bir değerlendirme yapılırsa, tekke/zaviyelerin tarımsal üretim ve Türk-İslâm kolonizasyon işlevine dayalı olarak genellikle kırsal alanlarda konumlandığı ve Hacı Bektaş Veli ya da Baba İlyas tekkeleri gibi süreç içinde yerleşim odakları haline gelerek kırsal/kentsel yerleşmelere dönüştüğü, kentsel alanlar sözkonusu olduğunda ise kentlerin dışında/yakınında konumlanarak, Mevlânâ

tekkesi/Konya ya da Ahi Evran Zaviyesi/Kırşehir veya Halifet Gazi Zaviyesi/Tokat gibi kentsel gelişme odakları işlevini üstlendiği anlaşılmaktadır[642].

5.4. Bölüm Sonuçları

Selçuklu dönemi Anadolu-Türk kentlerinin mekânsal organizasyonlarını belirleyen ya da biçimlendiren temel unsurların; mekânsal altyapı boyutunda Anadolu coğrafyasının özgün koşulları ile ülkesel askeri-siyasal-yönetsel egemenlik düzeni boyutunda kentlerin sahip olduğu işlevsel farklılıklar/kademelenme olduğu düşünülmektedir. Selçuklu döneminde ise kentlerarası varolduğu öngörülen işlevsel kademelenmenin temel bileşenlerinin mekânsal (makroform), demografik ve ekonomik büyüklüklere dayandığı anlaşılmaktadır.

Nitekim, Selçuklu dönemi kentlerinin mekânsal, demografik ve ekonomik büyüklükleri üzerine yapılan değerlendirmelerden; benzer işlevlere sahip, kentlerin benzer mekânsal ve demografik-ekonomik büyüklüğe sahip olduğunun belirlenmesi (Tablo 1 ve Tablo 12), Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinin yerleşme ve ulaşım sistemi bütününde işlevsel bir kademelenme gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede işlevsel kademelenmenin belirlenmesinde kullanılacak temel ölçütler; -mekânsal büyüklükler boyutunda Selçuklu dönemi mimari-arkeolojik kalıntılardan mülkiyet dokusu ya da konut tipolojisine dönük çözümleme yapabilme olanağı olmadığından- Selçuklu dönemi köşk yapıları ile Osmanlı dönemine tarihlenen konut tipolojileri kullanılarak Selçuklu dönemi olası konut standardı (belirlenmesi), dönemin tarihi kayıtları kullanılarak demografik-ekonomik büyüklüklere dönük çıkarımlar (yapılması) ve Selçuklu dönemi anıtsal-kamusal yapı faaliyetlerinin kentler boyutunda dağılımı (yapılması)dır. Daha açık bir ifadeyle, kentlerarası işlevsel farklılığı belirleyen temel ölçütler; mekânsal büyüklük boyutunda konut tipolojileri, tarihi kaynaklara dayalı demografik-ekonomik büyüklük verileri (kullanımı) ve anıtsal-kamusal yapı faaliyetlerinin kentlerarası dağılımı olarak öngörülmüştür.

Kent model(ler)i ya da mekânsal çözümlemeler üzerine bir değerlendirme yapılırsa, kentlerin sahip olduğu işlevsel farklılıkların kentlerin mekânsal organizasyonları üzerinde farklı modellere neden olduğu görülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, topografik unsurların da kent formu üzerinde belirleyici olduğu gerçeğidir.

Selçuklu dönemi kent model(ler)i üzerine bir modelleme arayışına girilirse, ekonomik-demografik-mekânsal verilere dayalı olarak temelde "Kale Kent", "Açık Kent" ve "Dış Odaklı Büyüme" olmak üzere üç farklı modelin varlığı belirlenir. Bu modeller, kentlerin sahip olduğu işlevsel nitelik ve kentsel kurumlara dayalı olarak mekânsal farklılıklar göstermektedir.

Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin mekânsal organizasyonlarını biçimlendiren kentsel ögeler ya da unsurlar tanımlanırsa; ortaçağ Orta Asya ya da İran Türk-İslâm kent modellerinde olduğu gibi, kentsel mekânı biçimlendiren ya da yönlendiren ana odaklar; saray-darphane gibi stratejik kurumların üzerinde konumlandığı askeri-siyasal-yönetsel odak işlevindeki iç kale ile sosyal-kültürel-ekonomik odak işlevindeki ulucami ya da Cuma camisi ve çarşı ya da pazarlardır. Başka bir ifadeyle, kentsel omurga bu iki temel unsur üzerine oturmuştur. Bu mekânsal örgütlenme içinde, medrese-kütüphane-dârü'ş şifâ gibi sosyal-kültürel hizmet kurumları ile dini-askeri kolonizasyon yapıları işlevindeki tekke/zaviyeler kentsel mekânı saçaklandıran ikincil gelişme odaklarıdır.

Bu noktada Selçukluların Anadolu'da devraldıkları kentsel miras boyutunda bir değerlendirme yapılırsa; Bizans kentlerinin mekânsal kurgusunu biçimlendiren ana unsurlar dini odak işlevindeki kilise, askeri-siyasal odak işlevindeki kale ve ekonomik işleve sahip pazarlar olmakla birlikte, pazarlar genellikle kent surları dışında kurulduğundan, temelde Bizans kentinin mekânsal omurgası dini yapı ve savunma ögesi üzerine kurulmuştur.

Burada hatırlatılmak istenen Selçukluların Anadolu'da devraldıkları kentlerin (sınırlı da olsa) mekânsal bir kurgusunun varolduğudur. Selçuklular bu mekânsal kurguyu, Orta Asya ve İran-İslâm coğrafyasından Anadolu'ya aktardıkları değerleri, Anadolu'da karşılaştıkları (dinsel) motiflerle sentezleyerek, ulucami ya da Ahmedek veya tekke/zaviyeler gibi kendilerine özgü mekânsal unsurlarla yeniden organize etmişler ve Anadolu'nun milletlerarası ticaret potansiyeli ve Bizans-Selçuklu sosyal-kültürel-ekonomik ilişkiler ağı ile askeri-siyasal düzenine dayanan ve kendi içinde işlevsel bir kademelenme gösteren bir yerleşme sistemi-kent ağı örgütlemişlerdir.

NOTLAR

[573] Acaroğlu 1970: 436-577, Stewig 1970: 90-91.

[574] Braudel 1993:453-457, Braudel 2004: 464-468.

[575] Tanyeli 1987: 83-96.

[576] Uğur Tanyeli, bir Uc kenti olarak Kastamonu kentinin mekânsal kurgusunun Uc kenti modeli yerine kale kent modeli göstermesine geçerli bir açıklama getirmemiş ve sadece önemli bir düğüm noktası olmadığı savını ileri sürmüştür (Tanyeli 1978:52-53). Oysa Kastamonu kentinin diğer Uc kentlerinden farklı mekânsal kurgusunun nedeni kentin Selçuklu yerleşme-ulaşım sistemi içindeki siyasal-yönetsel işlevidir.

[577] Yücel 1970a: 373-407, Turan 1989: 5-6.

[578] Turan 1951: 455-456, Köprülü 1999: 60.

[579] Rice 1966, 111: Chandler-Fox 1974: 218-219, Gordlevski 1941: 205.

[580] Baykara 1998: 124-128, Akşit 1997: 3-12, Bayram 1999: 1-59.

[581] Anonim-Selçuk-Name 1952: 65, Eflâkî 1986: I/330, Sümer 1990a: 3-6.

[582] Ünsî 1942: 20.

[583] Turan 1971: 223-224, Baykara 1998: 125.

[584] Chandler-Fox 1974: 145.

[585] Özgüç-Akok 1957: 139-148, Akok 1968: 47-73, Aslanapa 1965: 22-40, Aslanapa 1963b: 23-24, Aslanapa 1984: II/174-178, 180, Yetkin 1969-1970: 69-88, Yetkin 1972: 119-126, Yavuz 1970: 353-371, Karaduman 1995: 189-220, Redford 1996: 147-150, Redford 1997: 453-467, Redford 1998: 71-95, Redford 2000: 222, Yavuz 2000: 279-302.

[586] Acar 1975: 21-27, Eldem 1984, Sözen 2001: 31-37, Küçükerman-Güner 1995, Aru 1995: 141-150.

[587] Russell 1972: 22, Barkan 1953a: 1-26, Göyünç 1979: 331-348, Russell 1960: 265-266, Cook 1972: 85,90,98.

[588] Arıncı 1941: 897-903, Arık 1991: 27-57, Arık 1994: 13-32, Baykara 2002: 223-257, Bezer 2000: 7-22.

[589] Göyünç 1967: 71-75, Göyünç 1991: 81-88, Gökçe 2000: 90-91, Miroğlu 1990: 147-148, Ünal 1989: 56-64, Varlık 1981: 1481-1491, Doğru 1997: 33-34, Jennings 1976: 21-57, Faroqhi-Erder 1980: 265-303, Halaçoğlu 1990: 215-222.

[590] Togan 1931: 23-25.

[591] Faroqhi 1978: 49.

[592] Konyalı 1965: 404-421, Bayram 1997: 47-53, Önol 1937: 447-448, Baykara 1998: 65-66.

[593] Edhem 1982: 130-131, Aslanapa 1984: 20-21, 52-55.

[594] Turan 1951: 447-457, Turan 1953a: 15-22.

[595] Turan 1988: 50.

[596] Braudel 1993: 453-456, Kostof 1999: 27.

[597] Ibn Bibi 1941: 50-58, Ibn Bibi 1996: I/134-140, 154-161, Müneccimbaşı 1935: 31-32, Müneccimbaşı 2001: 42-46.

[598] Ibn Bibi 1941: 99-100, Ibn Bibi 1996: I/271-274.

[599] Wittek 1936a: 118-119, Öney 1971: 93, Ergenç 1995: 25-26.

[600] Uzunçarşılıoğlu 1932: 22-24, Sayılı 1948: 681-682, Crane 1993: 40.

[601] Uzluk 1935: 1-38, Önder 1967: 146-147, Sarre 1989: 1-28, Lloyd-Rice 1989: 36-39, Akok 1945: 401-404, Akok 1976: 5-38, Rogers 1998: 370-371, Konyalı 1965: 121-163, Yasa 1998: 231-268.

[602] Barthold 1949: 327-330.

[603] Ibn Bibi 1996: II/148,212, Esterabadi 1990: 174,181,228,265,285,322-323, Konyalı 1945: 118, Konyalı 1946: 189-195, Önder 1950: 6-8, Lloyd-Rice 1989: 27-30, Ülkütaşır 1937: 1050-1053, Ülkütaşır 1938: 342-346, Ülkütaşır 1949: 112-151, Baykara 1982: 579-586, Mason 1989: 98-99, Rogers 1998: 368-369, Yasa 1998: 237, Küçükdağ 2001: 83-91.

[604] Konyalı 1970: 164-165, Ünver 1972a: 409-410, Oral 1953: 501-502, Koca 1995: 62-63.

[605] Ibn Bibi 1941: 120, 133, 141, 187-188, 197, 209, 254, 260, Ibn Bibi 1996: I/315, 321, 362-363, II/20-21, 34, 36, 51-52, 142, 149, 210, Oral 1953: 501-517, Aslanapa 1963b: 23-24, Koca 1995: 62-63, Ünver 1969: 323-327, Redford 1993a: 215-232, Redford 2000: 67-77, Akok 1968: 47-73, Önder 1949a: 5-7, Önder 1989: 104-107, Uzluk 1936, Uzluk 1972:374-381, Uzluk 1981: 887-891, Sarre 1989: 1-6, Rogers 1998: 367-378, Meinecke 1986: 285-286, Busse 1978: 818, Arık 2001: 25-32, Arık 2003: 345-350.

[606] Alâaddin tepesi ile Gevele kalesi arasında uzanan, bugünkü İstasyon, Hoca Cihan, Alavardı ve Havzan bağlarından oluşan geniş araziye Selçuklu döneminde Filâbad sahrası denmektedir (Anonim Selçuk-Nâme 1952: 24, Konyalı 1964: 167).

[607] Ibn Bibi 1996: I/63, 96, 132,134, 181, 190-193, 291, 285, 310, 440, II/36, 92-93, 103, 105-106, 114, 124, 138.

[608] Anonim Selçuk-Nâme 1952: 53, 55, Ünver 1969: 323-327, Ibn Bibi 1996: I/114-115, 283, 193, 316, 365, 441, II/22, 205, 210.

[609] Uğur 1939: 1600.

[610] Eravşar 2001: 281-295.

[611] Cevdet 1938: 35-38, Yinanç 1984: 299-307, Temir 1989: 223, Bayat 1991: 5-19.

[612] Turan 1998: 364-365, Temir 1989: 109-119, Turan 1947: 208, 221, Bayram-Karabacak 1981: 54-58, Konyalı 1965: 839, Uğur-Koman 1940: 76.

[613] Edhem 1947: 283-286, Baykara 1996: 34-59.

[614] Erdmann 1961: 94-101, Yavuz 1976: 921-930, Aslanapa 1984: 38-64, Altun 1988: 47-54, Kuban 1994: 117-120, Kuran 1994: 33-37.

[615] Eyice 1970: 269-302, Konyalı 1964: 351-353, Baykara 1996: 34-59.

[616] Esemenli 1995: 93-102, Altun 1988: 49-51.

[617] Konyalı 1946: 290-297, Lloyd-Rice 1989: 32-35.

[618] Yılmaz 2002: 10-15.

[619] Köprülü 1984: 201-203, Uzunçarşılıoğlu 1948: 287-291, Buniyatov 1981: 591-597.

[620] Turan 1947: 197-221.

[621] Ferit-Mesud 1934: Erdoğan 1936: 127-128, Erdoğan 1936a: 189-191, Uğur-Koman 1940: Turan 1947: 197-221, Turan 1947a: 415-429, Baltacı 1976: 12-14, Kayaoğlu 1978: 91-112, Kayaoğlu 1984: 17-20, Kayaoğlu 1985: 22-25, Bayram-Karabacak 1981: 31-61, Çay 1984: 101-109, Yinanç 1982: 5-

14, Yinanç 1991: 15-44, Crane 1993: 1-57, Temir 1989: 98-147, Bayram 1997: 47-53, Durukan 1997: 25-44.

[622] Dârü'l Hûffâz: Anadolu Selçuklu Devleti'nde kıraat ilminin okutulduğu medreseler genellikle Darü'l Hûffâz olarak adlandırılmıştır (Bozkurt 1993: 543-548).

[623] Dârü'l Kurâ: Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kur'an-ı Kerim'in öğretildiği ve okutulduğu ya da ezberletildiği medreselerdir (Bozkurt 1993: 543-544).

[624] Dârü'l Hadis: Anadolu Selçuklu Devleti'nde I. Alâaddin Keykubad (1220-1237) ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) dönemlerinde yaygın hale gelmiş olan hadis öğrenimi için kurulmuş medreselerdir (Yardım 1993: 529-530, Yardım 1995: 64-73).

[625] Dâru't Tıb: Tıp eğitimi ve tedavinin birlikte yürütüldüğü sağlık ve eğitim kurumu işlevindeki medreselerdir (Baltacı 1976: 12).

[626] Erdoğan 1938: 1195-1197, Aslanapa 1963: 34-43, Aslanapa 1984: 80-120, Baykara 1998: 72-77, Bayram-Karabacak 1981: 31-61, Erkiletlioğlu 1993: Kars 1997: 175-191, Konyalı 1964: Konyalı 1974, Konyalı 1945, Kuran 1969: 41-113, Sözen 1972, Temir 1989, Turan 1947a: 415-429, Turan 1947: 197-221, Turan 1948: 17-145, Turan 1951: 447-457, Turan 1953a: 15-22, Baltacı 1976: 10-11, Yinanç 1982: 5-14, Demirel 1984: 25-40, Çay 1984: 101-109, Crane 1993: 1-57, Yasa 1998: 243-244.

[627] Bayram-Karabacak 1981: 31-74, Yinanç 1991: 15-44, Crane 1993: 16,36-37,46,52, Yılmaz 1970: 29-30, Turan 1951: 449-451, Turan 1953a: 15-22.

[628] Önder 1949: 5-7, Ünver 1970: 3-27, Oral 1949a: 5-10, Ülkütaşır 1974: 162-163, Cunbur 1986b: 37-44.

[629] Hârimî 1931: 461-463, Şapolyo 1946a: 18-20, Oral 1949: 5-10, Önder 1949: 5-6, Baykara 1998: 77-78, 106-107, Ünver 1970: 10-11, Cunbur 1986b: 42, Yasa 1998: 244.

[630] Ünver 1938: 7-16, Ünver 1940, Ünver 1972: 9-31, Ünver 1988: 38-43, Ünver 1988a: 48-68, Ünver 1988b: 34-36, Uzluk 1948: 1-4, Aydın 1996-97, 164-175, Cantay 1992: 15-19, Kandemir 1988: 17-20, Bayram 1998: 150-151.

[631] Ünver 1940, Sayılı 1948: 681-682, Şapolyo 1971: 810-813, Yetkin 1963: 23-31, Yetkin 1964: 136-146, Cantay 1994: 13-18.

[632] Uzluk 1948: 1-4, Çayırdağ 1982: 596-601, Yinanç 1984: 299-307, Crane 1993: 10-12, 41, Türkmen 1998: 637-638.

[633] Cevdet 1938: 35-38, Erkan 1935: 43, Kayaoğlu 1981: 1-29, Bayat 1991: 5-19, Yinanç 1984: 299-307, Kayaoğlu 1985: 22-25, Cunbur 1987: 341-348, Cunbur 1996: 604-614, Cantay 1992: 15-19, Bayram 1997: 47-53, Cantay 1998: 466-472, Aybak 1969: 22.

[634] Ünver 1940: 65-67, Ünver 1972: 16-22, Cantay 1992: 27-29, Işıkpınar 1983: 185-186, Yasa 1998: 244.

[635] Yusufoğlu 1949: 16-18, 23, Yusufoğlu 1950: 15, 21, Bayat 1989: 41-48, Bayram 1997: 47-53.

[636] Ünver 1940: 65-67, Kunter 1947: 16-17, Küçükdağ 1989: 347-359.

[637] Kunter 1947a: 12-13.

[638] Sayılı 1948: 681-682, Başer 1965: 6, Önge 1962: 251-256, Sipahi 1989: 40-43.

[639] Ünver 1939: 1509-1521, Ünver 1940: 101-104, Ünver 1972: 26-27, Şehsuvaroğlu 1961: 28-30.

[640] Barkan 1942: 279-365, Karamağaralı 1976: 247-276, Ocak 1978a: 247-269, Deniz 1980: 27-28, Kara 1980: 147-158, Babacan 1980: 70-74, Köprülü 1984: 204-205.

[641] Eyice 1962-1963, 1-80, Emir 1994, Ocak 1996: 94-95.

[642] Ibn Batuta 1929: 124-126, Barkan 1942: 279-365, Ruben 1974a: 628-629, Bayram 1993:179-186, Eyice 1962-1963: 22-29, Eyice 1969: 211-246, Ocak 1978: 129-208, Ocak 1978a: 247-269, Ocak 2002: 97, Deniz 1980: 27-31, Alkan 1985: 205-212, Emir 1994: 42-50, Seçgin 2002: 446-447.

6. SONUÇ

Burada tez çalışmasının 1. bölümde yerleşme sistemi ve kent modellerine ilişkin olarak ortaya konulan veya öngörülen varsayımlar, tezin 4. ve 5. bölümlerinden oluşan gelişme bölümünde yapılan bilgilendirmelerin ışığı altında, irdelenerek, Selçuklu dönemi yerleşme sistemi ve kent modellerinin belirlenmesine dönük olarak "Yerleşme Sistemi ve Kentler Ağı", "Kent Modelleri" ve "Mekânsal Organizasyon ve Değişim/Dönüşüm Süreci" başlıkları altında değerlendirilecektir.

6.1. Yerleşme Sistemi ve Kentler Ağı

Bu tez çalışmasının hedefi, Anadolu'nun ilk Türk-İslâm yerleşim/kolonizasyon dönemi olarak adlandırılan Anadolu Selçuklu siyasal-yönetsel egemenlik döneminde fethedilmiş, devralınmış ya da yeni kurulmuş kentler dizgisinin oluşturduğu belirli ve tanımlı bir yerleşme ve ulaşım sistemi varlığının araştırılması olarak belirlenmiştir.

Burada temel konu; sözkonusu yerleşme ve ulaşım sistemi organizasyonunu biçimlendiren ya da yönlendiren dinamiklerin neler olabileceği, başka bir ifadeyle, *sistemin temel bileşenleri* ve *sistemin temel dayanağı ya da kırılma noktası* sorularına cevap aranması şeklinde ortaya konulmuştur.

Tez kapsamında, Selçuklu dönemi yerleşme ve ulaşım sisteminin, savunma sistemi, üretim-dağıtım sistemleri, yönetim mekanizması ve toprak kullanım-yerleşme politikaları ile bunların yansıması olarak, işlevsel bir kademelenme içinde organize olmuş mekânsal örgütlenmelere dayandığı varsayımından/hipotezinden hareket edilmiştir.

Dolayısıyla Selçuklu dönemi yerleşme ve ulaşım sistemini yönlendiren birden çok dinamik olduğu ya da sistemin bütünsel bir organizasyon içinde birden çok bileşene dayalı olarak örgütlendiği öngörülmüştür.

Tez çalışmasının 4. bölümünde ortaya konulan, savunulan ve değerlendirilen bilgilenmelere göre; Selçuklu dönemi yerleşme-ulaşım sistemini biçimlendiren/tanımlayan bileşenler;

- Bizans-Selçuklu ikili siyasal egemenlik düzeninin tanımladığı ya da etkin kıldığı askeri-stratejik koşullara göre biçimlenmiş savunma sistemi,
- Anadolu'nun kıtalararası coğrafi geçiş bölgesi işlevinin ön plana çıkardığı jeopolitik kimliğine dayalı olarak kültürler ve bölgelerarası üretim-dağıtım potansiyeli,

- tarihsel miras boyutunda kökenleri Orta Asya ve İran Türk-İslâm devlet geleneklerine dayanmakla birlikte, Anadolu coğrafyasında karşılaşılan/devralınan kültürel miras boyutunda Bizans kültürünün izlerini/yansımalarını da taşıyan yönetim sistemi ve yerleşim politikaları,
- Anadolu coğrafyasında Türk öncesi Roma-Doğu Roma/Bizans dönemlerinde örgütlenmiş mekân organizasyonları ile Orta Asya ve İran Türk-İslâm yerleşik/göçebe kültürlerinin Anadolu'ya taşınmış/aktarılmış mirasının yansımaları olarak biçimlenmiş mekânsal örgütlenmelerdir.

Bu çerçevede, Selçuklu döneminde Anadolu coğrafyasında organize edilen yerleşme sistemi ve kent ağı; Bizans-Selçuklu ikili askeri-stratejik-siyasal koşulları ve kültürler arasında kurulan karşılıklı sosyal-ekonomik ilişkiler zincirinin mekânsal yansımaları olarak, Anadolu'da devralınan Doğu Roma/Bizans yerleşme sistemi ve kent ağı mirası üzerine Orta Asya ve İran Türk-İslâm coğrafyası kültür mirasının yapılandırılması ile biçimlenmiştir.

6.2. Kent Modelleri

Bu tez çalışmasının bir boyutu da Anadolu'da Selçuklu döneminde örgütlenmiş yerleşme ve ulaşım sistemi bütününde demografik-mekânsal-işlevsel bir kademelenme gösterdiği öngörülen kent model(ler)inin belirlenmesidir. Bu irdeleme, kentsel mekân organizasyonlarının (olası) demografik büyüklüklerinin nasıl bir metodoloji ile tespit edilebileceği ve (olası) kent model(ler)ini biçimlendiren unsurların neler olabileceği sorularına dayalı olarak ortaya konulmuştur.

Demografik ve mekânsal çözümlemeler için temel dayanak noktası, Selçuklu döneminde –istisnasız- tüm kentlerin surla çevrili olduğu ya da en azından ana yerleşim odağının sur içinde olduğu varsayımıdır. İkinci varsayım olarak, coğrafyanın kent modellerini biçimlendirdiği gerçeğinden hareketle, Anadolu'nun özgün coğrafi koşullarıdır. Üçüncü varsayım ise -Selçuklu dönemine ilişkin mülkiyet dokularına ya da konut standartlarına dönük tespit yapabilme olanağı olmadığından- mekânsal ve demografik çözümlemelerde Selçuklu dönemi saray ya da köşk işlevindeki konut yapıları ve anıtsal kamusal hizmet yapıları işlevindeki ulucami kapasitelerinin değerlendirebileceğidir.

Bu metodolojik çerçeve içinde, Selçuklu dönemi kentlerine ilişkin yapılan demografik-mekânsal çözümlemeler sonunda, kentlerin mekânsal-demografik

büyüklükleri ile işlevsel kimlikleri arasında bir bağıntı olduğu belirlenmiştir. Bu bağıntı Selçuklu dönemi kentlerinin model(ler)ini belirlemektedir.

Selçuklu dönemi kent model(ler)ini belirleyen/biçimlendiren temel etkenlerin, Anadolu'nun özgün coğrafi koşullarının yanısıra dönemin askeri-siyasal-yönetsel koşulları boyutunda yerleşim politikaları ve toprak kullanım sistemi ile sosyal-kültürel-ekonomik ilişkiler zinciri olarak tanımlanmıştır.

Yapılan değerlendirme sonucunda; Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin "kale kent", "açık kent" ve "dış odaklı büyüme" modelleri olmak üzere temelde üç farklı model gösterdiği belirlenmiştir.

Bu modellerden kale kent modeli işlevsel ve konumsal niteliklerine göre iki alt kategoride değerlendirilmiştir. Buna göre; Selçuklu dönemi yerleşme ve ulaşım sisteminin odak noktalarında konumlanmış, belirli bir nüfus büyüklüğünü aşabilmiş (ortaçağ kentleri için yaklaşık 10.000 nüfus) askeri-siyasal-yönetsel merkez işlevine sahip Konya, Kayseri ve Erzen-i Rum gibi kentler sahip oldukları işlevlere dayalı olarak kolonizasyon yapıları ya da anıtsal kamusal hizmet yapıları ile kısmen sur dışına taştıkları için A tipi kale kent ya da eklemli-kale kent modeli adı altında tanımlanmıştır.

B tipi kale kent modeli olarak tanımlanan diğer kategorideki kentler ise; Anadolu'nun bölgelerarası ticaret potansiyeli kapsamında örgütlenmiş Selçuklu dönemi üretim-dağıtım sisteminin dışa açılan aktarma-dağıtım merkezi ve askeri üs işlevine sahip Antalya, Alâiyye ve Sinop gibi tamamen sur içinde gelişme/büyüme gösteren kıyı yerleşmeleri ile Anadolu yerleşme-ulaşım sisteminin odak noktasındaki konumuna dayalı olarak ülkesel boyutta mübadele merkezi işlevi kazanan Sivas ve Selçuklu dönemi Anadolu savunma sistemi boyutunda askeri faaliyet ve organizasyon merkezleri işlevindeki Karahisar-ı Sahip, Karahisar-ı Kögonya, İsce Karahisar gibi Karahisar yerleşmeleridir.

Açık kent modeli olarak tanımlanan ikinci tip kent modeli; Selçuklu dönemi yerleşme ve ulaşım sistemi bütününde sahip oldukları bölgelerarası sosyal-ekonomik potansiyeller ile coğrafyanın özgün koşullarının kent formu üzerindeki yönlendirici etkisi kapsamında iki kategori altında değerlendirilmiştir. Bu kentler temel işlevlerinin ticaret faaliyetleri olmasına ya da coğrafyanın yerleşim olanaklarını kısıtlamasına dayalı olarak sur dışında gelişmiştir.

Selçuklu dönemi üretim-dağıtım sisteminin aktarma-bağlantı ya da coğrafi geçiş noktalarında konumlanış, bölgelerarası ticaret potansiyeline dayalı olarak vakıf yoluyla gerçekleştirilen ekonomik-askeri işleve sahip kervansaray yapıları ile gelişen, temel işlevi bölgesel ticaret merkezi olan Ziyaret Pazarı, Yabanlu Pazarı, Yılgun Pazarı gibi pazar yerleşmeleri ile Ahi örgütlenmeleri kapsamında ticaret/zanâat faaliyetlerine dayalı olarak gelişen Kırşehir gibi Ahilik merkezleri A tipi açık kent modeli olarak tanımlanmıştır.

Bizans egemenliğinden devralınan ve topografyanın mekânsal gelişme kapasitelerini sınırlandırdığı kale-kent niteliğindeki Bizans kentlerinin, Selçuklu döneminde Anadolu'da örgütlenen ulaşım ve yerleşme sisteminin yarattığı yeni sosyal-ekonomik dinamikler etkisinde gerçekleştirilen anıtsal-kamusal yapı faaliyetlerinin sur dışındaki yerleşilebilir alanlarda konumlanması sonrasında gelişen Amasya, Niksar ve Tokat gibi yerleşmeler B tipi açık kent modeli olarak değerlendirilmiştir.

Diğer bir kent modeli olarak, Anadolu'nun Bizans-Selçuklu ikili siyasal yapısının mekânsal yansıması olarak uc bölgeleri olarak tanımlanan savunma ya da güvenlik unsurlarının kentsel mekân organizasyonları üzerinde egemen olduğu karşılıklı sosyal-kültürel-ekonomik-askeri temas bölgelerinde, Türk-İslâm kolonizasyon ve yerleşimini teşvik amacıyla sur dışı yapılanma odakları niteliğindeki tekke ve zaviye ya da cami ve mescid gibi İslâmî anıtsal-kamusal yapılanmaların gerçekleştirilmesiyle mekânsal gelişme gösteren Ankara, Çankırı, Kütahya ve Tunguzlu gibi uc kentleri dış odaklı büyüme modeli olarak tanımlanmıştır.

Anadolu'da Selçuklu dönemi kent modellerine ilişkin yukarıdaki saptamalar sözkonusu döneme ilişkin model arayışlarının tek bir modele bağlanamayacağını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Anadolu Selçuklu kent modellerinin bölüm 2'de irdelenen eş zamanlı kent modellerinden ortaçağ batı kentleri üzerine üretilen model arayışları ile –kısmen- benzerlikler taşıdığı söylenebilir.

Bu noktada sanayi öncesi kent modeli veya İslâm kent modeli bütününde bir irdeleme yapılırsa, sözkonusu modellerin belirli ve tanımlı bir siyasal-yönetsel egemenlik döneminde, özgün coğrafi koşullar ya da sosyal-kültürel yapılanmalar veya askeri-siyasal koşulların mekân organizasyonları üzerindeki (olası) evrimsel etkilerini dikkate almadığı düşünülmektedir. Bu yönüyle, sözkonusu kent

modellerinin her dönem ve her coğrafya için geçerli olamayacağı, Anadolu coğrafyasında Selçuklu egemenlik dönemi için de sanayi öncesi kent modeli veya İslâm kent modeli gibi belirli ve tanımlı bir kent modelinin geçerli olamayacağı söylenebilir.

Dolayısıyla, -gerek Bizans yerleşim mirası üzerinde gelişen gerekse Türk-İslâm yerleşim kültürü etkisinde yeni kurulan- Selçuklu dönemi Anadolu yerleşme sisteminin mekânsal örgütlenmeleri olarak değerlendirilen Selçuklu kentlerinin;

- Anadolu'ya aktarılan ve Anadolu'da devralınan yerleşim kültürü mirası,
- Anadolu'nun özgün coğrafi koşulları,
- üretim-dağıtım organizasyonları,
- farklı dinsel-kültürel-siyasal yapılanmalar,
- göçebe/yarı-göçebe yaşam biçimine dayalı örgütlenmeler gibi aralarında çok yönlü ilişkiler bulunan birden çok değişkene dayalı olarak işlevsel-konumsal boyutta mekânsal farklılıklar gösterebilen modellerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

6.3. Mekânsal Organizasyon ve Değişim/Dönüşüm Süreci

Bu tez çalışmasında, Selçuklu dönemi kentleri Anadolu'da örgütlendiği ilgili bölümlerde açıklanan Selçuklu yerleşme ve üretim-dağıtım sisteminin demografik ve mekânsal boyutta belirli ve tanımlı bir kademelenme gösteren mekânsal yansımaları olarak tanımlanmıştır. Bu yaklaşım kapsamında, kentlerin mekân organizasyonları üzerindeki temel belirleyici ya da dinamikler, kentlerin Selçuklu yerleşme ve üretim-dağıtım sistemi bütününde sahip oldukları işlevsel ve konumsal farklılıklara dayandırılmıştır. Başka bir ifadeyle, Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin mekân organizasyonlarını belirleyen/yönlendiren ana unsur, kentlerin Anadolu yerleşme ve üretim-dağıtım sistemi içinde kazandığı ya da sahip olduğu işlevdir.

Burada gözardı edilmemesi gereken husus, kentsel mekân organizasyonlarının tarihsel arka planında, Türklerin Anadolu coğrafyasında Bizans kültüründen devraldığı yerleşim mirası ve Anadolu öncesi Orta Asya ve İran Türk kültürlerinden Anadolu coğrafyasına aktardığı/taşıdığı yerleşim kültürünün etkili olduğudur.

Öyle ki; Orta Asya kültüründen gelen askeri-siyasal işlevli orduğ/hakan sarayı ya da İran-İslâm kültüründen gelen ve vakıf kurumu kapsamında örgütlenen sosyal-kültürel/dini işlevli cami-medrese ikilisinden oluşan dini külliyeler odaklı

yerleşim mirası, Anadolu coğrafyasında Bizans egemenliğinden devralınan kentlerin mekânsal kurgusu üzerinde yeniden örgütlenen Türk kentlerinin mekân organizasyonlarında birleş(tiril)miştir.

Tez kapsamında, Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin mekânsal organizasyonlarını tanımlayan ana unsurlar; askeri-stratejik, siyasal-yönetsel, ekonomik ve dini kurumlar ile sosyal-kültürel hizmet kurumları olarak belirlenmiştir. Bu unsurlar kentlerin Anadolu yerleşme ve üretim-dağıtım sistemi içinde sahip olduğu işlevsel konumuna göre farklılaşmaktadır.

Örneğin, Selçuklu egemenlik coğrafyası boyutunda yönetsel-siyasal merkez işlevini üstlenmiş Konya ve Kayseri gibi kentlerin mekânsal kurgusu diğer Anadolu kentlerinden farklılıklar göstermektedir. Konya ve Kayseri'de Sultanların ikâmetgâhına ayrılmış saltanat sarayları işlevindeki yapıların varlığı ya da birden çok Cuma camisi işlevinde dinsel yapının bulunması veya vakıf yoluyla gerçekleştirilen sur dışı yoğun anıtsal kamusal yapı faaliyetlerinin gözlemlenmesi, sözkonusu kentlerin sahip olduğu işlevsel niteliklerle doğrudan bağlantılıdır.

Bir başka örnek kıyı kentleri için verilebilir. Askeri-stratejik ve ekonomik işleve sahip, Selçuklu dönemi üretim ve dağıtım sisteminin bağlantı-düğüm noktasında konumlanmış Alâiyye, Antalya ve Sinop kentlerinin mekânsal ve demografik çözümlemeleri yapıldığında, sözkonusu kentlerin benzer mekânsal unsurlara ve demografik büyüklüğe sahip olduğu görülmektedir.

Bizans-Selçuklu askeri-siyasal sınır ve sosyal-kültürel temas bölgelerinde (uc bölgesi) konumlanmış Ankara, Çankırı, Kütahya, Tunguzlu gibi kentlerin mekân organizasyonlarında, sur dışı anıtsal kamusal yapı faaliyetlerinin yoğunlaşması da, sözkonusu kentlerin sahip olduğu kolonizasyon/fetih faaliyetleri merkezi işlevine dayanmaktadır. Bu noktada çarpıcı bir örnek Kastamonu kenti için verilebilir.

Öyle ki; yukarıda sayılan uc bölgesi kentleri gibi, Bizans-Selçuklu siyasal-askeri sınır ve sosyal-kültürel temas bölgesinde yer alan Kastamonu kentinin, Ankara, Çankırı, Kütahya ve Tunguzlu kentleri ile konumsal olarak aynı niteliklere sahip olmasına karşılık, kentsel mekân organizasyonları boyutunda sözkonusu kentlerden farklı bir mekânsal kurguya sahip olması, ancak Kastamonu'nun sahip olduğu siyasal- yönetsel işlevsel farklılığı ile açıklanabilmektedir.

Buraya kadar açıklananlara dayalı olarak, kentsel mekân organizasyonları üzerinde etkili olan temel belirleyici unsurlar tanımlanırsa; Selçuklu dönemi kentlerinin, Anadolu coğrafyasında organize edilen yerleşme ve üretim-dağıtım sistemi içindeki işlevsel konumu ile Orta Asya ve İran-İslâm kültüründen gelen yerleşim/mekân geleneği ve Anadolu coğrafyasında devralınan Bizans yerleşim kültürünün mirası olduğu anlaşılmaktadır. Selçuklular bu mirası yukarıda da tanımlanan unsurların etkisinde gerek yerleşme sistemi gerekse kent düzeyinde farklı bir aşamaya taşımışlardır.

7. KAYNAKLAR

ABRAMS, Philip, 1978, "Towns and Economic Growth: Some Theories and Problems", *Towns in Societies: Essays in Economic History and Historical Sociology*, Philip ABRAMS-E. A. WRIGLEY (ed.), sayfa:9-33, Cambridge University Press, London.

ABU BAKR IBN AL-ZÂKİ, 1972, *Ravzât al Kuttâb ve Hadikât al-Albâb*, Ali SEVİM (çev.), TTK Yayınları, Ankara.

ABU-LUGHOD, Janet L., 1987, "The Islamic City-Historic Myth, Islamic Essence and Contemporary Relevance", *International Journal of Middle East Studies*, sayı:19, sayfa:155-176, Harvard University Press, Cambridge.

ABÜ'L FARAC, Gregory, 1945, *Abü'l Farac Tarihi*, Ömer Rıza DOĞRUL (çev.), cilt:I-II, TTK Yayınları, Ankara.

ACAR, Erhan, 1975, *Osmanlı Anadolu Kentinde Mülkiyet-Doku İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Ankara.

ACAROĞLU, Ayşe İrem, 1970, *The Evolution of Urbanization in Anatolia. From the beginning of the sedentary life until the end of the Roman Empire (c.8000 B.C. to c.400 A.D.)*, Basılmamış Doktora Tezi, The Graduate School of Cornell University, Cornell.

AHMED, İhsan, 1933, *Selçuk Sarayında Birinci İzzeddin*, Yeni Anadolu Matbaası, Konya.

AKA, İsmail, 1994, "İpek Yolu Üzerinde İran", *50. Yıl Türkçülük Armağanı*, sayfa:37-43, Akademi Yayınları, İzmir.

AKAY, Nimetullah, 1995, "Anadolu Selçuklularında Dini Hayat ve Tasavvuf", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı:108, sayfa:15-21, İstanbul.

AKBAR, Jamel A., 1983, "Gates as Signs of Autonomy in Muslim Towns", *Muqarnas: An Annual on Islamic Art and Architecture*, cilt:X, sayfa:141-147, E. J. Brill Press, Leiden.

AKBAR, Jamel A., 1984, *Responsibility and the Traditional Muslim Built Environment*, Basılmamış Doktora Tezi, Massachusetts of Institute of Technology, Massachusetts.

AKBAYAR, Nuri, 2001, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

AKÇA, F. Akçakoca, 1945, *Küçük Denizli Tarihi: Yunanlılardan Osmanlılara (1434 M.-832 H.) Kadar*, Salih Kitapçıoğ lu Basımevi, Denizli.

AKÇA, F. Akçokoca, 1937, *Laodikya (Laodiceia): Yunanlılardan Selçukluların İnkirazına Kadar*, Denizli.

AKDAĞ, Mustafa, 1949, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", *TTK Belleteni*, cilt:XIII, sayı:51, sayfa:497-571, TTK Yayınları, Ankara.

AKDAĞ, Mustafa, 1995, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, cilt:I, Cem Yayınları, İstanbul.

AKNERLİ GRİGOR, 1954, *Moğol Tarihi*, Hrand D. ANDREASYAN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

AKOK, Mahmud, 1945, "Kastamonu Tarihi İçkalesi", *TTK Belleteni*, cilt:IX, sayı:35, sayfa:401-404, TTK Yayınları, Ankara.

AKOK, Mahmud, 1976, "Kayseri Şehri Tarihi İç Kalesi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, sayı:XXIII, sayfa:5-38, Ankara.

AKOK, Mahmut, 1968, "Konya'da Alâaddin Köşkü Selçuklu Saray ve Köşkleri", *Türk Etnografya Dergisi*, sayı:XI, sayfa:47-73, Ankara.

AKSARAYİ, 1943, *Anadolu Selçuki Devletleri Tarihi*, M. Nuri GENÇOSMAN (çev.), Recep Ulusoğlu Yayınevi, Ankara.

AKSARAYİ, 2000, *Müsâmeretü'l Ahbar*, Mürsel ÖZTÜRK (çev.), TTK Yayınları, Ankara.

AKŞİT, Ahmet, 1996, *Türkiye Selçukluları Devrinde Kayseri Şehri*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

AKŞİT, Ahmet, 1997, "Selçuklular Devrinde Kayseri Şehrinin Nüfus ve Etnik Durumu", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu (11-12 Nisan 1996)*, sayfa:3-12, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

AKŞİT, Ahmet, 1998, "Selçuklular Devrinde Kayseri Şehrinin Fiziki Yapısı", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu (16-17 Nisan 1998)*, sayfa:35-45, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

AKTÜRE, Sevgi, 1975, "17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirsel Yapının Değişme Süreci", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, cilt:1, sayı:1, sayfa:101-128, ODTÜ Yayınları, Ankara.

AKTÜRE, Sevgi, 1978, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*, Doktora Tezi, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

AKTÜRE, Sevgi, 1985, "Anadolu Kentinde Türkleşme-İslâmlaşma Süreci ve Mekansal Yapı Değişimi ve İslâmî Miras", *İslâm Mimari Mirasını Koruma Sempozyumu (22-27 Nisan 1985)*, sayfa:179-184, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul.

AKTÜRE, Sevgi, 1989, "The Islamic Anatolian City", *Environmental Design*, sayı:1-2, sayfa:68-79, The Islamic Environmental Design Center Press, London.

AKTÜRE, Sevgi, 1994, "Tarih İçinde Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemelerine İlişkin Bazı Gözlem ve Öneriler", *Kent Tarihçiliği Sempozyum-Atölyesi (5-6 Mart 1994)*, sayfa: 46-51, Toplu Konut İdaresi-Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

ALAGÖZ, Cemal Arif, 1984, "Türkiye Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Yer Adları Sempozyumu (11-13 Eylül 1984)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, sayfa:11-23, Ankara.

ALKAN, Ahmet, 1985, "Mevlevilik ve Mevlânâ Külliyesinin Konya Şehirsel Gelişmeleri İçindeki Yeri", *I. Milli Mevlânâ Kongresi (3-5 Mayıs 1985)*, sayfa:205-212, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

AL-MELİK AL-ZÂHİR, 1941, *Baybars Tarihi*, M. Şerafeddin YALTKAYA (çev.), cilt:II, TTK Yayınları, İstanbul.

ALPTEKİN, Coşkun, 1999, "XI.-XII. Yüzyıllarda Selçuklular ile Atabeyliklerde Posta ve Haberleşme", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997)*, sayfa:187-194, TTK Yayınları, Ankara.

ALSAYYAD, Nezar, 1991, *Cities and Caliphs: On The Genesis of ArabMuslim Urbanism*, Greenwood Press, New York.

ALTAN, Mithat Şakir, 1940, *Konya'nın İktisadî Bünyesine Bir Bakış*, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul.

ALTINSAPAN, Erol, 1989, "Sivrihisar'da Selçuklu Eserleri", *I. Eskişehir Selçuklu Eserleri Semineri*, sayfa:21-28, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir.

ALTINSAPAN, Erol, 1990, "Sivrihisar'da Selçuklu Şehir Dokusu", *II. Eskişehir Selçuklu Eserleri Semineri*, sayfa:21-46, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir.

ALTUN, Ara, 1988, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

ALZINGER, Wilhelm, 1935, *Die Stadt Des Siebenten Weltwunders*, Österreichischen Archaologischen Institut, Wien.

ANGOLD, Michael, 1985, "The Shaping of the Medieval Byzantine City", *Byzantinische Forschungen*, cilt:X , sayfa:137, Amsterdam.

ANONİM SELÇUK-NÂME, 1952, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Feridun Nafiz UZLUK (çev.), Anadolu Selçukluları Gününde Mevlevi Bitikleri:5, Uzluk Yayınları, Ankara.

ANONİM, 1946, *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu*, cilt:I, T.C. İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ARAT, R. Rahmeti, 1970, "Balık" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt:2, sayfa:275-276, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

ARIK, Feda Şamil, 1991, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:XV, sayı:26, sayfa:27-57, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ARIK, Feda Şamil, 1992, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Meydana Gelen Depremler", *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:XVI, sayı:27, sayfa:13-32, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ARIK, Remzi Oğuz, 1940, "Tarihte Kayseri", *Çığır Mecmuası*, cilt:8, sayı:89-90, sayfa:106-116, Ankara.

ARIK, Rüçhan, 2000, *Kubâd-âbâd: Selçuklu Saray ve Çinileri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

ARIK, Rüçhan, 2001, "Kubâd-âbâd Sarayı (Bir Değerlendirme) ve Malanda Köşkü", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi (11-13 Ekim 2000)*, cilt:I, sayfa:25-32, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya.

ARIK, Rüçhan, 2003, "Kubâd-âbâd 2002 Yılı Kazı Çalışmaları, *25. Kazı Sonuçları Toplantısı (26-31 Mayıs 2003)*, cilt:2, sayfa:345-350, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ARINCI, Rifat, 1941, "Arzda ve Yurdumuzda Zelzele Bölgesi", *Çorumlu Dergisi*, sayı:29, sayfa:897-903, Çorum Halkevi Yayınları, Çorum.

ARTUK, İbrahim, 1949, "Anadolu Selçuk Hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Kesilmiş Olan Değerli Bir Dinar", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, sayı:V, sayfa:103-109, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

ARTUK, İbrahim, 1960, "Abbasi, Selçuk, Artuk ve Burcu Memluklarına Ait Nadir Sikkelerden Birkaçı", *V. Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956)*, sayfa:216-225, TTK Yayınları, Ankara.

ARTUK, İbrahim, 1970, "II. Keyhüsrev'in Üç Oğlu Adına Sikkeler", *Malazgirt Armağanı*, sayfa:269-286, TTK Yayınları, Ankara.

ARTUK, İbrahim, 1977, "Anadolu'da Maden Adı İle Anılan Şehirler Hakkında", *Koleksiyon Mecmuası*, cilt:3, sayı:32, sayfa:4-6, İstanbul.

ARTUK, İbrahim, 1980, "Alâaddin Keykubad'ın Meliklik Devri Sikkeleri", *TTK Belleteni*, cilt:XLIV, sayı:174, sayfa:265-270, TTK Yayınları, Ankara.

ARTUK, İbrahim-ARTUK, Cevriye, 1986, "Ortaçağ'da Bazı Anadolu Şehirlerine Verilen Unvanlar", *Türk Kültürü Araştırmaları*, sayı:XXIV/2, sayfa:65-69, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ARTUK, İbrahim-ARTUK, Cevriye, 2003, "Bazı İslâm Şehirlerinde Hangi Devletler Sikke Kesmiş ve Bu Şehirlere Ne Gibi İsimler Verilmiş", *TTK Belleteni*, cilt:LXVII, sayı:249, sayfa:421-446, TTK Yayınları, Ankara.

ARU, Ahmet, Kemal, 1995, *Türk Kenti; Türk Kent Dokularının İncelenmesi ve Bugünkü Koşullar İçinde Değerlendirilmelerine İlişkin Yöntem Araştırması*, Yem Yayınları, İstanbul.

ASGARİ, Nuşin, 1979, "Anadolu'da Antik Mermer Ocakları", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, cilt:I, sayfa:451-456, TTK Yayınları, Ankara.

ASHTOR, E., 1976, *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages*, University of California Press, Los Angeles.

ASLANAPA, Oktay, 1956-1957, "Selçuk Devlet Adamı Mübarezeddin Ertokuş Tarafından Yaptırılan Abideler", *İ.Ü. İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cilt:II, sayı:1, sayfa:97-111, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ASLANAPA, Oktay, 1963, "Ortaçağın En Eski Yatılı İlim ve Kültür Müesseseleri", *Türk Kültürü*, sayı:12, sayfa:34-43, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ASLANAPA, Oktay, 1963a, "Ortaçağda Türklerin İleri Bir Sosyal Yardım Müessesesi; Kervansaraylar", *Türk Kültürü*, sayı:5, sayfa:26-30, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ASLANAPA, Oktay, 1963b, "Yeni Araştırmalarda Türk Saray ve Köşklerinin Yeri", *Türk Kültürü*, sayı:3, sayfa:23-28, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ASLANAPA, Oktay, 1965, "Kayseri'de Keykubadiye Köşkleri Kazısı", *Türk Arkeoloji Dergisi*, sayı:IIII/I, sayfa:22-40, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ASLANAPA, Oktay, 1967, "Keramiköfen und Figurliche Keramik aus Kalehisar", *Anatolica*, sayı:I, sayfa:135-142.

ASLANAPA, Oktay, 1968, "Kalehisar'da Bulunan Mimari Eserler", *Sanat Tarihi Yıllığı (1966-68)*, sayı:II, sayfa:1-14, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

ASLANAPA, Oktay, 1974, "Türk Denizciliği ve Selçuklu Tersaneleri", *Türk Kültürü*, sayı:146, sayfa:69-77, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ASLANAPA, Oktay, 1984, *Türk Sanatı II; Anadolu Selçuklularından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar*, Kervan Yayınları, İstanbul.

ASLANAPA, Oktay, 1991, *Anadolu'da İlk Türk Mimarlığı*, TTK Yayınları, Ankara.

AŞAN, Muhammed Beşir, 1999, "Fırat Kenarında Bir Horasan Ereni; Şeyh Ahmed Dede", *1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi (13-16. Ağustos, 1998)*, sayfa:53-61, Ervak Yayınları, Ankara.

ÂŞIKPAŞAOĞLU, 1970, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi (Tevârih-i Al-i Osman)*, Nihal ATSIZ (çev.), 1001 Temel Eser, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ATASOY, Sümer, 1982, "Bizans ve Osmanlı Devrinde Madenler", *Sanat Tarihi Yıllığı*, sayı:XI, sayfa:31-36, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

ATEŞ, Toktamış, 1982, *Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı (Kuruluş Dönemi)*, Say Yayınları, İstanbul.

ATSIZ, 1971, "Arslan Yabgu'nun Oğlunun Adı", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı:III, sayfa:183-189, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara.

AUROUSSEAU, Marcel, 1921, "The Distribution of Population; A Constructive Problem", *Geographical Review*, cilt:11, sayı:4, sayfa:563-592, American Geographical Society, New York.

AYDIN, Erdem, 1996-1997, "Anadolu'daki Ticaret Yolları ve Selçuklu Sağlık Hizmetleri", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı:2-3, sayfa:164-175, İstanbul.

AYDIN, Tekin, 1964, *Anadolu'da İnsan Toplulukları ve Yerleşme İlkeleri Üzerinde Bir Deneme*, Doktora Tezi, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

AYVERDİ, Samiha, 1959, "XIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf ve Mevlânâ", *Anıt Dergisi*, sayı:25, sayfa:1-5, Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği Yayınları, Konya.

BABACAN, Selami, 1980, "Alp-Eren ve Gazi Dervişlerin Anadolu'nun Türkleşmesindeki Rolü", *Milli Eğitim ve Kültür Dergisi*, sayı:6, sayfa:70-74, Ankara.

BABİNGER, Franz-KÖPRÜLÜ, Fuad, 2000, *Anadolu'da İslâmiyet*, Ragıp HULUSİ (çev.), İnsan Yayınları, İstanbul.

BAIKAPOV, Karl, 2002, "VI.-IX. Yüzyıllarda Kazakistan'daki Şehirler ve Yerleşik Kültür", *Türkler*, cilt:3, sayfa:161-166, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

BAKIR, Abdülhalik, 1998, "Ortaçağ İslâm Dünyasında Madenler ve Maden S anayi", *TTK Belleteni*, cilt:LXI, sayı:232, sayfa:519-595, TTK Yayınları, Ankara.

BAKIRER, Ömür, 1981, "Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", *Çorum Tarihi*, 5. Hitit Festivali Komitesi Yayınları, Ankara.

BAKIRER, Ömür, 1996, "Anadolu Selçuklu Dönemi Yapı Kitabeleri", *V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (25-26 Nisan 1995)*, sayfa:37-51, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya.

BALCIOĞLU, Mustafa-GÜL, Mustafa, 1991, "Anadolu Selçuklularında Denizcilik Faaliyetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, sayı:31, sayfa:1-10, Genelkurmay Yayınları, Ankara.

BALTACI, Cahid, 1976, *XV.-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul.

BANGUOĞLU, Tahsin, 1958, "Uygurlar ve Uygurca Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (1958)*, sayfa:87-113, TTK Yayınları, Ankara

BANZ, George, 1970, *Elements of Urban Form*, McGraw Hill Book Company Press, New York.

BARKAN, Ömer Lûtfi, 1942, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak; Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, sayı:II, sayfa:279-365, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

BARKAN, Ömer Lûtfi, 1953, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt:15, sayı:1-4, sayfa: 209-237, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

BARKAN, Ömer Lûtfi, 1953a, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, cilt:X, sayfa:1-26, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

BARKAN, Ömer Lûtfi, 1963, "Şehirlerin Teşekkülü ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt:XXIII, sayı:1-2, sayfa:239-296, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

BARNES, Hughes-WHITTOW, Mark, 1998, "The Survey of Medieval Castles of Anatolia (1992-1994)", *Ancient Anatolia*, Roger MATTHEWS (ed.), sayfa:347-358, The British Institute of Archeology at Ankara Press, London.

BARTHOLD, Vassiliy V., 1927, "Türkistan Kültür Hayatının Tarihi", M. E. RESULZADE (çev.), *TTK Kütüphanesi Basılmamış Tercümeler*, no:118.

BARTHOLD, Vassiliy V., 1940, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Mehmet Fuad KÖPRÜLÜ (çev.), Kanâat Yayınları, İstanbul.

BARTHOLD, Vassiliy V., 1949, "Farsça Ark-Erk, Kale-Citadel", Abdülkadir İNAN (çev.), *TTK Belleteni*, cilt:XIII, sayı:49, sayfa:327-330, TTK Yayınları, Ankara.

BARTHOLD, Vassiliy V., 1975, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Kazım Yaşar KOPRAMAN-Afşar İsmail AKA (çev.), Emel Matbaacılık, Ankara.

BARTHOLD, Vassiliy V., 1990, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Hakkı Dursun YILDIZ (çev.), TTK Yayınları, Ankara.

BAŞER, Tayyip, 1965, "Anadolu Dârüşşifâları ve Çankırı Darüşşifâsı", *Ilgaz Dergisi*, cilt:4, sayı:45,sayfa:6, Çankırı Halkevi Yayınları, Ilgaz.

BAŞKAN, Seyfi, 1990, "Ortaçağ Anadolu'sundaki Türk Sanatının Oluşumu", *Türkiyemiz Dergisi*, sayı:62, sayfa:42-47, Akbank Yayınları, İstanbul.

BAŞKAN, Seyfi, 1993, "Ortaçağ Türkiye'si Kültür ve Sanatının Kaynakları", *Kültür Dergisi*, sayı:100, sayfa:10-16, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

BAŞOĞLU, Bekir, 1978, *Sinop İli Tarihi*, Ayyıldız Yayınları, Ankara.

BAŞOĞLU, Bekir, 1980, "Boyâbat Panayırı", *Türk Folkloru Dergisi*, sayı:16, sayfa:27, Ankara.

BAŞTAK, Fikret Naci, 1938, "Selçukiler Devrinde Avrupalıların Konya İle Olan Ticari Münasebetleri", *Konya Dergisi*, sayı:22-23, sayfa:1284-1288, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

BATES, Ülkü Ülküsal, 1971, "An Introduction to the Study of the Anatolian Turbe and Its Inscriptions as Historical Documents", *Sanat Tarihi Yıllığı*, sayı:IV , sayfa:73-82, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

BAYAR, Muharrem, 2003, *Mermerin Tarih Yazdığı Şehir: İscehisar*, İscehisar Belediyesi Yayınları, Afyon.

BAYAT, Ali Hayat, 1989, "Anadolu Selçukluları Devrinde Konya'da Sağlık Hayatı", *Türk Kültürü*, sayı:331, sayfa:41-48, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

BAYAT, Ali Haydar, 1991, "Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Dârüşşifası Vakfiyesi", *Türk Kültürü*, sayı:333, sayfa: 5-19, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

BAYAT, Ali Haydar, 1996, "Türk-İslâm Dünyasında Hastaneler", *Türk Kültürü*, sayı:400, sayfa:477-483, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

BAYBURTLUOĞLU, Zafer-MADRAN, Emre, 1981, "Anadolu'da 1308 M. Yılına Kadar Gerçekleştirilmiş Türk-İslâm Yapıları Üzerine Sayısal Sınamalar", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, cilt:II, sayfa:941-949, TTK Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Tuncer, 1969, "Denizli'de Bulunan İki Yeni Kitabe", *TTK Belleteni*, cilt:XXXIII, sayı:130, sayfa:159-162, TTK Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Tuncer, 1971, *XI. Yüzyıla Kadar Türk Şehri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

BAYKARA, Tuncer, 1975, "Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı:6, sayfa:75-104, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

BAYKARA, Tuncer, 1976, "Doğu Anadolu=Türkmenia (Türkmen Ülkesi)", *Atsız Armağanı*, sayfa:61-66, Ötüken Yayınları, İstanbul.

BAYKARA, Tuncer, 1979, "Honaz Şehri ve Selçuklu Devrindeki Önemi", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cilt:VII, sayı:3-4, sayfa:207-211, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

BAYKARA, Tuncer, 1980, "Türk Şehircilik Tarihinden: Hatun Şehirleri", *TTK Belleteni*, cilt: XLIV, sayı:175, sayfa:497-510, TTK Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Tuncer, 1980a, "Selçuklu Devri Antalya'sı Üzerine Bazı Düşünceler", *Birinci Milli Türkoloji Kongresi (6-9 Şubat 1978)*, sayfa:191-196, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

BAYKARA, Tuncer, 1982, "Alâiye'de Bazı Yeni Kitabeler", *İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı:XII, sayfa:579-586, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

BAYKARA, Tuncer, 1984, "Türk Yer Adlarının Orta Asya'daki Benzerleri Üzerine Bir Kaynak", *Türk Yer Adları Sempozyumu (11-13 Eylül 1984)*, sayfa:265-273, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Tuncer, 1985, "Türkiye Selçuklularında İdari Birim ve Bununla İlgili Meseleler", *Vakıflar Dergisi*, sayı:XIX, sayfa:49-60, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Tuncer, 1985a, "Selçuklu Çağında Konya'da Türkler ve Ermeniler", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984)*, sayfa:75-77, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Tuncer, 1988, "Hacım Sultan Menâkıbında Denizli", *Merkez Efendi Sempozyumu (27-28-29 Haziran 1988)*, sayfa:196-199, Denizli Türk Ocağı Yayınları, Manisa.

BAYKARA, Tuncer, 1988a, "Alâaddin Keykubad'ın İmar Faaliyetlerinde Antalya ve Alâiye'nin Yeri", *Antalya 2. Selçuklu Eserleri Semineri (26-27 Aralık 1987)*, sayfa:7-10, Antalya Valiliği Yayınları, Antalya.

BAYKARA, Tuncer, 1989, "Selçuklular Devrinde Antalya'nın İdari Durumu", *3. Antalya Selçuklu Semineri (10-11 Şubat 1989)*, sayfa:39-41, Antalya Valiliği Yayınları, İstanbul.

BAYKARA, Tuncer, 1990, "Bir Osmanlı Çağı Pazarının Çöküşü: Karahüyük Pazarı", *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990)*, cilt:III, sayfa:1097-1103, TTK Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Tuncer, 1990, "Nasreddin Hoca ve Dönemi", *I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu (15-17 Mayıs 1989)*, sayfa:33-39, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Tuncer, 1993, "Bir Selçuklu Şehri Olarak Antalya", *4. Antalya Selçuklu Semineri (13-14 Mart 1992)*, sayfa:38-43, Antalya İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Antalya.

BAYKARA, Tuncer, 1994, "Göktürk Yazıtlarının Türk İskân Tarihindeki Yeri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (1990)*, sayfa:17-29, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Tuncer, 1996, "Ulu cami: Selçuk Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak", *TTK Belleteni*, cilt:LX, sayı:227, sayfa:34-59, TTK Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Tuncer, 1996a, "Alâiye Tersânesi", *3. Alanya Tarih ve Kültür Semineri (1993)*, sayfa:183-185, Alanya Belediyesi Yayınları, Alanya.

BAYKARA, Tuncer, 1996b, "Alâiye; Bir Selçuklu Şehri", *1. Alanya Tarih ve Kültür Semineri (1991)*, sayfa:13-20, Alanya Belediyesi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, Alanya.

BAYKARA, Tuncer, 1997, "Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu", *TTK Belleteni*, cilt:LX, sayı:229, sayfa:681-693, TTK Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Tuncer, 1997a, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1164-1211); Gazi Şehit*, TTK Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Tuncer, 1998, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Konya.

BAYKARA, Tuncer, 1998a, "Selçuklular Devrinde Antalya'nın İdari Durumu", *5. Antalya Selçuklu Semineri*, sayfa:132-137, Antalya İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Antalya.

BAYKARA, Tuncer, 1999, "Anadolu'nun Türk İskânında Kaleler", *XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994)*, cilt:III, sayfa:663-667, TTK Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Tuncer, 2000, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş; I-Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

BAYKARA, Tuncer, 2002, "Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi", *Türkler*, cilt:7, sayfa:223-257, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

BAYKARA, Tuncer, 2002a, "Türk Tarihi ve Şehir; Türklerde Yerleşik Hayat", *Yeni Türkiye*, cilt:45, sayfa:421-438, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.

BAYRAM, Mikail, 1981, "Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyân-ı Rum) Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?", *TTK Belleteni*, cilt:XLV, sayı:180, sayfa:457-472, TTK Yayınları, Ankara.

BAYRAM, Mikail, 1987, "Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmi ve Fikri Faaliyetler", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, sayfa:30-36, Tokat Valiliği Yayınları, Ankara.

BAYRAM, Mikail, 1989, "Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmi ve Kültürel Faaliyetler ve Siyasi Boyutları", *III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu (19-21 Ekim 1988)*, sayfa:66-74, İnönü Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

BAYRAM, Mikail, 1991, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Damla Yayınları, Konya.

BAYRAM, Mikail, 1993, "Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmi ve Fikri Faaliyetler", *II. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (1-2 Haziran 1992)*, sayfa:119-124, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

BAYRAM, Mikail, 1994a, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları Teşkilatı)*, Damla Yayınları, Konya.

BAYRAM, Mikail, 1994b, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yöreler Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayfa:79-92, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

BAYRAM, Mikail, 1997, "Selçuklu Veziri Kadı İzzeddin Tarafından Düzenlenen Bir Vakıf-Nâme", *Ata Dergisi*, sayı:VII, sayfa:47-53, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

BAYRAM, Mikail, 1998, "Anadolu Selçukluları Dönemi Tababeti İle İlgili Bazı Notlar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı:4, sayfa:149-152, İstanbul.

BAYRAM, Mikail, 1999, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid El-Kirmâni ve Evhadiye Tarikatı*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

BAYRAM, Mikail, 1999a, "Anadolu Selçukluları Zamanında Konya'da Dini ve Fikri Hareketler", *Dünden Bugüne Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, sayfa:1-59, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

BAYRAM, Mikail, 2001, "Anadolu Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi", *Cogito Dergisi*, sayı:29, sayfa:61-72, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

BAYRAM, Mikail, 2002, "Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi", *Türkler*, sayfa:169-175, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

BAYRAM, Sadi, 1993, "Anadolu'da XIII. Yüzyıl Bir Rufai Zaviyesi", *Yılmaz Önge Armağanı*, sayfa:179-186, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya.

BAYRAM, Sadi, 1994, "Amasya-Taşova-Alparslan Beldesi Seyyid Nureddin Alparslan Er-Rufai'nin 655 H./157 M. Tarihli Arapça Vakfiyesi Tercümesi ile 996 H./1588 M. Tarihli Seyyid Fettah Veli Silsile-Namesi", *Vakıflar Dergisi*, sayı:XXIII, sayfa:31-74, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

BAYRAM, Sadi-KARABACAK, Ahmet Hamdi, 1981, "Sahib Ata Fahrü'd-din Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, sayı:XIII, sayfa: 31-61, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

BEAZLEY, C. Raymond, 1904, "Medieval Trade and Trade Routes", Journal of Geography, sayı:3, sayfa:79-88, University of Pennsylvania Press, Indiana.

BEDARIDA, François, 1968, "The Growth of Urban History in France: Some Methodolojical Trends", *The Study of Urban History*, (edited) H. John DYOS, s.47-60, Saint Martin Press, New York.

BEDARIDA, François, 1983, "The French Approach to Urban History: An Assesment of Recent Methodological Trends", *The Pursuit of Urban History*, (edited) Derek FRASER-Anthony SUTCLIFFE, s.395-406, Edward Arnold Press, London.

BEDİRHAN, Yaşar, 2002, "Anadolu Nüfus Hareketleri ve Selçuklu Sultanlarının İskân Politikası", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı:140, sayfa:65-82, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara.

BEGEL, Egon Ernest, 1996, "Kentlerin Doğuşu", *Cogito Dergisi*, Özden ARIKAN (çev.), *CogitoDergisi*, sayı:8, sayfa:7-16, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

BEHÇET, Mehmet, 1930, "Sinop Kitabeleri-1", *Türk Tarih Encümeni Dergisi*, sayı:4, sayfa:43-49, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul.

BEHÇET, Mehmet, 1930a, "Sinop Kitabeleri-3", *Türk Tarih Encümeni Dergisi*, sayı:5, sayfa:56-63, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul.

BELENITSKIY, A. M.-BENTOVIÇ, I. B.-BOLŞAKOV, O. G., 1973, *Srednevekoviy Gorod Sredney Azii*, Nauka, Leningrad.

BENEVOLO, Leonardo, 1995, *Avrupa Tarihinde Kentler*, Nur NİRVEN (çev.), Afa Yayınları, İstanbul.

BENET, F., 1963, "The Ideology of Islamic Urbanization", *International Journal of Comparative Sociology*, cilt:4, sayfa:211-226, E. J. Brill Press, Leiden.

BERTUGLIA, C.S.-CLARKE, G.P.-WILSON A. G., 1994, "Models and Performance Indicarors in Urban Planning: The Changing Policy Context", *The Modelling City*, sayfa:20-36, Routledge Press, London.

BERTUGLIA, C.S.-RABINO, G. A., 1994, "Performance Indicators and Evaluation in Contemporary Urban Modelling", *The Modelling City*, sayfa:37-54, Routledge Press, London.

BEŞE, Hakkı Kamil, 1948, "Tarihte Kervan Yolculuğu ve Türk Kervansarayları", *Çığır Milli Kültür Dergisi*, sayı:193, sayfa:183-185, Ankara.

BEYGU, Abdürrahim Şerif, 1936, *Erzurum; Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul.

BEZER, Gülay Öğün, 2000, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da ve Civar Bölgelerde Kıtlık", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı:3, sayfa:7-22, Tarih ve İslâm Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

BIANCA, Stefano, 2000, *Urban Form in the Arab World: Past and Present*, Thames and Hudson Press, New York.

BİLİCİ, Zafer Kenan, 1991, *Kastamonu'da Türk Devri Mimarisi ve Şehir Dokusunun Gelişimi (18. Yüzyıl Sonuna Kadar)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

BİNARK, İsmet, 1969, "Türk Dünyasının En Eski İçtimai Yardım M ü essesesi; Vakıflar ve U ygur Tü rklerinde Vakıf", *Türk Kültürü*, sayı:78, sayfa:422-432, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

BITTEL, Kurt, 1967, *Kleinasiatische Studien*, Des Deutschen Archaologischen Institutes, Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam.

BLUMENFELD, Hans, 1975, "Continuity and Change in Urban Form", *Journal of Urban History*, cilt:1, sayı:2, sayfa:131-147, Sage Publication Press, Thousand Oaks.

BOAL, Frederick W., 1968, "Technology and Urban Form", *Journal of Geography*, cilt:67, sayı:4, sayfa:229-236, University of Pennsylvania Press, Indiana.

BONINE, Michael E., 1979, "The Morphogenesis of Iranian Cities", *Annals of the Assocation of American Geographers*, sayı:69, sayfa:208-224.

BONINE, Michael E., 1990, "The Sacred Direction and City Structure: A Preliminary Analysis of the Islamic Cities of Morocco", *Mugarnas: An Annual on Islamic Art and Architecture*, cilt:VII, sayfa:50-72, E. J. Brill Press, Leiden.

BOURAS, Charalambos, 2002, "Aspects of the Byzantine City; Eighth-Fifteenth Centuries", *The Economic History of Byzantium*, Angeliki E. LAIOU (ed.), Dumbarton Oaks Research Library and Collection, cilt:3, sayı:39, sayfa.499-528, Harvard University Press, Washington.

BOZKURT, Nebi, 1993, "Dârülkurrâ" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt:8, sayfa:543-548, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

BOZKUŞ, Metin, 2001, "Anadolu Selçuklularında Sosyal, Dini ve Mezhebi Yapı", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:V, sayı:2, sayfa:249-257, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas.

BÖLEN, Fulin, 1978, *Anadolu'da Yerleşme Sisteminin Evrim Analizi ve Çağdaş Mekan Düzenleme Politikalarına Etkilerinin İncelenmesinde Bir Yöntem Denemesi*, Doktora Tezi, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

BRAND, Charles M., 1989, "The Turkish Element in Byzantine; Eleventh-Twelfth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, sayı:43, sayfa:1-25, Washington.

BRATIANU, G. I., 1929, *Recherches Sur Le Commerce Genois Dans La Mer Noire Au XIII. Siecle*, Libraire Orientaliste, Paul Geuthner, Paris.

BRAUDEL, Fernand, 1992, *Tarih Üzerine Yazılar*, Mehmet Ali KILIÇBAY (çev.), İmge Yayınları, Ankara.

BRAUDEL, Fernand, 1993, *Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm; XV.-XVIII. Yüzyıllar*, M. Ali KILIÇBAY (çev.), cilt:I, Gece Yayınları, Ankara.

BRAUDEL, Fernand, 2004, *Maddi Uygarlık; Gündelik Hayatın Yapıları*, Mehmet Ali KILIÇBAY (çev.), İmge Yayınları, Ankara.

BRYER, Anthony, 1971, "Nicaea; A Byzantine City", *History Today*, cilt:21, sayı:1, sayfa:22-31, History Today Limited Press, London.

BRYER, Anthony, 1986, "Structure of the Late Byzantine Town; Dioikismos and the Mesoi", *Continuity and Change in the Byzantine and Early Ottoman Society*, A. BRYER-Heath LOWRY (ed.), sayfa:263-279, University of Birmingham&DOP Press, Birmingham.

BRYER, Anthony, 1988, "The Question of Byzantine Mines in the Pontos, Chalybian Iron, Chaldian Silver, Koloneian Alum and the Mummy of Cheriana", *Peoples and Settlement in Anatolia and Caucasus (800-1900)*, sayfa:133-150 (XI), Variorum Reprints, London.

BRYER, Anthony-WINFIELD, David, 1985, "Koloneia", *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, cilt:I, bölüm:XVI, sayfa:145-151, Dumbarton Oaks Press, Washington.

BUNİYATOV, Ziya M., 1981, "Ibn Al'Fuvati'nin Talhis Macma Al-Adâb fî Mü'cam Al-Alkâb Eserinde Belirtilen Selçuklu Sultanlığı'nın Görkemli Şahısları",

VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976), cilt:II, sayfa:591-597, TTK Yayınları, Ankara.

BUNİYATOV, Ziya M., 1991, "12.-13. Yüzyıllarda Azerbaycan'la Küçük Asya Arasında Karşılıklı İlişkilerin Öğrenilmesinde Kafkasya'da Bulunan Anadolu Selçukluları Sikkelerinin Bir Kaynak Olarak Önemi", *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986)*, cilt:II, sayfa:1001-1012, TTK Yayınları, Ankara.

BURCKHARDT, Titus, 1976, *Art of Islam: Language and Meanning*, World of Islam Festival Publishing Company, Westerham.

BURCKHARDT, Titus, 1997, "Fez", *İslâm Şehri*, R. B. SERJEANT (ed.), Elif TOPÇUGİL (çev.), sayfa:213-226, İz Yayınları, İstanbul.

BUSCH, Wilfried, 1983, "14./15. Yüzyılda Kudüs'e Giden Alman Hacıların Türkiye İzlenimleri", Yüksel BAYPINAR (çev.), *TTK Belleteni*, cilt:XLVI, sayı:183, sayfa:509-533, TTK Yayınları, Ankara.

BUSSE, Heribert, 1978, "Kaykubâdiyya" maddesi, *The Encyclopaedia of Islam*, cilt:IV, sayfa:818, E. J. Brill Press, Leiden.

CAFEROĞLU, Ahmet, 1968, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, İstanbul.

CAFEROĞLU, Ahmet, 1972, "İlk Anadolu Vatan Kültürü Kurucuları", *Türkiyat Mecmuası*, cilt:XVII, sayfa:1-12, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

CAHEN, Claude, 1955-1956, "Selçuki Devletleri Feodal Devletler midir?", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt:XVII, sayı:1-4, sayfa:348-358, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

CAHEN, Claude, 1962, "The Turks in Iran and Anatolia Before The Mongol Invansion", *A History of The Crusades-The Later Crusades (1189-1311)*, Kenneth M. SETTON (ed.), cilt:II, bölüm:XIX, sayfa:661-692, University of Pennsylvania Press, London.

CAHEN, Claude, 1968, "Ibn Sa'id Sur L'Asie Mineure Seldjuqide", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:IV, sayı:10-11, sayfa:41-50, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

CAHEN, Claude, 1970, "Economy, Society, Institutions", P.M. HOLT-Ann K. S. LAMBTON-Bernard LEWIS (ed.), *The Cambridge History of Islam; The*

Further Islamic Lands, Islamic Society and Civilization, cilt:II, sayfa:511-518, Cambridge University Press, London.

CAHEN, Claude, 1970a, "Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri", İsmet KAYAOĞLU (çev.), *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:XVIII, sayfa:193-202, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

CAHEN, Claude, 1971, "Questions D'histoire De La Province De Kastamonu au XIIIe Siecle", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı:III, sayfa:146-158, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara.

CAHEN, Claude, 1975, "Tribes, Cities and Social Organization", R. N. FRYE (ed.), *The Cambridge History of Iran; The Period From The Arab Invansion To The Saljuqs*, cilt:IV, sayfa:305-328, Cambridge University Press, London.

CAHEN, Claude, 1986, "İlk Ahiler Hakkında", Mürsel ÖZTÜRK (çev.), *TTK Belleteni*, cilt:L, sayı:197, sayfa:591-601, TTK Yayınları, Ankara.

CAHEN, Claude, 1986a, "İktâ" maddesi, *The Encyclopaedia of Islam*, cilt:V, sayfa:1088-1091, E. J. Brill Press, Leiden.

CAHEN, Claude, 1987, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İlk Yarısı)", Yaşar YÜCEL-Bahaeddin YEDİYILDIZ (çev.), *TTK Belleteni*, cilt:LI, sayı:201, sayfa:1375-1431, TTK Yayınları, Ankara.

CAHEN, Claude, 1990, *İslamiyet; Doğuşundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar*, Esat Nermi ERENDOR (çev.), Bilgi Yayınları, Ankara.

CAHEN, Claude, 1994, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Erol ÜYEPAZARCI (çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

CAHEN, Claude, 1994, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Yıldız MORAN (çev.), E Yayınları, İstanbul.

CAHEN, Claude, 2001, *The Formation of Turkey; The Seljukid Sultanate of Rum; Eleventh to Fourteenth Century*, P. M. HOLT (ed.), Pearson Education Limited Press, London.

CAHEN, Claude, 2001a, "13. Yüzyıl Başında Anadolu'da Ticaret", Aykut DERMAN (çev.), *CogitoDergisi*, sayı:29, sayfa:132-143, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

CAN, Yılmaz, 1995, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı (H. I.-III./M. VII.-IX. Yüzyıl)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

CAN, Yılmaz, 2002, "Anadolu Öncesi Türk Kenti", *Türkler*, cilt:3, sayfa:150-160, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

CANDAR, A. Avni Ali, 1934, *Türklüğün Kökleri ve Yayılışı*, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul.

CANTAY, Gönül, 1992, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara.

CANTAY, Gönül, 1994, "Kaynaklardan Tanıdığımız Anadolu Selçuklu Darüşşifaları", *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (25-26 Nisan 1994)*, sayfa:13-18, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya.

CANTAY, Gönül, 1998, "Kadın Baniler ve Darüşşifâları", *Sağlık Alanında Türk Kadını Sempozyumu (13-14 Kasım 1997)*, sayfa:466-472, İstanbul Tabipler Odası Yayınları, İstanbul.

CARVEY, M. O. H., 1996, "Transition to Islam: Urban Roles in East and South Mediterrenean, Fifth to Tenth Centuries AD.", *Towns in Transition: Urban Evolution in the Antiquity and the Early Middle Ages*, sayfa:184-212, Scholar Press, Brookfield.

CENÂBÎ, 2000, "Cenâbi'ye Göre Anadolu Selçukluları", Muharrem KESİK (çev.), *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı:36, sayfa:213-259, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

CERAN, Ahmet Şeref, 1997, "Anadolu Selçuklularında Hıristiyan Türkler", *Ata Dergisi*, sayı:VII, sayfa:315-321, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

CERAN, Ahmet Şeref, 2002, "XIII. Asırda Anadolu Selçuklularında Müslim-Gayri Müslim Münasebetlerine Sosyolojik Bir Bakış", *Yeni Türkiye*, cilt:45, sayfa:329-339, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.

CERASI, Maurice, 1999, *Osmanlı Kenti*, Aslı ATAÖV (çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

CEVDET, Muallim, 1938, "Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi", *Vakıflar Dergisi*, sayı:I, sayfa:35-38, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

CEYLAN, Oğuz, 1988, *Sur ve Kaleleri ile Tarihte Sivas*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas.

CEZAR, Mustafa, 1977, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

CEZAR, Mustafa, 1981, "Türk Tarihinde Kervansaray", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, cilt:II, sayfa:931-940, TTK Yayınları, Ankara.

CEZAR, Mustafa, 1985, "Geçen Yüzyıllarda Türk Şehri", *İslâm Mimari Mirasını Koruma Sempozyumu (22-27 Nisan 19885)*, sayfa:179-184, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul.

CHALMETA, Pedro, 1997, "Pazarlar", *İslâm Şehri*, R. B. SERJEANT (ed.), Elif TOPÇUGİL (çev.), sayfa:131-144, İz Yayınları, İstanbul.

CHANDLER, Tertius-FOX, Gerald, 1974, *3000 Years of Urban Growth*, Academic Press, London.

CHARANIS, Peter, 1967, "Observations on the Demography of the Byzantine Empire", *Proceedings of the XIII. International of Byzantine Studies (5-10 September 1966)*, sayfa:445-463, Oxford University Press, London.

CHARANIS, Peter, 1984, "Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşündeki Ekonomik Faktörler", Melek DELİLBAŞI (çev.), *TTK Belleteni*, cilt:XLVIII, sayı:191-192, sayfa:523-535, TTK Yayınları, Ankara.

CHECKLAND, S. G., 1983, "An Urban History Horoscope", *The Pursuit of Urban History*, (edited) Derek FRASER-Anthony SUTCLIFFE, s.449-466, Edward Arnold Press, London.

CONDIT, Carl W., 1970, "The Evolution of Urban Form", *Technology and Culture*, cilt:11, sayı:3, sayfa:428-433, Wayne State University Press, Michigan.

CONZEN, M. R. G., 1968, "The Study of Town Plans in the Study of Urban History", *The Study of Urban History*, H.J. DYOS (ed.), sayfa:113-130, St. Martin's Press, New York.

COOK, M. A., 1972, *Population Pressure of Rural Anatolia: 1450-1111*, Oxford University Press, London.

COON, Carleton S., 1951, *Caravan: The Story of The Middle East*, Henry Holt and Company Press, New York.

COULANGES, Fustel De, 1937, "Eski Site", Rahmi BALABAN (çev.), *Fikirler Dergisi*, cilt:7, sayı:156, sayfa:5-9, İzmir Halkevi Dergisi, İzmir.

CRANE, Howard, 1993, "Notes on Saldjuq Architectural Patronage in Thirteenth Century Anatolia", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, cilt:XXXVI, sayfa:1-57, Cambridge University Press, London.

CUNBUR, Müjgan, 1975, "Anadolu Tarihinde Ahilerin Seyfi Kolu", *Türk Kültürü*, sayı.153/154/155, sayfa:282-287, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

CUNBUR, Müjgan, 1986, "Anadolu Şehirlerinin Kuruluşunda Ahilerin Yeri", *XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu*, sayfa:87-93, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfi Yayınları, İstanbul.

CUNBUR, Müjgan, 1986a, "Ahilerin Kurduğu Yerleşim Merkezleri", *Türk Kültürü*, sayı:277, sayfa:312-319, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

CUNBUR, Müjgan, 1986b, "Selçuklu Devri Konya Kütüphaneleri", *Selçuk Dergisi*, sayı:1, sayfa:37-44, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya.

CUNBUR, Müjgan, 1987, "Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurdukları Şifahaneler", *TTK Erdem*, cilt:3, sayı:8, sayfa: 341-348, TTK Yayınları, Ankara.

CUNBUR, Müjgan, 1990, "Selçuklu Kültür Tarihinde Sivrihisar", *II. Eskişehir Selçuklu Eserleri Semineri*, sayfa:15-20, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir.

CUNBUR, Müjgan, 1996, "Selçuklu Dönemi Kadın Hayratları", *TTK Erdem*, cilt:9, sayı:26, sayfa:585-619, TTK Yayınları, Ankara.

CUVEYNÎ, Alâaddin Ata Melik, 1988, *Tarih-i Cihan Güşa I*, Mürsel ÖZTÜRK (çev.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ÇAĞATAY, Neşet, 1981, "Sivrihisar'ın Mülk Köyündeki Doğan Arslan Mescidi", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, sayı:III, sayfa:21-39, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslâm Sanatları Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ÇAĞATAY, Neşet, 1988, "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerinde Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri)", *TTK Belleteni*, cilt:LII, sayı:203, sayfa:485-500, TTK Yayınları, Ankara.

ÇAĞATAY, Neşet, 1997, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK Yayınları, Ankara.

ÇAM, Nusret, 1993, "Anadolu-Türk Sanatı ile Türkistan Sanatları Arasında Benzerlikler Üzerine Bir Deneme", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu (26-29 Mayıs 1993)*, sayfa:69-80, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

ÇAY, Abdulhâlûk, 1983, "Anadolu'nun Türkleşmesi II (Selçuklu Dönemi)", *Türk Kültürü*, sayı:240, sayfa: 270-279, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ÇAY, Abdulhâlûk, 1984, "Anadolu Selçukluları'nda Medreseler", *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:2, sayı:1, sayfa:101-109, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ÇAYIRDAĞ, Mehmet, 1982, "Kayseri'de Eserleri Olan Hanım Sultanlar", *E.Ü. Gevher Nesibe Bilim Haftası ve Tıp Günleri (11-13 Mart 1982)*, sayfa:596-601, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

ÇETİN, Osman, 1990, *Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, Marifet Yayınları, İstanbul.

ÇETİN, Osman, 1992, "Sultan I. Alâaddin Keykubad ve Selçuklu-Moğol İlişkileri", *U.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:4, sayı:4, sayfa:109-115, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa.

ÇETİN, Osman, 2002, "İskânlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi", *Türkler*, cilt:6, sayfa:260-268, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

ÇETİNTÜRK, Nihal E., 1986, *Aksaray (Niğde) ve Çevresindeki Türk Eserleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ÇULPAN, Cevdet, 1975, *Türk Taş Köprüleri*, TTK Yayınları, Ankara.

DAGRON, Gilbert, 2002, "The Urban Economy, Seventh-Twelfth Centuries", *The Economic History of Byzantium: from the Seventh through the Fifteenth Century*, Angeliki E. LAIOU (ed.),s.393-461, Dumbarton Oaks Press, Washington.

DAĞTEKİN, Hüseyin, 1981, "Bizde Tarih Haritacılığı ve Kaynakları Üzerine Bir Araştırma", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, cilt:II, sayfa:1141-1183, TTK Yayınları, Ankara.

DANIK, Ertuğrul, 2001, *Ortaçağ'da Harput*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

DARKOT, Besim, 1944, "Ankara'nın Coğrafyası", *Üniversite Konferansları (1942-1943)*, sayfa:297-309, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

DARKOT, Besim, 1961, "Türkiye'nin İdari Coğrafyası Üzerinde Düşünceler", *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, sayı:12, sayfa:35-46, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

DARKOT, Besim, 1966, "Türkiye'de Coğrafi Bölgelerin Teşkilinde Kriterlerin Araştırılması", *Şehircilik Konferansları (1963-1964 Yaz Yarıyılı)*, sayfa:31-41, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

DARKOT, Besim, 1979, "Karahisar" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt:VI, sayfa:276-284, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

DAŞDEMİR, Latif, 2000, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Asırda Karahisar-ı Sahip Kazası", *V. Afyon Karahisar Araştırmaları Sempozyumu (13-14 Nisan 2000)*, sayfa:302-331, Afyon Belediyesi Yayınları, Afyon.

DAWSON, Chritopher, 1997, *Batının Oluşumu*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

DE CLAVIJO, Ruy Gonzales, 1993, *Anadolu, Orta Asya ve Timur: Timur Nezdinde Gönderilen İspanyol Sefiri Clavijo'nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri*, Ömer Rıza DOĞRUL (çev.), Ses Yayınları, İstanbul.

DE J U A N, Joan-Anton Sanchez, 2003, "Writing Urban History for the Twentieth-Century City", *Contemporary European History*, cilt:12, sayı:4 sayfa:573–584, Cambridge University Press, London.

DE PLANHOL, Xavier, 1968, *L es F ondements G eog raph iq ues de l'Histoire de l'Islam*, Nouvelle Bibliotheque Scientifique Dirigee par Fernand Barudel, Flammarion, Paris.

DE PLANHOL, Xavier, 1970, "The Geography Setting", P.M. HOLT-Ann K. S. LAMBTON-Bernard LEWIS (ed.), *The Cambridge History of Islam; The Further Islamic Lands, Islamic Society and Civilization*, cilt:II, sayfa:443-468, Cambridge University Press, London.

DELİLBAŞI, Melek, 1983, "Ortaçağ'da Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnâmelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış", *TTK Belleteni*, cilt:XLVII, sayı:185, sayfa:95-103, TTK Yayınları, Ankara.

DELİLBAŞI, Melek, 1987, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Batı ile Ticari İlişkilere Genel Bir Bakış", *Tarihte Türk Devletleri*, cilt:II, sayfa:481-489, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

DEMİR, Mustafa, 1996, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde Sivas Şehri*, Basılmamış D oktora Tezi, EgÜniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

DEMİR, Mustafa, 1998, "Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmaret Kurumları ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, sayı:XXVII, sayfa:53-73, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

DEMİR, Mustafa, 2002, "Türkiye Selçuklularında Yerleşim Yapısı", *Türkler*, cilt:6, sayfa:324-333, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

DEMİR, Mustafa, 2003, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Şehirleşmesi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı:16, sayfa:61-82, İstanbul.

DEMİRCİOĞLU, Halil, 1967, "Roma Devleti'nin Eyalet Sistemi Hakkında", *A.Ü. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:V, sayı:8-9, sayfa:443-459, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

DEMİRDAL, Sait, 1968, *Bütünüyle Uluborlu: Monografi*, Karadeniz Yayınları, İstanbul.

DEMİREL, Ömer, 1984, "Anadolu Selçuklu Devleti'nde Medreseler", *C.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:3, sayfa:25-40, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas.

DENİZ, Bekir, 1980, "Anadolu Tekke ve Tarikatlarının Ekonomik ve Politik Yönden Değeri", *Töre Dergisi*, sayı:109, sayfa:27-31, Ankara.

DIEHL, Charles, 1938, "Bizans; Yedinci Fasıl-İmparatorluğun Kuvvetini Teşkil Eden Asya", Naci YÜNGÜL (çev.), *Yeni Türk Mecmuası*, cilt:6, sayı:70, sayfa:424-429, İstanbul.

DOBB, Maurice, 1963, *Studies in the Development of the Capitalism*, International Publisher, New York.

DOĞAN, D. Mehmet, 1998, *Tarih ve Toplum; Toplum Yapımızın Tarihi Oluşumu*, İz Yayınları, İstanbul.

DOĞRU, Halime, 1997, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, TTK Yayınları, Ankara.

DURAN, Remzi, 2001, *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitabeleri (İnşa ve Tamir)*, TTK Yayınları, Ankara.

DURUKAN, Aynur, 1988, "Alâaddin Keykubad Döneminde Antalya", *Antalya 2. Selçuklu Eserleri Semineri (26-27 Aralık 1987)*, sayfa:26-43, Antalya Valiliği Yayınları, Antalya.

DURUKAN, Aynur, 1989, "Selçuklular Döneminde Ticaret Hayatı ve Antalya", *3. Antalya Selçuklu Semineri (10-11 Şubat 1989)*, sayfa:50-59, Antalya Valiliği Yayınları, İstanbul.

DURUKAN, Aynur, 1997, "Anadolu Selçuklu Sanatı Açısından Vakfiyelerin Önemi", *Vakıflar Dergisi*, sayı:XXVI, sayfa:25-44, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

DUYMAZ, A. Ş., 2001, "Eğridir II. Gıyaseddin Keyhüsrev Han'ının Tarihlendirme ve Tespiti Üzerine Bir Araştırma", *Tarihi, Kültürel, Ekonomik Yönleri ile 1. Eğridir Sempozyumu (31 Ağustos-1 Eylül 2001)*, sayfa:281-288, Isparta.

EBERHARD, Wolfram, 1940, "Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya'daki At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Mâlumat", *Ülkü Mecmuası*, cilt:XVI, sayı:92, sayfa:161-172, Ankara Halkevi Yayınları, Ankara.

EBERHARD, Wolfram, 1942, *Çin'in Şimal Komşuları: Bir Kaynak Kitabı*, Nimet ULUĞTUĞ (çev.), TTK Yayınları, Ankara.

EBERHARD, Wolfram, 1942a, "Çin Kaynaklarına Göre, Orta ve Garbî Asya Halklarının Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, cilt:VII-VIII, sayfa:125-191, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

EBERHARD, Wolfram, 1944, "Türkistan Seyahatnamesi 1218", *TTK Belleteni*, cilt:VIII, sayı:29, sayfa:137-142, TTK Yayınları, Ankara.

EBERHARD, Wolfram, 1945, "Eski Türk Devletlerinin Ekonomisi Hakkında İncelemeler I; Toba'ların Hayvancılığı", *TTK Belleteni*, cilt:IX, sayı:36, sayfa:485-496, TTK Yayınları, Ankara.

EBÜ'L FEREC-IBNÜ'L İBRİ, 1941, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, Şerafeddin YALTKAYA (çev.), Maarif Yayınları, İstanbul.

ECER, Ahmet Vehbi, 1986, "Ahi Evran Zamanında Anadolu'da Kültür Hayatı", *Erciyes Dergisi*, sayı:99, sayfa:6-8, Kayseri Halkevi Yayınları, Kayseri.

ECER, Ahmet Vehbi, 1991, "Yunus Emre'nin Yaşadığı Çağda Anadolu'nun Vatanlaştırılması", *Erciyes Dergisi*, sayı:163, sayfa:1-3, Kayseri Halkevi Yayınları, Kayseri.

ECER, Ahmet Vehbi, 1998, "Ahi Evran'ın Kayseri'de Yirmi Yılı", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, sayfa:127-137, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

ECER, Ahmet Vehbi, 1998a, "XIII. ve XIV. Yüzyıllar; Kayseri Tarihi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı:141, sayfa:15-19, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfi Yayınları, İstanbul.

EDHEM, Halil, 1947, "Anadolu Selçuklu Döneminde Mimari ve Tezyini Sanatlar", *Halil Edhem Hatıra Kitabı*, cilt:I, sayfa:279-297, TTK Yayınları, Ankara.

EDHEM, Halil, 1982, *Kayseri Şehri; Selçuklu Tarihinden Bir Bölüm*, Kemal GÖDE (haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

EDWARDS, Robert W., 1985, "The Fortress of Şebin Karahisar (Koloneia)", *XXXII. Corso Di Cultura Sull'Arte Ravennate e Bizantina (23-30 Marzo 1985)* sayfa:23-61, Universita Degli Studi Di Bologna, Ravenna.

EFLÂKÎ, Ahmed, 1986, *Menâkıbü'l Arifin (Ariflerin Menkabeleri)*, Tahsin YAZICI (çev.), cilt:I/II, Remzi Yayınları, Ankara.

EHRLICH, Michael, 2002, "The Frankish Impact on the Urban Landscape of Medieval Paletsine", *Towns and Material Culture in the Medieval Middle East. (The Medieval Mediterranean; Peoples, Economies and Cultures (400-1453)*, Yaacov LEV (ed.), sayfa:41-52, E. J. Brill Press, Leiden.

EICKELMAN, Dale F., 1974, "Is There An Islamic City? The Making of A Quarter in A Moroccan Town", *International Journal of Middle East Studies*, sayı:5, sayfa:274-294, Harvard University Press, Cambridge.

EICKHOFF, E., 1972, "Friedrich Barbarossa Anadolu'da", Gültekin ORANSAY (çev.), *VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül 1970)*, cilt:I, sayfa:269-280, TTK Yayınları, Ankara.

EL-ALİ, S. A., 1970, "The Foundation of Baghdad", *The Islamic City: A Colloquim*, A. H. HOURANI and S.M. STERN (ed.), sayfa:87-102, University of Pennsylvania Press, Oxford.

EL-AZİMÎ, Ebu Abdullah Muhammed, 1988, *Azimî Tarihi (Selçuklularla İlgili Bölümler:1038-1144)*, Ali SEVİM (çev.), TTK Yayınları, Ankara.

EL-BELAZURİ, 1987, *Fütûhu'l-Büldan (Ülkelerin Fetihleri)*, Mustafa FAYDA (çev.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

El-CÂHİZ, Ebu Osman Amr b. Bahr, 1967, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, (çev.) Ramazan ŞEŞEN, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ELISSEEF, Nikita, 1997, "Fiziki Plan", *İslâm Şehri*, R. B. SERJEANT (ed.), Elif TOPÇUGİL (çev.), sayfa:113-130, İz Yayınları, İstanbul.

EMİR, Sedat, 1994, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler I (Öncü Yapılar: Tokat Zaviyeleri)*, Akademi Yayınları, İzmir.

ENÖN, Zerrin, 1980, *Türkiye'de Kentlerin Özel İşlevlerinin Belirlenmesinde Ölçütler Saptamak İçin Bir Araştırma*, Basılmamış Doktora Tezi, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

ERAVŞAR, Osman, 1998, *Ortaçağda Kayseri Kent Dokusunun Gelişimi*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

ERAVŞAR, Osman, 2001, "Anadolu Selçuklularında İdari Mekan Olarak Devlethâne", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi (11-13 Ekim 2000)*, cilt:I, sayfa:281-295, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

ERDEM, İlhan, 2003, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:XXI, sayı:33, sayfa:49-67, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ERDEM, Rahmi-ÖZCAN, Koray, 2004, *XVI. Yüzyıl Anadolu-Osmanlı Kentlerinde Çıkmaz Sokak Olgusunun Kökenleri Üzerine Bir Araştırma*, Selçuk Üniversitesi Destekli Basılmamış Bilimsel Araştırma Projesi, Proje no:2000/049.

ERDEM, Tahir, 1934, "Atabey Medresesi", *Ün Dergisi*, cilt:1, sayı:3, sayfa:44-48, Isparta Halkevi Yayınları, Isparta.

ERDEM, Tahir, 1935, "Yenişar", *Ün Dergisi*, cilt:2, sayı:18, sayfa: 254-256, Isparta Halkevi Yayınları, Isparta.

ERDER, Leila T.-FAROQHI, Suraiya, 1980, "The Development of the Anatolian Urban Network During the Sixteenth Century", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, cilt:XXIII, sayfa:265-303, Cambridge University Press, London.

ERDMANN, Kurt, 1961, "Die Sonderstellung Der Anatolischen Moschee Des XII. Jahrhunderts", *The First International Congress of Turkish Arts (19-24 Ekim 1959)*, sayfa:94-101, TTK Yayınları, Ankara.

ERDMANN, Kurt, 1961a, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Katalog-Text, Verlag, Berlin.

ERDOĞAN, Abdülkadir, 1936, "Üç Selçuk Sultanına Sadakatle Hizmet Eden Emir Celaleddin Karatay'ın Konya'daki Muhteşem Medresesine Ait Arapça Vakfiyeden Çıkarılan Hülasa", *Konya Dergisi*, sayı:2, sayfa:127-128, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

ERDOĞAN, Abdülkadir, 1936a, "Üç Selçuk Sultanına Sadakatle Hizmet Eden Emir Celaleddin Karatay'ın Konya'daki Muhteşem Medresesine Ait Arapça Vakfiyeden Çıkarılan Hülasa", *Konya Dergisi*, sayı:3, sayfa:189-191, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

ERDOĞAN, Abdülkadir, 1936b, "Kitabelerin Değeri ve Konya", *Konya Dergisi*, sayı:4, sayfa:223-224, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

ERDOĞAN, Abdülkadir, 1937, "Konya İle İlgili En Eski Bir Selçuk Vakfiyesi", *Konya Dergisi*, sayı:6, sayfa:370-375, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

ERDOĞAN, Abdülkadir, 1938, "Konya'da Eski Medreseler ve Medreseliler", *Konya Dergisi*, sayı:20-21, sayfa:1195-1197, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

ERDOĞRU, M. Akif, 1999, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hafta Pazarları ve Panayırlar*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.

ERDOST, Muzaffer İlhan, 1989, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülkiyet İlişkileri: Asya Biçimi ve Feodalizm*, Onur Yayınları, Ankara.

ERGENÇ, Özer, 1988, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", *TTK Belleteni*, cilt:LII, sayı:203, sayfa:667-683, TTK Yayınları, Ankara.

ERGENÇ, Özer, 1995, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfi Yayınları, Ankara.

ERGİN, Muharrem, 1970, *Orhun Abideleri*, 1 001 Temel Eser, M illi Eğ itim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

ERGİN, Osman Nuri, 1936, *Türk Şehrinin Tarihi İnkişafı*, Maarif Yayınları, Ankara.

ERGİN, Osman Nuri, 1939, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, Maarif Yayınları, Ankara.

ERKAN, Saim Ahmet, 1935, "Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış", *Altıncı Ulusal Türk Tıp Kurultayı'na Armağan*, Şirketi Mürettibbiye Yayınları, İstanbul.

ERKİLETLİOĞLU, Halit, 1991, "II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Culus Senesine Ait Nadir Bir Dinarı", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı:53, sayfa:21-22, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

ERKİLETLİOĞLU, Halit, 1993, *Kayseri Tarihi*, Kayseri İl Kültür Müdürlüğü, Kayseri.

ERKİLETLİOĞLU, Halit-GÜLER, Oğuz, 1996, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

ERÖZ, Mehmet, 1966, "Türk Köy Sosyolojisi Meseleleri ve Yörük-Türkmen Köyleri", *Sosyoloji Konferansları (1965-1966)*, s.119-154, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ERÖZ, Mehmet, 1967, "Adapazarı'nın Teşekkülü", *Sosyoloji Konferansları (1966-1967)*, s.61-70, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ER-RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman, 1999, *Râhat-üs Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, Ahmet ATEŞ (çev.), cilt: I-II, TTK Yayınları, Ankara.

ERSOY, Bozkurt, 1995, "Osmanlı Öncesi Anadolu Kervan Yolları ve Üzerlerindeki Kervansaraylar", *Kültür ve Sanat Dergisi*, sayı:25, sayfa:22-26, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

ERTEN, Rüştü, 1949, "Seydişehir'in Kuruluşu", *Konya Dergisi*, sayı:125-126, sayfa:14-15, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

ERTEN, Süleyman Fikri, 1940, *Antalya Vilayeti Tarihi*, Tan Matbaacılık, İstanbul.

ERZİ, Adnan Sadık, 1950, "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar", *TTK Belleteni*, cilt:XIV, sayı:53, sayfa:85-100, TTK Yayınları, Ankara.

ESEMENLİ, Deniz, 1995, "Sinop Alâaddin Camii Ne Zaman Yapıldı?", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991)*, cilt:II, sayfa:93-102, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ESİN, Emel, 1959, *Türkistan Seyahatnamesi*, TTK Yayınları, Ankara.

ESİN, Emel, 1967, "Türk Sanat Tarihinde Karahanlı Devrinin Mevkii", *VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961)*, sayfa:100-130, TTK Yayınları, Ankara.

ESİN, Emel, 1970, "Muyanlık Uygur Buyan Yapısından (Vihara) Hakanlı Muyanlığına (Ribat) ve Selçuklu Han ile Medresesine Gelişme", *Malazgirt Armağanı*, sayfa:75-102, TTK Yayınları, Ankara.

ESİN, Emel, 1970a, "Zerefşan Kıyılarında Türk Meliğinin Şehri Kçkşibagan'da Hakanlı Devrinden Mescid", *Türk Kültürü*, sayı:98, sayfa:132-155, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ESİN, Emel, 1971, "Gök-Türklerin Ecdadından Tsü-k'ü Meng-Sün (M. 367-433) Devrinde Sanat", *Türk Kültürü*, sayı:100, sayfa:314-334, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ESİN, Emel, 1972, "Orduğ; Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:VII, sayı:10-11, sayfa:135-215, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ESİN, Emel, 1972a, "Butan-ı Halaç (M. VII.-X. Yüzyıllarda Halaç Kültürünün Sanat Eserlerinde Akisleri)", *Türkiyat Mecmuası*, cilt:XVII, sayfa:25-67, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

ESİN, Emel, 1976, "M.IX.-XII. Yüzyıl Uygur Köşklerinden Safranbolu Ev Mimarisine Gelişme", *Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni*, cilt:2, sayı:5-6, sayfa:15-18, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

ESİN, Emel, 1978, "İslâmiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslâm'a Giriş", *Türk Kültür Tarihinin Erken Çağları Üzerine Araştırmalar*, sayfa:1-360, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Yayınları, İstanbul.

ESİN, Emel, 1980, "Türklerin İç Asya'dan Getirdiği Universalist Devlet Mefhumu ve Bunun Ordu (Hükümdar Şehri) Mimarisindeki Tezahürleri", *The First International Congress on the Social and Economic History of Turkey (July 11-13, 1977)*, sayfa:9-25, Meteksan Press, Ankara.

ESİN, Emel, 1981, "Milâdi VII.-X. Yüzyıllarda Sır-Derya Oğuzlarının Maddi Kültürü Hakkında Notlar", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, cilt:II, sayfa:711-723, TTK Yayınları, Ankara.

ESTERABADİ, Aziz bin Erdeşir, 1990, *Bezm-u Rezm*, Mürsel ÖZTÜRK (çev.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ETTINGHAUSEN, Richard, 1973, "Muslim Cities; Old and New", *From Medina to Metropolis; Heritage and Change in the Near Eastern City*, L. Carl BROWN (ed.), sayfa:290-318, Darwin Press, New Jersey.

EVLİYA ÇELEBİ, 1970, *Seyahatname*, Zuhuri DANIŞMAN (çev.), cilt:V, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

EYİCE, Semavi, 1962-1963, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesi; Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt:23, sayı:1-2, sayfa:1-80, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

EYİCE, Semavi, 1969, "Çorum'un Mecidözünde Aşık Paşaoğlu Elvan Çelebi Zaviyesi", *Türkiyat Mecmuası*, cilt:XV, sayfa:211-246, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

EYİCE, Semavi, 1970, "Konya'nın Alâaddin Tepesinde Selçuklu Öncesine Ait Bir Eser; Eflatun Mescidi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, sayfa:269-302, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

EYİCE, Semavi, 1960, "Side'nin Bizans Devrine Ait Binalarının Sanat Tarihi Bakımından Değerleri", *V. Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956)*, sayfa:53-60, TTK Yayınları, Ankara.

EYİCE, Semavi, 2000, "Türkiye'de Bizans Dönemi Yerleşimi Hakkında Notlar", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, sayfa: 206-220, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul.

EYÜPGİLLER, K. Kutgün, 1999, *Bir Kent Tarihi; Kastamonu*, Eren Yayınları, İstanbul.

FAROQHI, Suraiya, 1978, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)", Melek EĞİLMEZ (çev.), *ODTÜ Gelişme Dergisi*, özel sayı, sayfa:39-85, ODTÜ Yayınları, Ankara.

FAROQHI, Suraiya, 1981, "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum", *Çorum Tarihi*, sayfa:81-120, 5. Hitit Festival Komitesi Yayınları, Ankara.

FAROQHI, Suraiya, 1984, "A Map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, sayı:IV, sayfa:161-173, Osmanlı Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara.

FAROQHI, Suraiya, 2000, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Neyyir KALAYCIOĞLU (çev.), Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul.

FERİT, M.-MESUT, M., 1934, *Selçuk Veziri Sahip Ata ve Oğullarının Hayat ve Eserleri*, Konya Halkevi Yayınları, İstanbul.

FITRAT, 1938, "Orta Asya'da Arazi Meselesine Dair Üç Vesika", Y. KALANTAY (çev.), *Vakıflar Dergisi*, sayı:I, sayfa:147-157, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

FOSS, Clive, 1975, "The P ersians in Asia Minor and the end of the Antiquity", *English Historical Review*, cilt:90, sayı:357, sayfa:722-747, Oxford University Press, Oxford.

FOSS, Clive, 1976, *Byzantine and Turkish Sardis*, Harvard University Press, Cambridge.

FOSS, Clive, 1977, "Late Antique anda Byzantine Ankara", *Dumbarton Oaks Papers*, sayı:31, sayfa:29-86, Washington.

FOSS, Clive, 1977a, "Archaeology and the Twenty Cities of Byzantine Asia", *American Journal of Archaeology*, cilt:81, sayı:4, sayfa:469-486, Archaeology Institute of America Press, Boston.

FOSS, Clive, 1979, *Ephesus after Antiquity: A late antique, Byzantine and Turkish city*, Cambridge University Press, London.

FOSS, Clive, 1985, *Survey of Medieval Castles of Anatolia I: Kütahya*, The British Institute of Archaeology at Ankara Press, London.

FOSS, Clive, 1996, "The Defences of Asia Minor Against The Turks", *Cities, Fortress and Villages of Byzantine Asia Minor*, bölüm: V, sayfa:145-205, Variorum Press, London.

FOSS, Clive, 1996a, *Survey of Medieval Castles of Anatolia II: Nicomedia*, The British Institute of Archaeology at Ankara Press, London.

FOSS, Clive, 1996b, "The Cities of Pamphylia in the Byzantine Age", *Cities, Fortress and Villages of Byzantine Asia Minor*, bölüm: IV, sayfa:1-62, Variorum Press, London.

FOSS, Clive, 1998, "The Survey of Medieval Castles of Anatolia (1982-1984)", *Ancient Anatolia*, Roger MATTHEWS (ed.), sayfa:359-378, The British Institute of Archeology at Ankara Press, London.

FOSS, Clive, 2003, "Pilgrimage in Medieval Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers*, sayı:56, sayfa:129-151, Washington.

FOSS, Clive-HANFMANN, George M. A., 1975, "Regional Setting and Urban Development", *A Survey of Sardis and The Major Monuments Outside The City Wall*, George M. A. HANFMANN-Jane C. WALDBAUM (ed.), sayfa:17-34, Harvard University Pres, Cambridge.

FOSS, Clive-SCOTT, Jane Ayer, "Sardis", *The Economic History of Byzantium: from the Seventh through the Fifteenth Century*, Angeliki E. LAIOU (ed.), s.615-622, Dumbarton Oaks Press, Washington.

FRENCH, David, 1981, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor; The Pilgrim's Roads*, BAR International Series:105, British Institute of Archaeology at Ankara Press, London.

GABAIN, Annemarie Von, 1944, "Köktürklerin Tarihine Bir Bakış", Saadet Ş. ÇAĞATAY (çev.), *A.Ü. DTCF Dergisi*, cilt:II, sayı:5, sayfa:685-695, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

GABRIEL, Albert Louis, 1934, *Monuments Turcs D'Anatolie; Amasya-Tokat-Sivas*, E. De Boccard (ed.), Ru De Medicus (VI), Paris.

GALANTI, Avram, 1951, *Ankara Tarihi*, Tan Matbaası, İstanbul.

GALLION, Arthur B.-EISNER, Simon, 1963, *The Urban Pattern; City Planning and Design*, D. Van Nostrand Company, New Jersey.

GAUBE, Heinz, 1979, *Iranian Cities*, New York University Press, New York.

GENÇ, Reşat, 1997, *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

GIBB, Hamilton-BOWEN, Harold, 1969, *Islamic Society and the West*, cilt:I, Oxford University Press, London.

GLOTZ, G., 1930, *The Greek City,* Alfred A. Knopf Press, New York.

GORDLEVSKI, Vladimir, 1938, "Konya İrva ve İskâ Tarihine Dair Materyaller", Hasan ÖRTEKİN (çev.), *Konya Dergisi,* sayı:18-19, sayfa:1051-1069, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

GORDLEVSKI, Vladimir, 1941, "Küçük Asya Selçuklular Devleti", Abdülkadir İNAN (çev.), *TTK Kütüphanesi Basılmamış Tercümeler,* no:55.

GORDLEVSKI, Vladimir, 1988, *Anadolu Selçuklu Devleti,* Azer YARAN (çev.), Onur Yayınları, Ankara.

GÖDE, Kemal, 1982, "Selçuklular Devrinde Kayseri'nin İki Hususiyeti", *Erciyes Dergisi,* sayı: 59, sayfa: 20-21, Kayseri Halkevi Yayınları, Kayseri.

GÖDE, Kemal, 1986, "Selçuklular ve Beylikler Devri Anadolu'sunun Askeri-İktisadi-Dini-Mesleki Kuruluşlarının Türk Siyasi ve Sanat Hayatındaki Rolü", *Erciyes Dergisi,* sayı: 106, sayfa: 4-7, Kayseri Halkevi Yayınları, Kayseri.

GÖDE, Kemal, 1988, "Kayseri'de Ahilik", *Erciyes Dergisi,* sayı:126, sayfa:1-5, Kayseri Halkevi Yayınları, Kayseri.

GÖDE, Kemal, 1994, "Selçuklu Türkiye'si Şehirlerinin Özellikleri", *III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (20-22 Mayıs 1993),* sayfa: 55-59, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya.

GÖDE, Kemal, 1996, "Alanya'nın Türkler Tarafından Fethinin Türkiye ve Dünya Tarihindeki Yeri", *2. Alanya Tarih ve Kültür Semineri,* sayfa: 145-147, Alanya Belediyesi Yayınları, Alanya.

GÖKALP, Cevdet, 1973, "Göktürk Devleti'nin Kuruluşundan Çingiz'in Z uhuruna Kadar Altaylar'da ve İç Moğ olistan'da Kabileler,"*Cumhuriyetin 50. Yılı Armağanı,* Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.

GÖKÇE, Turan, 2000, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkiyye (Denizli) Kazası,* TTK Yayınları, Ankara.

GÖKHAN, İlyas, 2001, "Selçuklular Zamanında Maraş Emiri Nusreddin Hasan Bey", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi (11-13 Ekim 2000),* cilt:I, sayfa:335-345, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya.

GÖKMEN, Mustafa, 1980, *Eski Türk Kitabeleri,* Nakışlar Yayınları, İstanbul.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, 1941, "XIII.-XIV. Asırda Anadolu'da İçtimai Hayat ve Türk Kültürü", *Konya Dergisi*, sayı:36, sayfa:39-48, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, 1950, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt:XI, sayı:1-4, sayfa:3-359, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

GÖMEÇ, Saadettin, 1997, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara.

GÖNÇER, Süleyman, 1971, *Afyon İli Tarihi*, cilt:I, Karınca Yayınları, İzmir.

GÖYÜNÇ, Nejat, 1967, "Onaltıncı Yüzyılda Ankara", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, sayı:1, sayfa:71-75, İstanbul.

GÖYÜNÇ, Nejat, 1979, "Hane Deyimi Hakkında", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, sayfa:331-348, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

GÖYÜNÇ, Nejat, 1991, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK Yayınları, Ankara.

GRABAR, Oleg, 1984, "Palaces, Citadels and Fortification", *Architecture of The Islamic World: Its History and Social Meanning*, George MICHELL (ed.), sayfa: 48-79, Thames and Hudson, London.

GRABAR, Oleg, 1988, "Şehirler ve Şehirliler", Salih ŞİMŞEK (çev.), *İlim ve Sanat Dergisi*, sayı:17, sayfa:12-24, İstanbul.

GRAY, E.W., 1978, "M' Aquillius and the Organisation of the Roman Province of Asia", *The Proceedings of the Xth. International Congress of Classical Archaeology (23-30, IX, 1973)*, edited: Ekrem AKURGAL, cilt:II, sayfa:965-977, TTK Yayınları, Ankara.

GREGORY, E. Timothy, 1982, "Fortification and Urban Design in Early Byzantine Greece", *City, Town and Countryside in the Early Byzantine Era*, Robert Louis HOHLFELDER (ed.), East European Monographs sayı:CXX, Byzantine Series No:1, sayfa:43-64, Columbia University Press, New York.

GROUSSET, Renè , 1993, *Bozkır İmparatorluğu: Attila-Çengiz Han-Timur*, M. Reşat UZMEN (çev.), Ötüken Yayınları, İstanbul.

GRUNEBAUM, Gustave E. Von, 1961, "The Structure of the Muslim Town", *Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition*, sayfa:141-158, Routledge&Kegan Paul Limited, London.

GUMILEV, Lev Nikolayeviç, 2002, *Eski Türkler*, D. Ahsen BATUR (çev.), Selenge Yayınları, İstanbul.

GUMILEV, Lev Nikolayeviç, 2003, *Hunlar*, D. Ahsen BATUR (çev.), Selenge Yayınları, İstanbul.

GUTHEIM, Frederick-SHIDLER, Atlee, E., 1963, "The Building Blocks of Urban History", *The Historian and the City*, Oscar HANDLIN-John BURCHARD (ed.), sayfa:248-250, The MIT and Harvard University Press, Massachusetts.

GÜÇLÜ, Muhammed, 1995, "XX. Yüzyıl Başlarında Serik", *Türk Kültürü*, sayı:391, sayfa:681-694, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

GÜLENSOY, Tuncer, 1999, "Orta Asya Türk Yer Adlarının Anadolu'daki İzleri", *XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994)*, cilt:II, sayfa:365-376, TTK Yayınları, Ankara.

GÜLER, Ali, 1985, "Alâaddin Keykubad Zamanında Kayseri Şehri", *Erciyes Dergisi*, sayı:87, sayfa:19-21, Kayseri Halkevi Yayınları, Kayseri.

GÜLER, Ali, 1998, "Alâaddin Keykubad (1220-1237) Zamanında Kayseri Şehrinin Stratejik Önemi", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, sayfa:171-177, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

GÜNALTAY, Şemseddin M., 1943, "Selçuklular'ın Horasan'a İndikleri Zaman İslâm Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu", *TTK Belleteni*, cilt:VIII, sayı:25, sayfa:59-99, TTK Yayınları, Ankara.

GÜNAY, Ünver-ECER, A. Vehbi, 1999, *Toplumsal Değişme; Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*, Erciyes Ünivesitesi Yayınları, Kayseri.

GÜNŞEN, Ahmet, 1998, "Anadolu'nun Türkleşmesi Sürecinde Ahilik Teşkilatı'nın Yeri ve Önemi", *Türk Yurdu*, cilt:18, sayı:126, sayfa:43-47, Ankara.

GÜRKAN, Kazım İsmail, 1970, "Selçuklu Hastaneleri", *Malazgirt Armağanı*, sayfa.33-47, TTK Yayınları, Ankara.

GÜZEL, Abdurrahman, 1983, *Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

GÜZEL, Abdurrahman, 1991, "Kaygusuz Abdal (Alâaddin Gaybi); Hayatı, Eserleri", *1. Alanya Tarih ve Kültür Semineri (16-17 Şubat 1991)*, sayfa:7-11, Alanya Belediyesi Yayınları, Alanya.

GÜZEL, Abdurrahman, 1994, "Abdal Musa'nın Hayatı", *4. Alanya Tarih ve Kültür Semineri*, sayfa:295-303, Alanya Belediyesi Yayınları, Alanya.

GÜZEL, Abdurrahman, 1996, "Kaygusuz Abdal Menâkıb-nâmesi", *3. Alanya Tarih ve Kültür Semineri*, sayfa:197-210, Alanya Belediyesi Yayınları, Alanya.

GÜZEL, Abdurrahman, 1999, *Abdal Musa Velâyetnâmesi*, TTK Yayınları, Ankara.

HAKİM, Besim Selim, 1998, "Urban Form in Traditional Islamic Cultures: further studies needed for formulating theory", *Cities*, cilt:16, sayı:1, sayfa:51-55, London.

HALAÇOĞLU, Yusuf, 1990, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Bazı Anadolu Şehirlerinde Demografik Yapı", *Yakın Tarihimizde Van Sempozyumu (2-5 Nisan 1990)*, sayfa:215-222, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van.

HALAÇOĞLU, Yusuf, 1997, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK Yayınları, Ankara.

HALAÇOĞLU, Yusuf, 2002, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

HAMBLY, Gavin R. G., 1991, "The Traditional Iranian City In The Qajar Period", Peter ARVEY-Gavin HAMBLY-Charles MELVILLE (ed.), *The Cambridge History of Iran; From Nadir Shah To The Islamic Republic*, cilt:VII, sayfa:542-589, Cambridge University Press, London.

HAMMOND, Mason, 1972, *The City in the Ancient World*, Harvard University Press, Cambridge.

HÂRİMÎ, Balcızâde Tahir, 1931, *Tarihi Medeniyette Kütüphaneler*, Vilayet Matbaası, Balıkesir.

HARRIS, Chauncy D.-ULLMAN, Edward L., 1959, "The Nature of Cities", *Cities and Society; The Revised Reader in Urban Sociology*, Paul K. HATT-Albert J. REISS (ed.), sayfa: 237-247, The Free Press, Illinois.

HASLUCK, Frederick William, 1973, *Christianity and Islam under the Sultans*, cilt:I-II, Octagon Books Press, New York.

HASSAN, Riaz, 1972, "Islam and Urbanization in the Medieval Middle-East", *Ekistics*, cilt:33, sayı:195, sayfa:108-112.

HATT, Paul K.-REISS, Albert J., 1959, "The History of Urban Settlement", *Cities and Society; The Revised Reader in Urban Sociology*, Paul K. HATT- Albert J. REISS (ed.), sayfa: 175-178, The Free Press, Illinois.

HATT, Paul K.-REISS, Albert J., 2002, "Kentsel Yerleşimlerin Tarihi", *20. Yüzyıl Kenti*, Bülent DURU-Ayten ALKAN (ed.), sayfa:27-36, İmge Yayınları, Ankara.

HERRIN, Judith, 1987, *The Formation of Christendom*, Princeton University Press, London.

HERSHBERG, Theodore, 1978, "The New Urban History; Toward an Interdisciplinary History of the City", *Journal of Urban History*, cilt:5, sayı:1, sayfa:3-40, Sage Publication Press, Thousand Oaks.

HERSHBERG, Theodore, 1983, "The Future of Urban History", *The Pursuit of Urban History*, (edited) Derek FRASER-Anthony SUTCLIFFE, s.428-448, Edward Arnold Press, London.

HEYD, W., 1975, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Enver Ziya KARAL (çev.), cilt:1, TTK Yayınları, Ankara.

HILLENBRAND, Robert, 1999, *Islamic Art and Architecture*, Thames and Hudson, London.

HINRICHS, Cristoph, 1991, "Anadolu Selçuklu Paralarının Üzerindeki Resimler", Aydın AYHAN (çev.), *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı:57, sayfa:29-37, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfi Yayınları, İstanbul.

HINZ, Walther, 1949, "Ortaçağ Yakın Şarkına Ait Vergi Kitabeleri", Fikret IŞILTAN (çev.), *TTK Belleteni*, cilt:XII, sayı:49, sayfa:771-793, TTK Yayınları, Ankara.

HITTI, Philip K., 1973, *Capital Cities of Arab-İslam*, University of Minneapolis Press, Minneapolis.

HOLTON, R. J., 1999, *Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık*, Ruşen KELEŞ (çev.), İmge Yayınları, Ankara.

HONIGMANN, Ernst, 1970, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Fikret IŞILTAN (çev.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

HOURANI, Albert H., 1970, "Introduction; The Islamic City in the Light of Recent Research", *The Islamic City: A Colloquim*, A. H. HOURANI- S. M. STERN (ed.), sayfa:9-24, University of Pennsylvania Press, Oxford.

HUTTEROTH, Wolf, 2002, "Osmanlıları Öğrenmede Tarihi Coğrafyanın Önemi", *Yeni Türkiye*, cilt:43, sayfa:40-42, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.

HÜSEYNOF, Rauf, 1981, "XI.-XII. Yüzyılda Önasya'da Askeri-Feodalite Müessesesi-Uclar", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, cilt:II, sayfa:725-740, TTK Yayınları, Ankara.

IBN BATUTA, 1929, *Ibn Battúta Travels in Asia and Africa: 1325-1354*, H.A.R.GIBB (trans.), George Routledge and Sons Limited Press, London.

IBN BİBİ, 1941, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçuk-Nâme)*, M. Nuri GENÇOSMAN (çev.), Uzluk Basımevi, Ankara.

IBN BİBİ, 1996, *El Evamirü'l-Ala'iye Fil Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Nâme)*, Mürsel ÖZTÜRK (çev.), cilt:I-II, TTK Yayınları, Ankara.

IBN FAZLAN, 1995, *Ibn Fazlan Seyâhatnâmesi: Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslâm Seyyâhı*, Ramazan ŞEŞEN (çev.), Bedir Yayınları, İstanbul.

IBN HALDUN, 1991, *Mukaddime*, Süleyman ULUDAĞ (çev.), cilt:II, Dergâh Yayınları, İstanbul.

ISSAWI, Charles, 1969, "Economic Change and Urbanization in the Middle East", *Middle Eastern Cities, A Symposium on Ancient, Islamic and Contemporary Middle Eastern Urbanism*, Ira M. LAPIDUS (ed.), sayfa:101-121, University of California Press, Los Angeles.

IŞIKPINAR, E. M., 1983, "Selçuklular ve Osmanlılarda Ruh Sağlığı ve Mimarisi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı:25, sayfa:179-200, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

IVISON, Eric A., 2000, "Urban Renewal and Imperial Revival in Byzantium (730-1025)", *ByzantinischeForschungen*, cilt:XXVI, s.1-46, Amsterdam.

İÇMELİ, Celalaeddin, 1989, "Türk-İslam Tababeti ve Darüşşifalar", *Milli Kültür*, sayı:65, sayfa:15-21, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İHSAN, 1934, "Eskişehir Kitabeleri", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, sayı:2, sayfa:262-268, İstanbul.

İLTER, Fügen, 1978, *Osmanlılara Kadar Türk Taş Köprüleri*, Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

İLTER, Fügen, 1980, "Sivrihisar Yöresi Araştırmaları", *Anadolu (Anatolia)*, sayı:XIX (1975-1976), sayfa:13-49, Ankara Üniversitesi DTCF Eski Önasya-Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü Yayınları, Ankara.

İLTER, Fügen, 1988, "Osmanlı Ulaşım Ağında Irmak Kenarı Bir Yerleşme: Osmancık", *TTK Belleteni*, cilt:LII, sayı:203, sayfa:535-569, TTK Yayınları, Ankara.

İLTER, Fügen, 1993, "The Main Features of the Seljuk, the Beylik and the Ottoman Bridges of the Turkish Anatolian Architecture from the XII th. to the XVI th. Centuries", *TTK Belleteni*, cilt:LVIII, sayı:31, sayfa:481-494, TTK Yayınları, Ankara.

İNALCIK, Halil, 2003, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Ruşen SEZER (çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İNAN, Abdülkadir, 1966, "Türklerde Demircilik Sanatı", *Türk Kültürü*, sayı:42, sayfa:38-40, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

İNAN, Afet, 1955, "Türk Kadınlarının Yaptırdıkları Sağlık Kurumları ve Gevher Nesibe Şifâiyesi", *Tüberküloz ve Toraks*, cilt:III, sayı:2, sayfa:140-145, İstanbul.

İSMAİL, Adel A., 1972, "Origin, Ideology and Physical Patterns of Arab Urbanization", *Ekistics*, cilt:195, sayfa:113-123.

İZGİ, Özkan, 1989, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyâhatnâmesi*, TTK Yayınları, Ankara.

JAHN, Karl, 1971, "Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi: Tebriz", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cilt:IV, sayı:3-4, sayfa:29-33, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

JAHN, Karl, 1979-1980, "Tebriz: Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi", İsmail AKA (çev.), *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:XIII, sayı:24, sayfa:59-77, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

JAIRAZBHOY, R. A., 1964, "The Character of Islam Cities", *Art and Cities of Islam*, sayfa:52-79, Asia Publishing House, London.

JANSKY, Herbert, 1950, "Selçuklu Sultanlarından Birinci Alâaddin Keykubad'ın Emniyet Politikası", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan*, sayfa:117-126, Maarif Yayınları, İstanbul.

JENNINGS, Ronald C., 1976, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *International Journal of Middle East Studies*, cilt:7, sayfa:21-57, Harvard University Press, Cambridge.

JIRMUNSKIY, V. M., 1961, "Sirderya Boyunda Oğuzlara Dair İzler", İsmail KAYNAK (çev.), *TTK Belleteni*, cilt:XXV, sayı:99, sayfa:471-483, TTK Yayınları, Ankara.

KAFALI, Mustafa, 1995, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Tarih Boyunca Anadolu'da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı V. İlmi Kongresi* (26-27 Mayıs 1995), sayfa:23-33, Türk Yurdu Yayınları, Ankara.

KAFESOĞLU, İbrahim, 1972, *Selçuklu Tarihi*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul.

KAFESOĞLU, İbrahim, 1977, *Türk Milli Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

KAFESOĞLU, İbrahim, 1979-1980, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı:10-11, sayfa:1-28, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

KAFESOĞLU, İbrahim, 1985, *Türk-İslâm Sentezi*, Aydınlar Ocağı Yayınları, İstanbul.

KAMPMAN, A. A., 1959, "Yakın-Doğuda Haçlılar Devrine Ait Kaleler", *TTK Belleteni*, cilt:XXIII, sayı:92, sayfa:621-626, TTK Yayınları, Ankara.

KANDEMİR, Songuç, 1988, "Selçuklularda Sosyal Yapı İçinde Medreselerin Yeri ve Darüşşifalar", *Antalya 1. Selçuklu Eserleri Semineri (22-23. Mayıs. 1986)*, sayfa:17-20, Antalya Valiliği Yayınları, Antalya.

KANKAL, Ahmet, 2000, "17. ve 18. Yüzyıllarda Kuzey Batı Anadolu'da Sosyal Hayat", *E.Ü. Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı:XV, sayfa:31-74, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.

KARA, Mustafa, 1980, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yayınları, İstanbul.

KARA, Seyfullah, 2002, "Türkiye Selçuklularında Dini Hayat", *Türkler*, cilt:7, sayfa:308-319, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

KARACA, Murat Sükûtî, 1948, "Aksaray'daki Tarihi Eserler", *Konya Dergisi*, sayı:91-92, sayfa:28-29, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

KARADUMAN, Hüseyin, 1995, "Delice Selçuklu Köşkü Kurtarma Kazısı", *V. Müze Kurtarma Kazıları Semineri (25-28 Nisan 1994)*, sayfa:189-220, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KARAKOYUNLU, Sadri, 1990, *Bayburt Tarihi*, Kültür Ofset Yayınları, Ankara.

KARAMAĞARALI, Beyhan, 1976, "Anadolu'da XII.-XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:XXI, sayfa:247-276, Ankara üniversitesi Yayınları, Ankara.

KARAMAĞARALI, Haluk, 1970, "Anadolu Selçuklu Kervansarayları", *Ön Asya*, sayı:61-62, sayfa:4-5, Ankara.

KARAMAĞARALI, Haluk, 1988, "Eski Ahlat Kazıları", *Höyük*, sayı:1, sayfa:143-144, TTK Yayınları, Ankara.

KARAMAĞARALI, Haluk, 2002, "Büyük Bir İlim ve Sanat Merkezi: Ahlat", *Türkler*, cilt:7, sayfa:800-806, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

KARPUZ, Haşim, 1989, *Şebin Karahisar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KARS, Zübeyir, 1997, "Kayseri Eğitim Tarihi Üzerine Bir Deneme", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu (11-12 Nisan 1996)*, sayfa:175-191, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

KAŞGARLI MAHMUD, 1998-9, *Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi*, Besim ATALAY (çev.), cilt:I-III, TDK Yayınları, Ankara.

KAŞGARLI, Mehlika Aktok, 1990, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, KÖK Vakfi Yayınları, Ankara.

KATOĞLU, Murat, 1967, "XIII. Yüzyıl Anadolu Türk Mimarisinde K ü lliye"*TTK Belleteni*, cilt:XXXI, sayı:121-124, sayfa:336-344, TTK Yayınları, Ankara.

KAYAOĞLU, İsmet, 1978, "Turumtay Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, sayı:XII, sayfa:91-112, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

KAYAOĞLU, İsmet, 1981, "Rahatoğlu ve Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, sayı:XIII, sayfa:1-30, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

KAYAOĞLU, İsmet, 1981a, "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:XXIV, sayfa: 359-373, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

KAYAOĞLU, İsmet, 1984, "Osmanlı Eğitim Vakıfları", *Erciyes Dergisi*, sayı:84, sayfa:17-20, Kayseri Halkevi Yayınları, Kayseri.

KAYAOĞLU, İsmet, 1985, "Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış", *2. Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984)*, sayfa:22-25, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

KAYAOĞLU, İsmet, 1989, "Anadolu'da Onüçüncü Yüzyıl Derviş Tarikatları ve Sosyal Zümreler", *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi (4-7 Eylül 1989)*, sayfa:19-27, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

KAYAOĞLU, İsmet, 1992, "Selçuklular Döneminde Konya'da Ticari Hayata Bir Bakış", *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı:1, sayfa:107-115, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

KAYAOĞLU, İsmet, 1994, "El-Herevi'ye Göre XIII. Yüzyılda Anadolu'da Ziyaret Yerleri", *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990)*, cilt:II, sayfa:733-740, TTK Yayınları, Ankara.

KAYMAZ, Nejat, 1964, "Anadolu Selçuklularının İnhitatında Devlet Mekanizmasının Rolü-I", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:II, sayı:2-3, sayfa:91-156, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

KAYMAZ, Nejat, 1967, "Anadolu Selçuklularının İnhitatında Devlet Mekanizmasının Rolü-II", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:III, sayı:4-5, sayfa:23-61, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

KAYMAZ, Nejat, 1970, *Pervane Muineddin Süleyman*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

KAZDAN, A. P., 1954, *Vizantijskie goroda v VII.-IX. vekach*, Sovetskaja Archeologija, sayı:21, sayfa:164-183.

KELEŞ, Bahaaddin, 2004, "Alanya'nın Türkiye Selçukluları Tarafından Fethinden Sonra 13. ve14. Asırda Doğu Akdeniz Ticaretindeki Yeri ve Önemi, ", *10. Alanya Tarih ve Kültür Semineri*, sayfa:548-551, Alanya Belediyesi Yayınları, Alanya.

KEMAL, Emre, 1988, "Türk Şehrinin Gelişimi ve Türkiye'de Şehirleşme", *Karınca Kooperatif Postası Dergisi*, sayı:622, sayfa:23-26, Türk Kooperatif Derneği Yayınları, Ankara.

KEMALİ, Ali, 1932, *Erzincan; Tarihi, Coğrafi, İktisat, Etnografi, İdari, İhsai Tetkikat Tecrübesi*, Resimli Ay Yayınları, Erzincan.

KENNEDY, Hugh, 1985, "From Polis to Madina: Urban Change in Late Antique and Early Islamic Syria", *Past&Present*, sayı:106, sayfa:3-27, Oxforfd University Press, Oxford.

KESİK, Muharrem, 2003, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi; Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK Yayınları, Ankara.

KESKİN, Orhan, 2001, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, Yazıevi İletişim Yayınları, İstanbul.

KESSLER, G., 1934, "Büyük Şehrin İçtimai Çehresi ve Zamanımızda Büyük Bir Şehirden Beklenen Vazifeler", *Yeni Türk Mecmuası*, cilt:1, sayı:19, sayfa:1410, İstanbul.

KESSLER, G., 1935, "Şehirin Tarihi ve Sosyal Fonksiyonu", Refii ŞÜKRÜ (çev.), *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, yıl:1, sayı:4, sayfa:524-534, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

KESSLER, G., 1936, "Şehrin Tarihi ve Sosyal Fonksiyonu", Refii ŞÜKRÜ (çev.), *Komün Bilgisinin Esas Meseleleri*, Fritz NEUMARK (ed.), sayfa:3-15, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

KHEIRABADI, Masoud, 2000, *Iranian Cities; Formation and Development*, Syracuse University Press, New York.

KHONIATES, Niketas, 1995, *Historia (Ioannes ve Manuel Kommenos Devirleri)*, Fikret IŞILTAN (çev.), TTK Yayınları, Ankara.

KIENITZ, Friedrich Karl, 1986, "Osmanlılardan Önceki Anadolu Türklerinin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi", Mithat SAN (çev.), *TTK Belleteni*, cilt:L, sayı:196, sayfa:279-289, TTK Yayınları, Ankara.

KIENITZ, Friedrich Karl, Tarihsiz, *Büyük Sancağın Gölgesinde Anadolu ve Balkan Yarımadası Şehirlerinin Tarih ve Kültürü*, Seyfeddin Halit KAKINÇ (çev.), Tercüman Yayınları, İstanbul.

KILBRIDGE, Maurice F., "The Foundation of Urban Models", *Ekistics*, cilt:26, sayı:155, sayfa:382-389.

KILIÇ, Mustafa, 1993, "Türkistan'ın İslâmlaşması", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu (26-29 Mayıs 1993)*, sayfa:255-270, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

KINNAMOS, 2001, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, Işın DEMİRKENT (çev.), TTK Yayınları, Ankara.

KIRGIZOĞLU, M. Fahreddin, 1970, "Selçukluların Ani'yi Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı:II, sayfa:111-139, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara.

KIRKIL, Emin, 2000, "Türkiye Selçukluları Döneminde Ticaret", *Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:1, sayfa:227-232, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van.

KIRMIZI, Tuğrul, 1979, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Kenti Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

KIRSTEN, Ernst, 1958, "Die Byzantinischen Stadt", *Berichte zum XI. Internationale Byzantinisten Kongress (1958)*, In Kommission Bel: C. H. BECK, cilt:3, sayfa:1-48, München.

KIZILTOPRAK, Süleyman, 2003, "Asya ve Kafkaslardan Ortadoğu'ya Memlûk Adayı Kölelerin Ticareti ve Köle Ticaret Yolları", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerimde Esnaf ve Ekonomi Semineri (9-10 Mayıs 2002)*, sayfa:153-164, Dünya Yayınları, İstanbul.

KOCA, Salim, 1990, "Sultan I. İzzeddin Keykavus ile Melik Alâaddin Keykubad Arasında Geçen Otorite Mücadelesi", *TTK Belleteni*, cilt:LIV, sayı:211, sayfa:935-943, TTK Yayınları, Ankara.

KOCA, Salim, 1994, "Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarlarının Aldıkları ve Kullandıkları Hakimiyet ve Hükümdarlık Sembolleri", *III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (20-22 Mayıs 1993)*, sayfa:149-161, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya.

KOCA, Salim, 1995, "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un Aldığı ve Kullandığı Hakimiyet Sembolleri", *TTK Belleteni*, cilt:LIX, sayı:224, sayfa:55-74, TTK Yayınları, Ankara.

KOCA, Salim, 1996, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", *TTK Erdem Dergisi*, cilt:8, sayı:23, sayfa:465-484, TTK Yayınları, Ankara.

KOCA, Salim, 1997, *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, TTK Yayınları, Ankara.

KOCA, Salim, 2002, "Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar", *Türkler*, cilt:7, sayfa:344-353, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

KOENIGSBERGER, H. G., 1987, *Medieval Europe 400-1500: A History of Europe*, Longman Group Limited, Hong Kong.

KOENIGSBERGER, H. G.-MOSSE, George L., 1972, *A General History of Europe: Europe in the Sixteenth Century*, Longman Group Limited, Hong Kong.

KONUKÇU, Enver, 1999, "Şahrâh-ı Garbi", *XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994)*, cilt:II, sayfa:649-654, TTK Yayınları, Ankara.

KONYALI, İbrahim H., 1970, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli'si Tarihi*, Fatih Matbaası, İstanbul.

KONYALI, İbrahim Hakkı, 1945, *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir*, Numune Matbaası, İstanbul.

KONYALI, İbrahim Hakkı, 1946, *Alanya (Alâiyye)*, Ayaydın Basımevi, İstanbul.

KONYALI, İbrahim Hakkı, 1964, *Konya Tarihi*, Konya Belediyesi Yayınları, Konya.

KONYALI, İbrahim Hakkı, 1974, *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, cilt: I, Fatih Matbaası, İstanbul.

KOSTOF, Spiro, 1999, *The City Shaped, Urban Patterns and Meanings Through History*, Thames and Hudson, London.

KÖHNEN, Gerhard, 1965, *Dünya Ekonomi Tarihi; Başlangıcından Bugüne*, Tunay AKOĞLU (çev.), Varlık Yayınları, İstanbul.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, 1331, "Selçukiler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti", *Milli Tetebbular Dergisi*, cilt:II, sayı:5, sayfa:193-232, İstanbul.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, 1931, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, cilt:1, sayfa:165-313, İstanbul Darülfununu Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, 1942, "Vakfa Ait Tarihi Istılâhlar; Ribât", *Vakıflar Dergisi*, sayı:II, sayfa:267-278, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, 1942a, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", *Vakıflar Dergisi*, sayı:II, sayfa:1-37, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, 1969, "Abu İshâk Kâzrûnî ve Anadolu'da İshâkî Dervişleri", *TTK Belleteni*, cilt:XXXIII, sayı:130, sayfa:225-236, TTK Yayınları, Ankara.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, 1977, "Türk-İslâm Devletlerinde Resmi Posta ve İstihbarat Teşkilatı", *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Vassily V. BARTHOLD-M. Fuad KÖPRÜLÜ (ed.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, 1984, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, 1999, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yayınları, Ankara.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad, 1943, "Orta Zaman Türk Hukuki Müesseseleri; İslâm Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?", *II. Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937)*, sayfa:383-418, TTK Yayınları, Ankara.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad, 1943a, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", *TTK Belleteni*, cilt:VII, sayı:27, sayfa:379-485, TTK Yayınları, Ankara.

KÖSEOĞLU, Neşet, 1935, "Uluborlu Kitabeleri", *Ün Dergisi*, cilt:2, sayı:13, sayfa:174-178, Isparta Halkevi Yayınları, Isparta.

KÖSEOĞLU, Neşet, 1936, "Şarki Karaağaç Kitabeleri", *Ün Dergisi*, cilt:2, sayı:22-23-24, sayfa:324-336, Isparta Halkevi Yayınları, Isparta.

KÖSEOĞLU, Neşet, 1938, "Karahisar Temürlü'de Bir Gezi ve Toplanan Eski Paralar", *Çorumlu Dergisi*, sayı:7, sayfa:245-249, Çorum Halkevi Yayınları, Çorum.

KÖSEOĞLU, Neşet, 1944, "Yer Adlarının Önemi", *Çorumlu Dergisi*, sayı:45, sayfa:1347-1352, Çorum Halkevi Yayınları, Çorum.

KÖYMEN, Mehmet Altay, 1964, "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:II, sayı:2-3, sayfa:303-380, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

KÖYMEN, Mehmet Altay, 1966, "Türk Tarihinde Kültür Mücadelesi", *Türk Kültürü*, sayı:48, sayfa:1118-1126, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

KÖYMEN, Mehmet Altay, 1977, "Türklerin Anadolu'da Denize İlk Ulaşmaları ve Türk Dehasının Jeopolitikten Faydalanarak Medeniyet Kurmada Gösterdiği Üstünlük", *Milli Kültür*, cilt:1, sayı:3-4, sayfa:13-16, Ankara.

KÖYMEN, Mehmet Altay, 1986, "Türkiye Selçukluları Devleti'nin Ekonomik Politikası", *TTK Belleteni*, cilt:L, sayı:198, sayfa:614-620, TTK Yayınları, Ankara.

KÖYMEN, Mehmet Altay, 1986a, "Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi", *Selçuk Dergisi*, sayı:1, sayfa:21-35, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya.

KÖYMEN, Mehmet Altay, 1987, "Türkiye Selçukluları Devleti", *Tarihte Türk Devletleri I*, sayfa:397-406, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

KÖYMEN, Mehmet Altay, 1988, "Selçuklu Ordusu", *TTK Belleteni*, cilt:LII, sayı:202, sayfa:91-99, TTK Yayınları, Ankara.

KÖYMEN, Mehmet Altay, 1988a, "Selçuklularda Devlet", *TTK Belleteni*, cilt:LI, sayı:201, sayfa:1359-1373, TTK Yayınları, Ankara.

KÖYMEN, Mehmet Altay, 1988b, "Selçuklu Hükümdarı Büyük Alâaddin Keykubad ve Anadolu Savunması", *TTK Belleteni*, cilt:LII, sayı:205, sayfa:1539-1545, TTK Yayınları, Ankara.

KÖYMEN, Mehmet Altay, 1989, "Anadolu'nun Türk Yurdu Olmasında Selçukluların Rolü", *Milli Kültür*, sayı:65, sayfa:28-35, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KÖYMEN, Mehmet Altay, 1990, "Selçuklular'da Devlet; Tarihi ve Siyasi Bakımlardan", *TTK Belleteni*, cilt:LIV, sayı:209, sayfa: 403-415, Ankara.

KÖYMEN, Mehmet Altay, 1992, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Ekonomik Hayat", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı:65, sayfa:16-27, Ankara.

KÖYMEN, Mehmet Altay, 1993, "Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak; El-Veledü'ş-Şefik", *TTK Belgeler*, cilt:XV, sayı:19, sayfa:1-22, TTK Yayınları, Ankara.

KÖYMEN, Mehmet Altay, 1993a, "Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *TTK Belleteni*, cilt:LVII, sayı:218, sayfa:71-79, TTK Yayınları, Ankara.

KÖYMEN, Mehmet Altay, 1993b, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

KUBAN, Doğan, 1968, "Anadolu Türk Şehri, Tarihi G elişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, sayı:VII, sayfa:53-73, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

KUBAN, Doğan, 1970, "Ortaçağ Anadolu-Türk Sanatı Üzerine Gözlemler", *Malazgirt Armağanı*, TTK Yayınları, sayfa:103-117, Ankara.

KUBAN, Doğan, 1970a, "Claude Cahen'in"Pre-Ottoman Turkey" Adlı Kitabı ve Anadolu'da Türk Şehri, Mimarisi ve Sanatı İle İlgili Bazı Düşünceler", *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, sayı:2, sayfa:7-18, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

KUBAN, Doğan, 1993, *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri (Anadolu'dan Önce Türklerin Sanat Ortaklıkları)*, Cem Yayınları, İstanbul.

KUBAN, Doğan, 1994, "12.-14. Yüzyıllar Arasında Anadolu Toplumunun Yapısı ile Sanatı Arasındaki İlişkileri Nasıl Açıklayabiliriz?", *100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi*, Gerçek Yayınları, sayfa:117-120, İstanbul.

KUBAN, Doğan, 1994a, "Kent Tarihi Yazmak Üzerine", *Kent Tarihçiliği Sempozyum-Atölyesi (5-6 Mart 1994)*, sayfa:39-45, Toplu Konut İdaresi-Tarih Vakfi Yayınları, İstanbul.

KUBAN, Doğan, 1995, "Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi ve Yapısı Üzerine Gözlemler", *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, sayfa:163-197, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

KUBAN, Doğan, 2001, "Selçuklu Sanat Dünyası", *Alâaddin'in Lambası: Anadolu'da Selçuklu Çağı Sanatı ve Alâaddin Keykubad*, sayfa:24-29, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KUBAN, Doğan, 2002, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KULELİ, Nurcan, 1986, *A Study of the Vakıf Institution in the Traditional Ottoman City*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bogaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Istanbul.

KUM, Naci, 1937, "Eski Anadolu Yolları ve Şehrah", *Belediyeler Dergisi*, sayı:26-27, sayfa:53-55, Belediyeler Bankası Yayınları, Ankara.

KUNTER, Halim Baki, 1939, *Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.

KUNTER, Halim Baki, 1942, "Kitabelerimiz", *Vakıflar Dergisi*, sayı:II, sayfa:431-456, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

KUNTER, Halim Baki, 1947, "Amasya Darüşşifası", *Ülkü Mecmuası*, cilt:1, sayı:8, sayfa:12-13, Ankara Halkevi Yayınları, Ankara.

KUNTER, Halim Baki, 1947a, "Sivas Darüşşifası", *Ülkü Mecmuası*, cilt:1, sayı:9, sayfa:16-17, Ankara Halkevi Yayınları, Ankara.

KURAN, Abdullah, 1969, *Anadolu Medreseleri*, cilt:I, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

KURAN, Abdullah, 1994, "Anadolu Selçuklu Ulucamileri", *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (25-26 Nisan 1994)*, sayfa:33-37, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya.

KURT, Yılmaz, 1993, "Hoca Ahmet Yesevi'nin Rum Eyaletindeki Zaviye Kurucuları Üzerindeki Etkileri", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu (26-29 Mayıs 1993)*, sayfa:255-270, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

KURU, Çakmakoğlu Ahu, 2001, "Ortaçağ'da Sinop Şehri ve Tersanesi", *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırma Sempozyumu (19-20 Haziran 2001)*, sayfa:161-173, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, 1989, "Konya Alâaddin Dârüşşifası, Tıp Medresesi ve Mescidnin Yeri ve Yapısı", *Osmanlı Araştırmaları*, sayı:9, sayfa:347-359, Osmanlı Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, 2001, "Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi (11-13 Ekim 2001)*, cilt:II, sayfa:83-91, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

LAMPARD, Eric E., 1963, "Urbanization and Social Change; on Broadening the Scope and Relevance of Urban History", *The Historian and the City*, Oscar HANDLIN-John BURCHARD (ed.), sayfa:225-247, The MIT and Harvard University Press, Massachusetts.

LAPIDUS, Ira Marvin, 1967, *Muslim Cities in The Later Middle Ages*, Harvard University Press, Cambridge.

LAPIDUS, Ira Marvin, 1969, "Muslim Cities and Islamic Society", *Middle Eastern Cities*, Ira M. LAPIDUS (ed.), sayfa:47-79, University of California Press, Los Angeles.

LAPIDUS, Ira Marvin, 1973, "Structure and Change: Heritage and Change in the Near Eastern City", *From Madina to Metropolis*, L. Carl BROWN (ed.), sayfa:51-72, Darwin Press, New Jersey.

LAPIDUS, M., Ira, 1995, *A History of Islamic Societies*, Cambridge University Press, London.

LAPIDUS, Ira Marvin, 2002, *İslâm Toplumları Tarihi; Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla*, Yasin AKTAY (çev.), cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul.

LAURENT, Joseph, 1988, "Rum (Anadolu) Sultanlığının Menşei ve Bizans", Yaşar YÜCEL (çev.), *TTK Belleteni*, cilt:LII, sayı:202, sayfa:219-226, TTK Yayınları, Ankara.

LE COQ, A. Von, tarihsiz, "Şarki Türkistan'da Hellas'ın İzleri Peşinde", Orhan Saadettin (çev.), *TTK Kütüphanesi Basılmamış Tercümeler*, no:40/5b.

LE GOFF, Jacques, 1999, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, Hanife-Uğur GÜVEN (çev.), Dokuz Eylül Yayınları, İzmir.

LE STRANGE, 1926, "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I", *Türk Yurdu*, cilt:XVIII, sayı:2, sayfa:82-88, Ankara.

LE STRANGE, tarihsiz, "Şark Halifelerinin Memleketleri; Horasan Bahsi", Mubin MANYAS (çev.), *TTK Kütüphanesi Basılmamış Tercümeler*, no:83.

LEBON, J. H. G., 1970, "The Islamic City in the Near East; A Comparative Study of Cairo, Alexandria and İstanbul", *Town Planning Review*, cilt:41(2), sayfa:179-194.

LEVTCHENKO, Mitrofan Vasilévich, 1979, *Bizans*, Erdoğan BERKTAY (çev.), Milliyet Yayınları, İstanbul.

LEWIS, Bernard, 1974, "Islam; From the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople", *Religion and Society*, cilt:II, Harper&Row Press, New York.

LIGHTFOOT, Christopher S., 1998, "Amorium and the Afyon Region in Byzantine Times", *Ancient Anatolia*, Roger MATTHEWS (ed.), sayfa:301-314, The British Institute of Archeology at Ankara Press, London.

LIGHTFOOT, Christopher S., 1999, "An Early Medieval City in Central Anatolia", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, sayı:89, sayfa:22-31, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

LIGHTFOOT, Christopher S., 2001, "Bizans Döneminde Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kütüğü*, cilt:1, sayfa:113-124, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

LILLEY, Keith D., 2000, "Mapping the Medieval City: Plan Analysis and Urban History", *Urban History*, cilt:27, sayı:1, sayfa:5-30, Cambridge University Press, London.

LINDNER, Rudi Paul, 1988, "A Silver Age in Seljuk Anatolia", *Türk Nümizmatik Derneği'nin 25. Kuruluş Yılında İbrahim Artuk'a Armağan*, sayfa:267-274, Türk Nümizmatik Derneği Yayınları, İstanbul.

LINDNER, Rudi Paul, 1999, "Selçuklular, Moğollar ve Osmanlılar Arasında", *Osmanlı (Siyaset)*, cilt:1, sayfa:146-152, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

LİNDNER, Rudi Paul, 2000, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Müfit GÜNAY (çev.), İmge Yayınları, Ankara.

LLOYD, Seton-RICE, D. Storm, 1989, *Alanya (Alâiyya)*, Nermin SİNEMOĞLU (çev.), TTK Yayınları, Ankara.

LOMBART, Maurice, 2002, *İslamın Altın Çağı: İlk Zafer Yıllarında İslam*, Pınar Yayınları, İstanbul.

LÜTFÎ PAŞA, 2001, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Kayhan ATİK (yay.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

LYNCH, Kevin, 1964, "The Form of Cities", *Scientific American*, cilt:190, sayı:4, sayfa:54-63, Scientific American Incorporation Press, New York.

MADRAN, Emre, 1973, "Ariflerin Menkıbelerinde Geçen Yapı İsimleri Üzerine Bir Deneme", *Vakıflar Dergisi*, sayı:X, sayfa:175-198, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

MADRAN, Emre, 2003, "Anadolu'da 1300 M. Yılına Değin Yapılmış Türk-İslâm Yapıları Envanteri Üzerine Bir Deneme", *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 2002)*, sayfa:551-562, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

MANSEL, Arif Müfit, 1945, "Antalya Bölgesinde (Pamfilya) 1943 Yılı Sonbaharında Yapılan Arkeoloji Gezisine Dair Kısa Rapor", *TTK Belleteni*, cilt:IX, sayı:33, sayfa:135-145, TTK Yayınları, Ankara.

MANSEL, Arif Müfit, 1978, *Side; 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, TTK Yayınları, Ankara.

MARCO POLO, 1985, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, Ömer GÜNGÖREN (çev.), Yol Yayınları, İstanbul.

MARKO POLO, tarihsiz, *Marko Polo Seyahatnamesi*, Filiz DOKUMAN (çev.), cilt:I-II, 1001 Temel Eser, Kervan Yayınları, İstanbul.

MARTIN, M. E., 1980, "The Venetian-Seljuk Treaty of 1220", *English Historical Review*, cilt:95, sayı:375, sayfa:321-330, Oxford University Press, Oxford.

MARTINDALE, Don, 2000, "Şehir Kuramı", Fırat ORUÇ (çev.), *Şehir ve Cemiyet* Ahmet AYDOĞDU (ed.), İz Yayınları, sayfa:35-100, İstanbul.

MASON, Roger, 1989, "The Medici-Lazar Map of Alanya", *Anatolian Studies*, cilt:XXXIX, sayfa:85-105, The British Institute of Archaeology at Ankara Press, London.

MATSCHKE, Kalus-Peter, 2002, "Mining", *The Economic History of Byzantium: from the Seventh through the Fifteenth Century*, Angeliki E. LAIOU (ed.), s.115-120, Dumbarton Oaks Press, Washington.

MAZAHERÎ, Ali, 1972, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, Bahriye ÜÇOK (çev.), Varlık Yayınları, İstanbul.

MEINECKE, Michael, 1986, "Kubâdâbâd" maddesi, *The Encyclopaedia of Islam*, cilt:V, sayfa:285-286, E. J. Brill Press, Leiden.

MELIKOFF, Irene, 2000, "İlk Osmanlıların Toplumsal Kökeni", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Gül ÇAĞALI-İsmail YERGUZ-Tülin ALTINOVA (çev.),

Elizabeth A. ZACHARIADOU (ed.), sayfa:149-172, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul.

MERÇİL, Erdoğan, 1997, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

MERÇİL, Erdoğan, 2000, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, TTK Yayınları, Ankara.

MEVLÂNÂ, 1999, *Mektuplar*, Abdülbaki GÖLPINARLI (çev.), İnkılâp Yayınları, İstanbul.

MEYER, Eric M., 1982, "Byzantine Towns of the Galilee", *City, Town and Countryside in the Early Byzantine Era*, Robert Louis HOHLFELDER (ed.), East European Monographs sayı:CXX, Byzantine Series No:1, sayfa:115-129, Columbia University Press, New York.

MEZ, Adam, 1937, "Orta Zaman Türk-İslâm Dünyasında Şehircilik", Cemal KÖPRÜLÜ (çev.), *Ülkü Mecmuası*, cilt:X sayı:56, sayfa:127-135, Ankara Halkevi Yayınları, Ankara.

MEZ, Adam, 2000, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti; İslâm'ın Rönesansı*, Salih ŞABAN (çev.), İnsan Yayınları, İstanbul.

MICHAUD, Grosset, 1944, "Haçlı Seferlerinde Türklerin Gösterdikleri Kahramanlıklar (Histoire des Croisades)", Naci Fikret BAŞTAK (çev.), *Konya Dergisi*, sayı:51, sayfa:1-7, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

MILTNER, Franz, 1958, *Ephessos, Stadt der Artemis und des Johannes*, Verlag Franz Deuticke, Wien.

MINORSKY, V., 1948, "Tamim Ibn Bahr's Journey to the Uyghurs", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, cilt:XII, bölüm:2, sayfa:275-35, University of London Press, London.

MIQUEL, Andre, 1975, *İslâm ve Medeniyeti; Doğuştan Günümüze*, Ahmet FİDAN-Hasan MENTEŞ (çev.), cilt:II, Birleşik Dağıtım Yayınları, Ankara.

MİROĞLU, İsmet, 1990, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, TTK Yayınları, Ankara.

MİRŞAN, Kazım, 1950, "Türk Şehirciliği", *Arkitekt*, sayı:3-4, sayfa:74-77, 85, İstanbul.

MORDTMANN, J. H.-PLANHOL, X. De, 1978, "Karâ Hisâr" maddesi, *The Encyclopaedia of Islam*, cilt:IV, sayfa:578-580, E. J. Brill Press, Leiden.

MORE, Thomas, 1997, *Utopia*, Sabahattin EYÜBOĞLU-Vedat GÜNYOL (çev.), Cem Yayınları, İstanbul.

MORRIS, Anthony Edwin James, 1979, *History of Urban Form; Before the Industrial Revolutions*, George Godwin Limited Press, London.

MSEFER, Jaouad, 1984, *Villes Islamiques; cites d'hier et d'aujourd'hui*, Conseil International de la Langue Française, Paris.

MUMFORD, Lewis, 1989, *The City in History; Its Origins, Its Transformation and Its Prospects*, Harcourt Brace and Company Press, New York.

MUNDY, John H.-RIESENBERG, Peter, 1958, *The Medieval Town*, D. Van Nostrand Company Press, New York.

MUTLU, Mustafa, 1976, "Unutulan Panayırlarımızdan Yapraklı Panayırı", *ATO Dergisi*, sayı:6-12, sayfa:36-37, Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara.

MÜLLER-WIENER, Wolfgang, 1961, "Mittelalterlichte Befestigungen im südlichen Jonien", *Istanbuler Mitteilungen*, sayı:11, sayfa:5-122, Deutsches Archäologisches Institut, İstanbul.

MÜNECCİMBAŞI, Ahmed bin Lütfullah, 1935, *Müneccimbaşıya göre: Anadolu Selçukileri*, Hasan Fehmi TURGAL (çev.), Türkiye Yayınları, İstanbul.

MÜNECCİMBAŞI, Ahmed bin Lütfullah, 2001, *Camiü'd-Düvel-Selçuklular Tarihi; Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Ali ÖNGÜL (çev.), cilt:II, Akademi Yayınları, İzmir.

NELSON, Howard J., 1969, "The Form and the Structure of Cities: Urban Growth Patterns", *Journal of Urban Geography*, cilt:68, sayı:4, sayfa:198-207.

NEMLİOĞLU, Candan, 1987, "Amasya'da Gümüş Nahiyesi ve Darphâne Camii", *Türkiyemiz Dergisi*, sayı:53, sayfa:23-28, Akbank Yayınları, İstanbul.

NEŞRÎ, Mehmed, 1987, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ (Neşrî Tarihi)*, Faik Reşit UNAT-Mehmet Altay KÖYMEN (çev.), TTK Yayınları, Ankara.

NİZAMÜ'L MÜLK, 1998, *Siyaset-nâme*, Nurettin BAYBURTLUGİL (çev.), Dergâh Yayınları, İstanbul.

NUR, Rıza, 1994, "Selçuk Hanedanı Zamanında Türk Uygarlığı", Yalım TOKER-Hasan TUNKAY (çev.), *Türk Tarihi*, cilt:3-4, sayfa:76-90, Toker Yayınları, İstanbul.

OCAK, Ahmet Yaşar, 1978, "Emirci Sultan Zaviyesi; XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu (Bozok)'da Bir Babai Şeyhi: Şeref'ud-Din İsmail b. Muhammed", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı:9, sayfa:129-208, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

OCAK, Ahmet Yaşar, 1978a, "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, sayı:XII, sayfa:247-269, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

OCAK, Ahmet Yaşar, 1991, "Onüçüncü-Onbeşinci Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü", *TTK Belleteni*, cilt:LV, sayı:214, sayfa:661-673, TTK Yayınları, Ankara.

OCAK, Ahmet Yaşar, 1996, *Babailer İsyanı; Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

OCAK, Ahmet Yaşar, 2002, "XIII.-XVI. Yüzyıllarda Anadolu Şehirlerinde Dini-Sosyal Hayat", *Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne*, sayfa:77-107, Demokrasi Kitaplığı Yayınları, İstanbul.

OCAK, Ahmet Yaşar, 2002a, "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa; Anadolu'da İslâm Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", *Türk Sufiliğine Bakışlar*, sayfa:252-289, İletişim Yayınları, İstanbul.

OCAK, Ahmet Yaşar, 2002b, "Mevlânâ Dönemi Anadolu'sunda Tasavvuf Akımları ve Mevlânâ", *Türk Sufiliğine Bakışlar*, sayfa:88-97, İletişim Yayınları, İstanbul.

OCAK, Ahmet, Yaşar, 1997, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler*, TTK Yayınları, Ankara.

ORAL, M. Zeki, 1949, "Konya'da Tarihi Mezar Taşları", *Anıt Dergisi*, sayı:1, sayfa:14-23, Konya ve Mülhakatı Eski Eser Sevenler Derneği Yayınları, Konya.

ORAL, M. Zeki, 1950, "Selçuk Devrinden Kalma İki Senet", *Anıt Dergisi*, sayı:16, sayfa:3-5, Konya ve Mülhakatı Eski Eser Sevenler Derneği Yayınları, Konya.

ORAL, M. Zeki, 1953, "Kayseri'de Kubadiye Sarayları: Anadolu'da Selçuk Sarayları", *TTK Belleteni*, cilt:XVII, sayı:68, sayfa:501-517, TTK Yayınları, Ankara.

ORAL, M. Zeki, 1954, "Selçuk Devri Vesikaları; Ahi Ahmet Nahcivani Vakfiyesi", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:3, sayı:III-IV, sayfa:57-65, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ORAL, M. Zeki, 1956, "Durağan ve Bafra'da İki Türbe", *TTK Belleteni*, cilt:XX, sayı:79, sayfa:385-410, TTK Yayınları, Ankara.

ORAL, M. Zeki, 1962, "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, sayı:V, sayfa: 223-240, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

ORAL, M., Zeki, 1949a, "Kitap Kitabeleri", *Anıt Dergisi*, sayı:1, sayfa:5-10, Konya ve Mülhakatı Eski Eser Sevenler Derneği Yayınları, Konya.

ORAL, M., Zeki, 1955, "Selçuk Devri Vesikaları; Sultan Hatun Senedi", *TTK Belleteni*, cilt:75, sayı:XIX, sayfa:385-394, TTK Yayınları, Ankara.

ORHONLU, Cengiz, 1984, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.

ORHONLU, Cengiz, 1987, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayınları, İstanbul.

ORHONLU, Cengiz, 1990, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, Eren Yayınları, İstanbul.

ORKUN, Hüseyin Namık, 1935, "Anadolu'da Oğuz Boyları", *Ülkü Mecmuası*, cilt5, sayı:27, sayfa:189-199, Ankara Halkevi Yayınları, Ankara.

ORKUN, Hüseyin Namık, 1936, *Eski Türk Yazıtları I*, TDK Yayınları, İstanbul.

ORKUN, Hüseyin Namık, 1940, *Eski Türk Yazıtları III*, TDK Yayınları, İstanbul.

ORTAYLI, İlber, 1973, "Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt:XXVIII, sayı:1-2, sayfa:181-190, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ORTAYLI, İlber, 2000, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Turhan Yayınları, Ankara.

OSTROGORSKY, Georg, 1959, "Byzantine Cities in the Middle Ages", *Dumbarton Oaks Papers*, cilt:13, sayfa:47-66, Washington.

OSTROGORSKY, Georg, 1995, *Bizans Devleti Tarihi*, Fikret IŞILTAN (çev.), TTK Yayınları, Ankara.

OTTO-DORN, Katharina, 1965, "Die Ulu Dschami in Sivrihisar", *Anadolu (Anatolia)*, sayı:IX, sayfa:161-170, Ankara Üniversitesi DTCF Eski Önasya-Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü Yayınları, Ankara.

OTTO-DORN, Katharina, 1989, "Saljuq-Byzantine Relations", *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi (4-7 Eylül 1989)*, sayfa:183-190, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

ÖCAL, Safa, 1983, "Türklerde Yerleşim ve İlk Türk Şehirleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı:23, sayfa:126-138, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin 1995, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, cilt:I-II, TTK Yayınları, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin, 1948, "İlk Töles Boyları", *TTK Belleteni*, cilt:XII, sayı:48, sayfa:795-831, TTK Yayınları, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin, 1948a, "Türk Efsaneleri Üzerinde İncelemeler I: Uygurların Menşe Efsanesi", *A.Ü. DTCF Dergisi*, cilt:VI, sayı:1-2, sayfa:17-26, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin, 1951, "Şine-Usu Yazıtının Tarihi Önemi: Kutluk Bilge Külkağan ve Moyunçur", *TTK Belleteni*, cilt:XIX, sayı:75, sayfa:331-376, TTK Yayınları, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin, 1955, "Uygur Devleti'nin Teşekkülü ve Yükseliş Devri", *TTK Belleteni*, cilt:XV, sayı:59, sayfa:361-379, TTK Yayınları, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin, 1957, "Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar", *TTK Belleteni*, cilt:XXI, sayı:81, sayfa:81-137, TTK Yayınları, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin, 1964, *SINO-TURCICA: Çingiz Han ve Çin'deki Hanedanının Türk Müşavirleri*, Taipei.

ÖGEL, Bahaeddin, 1991, *İslâmiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin, 2001, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, cilt:II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

ÖGEL, Semra, 1963, "Osmanlı Devrinde Türk Külliyesi", *Türk Kültürü*, sayı:11, sayfa:37-41, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ÖGEL, Semra, 1989, "Anadolu'nun Selçuklu Çehresi", *Türkiyemiz Dergisi*, sayı:59, sayfa:4-11, Akbank Yayınları, İstanbul.

ÖĞÜN, Gülay, 1994, "Islam Dominancy In Cyprus And Trade Relations With Cyprus During Seljuks Period", *Cyprus International Symposium on Her Past and Present (29 October- 1 November 1991)*, sayfa:27-34, TRNC Eastern Mediterrenean University and Yüzüncü Yıl Üniversitesi Press, Ankara.

ÖNAL, Şebnem, 1994, *Functional and Physical Analysis of Squares-Public Meetings Spaces- in the Seljuk and Ottoman Cities*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Nottingham, Nottingham.

ÖNDER, Mehmet, 1943, "Konya Selçuk Sanatı", *II. TTK Kongresi (20-25 Eylül 1937)*, sayfa:811-813, TTK Yayınları, İstanbul.

ÖNDER, Mehmet, 1949, "Selçuklular ve Osmanlılar Devrinde Konya Kütüphaneleri", *Konya Dergisi*, sayı:131-132, sayfa:5-7, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

ÖNDER, Mehmet, 1949a, "Tarih Boyunca Konya Sarayları", *Konya Dergisi*, sayı:129-130, sayfa:11-12, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

ÖNDER, Mehmet, 1950, "Doğu ve Batı Tetkiklerine Göre Konya Kalesi Tarihçesi", *Konya Dergisi*, sayı:135-136, sayfa:6-8, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

ÖNDER, Mehmet, 1967, "Konya Ka'lası ve Figürlü Eserleri", *VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961)*, sayfa:145-169, TTK Yayınları, Ankara.

ÖNDER, Mehmet, 1971, *Mevlânâ Şehri Konya*, Konya Turizm Derneği Yayınları, Ankara.

ÖNDER, Mehmet, 1981, "Selçuklu Devri Kubadabad Sarayı Çini Süslemeleri", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, cilt:II, sayfa:911-914, TTK Yayınları, Ankara.

ÖNDER, Mehmet, 1984, "Anadolu Şehir Adları Üzerine Efsanelerin Oluşumu", *Türk Yer Adları Sempozyumu (11-13 Eylül 1984)*, sayfa:69-73, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ÖNDER, Mehmet, 1989, "Konya'da Selçuklu Köşkü ve Koruması", *Antalya 3. Selçuklu Semineri (10-11 Şubat 1989)*, sayfa:104-107, Antalya Valiliği Yayınları, Antalya.

ÖNDER, Mehmet, 1996, "900 Yıl Önce Konya, Anadolu Selçuklu Devleti'nin Nasıl Başkenti Oldu?", *Türk Kültürü*, sayı:404, sayfa:730-732, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ÖNEY, Gönül, 1967, "Akşehir Ulucami", *Anatolia (Anadolu)*, sayı:IX (1965), sayfa:171-184, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ÖNEY, Gönül, 1971, *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ÖNEY, Gönül, 1998, *Arslanhâne Camisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ÖNGE, Yılmaz, 1962, "Çankırı Darüşşifası", *Vakıflar Dergisi*, sayı:V, sayfa:251-256, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

ÖNOL, Hayri, 1937, "Konya'da Kadı İzzeddin Cami Vakfiyesi", *Konya Dergisi*, sayı:7, sayfa:447-448, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

ÖZALP, Tahsin, 1960, *Sivrihisar Tarihi*, Tam İş Matbaası, Eskişehir.

ÖZDEN, Halis, Turgut, 1936, "Niksar Ayvas Panayırı", *Ülker Dergisi*, sayı:3, sayfa:1-4, Niksar Halkevi Yayınları, Niksar.

ÖZERDİM, Muhaddere N., 1951, "Çin Kaynaklarına Göre Çin Türkistan'ının Şehirleri", *A.Ü. DTCF Dergisi*, cilt:VIII, sayı:1-2, sayfa:233-238, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ÖZERDİM, Muhaddere N., 1951a, "Çin Kaynaklarına Göre Çin Türkistan'ının Şehirleri", *A.Ü. DTCF Dergisi*, cilt:IX, sayı:1-2, sayfa:105-110, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ÖZERDİM, Muhaddere N., 1952, "Çin Kaynaklarına Göre Çin Türkistan'ının Şehirleri", *A.Ü. DTCF Dergisi*, cilt:X, sayı:3-4, sayfa:161-166, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ÖZERDİM, Muhaddere N., 1958, "Uygurlar Devrinde Turfan-Karahoço Şehrinde Evler", *A.Ü. DTCF Dergisi*, cilt:XVI, sayı:3-4, sayfa:97-123, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ÖZERGİN, M. Kemal, 1959, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul.

ÖZERGİN, M. Kemal, 1965, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, cilt:XV, sayı:20, sayfa:141-170, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ÖZERGİN, M. Kemal, 1971, "Türkiye Kitabeleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, sayı:IV, sayfa:61-72, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

ÖZGÜÇ, Tahsin-AKOK, Mahmut, 1957, "Alayhan, Öresunhan ve Hızır İlyas Köşkü-İki Selçuklu Kervansarayı ve Bir Köşkü", *TTK Belleteni*, cilt:XXI, sayı:81, sayfa:139-148, TTK Yayınları, Ankara.

ÖZKÖSE, Kadir, 2003, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:VII, sayı:1, sayfa:249-279, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas.

ÖZTUNA, T. Yılmaz, 1963, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, cilt:1, Hayat Yayınları, İstanbul.

ÖZTÜRK, Mürsel, 2001, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı: Horasan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ÖZVEREN, Eyüp, 1998, "Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Kervan Ticareti", *Kültür ve İletişim Dergisi*, sayı:1, sayfa:31-52, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları Vakfi Yayınları, Ankara.

PAMUK, Şevket, 2000, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, London.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, 1971, "Anadolu'nun Dini Tarihi Üzerine", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt:X, sayı:114-115, sayfa:421-426, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

PEHLİVANOĞLU, Şadi, 1959, "Anadolu Selçukilerinde Hukuk ve Devlet", *Türk Yurdu*, sayı:276, sayfa:45, Ankara.

PERNOUD, Regine, 1963, *The Crusaders*, Oliver-Boyd Press, London.

PETHERBRIDGE, Guy T., 1984, "Vernacular Architecture: The House and Society", *Architecture of The Islamic World: Its History and Social Meaning*, George MICHELL (ed.), sayfa:176-208, Thames and Hudson, London.

PETRUSHEVSKY, I. P., 1968, "The Socio-Economic Condition of Iran Under The İl-Khans", *The Cambridge of Iran-The Saljuq and Mongol Periods*, J.A. BOYLE (ed.), sayfa:483-537, Cambridge University Press, London.

PIRENNE, Henri, 2000, *Ortaçağ Kentleri*, Şadan KARADENİZ (çev.), İletişim Yayınları, İstanb u l.

PITCHER, Donald Edgar, 1999, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Bahar TIRNAKÇI (çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

PLATT, HAROLD L., 1999, "The Emergence of Urban Environmental History", *Urban History*, cilt:26, sayı:1, sayfa:89-95, Cambridge University Press, London.

POLAT, M. Said, 1997, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İçtimai ve İktisadi Hayat*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

POLAT, M. Said, 2002, "Türkiye'de İlk Beğlik'ler ve Kabilevi Siyasi Birliklerin Ortaya Çıkışı (1071-1175)", *TTK Belleteni*, cilt:LXVI, sayı:245, sayfa:61-86, TTK Yayınları, Ankara.

POLAT, M. Said, 2002a, "Selçuklu Türkiye'sinde Ticaret", *Türkler*, cilt:7, sayfa:375-385, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

POLAT, M. Said, 2004, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası: Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

POLONYALI SIMEON, 1964, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi*, Hrand D. ANDREASYAN (çev.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

PRAWER, Joshua, 1977, "Crusader Cities", *The Medieval City*, Harry A. MISKIMIN-David HERLIHY-A. L. UDOVITCH (ed.), sayfa:179-199, Yale University Press, London.

PRICE, Philips, 1956, *A History of Turkey: from Empire to Republic*, George Allen and Unvin Limited, London.

RADLOFF, Wilhelm, 1954, *Sibirya'dan II*, Ahmet TEMİR (çev.), cilt: I, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul.

RADLOFF, Wilhelm, 1957, *Sibirya'dan II*, Ahmet TEMİR (çev.), cilt:II, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul.

RADLOFF, Wilhelm, 1995, *The Atlas of Historical Works in Mongolia*, Dimitriy VASILIEV-Yelena VASILIYEVA-Sema BULUTSUZ (çev.), TC. Dışişleri Bakanlığı-Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları (TİKA), Ankara.

RAMSAY, William Mitchell, 1960, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Mihri PEKTAŞ (çev.), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

RAPOPORT, Amos, 1977, *Human Aspects of Urban Form; Towards a Man-Environment Approach to Urban Form and Design*, Pergamon Press, New York.

RASMUSSEN, Steen Elier, 1997, *Towns and Building; Described in Drawings and Words*, The MIT Press, Massachusetts.

RASONYI, L., 1939, "Selçük Adının Menşeine Dair", *TTK Belleteni*, cilt:III, sayı:10, sayfa:377-384, TTK Yayınları, Ankara.

RAYMOND, Andre, 1995, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Ali BERKTAY (çev.), Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul.

REDFORD, Scott, 1988, "Seljuk Caravansarays dot Anatolian Plains; Castles of a Different Sort", *TURSAB Turizm Dergisi*, Özel Sayı,, sayfa:10-13, İstanbul.

REDFORD, Scott, 1993, "The Seljuqs of Rum and the Antique", *Muqarnas: An Annual on Islamic Art and Architecture*, cilt:X, sayfa:148-156, E. J. Brill Press, Leiden.

REDFORD, Scott, 1993a, "Thirteenth-Century Rum Seljuq Palaces and Palace Imagery", *Ars Orientalis*, cilt:23, sayfa:215-232, Michigan University Pres, Michigan.

REDFORD, Scott, 1996, "Surface Survey and Planning At Hacı Baba Köşkü, Cikcikli Village: Alanya", *XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (29 Mayıs-2 Haziran 1995)*, cilt:II, sayfa:147-150, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

REDFORD, Scott, 1997, "Seljuk Pavilions and Enclosures in and Around Alanya", *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı (27-31 Mayıs 1996)*, cilt:I, sayfa:453-467, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

REDFORD, Scott, 1998, "Pavilions Southeast of Alanya", *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı (26-30 Mayıs 1997)*, cilt:I, sayfa:71-95, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

REDFORD, Scott, 2000, *Landscape and the State in Medieval Anatolia: Seljuk Gardens and Pavilions of Alanya,Turkey*, Archeopress, Oxford.

REFİK, Ahmet, 1931, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (H. 967-H. 1220)*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

RHEIDT, Klaus, 2000, "Kent mi, Köy mü? Orta ve Geç Bizans Anadolu'sunda Konut ve Yerleşme", Zeynep RONA (çev.), *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, sayfa:221-223, İstanbul.

RICE, Tamara Talbot, 1966, *The Seljuks in Asia Minor*, Glyn DANIEL (ed.), Thames and Hudson, London.

RICH, John, 1999, *Geç Antik Çağda Kent*, Homer Yayınları, İstanbul.

RIEFSTAHL, Rudolf M., 1941, *Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi*, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul.

ROGERS, J. Michael, 1976, "Waqs and Patronage in the Seljuk Anatolia; The Epigraphic Evidence", *Anatolian Studies*, cilt:XXVI, sayfa:69-103, The British Institute of Archaeology at Ankara Press, London.

ROGERS, J. Michael, 1978, "Royal Caravansarays and Royal Inscriptions in Seljuk Anatolia", *A.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Albert Louis GABRİEL Özel Sayısı, Atatürk Üniversitesi Yayınları, sayfa:397-431, Ankara.

ROGERS, J. Michael, 1998, "Seton Lloyd's and D. S. Rice's Survey of Alanya(Alâ'iyya, Alâ'iye)", *Ancient Anatolia*, Roger MATTHEWS (ed.), sayfa:367-378, The British Institute of Archaeology at Ankara Press, Ankara.

ROSSABİ, Morris, 1995, "Orta Asya Kervan Ticaretinin Gerilemesi", Nurten KILIÇ (çev.), *Tarih Çevresi Dergisi*, sayı:14, sayfa:33-45, Ankara.

ROUX, Jean-Paul, 2001, *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*, Lale ARSLAN (çev.), Kabalcı Yayınları, İstanbul.

ROUX, Jean-Paul, 2001a, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Aykut KAZANCIGİL-Ayşe BEREKET (çev.), Kabalcı Yayınları, İstanbul.

RÖRIG, Fritz, 1945, *Avrupa Şehirlerinin Doğuş ve Gelişme Tarihi*, Cemil Ziya ŞANBEY (çev.), İdare Dergisi, sayı:175, sayfa:128-147, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara.

RÖRIG, Fritz, 1967, *The Medieval Town*, University of California Press, Los Angeles.

RUBEN, Walter, 1947, "Anadolu'nun Yerleşme Tarihi İle İlgili Görüşler", *A.Ü. DTCF Dergisi*, cilt:V, sayı:4, sayfa:368-391, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

RUBEN, Walter, 1947a, "Kırşehir'in Dikkatimizi Çeken Sanat Abideleri", *TTK Belleteni*, cilt:XI, sayı:44, sayfa:603-640, TTK Yayınları, Ankara.

RUBRUCK, Wilhelm Von, 2001, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)*, Ergin AYAN (çev.), Ayışığı Kitapları, İstanbul.

RÛMÎ, Ebu'l-Hayr-ı, 1987, *Saltuk-Nâme*, Şükrü Haluk AKALIN (çev.), cilt:I-II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

RUNCIMAN, Steven Hon, 1943, "Anadolu'nun Ortaçağlardaki Rolü", *TTK Belleteni*, cilt:VII, sayı:25, sayfa:549-556, TTK Yayınları, Ankara.

RUNCIMAN, Steven, 1992, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Fikret IŞILTAN (çev.), cilt:III, TTK Yayınları, Ankara.

RUSSELL, Josiah Cox, 1960, "Late Medieval Balkans and Asia Minor, Population", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, cilt:3, sayı:3, sayfa:265-274. Cambridge University Press, London.

RUSSELL, Josiah Cox, 1972, *Medieval Regions and their Cities*, Indiana University Press, London.

SAALMAN, Howard, 1968, *Medieval Cities; Planning and Cities*, George Braziller Press, New York.

SAĞLAM, Osman Ferit, 1960, "Şimdiye Kadar Bilinmeyen İslâmi İki Madalya ve Birkaç Sikke", *II. Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956)*, sayfa:203-207, TTK Yayınları, Ankara.

SAHİLLİOĞLU, Halil, 1968, "Bir Tüccar Kervanı", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, sayı:9, sayfa:63-69, İstanbul.

SAHİLLİOĞLU, Halil, 1969, "İkinci Keykavus'un Bir Mülk-Nâmesi", *Vakıflar Dergisi*, sayı:VIII, sayfa:57-65, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

SAHİLLİOĞLU, Halil, 1993, "Darphâne" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt:8, sayfa:501-505, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

SAINT QUENTIN, de Simon, 1965, *Histoire des Tartares*, Jean RICHARD (ed.), Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris.

SAKAOĞLU, Saim, 1989, *101 Anadolu Efsanesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

SAKAOĞLU, Saim-DUYMAZ, Ali, 2003, *İslâmiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

SAMUR, Sabahattin, 1990, "XIII.-XV. Yüzyılda Anadolu Şehirleri ve Burada Teşekkül Eden Türk-İslâm Medeniyetinin Menşei", *Erciyes Dergisi*, sayı:156, sayfa:7-9, Kayseri Halkevi Yayınları, Kayseri.

SAMUR, Tahsin, 1992, *Ilgın'da Türk Devri Yapıları*, Konya İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Konya.

SARAR, İsmail Ali, 1989, "Eskişehir ve Selçuklu Devri Eserleri", *I. Selçuklu Eserleri Semineri*, sayfa:41-50, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir.

SARGUTAN, Erdal, 1974, "Selçuklularda Tıb ve Tıb Kuruluşları", *Vakıflar Dergisi*, sayı:XI, sayfa:313-322, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.

SARRE, Friedrich, 1989, *Konya Köşkü*, Şahabeddin UZLUK (çev.), TTK Yayınları, Ankara.

SATOĞLU, Abdullah, 1981, "Sultan Alâaddin Keykubad ve Kayseri'deki Keykubadiye Köşkü", *Erciyes Dergisi*, sayı: 38, sayfa:1-2, Kayseri Halkevi Yayınları, Kayseri.

SAUNDERS, J. J., 1962, "The Seljuk Turks and their place in History", *History Today*, cilt:12, sayı:5, sayfa:336-345, History Today Limited Press, London.

SAVVIDES, Alex, 2003, "Suleyman Shah of Rûm, Byzantium, Cilician Armenia and Georgia (AD.1197-1204)", *Byzantion*, cilt:LXXIII, sayı:1, sayfa:98-11, Bruxelles.

SAYILI, Aydın, 1948, "A Hospital in Kütahya", *TTK Belleteni*, cilt:XII, sayı:47, sayfa:681-682, TTK Yayınları, Ankara.

SCHEINHARDT, Hartwig, 1976, "Türk Yer İsimlerinde Halk Etimolojisinin Dilcilik Yönünden Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri (27-29 Ekim 1975)*, Konya Turizm Derneği Yayınları, sayfa:98-106, Ankara.

SEÇGİN, Nuri, 2002, "Anadolu Türk Şehirciliği", *Yeni Türkiye*, cilt:45, sayfa:439-448, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.

SEDILLOT, René, 1983, *Dünya Ticaret Tarihi: Değiş-Tokuştan Süpermarkete Tarih Boyunca Tacirlerin ve Ticaretin Öyküsü*, Cep Kitapları Yayınları, İstanbul.

SELEN, Hamit Sadi, 1943, "Türkiye'nin Yol Sistemi", *Türk Coğrafya Dergisi*, sayı: II-IV, sayfa: 352-371, Türk Coğrafya Kurumu Yayınları, İstanbul.

SELEN, Hamit Sadi, 1960, *Ticaret Tarihi*, İnkılâp Yayınları, İstanbul.

SENCER, Muzaffer, 1999, *Dinin Türk Toplumuna Etkileri: Tarihsel Bir Yaklaşım*, Sarmal Yayınları, İstanbul.

SENCER, Oya, 1969, *Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi*, Habora Yayınları, İstanbul.

SERTOĞLU, Mithat, 1968, "XVI. Yüzyılda Erzurum", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, sayı:8, sayfa:76-80, İstanbul.

SEVGEN, Nazmi, 1959, *Anadolu Kaleleri*, cilt:I, Doğuş Limited Şirketi Yayınları, Ankara.

SEVİM, Ali, 1987, "Sökmenliler (Ahlatşahlar) Devleti (1110-1207)", *Tarihte Türk Devletleri II*, sayfa:465-468, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

SEVİM, Ali-MERÇİL, Erdoğan 1995, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara.

SEYİRCİ, Musa, 1986, "Antalya'da Selçuklu Tarihine Genel Bakış", *Antalya 1. Selçuklu Eserleri Semineri (22-23 Mayıs 1986)*, sayfa:7-10, Antalya Valiliği Yayınları, Antalya.

SHAW, Stanford J., 1985, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Empire of the Gazis, The Rise and Decline of the Ottoman Empire: 1280-1808*, Cambridge University Press, London.

SİMBAT, 1946, "Başkumandan Simbat Vakâyinâmesi (951-1334)", Hrand D. ANDREASYAN (çev.), *TTK Kütüphanesi Basılmamış Tercümeler*, no:68.

SİPAHİ, Tevfik, 1989, "Çankırı Darüşşifası ve Darülhadisi", *Müze Dergisi*, sayı:2-3, sayfa:40-43, Ankara.

SJOBERG, Gideon, 1959, "The Preindustrial City", *Cities and Society: The Revised Reader in Urban Sociology*, Paul K. HATT- Albert J. REISS (ed.), sayfa: 179-188, The Free Press, Illinois.

SJOBERG, Gideon, 1963, "The Rise and Fall of Cities: a theoretical perspective", *International Journal of Comparative Sociology*, sayı:4, sayfa:107-120, E. J. Brill Press, Leiden.

SJOBERG, Gideon, 1965, *The Preindustrial City: Past and Present*, The Free Press, New York.

SMAILES, Arthur E., 1966, *The Geography of Town*, Hutchinson University Library, London.

SMITH, Adam, 1997, *Ulusların Zenginliği*, Ayşe YUNUS-Mehmet BAKIRCI (çev.), Alan Yayınları, İstanbul.

SOLAK, İbrahim, 2000, "Kanuni Döneminde Elbistan Kazasında Yerleşme ve Nüfus (1540)", *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı:6, sayfa:149-158, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

SOLAKIAN, Archak, 1923, *Les Richesses Naturalles et Economiques de L'Asie Mineure; Asie Mineure-Armenie-Caucase-Mesopotamie-Palestine-Syrie*, Petite Encylopedie, Grande Librairie Mondiale, Constantinople.

SÖNMEZ, Zeki, 2000, "Anadolu Selçuklularında Atabeylik; Atabey Esededdin Ayas ve 13. Yüzyıl Mimarisine Katkıları", *Prof. Dr. Emin Bilgiç Hatıra Kitabı*, sayfa:169-177, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul.

SÖZEN, Metin, 1972, *Anadolu Medreseleri: Selçuklular ve Beylikler Devri*, cilt:1-2, İTÜ Yayınları, İstanbul.

SÖZEN, Metin, 1980, *Türk Mimarisinin Tarihsel Gelişimi*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

SÖZEN, Metin, 2001, *Türklerde Ev Kültürü*, Türk Hava Yolları Yayınları, İstanbul.

SPULER, Bertold, 1957, *İran Moğolları*, Cemal KÖPRÜLÜ (çev.), TTK Yayınları, Ankara.

SPULER, Bertold, 1960, *The Muslim World, A Historical Survey, The Age of The Caliphs*, F.R.C. BAGLEY (trans.), E. J. Brill Press, Leiden.

STEPHENSON, Carl, 1951, *Medieval History: Europe from the second to the sixteenth century*, Harper and Brothers Press, New York.

STEWIG, Reinhard, 1966, *İstanbul'da Çıkmaz Sokaklar ve Gecekondu Meselesi*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul.

STEWIG, Reinhard, 1968, *Batı Anadolu Bölgesinin Kültürel Gelişmesini Gösteren Kartografik Bilgiler*, Ruhi TURFAN (çev.), İstanbul Sanat Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

STEWIG, Reinhard, 1970, *Batı Anadolu'da Kültür Gelişmesinin Ana Hatları*, Ruhi TURFAN-M. Şevki YAZMAN (çev.), İTÜ Yayınları, İstanbul.

STRABON, 1993, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, Adnan PEKMAN (çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

SÜMER, Faruk, 1958, "X. Yüzyılda Oğuzlar", *A.Ü. DTCF Dergisi*, cilt:XVI, sayı:3-4, sayfa:131-163, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1960, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", *TTK Belleteni*, cilt:XXIV, sayı:96, sayfa:567-594, TTK Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1962, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", *A.Ü. Tarih Dergisi*, cilt:XX, sayı:3-4, sayfa:213-244, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1962a, "Ağaçeriler", *TTK Belleteni*, cilt:XXVI, sayı:103, sayfa:521-528, TTK Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1967, "The Turks in Eastern Asia Minor in the Eleventh Century", *Proceedings of the XII. th. International of Byzantine Studies (5-10 September 1966)*, sayfa: 439-441, Oxford University Press, London.

SÜMER, Faruk, 1969, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı:I, sayfa:1-147, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1971, "Saltuklular", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı:IIII, sayfa:391-433, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1974, "Bozok Tarihine Dair Araştırmalar I", *Cumhuriyet'in 50. Yıldönümünü Anma Kitabı*, sayfa:309-381, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1975, "Yunus Emre Çağında Türkiye'nin Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine Genel Bir Bakış", *Uluslararası Yunus Emre Semineri (6-7-8 Ekim 1971)*, sayfa:248-258, Akbank Yayınları, İstanbul.

SÜMER, Faruk, 1983, "XI. Yüzyıldaki Türk Aleminde Müşahadeler", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, sayı:1, sayfa:19-26, İstanbul.

SÜMER, Faruk, 1983a, "Türklerde Atçılık ve Binicilik", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı:24, sayfa:1-136, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1984, "Eski Türklerde Şehircilik; Balık ve Kend", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı:31, sayfa:1-103, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

SÜMER, Faruk, 1984a, "Anadolu'daki Türk Halıcılığına Dair En Eski Tarihli Kayıtlar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı:32, sayfa:44-51, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

SÜMER, Faruk, 1985, "Yabanlı Pazarı; Selçuklular Zamanında Milletlerarası Büyük Bir Fuar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı:37, sayfa:1-99, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1985a, "Tarihte İlk Uluslararası Fuar (Yabanlu Pazarı Üzerine Bir Konuşma)", *İSO Dergisi*, cilt:20, sayı:237, sayfa:52-55, İstanbul Sanayi Odası Yayınları, İstanbul.

SÜMER, Faruk, 1985b, "Selçuklu Tarihinde İğdişler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı:35, sayfa:9-23, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1986, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", *TTK Belleteni*, cilt:L, sayı:197, sayfa:447-489, TTK Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1988, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1989, "Selçuklular Devrinde Türkiye'de Madenler", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı:4, sayfa:159-164, İstanbul.

SÜMER, Faruk, 1990, "Selçuklular Devrinde Türkiye'de Madenler", *Türkiye İktisat Dergisi*, sayı:7, sayfa:72-75, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1990a, "XIII. Yüzyılın En Büyük Ahilerinden Ahi Ahmed Şah", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı:43, sayfa:3-6, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1990b, "Ahi Ahmed-Ahiçuk Abdal Beğ ve Aba", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı:44, sayfa:11-16, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1990c, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1991, "Yunus Emre Devrinde Türkiye'nin Sosyal Durumu", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı:52, sayfa:3-8,Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

SÜMER, Faruk, 1992, *Çepniler: Anadolu'daki Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Oğuz Boyu*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

SÜMER, Faruk, 1993, "Selçuklular Devrinde Ticaret", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı:83, sayfa:9-14, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1994, *Eski Türklerde Şehircilik*, TTK Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1999, *Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları; Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

SÜRYANİ MİHÂİL, 1944-1945, "Süryani Patrik Mihâil'in Vakâyinâmesi (1042-1195)", Hrand D. ANDRESYAN (ter.), cilt:II, *TTK Kütüphanesi Basılmamış Tercümeler*, no:44.

ŞAHİN, Salih, 1998, "Osmancık'ın (Çorum) Kuruluş ve Gelişmesini Etkileyen Faktörler", *G.Ü. Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı:5, sayfa:161-170, Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Yayınları, Kastamonu.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, 1937, "Türk Köy ve Şehirlerinin Doğuşu", *Belediyeler Dergisi*, sayı:20, sayfa:25-28, Belediyeler Bankası Yayınları, Ankara.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, 1938, "Orta Asya Siteleri", *Belediyeler Dergisi*, sayı:40, sayfa:29-31, Belediyeler Bankası Yayınları, Ankara.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, 1940, "Türk Şehirleri Tarihi; Türk Belediyesi'nin Doğuşu ve Tekâmülü", *Belediyeler Dergisi*, sayı:59, sayfa:27-29, Belediyeler Bankası Yayınları, Ankara.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, 1940, "Türk Şehirleri Tarihi", *Belediyeler Dergisi*, sayı:55, sayfa:32-34, Belediyeler Bankası Yayınları, Ankara.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, 1946, "Orta Asya'da İlk Türk Şehirleri ve Ticaret Yolları", *İller ve Belediyeler Dergisi*, sayı:9, sayfa:333-336, 356, İstanbul.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, 1946a, "Şehirlerde Umumi Kütüphaneler", *İller ve Belediyeler Dergisi,* sayı:13, sayfa:485-487, İstanbul.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, 1971, "Selçuklu Darüşşifaları", *Türk Kültürü,* sayı:106, sayfa:810-813, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, 1972, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,* GüvenYayınları, Ankara.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N., 1961, "Anatolian Thermal Baths and the Seljuks Turks", *TTOK Belleteni,* sayı:235, sayfa:28-30, Türkiye Turing ve Otomotiv Kurumu Yayınları, İstanbul.

ŞEKER, Mehmet, 1969, "Anadolu Fütuhatı'nda İslâmlaştırma ve Türkleştirme III", *İslam Medeniyeti Dergisi,* sayı:24, sayfa:29-34, İstanbul.

ŞEN, Ömer, 1992, "Bulgaristan'da Kurulan Uluslararası Bir Panayır: Uzuncaabad-ı Hasköy (1771-1871)", *Toplumsal Tarih,* sayı:5, sayfa:47-52, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

ŞENTÜRK, M. Hüdai, 1993, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskân Siyaseti ve Neticeleri", *TTK Belleteni,* cilt:LVII, sayı:218, sayfa:89-112, TTK Yayınları, Ankara.

ŞEŞEN, Ramazan, 2001, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri,* TTK Yayınları, Ankara.

ŞEYH MUSA, Abdülkerim b., 1991, *Makâlât-ı Seyyid Hârun Veli,* Cemal KURNAZ (ç ev.), TTK Yayınları, Ankara.

ŞİKÂRİ, 1946, *Şikâri'nin Karamanoğulları Tarihi,* M. Mesud KOMAN (çev.), Konya Halkevi Yayınları, Konya.

T'SERSTEVENS, A., 1955, *Le livre de Marco Polo ou Le Devisement du Monde,* Albin MICHEL, Rue Huygens, Paris.

TABAKOĞLU, Ahmet, 2000, *Türk İktisat Tarihi,* Dergâh Yayınları, İstanbul.

TADEI, R.-WILLIAMS, H. C. W. L., 1994, "Performance Indicators for Evaluation with A Dynamic Urban Model", *Modelling the City,* sayfa:82-104, Routledge Press, London.

TAESCHNER, Franz, 1954, "İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt:XV, sayı:1-4, sayfa:1-32, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

TAESCHNER, Franz, 1959, "Die Ent Wicklung Des Wegenetzes und Des Verkehres Im Turkischen Anatolien", *Anadolu Araştırmaları*, cilt:1, sayı:2, sayfa:169-193, Ankara.

TAESCHNER, Franz, 1960, "Türkiye'nin Bir Tarihi Haritası", *V. Türk Tarih Kongresi (12-17 Haziran 1956)*, sayfa:364-367, TTK Yayınları, Ankara.

TAESCHNER, Franz, 1981, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yolları", H. Sadi SELEN (çev.), cilt:1, *TTK Kütüphanesi Basılmamış Tercümeler*, no:131.

TANERİ, Aydın, 1966, "Müsâmeretü'l Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri", *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:IV, sayı:6-7, sayfa:127-171, Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara.

TANERİ, Aydın, 1971, "Türkiye Selçukluları Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Ariflerin Menkıbeleri; Eflâki ve Eseri Hakkında", *İran Şehinşahlığının 2500. Kuruluş Yıldönümü Armağanı*, sayfa:413-464, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

TANERİ, Aydın, 1975, "Anadolu Selçukluları'nın Bilinçli Denizcilik Politikası", *Derya Dergisi*, sayı:88, sayfa:6-7, Türk Donanma Vakfı Yayınları, Ankara.

TANERİ, Aydın, 1975a, "Selçuklular'dan Aydınoğullarına ve Osmanlılara Geçen Denizcilik Kültürü", *Derya Dergisi*, sayı:90, sayfa:3-4, Türk Donanma Vakfı Yayınları, Ankara.

TANERİ, Aydın, 1978, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı; Menâkıb'ül Arifîn Değerlendirmesi*, Bilge Yayınları, Konya.

TANERİ, Aydın, 1981, *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri; Kuruluş Devri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

TANKUT, Gönül, 1979, "The "Ottoman Külliye" An Explanation through System Analysis", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (15-20 Ekim 1973)*, sayfa:863-873, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, 1969, *Beş Şehir*, 1001 Temel Eser, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

TANSÜ, Yunus Emre, 1995, "XIII. Yüzyılda Bir İlim ve Kültür Merkezi Olarak Selçuklu Konya'sı", *Türk Kültürü*, sayı:392, sayfa:753-760, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

TANYELİ, Uğur, 1987, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (XI.-XV. Yüzyıllar)*, Basılmamış Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

TARIM, Cevat Hakkı, 1938, *Kırşehir Tarihi*, Kırşehir Halkevi Yayınları, Kırşehir.

TEALL, John, 1977, "Byzantine Urbanism in the Military Handbooks", *The Medieval City*, edited:Harry A. MISKIMIN-David HERLIHY-A.L. UDOVITCH, sayfa:201-205, Yale University Press, London.

TEALL, John, 1977, "Byzantine Urbanism in the Military Handbooks", *The Medieval City*, Harry A. MISKIMIN-David HERLIHY-A.L. UDOVITCH (ed.), sayfa:201-205, Yale University Press, London.

TEKELİ, İlhan, 1973, "Evolution of Spatial Organization in the Ottoman Empire", L. Carl BROWN (ed.), *From Madina to Metropolis*, sayfa:244-273, The Darwin Press, New Jersey.

TEKELİ, İlhan, 1979, *Mekan Organizasyonlarına Makro Yaklaşım; Türkiye Üzerinde Bir Deneme*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.

TEKİNDAĞ, Şehâbeddin, 1949, "Alâaddin Keykubad ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, cilt:I, sayı:1, sayfa:29-34, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

TEKİNDAĞ, Şehâbeddin, 1964, "Şemsüddin Mehmed Bey Devrinde Karamanlılar", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, cilt:XIV, sayı:19, sayfa:81-98, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

TEKİNDAĞ, Şehâbeddin, 1977, "Teke-Eli ve Teke-Oğulları", *İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı:VII-VIII, sayfa:55-94, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

TEKİNDAĞ, Şehâbeddin, M., C., 1967, "Anadolu'da Türk Tarihi ve Kültürü", *Konferanslar (KTÜ, 16.05.1966-31.05.1966)*, KTÜ Yayınları, Trabzon.

TEMİR, Ahmet, 1989, *Caca Oğlu Nur El-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, TTK Yayınları, Ankara.

TEVHİT, Ahmet, 1929, "Sivrihisar Kasabası ile Pessinuntus Harabesi Hakkında Rapor", *Maarif Vekaleti Dergisi*, sayı:17, sayfa:129-139, İstanbul.

TEZEL, Yahya Sezai, 1977, "Anadolu'da Toplumsal Kuruluşların Eklemleşmesi Açısından Osmanlı-Osmanlı Öncesi İlişkisi", *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı:3, sayfa:3-30, İstanbul.

TIZLAK, Fahrettin, 2002, "Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik", *Türkler*, cilt:7, sayfa:407-414, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

TİHRANİ, Ebu Bekr-i, 2001, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*, Mürsel ÖZTÜRK (çev.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

TOGAN, A. Zeki Velidî, 1931, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, cilt:1, sayfa:1-42, İstanbul Darülfununu Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

TOGAN, A. Zeki Velidî, 1942-1947, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, cilt:1, Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri, İstanbul.

TOGAN, A. Zeki Velidî, 1945, "Ibn Al-Fakih'in Türklere Ait Haberleri", *TTK Belleteni*, cilt:XII, sayı:45, sayfa:11-16, TTK Yayınları, Ankara.

TOGAN, A. Zeki Velidî, 1953-1954, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt:XV, sayı:1-4, sayfa:33-49, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

TOGAN, A. Zeki Velidî, 1981, *Umumî Türk Tarihine Giriş-En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

TOGAN, A. Zeki Velidî, 1982, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, Enderun Yayınları, İstanbul.

TOGAN, Nazmiye, 1964, "Peygamberin Zamanında Şarki ve Garbi Türkistan'ı Ziyaret Eden Çinli Budist Rahibi Hüen-Cang'ın Bu Ülkelerin Siyasi ve Dini Hayatına Ait Kayıtları", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cilt:IV, sayı:1-2, sayfa:21-64, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

TOKSOY, Ahmet, 2004, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Antalya ve Alanya İlişkileri", *9. Alanya Tarih ve Kültür Semineri*, sayfa:434-440, Alanya Belediyesi Yayınları, Alanya.

TONGUR, Hikmet, 1940, "Türk Şehirlerinde Pazar ve Panayırlar", *Belediyeler Dergisi*, sayı:54, sayfa:26-29, Belediyeler Bankası Yayınları, Ankara.

TOTAYSALĞIR, Gaffar, 1944, "Konya'da Seyit Ahmed, Fakıh Ahmet, Şeyh Alman", *Konya Dergisi*, sayı:67-68, sayfa:33-35, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

TÖNÜK, Vecihi, 1945, *Türkiye'de İdare Teşkilatı'nın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, sayı:I, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara.

TUDELALI BENJAMIN-RATISTONLU PETACHIA, 2001, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyâhın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, Nuh ARSLANTAŞ (çev.), Kaknüs Yayınları, İstanbul.

TUĞLACI, Pars, 1985, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

TUNA, Korkut, 1987, *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

TUNCEL, Metin, 1980, "Türkiye'de Kent Yerleşmelerinin Tarihçesine Toplu Bir Bakış", *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, sayı:23, sayfa:123-160, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

TUNCEL, Metin, 1981, "Tarih Boyunca Türkiye'de Kent Kuruluşları", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, sayfa:309-350, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

TUNÇ, Cengiz, 1980, "Eski Türklerde Sosyo-Ekonomik Yapı Üzerine Bir Deneme", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı:7, sayfa:48-60, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfi Yayınları, Ankara.

TUNÇDİLEK, Necdet, 1980, "Türkiye'de Kır Yerleşmesinin Gelişimi ve Tarihsel Evrimi", *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, sayı:23, sayfa:1-25, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

TUNÇDİLEK, Necdet, 1986, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

TUNNARD, Christopher, 1963, "The Customary and the Characteristic: A Note on the Pursuit of City Planning History", *The Historian and the City*, O scar HANDLIN-John BURCHARD (ed.), s.216-224, The MIT and Harvard University Press, Massachusetts.

TURAN, Osman, 1946, "Selçuk Kervansarayları", *TTK Belleteni*, cilt:X, sayı:39, sayfa:471-496, TTK Yayınları, Ankara.

TURAN, Osman, 1947, "Selçuk Devri Vakfiyeleri-I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", *TTK Belleteni*, cilt:XI, sayı:42, sayfa:197-221, TTK Yayınları, Ankara.

TURAN, Osman, 1947a, "Selçuk Devri Vakfiyeleri-II", Mübarezeddin Ertokuş Vakfiyesi, *TTK Belleteni*, cilt:XII, sayı:43, sayfa:415-429, TTK Yayınları, Ankara.

TURAN, Osman, 1948, "Selçuk Devri Vakfiyeleri-III, Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *TTK Belleteni*, cilt:XII, sayı:45, sayfa:17-145, TTK Yayınları, Ankara.

TURAN, Osman, 1948a, "Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku", *TTK Belleteni*, cilt:XII, sayı:45, sayfa: 549-574, TTK Yayınları, Ankara.

TURAN, Osman, 1950, "II. İzzeddin Keykavus'a Aid Bir Temlik-Nâme", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan*, sayfa:157-165, Maarif Yayınları, İstanbul.

TURAN, Osman, 1951, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *A.Ü. DTCF Dergisi*, cilt:9, sayı:4, sayfa:447-457, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

TURAN, Osman, 1952, "Selçuk Türkiye'sinde Faizle Para İkrazına Dair Hukuki Bir Vesika", *TTK Belleteni*, cilt:XVI, sayı:62, sayfa:251-260, TTK Yayınları, Ankara.

TURAN, Osman, 1953, "Selçuk Türkiye'si Din Tarihine Dair Bir Kaynak", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, sayfa:531-564, Ankara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

TURAN, Osman, 1953a, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *TTOK Belleteni*, sayı:137, sayfa:15-22, Türkiye Turing ve Otomotiv Kurumu Yayınları, İstanbul.

TURAN, Osman, 1959, "Büyük Malazgirt Zaferi ve Anadolu'da Türk Destanı", *Türk Yurdu*, sayı:276, sayfa:2-8, Ankara.

TURAN, Osman, 1959a, "L'islamisation Dans La Turquie Du Moyen Age", *Studia Islamica*, sayı:X, sayfa:137-152.

TURAN, Osman, 1964, "Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", *TTK Belleteni*, cilt:XXVIII, sayı:110, sayfa:209-227, TTK Yayınları, Ankara.

TURAN, Osman, 1969, "Büyük Malazgirt Zaferi ve Anadolu'da Türk Destanı", *İslâm Medeniyeti*, sayı:22, sayfa:30-38, Ankara.

TURAN, Osman, 1970, "Anatolia in the Period of the Seljuks and the Beyliks", *The Cambridge of Islam; The Central Islamic Lands*, P. M. HOLT-Ann K. S. LAMBTON-B. LEWIS (ed.), cilt:I, sayfa:231-262, Cambridge University Press, London.

TURAN, Osman, 1971, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul.

TURAN, Osman, 1973, "Selçuklu Devrine Ait Köy Satışı Hakkında Bir Vesika", *Vakıflar Dergisi*, sayı:X, sayfa:127-128, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

TURAN, Osman, 1973a, *Türkler Anadolu'da*, Hareket Yayınları, İstanbul.

TURAN, Osman, 1977, "Selçuk Türkiye'si ve Dünya Ticareti", *Türk Yurdu*, sayı:10, sayfa:4-6, Ankara.

TURAN, Osman, 1980, "Ortaçağ Türkiye'sinde İktisadi ve İçtimai Yükselişin Esasları", *Tarih İçinde Din ve Medeniyet*, sayfa:155-190, Nakışlar Yayınevi, İstanbul.

TURAN, Osman, 1988, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK Yayınları, Ankara.

TURAN, Osman, 1988a, "İktâ" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, cilt:5, kısım:II, sayfa:951-959, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

TURAN, Osman, 1993, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

TURAN, Osman, 1998, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

TURAN, Refik, 1987, "Dilmaç Oğulları Beyliği (1084-1394)", *Tarihte Türk Devletleri II*, sayfa:469-472, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

TURAN, Refik, 1987a, "Yinal Oğulları Beyliği (1098-1183)", *Tarihte Türk Devletleri II*, sayfa:473-475, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

TURAN, Refik, 1988b, "Alâaddin Keykubad'ın Doğu Anadolu Siyaseti", *Selçuk Dergisi*, I. Alâaddin Keykubad Özel Sayısı, sayfa:79-87, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya.

TURAN, Refik, 1989, "Selçuklular Döneminde Kastamonu", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Sempozyumu (19-21 Ekim 1988)*, sayfa:1-6, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Kastamonu Meslek Yüksekokulu Yayınları, Kastamonu.

TURAN, Refik, 1995, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

TURAN, Şerafeddin, 1990, *Türkiye-İtalya İlişkileri; Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine Kadar*, Metis Yayınları, İstanbul.

TÜRKMEN, Kerim, 1998, "Selçuklu Döneminde Kayseri'de İmar Faaliyetine Katkıda Bulunan Hanımlar", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu (16-17 Nisan 1998)*, sayfa:437-445, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

TÜRKMEN, Kerim, 2002, "Kayseri'nin Selçuklu Dönemi Tarihine Işık Tutacak Bazı Kitabeler", *Yeni Türkiye*, cilt:45, sayfa:449-453, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.

TÜTENK, Akif A., 1972, "Belisırma Deresinde Freskli St. Georges (Kırk Damaltı) Kaya Kilisesinde Son Konya Selçuklu Sultanı Mesud II İle İlgili Rumca Kitabe", *VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül 1970)*, cilt:I, sayfa:381-382, TTK Yayınları, Ankara.

UDOVITCH, A. L., 1977, "A Tale of Cities; Commercial Relations between Cairo and Alexandria During the Second Half of the Eleventh Century", *Medieval City*, Harry MISKIMIN-David HERLIHY-A. L. UDOVITCH (ed.), sayfa:143-162, Yale University Press, London.

UĞUR, Ferit, 1936, "Seydişehri'nin Kuruluşu", *Konya Dergisi*, sayı:4, sayfa:226-229, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

UĞUR, Ferit, 1939, "Tevârih-i Al-i Karaman", *Konya Dergisi*, sayı:31, sayfa:1592-1600, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

UĞUR, M. Ferit-KOMAN, M. Mesud, 1940, *Selçuklu Büyüklerinden Celaleddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayat ve Eserleri*, Konya Halkevi Neşriyatı, Konya.

ULUÇAY, Çağatay, 1946, "Makalat-ı Seyyid Harun", *TTK Belleteni*, cilt:X, sayı:40, sayfa:749-778, TTK Yayınları, Ankara.

URFALI MATEOS, 1962, *Urfalı Mateos Vekâyi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Hrand D. ANDREASYAN (çev.), TTK Yayınları, Ankara.

UYUMAZ, Emine, 2001, "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâaddin Keykubad Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", *Cogito Dergisi*, sayı:29, sayfa:121-130, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

UYUMAZ, Emine, 2003, *Sultan Alâaddin Keykubad Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, TTK Yayınları, Ankara.

UZLUK, Feridun Nafiz, 1937, *Mevlana'nın Mektupları*, Anadolu Selçukileri Gününde Mevlevî Bitikleri:2, Sebat Basımevi, İstanbul.

UZLUK, Feridun Nafiz, 1948, "Hayrat Türk Hastahaneleri: Bimaristanlar", *Konya Dergisi*, sayı:118-119, sayfa:1-4, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

UZLUK, Şahabeddin, 1935, *Konya'nın Selçukiler Zamanı Şehir Mimarisi*, Babalık Basımevi, Konya.

UZLUK, Şahabeddin, 1936, *Selçukilerin Konya Sarayı*, Babalık Basımevi, Konya.

UZLUK, Şahabeddin, 1972, "Felekâbâd Sarayı Konya'nın Neresinde İdi, Kim İnşa Ettirdi, Çatısını Hangi Mimar Çattı?", *VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül 1970)*, cilt:I, sayfa:374-381, TTK Yayınları, Ankara.

UZLUK, Şahabeddin, 1981, "Selçuklu Sultanı I. Alâaddin'in Beyşehri'ndeki Sarayı", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, cilt:II, sayfa:887-891, TTK Yayınları, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1929, *Afyon Karahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İshaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve*

Eğirdir'deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat, Mâarif Vekâleti Yayınları, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1932, *Kütahya Şehri*, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1933, "13. ve 14. Asırlarda Anadolu'da Ticaret", *Ülkü Mecmuası*, cilt:I, sayı:4, sayfa:287-291, Ankara Halkevi Yayınları, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1934, "Antalya'nın Ehemmiyeti", *Ülkü Mecmuası*, cilt:4, sayı:19, sayfa:9-12, Ankara Halkevi Yayınları, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1937, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri; Siyasi, İdari, Fikri, İktisadi Hayat, İlmi ve İçtimai Müesseseler, Halk ve Toprak*, TTK Yayınları, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1948, "XII. ve XIII. Asırda Anadolu'da Fikir Hareketleri ile İçtimai Müesseselere Bir Bakış", *III. Türk Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943)*, sayfa:287-291, TTK Yayınları, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1988, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara.

ÜÇOK, Ahmet Kemal, 2002a, *Çankırı Coğrafyası*, Ali BİRİNCİ (ed.), Okuyan Adam Yayınları, Ankara.

ÜÇOK, Bahriye, 1955, "Hamitoğulları Beyliği", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:I-II, sayfa:73-80, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ÜÇOK, Hacışeyhoğlu Hasan, 2002, *Çankırı Tarih ve Halkiyatı*, Ali BİRİNCİ (ed.), Okuyan Adam Yayınları, Ankara.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, 1937, "Konya'da Anadolu Selçukileri Devrinde İlim ve Felsefe", *Konya Dergisi*, sayı:8, sayfa:490-491, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, 1971, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi*, sayı:IX, sayfa:13-37, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, 1973, "Türkiye Tarihinde Sosyal Kuruluş ve Toprak Rejiminin Gelişmesi", *Vakıflar Dergisi*, sayı:X, sayfa:1-62, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, 1990, "Anadolu'da Şehirlerin Gelişimi", Abdülkadir YUVALI (çev.), *Milli Kültür*, sayı:77, sayfa:10-11, Ankara.

ÜLKÜTAŞIR, Mehmet Şakir, 1937, "Sinop'ta Selçukiler Zamanına Ait Tarihi Eserler", *Yeni Türk Mecmuası*, cilt:5, sayı:56, sayfa:1050-1053, Eminönü Halkevi Yayınları, İstanbul.

ÜLKÜTAŞIR, Mehmet Şakir, 1938, "Sinop'ta Selçukiler Zamanına Ait Tarihi Eserler", *Yeni Türk Mecmuası*, cilt:6, sayı:69, sayfa:342-346, Eminönü Halkevi Yayınları, İstanbul.

ÜLKÜTAŞIR, Mehmet Şakir, 1949, "Sinop'ta Selçukiler Zamanına Ait Tarihi Eserler", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, sayı:V, sayfa:112-151, İstanbul.

ÜLKÜTAŞIR, Mehmet Şakir, 1971, "Anadolu Selçukluları T arafından Sinop'un Muhasara ve Zaptı", *Türk Kültürü*, sayı:106, sayfa:814-819, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ÜLKÜTAŞIR, Mehmet Şakir, 1971a, "Anadolu Selçuklu Vezirlerinden Muineddin Süleyman Pervane", *Türk Kültürü*, sayı:103, sayfa:610-613, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ÜLKÜTAŞIR, Mehmet Şakir, 1974, "Türklerde Kitap, Kütüphane ve Sahaflık Üzerine Küçük Bir Araştırma", *Türk Kültürü*, sayı:135, sayfa:161-167, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ÜLKÜTAŞIR, Mehmet Şakir, 1976, "Sinop'ta Selçukiler Zamanına Ait İki Tarihi Eser", *Türk Etnografya Dergisi*, sayı:15, sayfa:117-124, Ankara.

ÜNAL, Mehmet Ali, 1990, "Tahrir Defterlerine Göre Sinop Şehri", *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (1-3 Haziran 1988)*, sayfa:185-192, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü-Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun.

ÜNAL, Tahsin, 1973, "Eski Türklerde Tarım", *Türk Kültürü*, sayı:134, sayfa:121-126, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ÜNAL, Tahsin, 1974, "Eski Türklerde Şehir ve Şehircilik", *Türk Kültürü*, sayı:135, sayfa:171-178, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ÜNSÎ, 1942, *Selçuk Şehnâmesi*, M. Mesud KOMAN (çev.), Ülkü Basımevi, Konya.

ÜNVER, A. Süheyl, 1938, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastanelerinin Bir Kısmına Dair", *Vakıflar Dergisi*, sayı:I, sayfa:7-16, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

ÜNVER, A. Süheyl, 1939, "Selçuklular Zamanında ve Sonra Anadolu Kaplıcaları", *Konya Dergisi*, sayı:30, sayfa:1509-1521, Konya Halkevi Yayınları, Konya.

ÜNVER, A. Süheyl, 1940, *Selçuklu Tababeti*, TTK Yayınları, Ankara.

ÜNVER, A. Süheyl, 1969, "Anadolu'da Selçuklu Devleti, Beylikleri Resmi Daireleri ve Toplantı Yerlerine Dair", *Vakıflar Dergisi*, sayı:VII, sayfa:323-327, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

ÜNVER, A. Süheyl, 1970, "Anadolu Selçukluları Zamanında Umumi ve Hususi Kütüphaneler", *Atatürk Konferansları (1964-1968)*, sayfa:3-27, TTK Yayınları, Ankara.

ÜNVER, A. Süheyl, 1972, "Anadolu Selçuklularında Sağlık Hizmetleri", *Malazgirt Armağanı*, sayfa:9-31, TTK Yayınları, Ankara.

ÜNVER, A. Süheyl, 1972a, "Anadolu Selçuklu Hanedanı Tahtları Üzerine", *VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül 1970)*, cilt:I, sayfa: 404-410, TTK Yayınları, Ankara.

ÜNVER, A. Süheyl, 1988, "Türk Tarihinin Ana Hatları: Selçuku Tababeti II", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, sayı:34, sayfa:46-49, Ankara.

ÜNVER, A. Süheyl, 1988a, "Türk Tarihinin Ana Hatları: Selçuku Tababeti III", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, sayı:35, sayfa:34-36, Ankara.

ÜNVER, A. Süheyl, 1988b, "Türk Tarihinin Ana Hatları: Selçuku Tababeti", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, sayı:33, sayfa:38-43, Ankara.

VAMBERY, Arminius, 1993, *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, N. Ahmet ÖZALP (çev.), Ses Yayınları, İstanbul.

VARDAN, Vardabet, 1937, "Türk Fütuhatı Tarihi", Hrand D. ANDREASYAN (çev.), *Tarih Semineri Dergisi*, sayı:1-2, sayfa:154-255, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

VARLIK, Mustafa Çetin, 1974, *Germiyan-Oğulları Tarihi (1300-1429)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.

VARLIK, Mustafa Çetin, 1981, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, cilt:II, sayfa:1481-1491, TTK Yayınları, Ankara.

VARLIK, Mustafa Çetin, 1988, "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağında Yerleşme ve Vergi Nüfusu", *TTK Belleteni*, cilt:LII, sayı:202, sayfa:115-167, TTK Yayınları, Ankara.

VON GERKAN, Armin, 1925, *Kalabaktepe, Athenatempel und Umgebung*, Verlag Von Schoetz und Parrhysius, Berlin.

VON GERKAN, Armin, 1935, *Millet: Die Stadtmauren*, Verlag Walter de Gruyter&Co, Berlin.

VRYONIS, Speros, 1959, "Byzantium: The Social Basis of Decline in the Eleventh Century", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, cilt:2, sayı:2, sayfa: 159-175, Duke University Press, Durham.

VRYONIS, Speros, 1962, "The Question of the Byzantine Mines", *Speculum*, C.37, s.1-18, Medieval Academy of America Press, Cambridge.

VRYONIS, Speros Jr., 1963, "Problems in the History of Byzantine Anatolia", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:1, sayı:1, sayfa:113-132, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

VRYONIS, Speros, 1968, "Byzantium and Islam Seven-Seventeenth Century", *East Europenean Quarterly*, cilt:2, sayı:3, sayfa: 205-240, Colorado University Press, Boulder.

VRYONIS, Speros, 1971, "Byzantine Attitudes toward Islam during the Late Middle Ages", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, cilt:12, sayı:2, sayfa: 263-286, Duke University Press, Durham.

VRYONIS, Speros Jr., 1981, "Nomadization and Islamization in Asia Minor", *Byzantina kai Metabuzantina; Studies on Byzantium, Seljuks and Ottomans*, cilt:II, bölüm:IV, sayfa:42-71, Undena Publications, Malibu.

VRYONIS, Speros Jr., 1981a, "The Decline of Byzantine Civilization in Asia Minor, Eleventh-Fifteenth Century", *Byzantina kai Metabuzantina; Studies on Byzantium, Seljuks and Ottomans*, cilt:II, bölüm:V, sayfa:351-356, Undena Publications, Malibu.

VRYONIS, Speros Jr., 1992, "Bizans Devri Anadolu Tarihindeki Problemler", Ekrem MEMİŞ (çev.), *E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt:VII, sayfa:303-327, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.

WASHBURN, George, 1901, "The Early History of the Turks", *Contemporary Review*, cilt:80, sayfa:249-263, The Contemporary Review Company Limited Press, London.

WEBER, Max, 2000, *Şehir; Modern Kentin Oluşumu*, Musa CEYLAN (çev.), Bakış Yayınları, İstanbul.

WEBER, Max, 2000a, "Batı Şehri", Fırat ORUÇ (çev.), Ahmet AYDOĞDU (ed.), *Şehir ve Cemiyet*, sayfa:131-166, İz Yayınları, İstanbul.

WHITTOW, Mark, 1990, "Ruling the Late Roman and Byzantine City: A Continuous History", *Past&Present*, sayı:129, sayfa:3-29, Oxford University Press, Oxford.

WINFIELD, David, 1962, "A Note on the South-Eastern Borders of the Empire of Trebizond in the Thirteenth Century", *Anatolian Studies*, cilt:XII, sayfa:163-172, The British Institute of Archaeology at Ankara Press, London.

WITTEK, Paul, 1931, "Ankara'da Bir İlhani Kitabesi", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, cilt:1, sayfa:161-164, İstanbul Darülfununu Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

WITTEK, Paul, 1936, "Bizans-Selçuk Münasebetleri", *Ülkü Mecmuası*, cilt:8, sayı:44, sayfa:149-152, Ankara Halkevi Yayınları, Ankara.

WITTEK, Paul, 1936a, "Orta Zamanlarda Ankara", *Çığır Mecmuası*, sayı:47, sayfa:118-119, Ankara.

WITTEK, Paul, 1938, "Orta Zamanlarda Ankara", *Çığır Mecmuası*, sayı:44, sayfa:50-51, Ankara.

WITTEK, Paul, 1963, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Türk Aşiretlerin Rolü", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, cilt:XIII, sayı:17-18, sayfa: 257-268, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

WITTEK, Paul, 1969, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", Mihin EREN (çev.), *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı:I, sayfa:193-240, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara.

WITTEK, Paul, 1971, *The Rise of The Ottoman Empire*, The Royal Asiatic Society Press, London.

WITTEK, Paul, 1999, *Menteşe Beyliği*, Orhan Şaik GÖKYAY (çev.), TTK Yayınları, Ankara.

WOLPER, Ethel Sara, 1994, *Patronage and Practice in Late Seljuk and Early Beylik Society; Dervish Lodges in Sivas, Tokat and Amasya (Turkey),* Basılmamış Doktora Tezi, University of California, Los Angeles.

WOLPER, Ethel Sara, 1995, "The Politics of Patronage: Political Change and the Construction of Dervish Lodges in Sivas", *Muqarnas: An Annual on Islamic Art and Architecture,* cilt:XII, sayfa:39-47, E. J. Brill Press, Leiden.

WOLPER, Ethel Sara, 2000, "Khidr, Elwan Çelebi and the Conversion of Sacred Sanctuaries in Anatolia", *The Muslim World,* Special Issues (Sufi Saints and Shrines in Muslim Society), cilt:90, sayı:3-4, sayfa:309-322, Connecticut.

WRIGLEY, E. A., 1978, "Parasite or Stimulus: The Town in a Pre-Industrial Economy", *Towns in Societies,* Philip ABRAMS-E. A. WRIGLEY (ed.), sayfa:295-309, Cambridge University Press, London.

WULZINGER, Karl-WITTEK, Paul-SARRE, Friedrich, 1935, *Das Islamische Millet,* Verlag Walter de Gruyter&Co, Berlin.

WYCHERLEY, R., E., 1993, *Antik ÇağdaKentler Nasıl Kuruldu?,* Nur NİRVEN-Nezih BAŞGELEN (çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

YA'KUBÎ, 2002, *Ülkeler Kitabı,* Murat AĞARI (çev.), Ayışığı Yayınları, İstanbul.

YAKUBOVSKI, A., 1952, "IX. ve X. Asırlarda İtil ve Bulgar'ın Tarihi Topografisi Meselesine Dair", Abdülkadir İNAN (çev.), *TTK Belleteni,* cilt:XVI, sayı:62, sayfa:273-297, TTK Yayınları, Ankara.

YAKUBOVSKI, A., 1954, "Ibn Bibi'nin XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi", İsmail KAYNAK (çev.), *A.Ü. DTCF Dergisi,* cilt:XI, sayı:1-2, sayfa:207-226, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

YAMAN, Mümtaz Talat, 1935, *Kastamonu Tarihi; XV. Asrın Sonlarına Kadar,* Kastamonu Halkevi Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi Yayınları, Kastamonu.

YARALOV, Youri, 1961, "Architectural Monuments in Middle Asia of the VIII.-XII. Centuries", *First International Congress of Turkish Art (19-24 October 1959),* sayfa:364-370, TTK Yayınları, Ankara.

YARDIM, Ali, 1993, "Dârü'l Hadis" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi,* cilt:8, sayfa:527-533, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

YARDIM, Ali, 1995, "Temel Kültür Müesseselerinden Dârü'l Hadisler", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, sayfa:59-119, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

YARDIM, Ali, 2002, *Alanya Kitabeleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

YASA, Azize Aktaş, 1996, *Anadolu Selçukluları Döneminde Türk-İslam Şehri Olarak Konya*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

YASA, Azize Aktaş, 1998, "Konya'nın Anadolu Selçukluları Döneminde Fiziki Yapısı", *VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (30 Nisan-02 Mayıs 1998)*, sayfa:231-268, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

YASUFUMI, Kijima, 1989, "Street Networks and Open Space in Islamic Cities", *The Proceedings of the International Conference on Urbanism in Islam*, cilt:I, sayfa:314-335, Tokyo.

YAVUZ, Ayşıl Tikel, 1981, "Anadolu Camilerinin Fiziksel Özellikleri; Bir Yöntem Denemesi", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, cilt:II, sayfa:921-929, TTK Yayınları, Ankara.

YAVUZ, Ayşıl Tikel, 1996, "Anadolu Selçuklu Dönemi Hanları ve Posta-Menzil-Derbent Teşkilatı", *Prof. Doğan Kuban'a Armağan*, sayfa:25-38, Eren Yayınları, İstanbul.

YAVUZ, Ayşıl Tikel, 2000, "Antalya Kemer'deki Selçuklu Köşkü", *Prof. Dr. Emin Bilgiç Hatıra Kitabı*, sayfa:279-302, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul.

YAVUZ, Yıldırım, 1970, "Alanya'nın Demirtaş (Syedre) Bucağındaki Köşk", *TTK Belleteni*, cilt:XXXIV, sayı:133, sayfa:353-371, TTK Yayınları, Ankara.

YAZICIOĞLU, Şeref, 1983, *Dependent Urban Development and Nonreciprocal City and Countryside Relations in Developing Countries: A study of the Republic of Turkey*, Basılmamış Doktora Tezi, Columbia University Graduate of Arts and Sciences, Columbia.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, 1981, "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyeleri", *Türk Kültürü*, sayı:219, sayfa:262-271, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, 1984, "Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri", *Türk Yer Adları Sempozyumu (11-13 Eylül 1984)*, sayfa:25-41, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

YENEN, Mithat, 1954, "Türk Şehirleri ve Türkiye'de Şehircilik", *Arkhitekt*, sayı:3-6, sayfa:72-74, Ankara.

YENEN, Zekiye, 1988, *Vakıf Kurumu-İmaret Sitesi Bağlamında Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

YERASIMOS, Stefan, 1996, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ali BERKTAY (çev.), sayfa:1-18, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

YERRASIMOS, Stefan, 2000, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye; Bizans'tan Tanzimata*, Babür KUZUCU (çev.), cilt:I, Belge Yayınları, İstanbul.

YETKİN, Şerare, 1963, "Anadolu'da Selçuklu Şifahaneleri", *Türk Kültürü*, sayı:10, sayfa:23-31, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

YETKİN, Şerare, 1964, "The Seljuk Shifa-Hanes in Anatolia", *Cultura Turcica*, sayı:I, sayfa:136-146, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

YETKİN, Şerare, 1969-1970, "Sultan I. Alâaddin Keykubad'ın Alara Kalesi Kasrı Hamamındaki Freskler", *Sanat Tarihi Yıllığı*, sayı:III, sayfa:69-88, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

YETKİN, Şerare, 1972, "Alara Kalesindeki Hamamlı Kasır ve 13. Yüzyıl Anadolu Mimarisindeki Yeri", *Malazgirt Armağanı*, sayfa:119-126, TTK Yayınları, Ankara.

YETKİN, Şerare, 1974, "The Turkish Monuments in Sillyon (Yanköy Hisar)", *Mansel'e Armağan*, sayfa:861-872, TTK Yayınları, Ankara.

YETKİN, Şerare, 1976, "Sillyon (Yanköy Hisarı)'daki Türk Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, sayı:XI, sayfa:195-203, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

YILDIZ, Hakkı Dursun, 1994, "Seljûks of Anatolia", *A Short History of Turkish-Islamic States (Excluding the Ottoman State)*, E. MERÇİL-H.Y. NUHUOĞLU (ed.), Turkish Historical Society Press, Ankara.

YILMAZ, Leyla A., 1970, "Seljuk Cities in Northern Anatolia: Amasya, Tokat, Sivas", *TTOK Belleteni*, sayı:305, sayfa:21-30, Turing ve Otomotiv Kurumu Yayınları, İstanbul.

YILMAZ, Leyla, 2002, *Antalya: Bir Ortaçağ Türk Şehrinin Mimarlık Mirası ve Şehir Dokusu (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, TTK Yayınları, Ankara.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, 1935, "Anadolu Selçukluları ve Anadolu Selçuklu Feodalitesi", *Türk Tarihinin Müsveddeleri*, seri:II, sayfa:4-88, Akşam Matbaası, İstanbul.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, 1944, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, 1948, "Anadolu Selçukluları Tarihine Ait Bazı Kaynaklar", *III. Türk Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943)*, sayfa:96-101, TTK Yayınları, Ankara.

YİNANÇ, Refet, 1979, *İlk Selçuklu Vakfiyeleri*, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara.

YİNANÇ, Refet, 1982, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Hilafet Gazi Medresesi ve Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, sayı:XV, sayfa:5-14, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

YİNANÇ, Refet, 1984, "Kayseri ve Sivas Darüşşifalarının Vakıfları", *TTK Belleteni*, cilt:XLVIII, sayı:189-190, sayfa:299-307, TTK Yayınları, Ankara.

YİNANÇ, Refet, 1987, "Mengücekler (1072-1228)", *Tarihte Türk Devletleri II*, sayfa:465-468, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

YİNANÇ, Refet, 1991, "Sivas Abideleri ve Vakıfları I", *Vakıflar Dergisi*, sayı:XXII, sayfa:15-44, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

YİNANÇ, Refet, 1994, "Sivas Abideleri ve Vakıfları II", *Vakıflar Dergisi*, sayı:XXVIII, sayfa:5-24, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

YUSUFOĞLU, Mehmet, 1949, "Konya Dârü'ş şifâları", *Anıt Dergisi*, sayı:9, sayfa:16-18, 23, Konya ve Mülhakatı Eski Eser Sevenler Derneği Yayınları, Konya.

YUVALI, Abdülkadir, 1990, "XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti", *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (1-3 Haziran 1988)*, sayfa:233-240, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü-Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun.

YUVALI, Abdülkadir, 1993, "Türkiye Selçukluları Döneminde Antalya'da Ticari Hayat", *4. Antalya Selçuklu Semineri (13-14 Mart 1992)*, sayfa:94-99, Antalya İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Antalya.

YUVALI, Abdülkadir, 1994, "Political and Commercial Relations Between Cyprus and Anatolia During Seljuken Period", *Cyprus International Symposium on Her Past and Present (29 October- 1 November 1991)*, sayfa:35-41, TRNC Eastern Mediterrenean University and Yüzüncü Yıl Üniversitesi Press, Ankara.

YUVALI, Abdülkadir, 1994a, *İlhanlılar Tarihi I; Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

YUVALI, Abdülkadir, 1994b, "İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli", *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990)*, cilt:II, sayfa:581-600, TTK Yayınları, Ankara.

YUVALI, Abdülkadir, 1997, "Moğol Harekâtının Anadolu'nun Demografik ve Dini Yapısı Üzerindeki Etkileri", *TTK Erdem*, cilt:9, sayı:27, sayfa:1287-1293, TTK Yayınları, Ankara.

YUVALI, Abdülkadir, 1998, "Tarih-i Ibn Bibi'de Kayseri Şehri", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu (16-17 Nisan 1998)*, sayfa:474-476, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

YÜCEL, Yaşar, 1970, *Kadı Burhâneddin Ahmed Devleti (1393-1402)*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

YÜCEL, Yaşar, 1970a, "Candar-Oğulları Beyliği (1439-1461)", *TTK Belleteni*, cilt:XXXIV, sayı:135, sayfa:373-407, TTK Yayınları, Ankara.

ZAHODER, B, 1955, "Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu Sırasında Horasan", İsmail KAYNAK (çev.), *TTK Belleteni*, cilt:XIX, sayı:76, sayfa:491-527, TTK Yayınları, Ankara.

ZARCONE, Thiery, 2001, *Yasak Kent Buhara (1830-1888)*, Ali BERKTAY (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.

ZUBRITSKI-MITROPOLSKI-KEROV, 2002, *İlkel, Köleci ve Feodal Toplum*, Sevim BELLİ (çev.), Sol Yayınları, Ankara.

ZUCKER, Paul, 1959, *Town and Square: From The Agora to the Village Green*, Columbia University Press, New York.

Tablo 1 Anadolu Selçuklu Dönemi Kent Karakter Tablosu

YERLEŞME ADI	SOSYAL-KÜLTÜREL-İDARİ HİZMET KURUMLARI						İDARİ SINIFLAR				KENTSEL İŞLEVLER					
	MEDRESE	DARÜ'Ş ŞİFA	SARAY ve DEVLETHANE	DARPHANE	KONSOLOSHANE	SUR DIŞI YAPILANMA	KADI	İĞDİŞBAŞI	BEYLERBEYİ	SUBAŞI	SİYASAL/YÖNETSEL BAŞKENT	MELİKLİK MERKEZİ	TİCARET-ZANAAT MERKEZLERİ	ASKERİ ÜS	UC KENTİ	LİMAN
AKSARAY	4	1	+	+	–	+	+	+	–	+	–	+	–	+	–	–
AMASYA	4	1	+	+	–	+	+	–	–	+	–	+	–	–	–	–
ELBİSTAN	–	1	+	+	–	–	–	–	–	+	–	+	–	–	–	–
EREĞLİ	1	–	+	–	–	–	–	+	–	–	–	+	–	–	–	–
ERZİNCAN	1	1	+	–	–	–	–	–	–	+	–	+	–	–	–	–
ERZEN-İ RUM	2	1	+	+	–	–	–	–	–	+	–	+	–	–	–	–
KAYSERİ	9	1	+	+	+	+	+	+	–	+	+	+	+	+	–	–
KONYA	30	4	+	+	+	+	+	+	–	+	+	+	+	–	–	–
MALATYA	2	1	+	+	–	–	–	+	–	+	–	+	–	–	–	–
NİĞDE	–	–	+	–	–	–	–	–	–	+	–	+	–	–	+	–
NİKSAR	1	–	+	–	–	+	+	–	–	+	–	+	–	–	–	–
SİVAS	13	2	+	+	+	–	+	+	–	+	+	+	+	–	–	–
TOKAT	2	1	+	+	–	+	+	–	–	+	–	+	–	–	–	–
ULUBORLU	3	–	+	+	–	–	–	–	–	–	–	+	–	–	+	–
AFYON	1	–	+	–	–	+	–	–	–	+	–	–	–	–	+	–
AKŞEHİR	5	+	–	–	–	+	–	–	–	+	–	–	–	–	+	–
ALAİYYE	–	–	+	+	–	–	–	–	–	–	+	–	–	+	+	+
ANKARA	1	–	+	+	–	+	–	+	+	+	–	+	–	+	+	–
ANTALYA	4	–	+	+	+	–	–	–	+	+	+	–	+	+	+	+
KASTAMONU	2	+	+	–	–	–	–	–	+	–	–	–	–	+	+	–
ÇANKIRI	1	+	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	+	–
SİNOP	1	–	+	+	–	–	–	–	+	+	–	–	–	+	+	+
TUNGUZLU	–	–	–	–	–	+	–	–	–	+	–	–	–	–	+	–

Tablo 2	Selçuklu Dönemi Anadolu Kentlerinin İç Kale Çözümlemeleri			
Kent adı	Mekansal Büyüklüğü (Ha)		İç Kale Makroform	Demografik Kapasite (kişi)
	İç kale	Olası Makroform		
SİYASAL-İDARİ MERKEZLER				
Aksaray	1.3	24	%5	300-350
Amasya	2.4	41.5	%5	600-650
Elbistan	4.6	13.6	%3	1.100-1.150
Ereğli	—	27.7	—	—
Erzincan	—	—	—	—
Erzen-i Rum	0.6	35	%1	150-200
Kayseri	4.0	40	%1	1.000-1.100
Konya	8.8	135	%6	2.000-2.100
Malatya	1.0	50	—	—
Niğde	0.4	7	%5	100-150
Niksar	0.4	14	%2	100-150
Sivas	4.5	130	%3	1.100-1.200
Tokat	2.6	14.5	%1	650-700
Uluborlu	—	—	—	—
UC KENTLERİ				
Afyon	0.7	3.1	%1	175-200
Akşehir	—	20	—	—
Alâiyye	1.4	30	%4	350-400
Ankara	5.0	13.5	%37	1.250-1.300
Antalya	5.0	40	%12	1.250-1.300
Kastamonu	0.7	30.7	%2	175-200
Çankırı	0.3	16.8	%1	75-100
Sinop	2.3	30	%7	550-600
Tunguzlu	0.5	—	—	125-150

Tablo 3	Selçuklu Döneminde Bazı Anadolu Kentlerinin Ekonomik Kurumları; Çarşı ve Pazarlar									
	ÇARŞI-PAZAR	KONYA	SİVAS	KAYSERİ	KIRŞEHİR	TOKAT	AKŞEHİR	AMASYA	ALAİYYE	MARDİN
1	AKGALLAR ya da AKKALLAR ÇARŞISI		+							
2	ALLAME PAZARI	+								
3	ARGAÇCILAR	+								
4	AŞÇILAR ÇARŞISI		+							
5	AT PAZARI	+		+						
6	ATTARLAR/BAHARATÇILAR ÇARŞISI	+	+		+					
7	BAKKALLAR ÇARŞISI		+		+	+				+
8	BALIK PAZARI						+			
9	BEZZAZLAR/MANİFATURACILAR/BEZCİLER ÇARŞISI	+	+	+	+	+		+		
10	BUĞDAY/TAHIL PAZARI	+	+		+	+	+			
11	CAMİ ÇARŞISI	+								
12	CERRAHİN/CERRAHLAR ÇARŞISI				+					
13	DEBBAĞLAR/TABAKÇILAR/DERİCİLER ÇARŞISI	+		+			+			
14	DEMİRCİLER ÇARŞISI	+	+							
15	DERZİLER/TERZİLER ÇARŞISI	+	+		+					
16	DOKUMACILAR-ÖRGÜCÜLER ÇARŞISI			+						
17	ERMENİLER ÇARŞISI				+					
18	ESKİ ÇARŞI	+								
19	ESKİCİLER ÇARŞISI				+					
20	GUREBA/GARİPLER ÇARŞISI	+								
21	HAFFAFLAR/AYAKKABICILAR/KUNDURACILAR ÇARŞISI	+	+		+			+		+
22	HAREMEYN ÇARŞISI		+							
23	HARRATİN/ÇIKRIKÇILAR ÇARŞISI		+							
24	HELVACILAR ÇARŞISI				+					
25	HOŞAFÇILAR ÇARŞISI	+								
26	KASSABLAR/KASAPLAR ÇARŞISI	+	+	+	+					
27	KASSARLAR-ÇIRPICILAR ÇARŞISI		+		+					
28	KETTANCILAR/KETENCİLER ÇARŞISI				+					
29	KILIÇÇILAR ÇARŞISI									+
30	KİŞÇİLER/SAMURCULAR PAZARI	+								
31	KOYUN PAZARI		+							
32	KUYUMCULAR ÇARŞISI	+		+						
33	KÜLAHDUZLAR/KÜLAHÇILAR ÇARŞISI	+		+						
34	KÜRKÇÜLER ÇARŞISI	+								
35	MARANGOZLAR ÇARŞISI				+					
36	MUĞARBİL/KALBURCULAR ÇARŞISI	+			+					
37	MUZEDUZ/ÇİZMECİLER ÇARŞISI			+						
38	NA'LCILAR/NALCILAR ÇARŞISI					+				
39	ODUN PAZARI	+								
40	OT PAZARI								+	

41	PAZAR-I NUHHASAN/ BAKIRCILAR ÇARŞISI	+		+						
42	PAZAR-I RİŞTE/YENİ ÇARŞI/İPLİKÇİLER ÇARŞISI	+	+							
43	PAZAR-I SUZENGURAN/İĞNECİLER ÇARŞISI	+								
44	PAZAR-I ZERKUBAN/ALTIN DÖĞÜCÜLERİ ÇARŞISI	+								
45	PEMBEFURUŞAN/ PAMUKÇULAR ÇARŞISI	+			+					
46	SABBAĞLAR/BOYACILAR ÇARŞISI			+						
47	SARAÇLAR ÇARŞISI		+		+	+		+		
48	SEKKAKİN/BIÇAKÇILAR ÇARŞISI		+		+					
49	SEVVAKİN/PAZARCILAR ÇARŞISI		+							
50	SIĞIR PAZARI									+
51	SULTAN ÇARŞISI		+							
52	ŞARK KARAHİSARI ÇARŞISI			+						
53	ŞEKERFURUŞAN/ ŞEKERCİLER ÇARŞISI	+								
54	TAŞ PAZAR				+				+	
55	THIYL ÇARŞISI (SÛK-UL THIYL)									+
56	TİZ PAZARI/BİT PAZARI	+								
57	TUZ PAZARI	+								
58	TÜCCARLAR ÇARŞISI									+
59	TÜRKMEN PAZARI	+			+					
60	UZUN ÇARŞI	+								
Kentlerin Sahip Olduğu Toplam Çarşı-Pazar Sayısı		**31**	**19**	**11**	**20**	**5**	**3**	**3**	**2**	**6**

Kaynaklar

Bayram-Karabacak 1981, 31-61, Turan 1947, 197-221, Turan 1948, 17-144, Turan 1951, 364-365, Turan 1953a,17-18, Turan 1993, 214, Erdoğan 1936, 127-128, Erdoğan 1936, 189-191, Eflâkî 1986, I/134-136,144, 228, 240, Temir 1989, 106-118. Konyalı 1945, 279-282, Konyalı 1946, 301-302, Erkiletlioğlu 1993, 142-143, Akşit 1998, 43-44, Göde 1988, 1-5. Esterabadi 1990, 203, Bayat 1991, 5-19, Yinanç 1984, 299-307, Yinanç 1991, 15-44, Bayram 1994, 23-24, 38-39, Baykara 1998, 42-46, Yinanç 1982, 5-14, Konyalı 1964, 372, 382-383, 407-408, 813-818, 830-839, 884-885, Uğur-Koman 1940, 76-82, Merçil 2000.

Tablo 4	Selçuklu Dönemi Sosyal/Ekonomik ve İdari/Askeri Kent Kurumları	
Sosyal/Ekonomik Kurumlar		**Kaynaklar**
Barhâne		Konyalı 1964, 814.
Bezirhâne		Turan 1998, 364-365.
Bezm-hâne/Eğlence evi		Ibn Bibi 1996, I/285.
Boyahâne		Turan 1998, 364-365.
Buzhâne Buzluk		Temir 1989, 94, 109.
Cenderehane/Candarhâne		Konyalı 1964, 838, Turan 1998, 364-365.
Çömlekhâne		Konyalı 1964, 839.
Darphâne		Konyalı 1964, 432-433, Aksarayî 1943, 306, Aksarayî, 2000; 206.
Değirmen		Bayram-Karabacak 1981, 59, Temir 1989, 94 vd.
Fırın/Ekmekçi		Bayram-Karabacak 1981, 54-58, Temir 1989, 94, 110, Uğur-Koman 1940, 76.
Fonduk		Bratianu 1929, 166, Turan 1951, 449-451, Turan 1953a, 17.
Hallâchâne		Temir 1989, 118.
Kapan		Konyalı 1945, 280.
Kâssabhâne		Turan 1948, 89, Temir 1989, 115.
Kebap evi		Temir 1989, 110.
Konsoloshâne	Konya	Bayram-Karabacak 1981, 31-61, Turan 1988, 116.
	Kayseri	Erkiletlioğlu 1993, 145.
	Sivas	Bayram-Karabacak 1981, 31-61, Heyd 1975, 512, Bratianu 1929, 168, Rice 1966, 105-106.
Mengenehâne		Temir 1989,113, 119.
Sabunhâne		Turan 1947, 208, 221, Turan 1998, 364-365.
Sâkiyye/Su dolabı		Bayram-Karabacak 1981, 54.
Salhâne		Uğur-Koman 1940, 76.
Şaraphâne		Turan 1998, 364-365, Temir 1989, 114.
Şekerhâne		Turan 1998, 364-365.
Tâbgâh/Matbâa		Bayram-Karabacak 1981, 56, 58.
Tavla/Hara		Eflâkî 1986, I/135.
Yağhâne/Ma'sara		Bayram-Karabacak 1981, 57.
İdari/Askeri Kent Kurumları		
Devlethâne	Kayseri	Anonim Selçuk-Nâme 1952, 53, 55, Ibn Bibi 1996, I/283, II/22.
	Konya	Ibn Bibi 1996, II/205, 210.
	Erzincan	Ibn Bibi 1996, I/193, 365.
	Harput	Ibn Bibi 1996, I/441.
Ahmedek	Konya	Ibn Bibi 1996, II/148, 212.
	Sivas	Esterabadi 1990, 174,181, 228, 265.
	Kayseri	Esterabadi 1990, 285.
	Malatya	Esterabadi, 1990; 322-323.
	Alanya	Konyalı 1946, 189-195, Lloyd-Rice 1989, 27-30.
	Akşehir	Konyalı 1945, 118.
Dadgâh/Adliye		Ibn Bibi 1996, I/114-115, 316.
Dârü's sınâa Tersâne	Sinop	Turan 1971, 339.
	Alâiyye	Turan 1971, 339.
	Antalya	Turan 1971, 339.
Zeredhane/Cephanelik		Ibn Bibi 1996, I/119, 164, 170, 203-205, vd., II/52, 102,114,238.
Kılıchâne		Konyalı 1964, 432.

Tablo 5	Vakfiye Kayıtlarına Göre Bazı Selçuklu Kentlerindeki Mahalleler	
Kent	**Mahalle adı**	**Kaynak**
KONYA	Aksaray Kapısı	Sahip Ata Fahreddin Ali'nin 1264 tarihli imaret vakfiyesi Bayram-Karabacak 1981, 31-61.
	Merendi	Konyalı 1964, 814.
	Mütetabbib Muhyiddin	Konyalı 1964, 814.
	Attar Armağan Şah	
	Bakırcı Yusuf	Şemseddin Altun Aba'nın 1202 tarihli medrese vakfiyesi Erdoğan 1937, 370-375. Turan 1947, 197-221. Konyalı 1964, 830-839.
	Meydani	
	Tahti ya da Taht	
	Hoteni	
	Selver ya da Server	
	Biremonî	Devlet Hatun'un 1213 ve 1224 tarihli vakfiyesi Konyalı 1964, 382-383.
SİVAS	Kamnatyan	Sahip Ata Fahreddin Ali'nin 1280 tarihli medrese vakfiyesi Bayram-Karabacak 1981, 31-61.
	Bahaeddin Ezferdacı	
	Hürhuruf	
	Köfortigos	
	Celal Hüsrev	
	Hürhasruf	
	Hoca Zeki	
	Bahaeddin Defterdar	
	Karaca	
	Keyluk(Külük)	
	Medrese-i Mübareke	
	Subaşı	
KAYSERİ	Münşi Necmeddin	Celaleddin Karatay'ın 1251 tarihli medrese vakfiyesi Erdoğan 1936, 127-128. Turan 1948, 17-144. Caca Oğlu Nur El-Din 1272 tarihli medrese vakfiyesi Temir 1989, 120, 132.
	Emir	
	El Esasiye	
KIRŞEHİR	Cemal ed-din Musa	Caca Oğlu Nur El-Din 1272 tarihli medrese vakfiyesi Temir 1989, 111-145.
	Esed El-Muhtesib	
	Kunduracı Ruzbe	
	Seyyid Ali	
	Sa'd ed-din Mudud	
	Hacı Musa	
	Şeyh Hemedânî	
	Hoca Salah el-Din	
MALATYA	Seyfeddin Sungur	Mescid İmamlığına tayin hususunda vesika Turan 1988, 50.
AMASYA	Kertos	Halifet Gazi'nin 1225 tarihli medrese vakfiyesi Yinanç 1982, 5-14.
ATABEY	Cami	Mübarezeddin Ertokuş'un 1221 tarihli medrese vakfiyesi Turan 1947, 415-429.
	Alaca	
	Emineddin	
	Çeşme	
	Yunus	
	Pazar	
	Otaç	
	Sinan	
	Bıçakçı	
	Ak-hoca	
	Seyran	
	Mahalle-i Zımmiyân	
	Duman	

Tablo 6	İlhanlı Döneminde Bazı Selçuklu Kentlerinin Vergi Gelirleri	
Kentler	**Vergi geliri (dinar)**	**Kaynaklar**
ANADOLU ya da RÛM EYALETİ		
Aksaray	51.000	Togan 1931, 23.
Akşehir	135.000	Togan 1931, 24.
Ankara	72.000	Togan 1931, 24.
Bayburt	21.000	Togan 1931, 22, Turan 1993, 43, 123, Yuvalı 1994b, 598.
Develi	40.300	Togan 1931, 23.
Divriği	40.300	Togan 1931, 23, Turan 1993, 69, 123.
Efsek	5.000	Togan 1931, 25.
Eğridir	4.000	Togan 1931, 24.
Ermenek	7.000	Togan 1931, 24.
Erzincan	332.000	Togan 1931, 22, Turan 1993, 72, 123, Yuvalı 1994b, 597.
Erzurum	222.000	Togan 1931, 22, Turan 1993, 123, Yuvalı 1994b, 599.
Gedük	16.500	Togan 1931, 23, Sümer 1974, 336.
Harput	215.000	Togan 1931, 22.
Kastamonu	15.000	Togan 1931, 25.
Kayseri	140.000	Togan 1931, 23.
Kemah	435	Togan 1931, 22, Yuvalı 1994b, 599.
Kırşehir	57.000	Togan 1931, 23.
Koçhisar	27.000	Togan 1931, 24.
Komenat	14.000	Togan 1931, 23.
Konya ve Sivas	1.384.134	Togan 1931, 25.
Niğde	41.500	Togan 1931, 23.
Niksar	187.000	Togan 1931, 23.
Safran-borlu	40.300	Togan 1931, 25.
Tercan	15.000	Togan 1931, 22.
Toz Ağaç	90.500	Togan 1931, 23.
Zamantı	14.600	Togan 1931, 23.
KARAHİSAR YERLEŞMELERİ		
Karahisar-ı Behramşah	11.600	Togan 1931, 23, Turan 1971, 617, Sümer 1974, 332.
Karahisar-ı Develi	25.000	Togan 1931, 23.
Karahisar-ı Temürlü	25.500	Turan 1971, 617.
Karahisar-ı Yavaş	14.000	Togan 1931, 23, Turan 1971, 617.
Sivrihisar/Seferihisar	25.000	Togan 1931, 24.
PAZAR YERLEŞMELERİ		
Azine Bâzarî	21.000	Togan 1931, 23.
Ziyaret Pazarı	14.000	Togan 1931, 25, Sümer 1974, 348.
AHLAT EYALETİ		
Ahlat	51.500	Togan 1931, 25, Turan 1993, 123.
Erciş	80.000	Togan 1931, 25, Yuvalı 1994b, 599.
Mazgirt	1400	Togan 1931, 26, Turan 1993, 124.
Sökmen-âbâd	700	Turan 1993, 124.
Van	53.400	Togan 1931, 26, Yuvalı 1994b, 599.
GÜNEYDOĞU EYALETİ		
Diyarbakır	30.000	Togan 1931, 27, Turan 1993, 210, Yuvalı 1994b, 598.
Hısn-ı Keyfa	82.500	Togan 1931, 26, Turan 1993, 210, Yuvalı 1994b, 599.
Mardin	236.200	Togan 1931, 27, Turan 1993, 210, Yuvalı 1994b, 598.
Meyyâfarikûn	224.000	Togan 1931, 27, Turan 1993, 210, Yuvalı 1994b, 599.
Muş	69.500	Togan 1931, 27, Turan 1993, 210, Yuvalı 1994b, 599.
Siird	46.500	Togan 1931, 26, Turan 1993, 210, Yuvalı 1994b, 599.

Tablo 7	Anadolu'da Selçuklu Dönemi Ulucami ve Ulucami İşlevindeki Camiler			
Ulucami Adı		**Yapım Tarihi**	**Kapasitesi (kişi)**	**Kaynaklar**
Afyon Ulucamisi		1272	1500	Gönçer 1971.
Akşehir Ulucamisi		1213	1200	Öney 1967, 171-184.
Aksaray Ulucamisi		1116-1156	2000	Çetintürk 1999.
Alâiyye Süleymaniye Camisi		1215	500	Lloyd-Rice 1989.
Amasya	Burmalı Minare	1237-1247	700	Gabriel 1934.
	Gök Medrese	1266-1267	900	Gabriel 1934.
Antalya Yivli Minare		XII. yy.	2000	Yılmaz 2000.
Ankara Arslanhane Camisi		1289	2000	Öney 1971.
Bayburt Ulucamisi		XIII. yy.	1500	Karakoyunlu 1990.
Beyşehir Eşrefoğlu Camisi		1297	1500	Aslanapa 1984.
Bitlis Ulucamisi		1150	2000	Aslanapa 1991.
Bünyan Ulucamisi		1155-1160	600	Aslanapa 1991.
Cizre Ulucamisi		XII. yy.	1300	Aslanapa 1991.
Develi Ulucamisi		1281	1100	Aslanapa 1991.
Diyarbakır Ulucamisi		1091-1093	2200	Aslanapa 1991.
Divriği Ulucamisi		1228-1229	2000	Gabriel 1934.
Elbistan Ulucamisi		?	500	Sözen 1980, 127.
Erzincan Ulucamisi		?	1540	Kemali 1932.
Erzurum Ulucamisi		1179	3000	Aslanapa 1991.
Harput Ulucamisi		1156-1157	2100	Aslanapa, 1991.
Kastamonu Atabey		1273	1000	Eyüpgiller 1999.
Kayseri	Ulucami	XII. yy. ortası	1500	Aslanapa 1991.
	Külük	XII. yy. ikinci yarısı	1000	Aslanapa 1991.
	Huand Hatun	1238	3000	Aslanapa 1991.
	Hacı Kılıç	1249-1250	2500	Aslanapa 1991.
Kızıltepe-Dunaysar		1204	900	Aslanapa 1991.
Konya	Sultan/Alâaddin	XII. yy. ortası	3000	Aslanapa 1991.
	İplikçi/Altun-Aba	1202	?	—
	Kadı İzzeddin	1237	?	—
	Sahip Ata	1283	?	—
Malatya Ulucamisi		1224	2500	Arık 1969, 141-145.
Mardin Ulucamisi		1176-1186	2500	Aslanapa 1991.
Mazgirt Elti Hatun Camisi		1252	400	Aslanapa 1991.
Niğde Alâaddin Camisi		1223	800	Aslanapa 1991.
Niksar Ulucamisi		1145	1400	Gabriel 1934.
Siirt Ulucamisi		1129	1000	Aslanapa 1991.
Silvan Ulucamisi		1157	1500	Aslanapa 1991.
Sinop Alâaddin Camisi		1267	2400	Arel 1988, 47-66.
Sivas Ulucamisi		1197	3000	Gabriel 1934.
Sivrihisar Ulucamisi		1274	2000	Otto-Dorn 1965, 161-170.
Şarki Karaağaç Ulucamisi		1281	600	Köseoğlu 1936, 324-336.
Tokat Ulucamisi		?	1500	Erdemir 1987, 310.
Urfa Ulucamisi		XII. yy. ilk yarısı	1200	Aslanapa 1991, 13.
Uluborlu Alâaddin Camisi		1231	700	Köseoğlu 1935, 174-178.

KAPASİTE HESAPLAMA YÖNTEMİ

ULU CAMİ KAPASİTESİ	ULUCAMİ İÇ MEKAN BÜYÜKLÜĞÜ (m^2) / BİR KİŞİNİN NAMAZ KILABİLECEĞİ ALAN BÜYÜKLÜĞÜ (0.6 m^2/kişi)

Tablo 8	Anadolu'da Selçuklu Döneminde Medrese Bulunan Kentler	
Kentler	**Medrese adı**	**Kurucusu ve İşlevi**
KONYA		
30	Akıncı	
	Dârü'ş şifâ-ı Alâiye	Sultan I. Alâaddin Keykubad/Dârü'ş şifâ
	Ali Gav	Fıkıh
	Atabekiye	Dârü'l hûffâz/Dârü'l kurrâ
	Celaleddin Karatay	Emir Celaleddin Karatay
	Eski Şifâ-hâne/Mâristân-ı Atik	Dârü'ş şifâ
	Ferhuniye	Dârü'l hûffâz
	Gühertaş	Emir Bedreddin Gühertaş
	Hatuniye	Devlet Hatun
	İnce Minareli	Sahip Ata Fahreddin Ali/Dârü'l hadis
	İplikçi/Altun Aba	Emir Şemseddin Altun Aba
	Kadı Hürremşah	
	Kadı İzzeddin	Kadı İzzeddin Muhammed Er-Razî/Dârü'ş şifâ
	Kadı Kalemşah	
	Kemaleddin Rumtaş	Emir Kemaleddin Rumtaş/Dârü'ş şifa
	Kutlu Melek Hatun	Kutlu Melek Hatun/Dârü'l hûffâz
	Lala Ruzbe	
	Mevlânâ	
	Medrese-i Sultaniye	
	Molla-i Cedid	
	Nizamiye/Nalıncı	
	Pamukçular-Pembe Fûruşân	
	Sadeddin Hargâhtraş	
	Sâdeddin Ömer	Dârü'l hûffâz
	Sahip Ata/Sahibiye	Sahip Ata Fahreddin Ali/Külliye grubu
	Seyfiye	
	Sırçalı/Muslihiyye	Atabey Bedreddin Muslih
	Sungurağa	
	Şeref Mesud	
	Tacül Vezir	
SİVAS		
13	Bulgari	
	Buruciye	Muzaffereddin Burucurdi
	Çifte Minareli	İlhanlı Veziri Şemseddin Cuveynîz/Dârü'l Hadis
	Emineddin Ali	
	Gök Medrese/Sahibiye	Sahip Ata Fahreddin Ali
	Hokkabaz	
	Kemaliye	
	Keykavus Darü'ş şifâsı	Sultan I. İzzeddin Keykavus/Dârü's Sıhha
	Medrese-i Selçukiye	
	Necmeddin Muhammed el- Hatibi	
	Necmeddin Tusi	
	Subaşı	
	Terken Hatun	
KAYSERİ		
9	Avgunu	
	Çifte Medrese/Gevher Nesibe	Melike Gevher Nesibe Hatun/Maristân
	Hacı Kılıç	Sultan II. İzzeddin Keykavus
	Hoca Hasan	Emir Hoca Hasan

	Huand Hatun	Melike Mahperi Hatun
	Külük	Elti Hatun
	Melik Gazi	
	Sahibiye	Sahip Ata Fahreddin Ali/külliye grubu
	Seraceddin	Emir Seraceddin Bedir
AKŞEHİR		
5	Kadı İzzeddin	Kadı İzzeddin Muhammed Er-Razî
	Nasreddin Hoca	Hoca Nasıreddin
	Şifâ-hâne	Sultan I. Alâaddin Keykubad
	Taş Medrese	Sahip Ata Fahreddin Ali
	Emir Yavi	
AKSARAY		
4	Hüsamiye	
	Muzafferiye	
	Şifâ-hâne	
	Taciye	
KIRŞEHİR		
4	Caca Bey	Emir Caca Oğlu Nureddin Cibril
	Havraniye	
	Melik Gazi	Muzaffereddin Behramşah
	Dârü's Sülehâ	
ANTALYA		
4	Atabey Armağan Şah	Atabey Mübarezeddin Armağan Şah
	İmaret	
	Karatay	Emir Celaleddin Karatay
	Yivli Minare	
AMASYA		
4	Tuğrakiye	Emir –i Şikâr Tugrak
	Gök Medrese	Emir Seyfeddin Turumtay
	Halifet Gazi	Emir Mübarezeddin Halifet Gazi
	Yağıbasan	Emir Nizameddin Yağıbasan
ULUBORLU		
3	Gargılı Lala	Kargılı Lala
	Kılıç Arslan	Sultan II. Kılıç Aslan
	Alâaddin	
SİVRİHİSAR		
3	Emineddin Mikail	Naib Emineddin Mikail
	Soga Bey	
	Seyyid Nureddin	
TOKAT		
2	Gök Medrese	Pervane Muineddin Süleyman/Dârü'ş şifâ
	Yağıbasan	Emir Nizameddin Yağıbasan
KASTAMONU		
2	Atabey	
	Pervane Oğlu Ali	Pervane Muineddin Süleyman/Dârü'ş şifâ
MALATYA		
2	Bimarhâne	
	Ulucami	Sultan I. Alâaddin Keykubad
ERZURUM		
2	Çifte Minareli	
	Sultaniye	Sultan I. Alâaddin Keykubad
NİKSAR	Yağıbasan	Emir Nizameddin Yağıbasan
ANKARA	Keykavus Medresesi	Sultan I. İzzeddin Keykavus
SİNOP	Pervane	Pervane Muineddin Süleyman
ÇANKIRI	Cemaleddin Ferruh	Atabey Cemaleddin Ferruh/Dârü'l hadis
KALEHİSAR	Hüsamiye	
KARAMAN	Zincirli	
AFYON	Kale	

SEYYİD GAZİ	Ümmühan Hatun	
ÇAY	Yusuf Bin Yakub/Taş Medrese	Yusuf bin Yakub
BOYALIKÖY	Boyalıköy	
ATABEY	Ertokuş	Atabey Mübarezeddin Ertokuş
DİVRİĞİ	Turan Melek Dârü'ş Şifâsı	Fatma Turan Melek/Dârü'ş Şifâ
Kaynaklar	Beygu 1936, 136-137, Karaca 1948, 28-29, Aslanapa 1963, 34-43, Aslanapa 1984, 80-120, Baykara 1998, 72-77, Erkiletlioğlu 1993, Kars 1997, 175-191, Konyalı 1964, Konyalı 1974, Konyalı 1945, Kuran 1969, 41-113, Sözen 1972, Baltacı 1976, 12-14, Turan 1947a, 415-429, Turan 1947, 197-221, Turan 1948, 17-145, Turan 1951, 447-457, Turan 1953a, 15-22, Yinanç 1982, 5-14, Yinanç 1991, 15-44, Yinanç 1984, 299-307, Çay 1984, 101-109, Demirel 1984, 25-40, Bayram-Karabacak 1981, 31-61, Crane 1993, 1-57, Durukan 1997, 25-44, Bayram 1997, 47-53.	

Tablo 9	Anadolu'da Selçuklu Dönemi Sağlık Merkezleri		
Yapım Tarihi	**Kentler**	**Sağlık tesisi adı ve türü**	**Kaynaklar**
Dârü'ş şifâ/darü's sıhhâ/bimâristân/tımarhâne/dârü'l afiye			
1156-1192	Aksaray	(?) Tımarhânesi	Aydın 1996-7, 164-175. Bayat 1989, 41-48. Bayat 1996, 477-483. Bayram 1997, 47-53. Cantay 1992, 15-19. Cantay 1994, 13-18. Cantay 1998, 466-472. Crane 1993, 1-57. Cunbur 1987, 341-348. Erkan 1935, 43. Gürkan 1970, 33-47. Işıkpınar 1988, 179-200. İçmeli 1989, 15-21. Kandemir 1988, 17-20. Kayaoğlu 1985, 22-25. Kunter 1947, 16-17. Kunter 1947a, 12-13. Önge 1962, 251-256. Rice 1966, 98. Sargutan 1974, 313-322. Sayılı 1948, 681-682. Şapolyo 1971, 810-813. Şehsuvaroğlu 1961, 28-30. Turan 1988, 50-55. Ünver 1938, 7-16. Ünver 1939, 1509-1521. Ünver 1940. Ünver 1972, 9-31. Ünver 1988, 38-43. Yetkin 1963, 23-31. Yetkin 1964, 136-416. Yusufoğlu 1949, 16-18, 23.
1219-1236	Akşehir	Sahip Ata Dârü'ş şifâsı	
1308	Amasya	Olcaytu Hatun Dârü'ş şifâsı	
1235	Çankırı	Cemaleddin Ferruh Dârü'l Afiyesi	
1228	Divriği	Turan Melek Dârü'ş şifâsı	
XIII. yüzyıl	Erzincan	(?) Dârü'ş şifâsı	
XIII. yüzyıl	Erzurum/Pasinler	(?) Tımarhânesi	
1229	Harput	(?) Dârü'ş şifâsı	
(?)	Kars	(?) Dârü'ş şifâsı	
1272	Kastamonu	Ali bin Pervane Maristânı	
1205	Kayseri	Gevher Nesibe Dârü'ş şifâsı	
XII. yüzyıl sonu	Konya	Maristân-ı Atik	
1219-1239		Darü'ş şifâ-i Alâiye	
1237		Kadı İzzeddin Bimâristânı	
XIII. yüzyıl		Kemaleddin Kamyâr (Karatay)	
XIII. yüzyıl sonu	Kütahya	Hezâr Dinar Dârü'ş şifâsı	
XIII. yüzyıl	Malatya	Karatay Bimârhânesi	
1217-1218	Sivas	İzzeddin Keykavus Dârü'ş şifâsı	
(?)		Şehzadeler Maristânı	
1277	Tokat	Pervane Oğlu Ali Bey Dârü'ş şifâsı	
Ilıca ve kaplıcalar			
(?)	Çiftehan/Ulukışla	Ilıca-Hamam	
(?)	Hamidiye/Konya	Ilıca-Hamam	
1116	Havza/Samsun	Sultan Mesud Hamamı	
1236	Ilgın/Konya	Sultan Alâaddin Keykubad Kaplıcası	
	Hamidiye/Konya	Çermik Hamamı	
1135-6	Karakurt/Kırşehir	Emir Karakurt Ilıcası	
1233	Kütahya/Yoncalı	Sultan Alâaddin Keykubad Kaplıcası	
(?)	Oya/Erzurum	Ilıca	
(?)	Seydişehir/Konya	Kaplıca	

Tablo 10	Selçuklu Dönemi Kentlerinin XVI. Yüzyılda Demografik Büyüklükleri		
Yerleşme	**Tarih**	**Nüfus**	**Kaynak**
Aksaray	1584	9.062	Faroqhi 2000.
Akşehir	XVI. yy.	4.435	Konyalı 1945.
Alâiyye	1520	1.810	Faroqhi 2000.
Amasya	1523	9570	Jennings 1976, 21-57.
Ankara	1522	15.000	Göyünç 1967, 71-75.
Antalya	1520	3.450	Faroqhi 2000.
Çankırı	1521	2.750	Kankal 2000, 31-74.
Elbistan	1540	3058	Solak 2000, 149-158.
Ereğli	XVI. yy.	5.340	Konyalı 1970.
Erzen-i Rum	1591	2.700	Sertoğlu 1968, 76-80.
Erzincan	1516	3.595	Miroğlu 1990.
Karahisar-ı Osmancık	1520	2060	Faroqhi 1981, 81-120.
Karahisar-ı Sahip	1528	9.000	Daşdemir 2000, 302-331.
Karahisar-ı Temürlü	1520	880	Faroqhi 1981, 81-120.
Kastamonu	1530	6.000	Kankal 2000.
Kayseri	1519	7.092	Jennings 1976.
Kırşehir	1584	4850	Faroqhi 2000.
Konya	1584	18.491	Ergenç 1995.
Kütahya	1520	5.438	Varlık 1988, 115-167.
Malatya	1560	8.380	Faroqhi, 2000.
Niğde	1584	10.862	Faroqhi 2000.
Niksar	1575	3439	Faroqhi 2000.
Sinop	1582	3.894	Ünal 1990, 185-192.
Sivas	1521	5.055	Barkan 1953a.
Sivrihisar	1521	3.739	Doğru 1997.
Tokat	1521	7.750	Barkan 1953a.
Tunguzlu	1530	4.824	Gökçe 2000.
Uluborlu	XVI. yy.	3881	Faroqhi 2000.

Tablo 11	Anadolu'da Selçuklu Dönemi Unvan Verilen Kentler Listesi		
Kentler	**Unvan**		**Kaynak**
Ahlat	Kubbet ul-İslâm	İslâm'ın kubbesi	Turan 1971, 688, Artuk 1986, 65-67, Göde 1994, 55-59.
Aksaray	Dâr uz-zafer Dâr ül-cihâd/ Dâr ur-ribât	Zafer kenti Askeri üs	Erzi 1950, 97, Turan 1988, 48, Artuk 1986, 65-67, Göde 1994, 55-59.
Alâiye	Dâr ül emân	Emin kent	Artuk 1986, 65-67.
Amasya	Dâr ul-ızz	İzzet ve şeref kenti	Erzi 1950, 97, Turan 1971, 688, Artuk 1986, 65-67, Göde 1994, 55-59.
Ankara	Dâr ul-hısm	Müstâhkem kent	Turan 1971, 688, Artuk 1986, 65-67, Göde 1994, 55-59.
Antalya	Dâr us-sagr	Uc kenti	Turan 1971, 688, Artuk 1986, 65-67, Göde 1994, 55-59.
Bayburt	Dâr un-necât Dâr ül-celâl	Ululuk kenti	Erzi 1950, 98, Turan 1971, 688, Artuk 1986, 65-67, Göde 1994, 55-59.
Erzincan	Dâr un-nasr	Yardıma mazhar kent	Erzi 1950, 98, Turan 1971, 688, Göde 1994, 55-59.
Erzen ür-Rûm	Dâr ül-celâl	Ululuk kenti	Erzi 1950, 98.
Harput	Hısn-ı Ziyâd Dâr el-fevz	Galip ve Muzaffer kent	Erzi 1950, 98, Abü'l Farac 1999, 633, Göde 1994, 55-59.
Kayseri	Dâr ül-feth Dâr ül-mülk	Fetih yeri	Erzi 1950, 98, Turan 1971, 687, Artuk 1986, 65-67, Göde 1994, 55-59.
Konya	Dâr ül-mülk	Başkent/Payitaht	Erzi 1950, 98, Turan 1971, 687, Artuk 1986, 65-67, Göde 1994, 55-59.
Malatya	Dâr ur-rif'a	Üstünlük/asalet kenti	Hinz 1949, 780-782, Erzi 1950, 98, Turan 1971, 688, Artuk 1986, 65-67, Göde 1994, 55-59.
Niğde	Dâr ul-pehlevâniyye	Pehlivanlar kenti	Erzi 1950, 95, Turan 1971, 688, Artuk 1986, 65-67, Göde 1994, 55-59.
Niksar	Dâr ul-İkbâl	Kutlu kent	Erzi 1950, 98.
Samsun	Dâr us-sagr	Uc kenti	Turan 1988, 15, Artuk 1986, 65-67, Göde 1994, 55-59
Sinop	Ceziretü'l uşşâk	Aşıklar adası	Turan 1971, 688, Turan 1988, 161, Artuk 1986, 65-67, Göde 1994, 55-59.
Sivas	Dâr ül-alâ	Yücelik kenti	Erzi 1950, 98, Turan 1971, 688, Artuk 1986, 65-67, Göde 1994, 55-59.
Tokat	Dâr un-nusret	Yardım kenti	Erzi 1950, 98, Turan 1988, 13, Artuk 1986, 65-67, Göde 1994, 55-59.
Tunguzlu	Dâr us-sagr	Uc kenti	Turan 1988, 15, Artuk 1986, 65-67, Göde 1994, 55-59.

ablo 12 | Anadolu Selçuklu Dönemi Kentsel Demografik Çözümlemeler

YERLEŞMELER	ULUCAMİ ya da CUMA CAMİLERİ KAPASİTESİ (Kişi)	BÜTÇE ya da VERGİ MİKTARI (Dinar)	MAKROFORM BÜYÜKLÜĞÜ (Ha)	OLASI NÜFUS BÜYÜKLÜĞÜ (1000 Kişi)					
				MÜSLÜMAN NÜFUSA GÖRE	ÜNSİ ŞEHNAMESİNE GÖRE	MEKANSAL VERİLERE GÖRE	EKONOMİK VERİLERE GÖRE	XVI. YÜZYIL NÜFUS VERİLERİ	ÖNGÖRÜLEN OLASI NÜFUS
ELBİSTAN	500	------	13.6	2.7	----	3.4	----	3	**3.0**
ULUBORLU	700	------	------	3.8	----	---	----	3.8	**3.8**
TOKAT	1.400	14.000	14.5	7.5	1.4	3.6	2.8	7.7	**3.8**
KASTAMONU	1.000	15.000	30.7	5.5	1.5	7.6	3	6	**4.4**
ÇANKIRI	-----	------	16.8	---	----	4.5	---	2.7	**4.5**
NİĞDE	800	41.500	7	4.5	4.1	1.8	8.3	10	**4.6**
ALAİYYE	500	------	30	2.7	----	7.5	----	1.8	**5.0**
TUNGUZLU	1.000	------	----	5.5	----	----	----	4.8	**5.5**
EREĞLİ	-----	------	27.7	----	----	6.9	----	5.3	**6.9**
AFYON	1.500	------	3.1	8	----	7.7	----	9	**7.8**
AKSARAY	2.000	51.000	24	11	5.1	6	10	9	**8.0**
AMASYA	1.500	------	41.5	8	----	10	----	9.5	**9.0**
ANKARA	2.500	72.000	13.5	13	7.2	3.4	14	15	**9.4**
ANTALYA	2.000	------	40	11	----	10	----	3.4	**10.5**
SİNOP	2.500	------	30	13.5	----	7.5	----	3.9	**10.5**
AKŞEHİR	1.200	135.000	20	6.5	13.5	5	27	4.4	**13.0**
MALATYA	2.500	------	50	13	----	13	----	8.3	**13.0**
NİKSAR	1.400	187.000	14	7.5	18.7	3.5	37	3.4	**16.6**
KAYSERİ	7.000	140.000	40	38	14	10	28	7	**22.5**
ERZEN-İ RUM	3.000	222.000	35	16	22.2	8.7	45	2.7	**22.9**
ERZİNCAN	1.500	332.000	------	8	33.2	---	65	3.5	**35.4**
SİVAS	3.000	600.000	130	16	60	33	120	5	**57.2**
KONYA	8.000	700.000	150	45	70	35	140	18.4	**72.5**

DEMOGRAFİK ÇÖZÜMLEMELERDE KULLANILAN YÖNTEMLER

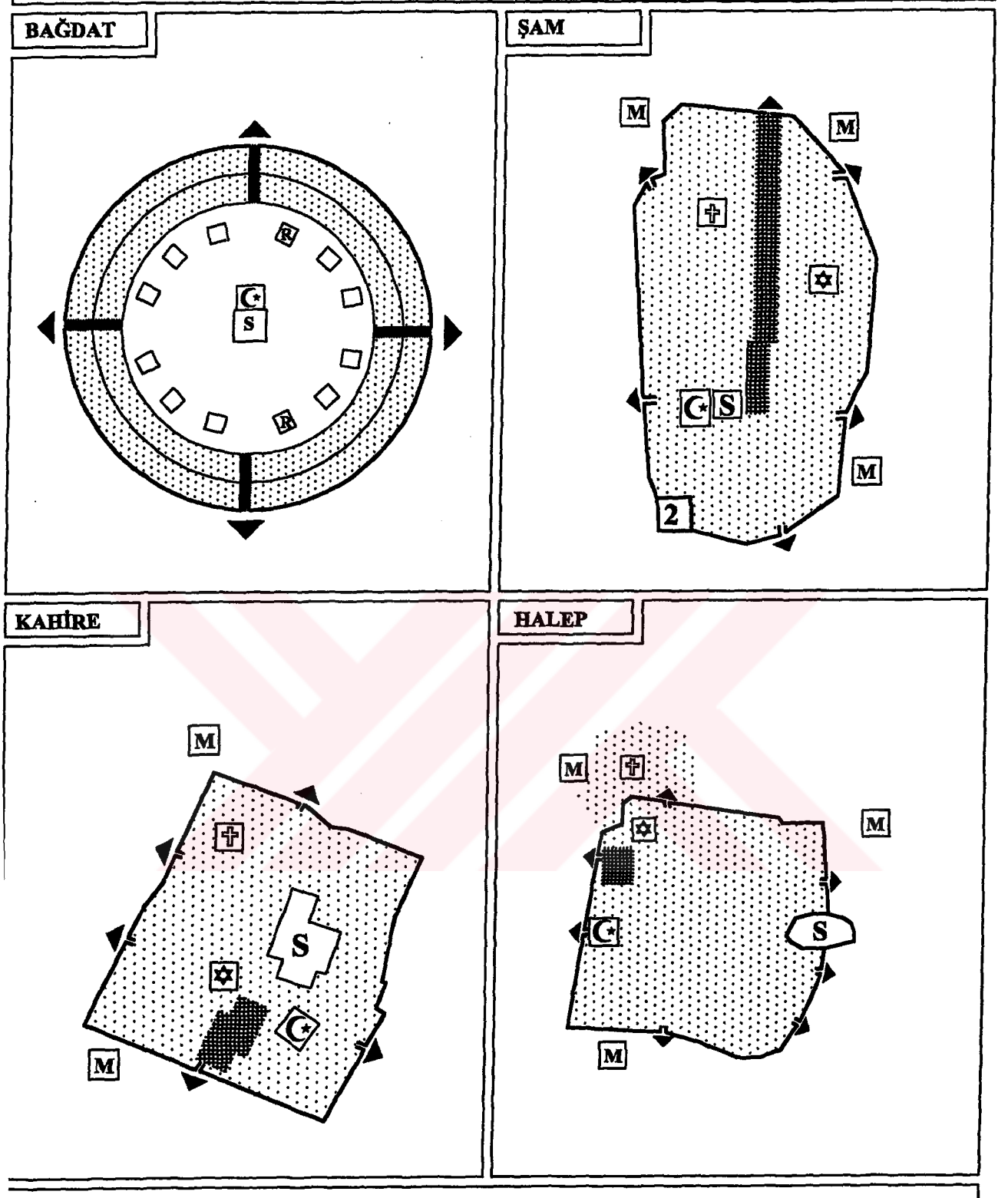
ÜSLÜMAN NÜFUSA GÖRE	[ULUCAMİ VE ULUCAMİ İŞLEVİNDEKİ CAMİLERİN KAPASİTELERİ X HANE BÜYÜKLÜĞÜ (5)]+%10 GAYRİ MÜSLİM NÜFUS
EKANSAL VERİLERE GÖRE	[KENTSEL MAKROFORM BÜYÜKLÜĞÜ (m^2) / ORTALAMA KONUT KULLANIM ALANI ($200m^2$)] X HANE BÜYÜKLÜĞÜ (5)
KONOMİK VERİLERE GÖRE	XIV. yüzyılda Sivas kent nüfusunun 120.000 ve bütçesinin en az 600.000 dinar olduğu kaydına dayanılarak kurulan bağıntı.
NSİ ŞEHNAMESİNE GÖRE	XIII. yüzyıl sonunda Konya'da yedi ulucaminin varlığı ve bütçesinin en az 700.000 dinar olduğu kaydına dayanılarak kurulan bağıntı.
I. YÜZYIL NÜFUS VERİLERİ	XVI. yüzyıla dek Anadolu nüfusunun büyük dalgalanmalar göstermediği yaklaşımı kapsamında geriye dönük karşılaştırma yapma olanağı sağlamaktadır.

Tablo 13	Arkeolojik Bulgulara Göre Anadolu Selçuklu Dönemi Konut Standartları		
Konya	Kılıç Aslan Köşkü	35 m²	Sarre 1999.
Keykubadiye (Kayseri)	Büyük Köşk	150 m²	Aslanapa 1965, 22-40.
	Dört Kemerli Köşk	36 m²	
	Göl Köşkü	21 m²	
Kubad Abad	Büyük Saray	1632 m²	Aslanapa, 1963b, 23-28.
	Küçük Saray	472 m²	
Kayseri/Erkilet	Haydar Bey Köşkü	375 m²	Sözen, 2001, 31-35.
Kayseri	Hızır İlyas Köşkü	130 m²	Özgüç-Akok, 1957, 139-148.
Yozgat/Delice	Delice Köşkü	63 m²	Karaduman, 1995, 189-220.
Manavgat	Kaladran Köşkü	128 m²	Redford, 1998, 71-95.
Alâiyye	Hacı Baba Köşkü	70 m²	Redford, 1995, 147-150.
Alâiyye	Sedre Köşkü	165 m²	Yavuz, 1970, 353-371.
Alâiyye	Su Gözü Köşkü	50 m²	Redford, 2000.
Alâiyye	Şekerhane Köşkü	345 m²	Redford, 1998, 71-95.
Alâiyye	Alara Kasrı	128 m²	Yetkin, 1969-1970, 69-88.

Tablo 14. Eş Zamanlı Kent Modelleri ile Anadolu Selçuklu Kent Modelinin Karşılaştırılmalı Çözümlemesi

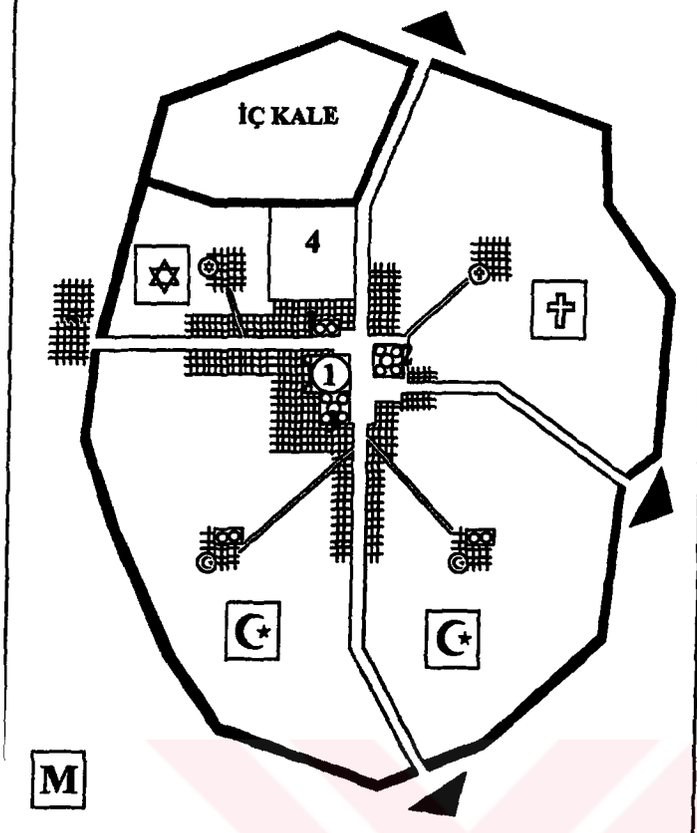
MODELLER / DEĞİŞKENLER	İSLAM KENT MODELİ	SANAYİ ÖNCESİ KENT MODELİ	ORTAÇAĞ BATI ya da AVRUPA KENT MODELİ	HAÇLI KENT MODELİ	ANADOLU SELÇUKLU KENT MODELİ
COĞRAFYA	Orta Asya, Hindistan, İran, Ortadoğu, Kuzey Afrika, İber Yarımadası, Arap Yarımadası, Güney Rusya.	Çin, Orta Asya, Hindistan, İran, Ortadoğu, Afrika, Avrupa, Amerika'ya dek uzanan Dünya coğrafyası.	Avrupa (Kıta Avrupası ve Büyük Britanya)coğrafyası.	Ortadoğu coğrafyası (Suriye-Filistin-Ürdün bölgeleri).	Anadolu coğrafyası.
KENTSEL İŞLEVLER	Minberli cami odaklı dinsel işlevler. Siyasal ve yönetsel işlevler Askeri işlevler.	Dinsel işlevler. Siyasal-yönetsel işlevler. Askeri işlevler.	Ekonomik-kültürel işlevler. Dinsel işlevler. Siyasal-yönetsel ve askeri işlevler.	Dinsel-siyasal ve askeri koloniasyon işlevleri.	Ekonomik-kültürel işlevler. Dinsel işlevler. Siyasal-yönetsel ve askeri işlevler.
YERLEŞME-ULAŞIM SİSTEMİ ve KENTSEL KADEMELENME	Milletlerarası ticaret potansiyeli. Ülkelerarası altın-köle ticareti. Askeri organizasyonlar (fetih faaliyetleri). Karayolu taşımacılığı. Bölgesel yönetim merkezleri: Amsar Eyalet merkeleri: Qasabat Alt bölge merkezi: Mudun Dinsel merkez veya uzak mesafe ticaretine dayanan pazar merkezi: Qura Tarımsal üretim merkezleri	Milletlerarası ticaret potansiyeli. mal-ürün ve insan transfer merkezleri. Siyasal güç ya da otorite tarafından kurulan kentler. Dinsel ve kültürel-ahlaki değerlere dayalı dinsel-kült merkezleri Askeri organizasyonlar (fetih faaliyetleri). Kara-Deniz taşımacılığı.	Milletlerarası ticaret kanallarının coğrafi eşik ya da geçiş noktalarında ortalama 35-60 km. mesafelerle konumlanmış ticaret-zanaat merkezleri. ticaret yolları boyunca ortalama 10 km. mesafelerle konumlanmış yerel pazar merkezleri. Dinsel merkezler: Piskoposluk kentleri Siyasal güç ya da otorite tarafından kurulan yönetsel merkezler.	Askeri ve dini organizasyonlar. Kara-deniz taşımacılığı. Askeri ve dini kolonizasyon merkezi işlevindeki Kaleler.	Milletlerarası ticaret potansiyeli. Askeri-Dini organizasyonlar (fetih faaliyetleri). Karayolu taşımacılığı. Siyasal-yönetsel başkentler: Konya ve Kayseri. Alt siyasal-yönetsel birimler: Meliklik merkezleri. Üretim-dağıtım merkezleri: liman, maden, pazar kentleri gibi. Dinsel-kült merkezleri: Dinsel faaliyet merkezleri ve Ahilik merkezleri Göçebe-Yarı Göçebe mekan tercihleri ve tarımsal üretim merkezleri:
SİYASAL-YÖNETSEL DÜZEN ve YAPILANMANIN NİTELİĞİ	Merkezi egemen güç varlığı. Dini-askeri temele veya kolonizasyona dayanan siyasal-yönetsel mekanizma. Milletlerarası ticarete dayalı ekonomik politikalar.	Merkezi egemen güç varlığı. Krallık ve Prenslikler, feodal yapılanmalar. Dini-askeri temele veya kolonizasyona dayanan siyasal-yönetsel mekanizma.	Merkezi egemen güç varlığı. Krallık ve Prenslikler, feodal yapılanmalar. Dini-askeri temele veya kolonizasyona dayanan siyasal-yönetsel mekanizma. Milletlerarası ticarete dayalı ekonomik politikalar.	Askeri-siyasal-yönetsel yapılanmalar. Dini kolonizasyon.	Merkezi egemen güç varlığı. Dini-askeri temele veya kolonizasyona dayanan siyasal-yönetsel mekanizma. Milletlerarası ticarete dayalı ekonomik politikalar.
YERLEŞİM KÜLTÜRÜ KÖKENİ ve KENTSEL FORM	Fethedilen kentler: Halep veya Şam gibi. Kare form (Roma-Yunan kent mirası). Yeni kurulan kentler: Bağdat ya da Rabât gibi. Dairesel form (İslâm kültürü).	Doğal kaynak varlığına ya da coğrafi geçiş bölgelerinde kurulan/gelişen kentler. Siyasal sınır bölgelerinde kurulan/gelişen kentler. Eski yerleşim kültürleri üzerinde gelişen kentler.	*Roma-Yunan yerleşim mirası üzerinde gelişen kentler.* Kırsal alanları ile bütünleşerek gelişen kentler. Egemen bir güç denetimi altında gelişen kentler: *Bastide* veya yeni kentler.	*Roma-Yunan ya da İslâm yerleşim mirası üzerinde* gelişen kale yerleşmeleri.	*Doğu Roma/Bizans yerleşim mirası üzerinde gelişen* kentler. dinsel kurum veya etkinlikler yoluyla kurulan kentler veya köyler. Askeri-siyasal sınır bölgelerinde kurulan kentler.
ÜRETİM-DAĞITIM SİSTEMLERİ ve TEKNOLOJİSİ	Milletlerarası ticaret kanalları boyunca askeri-ekonomik işleve sahip *ribat* yapıları. İnsan ve hayvan teknolojisine dayalı basit üretim. Zanâat-ticaret faaliyetleri. Dinsel-mesleki dayanışmaya dayanan Lonca sistemi.	Milletlerarası ticaret kanalları üzerinde coğrafi geçiş veya bağlantı noktalarında askeri-ekonomik işleve sahip kaleler İnsan ve hayvan teknolojisine dayalı basit üretim. Zanâat-ticaret faaliyetleri. Dinsel-mesleki dayanışmaya dayanan Lonca sistemi.	Milletlerarası ticaret kanalları üzerinde coğrafi geçiş veya bağlantı noktalarında askeri-ekonomik işleve sahip kaleler İnsan ve hayvan teknolojisine dayalı basit üretim. Zanâat-ticaret faaliyetleri. Dinsel-mesleki dayanışmaya dayanan Lonca sistemi.	İletişim-ulaşım işlevini üstlenmiş kaleler. İnsan ve hayvan teknolojisine dayalı basit üretim. Zanâat-ticaret faaliyetleri. Dinsel-mesleki dayanışmaya dayanan Lonca sistemi.	Milletlerarası ticaret potansiyeli kapsamında örgütlenmiş kervansaray ve köprüler ağı. İnsan ve hayvan teknolojisine dayalı basit üretim. Zanâat-ticaret faaliyetleri. Dinsel-mesleki dayanışmaya dayanan Ahi teşkilatı.
KENT MODEL(LER)İ	Kale-kent modeli. Ekonomik işleve dayalı olarak -kısmen- sur dışı genişleme.	Kale-kent modeli: Askeri kent veya Garnizon kent modeli.	Açık kent modeli: Kırsal alanlar ile bütünleşen surlu ya da sursuz kentler. Kapalı kent modeli: askeri kökene dayanan surla çevrili kentler. Egemen bir güç denetimi altında gelişen kentler.	Kale-kent modeli.	Açık kent modeli: Bir tipi açık kent modeli: ticarete dayalı olarak pazar (pazar) yerlerinden gelişen kentler. Bir tipi açık kent modeli ya da çok odaklı gelişme modeli Kapalı kent modeli: Bir tipi kale-kent modeli; eklemli kale-kent modeli Bir tipi kale-kent modeli; karabhar modeli Dış odaklı büyüme modeli: sur dışı yapılaşma eşliği
DEMOGRAFİK BÜYÜKLÜKLER	Bağdat 700.000, Basra 200.000, Şam 250.000, Küfe 140.000, Mekke 100.000, Samarra 135.000 ve Cordoba (İspanya) 450.000	Milletlerarası ticaretin odak-düğüm merkezleri 100.000+. 10.000 ile 5.000 arasında veya daha az.	Milletlerarası ticaretin odak-düğüm merkezleri 100.000+. 5.000-40.000 arasında.	1.500-2.000 arası.	Milletlerarası ticaretin odak-düğüm merkezleri 50.000+. 5.000-20.000 arası.
MEKANSAL UNSURLAR	Kale, sur ve hendek gibi savunma yapıları. Yönetsel-siyasal-askeri kurumlar (dârü'l imaret ya da iç kale). Büyük cami veya ulucami. Çarşı veya pazar. Dini-etnik köken farklılıklarına dayanan mahalle örgütlenmeleri.	Kale, sur ve hendek gibi savunma yapıları. Yönetsel-siyasal-askeri kurumlar (dârü'l imaret ya da iç kale). Büyük cami veya ulucami. Çarşı veya pazar. Dini-etnik köken farklılıklarına dayanan mahalle örgütlenmeleri.	Kale, sur ve hendek gibi savunma yapıları. Yönetsel-siyasal-askeri kurumlar (dârü'l imaret ya da iç kale). Büyük cami veya ulucami. Çarşı veya pazar. Dini-etnik köken farklılıklarına dayanan mahalle örgütlenmeleri.	Kale, sur ve hendek gibi savunma yapıları. Yönetsel-siyasal-askeri kurumlar (dârü'l imaret ya da iç kale). Büyük cami veya ulucami. Çarşı veya pazar. Dini-etnik köken farklılıklarına dayanan mahalle örgütlenmeleri.	Kale, sur ve hendek gibi savunma yapıları. Yönetsel-siyasal-askeri kurumlar (ahmedek ya da iç kale). Büyük cami veya ulucami. Çarşı veya pazar. Dini-etnik köken farklılıklarına dayanan mahalle örgütlenmeleri.

PLAN 1. ORTAÇAĞ İSLAM KENTLERİ (VIII.-XIV. YÜZYILLAR)

LAPIDUS (1967), HITTI (1973), ALSAYYAD (1991), MSEFER (1984), RAYMOND (1995), BIANCA (2000) kullanılarak yeniden çizilmiştir (Özcan 2005).

PLAN 2. ORTAÇAĞ İSLAM KENT MODELİ (VIII.-XIV. YÜZYILLAR)

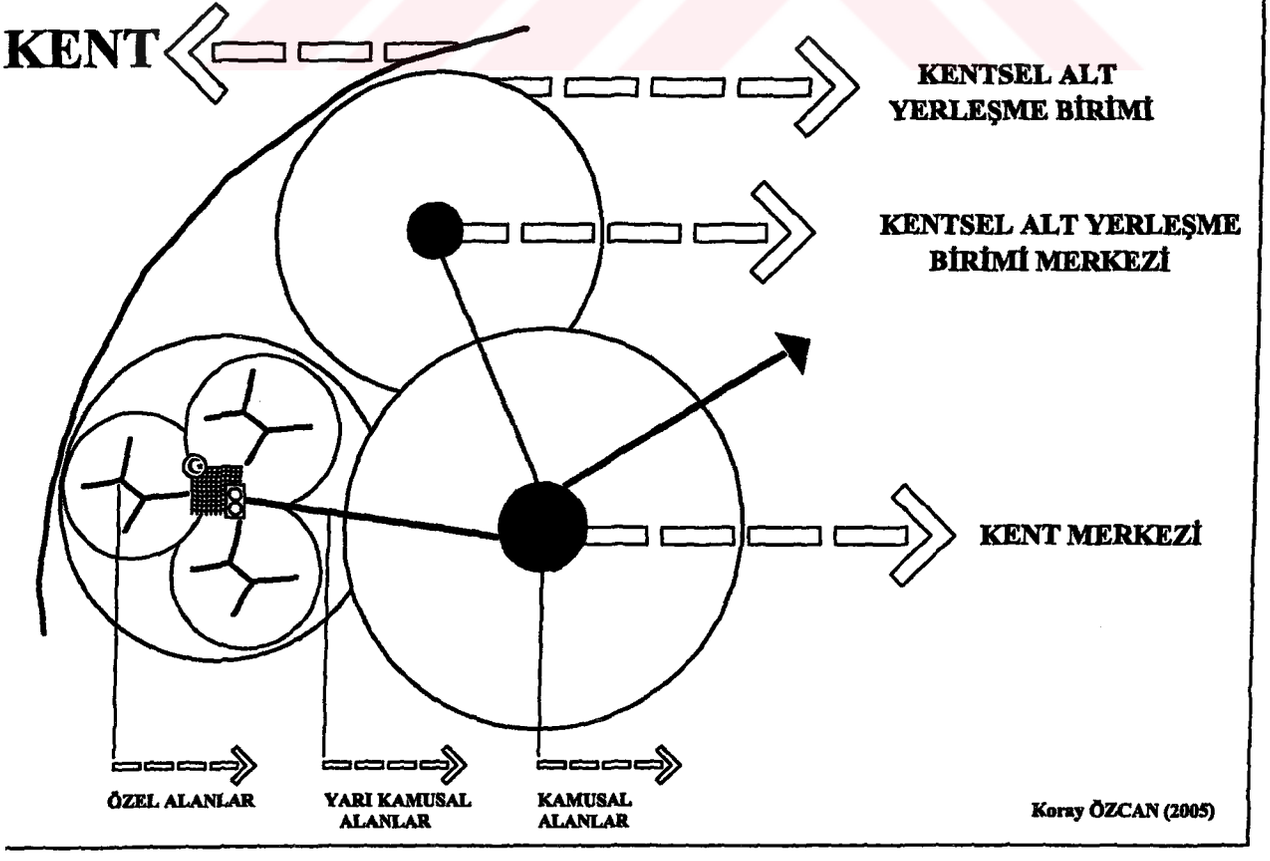
MEKANSAL ÇÖZÜMLEME

1 Ulucami-Cuma Camisi
2 İç Kale-Saray
3 Medrese
4 Darü'l İmaret; yönetim kurumları
5 Uzak Mesafe Ticareti ya da Tarımsal-Hayvansal Ürün Alım-Satım Alanı; Pazar

- Kentsel Ticaret Alanı; Çarşı ya da Suk
- Müslüman Mahallesi
- Yahudi Mahallesi
- Hıristiyan Mahallesi
- Dinsel Yapı Odaklı ve Sınırlı Ticaret Aktivitesine Sahip Alt Toplumsal Ünite Merkezi
- Yerleşim alanı
- Kent giriş-çıkış noktaları; kapılar
- M Mezarlık

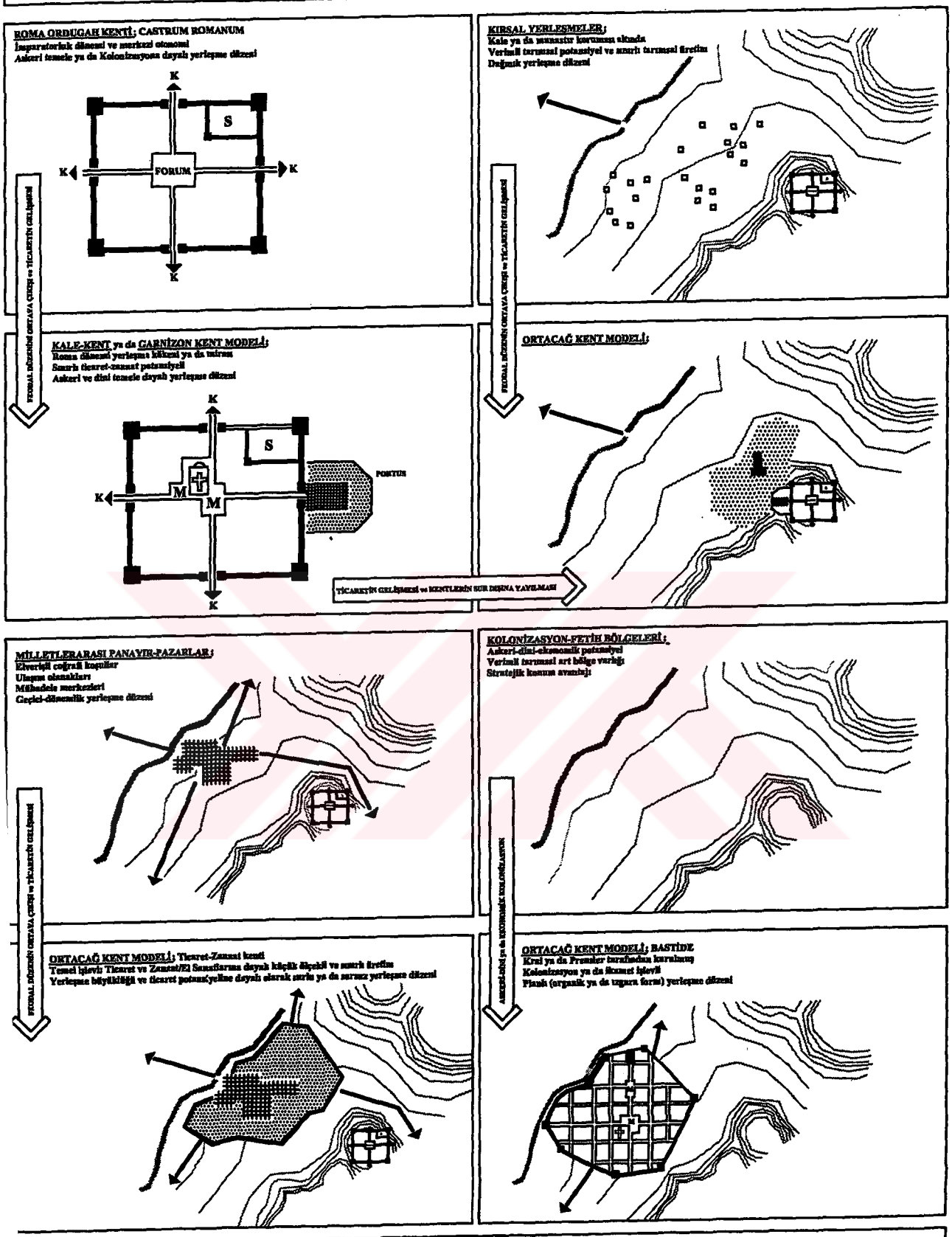
Koray ÖZCAN (2005)

PLAN 3. ORTAÇAĞ İSLAM KENTİNDE YERLEŞME HİYERARŞİSİ

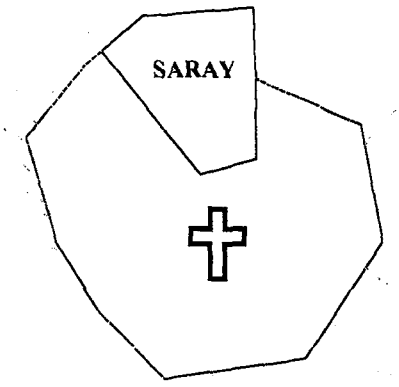
Koray ÖZCAN (2005)

PLAN 4. ORTAÇAĞ AVRUPA-BATI KENTİNİN EVRİMİ (IX.-XIV. YÜZYILLAR)

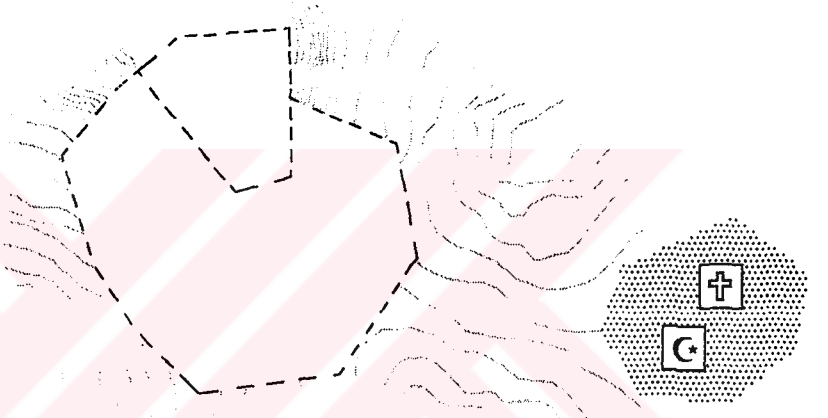

Bu plan GALLION-EISNER (1963), RÖRIG (1967), SAALMAN (1968) MORRIS (1979), MUMFORD (1989), RASMUSSEN 1997) yorumlanarak kurgulanmıştır (Özcan 2005).

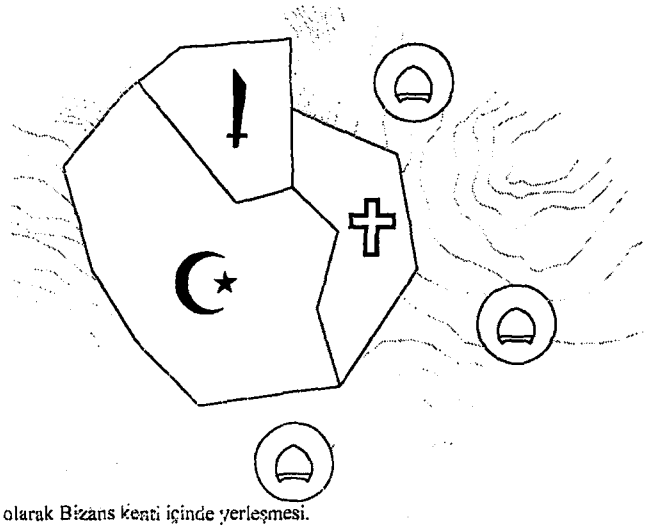
LAN 5. TÜRK FETHİ ÖNCESİNDE BİZANS-DOĞU ROMA KENTİNİN EVRİMİ

irk fethi öncesinde Bizans kentlerinin kırsal yerleşmeler dönüşmesi.

ans kenti yakınında kurulan Türk kolonisinin süreç içinde eski kentin yerini alması.

asker ve sivil unsurların fetihçi-yönetici sınıflar olarak Bizans kenti içinde yerleşmesi.

YERLİ HIRİSTİYAN-RUM NÜFUS

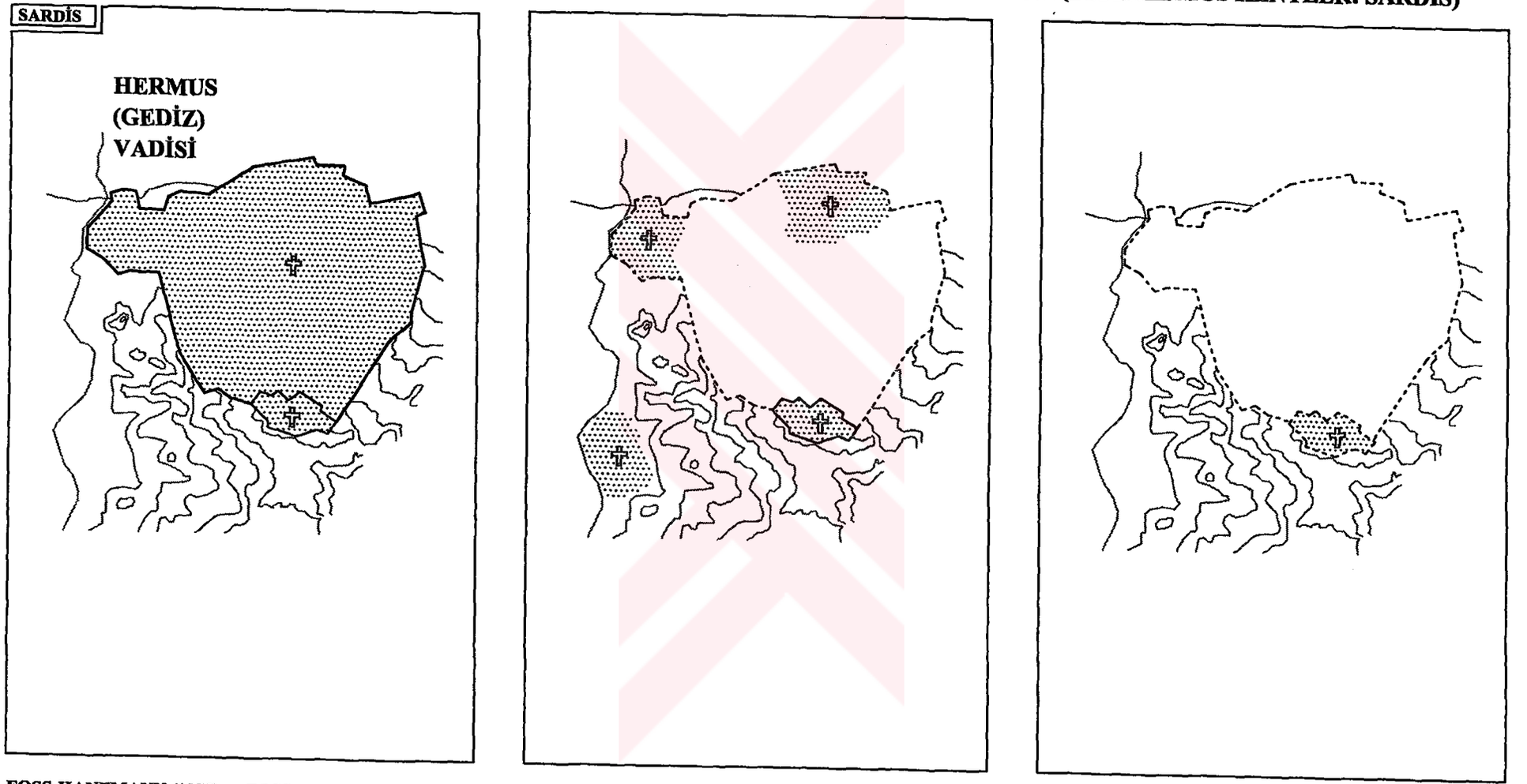
FETİHLE GELEN YERLEŞİK ve YARI YERLEŞİK TÜRK NÜFUS

FETİHÇİ TÜRK ASKERİ UNSURLAR

İSLAMİ UNSURLAR (TEKKE-ZAVİYE)

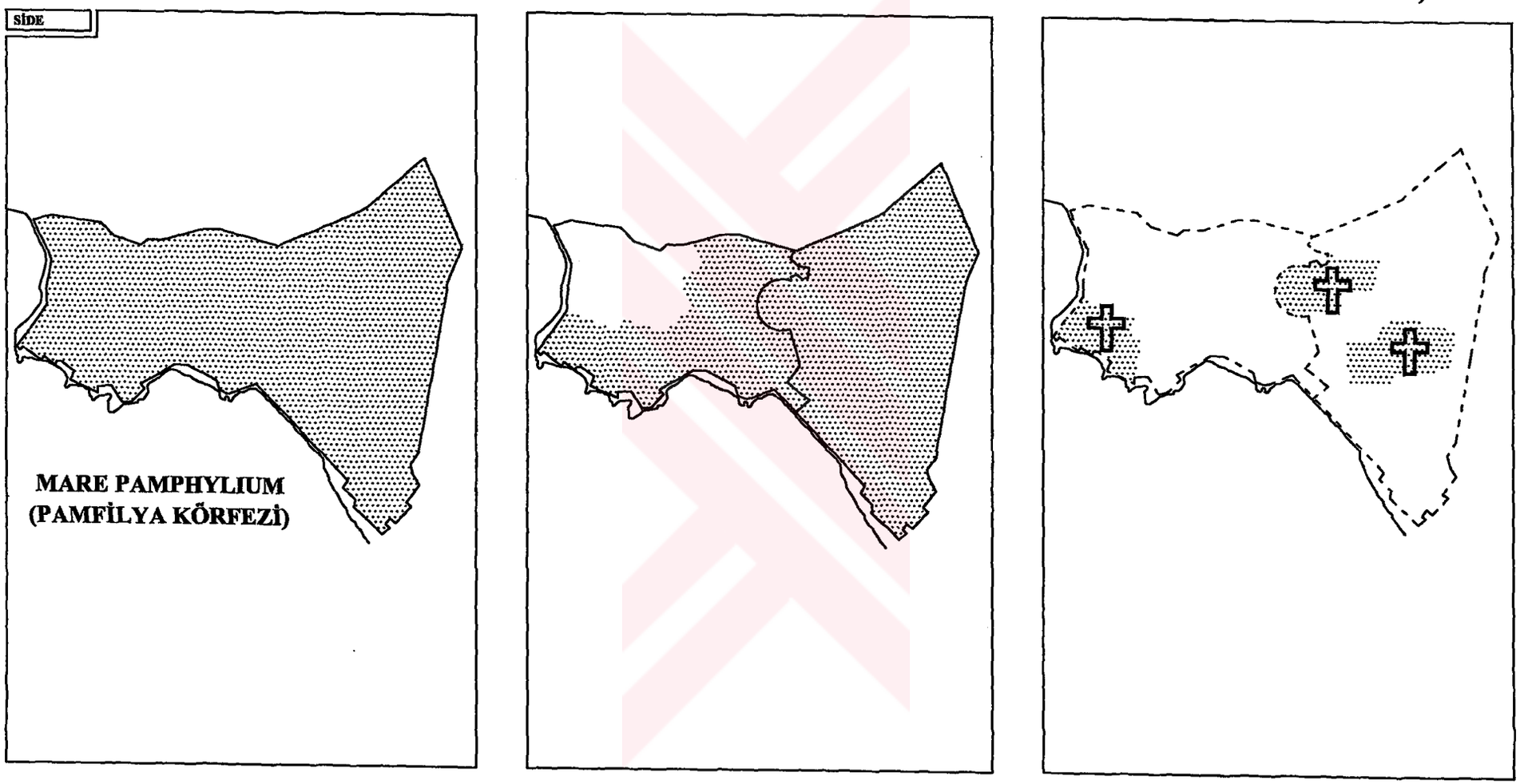
Koray ÖZCAN (2005)

PLAN 5a. TÜRK FETHİ ÖNCESİNDE BİZANS/DOĞU ROMA KENTİNİN MEKANSAL EVRİMİ (DİOİSKİSMOS KENTLER: SARDİS)

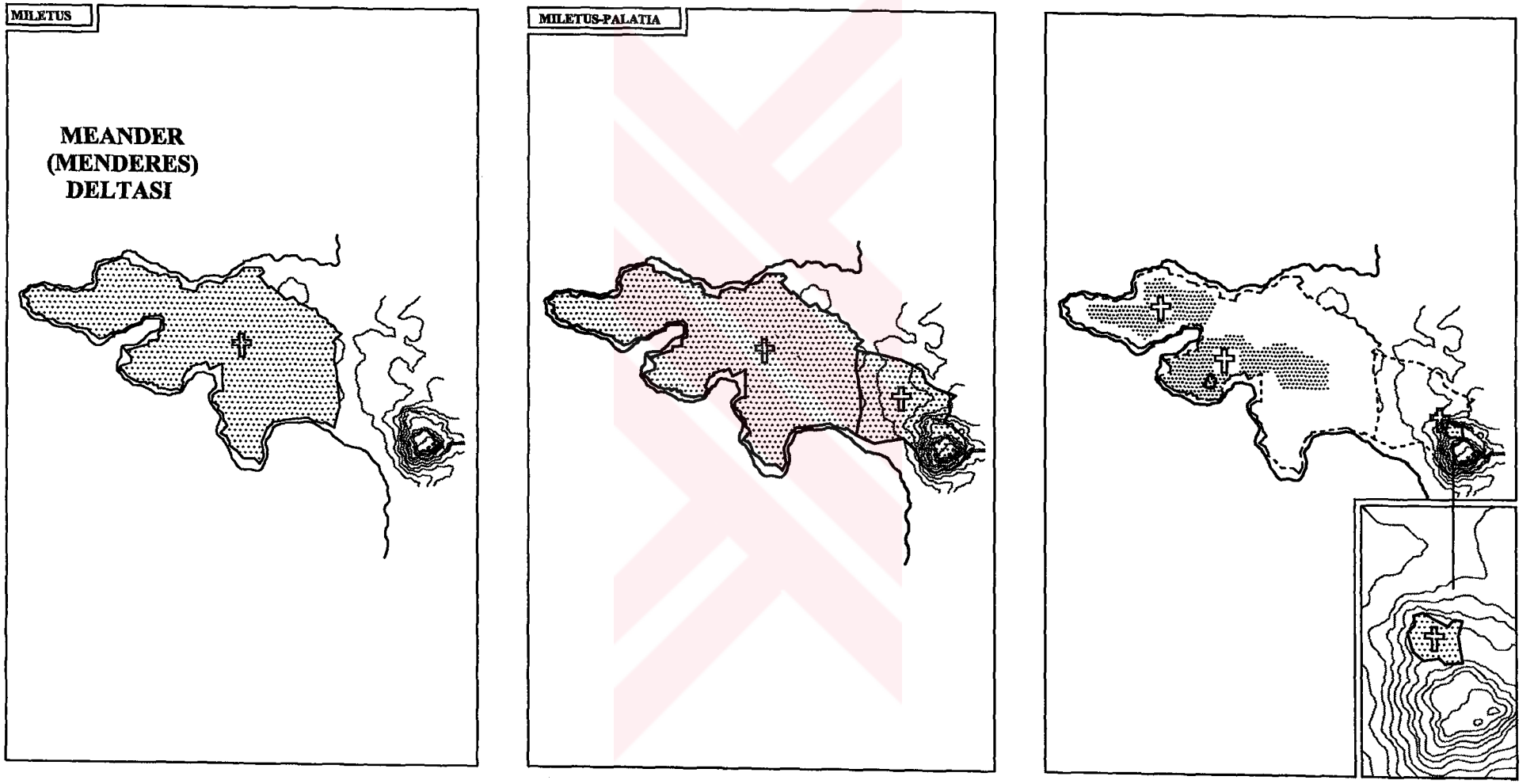
FOSS-HANFMANN (1975) ve FOSS (1976) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

PLAN 5b. TÜRK FETHİ ÖNCESİNDE BİZANS/DOĞU ROMA KENTİNİN MEKANSAL EVRİMİ (TERKEDİLEN KENTLER: SİDE)

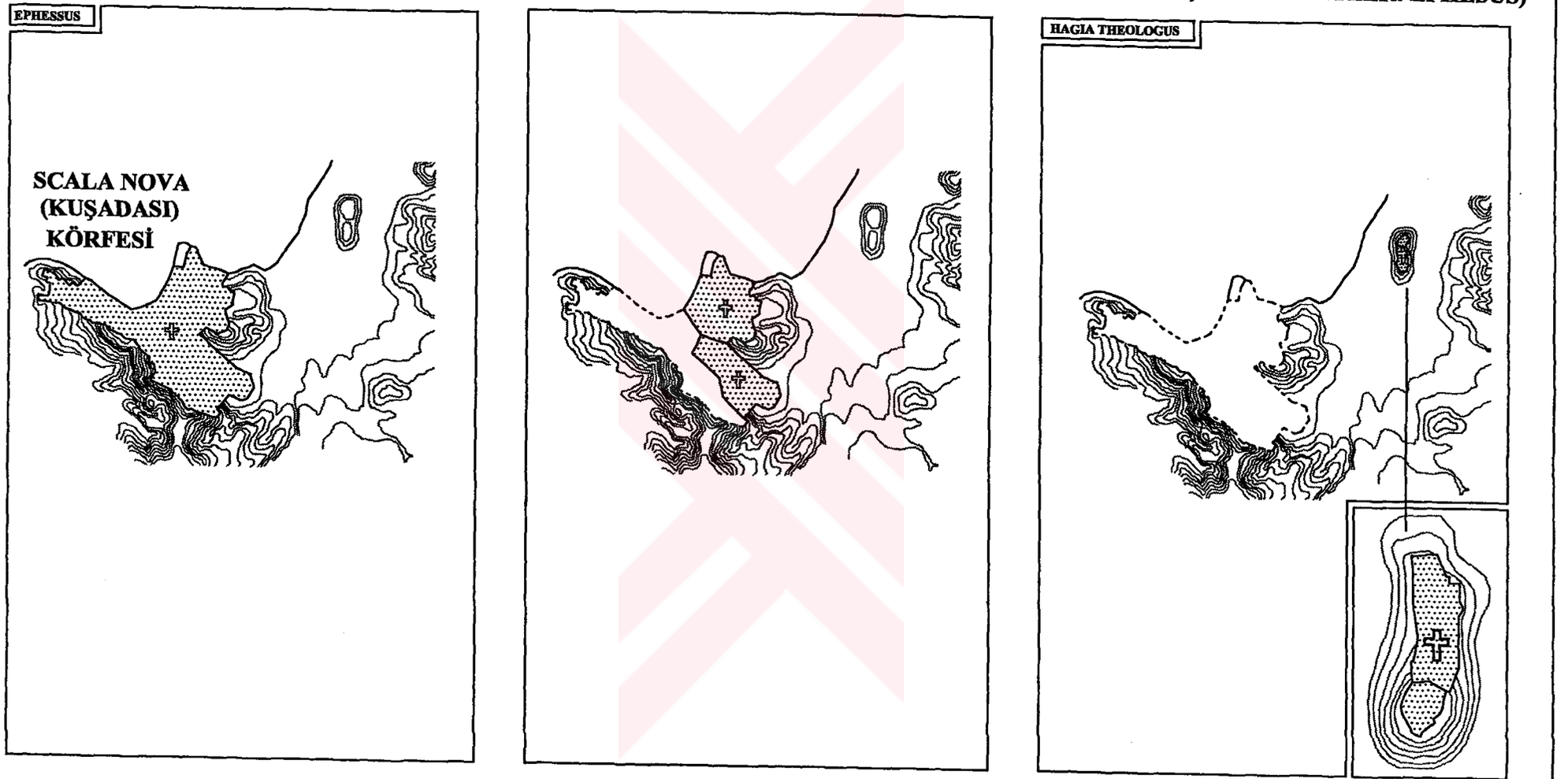
MANSEL (1978) ve EYİCE (1960) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

PLAN 5c. TÜRK FETHİ ÖNCESİNDE BİZANS/DOĞU ROMA KENTİNİN MEKANSAL EVRİMİ (YER DEĞİŞTİREN KENTLER: MILETUS)

WULZINGER-WITTEK-SARRE (1935) ve VON GERKAN (1935) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

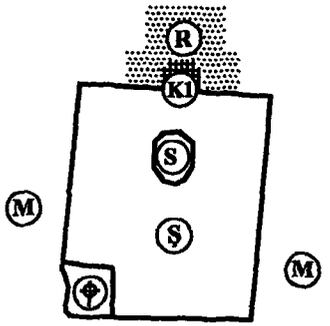
PLAN 5d. TÜRK FETHİ ÖNCESİNDE BİZANS/DOĞU ROMA KENTİNİN MEKANSAL EVRİMİ (YER DEĞİŞTİREN KENTLER: EPHESUS)

MILTNER (1958), MÜLLER-WIENER (1961), ALZINGER (1962) ve FOSS (1979) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

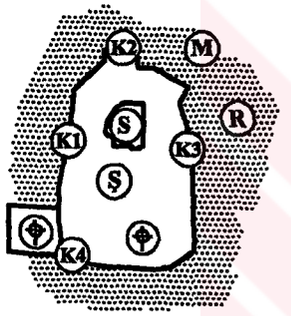
PLAN 6. ORTA ASYA-İRAN TÜRK KENTLERİ (VIII.-XIV. YÜZYILLAR)

ORDU-BALIK/KARABALSAGUN

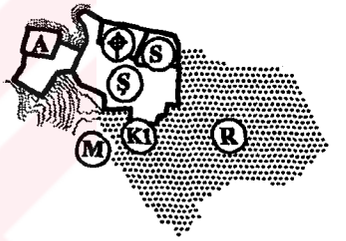
Bu plan BARTOLD (1935) kullanılarak hazırlanmıştır.

İDİKUT/KARA HOCA

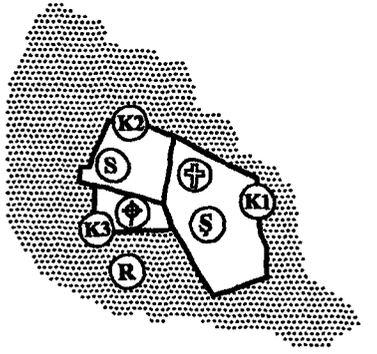
Bu plan CEZAR (1977) kullanılarak hazırlanmıştır.

BEŞ-BALIK/PENCİ-KEND

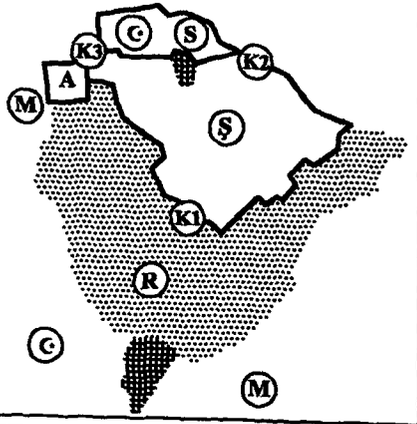
Bu plan BELENITSKIY-BENTOVIÇ-BOLŞAKOV (1973) kullanılarak hazırlanmıştır.

AK-BEŞİM/BALASAGUN

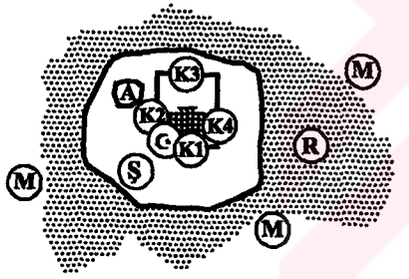
Bu plan BELENITSKIY-BENTOVIÇ-BOLŞAKOV (1973) kullanılarak hazırlanmıştır.

SEMER-KAND

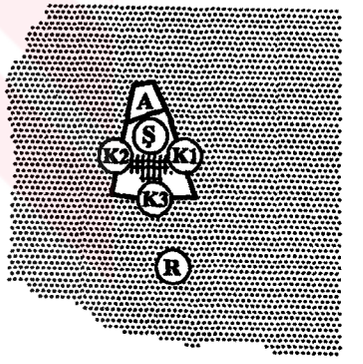
Bu plan BELENITSKIY-BENTOVIÇ-BOLŞAKOV (1973) kullanılarak hazırlanmıştır.

BUHARA

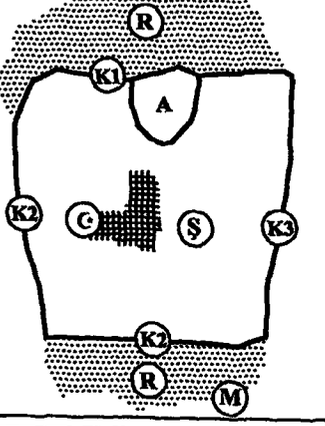
Bu plan BELENITSKIY-BENTOVIÇ-BOLŞAKOV (1973) kullanılarak hazırlanmıştır.

TAŞ-KEND

Bu plan BELENITSKIY-BENTOVIÇ-BOLŞAKOV (1973) kullanılarak hazırlanmıştır.

MERV

Bu plan BELENITSKIY-BENTOVIÇ-BOLŞAKOV (1973) kullanılarak hazırlanmıştır.

A Ahmedek/İç Kale

S Orduğ ya da Hakan sarayı

R Kıy ya da rabad: dış kent

Ş Balık ya da Şehristan

Ticaret Alanı

Budist kurumlar: tapınak ya da buyan

C İslami kurumlar: Cami ya da namazgah

Hıristiyan kurumlar:Kilise ya da şapel

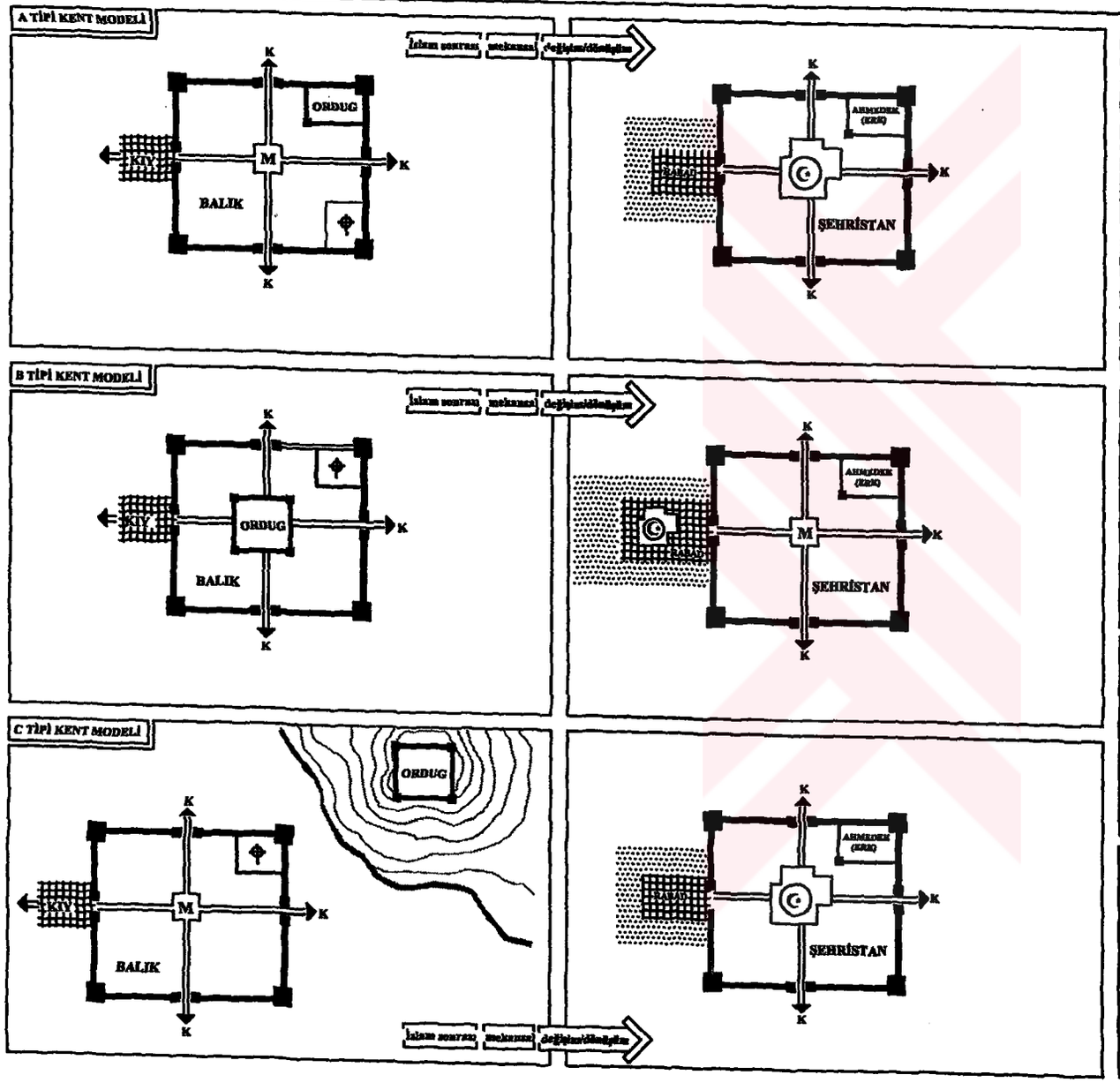
M Mezarlık

K1 Kent Kapısı

Kent Surı

Koray ÖZCAN (2005)

PLAN 7. ORTA ASYA-İRAN TÜRK KENTİNİN İSLAMLAŞMA SÜRECİNDE MEKANSAL EVRİMİ (VIII.-XIV. YÜZYILLAR)

ORTA ASYA-İRAN TÜRK KENT MODELİ

Orta Asya Türk kentinin mekan organizasyonunu biçimlendiren unsurlar :

Özgün coğrafi koşullar
Hakan sarayı ya da ordugahı odaklı askeri yerleşme düzeni
Budist-Şamanist inanç sistemi ve kozmik inanışlar
Hayvancılığa dayalı göçebe-yarı göçebe yaşam biçimi
Uzak mesafe ticaret potansiyeli
Tarımsal gelişmeler ve sulama olanakları

İslamiyetin ortaya çıkışı
ve
Türk sosyal-kültürel kent yaşamına katılması

ORTA ASYA-İRAN TÜRK KENTİNİN MEKANSAL EVRİMİ

İslam etkisinde mekansal yapının değişimi-dönüşümü;
Cami-Medrese-Hamam kompozisyonundan oluşan İslami külliyeler

İran-İslam kültürü etkisinde toponominin mekansal yansımaları;
Ordug-Ahmedek ya da Balık-Şehristan veya Kry-Rahad gibi.

Mekansal önceliklerin ya da temel unsurların değişimi-dönüşümü;
Hakan sarayı odaklı yerleşimden, Cami-Medrese kompozisyonundan oluşan İslami külliye odaklı yerleşim düzenine geçiş.

Kentsel mekanının surlu olmasının kent formuna etkisi;
Kent surları içinde yeterli alan olmamasına dayalı olarak İslami kurumların kent dışında yapılanması ile yeni gelişme odakları oluşumu.

A TİPİ KENT MODELİ
Hakan sarayı ya da ordugahı kent surlarına bitişik konumlanmıştır.
Cuma Camisi kent merkezinde yer alır.
Yengi-kend ya da Ak-Beşim gibi.

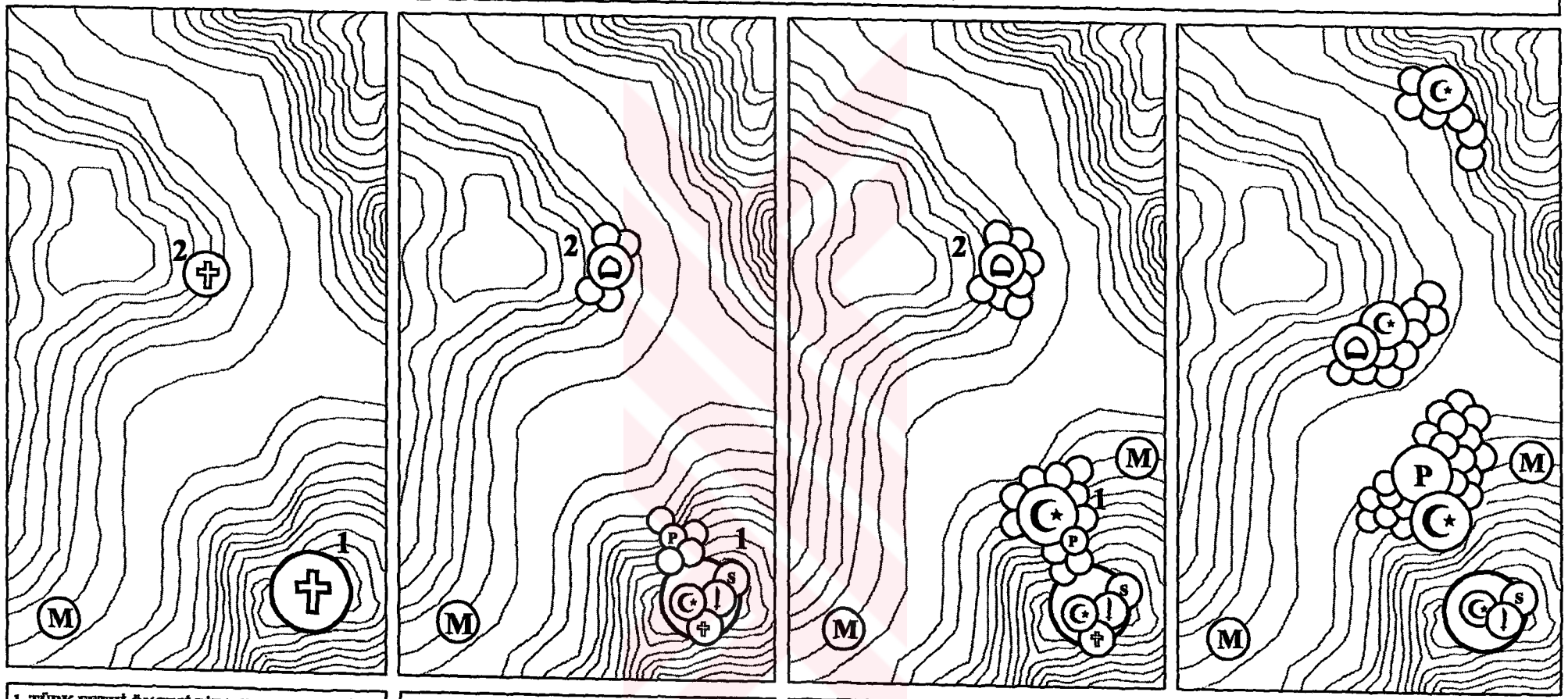
B TİPİ KENT MODELİ
Hakan sarayı ya da ordugahı kentin merkezinde yer alır.
Cuma Camisi kent dışında konumlanmıştır.
Ordu-Balık ve İdikut ya da Nişabur ve Buhara gibi.

C TİPİ KENT MODELİ
Hakan sarayı ya da ordugahı kentin dışında konumlanmıştır.
Beş-Balık gibi.

- Budist Külliye
- İslami Külliye (Cami-Medrese-Hamam)
- Ticaret Alanı
- M Kent Meydanı
- K Kent Kapısı
- Kent Surı

Koray ÖZCAN (2005)

PLAN 8. ANADOLU'DA DOĞU ROMA/BİZANS KALE KENTİNİN TÜRKLEŞME-İSLAMLAŞMA SÜRECİNDE MEKANSAL EVRİMİ

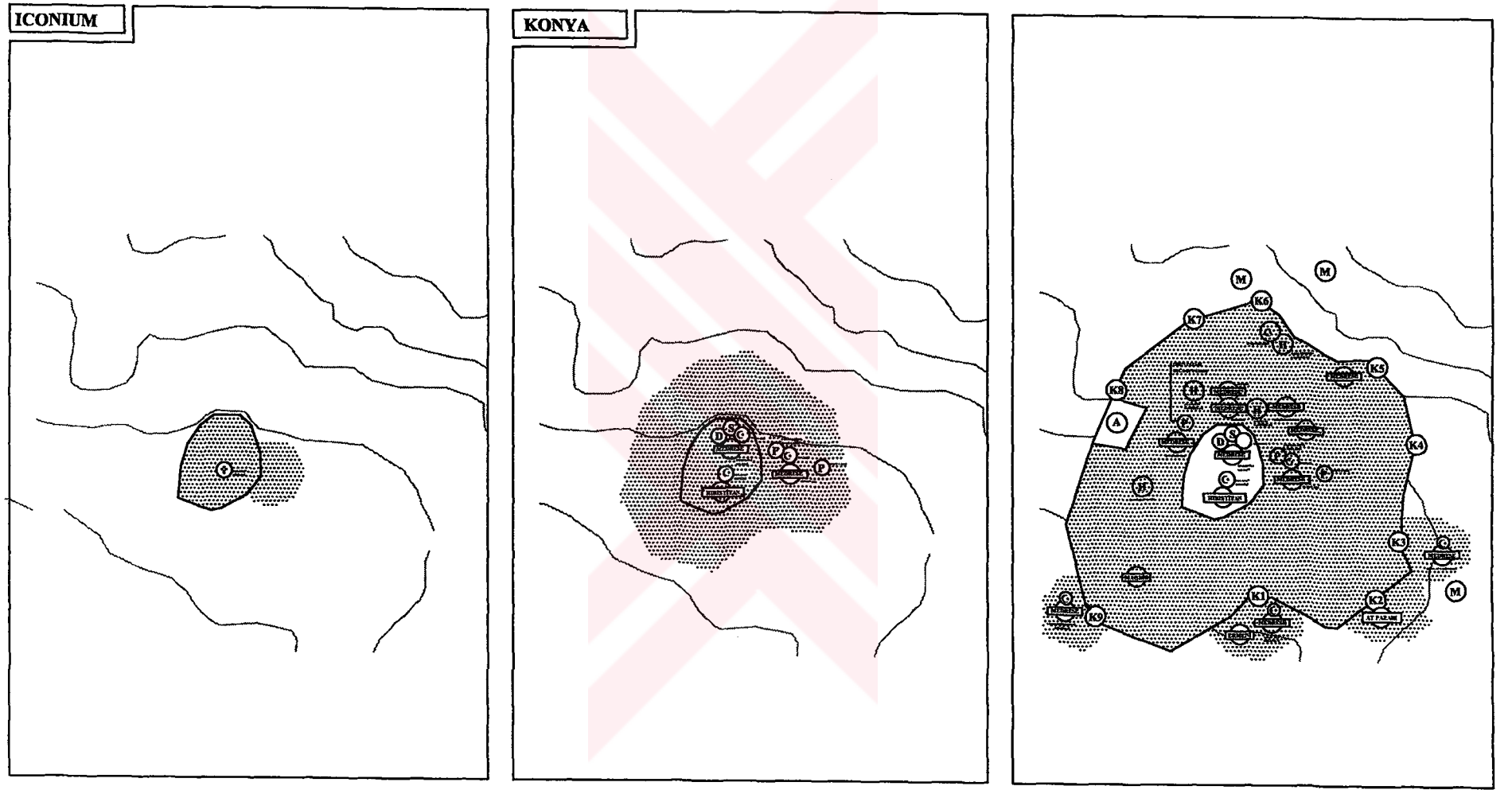

1. TÜRK FETHİ ÖNCESİ BİZANS KALE KENTİ. 2. BİZANS KALE KENTİ YAKININDA HIRISTİYAN KÜLT MERKEZİ ya da MABED.	1.TÜRKLERİN ASKER SINIF OLARAK KENTLERDE YERLEŞMESİ ve KİLİSENİN FETİH ya da FETHİYE CAMİSİNE DÖNÜŞMESİ. 2. ESKİ HIRISTİYAN KÜLT MERKEZİ ÜZERİNDE ŞEYH ya da DERVİŞLERİN İSLAMİ KURUMLAR (TEKKE ya da ZAVİYE) KURARAK YERLEŞMESİ.	1. NÜFUS ARTIŞINA DAYALI MEKAN İHTİYACI ve SUR DIŞINA YERLEŞİM ile ULUCAMİ ya da CUMA CAMİSİ YAPIMI. 2. TEKKE ya da ZAVİYELER ÇEVRESİNDE TÜRK-İSLAM YERLEŞİMİ GELİŞİMİ.	ULUCAMİ-PAZAR GELİŞİMİ ve SUR DIŞI CAMİ ya da MESCİD ODAKLI YENİ YAPILANMA ODAKLARI OLUŞUMU.

KİLİSE ya da HIRISTİYAN KÜLTÜ — FETİH CAMİSİ ya da ULUCAMİ — FETİHÇİ TÜRK ASKERİ UNSURLAR — İSLAMİ UNSURLAR (TEKKE-ZAVİYE) — SARAY veya İÇ KALE — ÇARŞI-PAZAR — MEZARLIK

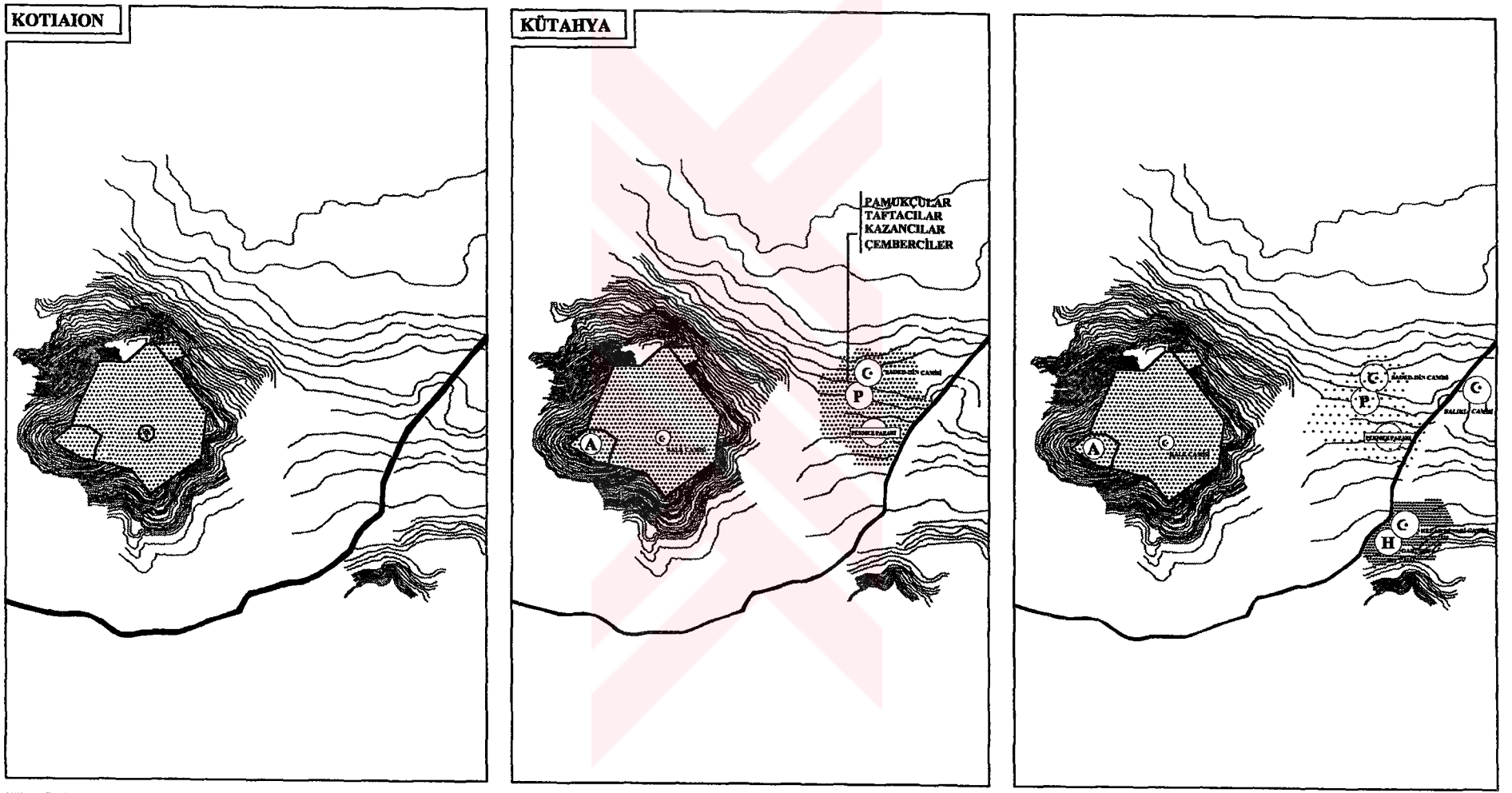
Koray ÖZCAN (2005)

PLAN 8a. ANADOLU'DA BİZANS KALE KENTİNİN TÜRKLEŞME-İSLAMLAŞMA SÜRECİNDE MEKANSAL EVRİMİ (ICONIUM)

KONYALI (1964), YASA (1996) ve BAYKARA (1998) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

PLAN 8b. ANADOLU'DA BİZANS KALE KENTİNİN TÜRKLEŞME-İSLAMLAŞMA SÜRECİNDE MEKANSAL EVRİMİ (COTIAION)

UZUNÇARŞILI (1932), BARNES-WHITTOW (1998), FOSS (1985) ve FOSS (1998) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

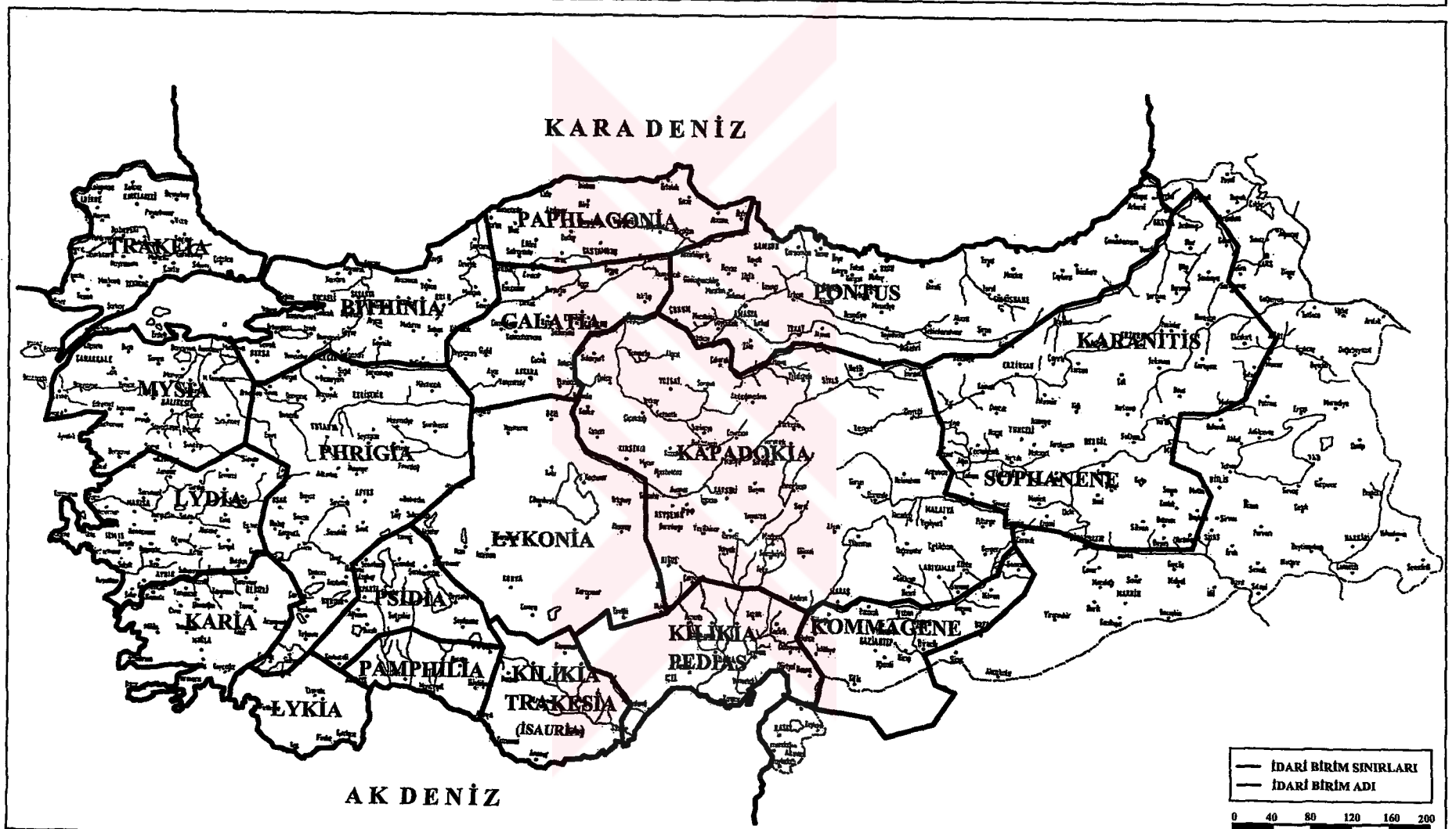
S SARAY
A AHMEDEK
ÇARŞI-PAZAR
KALE ya da FETHİYE CAMİSİ
ULUCAMİ ya da CAMİ-İ KEBİR
BÜYÜME ODAĞI; KÜLLİYE GRUBU
ULUCAMİ
CAMİ-MEDRESE
CAMİ-DARÜŞŞİFA
Koray ÖZCAN (2005)

Harita 1. ANADOLU'DA DOĞU ROMA-BİZANS DÖNEMİ ULAŞIM SİSTEMİ

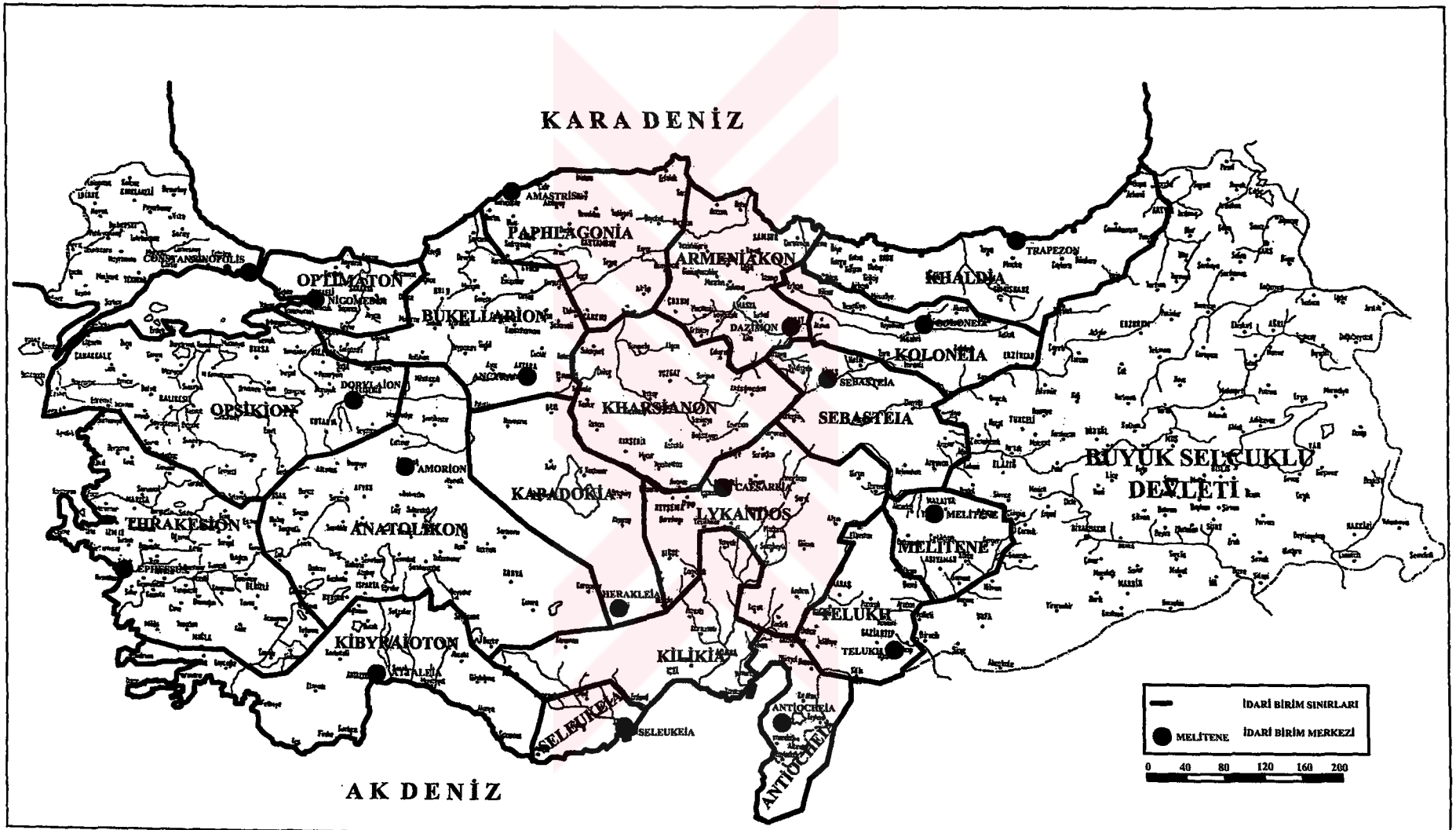
Bu harita SOLAKIAN (1923), KUM (1937), TAESCHNER (1959), RAMSAY (1960), SELEN (1960), TÜTENGİL (1961), BÖLEN (1978) ve FRENCH (1981) kullanılarak hazırlanmıştır.

Harita 2. ANADOLU'DA ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ İDARİ BİRİM SINIRLARI

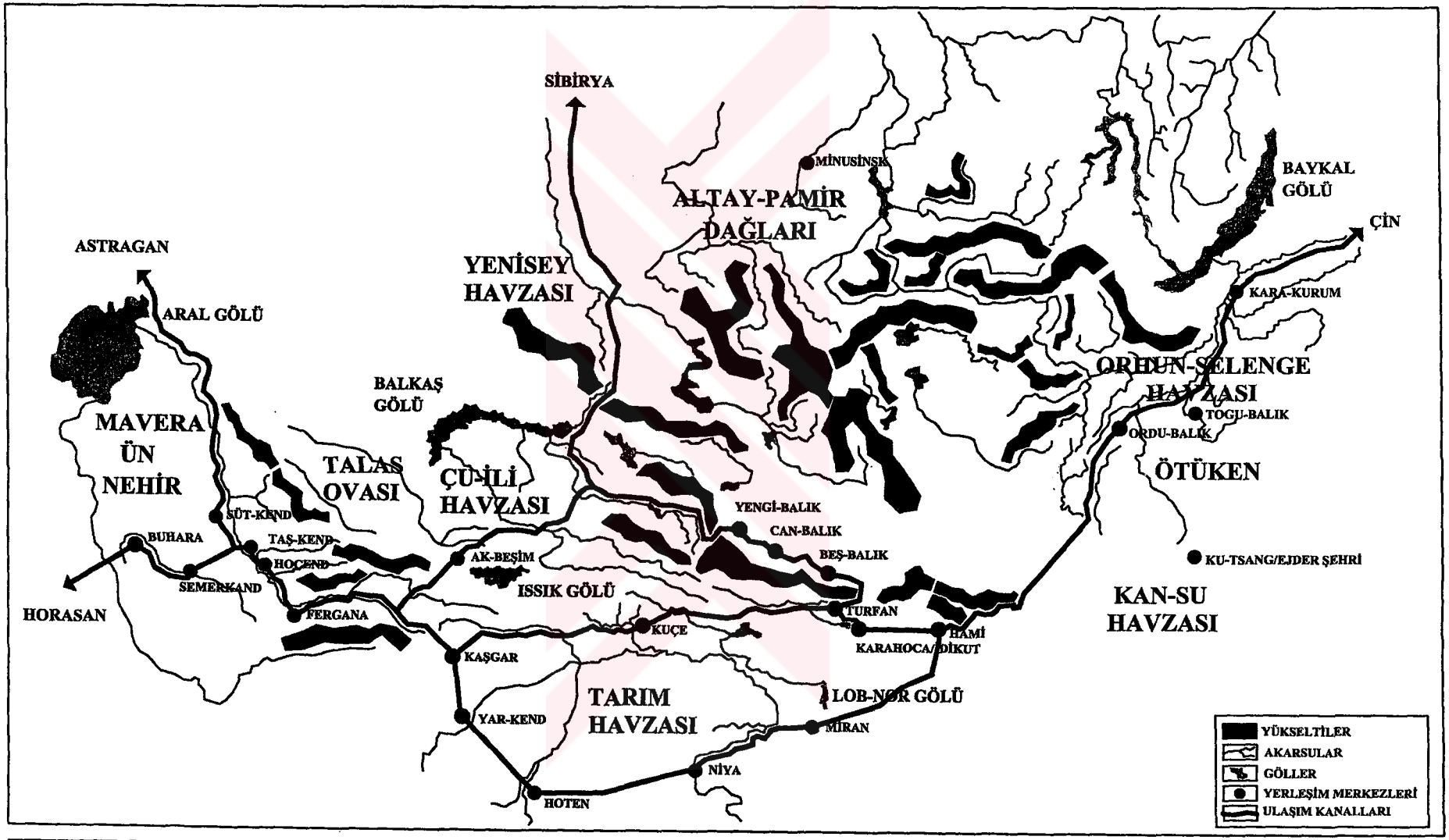
Bu harita RAMSAY (1960), DARKOT (1961) kullanılarak hazırlanmıştır.

Harita 3. ANADOLU'DA DOĞU ROMA-BİZANS DÖNEMİ İDARİ BİRİMLER (XI. YÜZYIL)

Bu harita RAMSAY (1960), OSTROGORSKY (1995) kullanılarak hazırlanmıştır.

Harita 4. ORTA ASYA TÜRK EGEMENLİK COĞRAFYASI ULAŞIM SİSTEMİ ve KENT AĞI (VIII.-XIII. YÜZYILLAR)

Bu harita TOGAN (1942-1947), BARTHOLD (1975), ÖGEL (1991), SÜMER (1994), GROUSSET (1983) ve ROUX (2001) kullanılarak hazırlanmıştır.

Harita 5. İRAN-TÜRK EGEMENLİK COĞRAFYASI ve KENT AĞI (XI.-XIII. YÜZYILLAR)

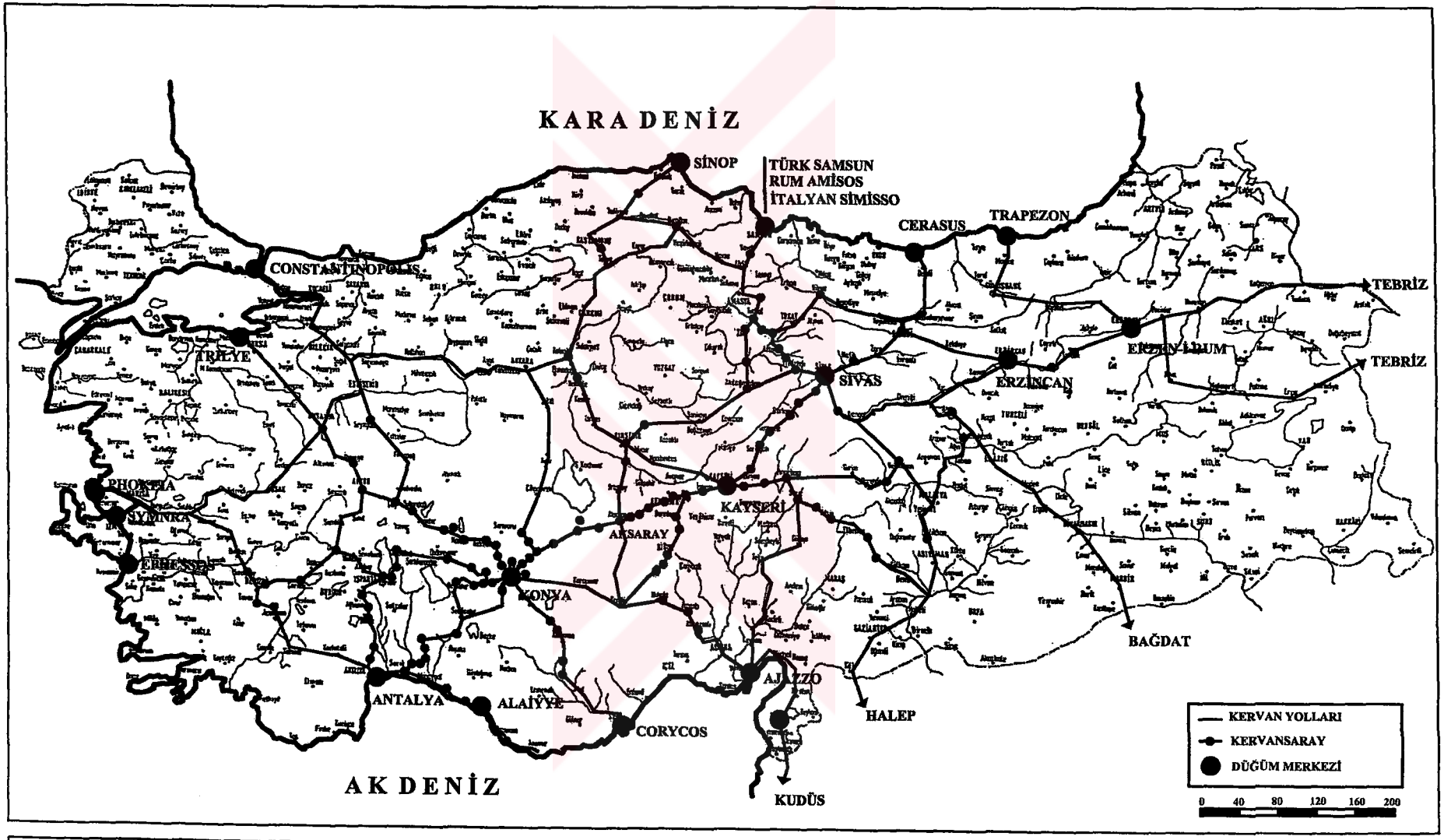
Bu harita DE PLANHOL (1970), KHERABADI (2000), LOMBART (2002), ÖZTÜRK (2001) kullanılarak hazırlanmıştır.

Harita 6. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ SAVUNMA SİSTEMİNİN MEKANSAL BİLEŞENLERİ

Bu harita IBN BİBİ (1996), IBN BİBİ (1941), AKSARAYİ (1943), AKSARAYİ (2000), MÜNECCİMBAŞI (2001) yorumlanarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

Harita 7. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ ULAŞIM SİSTEMİ ve KERVANSARAYLAR AĞI

Bu harita ÖZERGİN (1959) ve ÖZERGİN (1965) kullanılarak hazırlanmıştır.

Harita 8. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ ÜRETİM-DAĞITIM MERKEZLERİ

Bu harita IBN BİBİ (1996), IBN BİBİ (1941), AKSARAYİ (1943), AKSARAYİ (2000), MÜNECCİMBAŞI (2001), REFİK (1931), ATASOY (1982), BAKIR (1998) SÜMER (1989 ve 1990) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

Harita 9. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ DARPHANE MERKEZLERİ

Bu harita IBN BİBİ (1996), IBN BİBİ (1941), AKSARAYİ (1943), AKSARAYİ (2000), MÜNECCİMBAŞI (2001), ARTUK (1977) ve ERKİLETLİOĞLU-GÜLER (1996) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

Harita 10. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ YERLEŞİM SÜRECİNİN MEKANSAL ÇÖZÜMLEMESİ

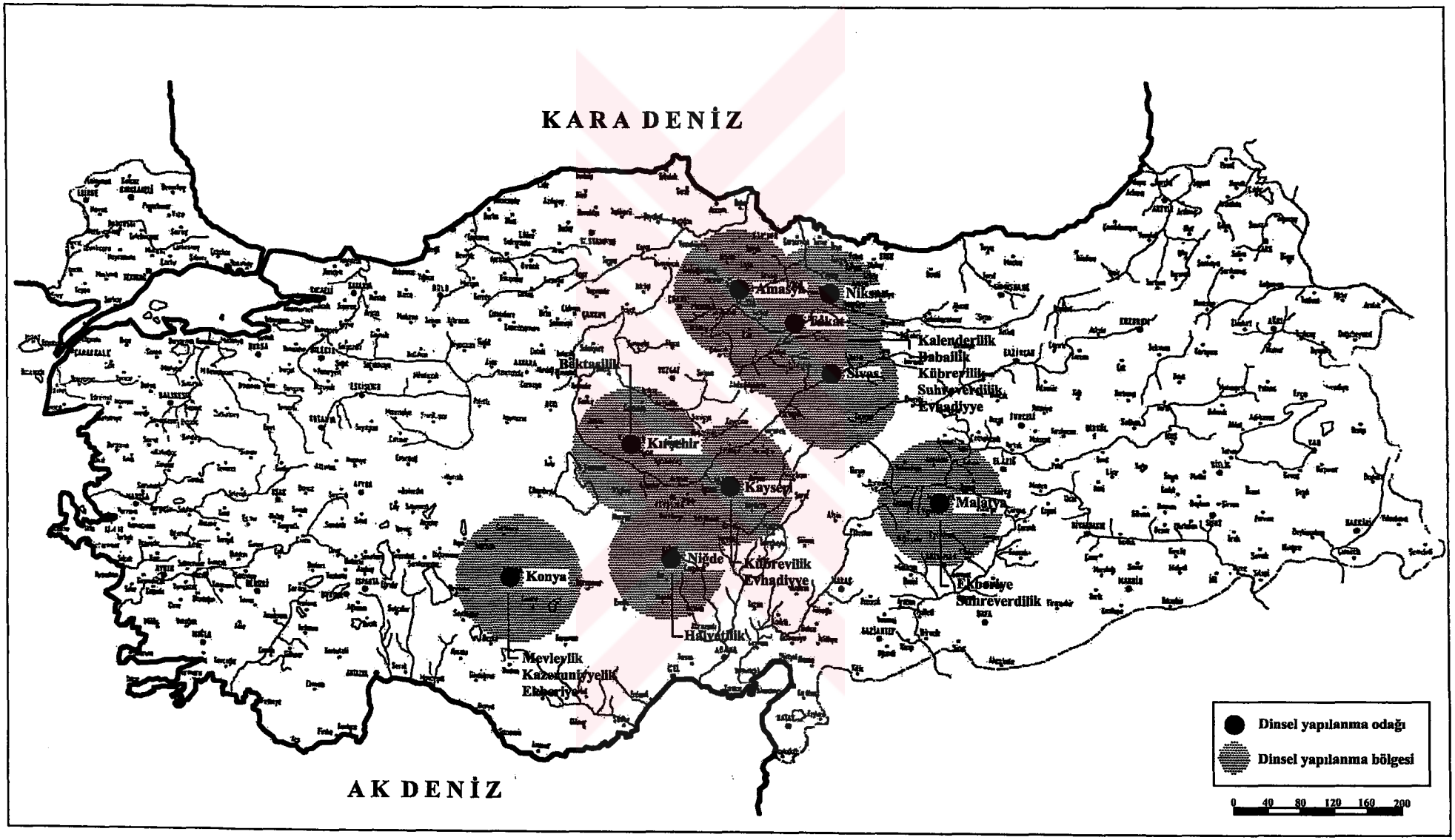

Bu harita IBN BİBİ (1996), IBN BİBİ (1941), AKSARAYİ (1943), AKSARAYİ (2000), MÜNECCİMBAŞI (2001), ULUÇAY (1946) ve ŞEYH MUSA (1991) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

Harita 11. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ KÜLTÜREL COĞRAFYA

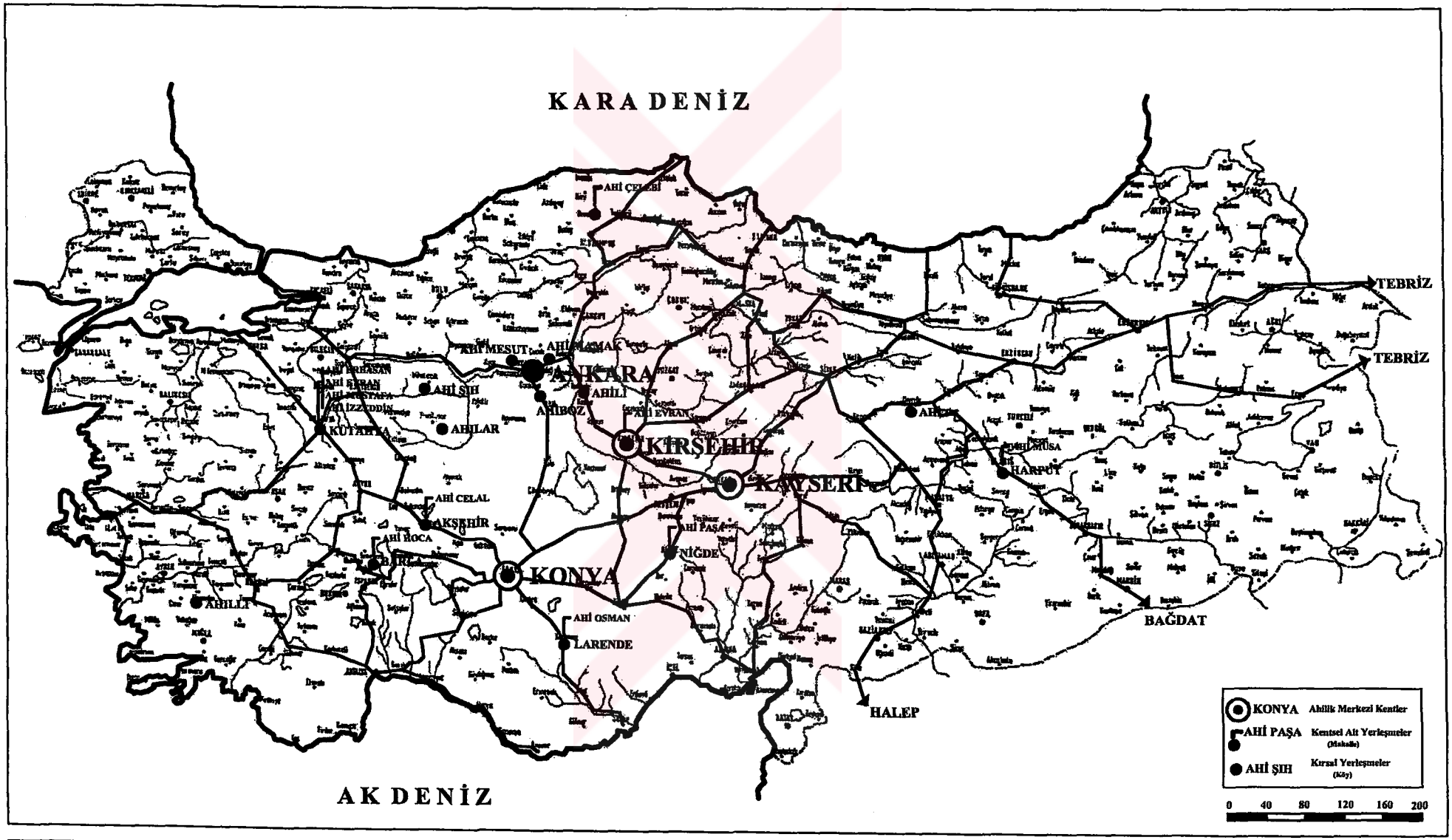

Harita 12. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ İNANÇ COĞRAFYASI

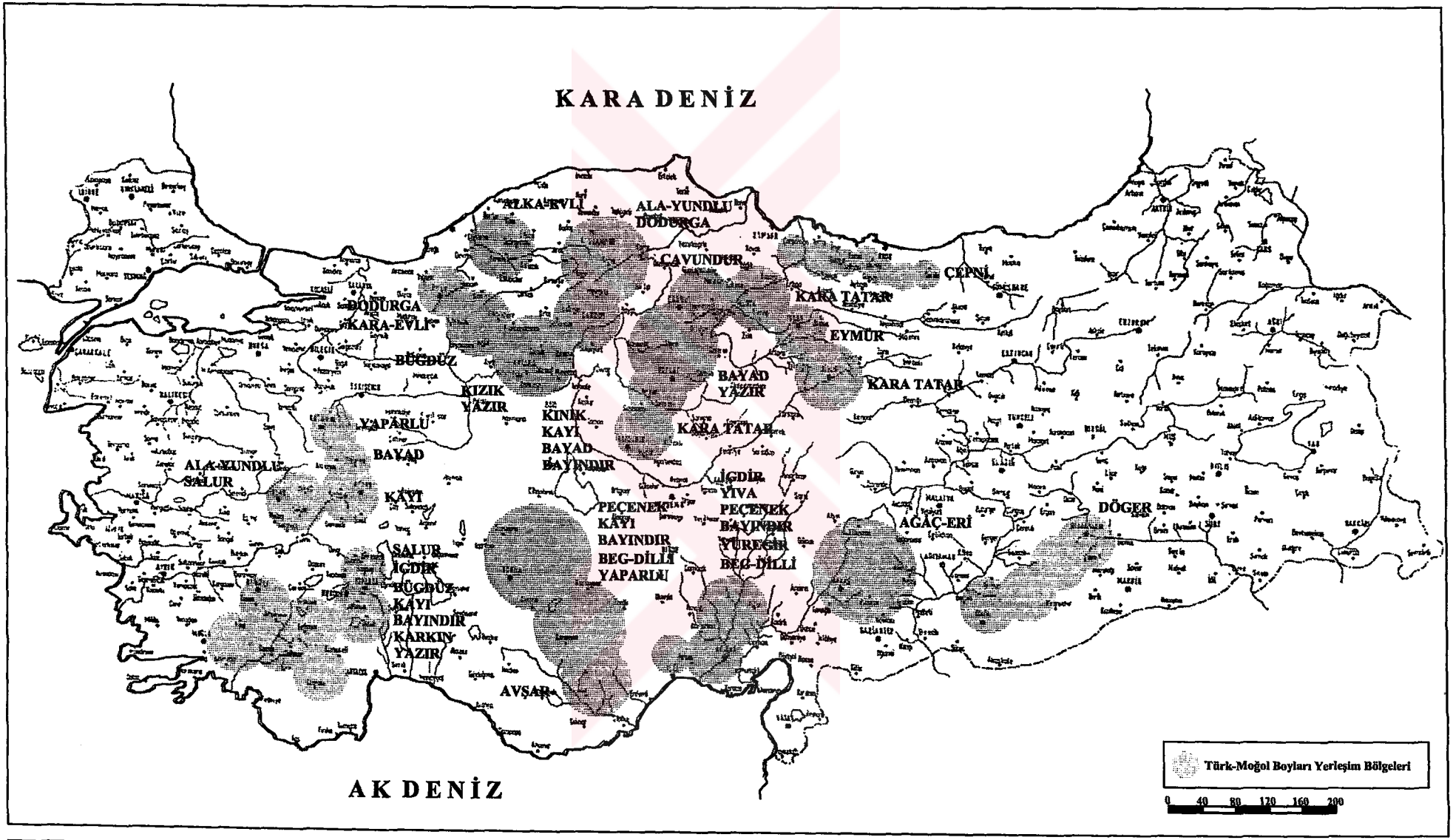
Bu harita BAYRAM (1987), GÜNAY-ECER (1999), OCAK (1996), OCAK (2002b), KÖPRÜLÜ (1969), KÖPRÜLÜ (1984), KÖPRÜLÜ (1999) ve BABINGER-KÖPRÜLÜ (2000)yorumlanarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

Harita 13. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ AHİ ÖRGÜTLENME MERKEZLERİ

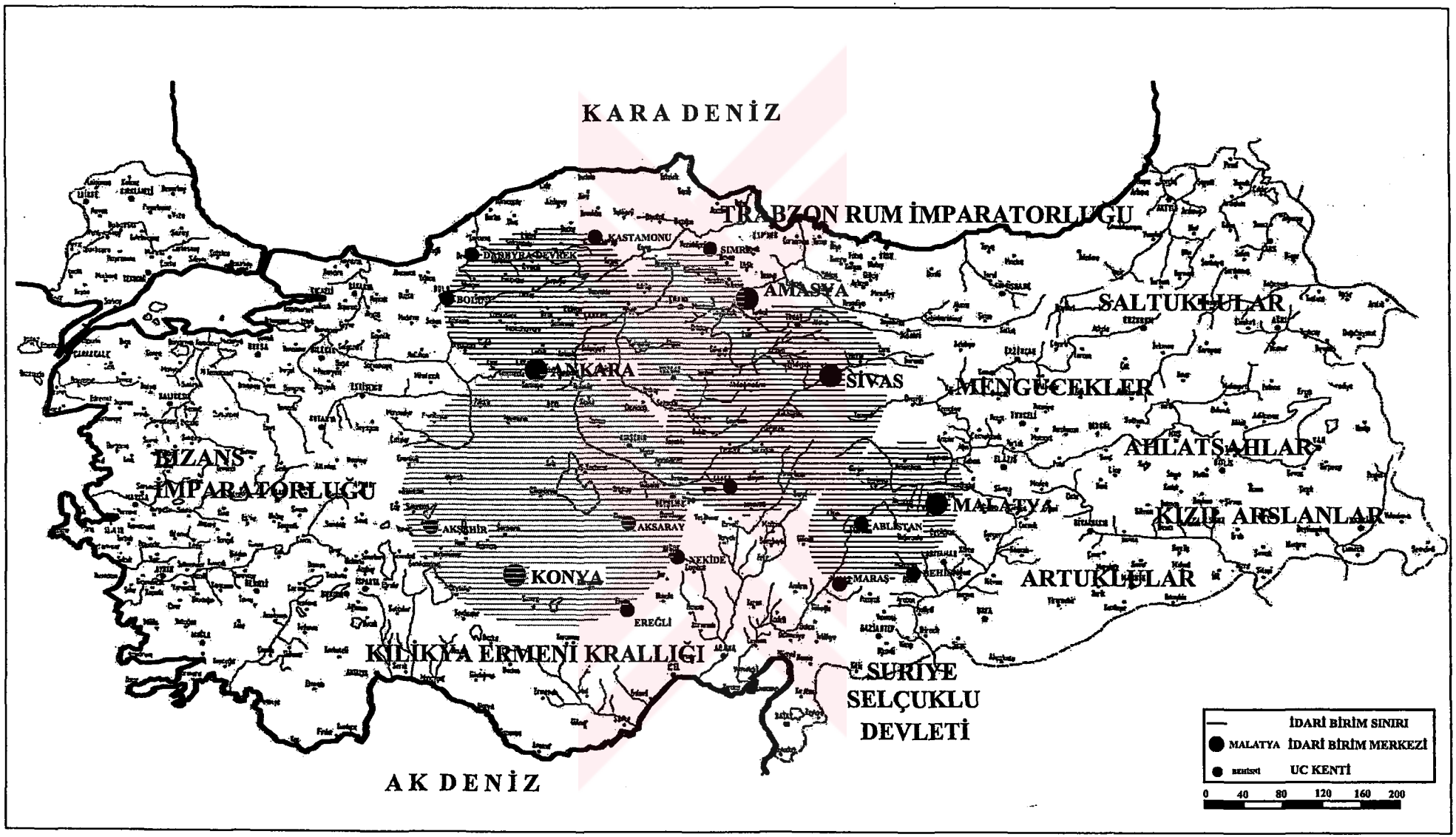
Bu harita ANONİM (1946), CUNBUR (1986), CUNBUR (1986a), GORDLEVSKI (1988) ve GÜNŞEN (1998) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

Harita 14. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ TÜRK-MOĞOL BOYLARI DAĞILIM COĞRAFYASI

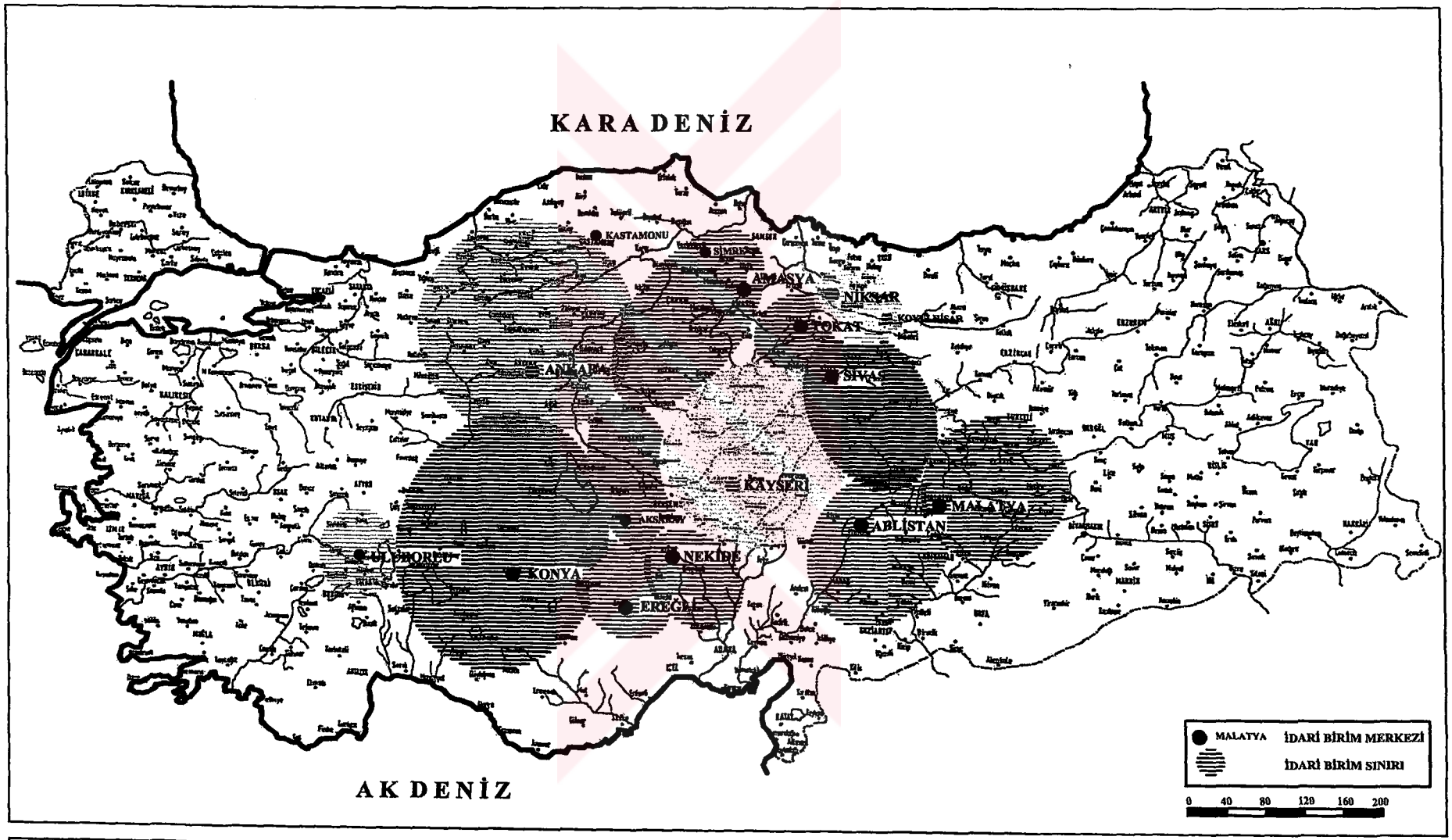
Bu harita CANDAR (1934), ORKUN (1935), YİNANÇ (1944), GORDLEVSKI (1988) ve SÜMER (1999) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

Harita 15. ANADOLU'DA SELÇUKLU (OLASI) İDARİ BİRİMLERİ (1075-1155)

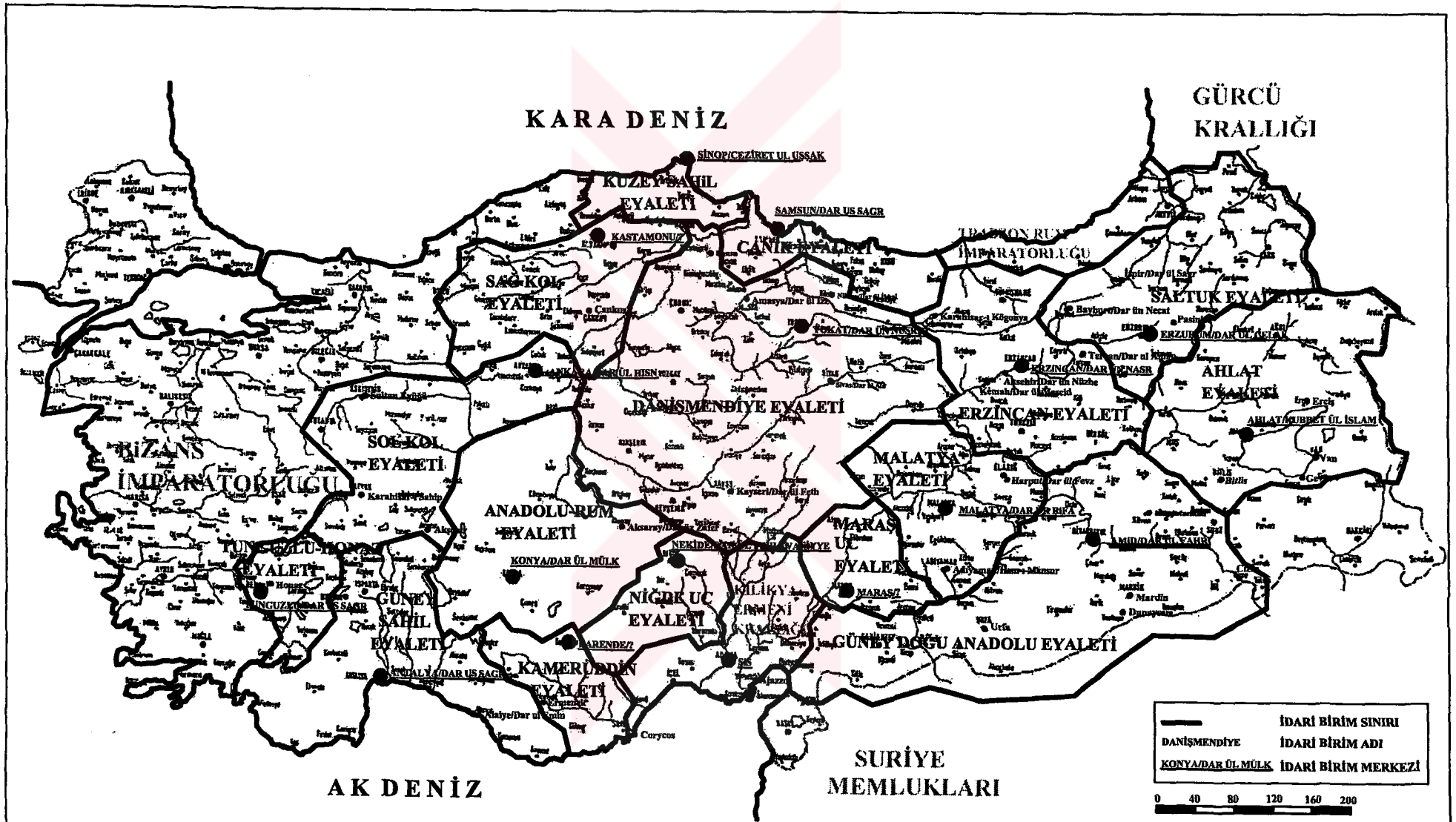
Bu harita IBN BİBİ (1996), IBN BİBİ (1941), AKSARAYİ (1943), AKSARAYİ (2000), MÜNECCİMBAŞI (2001) yorumlanarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

Harita 16. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ İDARİ BİRİMLER / MELİKLİK MERKEZLERİ (1180-1)

Bu harita IBN BİBİ (1941), IBN BİBİ (1996), AKSARAYİ (1943), AKSARAYİ (2000)'deki yazılı verilerin harita üzerine aktarılması ile oluşturulmuştur.

Harita 17. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ (OLASI) İDARİ BİRİM SINIRLARI (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

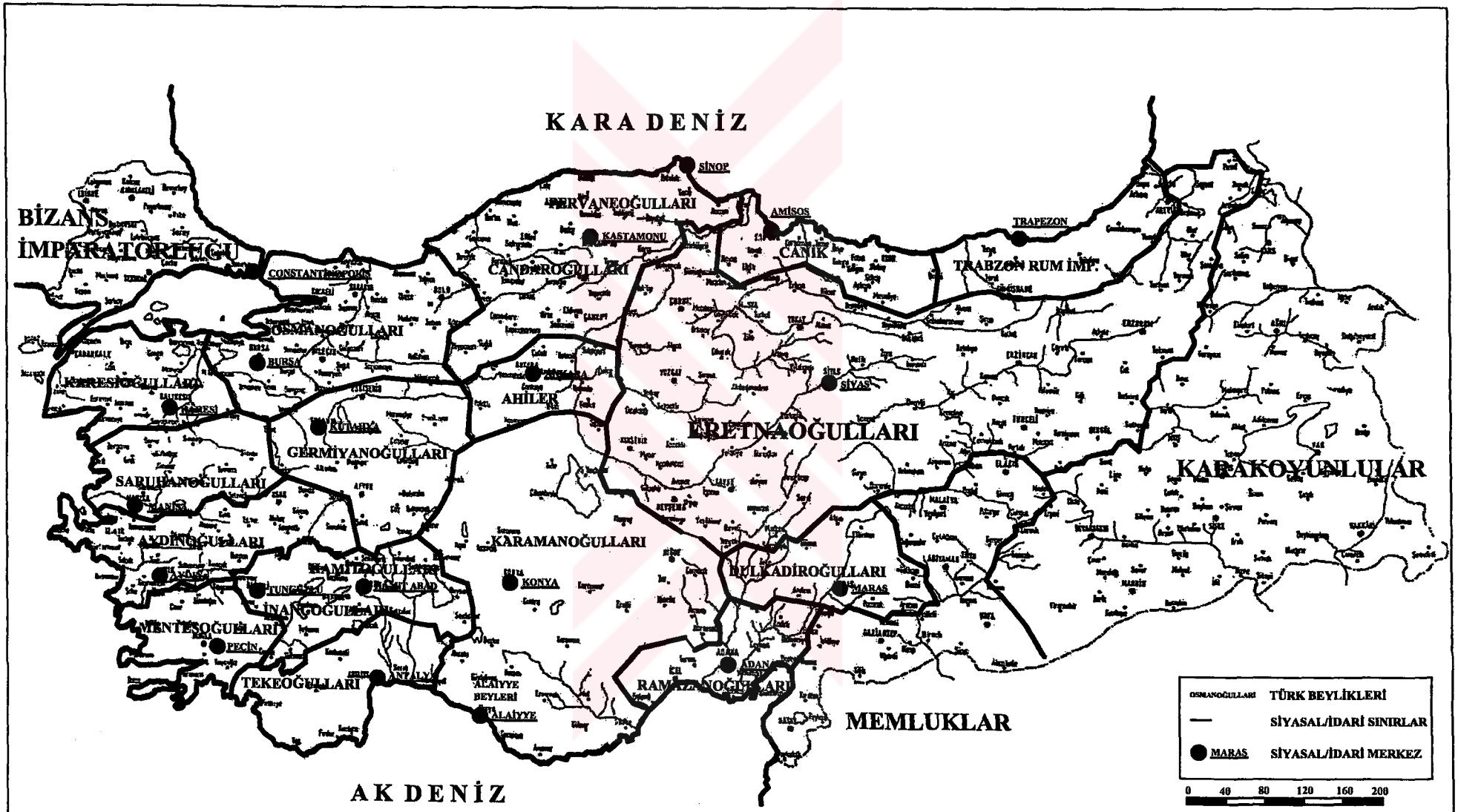
Bu harita IBN BİBİ (1996), IBN BİBİ (1941), AKSARAYİ (1943), AKSARAYİ (2000), MÜNECCİMBAŞI (2001) yorumlanarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

Harita 18. ANADOLU'DA İLHANLI DÖNEMİ SELÇUKLU (OLASI) İDARİ BİRİMLERİ (1243-1277)

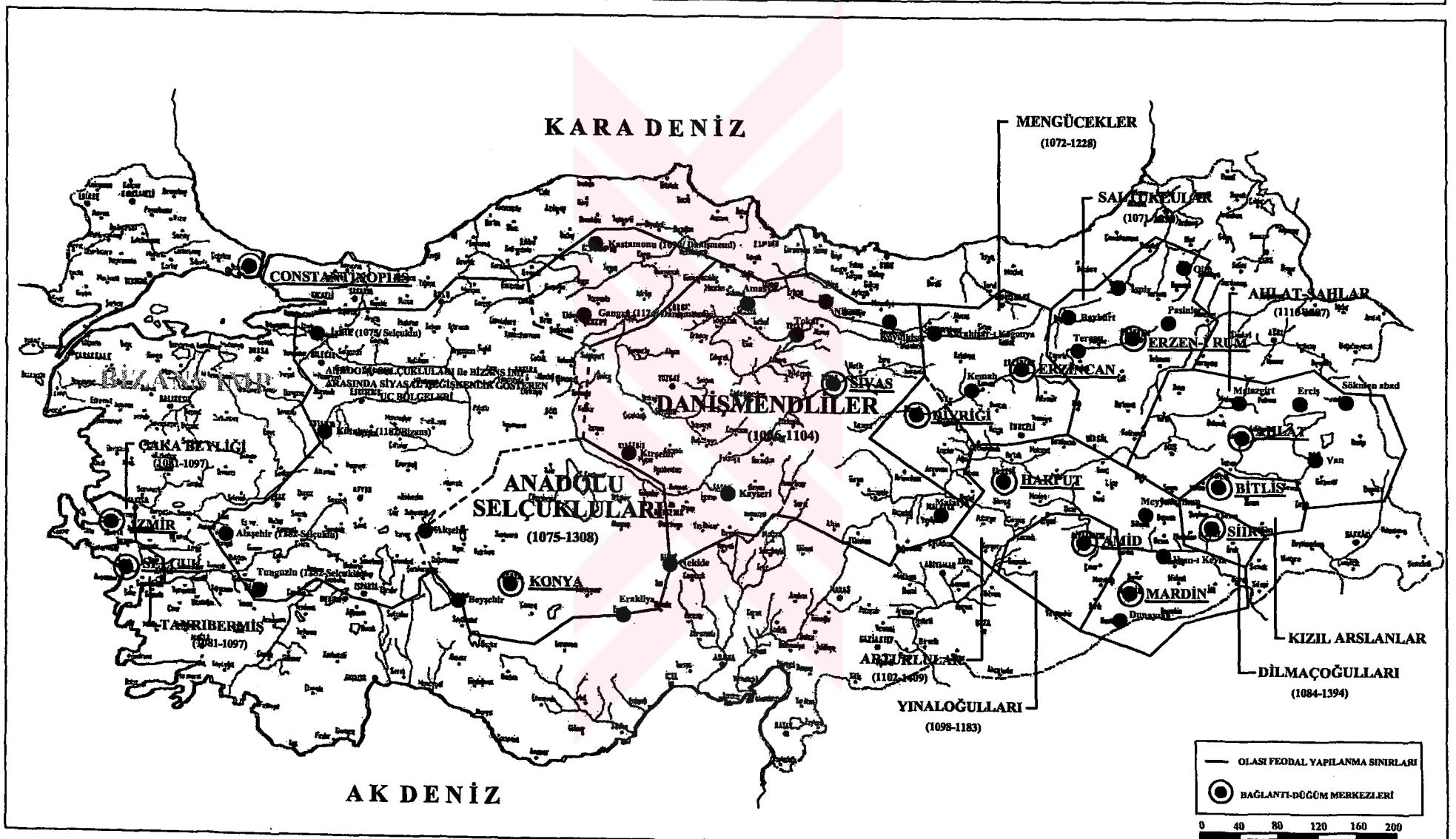
Bu harita IBN BİBİ (1996), IBN BİBİ (1941), AKSARAYİ (1943), AKSARAYİ (2000), MÜNECCİMBAŞI (2001) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

Harita 19. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ SONUNDA ÇOK PARÇALI SİYASAL EGEMENLİK DÖNEMİNDE ORTAYA ÇIKAN YENİ DÜĞÜM-BAĞLANTI MERKEZLERİ

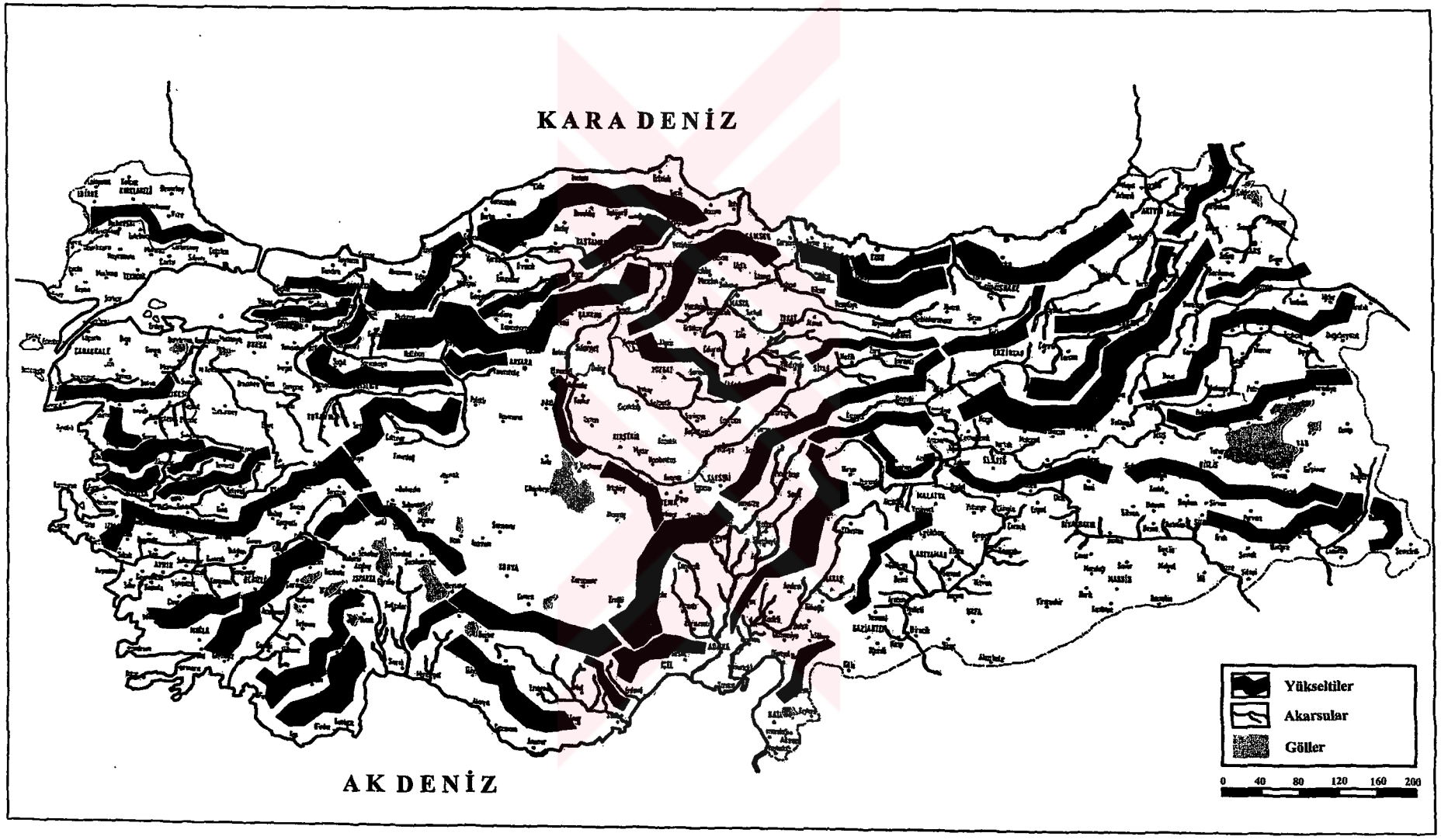
Bu harita DARKOT (1961) ve Darkot (1966) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

Harita 20. ANADOLU'DA SELÇUKLU EGEMENLİĞİ ÖNCESİNDE ERKEN TÜRK FEODALİTELERİ DÖNEMİ SİYASAL YAPILANMALAR ve BAĞLANTI-DÜĞÜM MERKEZLERİ

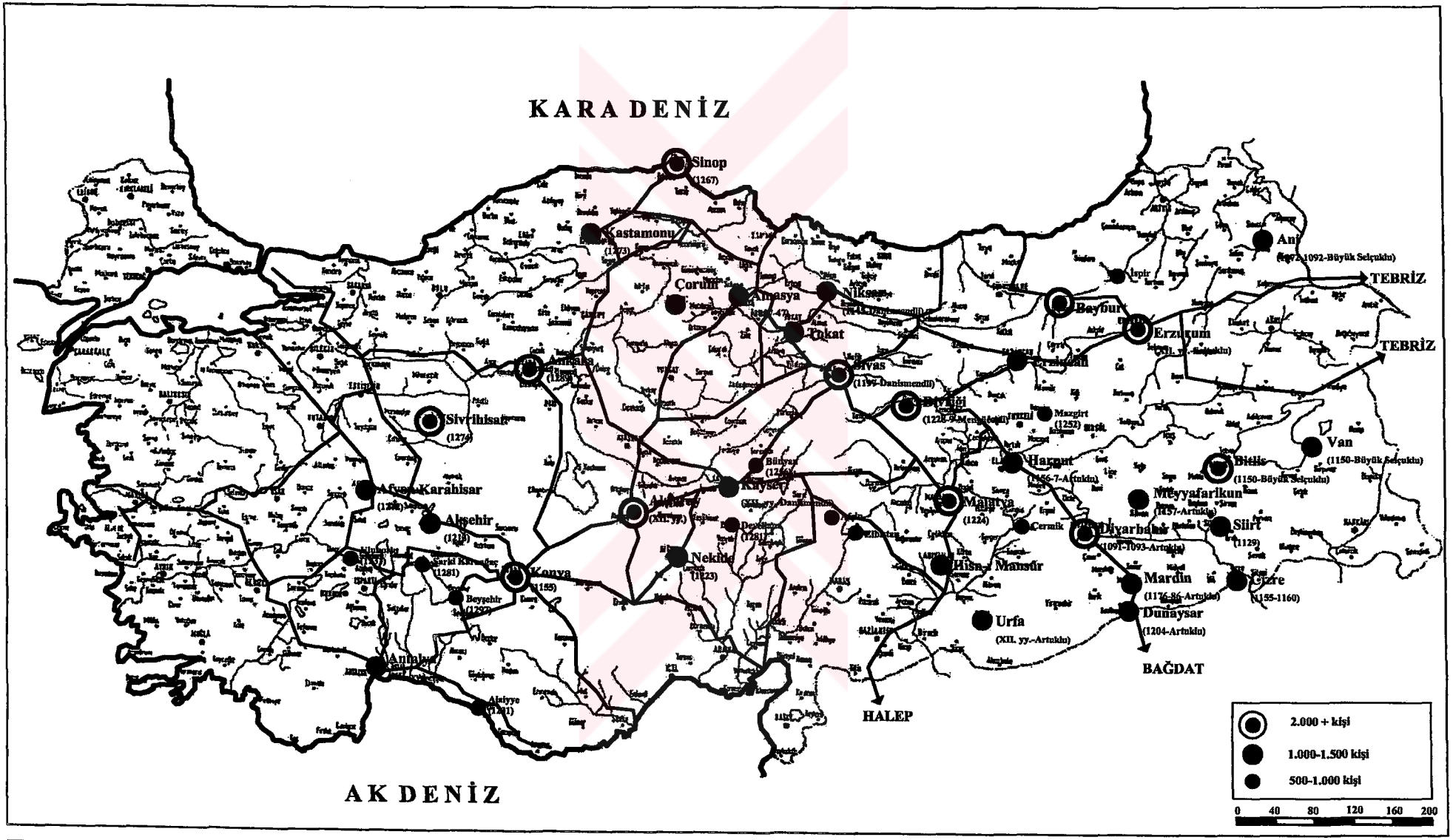

Bu harita TURAN (1987), TURAN (1987a), TURAN (1993), SÜMER (1971), SÜMER (1986), SÜMER (1988), YİNANÇ (1987) ve SEVİM (1987) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

Harita 21. ANADOLU'NUN TARİHİ TOPOGRAFYASI

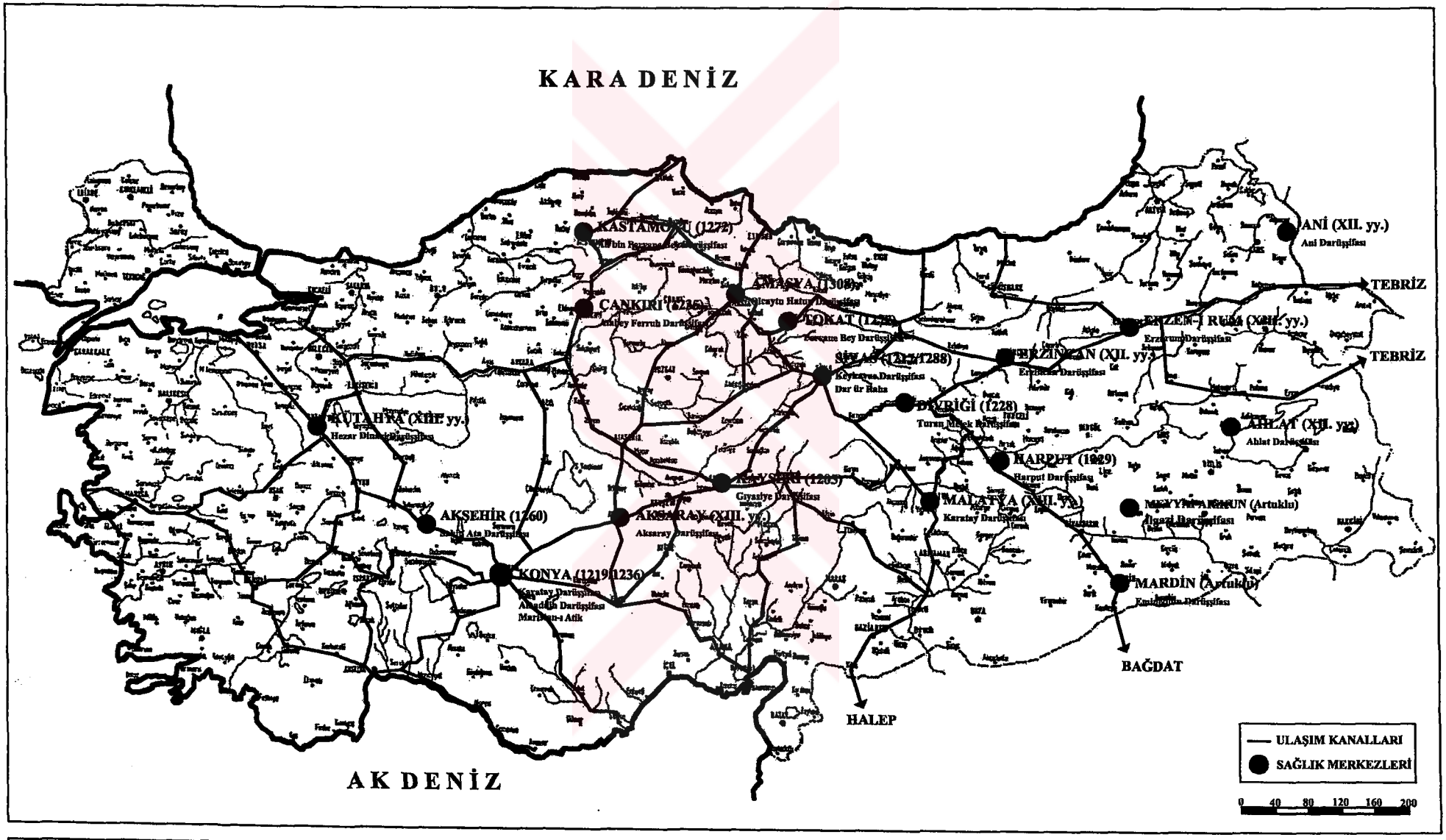

Harita 22. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ CUMA CAMİSİ-ULUCAMİ DAĞILIMI

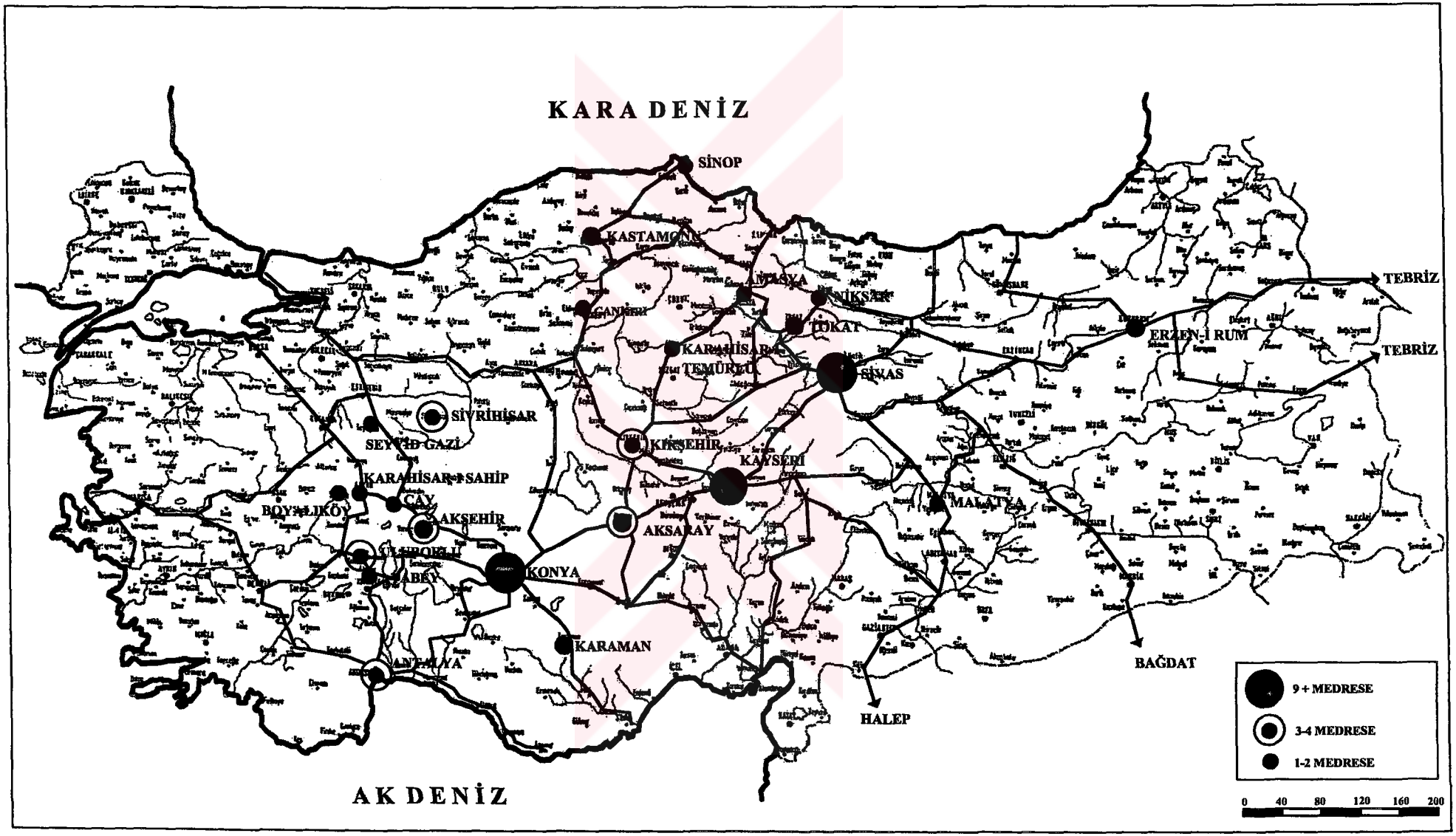
Bu harita ERDMANN (1961), KURAN (1994), KUBAN (1994), KUBAN (1995), BAYKARA (1996) ve YAVUZ (1981) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

Harita 23. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ SAĞLIK MERKEZLERİ DAĞILIMI

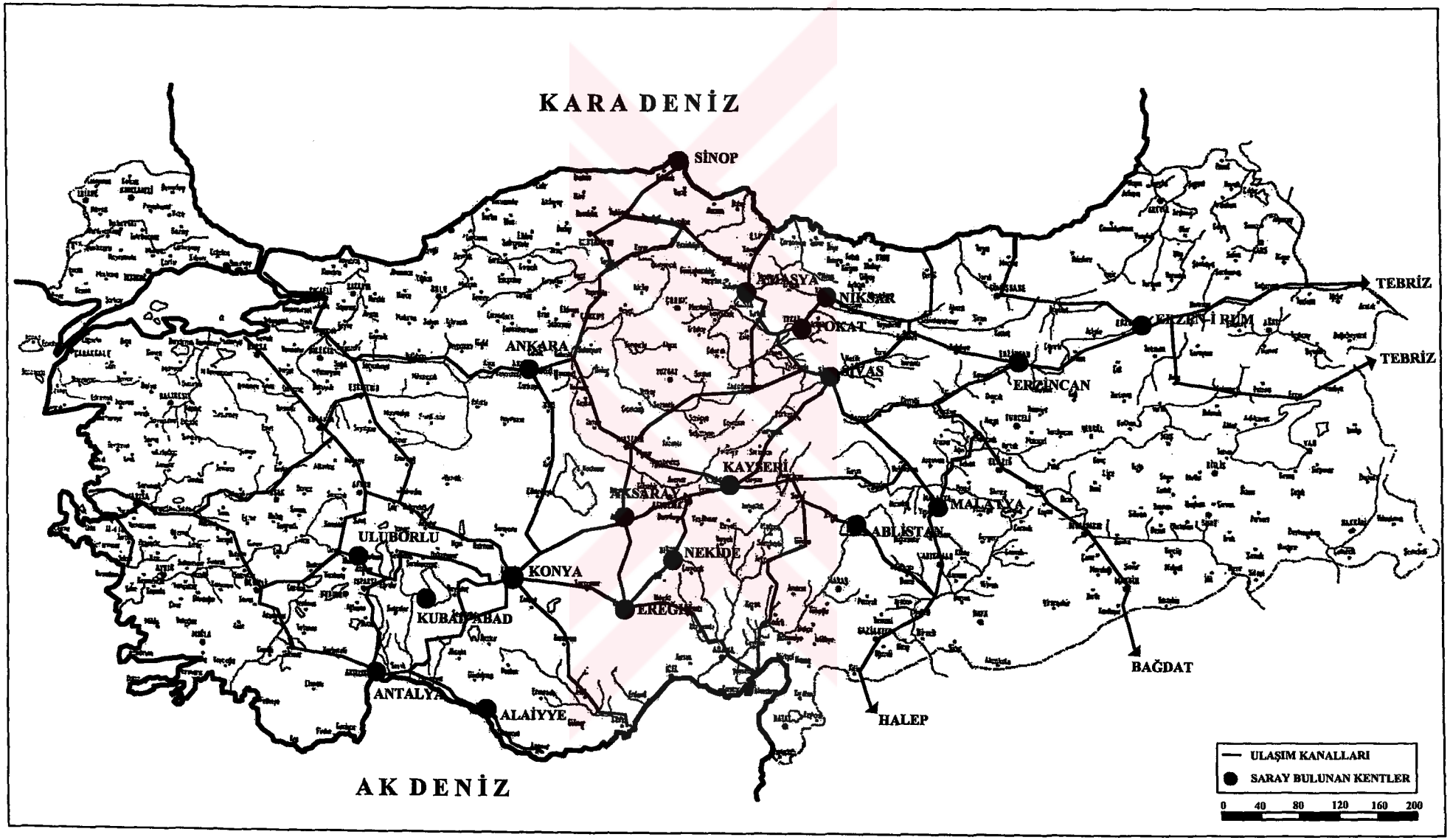
Bu harita ÜNVER (1940), ÜNVER (1972), ŞAPOLYO (1971), YETKİN (1963), YETKİN (1964) ve CANTAY (1994) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

Harita 24. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ KÜLTÜREL MERKEZLER-MEDRESE MERKEZLERİ

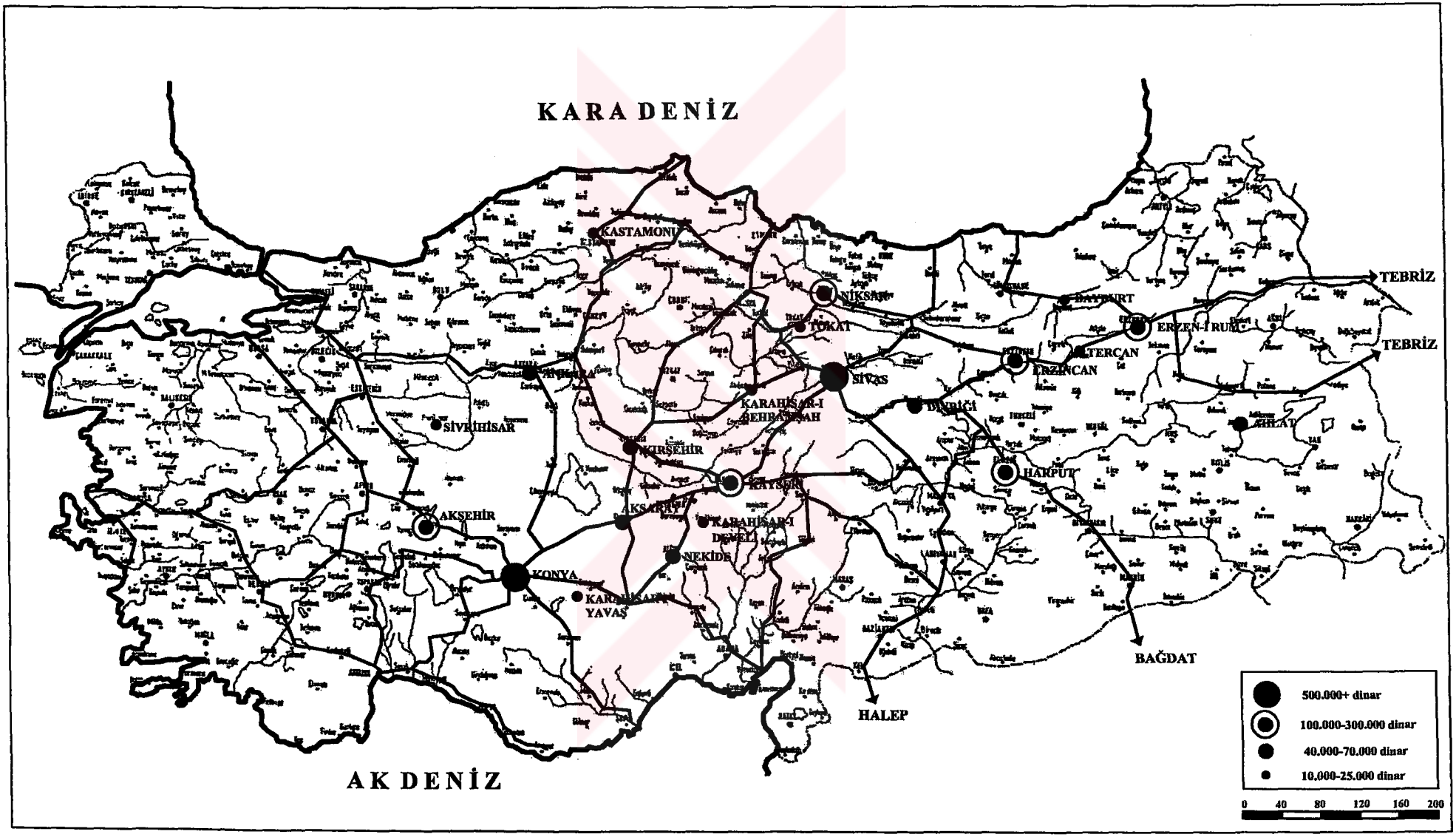
Bu harita ASLANAPA (1963), ASLANAPA (1984), KURAN (1969), SÖZEN (1972), ÇAY (1984) ve DEMİREL (1984) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

Harita 25. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ SARAY BULUNAN KENTLER

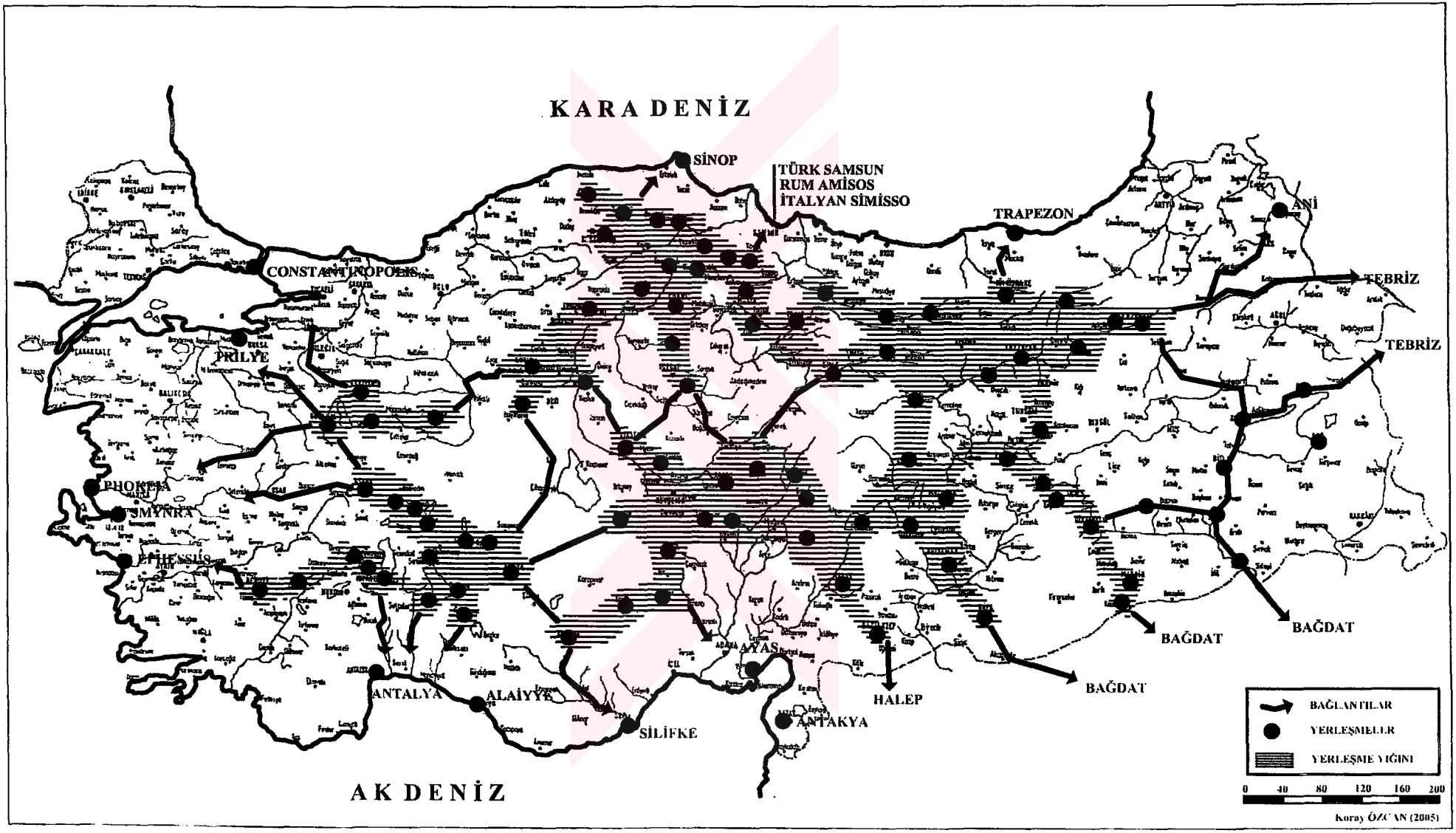
Bu harita IBN BİBİ (1996), IBN BİBİ (1941), ORAL (1953), ASLANAPA (1963b), ÜNVER (1969), ÜNVER (1972) ve KOCA (1995) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

Harita 26. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ KENTLERİNİN EKONOMİK BÜYÜKLÜKLERİ

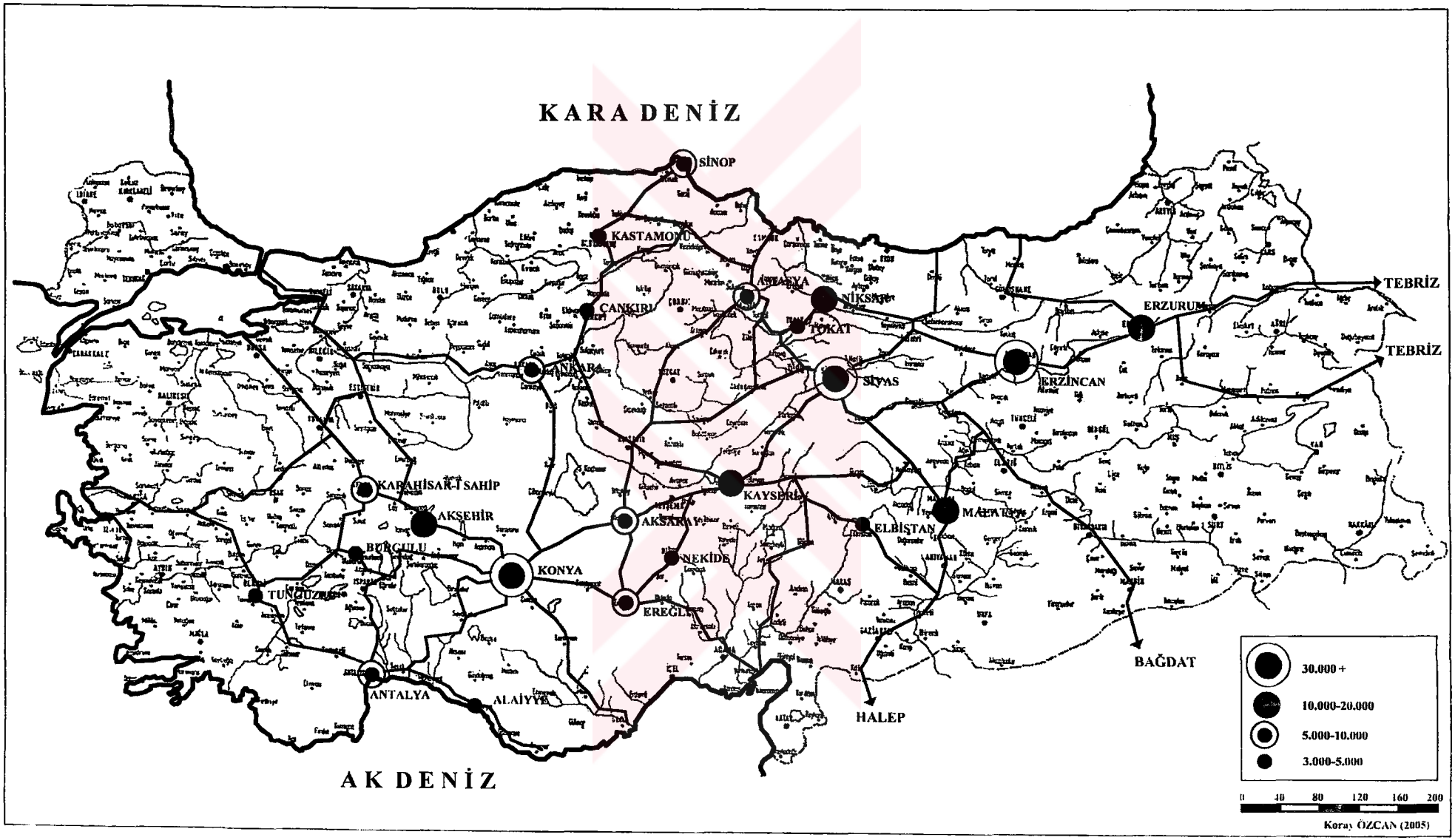
Bu harita TOGAN (1931), TURAN (1971), TURAN (1993) ve YUVALI (1994b) kullanılarak hazırlanmıştır (Özcan 2005).

Harita 27. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ KENTSEL YIĞILMA BÖLGELERİ (YERLEŞMELER ZİNCİRİ)

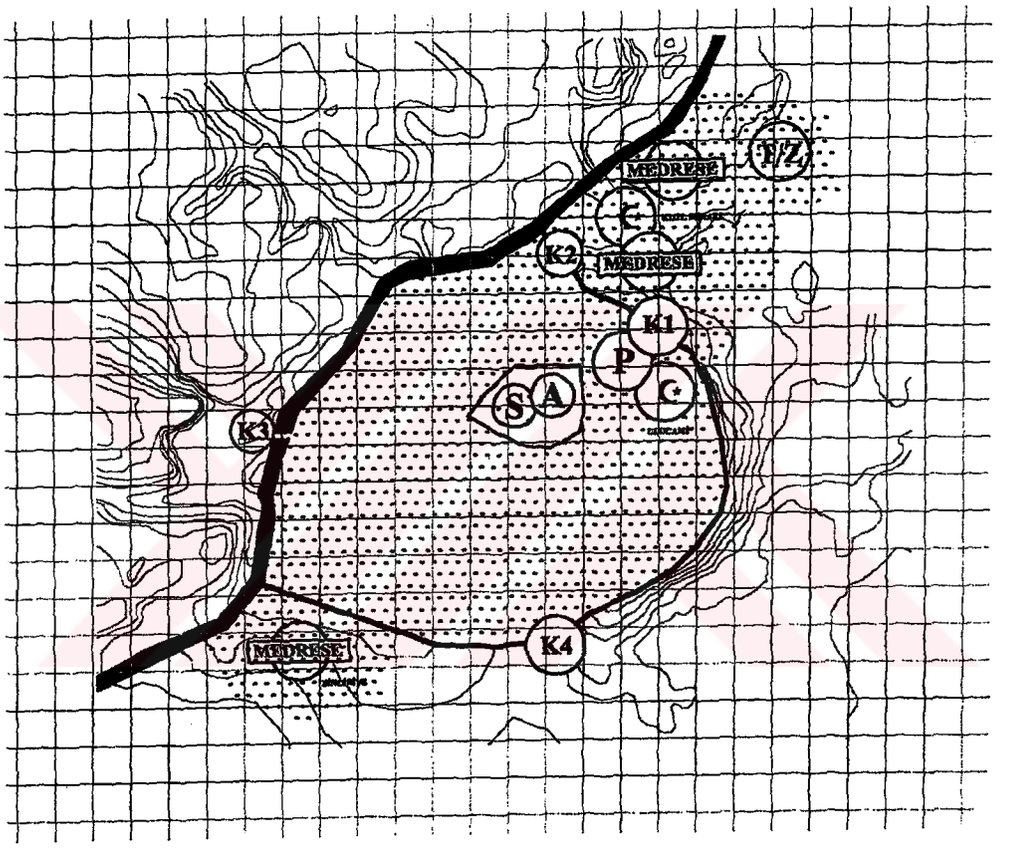
Bu harita Anadolu'da Selçuklu yerleşme ve ulaşım sistemi içinde dönemin özgün tarihi kaynaklarından varlığı belirlenen kentlerin harita üzerine aktarılması yoluyla üretilmiştir (Özcan 2005).

Harita 28. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ KENTLERİNİN DEMOGRAFİK BÜYÜKLÜKLERİ

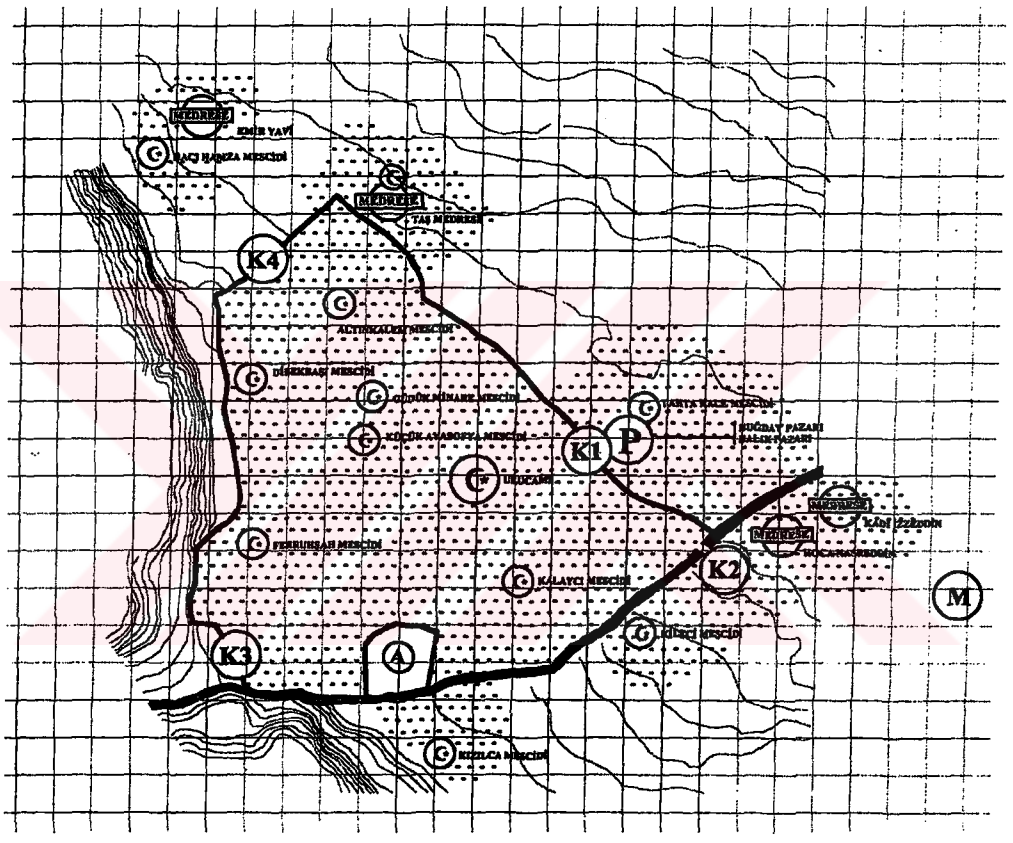

Bu harita Tablo 12'de kurgulanan metodoloji kapsamında elde edilen demografik bulguların harita üzerine aktarılması ile oluşturulmuştur (Özcan 2005).

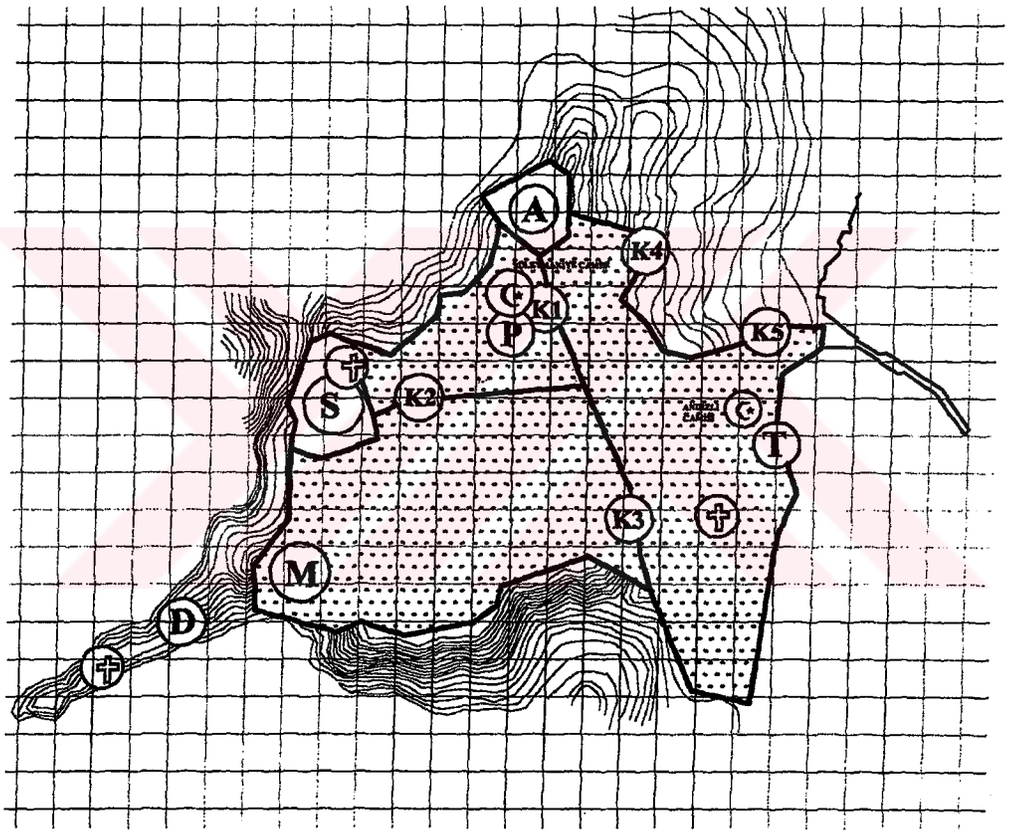
SELÇUKLU DEVRİNDE AKSARAY (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

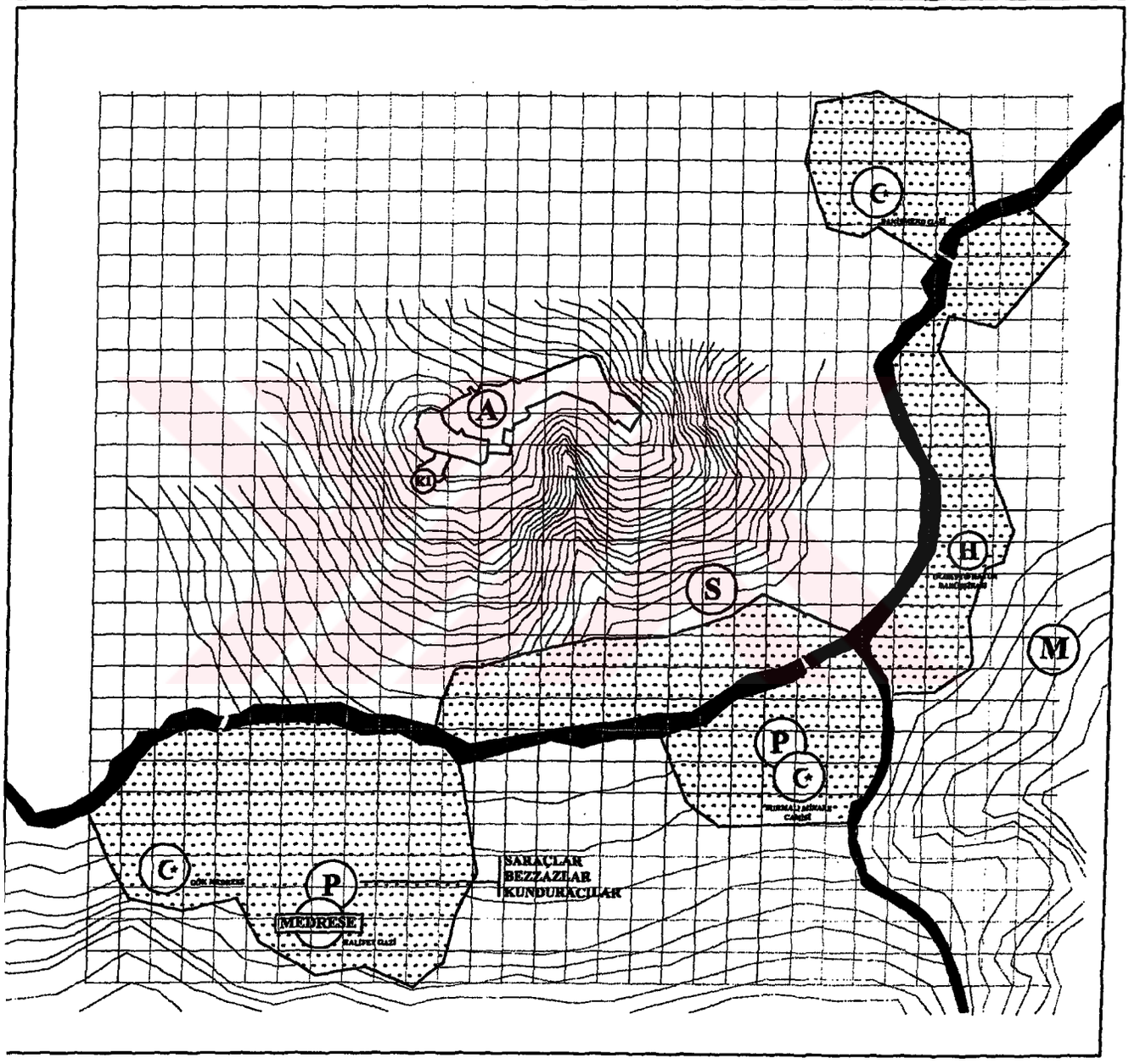
SELÇUKLU DEVRİNDE AKŞEHİR (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

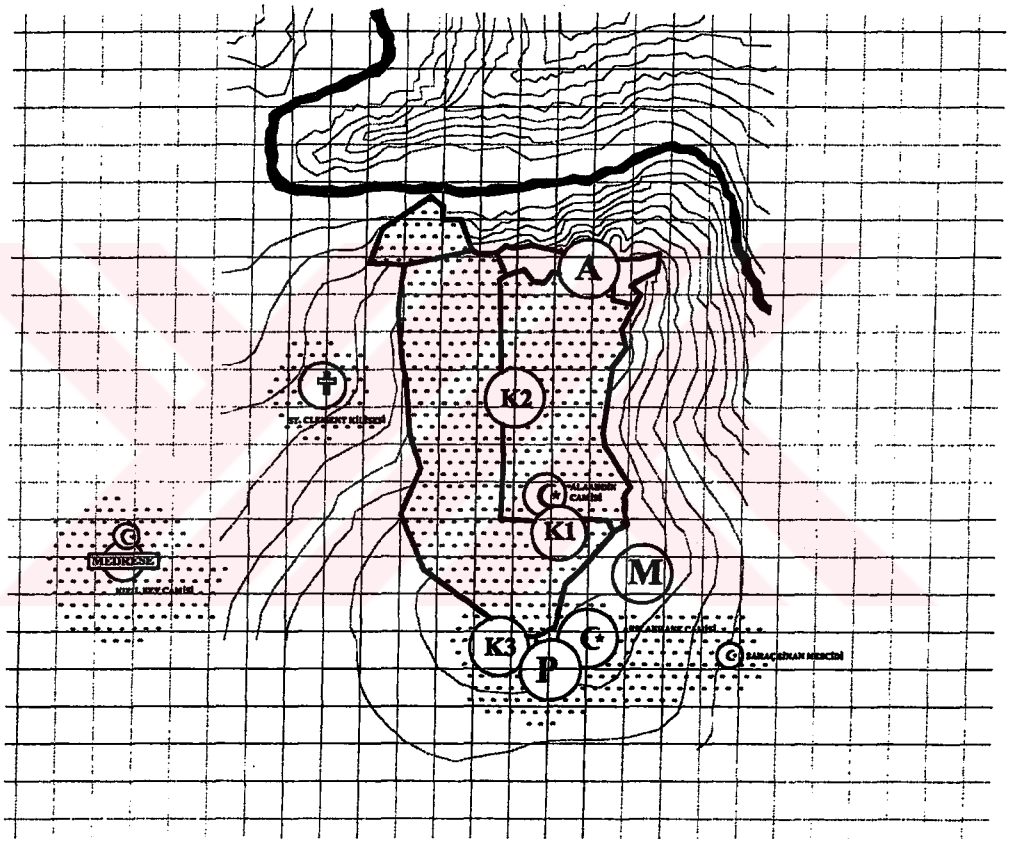
SELÇUKLU DEVRİNDE ALAİYYE (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

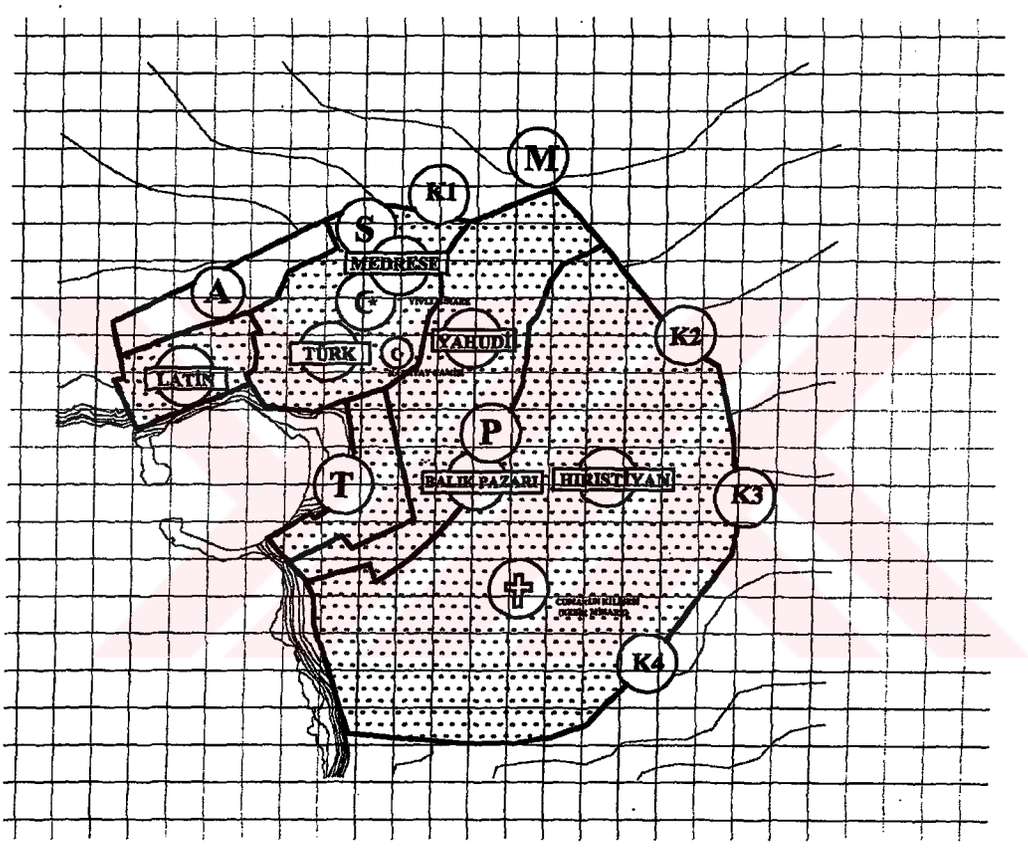
SELÇUKLU DEVRİNDE AMASYA (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

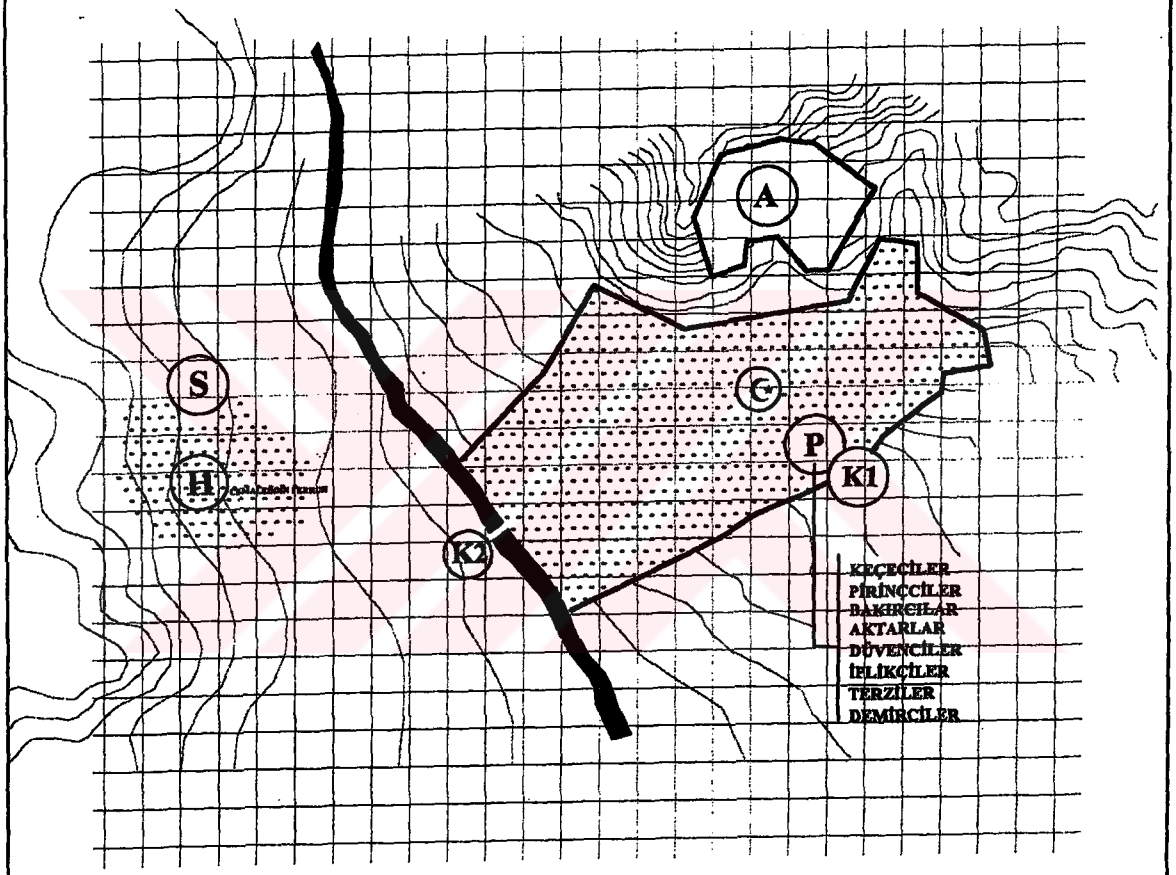
SELÇUKLU DEVRİNDE ANKARA (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

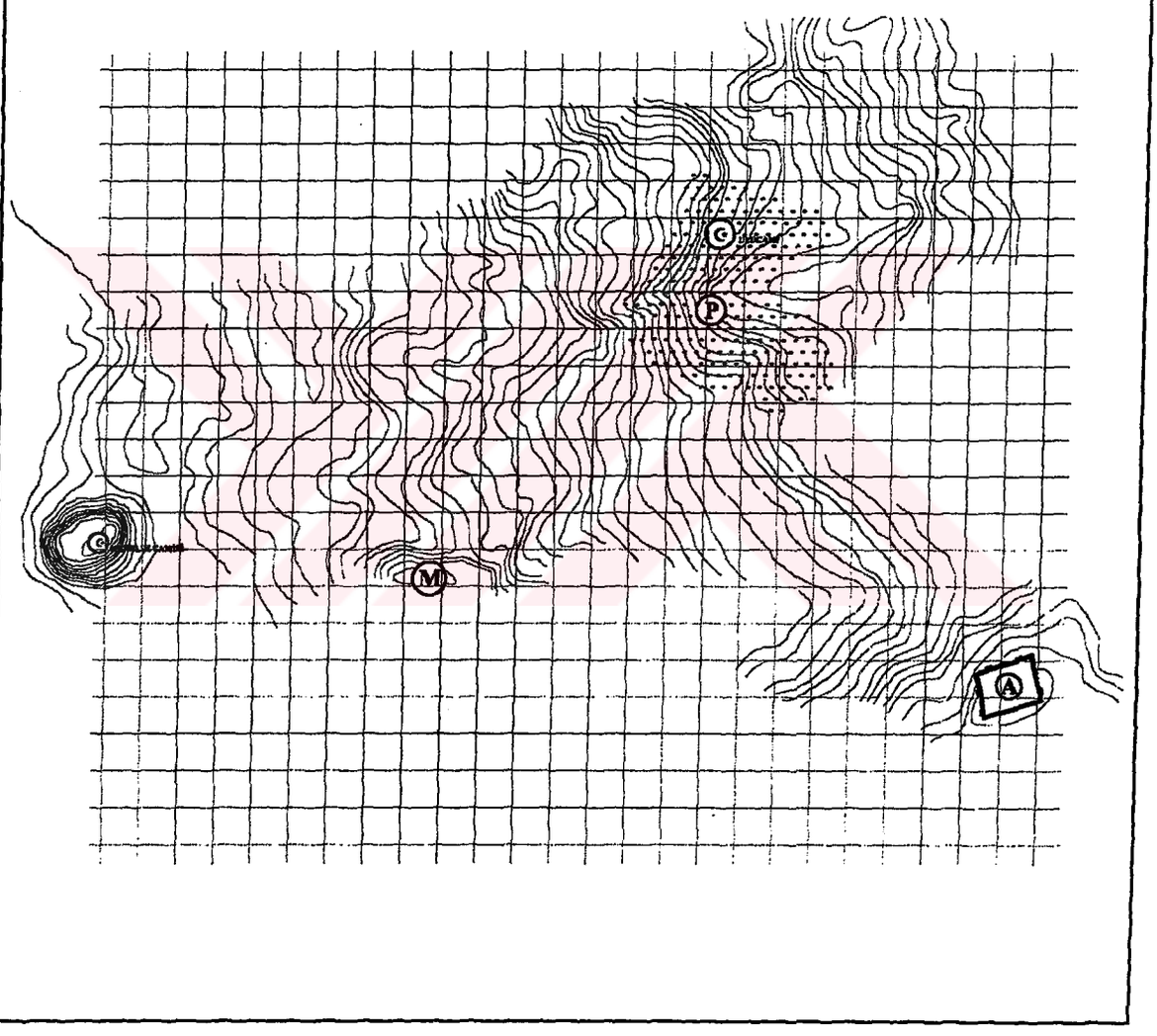
SELÇUKLU DEVRİNDE ANTALYA (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

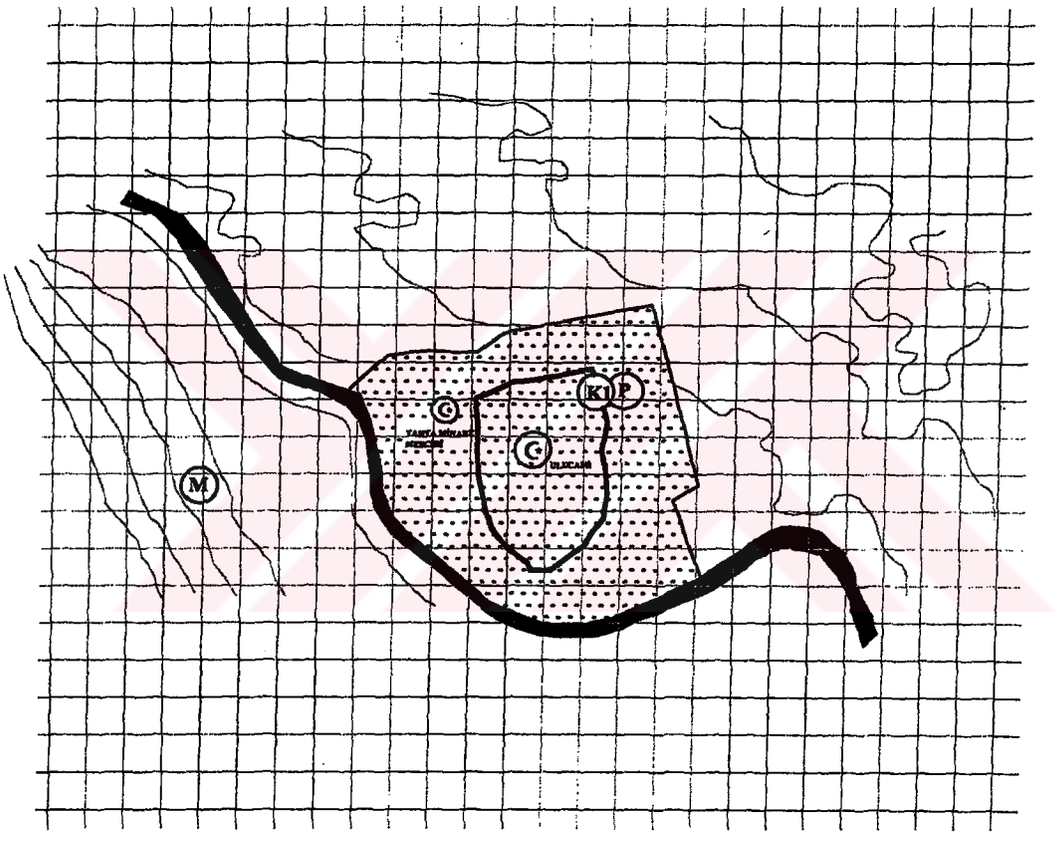
SELÇUKLU DEVRİNDE ÇANKIRI (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

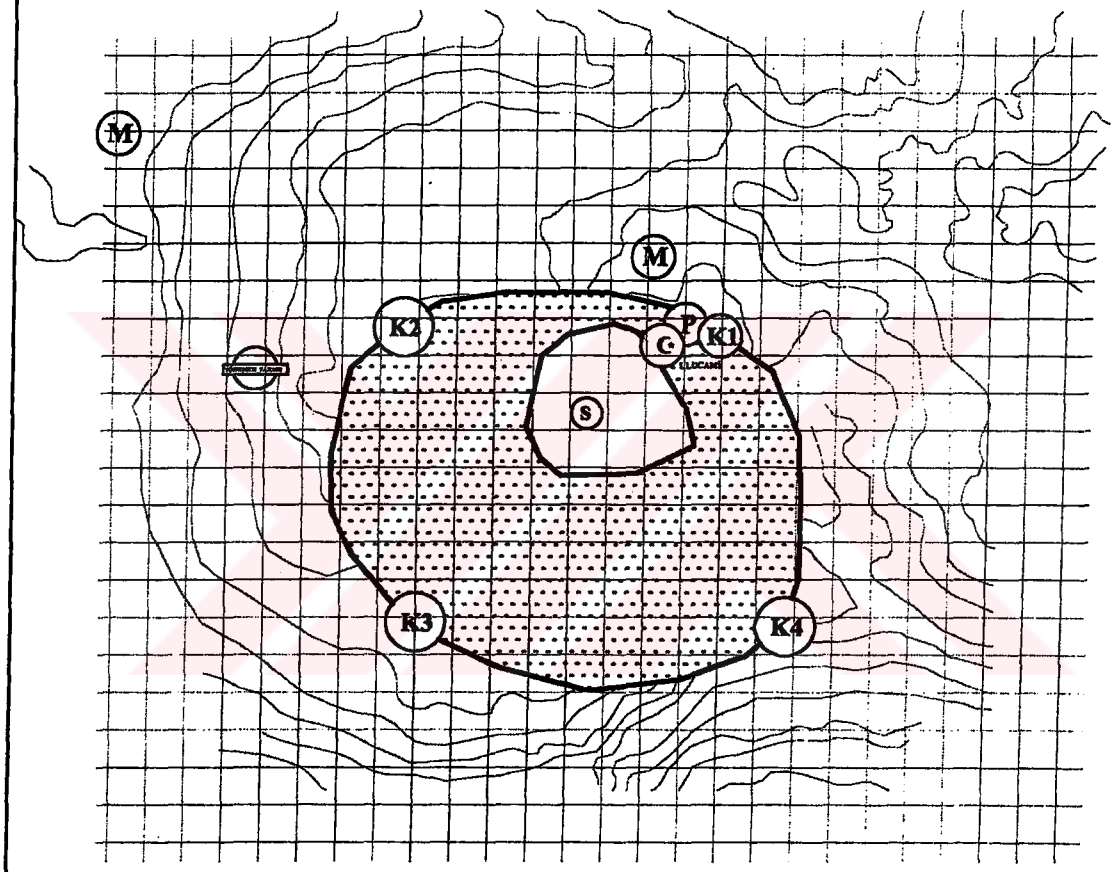
SELÇUKLU DEVRİNDE ÇORUMLU (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

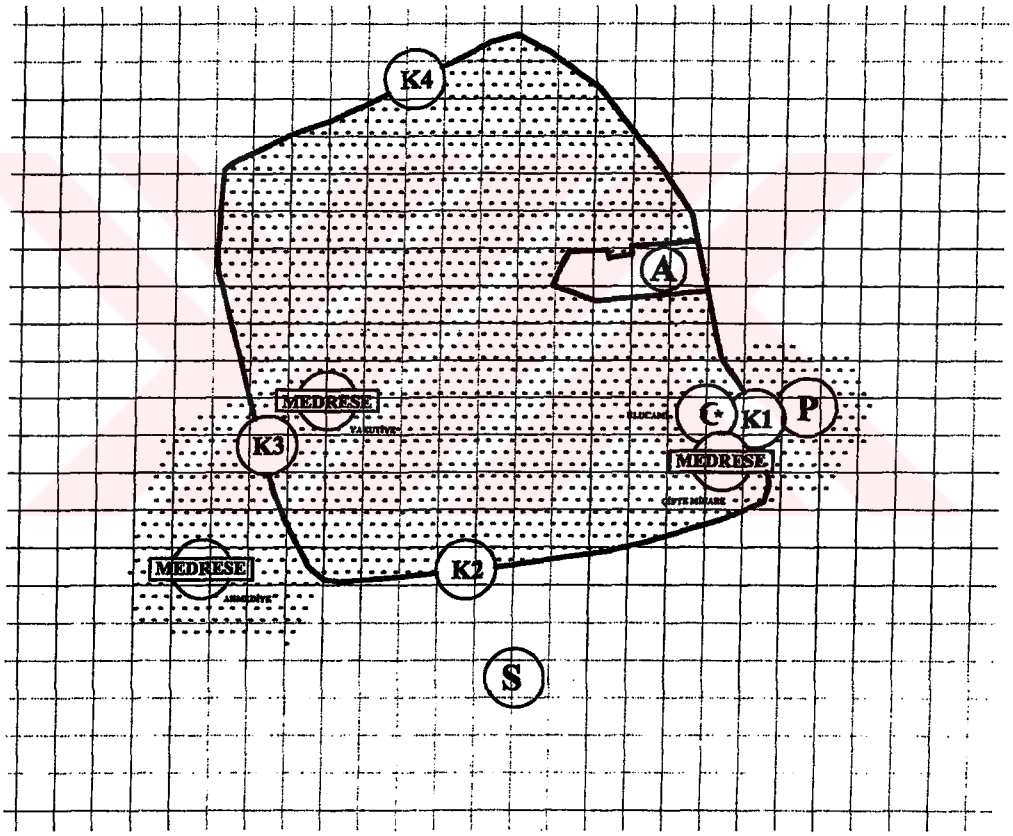
SELÇUKLU DEVRİNDE ELBİSTAN (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

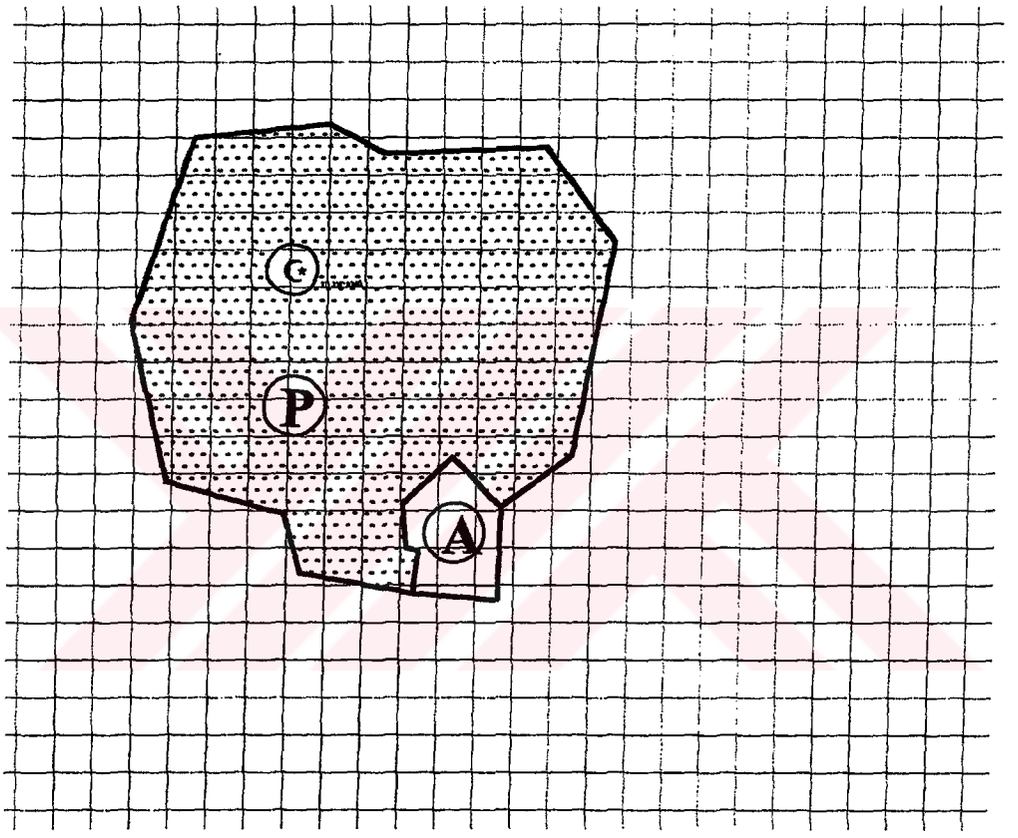
SELÇUKLU DEVRİNDE EREĞLİ (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

SELÇUKLU DEVRİNDE ERZEN-İ RUM (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

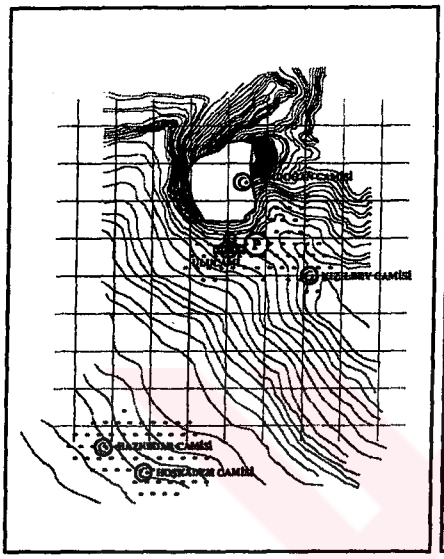

SELÇUKLU DEVRİNDE ERZİNCAN (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

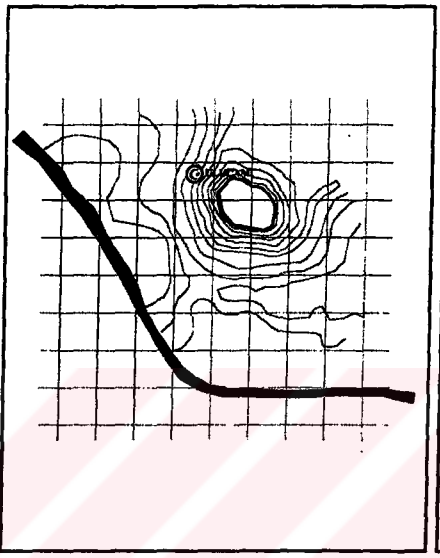

SELÇUKLU DEVRİNDE KARAHİSAR YERLEŞMELERİ

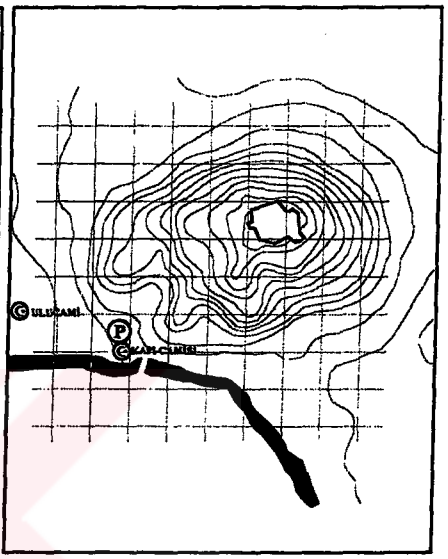
SİVRİHİSAR

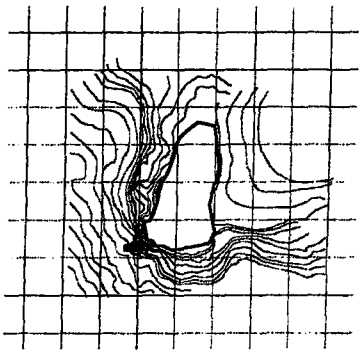
İSCE KARAHİSAR

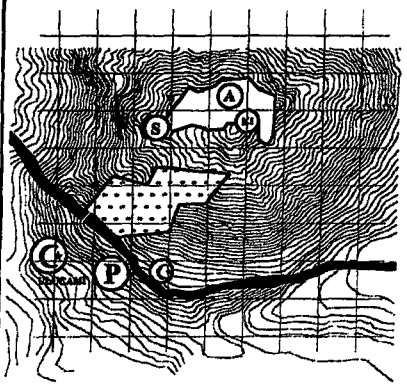
KARAHİSAR-I OSMANCIK

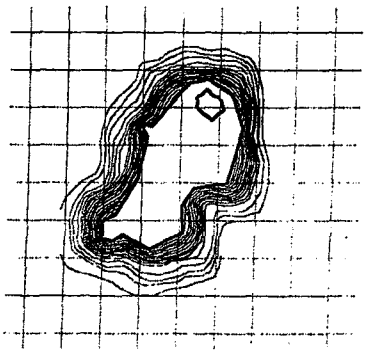
KARAHİSAR-I TEKE

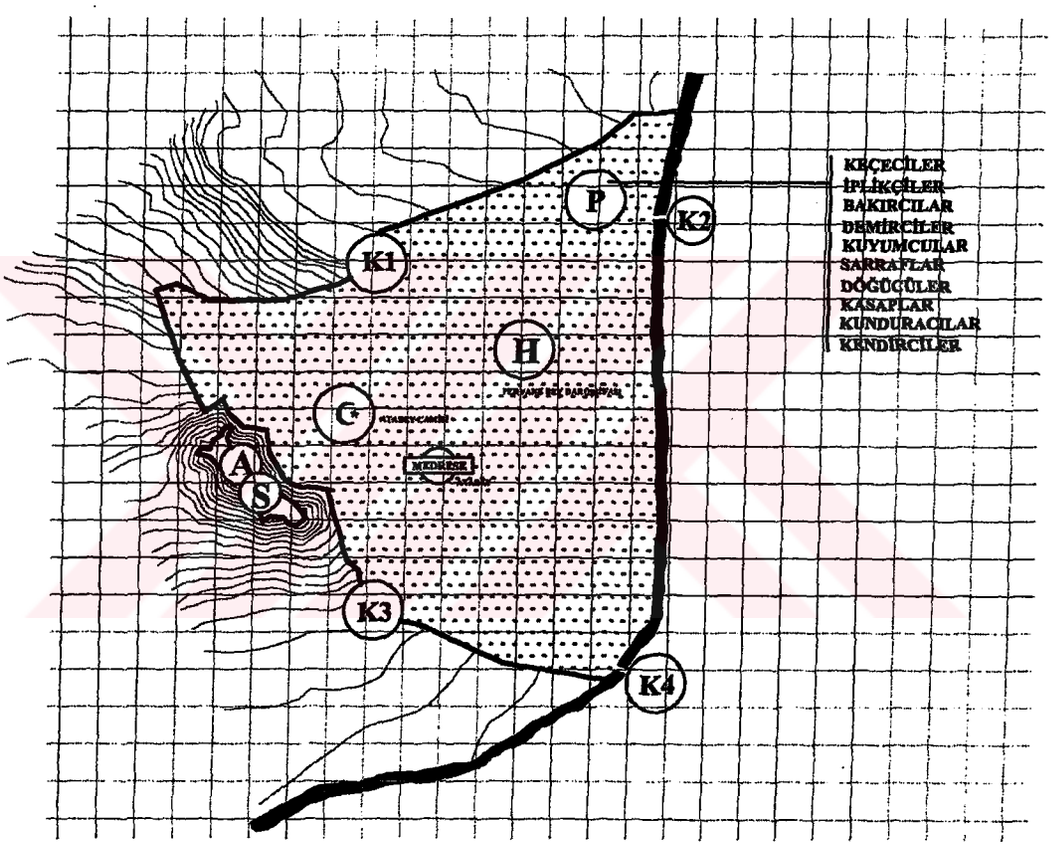
KARAHİSAR-I SAHİP

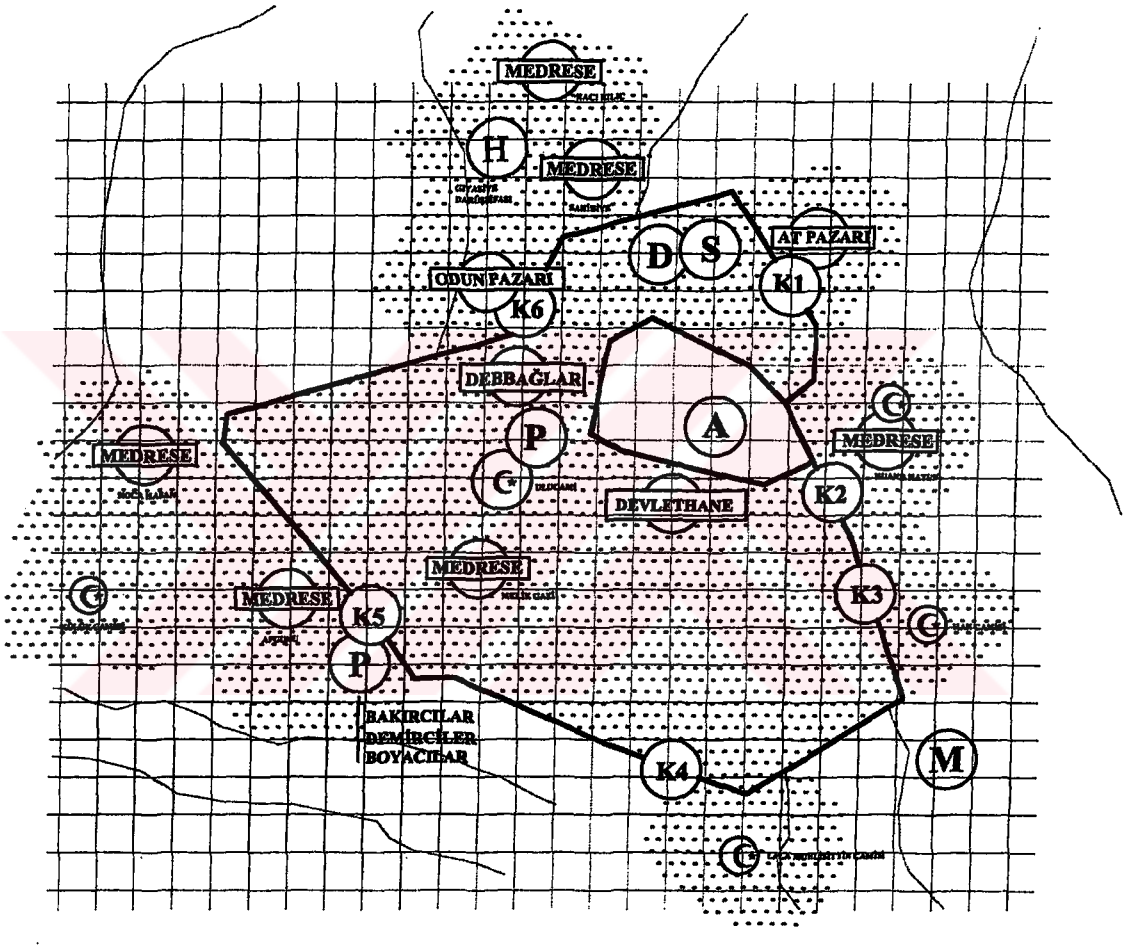
KARAHİSAR-I KÖGONYA

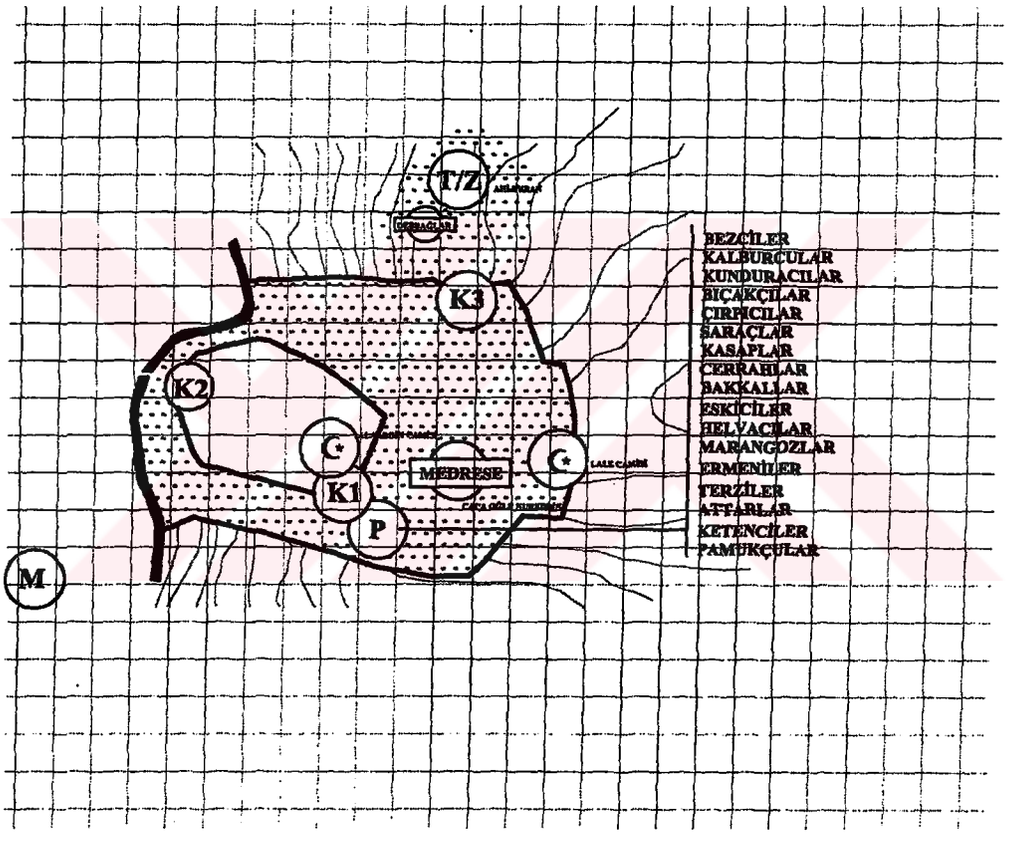
SELÇUKLU DEVRİNDE KASTAMONU (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

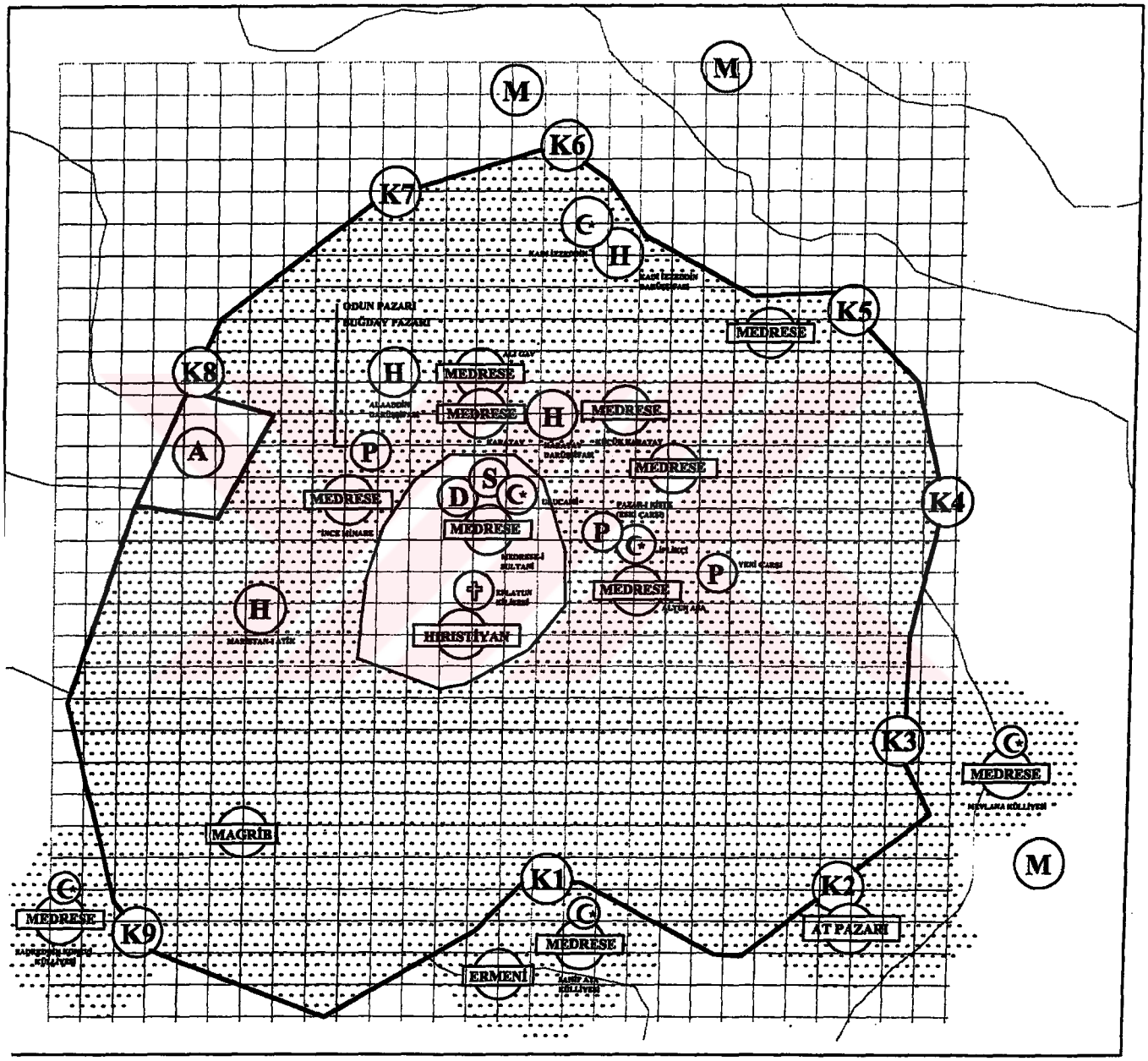
SELÇUKLU DEVRİNDE KAYSERİ (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

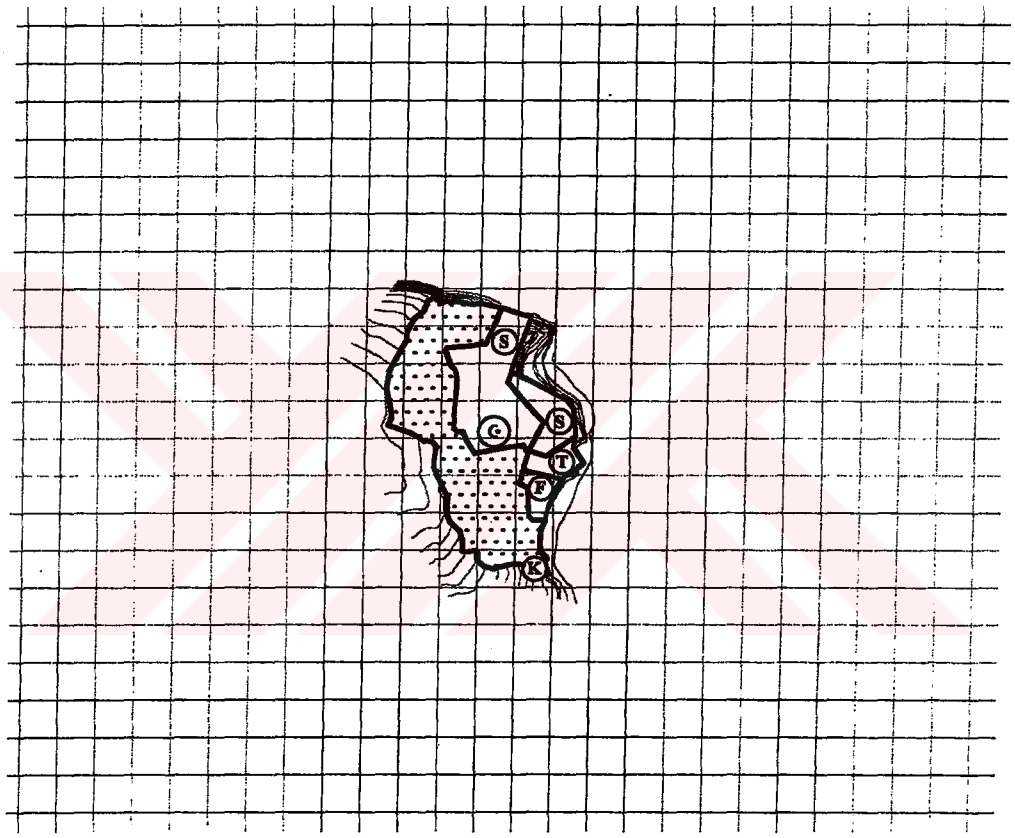
SELÇUKLU DEVRİNDE KIRŞEHİR (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

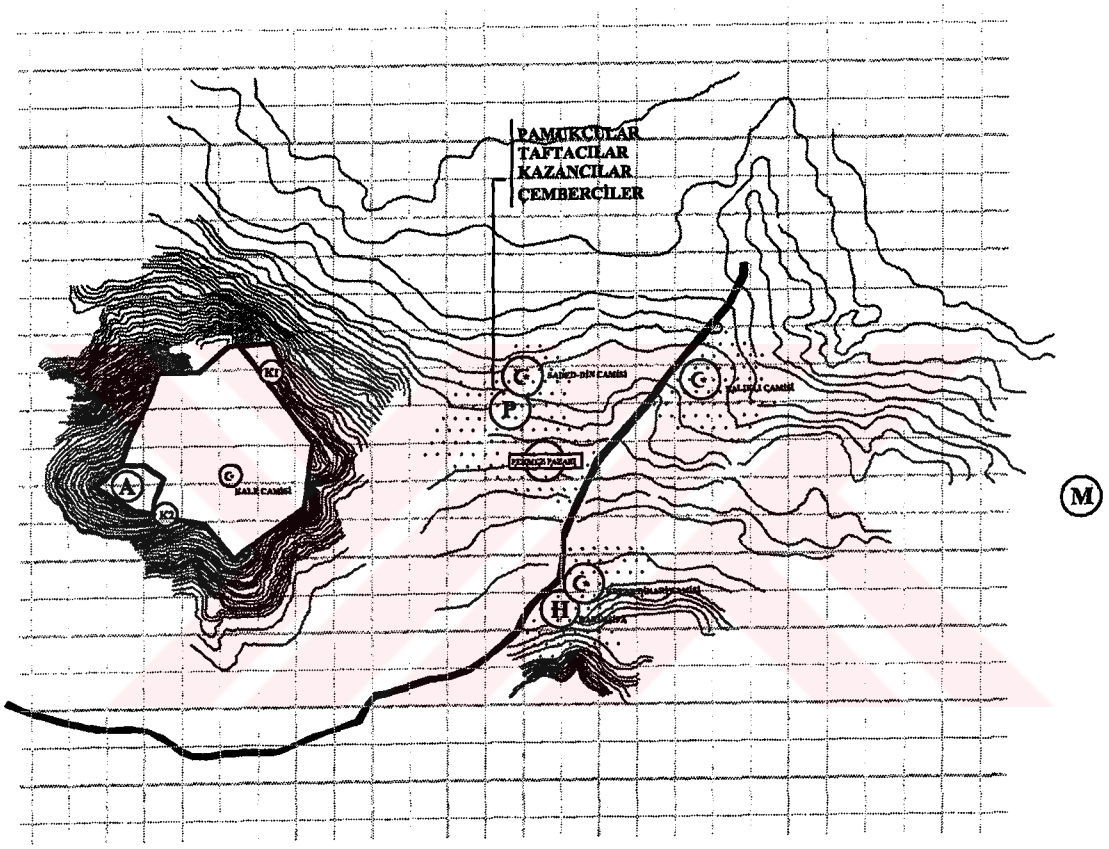
SELÇUKLU DEVRİNDE KONYA (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

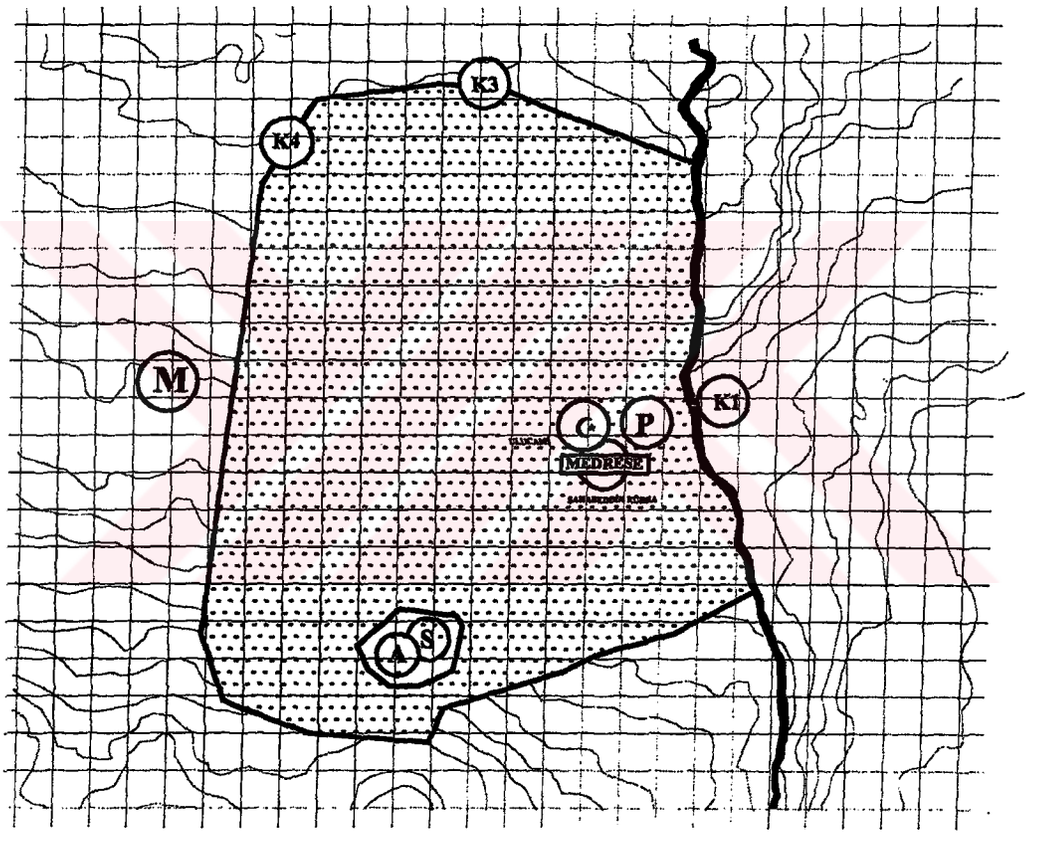
SELÇUKLU DEVRİNDE KUBAD ABAD (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

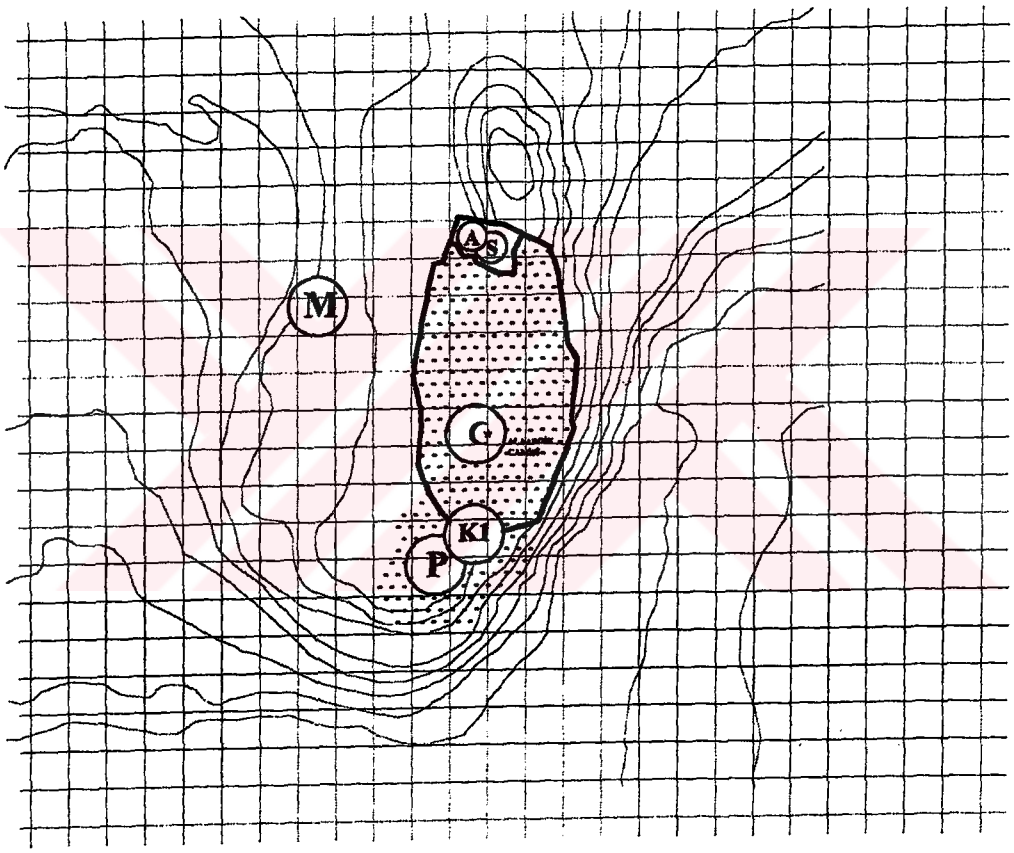
SELÇUKLU DEVRİNDE KÜTAHYA (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

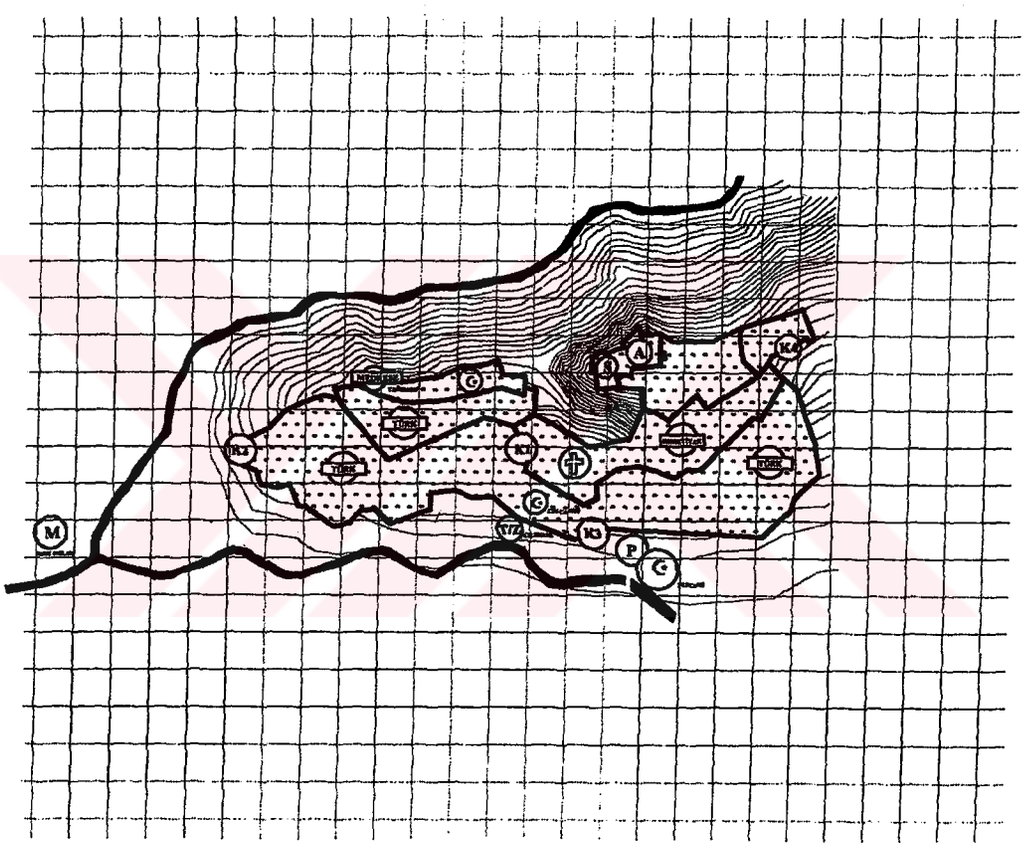
SELÇUKLU DEVRİNDE MALATYA (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

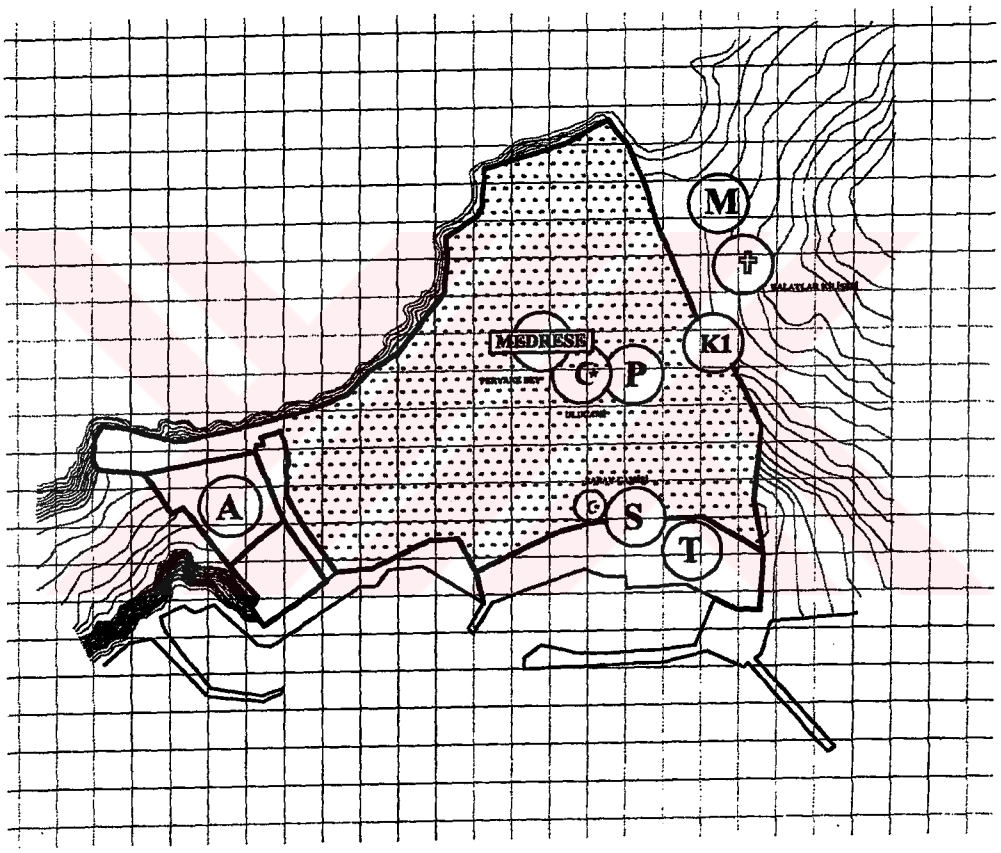
SELÇUKLU DEVRİNDE NEKİDE (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

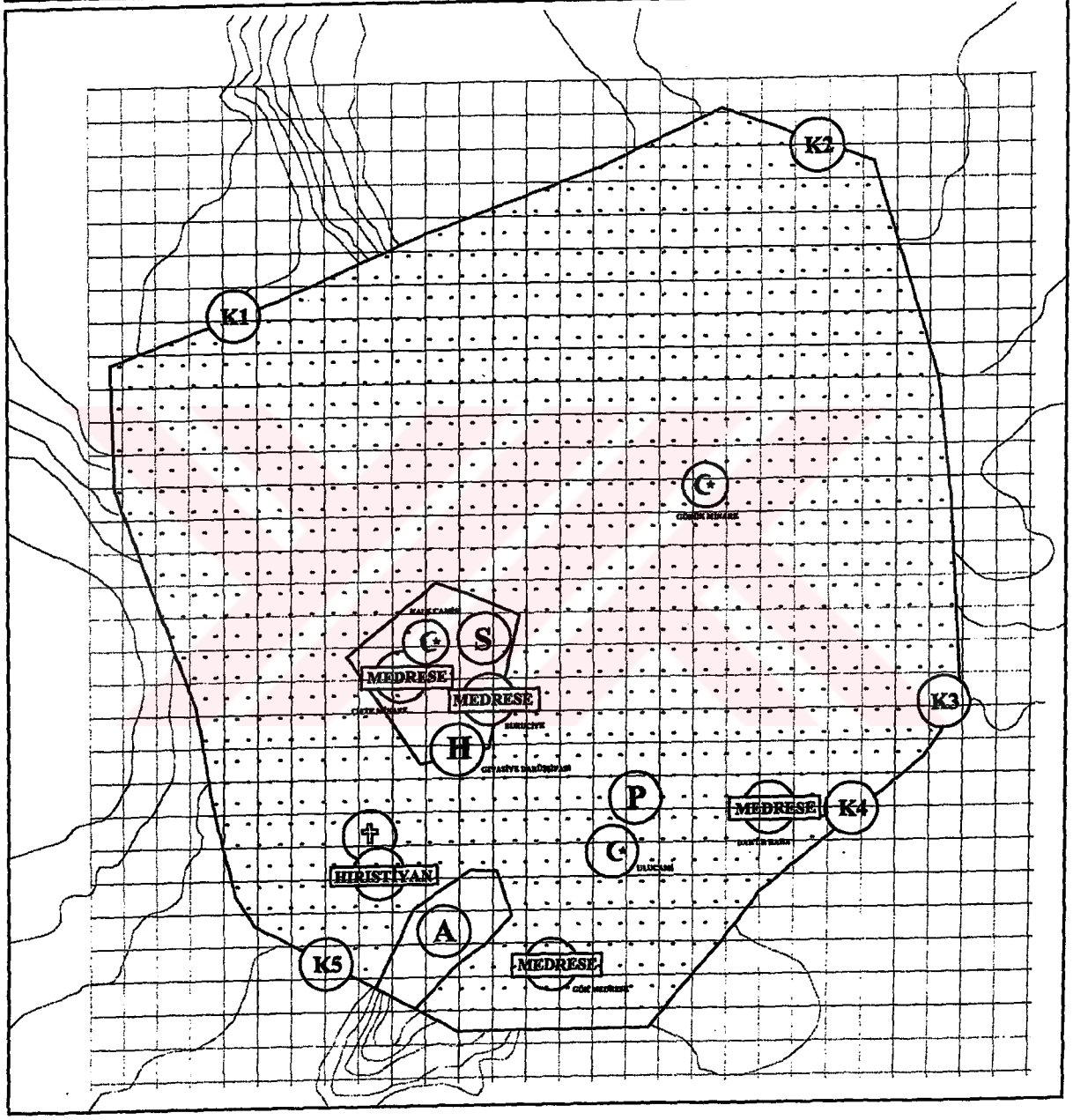
SELÇUKLU DEVRİNDE NİKSAR (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

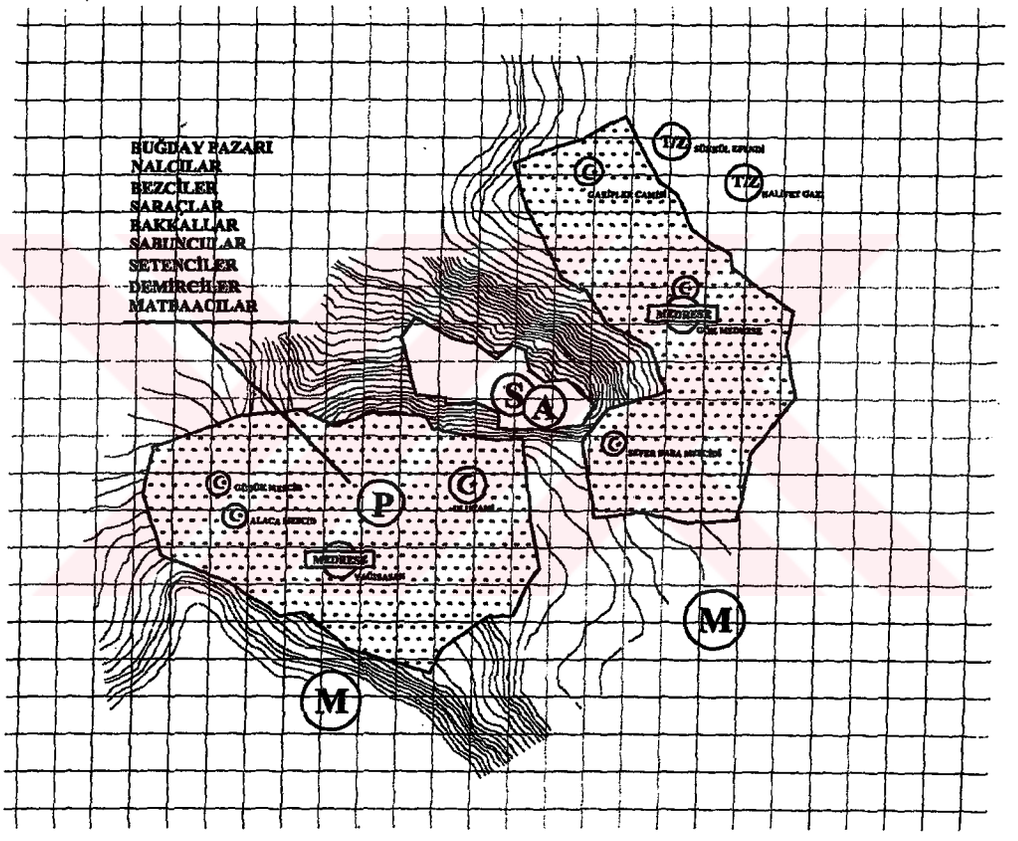
SELÇUKLU DEVRİNDE SİNOP (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

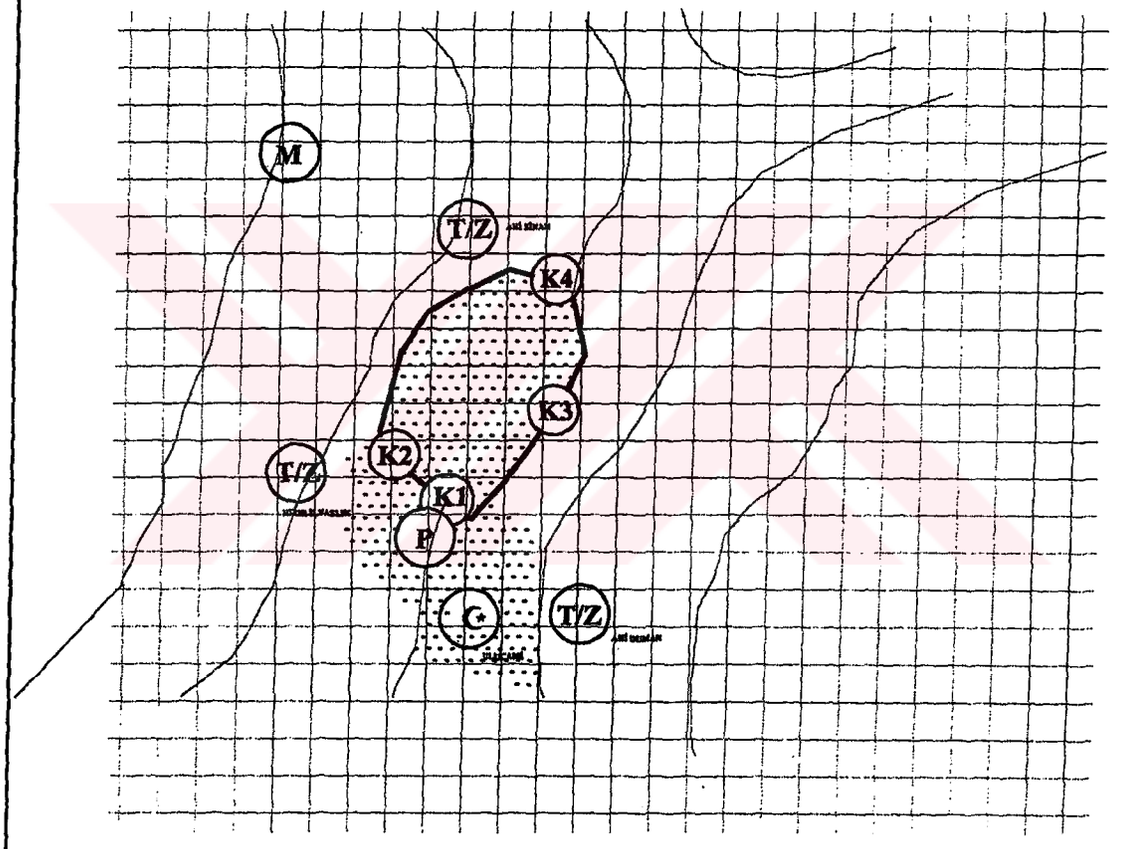
SELÇUKLU DEVRİNDE SİVAS (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

SELÇUKLU DEVRİNDE TOKAT (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

SELÇUKLU DEVRİNDE TUNGUZLU (XII.-XIII. YÜZYILLAR)

GÖSTERİM

ASKERİ-STRATEJİK-İDARİ KURUMLAR

A — AHMEDEK

S — SARAY

DEVLETHANE — DEVLETHANE

T — TERSANE

EKONOMİK KURUMLAR

P — ÇARŞI/PAZAR

D — DARPHANE

SOSYAL-KÜLTÜREL KURUMLAR

☪ — ULUCAMİ

✝ — KİLİSE

MEDRESE — MEDRESE

☪ MEDRESE — SUR DIŞI YAPILANMA ODAĞI

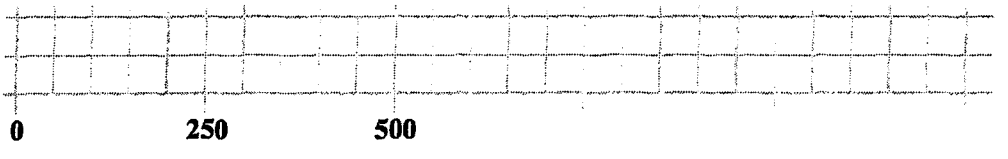
H — HASTAHANE (DARÜ'Ş ŞİFA)

T/Z — TEKKE/ZAVİYE

ERMENİ — DİNİ/ETNİK UNSURLAR

M — MEZARLIK

K — KENT KAPISI

ÖZGEÇMİŞ

Koray Özcan 1971 yılında Ankara'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara ve İstanbul'da tamamladı. 1989 yılında Ankara Atatürk Lisesi'nden mezun oldu.

1990 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde başladığı yüksek öğrenimini 1995 yılında bitirdi. Aynı yıl Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Kentsel Koruma Anabilim dalında olmak üzere, ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Bölge Planlama ve Şehir Planlama Anabilim dallarında yüksek lisans hakkı kazandı.

Ailesinin Ankara'da olması sebebiyle ODTÜ yüksek lisans programlarını tercih ederek, hazırlık programına başladı. Aynı yıl TMMOB-Yenimahalle Belediyesi işbirliğinde yürütülen YEŞKEP Projesinde görev aldı. Ancak 1996 Kasım ayında -kişisel nedenlerden ötürü- yüksek lisans eğitimini yarım bırakarak, İstanbul 1.Ordu 546. İstihkam İnşaat Taburu'nda askerlik görevine başladı.

Askerlik dönüşü 1998 Şubat ayında Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim dalında yüksek lisans programına başladı. Aynı dönemde Kırıkkale Belediyesi İmar Müdürlüğü'nde Şehir Plancısı olarak görev aldı. Bu görev süresinde Kırıkkale kentine ilişkin Afet Risk, Tarihsel Gelişim Süreci, Kentsel Yoğunluk Bölgelemesi gibi analitik haritaları üretti. Takiben Uzman Şehircilik Bürosunu kurarak, Ankara/Bağlum Revizyon İmar Planı, Kırıkkale/Hacılar İlçesi İlave İmar Planı ve Organize Sanayi Bölgesi planları ile Kırıkkale İl Emniyet Müdürlüğü adına Kırıkkale Stratejik Noktalar haritasını hazırladı.

1999 yılı Eylül ayında Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde Araştırma Görevlisi kadrosuna atandı. 2000 yılı Mart ayında Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nden "Kırıkkale Kenti Mevcut Alan Kullanım Kararları ve Açık-Yeşil Alan Verilerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma" adını taşıyan yüksek lisans tezi ile Peyzaj Yüksek Mimarı olarak mezun oldu.

Koray Özcan halen Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Şehircilik Anabilim dalında Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.

Yayınlar:

ÖZCAN, Koray, "Karapınar Kenti Mevcut Açık-Yeşil Alan Verilerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma", *TBMM'nin 75. Yılında Karapınar Sempozyumu (26-27 Ekim 2000)*, sayfa:69-84, Karapınar Belediyesi Yayınları, Konya, 2001.

ÖZCAN, Koray, "Kırıkkale; 21. Yüzyılda Değişen Rekreasyonel Öncelikler Boyutunda Kentsel Açık-Yeşil Alanların Geleceği Üzerine Görüşler", *21. Yüzyılda Kırıkkale Sempozyumu (10-11 Haziran 2003)*, sayfa:115-123, Kırıkkale Valiliği Yayınları, Kırıkkale, 2003.

ÖZCAN, Koray, "Kırıkkale Kenti Mevcut Açık-Yeşil Alan Verileri ve Arazi Kullanım Kararlarının Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, cilt:1, sayı:1, sayfa:37-48, Afyon, 2003.

ÖZCAN, Koray, "Anadolu'da Ortaçağ Kent Morfolojisi Üzerine Düşünceler: Selçuklu Çağında Akşehir", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı:14, sayfa:1-13, Akademik Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul.

ERDEM, Rahmi-ÖZCAN, Koray, 2004, "XVI. Yüzyıl Anadolu-Osmanlı Kentlerinde Çıkmaz Sokak Olgusunun Kökenleri Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Destekli Basılmamış Bilimsel Araştırma Projesi*, Proje no:2000/049, 2004.